
PÁLFFY GÉZA: KATONAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS A KIRÁLYI MAGYARORSZÁGON A XVI–XVII. SZÁZADBAN

A címlapon Ferdinánd Hadregg gróf győri főkapitány és Nikolausz Perlin győri mérnök főtitest 1595. évi haditörvényszéki tárgyalását ábrázoló korabeli metszet részlete látható. (Bécs, 1595. június 15. Am Hof tér)

Pálffy Géza

KATONAI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS
A KIRÁLYI MAGYARORSZÁGON
A XVI–XVII. SZÁZADBAN

GYÖR, 1995

2Lektor

Szakály Ferenc

Borítóterv

Vaczula István

A német nyelvű összefoglalót *Takács Katalin*,
az angolt *Mitró Zsuzsanna* fordította.

A kötet *Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltárának*
kiadásában és támogatásával készült.

ISBN 963 7228 02 0

© Pálffy Géza, 1995

Kiadja Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára

Első kiadás: 1995

Felelős kiadó: Gecsényi Lajos igazgató

A szedési és tördelési munkálatokat a szerző végezte.

Fotókész anyagról a nyomdai kivitelezést végezte:

Palatia Bt. Nyomda, Győr

Készült: 500 példányban

Minden jog fenntartva, beleértve a mindennemű másolási eljárással való sokszorosítást,
a nyilvános előadás, valamint a fordítás és a számítógépes adatbázisban
történi feldolgozás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

5Szüleimnek

7I. Bevezetés

„A katonai fegyelem réges-rég felbomlott; a katonák végigkószálták a falvakat, fosztogattak, parancsra nem hallgattak; minél hatalmasabb volt valaki, annál inkább rablómesterségnek tekintette a katonáskodást; ritkán fizettek zsoldot, a legtöbbnek negyven pénznél is többel tartoztak ... Büntetlenül lehetett akármit művelni és elszenvetni; szokássá vált, hogy bíróság sehol, igazságszolgáltatás nincsen.”¹¹

Forgách Ferenc, a híres történétíró, históriájának XIII. könyvében ezeket a sorokat vetette papírra, amikor az 1550–1560-as évek közállapota és a katonai fegyelem felbomlása felett kesergett. A XVI–XVII. század folyamán, a török elleni végvári harcok klasszikus korszakában, sokan fogalmaztak meg hasonló véleményt a magyar és idegen végvári, illetve mezei katonaság diszciplínáját illetően.²² Levelek és siralmas panaszok tucatjait idézhetnénk azzal kapcsolatban, hogy a magyarországi oszmán hódítás időszakában a polgári lakosság mennyit szenvedett – a török portyák állandó pusztításai mellett – a királyi Magyarország

11 *Forgách*, 1977. 797.

22 Illésházy István nádor feljegyzéseiben az alábbi szavakkal panaszkodott a hosszú török háború (1593–1606) katonáinak fegyelmezetlenségéről: „Mátyás herceg oly engedelmes lón, semmi büntetést az táborban nem mívele és ezokáért sok számtalan emberölések esnek vala ... paráznsággal, részegséggel, vendégséggel, kalmárarúval, udvari pompával úgy annira rakva vala az tábor, hogy nem az szent istennek, de még az jámbor embereknek is iszonyú vala benne maradni.” *Demkó*, 1917. 59. Vö. *Csorba*, 1978. 142–143.

véghelyein szolgálatot teljesítő végvári katonáktól és egyéb hadakozással foglalkozó csoportoktól. Kérelmeivel azonban nemcsak a végvidék népe fordult gyakran uralkodójához. Hasonló gyakorisággal tették ezt maguk a végváriak is, néha több esztendeje elmaradt fizetésükért könyörögve. A katonai fegyelem felbomlásának legalapvetőbb okával ennek megfelelően már a kortársak is tökéletesen tisztában voltak. 1557-ben például Thelekessy Imre, későbbi felső-magyarországi főkapitány, uralkodójának a következőket válaszolta a katonai kihágások miatt neki tett szemrehányásra: „hadinépet fizetés nélkül nem lehet tartani”.³³ A kihágásokat és pusztításokat azonban még megfelelő zsoldfizetés mellett sem lehetett megszüntetni, ezek ugyanis a háborúk állandó velejárói voltak – amint erre Miksa király már az 1569. évi pozsonyi diétán felhívta a rendek figyelmét: „bella hoc malum [ti. a katonaság kihágásait és erőszakoskodását] secum adferre consue-verunt”.⁴⁴ Mérséklésükre is csak a katonaság fegyelmének hatékonyabb biztosításával és a kihágásokat elkövetők szigorú és elrettentő megbüntetésével nyílhatott lehetőség. Ennek feladatai a katonáskodással foglalkozó rétegek és mindenekelőtt a magyar és idegen királyi végváriak igazságszolgáltatási fórumaira hárultak. A végvári katonaság bíraskodási szervezetének és ítélkezési gyakorlatának kialakulása, illetve megszilárdulása azonban hosszú folyamat eredménye volt, mely szervesen összefüggött a 8., vitélző társadalom” kialakulásával. Az újonnan megszülető társadalmi csoport önálló igazságszolgáltatással való felruházása ugyanis olyan nagy múltú és kizárólagosan önálló bíraskodással rendelkező rétegek érdekeit sértette, melyek éppen legfőbb szorgalmazói voltak a pusztításokat elkövető hadinép megbüntetésének. Jelen összefoglalás ennek, az egymással és gyakran önmagukkal is ellentétes érdekek ütközőpontjában zajló fejlődési folyamatnak, valamint a XVI–XVII. századi magyar és idegen „vitélző rend” hadi bíraskodási szervezetének és ítélkezési gyakorlatának bemutatására tesz kísérletet, s nem pusztán törökkori had- és jogtörténetünk, hanem egyúttal a társadalom- és a katonai közigazgatás-történet alaposabb megismeréséhez kíván – jórészt eddig feltáratlan források alapján – adalékokkal szolgálni.⁵⁵

9.1. Az irodalom a végvári katonaság igazságszolgáltatásáról

Noha a török elleni végvárrendszer kutatása lassan másfél évszázados múltra tekint vissza, nehéz helyzetbe kerül az a kutató, aki a végvárakkal foglalkozó bőséges szakirodalom alapján próbál kísérletet tenni XVI–XVII. századi hadi bíraskodásunk megismerésére. A Mohács utáni magyarországi védelmi rendszer kiépítéséről ugyan már két monográfia született,⁶¹ ezek közül csak *Szegő Pál* század eleji összefoglalása érinti részletesebben témánkat. Annak ellenére, hogy ő már számos érdekes összefüggésre és adatra hívta fel a figyelmet, eredményeiből a következő történész-generációk – legalábbis a katonai igazságszolgáltatás tekintetében – nem sokat hasznosítottak.

Szegő nem alakított ki egységes képet a hadi bíraskodás egészéről, de – többnyire az akkori irodalom

33 „das khriegsvolkh on Bezallung Zuerhalten nit muglich” ÖStA HHStA UA Fasc. 78. Konv. 1. fol. 182. 1564-ben maga az Udvari Haditanács is hasonlóképpen nyilatkozott egyik tervezetében: „A háborút mindenekelőtt pénzzel és rendben kell vezetni; ahol a pénz hiányzik, nincs rend, s ahol nincs rend, ott nem lehet semmi érdem-legeset véghezvinni.” *Ráczó*, 1966. 188. Vö. még Zrínyi Miklós véleményével. *Perjés*, 1965. 270.

44 *MOE*, V. köt. 240.

55 Itt szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akiknek segítségével jelen kötet nem készülhetett volna el. Elsőként a 'Pro Renovanda Cultura Hungariae' és a 'Peregrinatio II.' alapítványoknak, melyek támogatásával 1992 és 1993 nyarán kassai és bécsi archívumokban folytathattam kutatásokat Külön köszönet illeti *Jozef Kirstet* és *Hajdú Marikát* Kassán, *Karl Rossát* pedig Bécsben nyújtott támogatásáért. Ugyanilyen hálával tartozom a Magyar Országos Levéltár dolgozóinak, továbbá *Oborni Teréznek*, *Bogárdi János* pécsi könyvtárosnak, *Licht-neckert András* veszprémi levéltárosnak, valamint *Fazekas Istvánnak*, *Kelenik Józsefnek*, *Sunkó Attilának* és mindenekelőtt a kéréseim sűrűjében olykor már elvesző *Németh István* levéltáros barátomnak, akik kutatásaik során talált és témámra vonatkozó adataikat készségesen bocsátották rendelkezésemre. *Havassy Péternek* az archontológia összeállításához adott tanácsait, *Reisz T. Csabának* a kötet számítógépes megszerkesztésében való önzetlen segítségét, a német és angol összefoglalók elkészítését pedig *Takács Katalinnak* és *Mitró Zsuzsannának* szeretném megköszönni.

Végül megkülönböztetett köszönet jár egykori egyetemi témavezetőmnek, *Ágoston Gábornak* és lektoromnak, *Szakály Ferencnek*, aki nyári szabadságának kellemes óráit áldozta munkám gondos elolvasására. Utoljára *Geccsényi Lajos* lekötözö szívességéről szeretnék megemlékezni, aki győri adatainak felajánlása mellett bécsi kutatásaim idején munkám előrehaladását, majd a kötet mielőbbi megjelentetését atyai szeretettel támogatta.

61 *Szegő*, 1911.; *Szántó*, 1980.

eredményeit felhasználva – már 1911-ben felfigyelt néhány alapvető jellegzetességre. Elsőként ismerte fel, hogy a magyar végvári katonaság önálló bíraskodással rendelkezett, melynek képviselői – egyúttal a bírói joghatóság birtokosai – a királyi végvárak kapitányai voltak. Emellett egy utasítás alapján arra is rámutatott, hogy a végvári kapitányi székekről az ítélettel elégedetlen fél a végvidéki főkapitányok – általa „haditörvényszéknek” nevezett – fórumaira fellebbezhetett, de ennek gyakorlati megvalósulását konkrét perekkel nem támasztotta alá. Az első hadbíró vezette bíraskodási fórumot – helyesen – Lazarus von Schwendi rövid felső-magyarországi tevékenységéhez kötötte. *Szegő* figyelmét a komáromi naszádosok önálló bíraskodási privilégiuma sem kerülte el, sőt a magyarországi végvárakban állomásozó német katonaságot vizsgálva – bizonytalanul ugyan – megállapította, hogy az „olykor német bíró alatt állott”.⁷² Mindezek mellett *Szegő* külön kis fejezetet szentelt a várfeladók felett ítélkező delegált bíróságoknak. Rövid összefoglalásának végén azonban a magyar hadi bíraskodás gyakorlatát a horvát–szlavón végeken szolgálatot teljesítő német zsoldos katonaság ítélkezési szokásaival azonosította.⁸³ Hibája *František Vaníček* adataira vezethető vissza,⁹⁴ aki a múlt század hetvenes éveiben megjelent monográfiájában mutatta be a szlavón és horvát végvidéki főkapitányságok német katonaságának – s nem magyar és délszláv hadinépének, mint azt *Szegő* vélte – bíraskodási gyakorlatát.¹⁰⁵

Az uralkodói zsoldért szolgáló magyar „vitélző rend” önálló igazságszolgáltatására határozottan a magyar végvár-kutatás legjelentősebb képviselője, *Takáts Sándor* hívta fel a figyelmet 1926-ban megjelent *A régi magyar hadbíróság* című tanulmányában.¹¹⁶ *Takáts* ugyan, meglepő módon, megfélemedezett *Szegő* eredményeinek felhasználásáról, azokat azonban – egyedül a hadbíró vezette felső-magyarországi főkapitányi szék megszervezését kivéve – maga is felismerte. Elődjével ellentétben a hadi bíraskodás bemutatásakor szinte kizárólag addig feltáratlan, elsősorban a bécsi archívumokban és a körmendi Batthyány-levéltárban felkutatott forrásokra támaszkodott. *Takáts* azonban ezúttal is pusztán „csemegézett” céduláiból, egyes adatokból vont le általános következtetéseket, és nem törekedett a hadi bíraskodás szervezetének és gyakorlatának szisztematikus feltárására.¹²⁷

A magyar végváriak katonai igazságszolgáltatásának két alapvető fórumát *Takáts* – az általa átnézett források alapján – seregszéknek és hadiszéknek nevezte el. Seregszék alatt az egyes végvárak kapitányi székeit értette, függetlenül attól, hogy azon a vár kapitánya vagy külön erre a célra felfogadott, jogban jártas seregbíró elnökölt. Ezekről a bírói fórumokról – miként helyesen megállapította – a végvidéki főkapitányok (generálisok) hadiszékeire lehetett fellebbezni. *Takáts* ugyan többé-kevésbé helyesen mutatta be a már kiépült hadi bírósági szervezetet, kialakulásának folyamatát viszont elegendőnek tartotta egyetlen mondattal elintézni: „A hadiszékek keletkezése nálunk egy időbe esik a kerületi főkapitányságok (generalatusok) alapításával.”¹³⁸ Ezzel a problémát egyszerűen a jövőben megoldandó kérdések közé utalta, hiszen a magyarországi (végvidéki és nem pusztán kerületi) főkapitányi rendszer létrejöttének és szervezetének feldolgozására – annak ellenére, hogy ez volt a török elleni védelmi rendszer alapja – sem maga, sem más mind ez ideig nem vállalkozott.¹⁴⁹

Az egyes végvidékek külön hadbírák vezette főkapitányi székeinek jellegzetességeit *Takáts* ugyan kifejezetten nem hangsúlyozta, néhány területi sajátosságot ennek ellenére felismert. *Komáromy Andrást* követően ő is felhívta a figyelmet arra, hogy a Bocskai István fejedelem által letelepített hajdúk városi

72 *Szegő*, 1911. 353.

83 Uo. 175., 191., 201., 349–355.

94 *Vaníček*, 1875. 46–58.

105 Az újabb végvár-monográfia – jöllehet *Szegő* óta már ketten foglalkoztak a témával – a „vitélző nép” katonai igazságszolgáltatásának bemutatását mindössze három sorra tartotta érdemesnek. *Szántó*, 1980. 63.

116 *Takáts*, [1926.] A dolgozat ugyan a dátum nélkül megjelent *A magyar mult tarlójáról* című tanulmánykötetben látott napvilágot, de erről *Galambos Ferenc* *Takáts*-bibliográfiája alapján bizonyosan tudjuk, hogy 1926-ban került kiadásra. *Takáts*, 1961. 400.

127 *Takáts* munkamódszerére és történelem-szemléletére: *Takáts*, 1961. V–XIV.

138 *Takáts*, [1926.] 145.

149 A magyarországi generalatusok történetét kutatva került kezembe a felső-magyarországi hadiszék 1609. évi helyreállításáról szóló irat (MOL E 210 Militaria. 43. t. No 12.), mely felkeltette figyelmemet a magyar végvári katonaság hadi bíraskodása iránt. Mivel a védelmi rendszer történetének feltárása még néhány esztendőnyi kutató-munkát igényel, ezért határoztam el a katonai igazságszolgáltatás történetének minél teljesebb áttekintését, mely remélhetőleg egyszer majd fejezetét képezheti egy elkészítendő újabb végvár-monográfiának. A védelmi rendszer szervezetére, a végvidéki és kerületi főkapitányságok problémájára, vonatkozó legújabb kutatási eredményeket lásd röviden *Pálffy*, 1995. 117–119.

törvényszékeikről a felső-magyarországi (kassai) generális hadiszéke elé vihették fellebbezéseiket.¹⁵10 A Kani-zsával szembeni főkapitányság kapcsán pedig arra a helyes következtetésre jutott, hogy a hadiszéket ezen a területen általában a vicegenerális hívta össze.¹⁶11

A seregszékek működését vizsgálva *Takáts* a seregbíró mellett a seregdeák tisztségéről sem feledkezett meg. Egy-egy adat alapján törekedett azonban általános következtetések levonására, ezért nem ismerhette fel, hogy a seregbírót valójában nem 11a seregdeák, hanem – amint azt alább majd részletesen nyomon követhetjük – az úgynevezett seregjegyző (seregbéli hites nótárius) segítette, vagyis: a két tisztséget összekeverte. Ezt a hibát mégsem helyes neki egyedül felróni, hiszen a magyar végvári kutatás azóta sem mutatott rá a két tisztség különbözőségére, miként a végvári írásbeliség és „jogtudó értelmiség” vizsgálatára sem fordított különösebb figyelmet.

Takáts tanulmányát végezetül egy különösen megfontolandó és figyelemre méltó gondolattal zárta.

Feltételezte ugyanis, hogy a XVI–XVII. században már létezett egy, a magyar katonaság részére kibocsátott olyan hadiszabályzat, melyet az egykori magyar hadijog (a „*jus militare Hungaricum*”) alapjának tekinthettek.¹⁷12 Ezt azonban – miként maga állította – hasztalanul kereste, nem akadt nyomára. Pedig már *Szegő* is utalt egyik jegyzetében egy különös szabályzatra,¹⁸13 s – amint az remélhetőleg az olvasó számára hamarosan világossá válik – *Takáts* feltételezése egyáltalán nem volt alaptalan.¹⁹14

Takáts dolgozatának megjelenését hosszú csend követte, a II. világháború utáni magyar történetírás ugyanis ilyen részletkérdésnek tűnő témákra nem összpontosított. Az 1960-as évek elején azonban a jogtörténetírás nem térhetett ki a katonai igazságszolgáltatás bemutatása elől, amikor a magyar bírósági szervezet és perjog történetének megírására vállalkozott.²⁰15 Annak ellenére, hogy a szerzők „a tárgy szétágazó volta ... miatt csak vázlatos áttekintést” ígérhettek, rövid összefoglalásukban új szempontokra is felhívták a kutatás figyelmét. Felismerték ugyanis, hogy mivel a XVI–XVII. században modern értelemben vett állandó magyar reguláris haderő nem volt, a katonai bírászkodás tárgyalásakor nem elegendő a zsoldért szolgáló, királyi (magyar és idegen) végváriakkal foglalkozni, hanem figyelmet kell fordítani az ország védelmében részt vevő egyéb katonáskodó csoportok igazságszolgáltatására is. Ezek közül azonban pusztán a földesúri magánkatonaságra tettek utalást. A magyar királyi végváriak kapcsán *Takáts* adatait vették át (a seregdeákkal együtt), de hangsúlyozták, hogy „birtokperekben a seregszék nem bírászkodhatott,²¹16 az ilyen ügyeket a katonáknak is az illetékes polgári bíróság (vármegye, város stb.) elé kellett terjeszteniük”.²²17 Továbbá – az addigi irodalom alapján – viszonylag részletesen szóltak a magyar hadszíntéren állomásozó idegen katonaság haditörvényszékeiről és bírászkodási gyakorlatának fejlődéséről.²³18

Takáts Sándor levéltári kutatásokon alapuló munkáját az 1970-es évek közepén *Varga J. János* fejlesztette tovább a Dunántúl délnyugati részére irányuló vizsgálataival.²⁴19 12Elsősorban a herceg Batthyány család levéltárának adatai alapján próbált általános képet nyújtani a Kanizsával szembeni főkapitányság területén kialakult hadi bírászkodásról, mely végvidék vezetésében a XVII. század második harmadától több Batthyány-családtag töltött be meghatározó szerepet. Ennek az országrésznek a védelmére a Batthyányak –

1510 *Komáromy*, 1898. 22–23.; *Takáts*, [1926.] 147–148. *Takáts Sándor Komáromy* adatát ellenben vagy nem ismerte, vagy pusztán elfeledkezett annak feltüntetéséről. A hajdúságnak a felső-magyarországi főkapitány jog-hatósága alá kerülésére nemrég *Nyakas Miklós* hívta fel újra a kutatók figyelmét, mely mind ez ideig – a hajdúsággal foglalkozó történészeinket kivéve – alig-alig került be a történeti köztudatba. *Nyakas*, 1977.; *Nya-kas*, 1987/1. *Vö. Rác*, 1969. 200.

1611 *Takáts*, [1926.] 150–151.

1712 „Mindezek [ti. az általa közölt adatok] természetesen csak sejteni engedik, hogy a magyar haditörvény csak-ugyan írott erősség volt, amellyel valamennyi végházunkban éltek. De vajon nyomra vezetnek-e ez adatok? Reméljük.” – írta bizakodva *Takáts* 1926-ban. Uo. 163.

1813 *Szegő*, 1911. 194.: 10. jegyz.

1914 Lásd részletesen a III/2. alfejezetet.

2015 *Bónis–Degré–Varga*, 1961. 76–78. *Bónis*ék munkájával ellentétben magyar állam- és jogtörténetünk, vala-mint a legújabb magyar alkotmánytörténet még a téma megemlítéséről is elfeledkezett. *Csizmadia–Kovács–Asztalos*, 1975.; *Szita*, 1992.

2116 Ez pusztán elméletileg volt így. Később majd megismerhetjük, hogy a gyakorlat néha egészen más – jöllehet törvénytelen – eseteket hozott magával. *Vö. Varga J.*, 1977. 444.

2217 *Bónis–Degré–Varga*, 1961. 76.

2318 Adataikat vette át a tíz kötetes Magyar történet II. kötete is. *Várkonyi*, 1987/1. 418–419.

2419 *Varga J.*, 1977. Szó szerint ugyanez monográfiája egyik fejezeteként: *Varga J.*, 146–174., illetve rövidebb változata legújabbban: *Varga J.*, 1992.

mindenekelőtt birtokaik megóvása érdekében – jelentős számú földesúri magánkatonaságot is tartottak. Zala és Vas megye végházaiban ezért a királyi végváriakkal együtt (vagy külön) földesúri katonák is teljesítettek szolgálatot. Ennek a – valóban speciális – helyzetnek köszönhetően *Varga J.* úgy vélte, hogy a katonai igazságszolgáltatás tekintetében „e két csoport megkülönböztetése és elhatárolása nem célszerű”.²⁵²⁰ A végvári seregbíróságok mintájaként a körmendit mutatta be, s azok ítélkezési gyakorlatában a területi illetékesség elvét tartotta meghatározónak. Ez szerinte azt jelentette, hogy „a bűnöst ott vonták felelősségre, ahol tettét elkövette”, habár ezt az elvet – miként maga is megállapította – a nádor és a főkapitányok gyakran figyelmen kívül hagyták.²⁶²¹ A katonai igazságszolgáltatás szervezetének kialakulását tekintve *Varga J.* nem lépett túl *Takáts* már idézett megállapításán, miszerint a generálisi hadiszékek létrehozása egybeesett a kerületi [helyesebben végvidéki – P. G.] főkapitányságok megalapításával. Elsőként mutatta be ellenben a katonai bíróságok peres eljárásának folyamatát és a kiszabható büntetések néhány fajtáját.

A Dunántúl nyugati részére vonatkozó adatokat 1984-ben *Gecsényi Lajos* győri esetek sorával gazdagította.²⁷ ²² Rámutatott, hogy a polgári lakosság és a magyar, valamint német végvári katonaság együttélése – a bíraskodás területén is – milyen jelentős hatásköri összeütközésekhez és túlkapasokhoz vezetett. 1577-ben például Karl Ludwig von Zelking főkapitány a győri városbíró – aki egy őt bántalmazó magyar végvári ellen tett panaszt – a német hadbíróval, (soltésszal) bilincsbe verette, majd lecsukatta. A különböző társadalmi és jogi helyzetű személyeknek a győri erődvárosban való együttélése viszont egészen sajátos és speciális igazságszolgáltatási formákat, úgynevezett „vegyes” bíróságokat is teremtett. Ezek létrehozására olyan esetekben volt szükség, amikor egy büntett végrehajtásával katonákat és polgárokat közösen vádoltak. Mindezek mellett *Gecsényi* arra is felhívta a figyelmet, hogy a győri német soltészok tevékenysége nemcsak az ítélkezésre terjedt ki, hiszen a bíraskodáson kívül ők foglalkoztak a német katonák úgymond „polgári” jellegű ügyeivel,²⁸²³ azaz a telkek és házak adásvételi szerződéseinek elkészítésével, a végrendeletek hitelesítésével, sőt gyakran még a telekkönyv vezetésével is, mely súlyosan sértette a magyar joggyakorlatot, s mindenekelőtt a győri káptalan – mint földesúr – érdekeit.

¹³Végezetül nem feledkezhetünk meg *Cziáky Ferenc* munkájáról, aki még *Takáts* idézett tanulmányának megírása előtt, 1924-ben külön kötetben foglalta össze a magyar katonai büntetőjog ezeréves történetét.²⁹²⁴ Munkájában azonban, melyet három jogtörténészünk 1961-ben jogosan minősített „nem mindig pontos, inkább népszerű” összefoglalásnak, a XVI–XVII. századi magyar végvári katonaság sereg- és hadbíróságairól – nem ismervén a korszak levéltári forrásanyagát – nem tett említést.³⁰²⁵

A XVI–XVII. századi királyi Magyarország katonai igazságszolgáltatásának teljes körű, monografikus formában történő feldolgozása mind ez ideig nem történt meg. *Takáts Sándor* a század húszas éveiben pusztán felhívta a figyelmet a téma fontosságára, melynek egyik részterületét azután *Varga J. János* dolgozta fel. A nagyobb jellegű összefoglalás így semmiképpen sem tekinthető feleslegesnek, annál is inkább, mert a magyar végvárrendszer – véleményem szerint: egy helyben toporgó – kutatása újra csak egy-egy szűkebb témakör teljességre törekvő, monografikus feldolgozásával lendíthető fel.

14.2. A téma forrásairól és azok problémáiról

A XVI–XVII. századi katonai igazságszolgáltatás magyarországi történetének megírásához a legalapvetőbb forrásokat minden kétséget kizáróan a különböző hadi bíróságok ítéletlevelei jelentik. Belegondolva azonban, hogy a katonai bíróságok határozatai milyen körülmények között születtek, találónak érezzük *Kárffy Ödön* század eleji megállapítását, melyben „a régi hadbíróági ítéleteket a hadtörténelem

2520 *Varga J.*, 1977. 439.

2621 Uo. 441–442. Ezeknek az állításoknak a helyességéről utóbb még lesz szó.

2722 *Gecsényi*, 1984. 677–680. Vö. már korábban néhány hasonló felismerés: *Rúzsás*, 1968. passim.

2823 Olykor még a magyar katonák és polgárok hasonló jellegű ügyeit is ők intézték. Erre most pusztán a következő esetet említeném: 1637-ben Thoman Pfeiffer regiment-soltész hat magyar katona és polgár házának felbecslését végezte el Győrött Mansfeld főkapitány parancsára, többek között négy bírósági esküdtársa jelenlétében. MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 60. Vö. *Villányi*, 1882. 68., 122., 149. és 154.

2924 *Cziáky*, 1924.

3025 Helyesen feltételezte azonban, „hogy a várparancsnokoknak széleskörű fegyelmi és büntető bírói jogkörrel kellett bírniuk”. *Cziáky*, 1924. 37–38. Rajta kívül érintőlegesen még *Vajna Károly* és *Nagy László* foglalkozott a témával. *Vajna*, 1906–1907. II. köt. 6–8.; *Nagy L.*, 1978. 79–80. Vö. még *Ember*, 1946. 259. és 161. Magam ez ideig egy rövid előadásban vázoltam fel a királyi Magyarország XVI–XVII. századi katonai igazságszolgáltatásának jellegzetességeit. *Pálffy*, 1994.

ritkaságainak” nevezte.³¹¹ A hadi bíróságok nem lévén önálló „hivatalok”, irataik sem kerültek külön őrzőhelyre (nem alkotnak külön fondot vagy állagot), így nagy részük vagy elkallódott,³²² vagy – a kutató számára szerencsésebb esetben – a bírói joghatóság képviselőjének, azaz: a vár fő- vagy vicekapitányának (esetleg seregbírájának) családi iratanyagába került. A fellebbezett peres ügyek hasonló módon az egyes főkapitányok vagy hadbírák családi archívumainak hivatali iratai között keresendők.³³³ A levéltári kutatást nehezíti, hogy a magyarországi végvidéki és kerületi főkapitányok archontológiája mind a mai napig nem készült el, nem beszélve az egyes várak parancsnokainak jegyzékeiről; több főúri család iratanyaga pedig az idők folyamán jelentősebb károsodást szenvedett. Mindezek ellenére jelenleg mintegy tíz kiadott és körülbelül háromszor ennyi kiadatlan ítéletlevél és tárgyalási jegyzőkönyv áll rendelkezésünkre, melyek terjedelme az egy oldalnyi rövid deliberátumtól az ötven foliónyi vaskos jegyzőkönyvig terjed.³⁴⁴ Ezek alapján már viszonylag kedvező lehetőség nyílik a törökkori Magyarországon alkalmazott haditörvénykezés ítélezési gyakorlatának bemutatására, a legtipikusabb peres ügyek feltárására, továbbá a kiszabott büntetések súlyosságának érzékeltetésére.

A hadi bírósági szervezet kialakulásának bemutatására – a joggyakorlattal ellentétben – az ítéletlevelek nem nyújtanak módot. Ennek megismeréséhez egészen más jellegű források felkutatására és feldolgozására volt szükség. A magyar hadszíntéren szolgáló idegen katonaság hadi bírászkodásának – ha nem is teljes, de részletes – ismertetése ugyancsak másféle forrásanyag feltárását követeli. Mivel a hadi bírászkodás ¹⁵tág értelmezésben a katonai közigazgatás szerves részét képezi, a bírósági szervezet feldolgozásához az azt koordináló bécsi Udvari Haditanács csaknem minden levéltári egysége hasznos adalékokkal szolgálhat. A Hofkriegsrätliches Kanz-leiarchívumból és a Bestellungen elnevezésű levéltári egységből elsősorban a különféle katonai utasítások, szerződéslevelek és hadiszabályzatok nyújtottak igazi segítséget; de munkám során nem nélkülözhettem az Udvari Haditanácsnak a végvárrendszer szinte legapróbb eseményeiről is tudósító, de a magyar történettudomány által ez ideig alig-alig ismert egykori iktatókönyveit (Protokolle des Wiener Hofkriegsrates).³⁵⁵ A Magyar Országos Levéltárból hasonlóképpen az utasításokat és katonai vonatkozású iratokat jelentős mennyiségben őrző kamarai és családi levéltári fondok jelentették a szinte kimeríthetetlen adatok tárházát.³⁶⁶

Már kutatásaim megkezdésekor szilárd elhatározásom volt, hogy elkészítem az ügynevezett végvári „jogtudó értelmiség” adattárát, azaz a XVI–XVII. századi sereg- és hadbírák, valamint seregjegyzők stb. archontológiáját, ezért számos másodlagos jellegű forrásanyag (például a veszprémi és győri káptalan felvallási jegyzőkönyvei, illetve bizonyos városi levéltári anyagok³⁷⁷) átnézésére kényszerültem. Az adattár

311 *Kárffy*, 1915. 534. *Takáts Sándor* ugyan 1926-ban *Kárffyval* ellentétben azt állította, hogy a XVI–XVII. szá-zadból „egész sereg tárgyalás és ítélet maradt reánk, s majdnem mindannyija magyar nyelvű”, ennek ellenére maga is pusztán hat ítéletlevélről tett említést. Vö. még *Bittó Béla* véleményével: „ily ítéletlevél ritkaság számba megy.” *Bittó*, 1934. 273.

322 Egy füleki seregszéki ítélet például a Zichy család vegyes peres iratai közé került, egy győri tárgyalási jegyző-könyvre pedig a jezsuita kollégium vagyoni jogi és peres iratai között akadtam. MOL P 707 Fasc. 286. (460. cs.) fól. 188–189.; MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 13.

333 Így került jelentős számú ítéletlevél az Esterházy család különböző ágainak levéltáraiba (hercegi: MOL P 125 Esterházy Pál pápai kapitány, majd bányavidéki generális, illetve nádor iratai.; zólyomi ág: MOL P 1291 III. O. 10. Győri vonatkozású katonai iratok; cseszneki ág: SNA Esterházy, cseszneki lt. Esterházy János győri vicegenerális katonai vonatkozású iratai); a Forgách család archívumába (MOL P 287 itt található Forgách Ádám felső-magyarországi, majd bányavidéki főkapitány igen töredékesen fennmaradt iratanyaga) vagy a Csákyak és Batthyányak levéltári fondjaiba (MOL P 71, illetve MOL P 1313) stb. Egy alkalommal pedig Fodor János felső-magyarországi hadbíró családi iratai között bukkantam néhány ítéletlevélre, melyek a Balassa család rokon és idegen családainak iratanyagában maradtak fenn (MOL P 1774 26. t.).

344 Ezeket érdemes lenne külön kötetben közzétenni, akár az urbáriumok és úriszéki perek sokat idézett forrás-kiadványainak folytatásaként. Az eddig előkerült jegyzőkönyvek és ítéletek jegyzékét lásd a Függelék harmadik részében.

355 Érdemes megjegyezni, hogy a Protokolle des Wiener Hofkriegsrates alatt nem az Udvari Haditanács üléseinek jegyzőkönyveit, hanem a hozzá beérkezett és az általa kiállított iratok mutatóit, tehát korabeli iktatókönyveket kell értenünk.

366 Csak néhányat említve: MOL E 136, MOL E 210, MOL E 211 vagy MOL P 71, MOL P 125, MOL P 287 stb.

377 Például a Kassai Városi Levéltár (AMK) Collectio Schwartzbachiana elnevezésű gyűjteménye és Győr város Levéltára (GyL GyV) végrendeleti könyvei.

mégsem pusztán egy leendő végvári archontológiai lexikon egyik fejezete. Összeállításával a *Takáts* által nem érintett terminológiai problémák megoldása mellett a magyar végvári társadalom és az idegen zsoldos katonaság történetének minden részletéhez (a családi kapcsolatoktól az iskolázottságon át az egyes személyek mikrobiográfiájáig) kívántam újabb adalékokkal szolgálni.

163. Néhány szó a fogalomhasználatról és a szerkezetről

A XVI–XVII. századi katonai igazságszolgáltatást – a hadakozásban résztvevők társadalmi helyzete alapján – két jól elhatárolható területre, tudniillik egy tágabbra és egy szűkebbre, különíthetjük el. Ennek okát a korszak magyar hadügyi fejlődésében és az ország védelmét biztosító haderő sokszínűségében kereshetjük. A XVI–XVII. századi királyi Magyarországon modern értelemben vett állandó reguláris haderő nem volt. Az uralkodó zsoldján szolgáló magyar végvári katonaság – mely leginkább a török elleni magyar hadszíntérre vezényelt és az állandó hadsereg számos jellegzetességét már magán hordozó birodalmi zsoldoscsapatokhoz állt közel –, éppen viszonylagos állandósága és egységes társadalmi csoporttá fejlődésének köszönhetően szerezhette meg az önálló bíraskodás privilégiumát. Szűk értelmezés-ben, a katonai igazságszolgáltatás mai modern fogalmai szerint, elegendő pusztán ennek a katonáskodó rétegnek a törvénykezését vizsgálnunk. A királyi Magyarország védelmében az uralkodói zsoldért szolgáló végváriakon kívül számos egyéb katonacsoport is szerepet vállalt. Annak ellenére, hogy ezek csak korlátozott mértékben vagy egyáltalán nem rendelkeztek önálló bíraskodással, vizsgálatuk elől nem térhetünk majd ki a török kori katonai igazságszolgáltatás kutatása során. Jelen összefoglalás keretein belül azonban – elsősorban területi korlátok miatt – ezen katonáskodó csoportok (többek között a földesúri magánkatonaság, a kisebb hajdútelepek fegyverforgatói és a praesidiális mezővárosok katonapolgárai, valamint a vármegyei és városi hadak) bíraskodásának vizsgálatával nem foglalkozhattam. Mindezek bemutatását további alapkutatások elvégzése után önálló tanulmányokban tervezem, melyekben majd sor kerül a főkapitányok bíraskodási hatáskörébe nem tartozó magyar várfeladók feletti ítélkezés gyakorlatának ismertetésére is. A hadi bírák és a katonai bírósági fórumok korabeli magyar nyelvű elnevezésében ugyan országosan egységes gyakorlat nem alakult ki, mégsem tartottam célszerűnek a *Takáts Sándor* és *Varga J. János* által használt terminológia megváltoztatását. Ennek megfelelően az egyes végvárok kapitányi székeit seregszékeként, a végvidéki (és nem kerületi) főkapitányok bíraskodási fórumait pedig hadiszékeként említem, még akkor is, ha ez a korabeli szóhasználatot nem tükrözi teljességgel megfelelően. Hasonlóképpen a kisebb várak bírait sereg-, a főkapitányi székhelyekét pedig – természetesen csak abban az esetben, ha nem saját váruk, hanem a generalátus ügyeiben járnak el – hadbíráknak hívom. A terminológia első látásra valóban teljesnek tűnő zavarát ugyanis csak így szüntethettem meg. Az elnevezések sokszínűségét és azok problémáit külön kis fejezet tárja fel.³⁸¹

A XVI–XVII. századi magyar katonai igazságszolgáltatás történetének bemutatásakor kizárólag a királyi Magyarországra összpontosítottam figyelmemet, és Erdély, illetve a hozzá tartozó területek esetében csak analóg példákhoz nyúltam. Ennek legfőbb oka abban keresendő, hogy az Erdély védelmét biztosító végvárok története napjainkig még alig kutatott, így a forrásanyag teljes áttekintése nélkül nem vállalkozhattam még szerényebb következtetések levonására sem. Ez indokolja tehát a címben feltüntetett területi korlátozást. Időbeli határokként pedig szándékosan nem konkrét évszámokat jelöltem meg, ezzel is jelezve, hogy egy fejlődési folyamatot, a katonai bírósági szervezet kialakulását, gyakorlatát, majd megszűntét kívántam bemutatni.

A feldolgozandó forrásanyag jellege és megoszlása következtében a fejlődési folyamatot a XVII. század elejéig, azaz a magyar királyi végváriak önálló bíraskodási szervezetének és gyakorlatának megszilárdulásáig időrendben követtem nyomon. A már kialakult rendszer működését és jellegzetességeit azonban – mivel az ítéletlevelek túlnyomó része a XVII. század közepéről és második feléből maradt fenn – már tematikus bontásban mutattam be. Mindezeket megelőzi a katonai igazságszolgáltatás európai fejlődésének és a magyar hadszíntéren szolgálatot teljesítő idegen (főként német) zsoldos katonaság hadi bíraskodásának áttekintése. Ez ugyanis a címben feltüntetett témakör szerves részét alkotja, ismerete nélkül pedig – elsősorban a magyar katonai igazságszolgáltatási szervezetre gyakorolt hatásai miatt – a hazai haditörvénykezés XVI–XVII. századi fejlődése aligha érthető meg.

381 Lásd a III/4. alfejezetet.

18II. A katonai igazságszolgáltatás európai fejlődése különös tekintettel a német területekre

A magyar végvári katonaság önálló társadalmi csoporttá alakulásának időszakában elsősorban a magyarországi végvárakba rendelt német zsoldos csapatokkal került szorosabb kapcsolatba. A győri várban már az 1520-as évek végétől együttélésre kényszerült a magyar katonai és polgári lakosság az odarendelt idegen zsoldosokkal.³⁹¹ A témánk szempontjából ugyancsak fontos és később végvidéki, valamint kerületi főkapitányi központtá fejlődő Kassán az 1530-as évek első felében szintén jelentős létszámú német katonaság állomásozott.⁴⁰² Emellett a Habsburg katonai kormányzat a Bécs védelme szempontjából kiemelten fontos végvárak (Esztergom, Komárom, Győr stb.) élére már az 1530-as évektől idegen kapitányokat állított, s az egyes hadjáratok irányításával is a birodalom más hadszínterein tapasztalatokat szerzett kapitányokat bízott meg. Mindezek következtében aligha véletlen, hogy a birodalmi csapatok hadi bíraskodása hatott leginkább a magyar végváriak „vitézítő törvényszékének” kialakulására. Ezért az alábbiakban elsősorban a német területek katonai igazságszolgáltatásának fejlődését követem nyomon. Kísérletképpen vizsgálat alá vontam a francia hadi bíraskodást is, ennek azonban a magyar fejlődésre nem találtam konkrét hatását.⁴¹³

1. A német katonai igazságszolgáltatás irodalma

A korajkori német hadi bíraskodás rendszerének és gyakorlatának első feldolgozására – bármennyire is különös – már a XVI. század közepén sor került. 1565-ben ugyanis Frankfurt am Mainban napvilágot látott *Leonhard Fronsperger* (1520–1575) ulmi polgár és császári katona *Von Kayserlichem Kriegsrecht* című munkája, melyben V. Károly császár szinte teljes hadszervezetének bemutatására vállalkozott: a gyalogos és lovas ezredek felépítésétől kezdve a hadsereg háborúban való alkalmazásán és ellátásán át a váraknak a védelemben betöltött szerepéig stb.⁴²⁴ Miként azt könyvének címe kifejezte, mindezek mellett *Fronsperger* megkülönböztetett figyelmet szentelt a császári hadsereg katonai igazságszolgáltatásának felvázolására. Ennek roppant egyszerű magyarázata volt. A szerző V. Károly és I. Ferdinánd számos hadjáratában 19részt vett, általában egy-egy gyalogezred soltészaként, azaz hadbírájaként. 1566-ban, sőt feltételezhetően már 1542-ben is, megfordult a török elleni magyar hadszíntéren; a későbbi időpontban – miként azt munkáiból megtudhatjuk – a Győrnél állomásozó királyi sereg egyik gyalogezredének hadi bírójaként.⁴³⁵ *Fronsperger* könyvének első fejezetében⁴⁴⁶ részletes leírást adott a császári Landsknecht-regimentek haditörvényszékének, az úgynevezett soltész bíróságának (Schultheißengericht) összetételéről, az egyes bírósági katonai tisztségviselők feladatairól, a törvénykezés menetéről stb. A soltész esküdttszáraival (Gerichtsgeschworne) az úgynevezett Artikelbrief⁴⁵⁷ alapján mondott ítéletet, melyet a mai szolgálati

391 *Bedy*, 1933. 149.

402 ÖStA HHStA UA Fasc. 23. Konv. 3. 1533. Nov. – Dez. et sine dato. fol. 89–90. és ÖStA FHKA Ged. buch. Ungarische Reihe. No 383. (1534–1540) fol. 49.

413 *Colas*, 1969. és *Corvisier*, 1988. 493–499.

424 *Fronsperger*, 1565. (OSzK Kt. Ant. 424.) *Fronsperger* műve 1566-ban Frankfurtban ismételt napvilágot látott, melynek facsimiléje 1970-ben Grazban az Akademische Druck- und Verlagsanstalt gondozásában jelent meg. *Fronsperger*nek nem ez volt az első megjelent hadtudományi munkája. 1552-ben már külön kis kötetet szentelt a hadi bíraskodás bemutatásának, mely azután alapját képezte későbbi művei *Kriegsrecht*-fejezeteinek. (*Jähns*, 1889. 549.) 1555-ben ugyancsak Frankfurtban látott napvilágot híres *Fünff Bücher*-je, melyben a Lands-knechtek igazságszolgáltatását röviden ugyancsak érintette. *Fronsperger*, 1555. fol. LIX–LXV. és LXXIII–LXXIX. (OSzK Kt. Ant. 593. (1))

435 *Jähns* szerint már 1542-ben is megfordult a magyar hadszíntéren a kudarcba fulladt birodalmi vállalkozás alkal-mával. *Jähns*, 1889. 548. 1566. évi tevékenységére: *Meynert*, 1876. 149.; *Dangelmaier*, 1891. 37.: *. jegyz.; *Böhm*, 1909. 82.; *Erben*, 1901. 506.: 2. jegyz.; *Fiedler*, 1985. 69. Magyarországi szolgálatát 1566. december 23-ai kérelme is igazolja, melyben jövőbeli alkalmazásáért folyamodott. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. fol. 188. és Bd. 146. Reg. fol. 231. (1573-ban „Bürger zu Vlm/ vnd Röm. Key. May. Prouisoner” *Fronsperger*, 1596. Harmadik rész. „Vorrede.”) *Fronsperger*re magyarul legújabbban: *Horváth*, 1988.

446 *Fronsperger*, 1970. fol. I–XXX. (Ahol *Fronsperger*nél a könyv számát nem tüntetem fel, ott az első könyv értendő.)

457 A szónak nem alakult ki egységes írásmódja. Korábban általában Artikelbriefnek írták, a modern irodalom azonban az Artikelbrief alakot használja.

szabályzatok, illetve katonai büntetőtvénycsoknyvek elődjének tekinthetünk. A katonák ugyanis felfogadásukkor erre tették le esküjüket és alkalomadtán ennek pontjai szerint nyerték el büntetéseiket. Mindezek bemutatását követően a szerző különös részletességgel tárta az olvasó elé az úgynevezett lándzsafutás speciális bírósági gyakorlatát és végrehajtásának megrázó körülményeit.⁴⁶⁸

Fronsperger munkájának jelentőségét mutatja, hogy a XVI. században – egyre vaskosabb átdolgozásokban – három alkalommal (1566, 1573 és 1596) újra megjelent.⁴⁷⁹ De a következő évszázadban sem merült feledésbe. A korszak egyik legkiválóbb magyar hadtudományi gondolkodója, Zrínyi Miklós például oly kiemelkedő munkának tartotta, hogy magyar nyelvű kivonatot készíttetett belőle *Eötődik károly Czaszar ideiben az militiarul irt tractatusbul valo extractus, minden rendekre nezve* címen.⁴⁸¹⁰ *Fronsperger* mesterművét később újabb és újabb hadtudományi összefoglalások tökéletesítették. Elegendő itt pusztán az egykor ugyancsak Lands-knechtként szolgáló *Hans Wilhelm Kirchhof* 1602-ben Frankfurt am Mainban kiadott *Militaris Disciplina* című művére utalnunk.⁴⁹¹¹ Ezen munkák hosszas számbavétele és bemutatása azonban nem kívánt irányba fordítaná jelen vizsgálat menetét.⁵⁰¹²

20A német katonai igazságszolgáltatásra vonatkozó, modern értelemben vett hadtörténeti feldolgozó munkát a múlt század hatvanas éveiben *Hermann Meynert* nyitotta meg, aki európai hadtörténetének második kötetében már néhány vonatkozásban érintette a kérdést.⁵¹¹³ A jelentősebb későbbi német hadtörténeti összefoglalások is bemutatták röviden a hadi bíraskodás gyakorlatát, jóllehet főként *Fronsperger* és más hadtudósok munkái, valamint kiadott hadirendtartások és szabályzatok, s nem levéltári források alapján.⁵²¹⁴ A török elleni magyar hadszíntéren szolgáló német katonaság igazságszolgáltatásáról először *František Vanièek* adott leírást, ő azonban adatainak nagy részét *Meynert* korábbi munkáiból vette át.⁵³¹⁵ A német katonai büntetőjog történetének monografikus feldolgozására elsőként a múlt század utolsó évtizedében *Emil Dangelmaier* vállalkozott.⁵⁴¹⁶ Munkájában többek között arról a fejlődési folyamatról számolt be, mely a középkori lovaghadcseregek első hadiszabályzatától (1158) a XVI. századi zsoldos Landsknecht-csapatok önálló bírósági szervezetének és törvénykezési gyakorlatának kialakulásához vezetett. Ugyanerről a korszakról hamarosan újabb adatokat feltáró, modernebb összefoglalás született. 1904-ben ugyanis *Burkhard von Bonin* olyan alapvető összefoglaló munkát jelentetett meg Weimarban, melyet még napjainkban is méltán sorolnak a katonai igazságszolgáltatás történetéről írott alpművek közé.⁵⁵¹⁷ *Bonin* bemutatta a hadi bíraskodás kialakulásának körülményeit és külön fejezetekben tárgyalta a „rendőri hatóságok”, illetve a soltész-bíróságok szerepét és működését. Továbbá felhívta a figyelmet a lovasezredek jogszolgáltatásának a gyalogosokétól eltérő, különleges voltára, sőt már a tüzérség, mint kialakulóban levő fegyvernem jogszolgáltatását is körvonalazta.

Bonin egyrészt felfigyelt a korabeli hadtudományi írók mellett a hadi-szabályzatok különös jelentőségére és

468 Ez az úgynevezett „Kriegs Recht mit den langen Spiessen”, melynek során a halálraítélt katonának egymással szemben, két sorban felállt társai között kellett elszaladnia, akik lándzsájukkal sújtottak az előttük elfutóra. Magyarországi alkalmazásáról részletesebben lásd alább, a II/4. alfejezetben.

479 *Fronsperger*, 1596. (OSzK Kt. Ant. 1036.) Vö. *Márki*, 1925. 63., *Hülle*, 1971. 22. Különös részletességgel *Jähns*, 1889. 548–558.

4810 A kivonat *Horváth Mária* kutatásai szerint a legkorábbi, 1565. évi kiadásról készült és csak a hazai vonatkozásban alkalmazhatónak vélt részeket vette át. (*Horváth*, 1988. 50. Vö. *Széchy*, 1896. 216–222. és legújabban *Klaniczay*, 1991. 341.) Kiadása: *Széchy*, 1898. 247–266.: No I.

4911 Kritikai kiadása 1976-ban látott napvilágot a wolffenbütteli Herzog August Bibliothekben található eredeti alapján. *Kirchhof*, 1976.

5012 Ezek nagy részéről már a múlt században részletesen szólt *Max Jähns*, jegyzékük pedig megtalálható *Hans-Michael Möller*nek a Landsknecht-katonaság jogszolgáltatásáról írott művének bibliográfiájában. *Jähns*, 1889. passim.; *Möller*, 1976. 266–271.

5113 *Meynert*, 1868. 75–80., 89–92., 363–364. és 371–372.

5214 Kivételt képez a már említett *Max Jähns* három kötetes nagy összefoglalásának első része és *Eugen von Frauenholz* gazdag forráspublikációval ellátott hadtörténete, melyeket még ma sem nélkülözhet a német hadtörténelem kutatója. A korszak katonai igazságszolgáltatására lásd *Jähns*nél különösen az első kötet III/6. fejezetét, *Frauenholz*nál pedig a „Recht, Disziplin, Strafen, Belohnung” című részeket. *Jähns*, 1889. 757–773.; *Frauenholz*, 1936. 43–52.; *Frauenholz*, 1937. 36–41. és *Frauenholz*, 1938. 23–28.

5315 *Vanièek*, 1875. 46–58.

5416 *Dangelmaier*, 1891. Az addigi irodalmat emellett külön kis tanulmányban foglalta össze: *Dangelmaier*, 1898.

5517 *Bonin*, 1904.

összefoglalta a század elejéig végzett újabb kutatások eredményeit;⁵⁶ 18 másrészt felhívta a jog- és hadtörténészek figyelmét a téma fontosságára, aminek hamarosan meg is lett az eredménye.⁵⁷ 19 1908-ban *Wilhelm Beck* már önálló könyvet szentelt a német gyalogság legkorábbi hadirendtartásainak, immáron elsősorban különböző müncheni levéltárak anyaga alapján.⁵⁸ 20 Ugyanekkor *21 Wilhelm Erben* és *Artur Steinwenter* újabb és újabb forrás publikációkkal és feldolgozásokkal vitték előre a téma kutatását.⁵⁹ 21 Néhány hasznos tanulmány a német jogtörténeti folyóiratban (*Zeitschrift für Rechtsgeschichte*) is napvilágot látott,⁶⁰ 22 sőt a harmincas évek közepén a német hadijog művelésére – természetesen nem mentesen az akkori német politikai közhangulat hatásától – már külön folyóiratot (*Zeitschrift für Wehrrecht*) alapítottak. Ebben számos kiváló tanulmány jelent meg, melyek közül talán *Erich Sauber* munkáját legérdemesebb kiemelni, melyben a német hadijog germán és római elemei mellett kiválóan ragadta meg annak fejlődési vonulatát.⁶¹ 23

A II. világháborút követően mintegy két évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy *Hans-Dieter Schwind* rövid kis brosrúja ismételtén áttekintést adjon a német haditörvénykezés történetéről.⁶² 24 A hetvenes években viszont két olyan újabb monográfia látott napvilágot, melyek a birodalmi zsoldos katonaság hadi bíraskodásának egy-egy alapvető területéről nyújtottak már-már teljesnek tűnő összefoglalást. 1971-ben *Werner Hülle* – aki a negyvenes években már rendszeresen publikált a *Zeit-schrift für Wehrrecht*-ben is – a porosz–brandenburgi hadi bíraskodás fejlődését tárgyalva kimutatta mindazokat az okokat, melyek a XVII. század közepétől a soltész-bíróság fokozatos átalakulásához és a kialakulóban levő állandó hadseregekben majd általánossá váló új auditor-bíróság létrejöttéhez vezettek.⁶³ 25 A soltész törvényszékéről pedig 1976-ban jelentette meg *Hans-Michael Möller* közel háromszáz oldalas feldolgozását, melyben mintaszerűen tárta fel a Landsknecht-katonaság jogszolgáltatásának legapróbb részleteit.⁶⁴ 26 A téma kutatása mindezek ellenére még napjainkban sem tekinthető lezártnak, hiszen mindkettőjük munkája kizárólag kiadott forrásokra támaszkodott. Így a jogtörténészek által megrajzolt – mondhatnánk – „ideális” képet immáron a levéltáros-hadtörténészek feladata lesz teljessé tenni,⁶⁵ 27 miként azt *Gerhard Kurzmann* néhány I. Miksa császár korabeli adata tökéletesen igazolta.⁶⁶ 28

A magyar nyelvű hadtörténeti irodalom nagy része *Hermann Meynert* korai munkájának adataira támaszkodott, midőn vázolta a német gyalogosok katonai törvénykezését. *Villányi Szaniszló* 1882-ben *Meynert* leírásának átvétele mellett azonban már néhány konkrét győri eset felsorakoztatásával szemléltette a Bécsset védő *22* főkapitányság erődvárosában szolgáló regiment-soltészek feladatait, valamint a magyar polgári szervekkel történő hatásköri összeütközéseit.⁶⁷ 29 *Kató Sándor* a Magyarországon harcoló idegen

5618 Itt elsősorban *Wilhelm Erben*nek a hadi artikulások eredetéről és fejlődéséről írott két alapvető tanulmányára kell gondolnunk. *Erben*, 1901. és *Erben.*, 1902. A két dolgozatnak számos magyar vonatkozása van. Az utóbbi-ban például *Erben* publikálta a komáromi vár tüzérékének 1624. évi Artikelbriefjét. Tanulmányairól a magyar történetírás – érthetetlen módon – megfeledkezett.

5719 1912-ben pedig külön tanulmányban mutatta be a német jogtörténet addig kevésbé kutatott területének további lehetőségeit és feladatait. *Bonin*, 1912.

5820 *Beck*, 1908/1. Függetlenségében huszonkét hadirendtartást publikált a XV. századból és a XVI. század elejéről.

5921 *Erben*, 1907.; *Steinwenter*, 1915. Vö. még *Beck*, 1908/2.

6022 Lásd ezekre *Möller* már említett bibliográfiájának megfelelő részét. *Möller*, 1976. 271–281.

6123 *Sauber*, 1940–1941. A folyóirat a háború alatt megszakadt és csak 1959-ben indult újra *Neue Zeitschrift für Wehrrecht* címmel.

6224 *Schwind*, 1966.

6325 *Hülle*, 1971. IV. fejt.: 24–53.

6426 *Möller*, 1976. Többnyire az ő kutatási eredményein alapulnak a legújabb összefoglalások is. *Fiedler*, 1985. 78–83.; *Wörterbuch*, 1985. II. köt. 579–582., 788–789.

6527 Egy-egy győri soltész hosszú éveken keresztül vezetett jegyzőkönyvének előkerülése nagy mértékben elősegíthetné a kutatás továbbhaladását. Mind ez ideig ilyen, számos tárgyalás anyagát magában foglaló forrás előkerüléséről nem tudok, jó néhány per tárgyalási jegyzőkönyvére, illetve egy protokollum-kivonatra azonban már sikerült ráakadnom. A fennmaradt jegyzőkönyvek ÖStA KA HKR Akten Reg. és Exp. 1567–1598. passim. A jegyzőkönyvkivonat: „Extract auß dem Gerichts Prothocol” (1609). MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 91.

6628 *Kurzmann*, 1985. 80–83. Sajnos *Kurzmann* viszont a korábbi irodalom alapvető munkáiról feledkezett meg, amikor I. Miksa Landsknecht-katonaságának jogszolgáltatását bemutatta.

6729 *Villányi*, 1882. 68., 87–90., 98., 101., 103–116., 122., 149. és 154.

csapatokról, *Ujhelyi Péter* pedig az állandó hadsereg kialakulásáról írott könyvében ugyancsak *Meynert* eredményeire épített, jóllehet az utóbbi már használta *Dangelmaier* összefoglalását is.⁶⁸³⁰ *Demkó Kálmán* 1917-ben Lazarus von Schwendi híres *Kriegs Diskurs* című munkája alapján a német lovascsapatok katonai igazságszolgáltatásának jellegzetességeire hívta fel a magyar olvasó figyelmét.⁶⁹³¹ A már említett jogtörténeti összefoglalás a német hadi bírászkodás XVI–XIX. századi fejlődésének történetéről nyújtott – terjedelmi korlátok ellenére – rövid, ugyanakkor helytálló képet.⁷⁰³² Végezetül *Böhm Károly* kis könyvéről kell megemlékezni, aki a század elején *Fronsperger* eredeti munkája alapján követte nyomon a soltész-bíróság ítélkezési gyakorlatát.⁷¹³³ Jóllehet ezek a rövid összefoglalások betekintést nyújtanak a XVI. század első felének már kifejlődött német katonai igazságszolgáltatásába, annak kialakulásáról és fejlődéséről nem szólnak. A következő néhány fejezet ezt a hiányt igyekszik pótolni, elsősorban azzal a céllal, hogy majd az európai fejlődés ismeretében kutathassuk a magyar végvári katonaság önálló jogszolgáltatásának kialakulásában szerepet játszó okokat és jelenségeket, valamint hogy bemutathassuk ítélkezési szokásainak jellegzetességeit és a német fejlődéstől eltérő vonásait.

23. A hadiszabályzatok fejlődése a birodalmi gyűlés által jóváhagyott Artikelbriefek létrejöttéig

A katonai igazságszolgáltatás több évszázados fejlődési folyamat eredményeként a XVI. századra alakult ki és vált önállóvá. Ez a folyamat azzal a jelentős hadszervezeti átalakulással párhuzamosan ment végbe, melynek során a XII. században felbukkanó zsoldos katonaság fokozatosan felváltotta a korábbi hűbéres lovaghadsergeket. A középkori lovagi hadseregekben önálló, külön bírák gyakorolta hadi bírászkodásra még nem volt szükség. Ezek élén ugyanis általában az uralkodó állt, aki országa legfőbb bírójaként az igazságszolgáltatásnak hadseregében is legfőbb birtokosa volt. Amennyiben nem maga vezette a hűbéresei által kiállított felkelt csapatokat, a bírászkodást általában főkapitányára (Feldmarschall) vagy egy-egy kijelölt hadvezérére ruházta át, miként a polgári élet területén is fokozatosan tehermentesítette magát a törvénykezés mindennapi feladatától.⁷²¹ A hadseregben alkalmazott jogszolgáltatás alapjául az ország rendes törvényei szolgáltak; ebben a korszakban a katonák vétkeit illetően is a mindenkorai törvények szerint szabták ki a büntetéseket.⁷³² A katonai igazságszolgáltatás nem vált el az ország rendes bírászkodásától, a lovagok által elkövetett kihágások pedig nem minősültek kifejezetten katonai büntetteknek, hiszen azokról az ország törvényei és nem önálló hadiszabályzatok rendelkeztek.

A XII–XIII. századtól kezdve fokozatosan jelentős változások mentek végbe. A hűbéresek által kiállított haderő ugyanis már nem volt elegendő nagyobb hadjáratok lefolytatására, s ennek következtében egyre gyakrabban kezdtek alkalmazni zsoldos csapatokat. Ugyanakkor a XIV. századtól egyes tehetősebb városállamok és uralkodók hasonlóképpen zsoldosokat fogadtak fel védelmük biztosítására. Az így megnövekedett létszámú seregekben, melyek egyre hosszabb és hosszabb hadjáratokban vettek részt, a fegyelem fenntartása már jelentős nehézségekbe ütközött.⁷⁴³ A hadseregen belüli és a tábori rend megőrzése érdekében ezért olyan szabályzatok és rendtartások kibocsátására volt szükség, melyek egy-egy hadjárat alkalmával rendelkeztek a katonák által elkövetett vétségek méltó megbüntetéséről. A legkorábbi ilyen, az utókorra maradt tábori hadirendtartást 1158-ban I. Barbarossa Frigyes császár bocsátotta ki Bresciában a Milánó ellen indított hadjárat kezdetén.⁷⁵⁴ Frigyes császár *lex pacis castrensis*-e ténylegesen mégsem tekinthető modern értelemben vett hadi-szabályzatnak, hiszen nem kifejezetten katonai rendelkezéseket tartalmazott, hanem pusztán a tábori együttélés normáit fektette le, elősegítve ezáltal a viszálykodások megszüntetését is. A rendtartás egyes pontjai pedig – miként azt *Erich Sauber* kimutatta – korábbi,

6830 *Kató*, 1908. 69–70.; *Ujhelyi*, 1914. 47–49. és 90–100.

6931 *Demkó*. 1917. 60–61. Vö. *Frauenholz*, 1939. 192–287. (A *Kriegs Diskurs* kiadása a bécsi Nationalbibliothek-ban őrzött kézirat alapján.)

7032 *Bónis–Degré–Varga*, 1961. 76–78.

7133 *Böhm*, 1909. 75–79. Függelékében közzétett egy XVI. század eleji datálatlan Artikelbriefet (110–112.), mely megtalálható a *Beck* által publikált szabályzatok között is. *Beck*, 1908/1. 113–117.

721 *Dangelmaier*, 1891. 33.; *Bonin*, 1904. 1–3. és 16–22.; *Sauber*, 1940–1941. 143.; *Schwind*, 1966. 3.; *Wörterbuch*, 1985. 580.

732 *Sauber*, 1940–1941. 125–126.; *Wörterbuch*, 1985. 580.

743 *Dangelmaier*, 1891. 28–29.; *Schwind*, 1966. 3.

754 *Meynert*, 1868. I. köt. 92.; *Dangelmaier*, 1891. 30–32.; *Beck*, 1908/1. 10–11.; *Sauber*, 1940–1941. 126–127.; *Wörterbuch*, 1985. 580. A rendtartást Freisingi Ottó tanítványa, I. Frigyes történetírója, Rahewin hagyományozta az utókorra.

úgynevezett Landfriedekre (többek közt az 1003. évi mainzira⁷⁶ és az 1083. évi kölnire), illetve egyéb német birodalmi törvénycikkekre vezethetők vissza.⁷⁶⁵

Barbarossa Frigyes császár haditörvénye azon szabályzatok kiindulópontjának tekinthető, melyek fejlődése a XVI. század elejére az első, már kezdetleges szolgálati szabályzatokként felfogható Artikelbriefek kialakulásához vezetett. A különféle rendtartások mellett, melyek az önálló katonai igazságszolgáltatás kialakulásáig a katonáskodó személyek feletti ítélkezés legfőbb tanúságai, még számos egyéb forrástípus tartalmaz olyan rendelkezéseket, melyek később – természetesen nem feltétlenül közvetlen hatásra – az Artikelbriefek egy-egy passzusává váltak. Az alábbiakban tehát a hadiszabályzatok fejlődését, s ezek tükrében a katonák feletti bírászkodás korai történetét, továbbá az önálló hadi bírászkodás kialakulásának folyamatát igyekszem bemutatni, külön hangsúlyozva, hogy az alább felsorolandó szabályzatokat nem tekinthetjük a koraújkori Artikelbriefek közvetlen előképeinek, hiszen azok egészen más politikai, társadalmi és hadszervezeti viszonyok között jöttek létre.⁷⁷⁶

Már az 1158. évi császári hadirendtartás esetében kimutatható az úgynevezett Landfriedek jelentős hatása, s ugyanezt tapasztalhatjuk a későbbi szabályzatok esetében is. Azaz „az első haditörvények lényegében a Landfriedek speciális formái” voltak.⁷⁸⁷ A Landfriedeken kívül egyes városi statútumokban bukkanhatunk olyan tilalmakra, melyek azután ugyancsak részeivé váltak a későbbi szabályzatoknak. 1276-ban Augsburgban például szigorúan kimondták, senki sem tarthat ledér hölgyeket és nem üzhet becstelen játékokat.⁷⁹⁸ Ez a tilalom később egyre gyakrabban tűnik fel a hadiszabályzatok szövegében, s a XVI. századra teljesen általánosan bevett artikulussá válik.⁸⁰⁹ Hasonlóan hatással voltak a katonai rendtartások fejlődésére a német városok, illetve városszövetségek zsoldos-szerződésai (Soldverträge) is. A jelentősebb birodalmi városok ugyanis már a XIII. század óta zsoldos gyalogosokat és lovasokat fogadtak fel, akik városaik védelmét biztosították és kisebb hadjáratok megvívására is alkalmasak voltak. A városok velük különleges szerződésekre léptek, melyekben a zsoldosok kötelezték magukat a városnak és kapitányuknak való engedelmességre. A felfogadott katonák gyakran – mint például 1356-ban Nürnberg városának lovas zsoldosai – esküjükkel is megerősítették, hogy a várost és polgárait hűen szolgálják, a vezetésükre rendelt tiszteknek pedig engedelmeskednek. Sőt 1388-ban az éppen²⁵ meginduló hadjárat alkalmával a rajnai–sváb városszövetség már külön hadi-szabályzatot (Feldordnung) bocsátott ki zsoldosai számára, mely számos tilalma mellett a szállások készítéséről és a vonulás rendjéről, valamint a tábori őrszolgálatról is rendelkezett. A nürnbergi zsoldos-szerződéshez hasonlóan a katonákat ezúttal is esküvel kötelezték a feltétlen engedelmességre.⁸¹⁰ A hűségeskü (Treueid) letételét azért szükséges külön hangsúlyozni, mert az később az Artikelbriefek egyik meghatározó elemévé fejlődött és a koraújkori zsoldoshadseregek megszilárdult felfogadási „ceremóniájának” alapvető részévé vált.⁸²¹¹

A XIV. század második felében a városi zsoldos-szerződések és hadiszabályzatok mellett egyre gyakrabban bukkanak fel az 1158. évihez hasonló uralkodói vagy birodalmi tábori és hadirendtartások. 1386-ban II. Richárd király Angliában már külön paragrafusokba szedett haditörvényt bocsátott ki, mely – amellett, hogy csaknem kizárólag katonai jellegű előírásokat (az engedelmesség megtartása, az őrszolgálat elhanyagolásának szigorú büntetése, a csapatok elhagyásának tilalma stb.) tartalmazott – már szerkezetében

765 *Sauber*, 1940–1941. 126–127. Külön kiemelendő, hogy a rendtartás eltérő büntetést írt elő az előkelő lovagok és a jobbágykatonák számára. Ha egy lovag szított vizsalyt a táborban, akkor öt pusztán fegyverei elvesztésére és a hadseregből való kiűzésre ítélték, míg ugyanebben az esetben a jobbágy büntetése megkorbácsolás, kopaszra nyírás és megbélyegzés volt. Rótszakállú Frigyes hangsúlyozta azt is, hogy az idegen nemzetiségű katonák, tudni-illik az itáliaiak és a németek – mivel egymást nem értik meg – ne közös táborban lakjanak. *Meynert*, 1868. I. köt. 92.

776 Ezt azért kell külön kiemelnem, mert *Beck* 1908-ban abba a hibába esett, hogy ezeket is a későbbi Artikelbriefek előzményeinek tekintette. Hibáját helyesen korigálta *Möller* az 1970-es évek közepén. *Möller*, 1976. 32–34.

787 „Die erste Heeresgesetze sind also nur eine besondere Form des Landfriedens.” *Sauber*, 1940–1941. 128.

798 Uo. 127–128.

809 Vö. például az 1570. évi birodalmi gyűlésen elfogadott Artikelbrief két kifejezetten erre vonatkozó tilalmával. *Lünig*, 1723. 70–76.: 209. és 211. artikulus.

8110 *Beck*, 1908/1. 11–15.

8211 Helyesen mutat rá *Erben*, hogy a XIV. századi városi zsoldos-szerződések esküi még nem kifejezetten katonai jellegű előírások, hanem pusztán a hűség és az engedelmesség megerősítő nyilatkozatai voltak. *Erben*, 1901. 479.

is előremutatott a későbbi „artikuluslevelek” felé.⁸³12 A híres svájci gyalogság legjelentősebb szabályzatát, az úgynevezett Sem-pacher Briefet néhány évvel II. Richárd szabályzatát követően, 1393-ban Zürichben adták ki.⁸⁴13 A szabályzat – melynek bővítésére csak a XV. század második felében, a burgundiai háborúk idején került sor⁸⁵14 – hasonlóan a birodalmi városok zsoldos-szerződéséhez ugyancsak esküvel kötelezte a katonákat a meglehetősen szigorú tilalmak betartására. A svájci hadirendtartás néhány paragrafusára már egyértelműen azt bizonyítja számunkra, hogy a XIV. század második felétől kezdve egyre nagyobb szükség volt újabb és újabb, immáron kimondottan katonai jellegű szabályzatok megszerkesztésére. A Sempacher Brief (és a későbbi svájci rendtartások) szerint ugyanis minden katonának joga volt arra, hogy a hadjárat befejeztével saját otthoni bírái a hazai törvények szerint ítélkezzenek felette.⁸⁶15 Ennek a gyakorlatnak – mely alapjaiban eltért a későbbi Landsknecht-katonaság bíraskodási szokásaitól – számos rendkívül hátrányos következménye volt. Egyrészt a hadjárat utáni törvénykezés sohasem lehetett igazán hatásos, másrészt a katonai jogszolgáltatás tekintetében a szabályzat jelentősen korlátozta a hadsereg egységét. Az eltérő hazai jogszokások következményeként ugyanis egy-egy büntettet más-más helyeken különféle képpen ítélték meg. Ez pedig éppen annak az egységességnek a megbontását eredményezte, melyet az egyre jelentősebbé váló zsoldosseregek igényeltek.⁸⁷16

26A katonai rendtartások fejlődése igazán rohamos léptekben a XV. század elejétől indult meg. A hosszabbodó hadjáratok és a zsoldos csapatok egyre elterjedtebb alkalmazása ugyanis már kifejezetten szükségessé tette, hogy a tábori fegyelem fenntartásának biztosítására különféle szabályzatokat bocsássanak ki. Az 1420–1430-as évek huszita háborúiban a haditörvények már nélkülözhetetlenek voltak a katonai fegyelem megőrzése érdekében. A birodalmi csapatok ugyanis ekkor kényszerültek első ízben arra, hogy jelentősebb ideig együtt maradjanak. Ugyanez elmondható magáról a huszita seregről is, melynek híres szekérvár csatarendje szintén különös rendet és fegyelmet követelt. A hosszú idejű táborozások rendjének megtartása céljából dolgozták ki a XV. század első felének két legjelentősebb szabályzatát: Jan Žižka 1423. évi rendtartását és az 1431. évi nürnbergi birodalmi gyűlés haditörvényét.⁸⁸17

Az 1423. évi huszita rendtartás kifejezetten katonai fegyelmi szabályzat (Disziplinardisziplin) jellegét öltötte. Tizenkét artikulusa közül öt (1–3., 5–6.) ugyanis a harcban, a vonulás során, illetve az őrszolgálatban betartandó fegyelemlről rendel-kezett. Ezek közül kettő pedig szinte már-már idegennek tekinthető a középkori hadügy fejlődésében. Az ötödik pont kimondta, hogy a menetelés megkezdése előtt a katonák rendben álljanak fel (minden csapat a saját zászlaja alatt), és ekkor nekik adják meg a jelszót. A következő artikus pedig előírta a gondatlanságból és mulasztásból keletkező károk okozóinak szigorú büntetését, mind a közkatonák, mind a tisztek esetében. A jelszó kiadása és a mulasztások elkövetőinek megbüntetése – melyek kifejezetten katonai jellegű rendelkezésekként foghatók fel – a korszak többi szabályzatában még nem bukkan fel, de a XVI–XVII. századi rendtartásoknak majd fontos elemévé válik.⁸⁹18

Az 1431. évi birodalmi hadirendtartás (Heeresordnung) – miként annak idején I. Frigyes császár tábori

8312 *Meynert*, 1868. II. köt. 226.; *Sauber*, 1940–1941. 133–134. 1524-ben VIII. Henrik már nyomtatásban kiadott haditörvénye II. Richárd szabályzatát szinte egészében olvastotta magába, s rendelkezéseinek jelentős része telje-sen megegyezett a korabeli német Artikelbriefek egyes pontjaival.

8413 *Lünig*, 1723. 1389–1391. Újabb kiadása: *Frauenholz*, 1936. 121–123.: II. Beilage.

8514 *Dangelmaier*, 1891. 34–35. Az 1476. évi Kriegsordnungra: *Fiedler*, 1985. 46. és modern kiadása: *Frauenholz*, 1936. 137–141.: VIII. Beilage.

8615 *Bonin*, 1904. 1–2.; *Frauenholz*, 1936. 49–50.; *Sauber*, 1940–1941. 129.; *Hülle*, 1971. 12.; *Fiedler*, 1985. 46.

8716 A Sempacher Briefnek volt néhány előremutató rendelkezése is. Ezek közül kiemelhetjük azt az előírás, mely a malmok tönkretételét tilalmazta. A későbbi szabályzatokban és az Artikelbriefekben ugyanis külön paragrafusok szólnak arról, hogy a hadsereg ellátása szempontjából szükséges malmokat, méheseket és halastavakat a katonaság ne tegye tönkre, ne pusztítsa el. Vö. például Hodetini Hayek alább idézendő szabályzatával. *Durdík*, 1961. 74.; *Meynert*, 1868. II. köt. 111–112. (Egy bécsi számítógépes katalógus alapján ugyan tudomásom van a svájci katonai igazságszolgáltatás legújabb összefoglalásáról, azt azonban még egyetlen bécsi könyvtárban sem sikerült megtalálnom. Ausztriában ismereteim szerint csak az innsbrucki egyetemi könyvtár rendelkezik a kötet egy példányával. *Huber*, 1988.)

8817 Žižka szabályzatára, melyet újabban *Frauenholz* adott ki (*Frauenholz*, 1937. 121–125.: I. Beilage.): *Durdík*, 1961. 61–64. (Ugyanitt megtalálható a sokáig vitatott dátumú, Táborban 1420-ban kibocsátott rendtartás értékelése is. Uo. 55–60. Vö. magyarul *Macek*, 1954.) A birodalmi gyűlés Heeresordnungjára: *Dangelmaier*, 1891. 34.; *Bonin*, 1904. 4. és 11.; *Beck*, 1908/1. 17.; *Sauber*, 1940–1941. 129–130.; *Schwind*, 1966. 3.; *Hülle*, 1971. 12.

8918 *Durdík*, 1961. 62–63.; *Sauber*, 1940–1941. 133.

rendtartása – korábbi törvénycikkek alapján készülhetett. Ennek ellenére bizonyos részeit már kifejezetten katonai jellegűnek tarthatjuk. A rendtartás – miként korábban a városok zsoldos-szerződésai – külön szolt a kapitányoknak való engedelmség kötelezettségéről, mely a katonai fegyelem megőrzése szempontjából az egyik (sőt talán a legfontosabb) alapelvnek tekinthető.⁹⁰19 *Erich Sauber* éppen ebből a szempontból tulajdonít az 1431. évi rendtartásnak különös jelentőséget, hangsúlyozva, hogy „minden katonai rendtartás alapja az engedelmség kötelezettsége” volt.⁹¹20

27A XV. század második feléből ugyancsak rendelkezünk néhány meghatározó jelentőségű szabályzattal. Hodetini Hayek rendtartása, melynek datálása körül hosszú viták folytak,⁹²21 számos elődjéhez hasonlóan pusztán egyetlen hadjárat időtartamára volt érvényes. Az engedelmség kötelezettségét azonban ez a rendtartás még az 1431. évi szabályzatnál is részletesebben rendelte el: senki sem állhat ellen felettesének és sem szóval, sem tettel nem bántalmazhatja.⁹³22 Merész Károly herceg 1473-ban kibocsátott részletes burgundiai hadirendtartása szintén mérőkövnek tekinthető a haditörvénykezés fejlődésében. Ez ugyanis az első olyan szabályzat, melyet már egy – ugyan még a feudális struktúrán alapuló – állandó jellegű zsoldoshadsereg számára bocsátottak ki. Annak ellenére, hogy az első Artikelbriefek egyik legnevezetesebbikét a jelentős burgundiai kapcsolatokkal rendelkező I. Miksa császár adta ki 1508-ban, Merész Károly rendtartásának hatását mind *Wilhelm Erben*, mind legutóbb *Hans-Michael Möller* egyértelműen tagadta, arra hivatkozva, hogy a két szabályzat egészen más hadszervezeti formák között jött létre.⁹⁴23 Mindezek ellenére megfontolandónak vélem, hogy I. Miksa, aki 1473-ban III. Frigyes kíséretében tartózkodva Károly hercegtől ajándékba kapta a híres rendtartást, és aki később császárként maga is elismerte a burgundiai államszervezet jelentőségét,⁹⁵24 szinte semmit sem kamatoztatott volna a későközépkor egyik legjelentősebb hadiszabályzatából.⁹⁶25 A burgundiai hatás meglétének igazolása vagy elvetése és a kérdés végső megválaszolása az osztrák hadtörténetírás feladata lesz.

A XVI. századi Artikelbriefek közvetlen előzményei a megelőző évszázad birodalmi gyűléseinek határozataiban keresendők. A Reichstag 1426-tól kezdődően ugyanis először a husziták, majd a törökök elleni háborúk előkészítésekor,⁹⁷26 olyan 28rendelkezőket hozott, melyek a XVI. század elején az Artikelbriefek egyes passzusaiává váltak. Lényegében olyan végzéseket, illetve tábori és hadirendtartásokat

9019 Vö. még az 1420. évi huszita rendtartás 4. pontjával, mely ugyancsak hangsúlyozta a kapitányoknak való engedelmséget. *Durdik*, 1961. 59.

9120 „Die Grundlage jeder militärischen Ordnung ist die Gehorsamspflicht.” *Sauber*, 1940–1941. 130. Jóllehet az engedelmség kötelezettségének már a lovagrendek szabályzataiban és világi törvénycikkekben is van nyoma, katonákkal kapcsolatban első előfordulására – noha még bizonyos szerződési jelleggel – IV. Henriknek az 1195. évi kereszties hadjárat alkalmából kiadott törvényében bukkanhatunk.

9221 Korábban szinte kivétel nélkül elfogadták az 1413. évi keletkezési időpontot (*Meynert*, 1868. II. köt. 111–112.; *Dangelmaier*, 1891. 34.; *Sauber*, 1940–1941. 132–133.), az újabb kutatások azonban inkább a XV. század második felére datálják. (*Durdik*, 1961. 71–76.) *Rázsó Gyula* szerint azonban „vannak olyan jelek is, hogy esetleg Mátyás cseh zsoldosai számára készült volna”. *Rázsó*, 1990. 102.: 117. jegyz. (Az eredeti kézirat, sajnos, ma már nem áll rendelkezésre, az ugyanis 1945 májusában, amikor a németek a prágai régi városházát felgyújtották, elpusztult. *Durdik*, 1961. 270.: 201. jegyz. Kiadása *Frauenholz*, 1937. 127–133.: II. Beilage.)

9322 A XV. század második feléből a cseh hadművészet bemutatása kapcsán még Cenovi Vlcek 1490 körül Ulászló király számára készült emlékiratát kell megemlíteni, melyben a gyalogos és lovascsapatok felállításáról tett uralkodójának javaslatokat, egyben rendtartást is adva azok számára. *Tóth Zoltán* szerint a hadiutasítás „valószínűleg a török 1492-iki nagy hadikészülete kapcsán” készült. *Meynert*, 1868. II. köt. 118.; *Tóth Z.*, 1925. 37–41. Kiadása ugyancsak megtalálható *Eugen von Frauenholz* okmánytárában: *Frauenholz*, 1937. 133–143.: II. Bei-lage.

9423 *Erben*, 1901. 477–478.; *Möller*, 1976. 32–33.

9524 „Als Karl der Kühne dem Knaben Maximilian auf dem Trierer Tag eine burgundische Kriegsordnung in die Hände drückte, übertrug er ihm damit Idee und Wirklichkeit des burgundischen Staates.” – állapítja meg *Her-mann Wiesflecker*. *Wiesflecker*, 1971. 229. (A burgundiai hatás részletes leírását lásd uo. 228–247.) Vö. *Kurzmann* 1985. 63.

9625 *Hermann Meynert* ellenben, akinek véleményét *Erben* elutasította, 1868-ban már valószínűnek vélte a burgundiai rendtartás hatását: „dessen Bestimmungen auf die nachmaligen deutschen Kriegsartikel des sechs-zehnten Jahrhunderts Einfluss geübt zu haben scheinen”. *Meynert*, 1868. II. köt. 215.

9726 1486-ban I. Mátyás magyar király és a török ellen megszavazott birodalmi segély kapcsán hoztak egy ilyen Reichsabschiedet.

(Feld- oder Heeresordnungen) bocsátottak ki, melyekben a birodalmi csapatok fegyelmének biztosítása érdekében a katonák leggyakoribb vétkeire büntetéseket állapítottak meg.⁹⁸²⁷ Ezek mellett valószínűleg néhány XV. századi városi zsoldos-szerződés is konkrét hatással lehetett az Artikelbriefek kialakulására,⁹⁹²⁸ valamint egy-egy úgynevezett Bestallung (Bestellbrief) is, melyekben kapitányok kaptak megbízást bizonyos számú zsoldos felfogadására.¹⁰⁰²⁹

A birodalmi gyűléseken megszerkesztett hadiszabályzatok annak ellenére, hogy formájukban és tartalmukban már igen közel álltak az Artikelbriefekhez, egy lényeges elemben még eltértek azoktól.

Wilhelm Beck meghatározása szerint ugyanis az Artikelbriefek alapvető kritériuma, hogy a rendtartások a hűségesküvel (Treueid) – melynek alkalmazását a városi zsoldos-szerződéseknél külön kiemeltük – egységes egésznek alkossanak. Erre az első példákat a XV. század végéről ismerjük, maga az Artikelbrief elnevezés azonban első alkalommal csak 1519-ben a sváb szövetség Württemberg ellen indított hadjáratának úgynevezett Kriegsvorbereitungjában bukkan fel.¹⁰¹³⁰

Az Artikelbriefek XV. század végi megjelenése szorosan összefüggött azzal a jelentős hadszervezeti reformmal, melyet a század utolsó két évtizedétől kezdve

I. Miksa császár valósított meg. Noha Miksa császár reformja a hadügy szinte minden területét érintette, annak legfontosabb eleme az úgynevezett Landsknecht-katonaság megszervezése volt.¹⁰²³¹ Az új gyalogos zsoldosság felállítása, mely 1490-ben I. Miksa magyarországi hadjáratában is szerepet vállalt,¹⁰³³² a császárt a katonai szabályzatok terén is újításokra készítette. Az új, változó létszámú zászlóaljakra (Fähnlein), illetve később ezredekbe (Regiment) szerveződő gyalogság hadrendjének és fegyelmének biztosítására születtek meg az első Artikelbriefek. A Landsknechtek toborzását mustrájuk követte, melynek befejeztével a zsoldosok letették az esküt az előttük felolvasott artikulusokra, azaz betartandó köteleességeikre. A hűségeskü a Landsknechtek szabályzataiban vált általánosan a rendtartások meghatározó részévé és egyben a fegyelem megőrzésének alapjává, mely az Artikelbriefek létrejöttét jelentette.¹⁰⁴³³

I. Miksa 1508. évi Artikelbriefje – miként azt *Wilhelm Erben* helyesen megállapította – pusztán egy azon szabályzatok közül, melyek az újonnan felfogadott zsoldosoknak 29a rend és a fegyelem betartása érdekében előírásokat kívántak adni. Bár ekként nem tekinthetjük a további fejlődés kiindulópontjának,¹⁰⁵³⁴ mégis érdemes néhány szóban utalni előzményeire és jellegére, mintegy a XV. század végén és a következő század elején keletkezett új típusú szabályzatoknak mintájául állítva.¹⁰⁶³⁵

A császári Artikelbrief három jól elkülöníthető részből állt. Az Artikelbriefek nélkülözhetetlen elemét és alapját, a hűségeskü egy mezei rendtartás (Feldordnung) tisztán katonai vonatkozású része követte, melyet végül a legkorábbi rendtartások szövegére emlékeztető általános rész zárt.¹⁰⁷³⁶ Míg az eskü jellege a régi német zsoldoseskü egyes elemeit egyesítette a svájci katonaság esküinek bizonyos sajátosságaival,¹⁰⁸³⁷ addig a második és harmadik rész az 1500. évi augsburgi birodalmi és az esslingeni sváb szövetségi gyűlés,

9827 *Beck*, 1908/1. 15–16.; *Möller*, 1976. 34. Vö. *Hülle*, 1971. 12.

9928 Egy ilyen zsoldos-szerződést tett közzé *Beck* 1450-ből, melyben Nürnberg városa svájci katonákat fogadott fel védelme biztosítására. *Beck*, 1908/1. 41–43.: 1. Urkunde.

10029 Uo. 21–22.

10130 „Und den oberisten Hauptmann über den ganzen Haufen *den gemeinen Artikelsbrief, der Kriegsleut Ordnung* [kiemelés tőlem – P. G.], verlesen, dieselbigen zu halten, darauf den Eid schwören.” *Beck* 1908/1. 95.: 18. Urkunde., ill. 22–23. és 25. Vö. még *Möller*, 1976. 34. (Maga az Artikelbrief szó arra utal, hogy az előírások bekezdésekbe, azaz artikulusokba [Artikel] voltak szedve.)

10231 *Kurzmann*, 1985. 63–96.; *Fiedler*, 1985. 56–97.; *Wörterbuch*, 1985. 450–452. A külföldi szakirodalomról is jól tájékozott: *Ráczó*, 1966. (I. Miksa az új gyalogos csapatok megalapítójaként érdemelte ki a „Vater der Lands-knechte” elnevezést.)

10332 *Wiesflecker*, 1971. 288–296. és magyarul legújabbban: *Kovács*, 1995.

10433 *Erben*, 1901. 475–484.; *Möller*, 1976. 14–43. és *Kurzmann*, 1985. 80.;

10534 *Erben*, 1901. 483.; *Möller*, 1976. 35. *Erben* véleményét már az is alátámasztja, hogy az 1499-ben felbukkanó soltész tisztségről és a bíraskodás módjáról az 1508. évi Artikelbrief nem szól, jóllehet azt már egy 1504. évi Feldordnung (*Beck*, 1908/1. 64–67.: 10. Urkunde.) említi.

10635 Az Artikelbriefet a XVII. századtól kezdődően számos alkalommal kiadták. Lásd például *Lünig*, 1723. 3–4.; *Frauenholz*, 1937. 180–184.: XV. Beilage.; kivonatolva *Dangelmaier*, 1891. 39. Vö. még *Simoniti*, 1991. 144.

10736 *Beck*, 1908/1. 32.

10837 *Erben*, 1901. 482.

mindenekelőtt azonban az 1507. évi konstanzi Reichstag végzésein alapult.¹⁰⁹³⁸

Az 1508. évi császári szabályzatot – melyet a birodalmi rendek sohasem emeltek általános érvényre – a XVI. század húszas éveinek közepén már azok az újabbak váltották fel, melyek később – ha számos változtatással is – irányadóak lettek az egész német gyalogság számára kialakítandó egységes és a rendek által is megerősített artikulusok létrehozásában. Ezek közül az egyik azon gyalogosok Artikelbriefje volt, akiket 1527-ben I. Ferdinánd magyarországi uralmának biztosítására, valamint a török hódítók visszaszorítására fogadott fel. A harmincas évek háborús viszonyai újabb lendületet adtak az artikulusok tökéletesedésének. 1532-ben a birodalom Bécs védelme kapcsán korábbi Artikelbriefekből szerkesztett egy új változatot a Friedrich Graf von Fürstenberg főkapitány alatt szolgáló két ezred számára.¹¹⁰³⁹ 1566 tavaszán ugyancsak készült egy rendtartás a török ellen induló német gyalogság részére,¹¹¹⁴⁰ melynek azért volt különös jelentősége, mert az 1570. évi birodalmi gyűlésen a rendek 30által elfogadott „Articul auf die Teutsche FußKnechte”-nek közvetlen mintájául szolgált.¹¹²⁴¹ A két szabályzat közötti kapcsolatot Lazarus von Schwendi személyében kell keresnünk. Schwendi – aki korának egyik legjelentősebb hadvezére és hadtudósa volt – 1564 és 1568 között a magyar hadszíntéren tartózkodott,¹¹³⁴² így szinte bizonyos, hogy ismerte az I. Szülejmán szultán utolsó hadjáratának esztendejében kibocsátott Artikelbriefet, melyet azután felhasznált a német gyalogság 74 pontból álló és a birodalom által elfogadott általános szabályzatának előkészítésekor. 1568 júniusában, amikor a felső-magyarországi hadügy irányítását végleg átadta utódjának, Hans Ruebernek és a katonai szolgálattól Bécsbe vonult vissza, a császárhoz intézett javaslatában külön kiemelte, hogy a királyi Magyarországon kívül „nem kevésbé szükséges, hogy császári felségtek más királyságaiban, hercegségeiben és országaiban is jó hadirendtartást készíttessen”.¹¹⁴⁴³

Az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlés a gyalogosok mellett a lovasság számára is külön szabályzatot hagyott jóvá, melyet a külföldi irodalom általában Reiter-bestallungnak, néha pedig Reiterrechtnek vagy Reiterartikelbriefnek nevez.¹¹⁵⁴⁴ A Reiterbestallung létrejötté eltért a gyalogság Artikelbriefjei esetében az előbbieken felvázolt folyamattól. Ennek előzményeként ugyanis nem korábbi rendtartások és eszközövek, hanem – már a gyalogság szabályzatai kapcsán is említett – Bestallungok tekinthetők, melyeket az uralkodók vagy a fejedelmek, néha pedig a rendek adtak ki egy-egy tapasztalt kapitány számára, gyalogos vagy lovas csapatok felfogadása céljából. Lényegében zsoldba fogadási szerződések voltak, melyek a kiállítandó katonák létszáma, fegyverzete és javadalmazása mellett – elsősorban a lovasság esetében –

10938 *Beck*, 1908/1. 31–32. Az 1500. és 1507. évi Reichsabschiedet *Beck* külön közzétette gyűjteményében. Uo. 63–64.: 9. és 76–77.: 13. Urkunde. Vö. még *Dangelmaier*, 1891. 39.; *Kurzmann*, 1985. 80–81.

11039 1527: *Erben*, 1901. 485–486.; 1532: Uo. 487–488. *Fronsperger* is publikált 1566-ban megjelent munkájában egy korai Artikelbriefet, melyet szintén a század első évtizedeire datálhatunk. *Fronsperger*, 1970. fol. XXIV–XXVII. A bécsi Hadilevéltár a XVI–XVII. századból szintén több katonai szabályzatot őriz, melyek között számos magyar vonatkozású található. (Ezek egy részére már 1901-ben *Erben* is utalást tett.) Az alábbiakban pusztán néhány érdekesebbre hívom fel a figyelmet: a komáromi német katonaság Artikelbriefje, 1579 (ÖStA KA HKR KIA VIII. b. 1.); a pápai német gyalogság artikulusai, 1593 (Uo. VIII. b. 3.); a győri német őrség hadi cikkelyei, 1694 (Uo. VIII. b. 25.) stb.

11140 Az 1566. május 21-én Bécsben kelt Artikelbrief, melyre birodalmi jelentősége és magyar vonatkozása ellenére a hazai történetírás eddig nem fordított különösebb figyelmet, már 1596-ban a hadjáratban személyesen is részt vett *Fronsperger* újabb – korábban megjelent műveinek adatait összegző – könyvében látott napvilágot. *Fronsperger*, 1596. Harmadik rész. fol. XV–XVIII. Ezeknek az artikulusoknak az eredete egy 1525 körül a Sváb Hercegség területén keletkezett szabályzatban keresendő. *Erben*, 1902. 4–5. (1566. augusztus 22-én ezen Artikelbrief mellett egy külön „Kriegs- und Policey Ordnung”-ot is kiadtak a Győr alatt gyülekező császári sereg fegyelmének biztosítására. *Simoniti*, 1991. 144. és 79. jegyz.)

11241 *Erben*, 1901. 490–491.; *Erben*, 1902. 5.: 1. jegyz. Vö. *Jähns*, 1889. 760–767. és *Frauenholz*, 1937. 25. *Erben* állításának helyességére utal, hogy az 1566. évi Artikelbrief számos passzusa nemcsak szó szerint, hanem megegyező sorrendben került be a birodalom által elfogadott szabályzatba.

11342 Schwendi magyarországi megbízatásáról az eddigi legteljesebb képet *Wilhelm Janko* nyújtotta monográfiájában. *Janko*, 1871. 31–90. Vö. még *Eiermann*, 1904. 12–15. és *König*, 1934. 58–74. A Schwendire vonatkozó kutatásokról és irodalomról jó tájékoztatást nyújt *Schnur*, 1987.

11443 „Nit weniger ist von nöthen auch in den andern eurer Khayserlichen Majestät Khunigreichen, fürstenthumb und landen guete Khriegsordnung anzurichten.” *Frauenholz*

11544 Ez azzal magyarázható, hogy a Reichsgesetzben a 111 artikulusból álló Reiterbestallungot a lovasság hadi bíraskodásának (Reiterrecht) szabályait megállapító 18 passzus követte. Lásd erre a Reiterbestallung kiadását: *Lünig*, 1723. 58–70.; *Fronsperger*, 1596. fol. CLVII–CLXIII.; újabban *Frauenholz*, 1937. 256–285.: XXVI. Beilage.

gyakran a fegyelem megtartásának módjáról is rendelkeztek.¹¹⁶⁴⁵ A lovasság hadiszabályzatainak más irányú fejlődésére a Bestallungok különös jelentősége mellett egy másik körülmény is nagy hatással volt. A XVI. századi német lovasság – középkori elődjéhez hasonlóan – alapvetően továbbra is arisztokratikus alapokon épült fel, azaz tagjai szinte kivétel nélkül katonáskodó nemesek voltak. Őket viszont nehezen lehetett a más társadalmi rétegekre épülő gyalogságnál újonnan bevezetett Artikelbriefek rendelkezéseire felesketni, elsősorban nemesi és rendi ³¹kiváltságokra való tekintettel. Így a lovas esküjét felfogadójának (illetve a hadsereg parancsnokának) tette le, de nem az Artikelbriefek, hanem a kapitányi Bestallung szövegére. Természetesen ezek a Bestallungok is fokozatosan tökéletesedtek – elsősorban a birodalom frank területein az 1560-as években végbement hadszervezeti újításoknak köszönhetően –, mely végül azt eredményezte, hogy fokozatosan átvették azt a szerepet, melyet a gyalogságnál az Artikelbriefek tölthettek be. 1570-ben pedig – mindenekelőtt Lazarus von Schwendi hathatós közreműködésével – a rendek immáron a lovasság új szabályzatát is birodalmi érvényűnek deklarálták.¹¹⁷⁴⁶

A birodalmi rendek jóváhagyása mégsem jelentette azt, hogy a régi Arti-kelbriefek teljességgel érvényüket veszítették. A német gyalogosok és lovasok egységes szabályzatának rendi szentesítése, majd nem utolsósorban 1571-ben Mainzban,¹¹⁸⁴⁷ utóbb pedig éppen Schwendi 1593-ban megjelent nevezetes *Kriegs Diskurs*ában való kiadása,¹¹⁹⁴⁸ jelentősen felgyorsította azt a folyamatot, mely a hadiszabályzatok további egységesedéséhez, illetve az állandó hadsereg kialakulásával a katonai büntetőtörvénykönyv megszületéséhez vezetett.¹²⁰⁴⁹ Már *Fronspurger*, majd *Kirchhof* is hangsúlyozta azonban, hogy az Artikelbriefeknek nem kell feltétlenül egyetlen mintát követniük, sőt szükség esetén azokat újabb passzusokkal lehet bővíteni.¹²¹⁵⁰ Ennek tulajdonítható, hogy számos magyarországi végvár német őrsége még a XVII. században is korábbi, többnyire az 1527-ben vagy 1532-ben szerkesztett, illetve *Fronspergernél* közzétett rendtartások valamelyikét alkalmazta szolgálati szabályzatként, jóllehet Hans Rueber főkapitány már 1577-ben szorgalmazta a birodalmi rendek által elfogadott és nyomtatásban is hozzáférhető Reiterrecht egységes bevezetését.¹²²⁵¹

A hosszú török háború (1593–1606) kezdetére jelentős változás ment végbe a mind a gyalogos, mind a lovas zsoldos katonaság, valamint kapitányaik felfogadásának ³²és élelemmel való ellátásának gyakorlatában. Az újítások megkövetelték az 1570-ben kibocsátott szabályzatok átdolgozását. Az 1594. évi török támadás azonban megghiúsította az erre irányuló törekvéseket. Minekutána nem nyílt lehetőség az oszmánok ellen

11645 *Erben*, 1901. 496–497.; *Kelenik*, 1990. 89.: 19. jegyz. A bécsi Hadilevéltárban a Bestallungokat külön levél-tári egységbe gyűjtötték össze (ÖStA KA Best.), melybe azonban nemcsak Bestallungok, hanem utasítások és hadiszabályzatok is kerültek, a zsoldos-állítási szerződéseket ugyanis gyakran egyszerre és egy irat keretében adták ki az utasításokkal és egyéb hasonló jellegű forrásokkal. Példaként Hans Rueber 9. május 1-jén Bécsben kelt Bestallungja említhető, mely lényegében megújított felső-magyarországi főkapitányi utasításának tekinthető. ÖStA KA Best. No 308.

11746 *Erben*, 1901. 497–508.; *König*, 1934. 86–87. Vö. *Meynert*, 1868. II. köt. 303–304. Az 1570. évi lovas-szabályzat közvetlen előzménye Sigmund Stoß zu Schwarz lovaskapitány 250 lovasról szóló 1569. évi Bestallungja volt, melynek szövege a birodalmi rendtartásával szinte csaknem szó szerint egyezett. *Frauenholz*, 1937. 25.

11847 „Der Römischen Kayserlichen Maiestat/ vnnd deß heyligen Reichs reutter bestallung: Item von bestellung des feldes: ernwert reutter recht/ vnd dann der deutschen knecht articuln: sampt verzeichnuß etlichen sondern puncten obuermeldter bestallung vnd articulen anhengig. Gedruckt in der Churfürstlichen stadt Meyncz/ durch Franciscum Behem. M. D. LXXI.” StaatsA Nürnberg Ansbacher RTA Bd. 43. No 59.

11948 *Demkó*, 1917. 45.: 1. jegyz. Az Artikelbrief további kiadásaira lásd *Lünig*, 1723. 70–76.; *Fronspurger*, 1596. fol. CLXV–CLXIX.; újabban pedig *Janko*, 1871. 173–212. és *Frauenholz*, 1937. 285–197.: XXVI. Beilage. Érdemes megjegyezni, hogy Schwendi munkája – noha csak kivonatos formában – közel egykorú fordításban magyar nyelven is rendelkezésünkre áll. Zrínyi Miklós ugyanis a XVII. század első felében magyarul kivonatot-tatta Schwendi munkáját *Svendy Lazar militiaiarul irt tractatusnak extractussa, minden rendekre nezve* címen, sőt a *Tábori Kis Tracta* írásakor kimutathatóan fel is használta azt. *Horváth*, 1988. 45. és *Klaniczay*, 1991. 341. Kiadása: *Széchy*, 1898. 267–289.: No II. Vö. *Széchy*, 1896. 223–229.

12049 Az első katonai büntetőtörvénykönyv kiadására osztrák területen csak a XIX. század közepén (1855) került sor. *Vajna*, 1906–1907. II. köt. 6.

12150 *Möller*, 1976. 36.

12251 *Meynert*, 1868. II. köt. 76. Rueber javaslatának okait saját felső-magyarországi tapasztalataiban kereshetjük. 1577-ben ugyanis a főkapitányságában szolgáló német őrségek még mindig nem a speyeri Artikelbriefre, hanem egy szövegében az 1532. évi rendtartáshoz közel álló szabályzatra tettek fogadalmat. *Geöcze*, 1894. 512. és *Erben*, 1901. 491. és 1. jegyz.

bevetendő ezredek toborzásának elhalasztására, az 1594 januárjában és februárjában felfogadott regimentek még a speyeri birodalmi gyűlésen jóváhagyott „Articuls Brief”-re, illetve Reiterbestallungra tettek fogadalmat.¹²³52 Közben Rudolf császár a birodalmi rendekhez külön bizottságot küldött ki az új szabályzatokkal kapcsolatos kérdések megvitatására, mely végül kénytelen volt megállapítani, hogy jöllehet békésebb időben mindenképpen szükség lenne bizonyos újítások bevezetésére, a háborús események miatt ezek kidolgozására pillanatnyilag semmi remény. Új szabályzatok hiányában ezért az 1570-ben elfogadott rendtartások újabb kiadását tanácsolták.¹²⁴53 1595-ben a sváb kerület által felfogadott gyalogosok ekként a speyeri birodalmi gyűlésen szentesített Artikelbriefffel csaknem teljesen megegyező szabályzat előírásainak megfelelően tartoztak szolgálni.¹²⁵54

1598-ban a császár és a központi katonai vezetés többszöri szorgalmazására újra napirendre került a kérdés a Regensburgban tartott birodalmi gyűlésen. A rendek úgy vélekedtek, hogy számos nem részletezett okból kifolyólag időlegesen továbbra is az 1570. évi rendtartásokat kell irányadónak tekinteni, de nélkülözhetetlen, hogy az elmúlt esztendő tapasztalataira és mindenekelőtt a fizetéssel, valamint az élelmezéssel kapcsolatban felmerült problémákra építve új szabályzatokat dolgozzanak ki. A birodalmi gyűlésen részt vevő Mátyás főherceg – támogatva a rendek javaslatát – ezért azt tanácsolta uralkodójának, hogy minden császári és birodalmi ezred egységesen a császár által kiadott, illetve kiadandó artikulusokra tegyen fogadalmat, és a katonák felfogadása mindenütt ennek megfelelően történjék.¹²⁶55

A „tizenöt éves háború” alatt végül mégsem születettek jelentősen megreformált, új szabályzatok, jöllehet 1597–1598-ban néhány német ezred gyalogosai már a Schwendi-féle szabályzat 81 pontból álló kiegészített változatára esküdtek fel.¹²⁷56 A „harcincéves háború” (1618–1648) időszakában sem történt meghatározó változás a gyalogosok hadiszabályzatainak fejlődésében. Artikelbriefjüket 1642-ben III. Ferdinánd immáron többszöri alkalommal adta ki,¹²⁸57 melyet azután I. Lipót császár 1665-ben néhány passzusban korrigálva és kibővítve ismételtlen kihirdetett. Ezek az Artikelbriefek viszont nagyjából megegyeztek a hosszú török háborúban már alkalmazott azon szabályzatokkal, melyek pusztán féltucatnyi artikulussal bővítették az 1570. évi passzusokat.¹²⁹58 A Reiterbestallungból ellenben 1617-ben a lovasság artikulusait 33különválasztották, kialakítván a tényleges Reiterartikelbriefet, az úgynevezett Wallenstein-féle Reiterrechtet, mely azonban továbbra is a Lazarus von Schwendi idejében kidolgozott alapokra építkezett.¹³⁰59 Kisebb változtatásoktól és pótlásoktól eltekintve ezek a szabályzatok a birodalmi gyalogos és lovas katonaság számára egészen 1673-ig érvényben maradtak,¹³¹60 midőn I. Lipót császár először tett kísérletet arra, hogy fegyvernemtől függetlenül az egész császári hadsereg számára egységes (már nem Artikelbriefnek, hanem Kriegsartikelnek nevezett) hadiszabályzatot bocsásson ki.¹³²61

343. A német hadi bíraskodás szervezetének kialakulása és működése

A középkori lovagi hadseregekben a katonák feletti ítélezést nem külön hadi bírák vezette bírói fórumok gyakorolták. Erre azonban még nem is volt szükség, hiszen – miként arra már utaltunk – az uralkodó országa legfőbb bírójaként a táborában szolgáló katonák feletti jogszolgáltatást is maga végezte, vagy – amennyiben ez már túlságosan nagy feladatokat jelentett számára – az igazságszolgáltatást főkapitányára (Feldmarschall)

12352 ÖStA KA Best. Prot. 1. Bd. fol. 128.

12453 „es sey diß orts Kein Andere reformation fürZunehmen, dan daz deren Zue Speyer Anno [15]70. Verabschied-ten Vnnd publicirten Ordnung nachgesecht werde.” StaatsA Nürnberggr RTA Bd. 59. No 22–23. Vö. még uo. Bd. 54. No 74.

12554 Uo. Bd. 61 a. No 42.

12655 Uo. Bd. 61 a. No 26.

12756 1597: Johann von Pernstein ezredének 3000 német, 1598: Johann Friedrich Freiherr zu Merspurgr 4000 német gyalogosa. ÖNB Cod. 10775. fol. 60–72. és fol. 86–97.

12857 *Frauenholz*, 1938. 183–198.: VIII. Beilage.

12958 Míg az 1570. évi Artikelbrief 74, addig az 1665-ben kiadott 80 pontból állt. *Lünig*, 1723. 81–87.

13059 *Janko*, 1871. 146. A wallensteini Reiterrechtet lásd ÖStA KA AFA 1617/13/3. Kiadása: *Wallenstein*, 1846. és *Frauenholz*, 1938. 141–156.: II. Beilage. III. Ferdinánd a Bestallungtól már elkülönített Reiterrechtet 1638. június 7-én Grazban ismételtlen kibocsátotta, melynek egy másolati példánya a Magyar Országos Levéltárban is fennmaradt az utókorra. MOL N 47 Lad. K. Fasc. sub B. No 1.

13160 *Erben*, 1902. 5–6.

13261 Uo. 8–9. Kiadása ugyan helytelen dátum alatt: *Lünig*, 1723. 102–104. Noha a 60 pontból álló szabályzat a múlt század második felében már magyarul is megjelent, erre ez ideig hadtörténetírásunk csak meglehetősen szerény figyelmet fordított. *Fejérpataky*, 1877.

vagy esetenként kijelölt hadvezérére ruházta át.¹³³¹ A katonai igazságszolgáltatás ekkor még nem vált el alapvetően a rendes „polgári” bíróságoktól, annak ellenére sem, hogy egyes hadjáratok alkalmával már nem az ország törvényei, hanem kiadott rendtartások alapján mondták ki az ítéleteket.

A svájci gyalogos katonaságnál ellenben nem a főkapitányi (hadvezéri) ítélkezés alakult ki, mely elsősorban a svájci hadsereg szervezeti felépítésével függött össze. A Sempacher Brief 1393-ban ugyanis úgy rendelkezett, hogy a hadjárat során elkövetett vétkekért a katonák hazatértük után saját bíráik előtt és saját jogszokásaik alapján nyerjék el büntetéseiket. A katonák által elkövetett kihágások felett ezekben az esetekben tehát polgári bíróságok hoztak ítéleteket.¹³⁴² 1401-ből került elő az eddigi legkorábbi adat, mely ennek a gyakorlatnak a végleges megváltozásáról tanúskodik. Ebben az esztendőben a strážburgi csapat kapitányát a lezajlott mustra után bírói jogokkal ruházták fel.¹³⁵³ Erre egyrészt valószínűleg azért volt szükség, mert a hadjáratok olykor már igen hosszú ideig elhúzódtak, másrészt pedig a csak egy-egy expedícióra felfogadott különféle származású zsoldosok megbüntetésére a táborozás befejeztével már nem volt lehetőség. A polgári bíróságokat olyan különleges kapitányi (tábori) bíróságok váltották fel, melyek már a későbbi önálló katonai ítélkező fórumok valódi előképei voltak. Az 1431. évi nürnbergi birodalmi gyűlés pedig minden egyes kontingens kapitányának előírta, hogy miként az istentiszteletek megtartására külön papot, úgy a katonák megbüntetésére egy bírót (Strafer¹³⁶⁴) és esküdteket (Schöffnen) tartozik magával vinni.¹³⁷⁵ A bírák és esküdtek alkotta bíróságok átmeneti (még bizonyos fokig polgári) jellegére utal azonban, hogy – amint azt *Burkhard von Bonin* kimutatta – azok csak a nem katonai vétkek, illetve kifejezetten a testi sértések és gyilkosságok ügyében hozhattak ítéleteket, míg katonai jellegű büntettek esetén maguk a kapitányok jártak el.¹³⁸⁶

35A XV. század második felében Hodetini Hayek már említett rendtartása egy teljesen új tisztségviselő kinevezéséről is rendelkezett. Utasítása ugyanis a 150 fő felett parancsoló kapitányok mellé egy-egy hadi írnokot (Kriegsschreiber) rendelt, akinek fő feladata a fegyverek havonkénti ellenőrzésében, a zsákmány elosztásában és a zsold rendszeres kifizetésében állt. Az új tisztségviselő lényegében a későbbi tábori, illetve mustraírnokok (Feld- és Musterschreiber) előképének tartható, de elképzelhető, hogy szerepet vállalt a katonák feletti igazságszolgáltatásban is.¹³⁹⁷

1486-ban a német birodalmi rendek által kibocsátott hadirendtartás (Heeres-ordnung) már egyértelműen kimondta, hogy a kapitány az engedetlenséget maga tartozik büntetni – azaz azt az alapelvet fektette le, miszerint a kapitány a kimondottan katonai jellegű ügyekben maga gyakorolja a joghatóságot katonái felett, miként erre már az 1431. évi szabályzat is utalást tett.¹⁴⁰⁸ Ez az alapelv akkor sem változott meg, amikor 1499-ben I. Miksa császár tiroli mezei rendtartásának (Feld-ordnung) szövegében felbukkant az első tényleges hadi bíró, a Landsknecht-katonaság soltésza (Schultheiß).¹⁴¹⁹ A kapitány joghatósága természetesen nem szűnt meg a soltész kinevezésével, sőt inkább tovább erősödött. Ő ugyanis – uralkodójához hasonlóan – pusztán tehermentesítette magát a katonák feletti jogszolgáltatás nehézségeitől, egy jogban jártas személyt bízva meg bírói fóruma vezetésével. A soltész megjelenését ennek ellenére alapvető jelentőségűnek tarthatjuk a katonai igazságszolgáltatás fejlődésében. Személye lett ugyanis a legfőbb biztosíték a Landsknechtek önálló hadi bírászkodására, és kinevezésével öltött igazán szilárd

1331 *Dangelmaier*, 1891. 33.; *Bonin*, 1904. 1–3. és 16–22.; *Sauber*, 1940–1941. 143.; *Schwind*, 1966. 3.; *Wörterbuch*, 1985. 580.

1342 *Frauenholz*, 1936. 47–50.; *Sauber*, 1940–1941. 143.; *Fiedler*, 1985. 46.

1353 *Bonin*, 1904. 53.; *Sauber*, 1940–1941. 143.

1364 A Strafer alatt bírót és nem – mint azt *Böhm* vélte – a később szóba kerülő profoszt kell értenünk. *Böhm*, 1909. 75. Erre már *Bonin* felhívta a figyelmet. *Bonin*, 1904. 22–23.

1375 *Bonin*, 1904. 4. és 11.; *Sauber*, 1940–1941. 129–130. és 143–144.; *Schwind*, 1966. 3–4.; *Hülle*, 1971. 14.; *Wörterbuch*, 1985. 580.

1386 *Bonin*, 1904. 14–16. Megjegyzendő, hogy az utasítás konkrét megvalósulásáról eddig egyetlen adat sem került elő. Magukkal a hadiszabályzatokkal kapcsolatban hangsúlyozni szükséges, hogy azok mindig csak az előírásokat tartalmazzák, melyek a gyakorlatban olykor egészen másként valósulhattak meg.

1397 *Meynert*, 1868. II. köt. 111–112.; *Sauber*, 1940–1941. 132–133.; *Durdik*, 1961. 71–72.

1408 „Auch soll ein iglicher dem Hauptmann gehorsam sein, und ob solcher Gehorsam von ymands, wer der wäre, gebrochen würde, den oder die soll der Hauptmann straffen ...” *Lünig*, 1723. 2. Vö. még *Bonin*, 1904. 11–12.

1419 „Item, es sollen auch *Schulthesen und gemein Rechtsprecher* [kiemelés tőlem – P. G.]; so über die und all ander schädlich und merklich Sachen verordnet, ferrer Erläuterung, wo Irrung dermalen wurde, zu erkennen Gewalt haben.” *Beck*, 1908/1. 63.: 20. cikkely.

szervezeti kereteket a haditörvénykezés. A tisztség megjelenése természetszerűleg azzal a fejlődési folyamattal függött össze, melyet az Artikelbriefek kialakulása és a Landsknecht-csapatok megjelenése kapcsán már nyomon követtünk.¹⁴²10

A Landsknecht-katonaság hadbíró-sága (Schultheißengericht) elnöki tisztségének előzménye a városi és falusi jogszolgáltatás intézményrendszerében keresendő. A középkori német városokban a soltész általában a város ura által kinevezett és az alsó-, illetve gyakran a felsőfokú igazságszolgáltatással megbízott bíró volt.¹⁴³11 A falvakban pedig ő töltötte be a falu elöljárójának tisztét, és ezen minőségében a falusi bíróság elnöke, illetve egyúttal egyik esküdtje volt. Az elnevezés annak köszönhetően szolgálhatott később a hadi bírák jelölésére, miután első képviselőik feltételezhetően a jogtudó városi (esetleg falusi) bírák közül kerültek ki.¹⁴⁴12

Fronsperger, aki maga is ulmi polgár volt, munkájában külön hangsúlyozta, hogy a soltésznek a polgári bíróságok gyakorlatában, 36 illetve polgári és büntetőügyekben egyaránt jártasnak kell lennie.¹⁴⁵13

Az új hadbíró tisztsége mellett, akinek bírósága az 1520-as évektől kezdve a német gyalogos csapatok állandó „kellékévé” vált,¹⁴⁶14 1499-ben még egy új – a német zsoldos csapatoknál mindaddig idegen – katonai tisztség bukkant fel.¹⁴⁷15 A profosz (Profos) ugyan nem tartozott a Landsknecht-katonaság bírósági stábjához, viszont olyan lényeges szerepet játszott az ítélkezésben, hogy a hadi bírások bemutatásakor nem feledkezhetünk el róla. A tisztséget I. Miksa Burgundiából kölcsönözte, ahol a profosz az udvari jogszolgáltatás és rendfenntartás felügyeletével megbízott, viszonylag magas rangú tisztségviselő volt, kinek emellett a hadseregben is meghatározott feladatai voltak.¹⁴⁸16 Az udvarban és a hadseregben egyaránt betöltött szerepére utal tisztségének korai német megnevezése is. 1510-ben I. Miksa császár Andreas Slegt két lóval „Obrist Hof- und Feldprovos”-szá nevezte ki, és feladatainak ellátására négy udvari gyalogost rendelt melléje.¹⁴⁹17 Udvari szerepköre hamarosan igen lecsökkent és az Oberstprofos fokozatosan a hadsereg törzskarához tartozó tisztévé vált (a Generaloberst vagy Feldhauptmann alárendeltségében), aki számos gazdasági feladata mellett a sereg legfőbb rendőri hatalmát gyakorolta, a haditörvényeségi tárgyalások alkalmával pedig az ügyész szerepét látta el.¹⁵⁰18 Az Oberstprofos mellett az egyes Landsknecht-ezredekben is sor került profoszok kinevezésére, akik ugyanazt a feladatot látták el az ezred, mint felettesük, a főprofosz a hadsereg szintjén.¹⁵¹19 A regiment-profosz rendőri és ügyészi feladatai mellett olyan –

14210 *Bonin*, 1904. 4.; *Ujhelyi*, 1914. 47.; *Sauber*, 1940–1941. 144–145.; *Schwind*, 1966. 4.; *Hülle*, 1904. 14.; *Wörterbuch*, 1985. 580.

14311 A speyeri soltész-bíróság monografikus feldolgozása: *Korz*, 1962.

14412 *Möller*, 1976. 133.

14513 „Derhalben ist gut zu einem sollichen Beuelch/ ein ehrlicher frommer man/ der sich auff Burgerliche gute erbare Pollicey/ vnd was einem Richter zusteht/ in Burgerlichen vnd peinlichen sachen verstee [kiemelés tőlem – P. G.]/ damit er jeder zeit mitt seinen zogeordneten Gerichtsleütten/ dem Rechten vnd der billicheyt gmäß recht sprechen/ vnd sich zuhalten wisse.” *Fronsperger*, 1555. fol. LX. A soltészok olykor kifejezetten jogban jártas emberek voltak. 1684-ben például a bécsi soltészti tisztet Johann Jakob Huetter „Beeder rechtn Doctor” viselte. ÖStA KA HKR KIA VIII. a. 6.

14614 *Bonin*, 1904. 56.; *Hülle*, 1971. 14–15. Érdemes megjegyezni, hogy a soltész-bíróság tényleges összetételéről az első említés egy 1500. évi holsteini számadásból ismert, ahol a soltészt nyolc esküdt ülnök, egy írnok és egy bírósági szolga segítette. Mindez nem jelentette, hogy a soltész-bíróság a XVI. század elején azonnal ismertté és általánossá vált. Mintegy két évtizedre volt még szükség, hogy a gyalogos csapatoknál a soltész vezette bírói fórum bevettnek számítson. *Möller*, 1976. 197–202.

14715 Az 1499. évi tiroli hadirendtartás 11., 12. és 18. cikkelye rendelkezett a profosz tisztségéről és feladatairól. *Beck*, 1908/1. 61–62.

14816 *Bonin*, 1904. 24–25.; *Möller*, 1976. 149–151. *Möller* a profosz tisztségének adaptálását tartja az egyetlen kimutatható hatásnak, melyet a burgundiai hadszervezet gyakorolt a Landsknechtek jogszolgáltatására. Vö. még *Sauber*, 1940–1941. 145., *Fronsperger*, 1970. Második könyv. fol. XXXVII. és Harmadik könyv. fol. LXXVII–LXXVIII.

14917 *Meynert*, 1868. II. köt. 64. és 363.: *. jegyz. „Man pflegt gewonlich alte ersame, dapffere wolbekannte vnnnd wolberedte Knecht zu disem Ampt zuerwölen” *Fronsperger*, 1555. fol. VII. Vö. *Dangelmaier*, 1891. 37., *Demkó*, 1917. 53., *Hülle*, 1971. 16–17.

15018 Reinbrecht von Reichenberg 1505. évi rendtartásának 15. cikkelye szerint a profosz már ilyen feladatokat látott el: „Welcher aber oder welch umb solh übertretung von stund an nit gestrafft würden, mügen alsdann dem profosen [kiemelés tőlem – P. G.], als der oder die so ir gelübd und ere nit gehalten, in straf geantwurt werden etc.” *Erben*, 1907. 115–116.: 15. cikkely.

15119 Ennek ésszerű magyarázatát *Fronsperger*nél olvashatjuk: „Wo man nun ein Regimentt Fußvolck,

leginkább a piactartással kapcsolatos – feladatokat látott el, melyek következtében tisztsége alapvetően katonai 37jellege ellenére számos polgári vonást is magán hordozott. Ezen széles feladatkör ellátására külön stábjá alakult ki, melynek tagjai sokirányú feladataiban segítettek.¹⁵²20 1514-ben például Klaus Seydenstrickher profosz a híres Georg von Frundberg ezredében már egy Stockmeister, egy káplán, három Steckenknecht és három Trabant élén szolgált Itáliában.¹⁵³21

A XVI. század magával hozta a fegyvernemek fokozatos elkülönülését, minek következtében a gyalogság, a lovasság és a tüzérség egységeinél a hadi bírászkodás sem alakult egységesen.¹⁵⁴22 Leggyorsabban a gyalogság hadi bírászkodási gyakorlata öltött igazán szilárd formát. A felfogadott katonák mustrájuk után – melyet a mustramester és a mustraírnok vezettek – az Artikelbriefre tettek fogadalmat, melyet előttük a soltész olvasott fel.¹⁵⁵23 Az ítékezés azután az Artikelbrief alapján történt, melynek egy példányát a soltész mindig magánál tartotta,¹⁵⁶24 hiszen azt, aki annak tartalmát valamilyen büntett elkövetésével megszegte, mint esküszegőt és bűnelkövetőt állították a soltész bírósága elé.¹⁵⁷25

A gyalogosok törvényszékén az ezredes, illetve a zsoldba fogadó – mint a bírói jogkör gyakorlója – által kinevezett soltész elnökölt, aki általában kapitányi rangot viselt és jogban jártas személy volt. Tisztségébe való beiktatásakor esküt tett arra, hogy az ezredesnek engedelmeskedik és a bírászkodást minden részrehajlás nélkül vezeti.¹⁵⁸26 Munkájában közvetlen alárendeltjei a bírósági írnok vagy inkább jegyző (Gerichtsschreiber) és a bírósági szolgálta (Gerichtssweibel, Gerichtsdienner) voltak. Az írnok a soltész székének állandó résztvevőjeként a vádat, az arra adott választ, valamint a vallomásokat jegyezte le, illetve a megfelelő időben bírāja utasítására olvasta fel, tehát tisztsége olyan feladatokra terjedt ki, amelyeket általában egy bírósági 38jegyző végzett.¹⁵⁹27 Az ítéleteket is ő jegyezte le, noha azokat gyakran maga a Schultheiß fogalmazta. Hasonlóan fontos feladatok hárultak a bírósági szolgálóra, aki az írnokkal együtt szintén az úgynevezett Doppelsöldnerek közül került ki.¹⁶⁰28 Abban az esetben, amikor egy katona

vnnd nur ein Oberster ist, so bedarff man auch nit mehr dann eins Profoßen.” *Fronsperger*, 1555. fol. VII.

15220 Az ezredprofosz a jogszolgáltatásban betöltött feladatai mellett számos egyéb gazdasági jellegű és a katonaság polgári életével kapcsolatos tevékenységet végzett, többek között a piac rendőri jellegű felügyeletét. Tisztsége ebben a vonatkozásban az élelmezési mesteréhez (Proviandmeister) állt közel, aki a kincstári élelmezésről gondoskodott. A profosz ügyelt a szabad piac (markotányosok) rendjére, ahol kisebb büntetéseket szabhatott ki. A tábor-ban csak az ő engedélyével és árszabása szerint lehetett élelmiszert árulni. A mértékek és súlyok ellenőrzése és hitelesítése is őt illette, tehát ezekben a vonatkozásokban a városi vásárbíróhoz (judex fori) hasonló feladatokat látott el. *Möller*, 1976. 144–164. Vö. még *Fronsperger*, 1555. fol. LXIII–LXVIII., *Széchy*, 1898. 265–266.:

No II.; *Boninurkhard von*2004, 1904. 25–29., *Ujhelyi*, 1914. 48–49., *Fronsperger*, 1970. Harmadik könyv. fol. LXXXV–LXXXVI. és *Wörterbuch*, 1985. 788–789.

15321 *Kurzmann*, 1985. 82.: 76. jegyz. A német tisztségnevek magyar nyelvre fordítása olykor szinte lehetetlen, mert a legalkalmasabb magyar megfelelők gyakran egészen más korabeli jelentést hordoznak. Ezért a Stockmeistert nem fordítom börtönőrnek vagy tömlőctartónak, a Steckenknechtet pedig porkolábnak, hanem az eredeti elnevezéseket használom, még akkor is, ha ezek a magyar olvasó számára kétségtelenül idegenek. (A profoszt segítő személyekre *Möller*, 1976. 164–165.)

15422 *Bonin*, 1904. 12–13. Bizonyos eltérések észlelhetők a különböző nemzetiségű birodalmi katonák jogszolgáltatási gyakorlatában is, noha az alapok azonosak voltak.

15523 *Möller*, 1976. 14–43. Vö. *Dangelmaier*, 1891. 36., *Bonin*, 1904. 81. és *Fiedler*, 1985. 77.

15624 *Fronsperger*, 1565. fol. III–V. A XVI. században olykor V. Károly nevezetes büntetőtvénnykönyvét és per-rendtartását (Constitutio Criminalis Carolina) is figyelembe vették a katonák feletti ítéletek kimondásakor. *Fronsperger*, 1596. Harmadik rész.; *Dangelmaier*, 1891. 39–40.; *Bónis–Degré–Varga*, 1961. 76. Vö. legújabban *Simoniti*, 1991. 145.

15725 *Lünig*, 1723. 70–76.: 212. cikkely (1570). Ugyanezt támasztja alá a 214. cikkely is, mely kimondta, hogy ha valaki az Artikelbrief egyik rendelkezését elfelejtené, annak a soltészhoz kell fordulnia, aki azt a kérelmező katonának ismételtelen köteles felolvasni. Uo. 214. cikkely.

15826 *Fronsperger*, 1565. fol. III–V.; *Möller*, 1976. 132–136.; *Fiedler*, 1985. 78–79.

15927 *Bonin*, 1904. 91–92.; *Möller*, 1976. 143–144. Már itt szeretném külön hangsúlyozni, hogy a bírósági írnok feladatai közé nem tartozott a zsoldlisták és mustrajegyzékek vezetése, azokkal ugyanis a mustraírnok (Muster-schreiber) és a tábori írnok (Feldschreiber) volt megbízva. A Gerichtsschreiber tisztségét a katonai igazság-szolgáltatás a civil jogszolgáltatás gyakorlatából vette át, miként ezt feladatköre is alátámasztja. A mustraírnokra vonatkozóan lásd *Meynert*, 1868. II. köt. 373.

16028 A Doppelsöldner szó alatt eredetileg olyan német gyalogosokat értettek, akik bizonyos különleges

valamelyik társával szemben fordult panaszával az ezred bírójához, a soltész az alperest szolgálja útján idézte be a kitűzött terminusra. A törvénylátás folyamán pedig a soltész felszólítására ő vezette be a feleket, bocsátotta el a vallomást tett tanúkat, azaz a törvénykezés előkészítésében és rendjének megőrzésében játszott fontos szerepet.¹⁶¹²⁹

A soltész bíróságán a kezdetektől fogva esküdszéki formában hozták az ítéleteket. 1504-ben Herzog Albrecht von Baiern tábori rendtartása (Feldordnung) arról rendelkezett, hogy a soltész minden zászlóaljából (Fähnlein) egy esküdtet (Gerichts-geschworne, Gerichtsleute) hív meg a jogszolgáltatás lefolytatására.¹⁶²³⁰ *Fronsperger* szerint az ülnököket tisztjeik közül maguk a zászlóaljak választották és delegálták a bíróságba a soltész kérelmére.¹⁶³³¹ Az esküdtársak a bírászkodás idejére mentesültek egyéb feladataik alól és bizonyos juttatásban is részesültek, melyet – a soltésznek járó illetékekhez hasonlóan – az úgynevezett Taxordnung szabályzott.¹⁶⁴³² Az esküdtet megérkezése után a tárgyalás megkezdésére a bírósági szolga szólította fel a soltészt és bírótársait.¹⁶⁵³³ A hadbíró bevezető beszéde után felolvasta az Artikelbriefet, a bírósági rendtartást (Gerichtsordnung) és az esküdtet esküszövegét, melyre azután azok felállva és két vagy három ujjukat¹⁶⁶³⁴ a magasba emelve tettek fogadalmat, miszerint szegénynek és gazdagnak egyaránt részrehajlás nélkül hoznak ítéletet.¹⁶⁷³⁵

³⁹A vétkes katona ellen a vádat az ezredprofosz képviselte, általában szószólója (Fürsprecher) útján.¹⁶⁸³⁶ A vádlott szintén megválaszthatta szószólóját, aki a profosz vádiratára tolmácsolta az alperes válaszait. A vádirat ismertette a katona által elkövetett bűn fajtáját, feltárta a letartóztatás körülményeit, és hangsúlyozta, hogy a katona – megfélemlítve hűségéről és fogadalmáról – megsértette az Artikelbrief előírásait. A profosz ezért az Artikelbrief megfelelő passzusa alapján kért ítéletet az általa előállított katonára.¹⁶⁹³⁷ Ezután az őrök felolvasta a vádlott által megsértett artikulákat, melyet az alperes szószólójának védőbeszéde követett. Ebben a vádlott gyakran haladékot kért a következő bírósági ülésig, hogy felkészülve tehessen választ a profosz vádjaira. Az alperesnek a halasztást a bíróság általában megadta, s ekkor a következő törvényszéki napon a tárgyalást a tanúk kihallgatásával folytatták. Amikor már minden vizsgálat lezajlott és egyik fél sem tiltakozott, akkor az esküdtet a soltész közelébe vonultak és együtt tanácskozva az Artikelbrief alapján hozták meg az ítéletet. Ezt követően a bírótársak elfoglalták korábbi, szokásos helyüket, majd az őrök a soltész rendelkezésére felolvasta és kihirdette a bíróság határozatát, mely ellen halálbüntetés esetén a

többfeladatokat láttak el, s ezért meghatározott összegű kiegészítő zsoldban (kétszeres zsoldban) részesültek. A szó jelentése a XVI. század közepére azonban jelentős változáson ment keresztül. Ettől kezdve ugyanis Doppelsöld-nereknek már azokat a német gyalogos katonákat nevezték, akiknek fő fegyvere általában a 4,5–5,5 méter hosszú pika és az alabárd (olykor a 3–5 kg súlyú, másfél-két méter hosszú kétkézes pallos) volt – ellentétben a Haken-schützennek nevezett puskás gyalogos lövészekkel. *Kelenik*, 1991/1. 116–118.

16129 *Bonin*, 1904. 92–93.; *Möller*, 1976. 142–143.

16230 „Zum andern ein Schultheiß und von einem jeden Fähnlin ein Gerichtsmann [kiemelés tőlem – P. G.], die das Unrecht zu strafen erkennen.” *Beck*, 1908/1. 64. Az esküdtet száma általában tizenkettő volt. Ennek a gyökerei a középkori bírósági szervezetben kialakult normákra vezethetők vissza, és többek között számmisztikai (12 apostol, 12 hónap) magyarázatuk van. (1595-ben a bájeri birodalmi kerület hadseregében (Kreisheer) azonban csak 10, a sváb területeken pedig 1567-ig pusztán 6 esküdtet ülnököt hívtak meg a bíróságba.) *Bonin*, 1904. 82.; *Möller*, 1976. 139–142., 213.

16331 *Fronsperger*, 1565. fol. V–VI.

16432 *Fronsperger*, 1596. Első rész. fol. XI–XII.; *Möller*, 1976. 136. Vö. a bécsi soltész 1654. évi Taxordnungjával: ÖStA KA HKR KIA VIII. a. 6.

16533 *Kirchhof* szerint a soltész-bíróság gyakran a soltész sátrában tartotta üléseit. *Bonin*, 1904. 98.

16634 Ezek közül a két ujjal való eskütételnek voltak a birodalomban nagyobb hagyományai. *Möller*, 1976. 41–42.

16735 „wir wollen Rechtsprechen/ vnd vrtheilen/ auff klag vnd Antwort/ mit Red vnd wider Red/ verhörung der Zeugen/ dem Armen als dem Reichen/ dem Reichen als dem Armen/ niemand zu lieb oder zu leyd/ weder auß neyd oder haß/ gunst/ freundschaft/ feindschaft/ gevatterschaft/ weder miet oder gab/ nicht ansehen/ damit die Göttliche warheit gehindert/ vnd das vnrecht gefürdert würde/ Sonder allein richten vnd vrtheil sprechen ...” *Fronsperger*, 1971. fol. VII.

16836 A Fürspechert alkalomszerűen választották, tehát nem számolhatjuk a bírósági tisztségviselők közé. *Kirchhof* saját visszaemlékezései alapján azt állította, hogy általában tapasztaltabb, idősebb katonákat szoktak szószólónak választani. *Möller*, 1976. 229–234.

16937 „laut vnd vermög deß Artickels Brieff”. *Fronsperger*, 1970. fol. XII.

katona ezredeséhez fordulhatott kegyelemért.¹⁷⁰³⁸

Az ítélet végrehajtásáról a profosz gondoskodott. Halálbüntetés esetén az elítéltet őrizetbe vette és amennyiben az kérte, az utolsó kenet felvételére egy papot rendelt melléje. Ennek megtörténte után a profosz az elítéltet az ezred hóhérjának¹⁷¹³⁹ adta át, aki általában a katonák jelenlétében végezte el a rábizott feladatot. A leggyakoribb büntetések súlyosabb esetekben az akasztás és lefejezés, olykor elrettentésül a felnégyelés, enyhébb esetekben a megszegyenítés, a fogdára ítézés, illetve az elbocsátás voltak.¹⁷²⁴⁰ A kivégzett katona eltemetéséről a profosznak és szolgálóinak kellett gondoskodnia.¹⁷³⁴¹

A Landsknecht-katonaság körében a XVI. század első felében a soltész esküdtzéki bíraskodása mellett egy másik jogszolgáltatási gyakorlat is elterjedt, melyet „40, Kriegsrecht mit den langen Spießen”-nek neveztek.¹⁷⁴⁴² A soltész-bíróság volt a Landsknechtek elterjedtebb bíraskodási formája, hiszen ennek létrehozására az ezredesnek kifejezetten joga volt, a hosszú lándzsákkal való ítékezés bevezetéséhez ellenben szükség volt az egész ezred beleegyezésére. A bíraskodás ezen privilégiumát az első mustra alkalmával ajánlhatta fel az ezredes katonáinak. A felajánlást ebben az esetben is az Artikelbrief felolvasása előzte meg, melyet egy speciális eskü és szavazat követett. A katonák ezzel ismerték el a hosszú lándzsák jogát bevett hadi bíraskodási gyakorlatuknak.¹⁷⁵⁴³

A hosszú lándzsákkal való hadi bíraskodásnál a katonák közössége együttesen hozta meg az ítéletet, így külön hadbíró alkalmazására nem volt szükség. Mindez azonban nem jelentette az Artikelbrief mellőzését, hiszen a bűnös ekkor is annak alapján nyerte el megérdemelt büntetését. Nem statáriális bíraskodásról volt tehát szó, hanem egy speciális jellegű jogszolgáltatásról, melyben a katonák közössége kollektív bírói szerepet gyakorolt. A haditörvénykezés ilyen jellegű lefolytatása is szigorú előírások szerint zajlott, melyeket külön rendtartásokban foglaltak írásba. Ezek közül a legkorábbi Spießrechtsordnung eddig 1542-ből ismert.¹⁷⁶⁴⁴

A profosz – akire a soltész bíróságához hasonlóan ezúttal is jelentős feladatok hárultak – miután a büntetett elkövető katonát őrizetbe vette, ezredesétől kért engedélyt és parancsot az ítékezés lebonyolítására. A bírói joghatóság birtokosának ezt jogában állt elutasítani, így a Landsknechtek látszólag nagyfokú bíraskodási kiváltsága ebben az esetben valójában jelentősen korlátozva volt. A katonák közössége az engedély megadása esetén az ezredes által kijelölt napon egy szabad helyen nagy kört alkotva gyűlt össze. A profosz a vádlottat bevezette a gyalogosok gyűrűjébe, ahol a katonák – a mustrához hasonlóan – ezúttal ugyancsak

17038 *Bonin*, 1904. 78–79.

17139 Az ezred hóhérjának feladata – ő a profosz alárendeltje volt – megegyezett a polgári élet területén szolgálókat teljesítő társaiéval. *Möller*, 1976. 165–176. A témának a német művelődés-, jog- és társadalomtörténet nagy figyelmet szentelt, így a hóhérokkal foglalkozó irodalomból ezúttal két alapvető összefoglalást említek: *Keller*, 1921.; *Helfer*, 1964–1965. Érdemes megjegyezni, hogy az előbbi szerző figyelmét a katonai igazságszolgáltatás sem kerülte el, annak bemutatására műve végén egy rövid fejezetet szentelt (287–297.).

17240 *Dangelmaier*, 1891. 41.; *Bonin*, 1904. 111–114.; *Vajna*, 1906–1907. II. köt. 6–7.; *Böhm*, 1909. 77.; *Möller*, 1976. 168.; *Temesvári*, 1970. 50–52.

17341 Az egész büntető peres eljárásról modern összefoglalást nyújt *Möller*, aki alapforrásként az általam is annak tekintett *Fronsperger*-leírást használta. *Möller*, 1976. 189–196. Vö. még *Meynert*, 1868. II. köt. 89–90. és 371., *Dangelmaier*, 1891. 45–46., *Bonin*, 1904. 99., *Böhm*, 1909. 75–78., *Ujhelyi*, 1914. 90–100., *Frauenholz*, 1937. 37–38., *Schwind*, 1966. 4–6., *Hülle*, 1976. 15–16. és *Fiedler*, 1985. 79. A polgári peres eljárásról *Möller* is csak néhány sorban tudott beszámolni, de felismerte az ilyen ügyekben összeülő hadi bíróság szervezetében az alapvető különbséget, nevezetesen: hogy a polgári peres eljárások tárgyalásain a profosz ügyészként nem vett részt. *Möller*, 1976. 197. Vö. még *Bonin*, 1904. 114–115. és *Fiedler*, 1985. 79.

17442 A Landsknechtekkel kapcsolatban erre a bíraskodási gyakorlatra *Möller* 1491-ből ismeri az első adatot Wil-wolt von Schaumburg életrajzából, mely a németalföldi események leírása kapcsán azonban nem az eljárást, hanem csak az ítélet végrehajtását mutatja be. *Gerhard Kurzmann* ezzel szemben úgy vélekedik, hogy semmi bizonyíték sincs arra vonatkozóan, hogy I. Miksa idejében a Spießrechtet alkalmazták volna. *Möller*, 1976. 258. és *Kurzmann*, 1985. 83.: 77. jegyz.

17543 A hosszú lándzsákkal való törvénykezés elismerésével az igazságszolgáltatás gyakorlása – bizonyos megszorításokkal – kikerült az ezredes kezéből és a katonaság egészének feladata lett. Ez annak a lehetőségét hordozta magában, hogy a katonák vétkes társukat szolidaritásból nem nyilvánították bűnösnek. Ennek lehetőségét az ezredes a különleges esküvel próbálta elkerülni.

17644 *Beck*, 1908/2. 28–30. és *Frauenholz*, 1937. 315–316.: XXX. Beilage. *Möller* pedig egy 1556. évi rendtartásra támaszkodott a Spießgericht bemutatásakor.

megszavazták a bíraskodás lándzsás módját.¹⁷⁷45 A profosz emlékeztette őket esküjükre, melyben fogadalmat tettek, hogy pártatlanul „büntetnek meg minden engedetlenséget”.¹⁷⁸46 Ezt követően a profosz, majd a vádlott is kiválasztotta szószólóját és tanácsosát (azaz mindez a soltész-bíróság gyakorlatát követte), akik általában a kört elhagyva vonultak vissza rövid tanácskozásokra. A szószólók nem egyetlen bírától, a soltészától kértek engedélyt beszédeik megtartására, hanem a Landsknechtek összességétől, mint a „bíróság elnökétől”. Az ítéletet – mely vagy felmentő határozat, vagy halálbüntetés volt – ennek megfelelően kézfeltartással ugyancsak a katonák közössége hozta meg, miután az 41 ügyet három alkalommal negyvenegy-negyvenegy kiválasztott katona külön megvitatta és az ítéletre vonatkozó javaslatát megtette. A halálos ítélet kihirdetését követően a zászlókat a magasba emelték és a katonák két sorban felállva egy kis utcát („Gasse”) hoztak létre. Amíg ez megtörtént, a profosz a halálraítélt katonának engedélyt adott az utolsó gyónás megtételére. A kivégzés kegyetlen végrehajtása – az ítéltkezéshez hasonlóan – a katonák feladata volt. A kialakított utcában ugyanis lándzsájukkal sújtották halálra előttük elszaladó vétkes társukat. Végezetül a gyalogos zsoldosok letérdelve mondtak imát elhunyt bajtársukért.¹⁷⁹47

A lovasság hadi bíraskodása – miként szabályzatainak fejlődése is – jelentősen eltért a gyalogos zsoldosságától. A lovasok jogszolgáltatását elsőként az 1570. évi birodalmi Reiterbestallung mellékleteként megjelent Reiterrecht szabályozta.¹⁸⁰48 Az ítéltkezés alapjául a lovasoknál is a Reiterbestallung és a császári büntetőkódex szolgált, melyre a katonák felfogadásukkor tettek fogadalmat. Külön hadbíró alkalmazására azonban még 1570 után sem került sor, noha az önálló haditörvénykezés szervezete és gyakorlata kétségtelenül megszilárdult.¹⁸¹49 Felügyeletére a nemesek közül a lovasság főparancsnoka, a Feldmarschall egy tisztességes, tapasztalt katonát nevezett ki helyettesévé, segítésére pedig egy írnokot (Schreiber) rendelt, aki az első bírósági tárgyalás alkalmával tette le esküjét.

A vétkes katonák feletti haditörvényszéki tárgyalás lefolytatására a Feld-marschall, a lovasok feletti katonai igazságszolgáltatás feje és a joghatóság képviselője,¹⁸²50 adta ki a parancsot, melyet a trombitás (Trompeter) a táborban kihirdetett és a peres feleket értesítette. A bíróságot a soltész székéhez hasonlóan tizenkét esküdt ülnök (3 Rittmeister, 3 Leutnant, 3 Fähnrich és 3 Rottmeister¹⁸³51) alkotta, akiket a Feldmarschall hívott meg az ítélet meghozatalára. Komolyabb ügyek esetén dupla létszámú, 42 azaz huszonnégy főből álló törvényszékek ülészetek. A kifejezetten katonai jellegű és büntetőpereken a Feldmarschallnak személyesen is jelen kellett lennie, míg polgári peres ügyekben, vagy ha a vádló nem ezredbeli személy volt, helyettesével

17745 Ennek meghozatalában a profosznak az úgynevezett Feldweibel nyújtott segítséget.

17846 „alle vngehorsamkeit zu straffen”. *Fronsperger*, 1971. fol. XXII.

17947 A Spießrecht legrészletesebb leírása *Möller*, 1970. 234–259. Vö. *Meynert*, 1868. II. köt. 90–92., *Dangelmaier*, 1891. 46–47., *Bonin*, 1904. 148–158., *Böhm*, 1909. 78–79., *Frauenholz*, 1937. 39–40., *Schwind*, 1966. 6–7., *Fronsperger*, 1970. fol. XXI–XXIII., *Wörterbuch*, 1985. 580. és *Fiedler*, 1985. 79–83. *Schwind* szerint a lándzsafutás jogszolgáltatási gyakorlatát a XVI. század második felében a gyakori visszaélések miatt megszüntették. *Beck* ezzel szemben felszámolását a XVII. század végére teszi. Noha a lándzsafutás igazság-szolgáltatási gyakorlata (Spießgericht) valóban eltűnt a XVI. század végén, egy kétségtelenül enyhébb büntetés, a vesszőfutás (Spießbrutenlaufen) formájában újra felbukkant a „harcincéves háború” idején, és a XVIII. században is gyakori büntetésnek számított. *Schwind*, 1966. 7. és *Beck*, 1908/2. 32.: 1. jegyz. A helyes nézet: *Fiedler*, 1985. 82–83. (*Meynert* szerint a XVI. század közepén a francia hadseregben is alkalmazták a lándzsafutás büntetését a felettesét szidalmazó vagy ellene fegyvert emelő katonával szemben. *Meynert*, 1868. II. köt. 221.)

18048 1570 előtt V. Károly 1554. évi Reiterbestallungjának rendelkezései tarthatók a lovasság feletti hadi bíraskodás alapszabályainak, noha azok nem voltak általánosan elfogadottak, és számos területen egészen más eljárások éltek. *Bonin*, 1904. 117–118. Az 1570. évi egységes szabályozás és kodifikálás: *Lünig*, 1723. 68–70.: 112–141. cikkely. A lovassági bíraskodásra lásd még, többnyire a Reiterbestallung és *Fronsperger* alapján: *Meynert*, 1868. II. köt. 305–307.; *Dangelmaier*, 1891. 43–44.; *Bonin*, 1904. 116–133.; *Demkó*, 1917. 60–61.; *Frauenholz*, 1937. 36–37.; *Schwind*, 1966. 7–9.; *Wörterbuch*, 1985. 580–581. (A lovasságnak néhány különleges ítéltkezési gyakorlatáról *Bonin* nyújt rövid összefoglalást. *Bonin*, 1904. 130–133.)

18149 *Hülle*, 1971. 15.

18250 A Reiterrecht rendelkezése szerint a legfőbb bíró, a Feldmarschall a császár képviselőjében járt el, ami teljesen megfelel a korábban felvázolt fejlődési folyamatnak.

18351 A Rittmeister vagy Hauptmann egy-egy nagyobb, az 1570. évi Reiterbestallung szerint 300 fős lovascsapat kapitánya, a Leutnant pedig az ő helyettese volt. A Fähnrich a lovasok zászlóalját vezette, míg a Rottmeisterek a zászlóaljak kisebb részei (mintegy 50 lovas) felett parancsoltak. *Demkó*, 1917. 49.; *Fronsperger*, 1970. fol. LXXXII. (A bírótársak változó létszámára lásd *Bonin* fejtegetéseit. *Bonin*, 1904. 124–126.)

képviseltethette magát.

Az ítékezés különleges ceremónia jellegét öltötte, melynek kezdetén az elnöklő Feldmarschall kardját és a Bestallungbriefet az asztalra helyezte. Ezt követően a soltész bírótársaihoz hasonlóan a lovas ülnökök is esküt tettek, hogy a benyújtott vád és a ráadott válasz alapján, valamint a Bestallung előírásai szerint hozzák meg végső döntésüket. A jogszolgáltatás ténylegesen ezután kezdődött meg. Bűnügyekben és a katonai fegyelmet érintőkben a vádat a profosz képviselte,¹⁸⁴⁵² polgári ügyekben azonban, melyek a felek javait és vagyonát érintették, a jelenlevő esküdtek közül az egyik a vádló (Kläger), a másik az ügyvéd (Antwörter) szerepét töltötte be. A törvénykezés az ítélet felolvasásával zárult, melyet a tanúvallomásokkal együtt az őrök az úgynevezett „Rechts-Buch”-ba jegyzett fel.¹⁸⁵⁵³ A büntetések többsége természetesen megegyezett a gyalogosokéval. Kisebbségi büntetéseket zsoldelvonás, bírság, botozás, vasra verés járt, komolyabb katonai kihágások esetében (például a feljebbvaló elleni támadáskor vagy az engedelmség megtagadásakor) azonban egyetlen büntetés jöhetett szóba: a halál.¹⁸⁶⁵⁴

A harmadik fegyvernem, a tüzérség katonai igazságszolgáltatásának fejlődése a gyalogság és a lovasság hadi bíraskodásának alakulását csak messze lemaradva követte.¹⁸⁷⁵⁵ Ennek okát elsősorban abban kereshetjük, hogy jóllehet I. Miksa reformjainak köszönhetően előbb az osztrák területeken, majd I. Ferdinánd és utódjai alatt a törökellenes magyar hadszíntéren is megkezdődött a tüzérség állandó jellegű szervezetének kiépítése,¹⁸⁸⁵⁶ maguk a tüzérek még átmenetet képeztek a városi mesterember és a kifejezetten katonáskodásból élő zsoldos között.¹⁸⁹⁵⁷ Ennek a speciális társadalmi helyzetnek a következménye, hogy első Artikelbriefjeik, pontosabban ilyen jellegű szabályzataik is csak a XVII. század első feléből kerültek elő. 1608-ban például Hans Ebensamb komáromi hadszertárnok¹⁹⁰⁵⁸ és tüzérei maguk bocsátottak ki szabályzatot („ain 43ordentlicher Artikelsbrief”), melyet 1624-ben az akkori komáromi tüzesterek (Büchsenmeister) Georg Krätschmayr vezetésével néhány pontban korrigálva ismét kiadtak.¹⁹¹⁵⁹ A komáromi példa is bizonyítja, hogy csak egy-egy erődítmény hosszabb ideig együtt szolgáló tüzérsége számára volt szükség külön rendtartások kiállítására. A mezei hadjáratokban szolgálatot teljesítő tüzérek esetében erre kevésbé volt szükség,¹⁹²⁶⁰ mivel azok a sereg feloszlása után általában városi szolgálatba álltak

18452 Korábban ugyanezt a feladatot egy ideig maga a Feldmarschall, majd helyettese látta el, és csak a XVI. század közepe után váltotta fel őket a profosz, akinek gyakran még külön segédzsemetje sem volt. A lovasság profo-szainak ugyanazok voltak a feladataik, mint amelyeket gyalogságnál alkalmazott társaik láttak el. *Fronspurger* szerint azonban tisztségüket inkább tekinthetjük gazdasági, mint rendőri jellegűnek. *Fronspurger*, 1555. fol. XL. Vö. *Meynert*, 1868. II. köt. 368. és *Bonin*, 1904. 127. (Rendfenntartó szerepének ellátásában az úgynevezett Rumormeister segítette.)

18553 A Rechtsbuchról az 1570. évi Reiterrecht utolsó artikulusa szerint a hadjárat végeztével a Feldmarschall pecsétje alatt két másolatot kellett készíteni, melyek egyikét az uralkodó, a másikat pedig a mainzi választófeje-delem kancelláriájának tartoztak megküldeni, „damit sich dessen ein jeder künfftiglich zu gebrauchen und zu erholen habe”. Ha ezt a gyakorlatban is betartották, akkor elképzelhető, hogy a bécsi Haus-, Hof- und Staats-archivban őrzött Mainzer Erzkanzlerarchiv anyagából még számos ítélet jegyzőkönyve kerülhet majd elő.

18654 *Demkó*, 1917. 61.

18755 *Bonin*, 1904. 133–142.

18856 A XVI. század eleji osztrák fejlődésre lásd *Kurzmann*, 1985. 151–174.; a magyar – elsősorban felsőmagyarországi – szervezetre: *Pálffy*, m. a.

18957 *Bonin*, 1904. 134–135.

19058 Ebensamb már 1598-ban Komárom várának hadszertárnoka, aki ugyanerre a tisztségre 1608. április 2-án újabb Bestallungot kap. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 210. Exp. fol. 265–266. és ÖStA KA Best. No 866. (1604-ben Feldzeugwart-i, egy esztendő múlva Feldzeugleutnant-i tisztséget visel; 1615-től pedig ő a magyar végvárrendszer ellátásában kulcsszerepet játszó bécsi főhadszertár (Hauptzeughaus) vezetője. ÖStA KA HKR Akten Exp. 1604. Juni No 167., ÖStA KA HKR Prot. Bd. 214. Reg. fol. 274. és ÖStA KA HKR KIA V. 11.)

19159 „Renouirter Artickelbrief”. ÖStA KA HKR KIA VIII. b. 13. Kiadta: *Erben*, 1902. 52–59.: Beilage II.

19260 Ennek ellenére a mezei csapatok tüzérségi főparancsnoka (Oberst-Feldzeugmeister) mellett már a XVI. század közepe táján – a gyalogos és lovas csapatokhoz hasonlóan – megjelent a profoszi tisztség, akinek azonban Steckenknechtjei nem voltak. Gazdasági jellegű feladatai mellett ő tartoztatta le a büntetendő tüzéreknek, akik felett a bírói jogkört a Feldzeugmeister gyakorolta. Sőt olykor nagyobb őrséglétszámú erődítményekben is sor került tüzérségi profosz kinevezésére. 1567 novemberében például II.

(több-nyire ágyú- vagy harangöntőként) vagy a birodalom valamelyik hadszertárában teljesítettek szolgálatot.

A komáromi Artikelbriefet – eltérően a gyalogos és lovas csapatok fentiekben ismertetett szabályzataitól – nem az uralkodó, hanem maguk a várbeli tüzérek bocsátottak ki a fegyelem és az egymás közti békés együttélés biztosítása érdekében. A komáromi rendtartás ezért – még Artikelbrief elnevezése ellenére is – inkább tekinthető azonos foglalkozást űző katonáskodó mesteremberek szokásait és kiváltságait összefoglaló céhes jellegű szervezeti szabályzatnak, mint modern értelemben vett hadiszabályzatnak.

A végvárakban alkalmazott tüzérek körében – noha általában az erődítmény kapitányának joghatósága alatt álltak – mégis kialakult az önálló ítélkezés kezdetleges formája. Erre szükség is volt, hiszen a hosszú – gyakorta polgári lakossággal való – együttélés számos konfliktus kialakulását és kisebb-nagyobb büntettek elkövetését hozta magával. 1610-ben például Marx Weidenfelder felső-magyarországi főhadiszertárnok-helyettes Peter Mosch tokaji hadszertárnoknak már szigorúan megtiltotta, hogy tüzérei rendetlen és erkölcstelen életmódot folytassanak, valamint részegeskedjenek, maguk és a többi katona között ellenségeskedést szítsanak.¹⁹³61 Ennek következtében alakulhatott ki az a gyakorlat, hogy a várbeli hadszertárnokok – elsősorban kisebb vétkek alkalmával – maguk szabhattak ki büntetéseket alárendeltjeikre.¹⁹⁴62 A XVII. században a tábori tüzérségnél is hasonló gyakorlat volt érvényben, 44mire azonban ténylegesen megszilárdult volna, addigra a hadiszabályzatoknak és a tüzérségnek a fejlődése már abba a stádiumba lépett, mely magával hozta a császári hadsereg fegyvernemtől független egységes szabályzatainak kialakulását.¹⁹⁵63

454. A törökellenes magyar hadszíntéren szolgálatot teljesítő idegen katonaság hadi bíraskodása

A Habsburg katonai vezetés a birodalom és elsősorban a császári főváros, Bécs védelmének biztosítására már az 1530-as évektől kezdve a számára stratégiaileg legfontosabbnak ítélt magyarországi végvárakban jelentős számú idegen, elsősorban német katonaságot állomásoztatott. Már Buda elestét megelőzően nem csekély létszámú német katonaság szolgált a Duna hadfelvonulási szakaszát biztosító komáromi erősségekben és a későbbi győri végvidéki generalátus területén, melynek várőrségei Alsó-Ausztria rendjeitől kapták fizetésüket.¹⁹⁶1 További számottevő csapatokat irányítottak az ország távolabbi területeire is, elsősorban

Miksa császár a bécsi tüzérek mellé Oßwald Glasert nevezte ki profosznak, aki Franz von Poppendorf császári főhadiszertárnoknak és a Haditanácsnak tartozott engedelmességgel. *Bonin*, 1904. 141–142. Vö. *Meynert*, 1868. II. köt. 377., *Demkó*, 1917. 52. és *Fronsperger*, 1970. fol. LXXXII., ill. Glaser kinevezése: ÖStA FHKA NÖHA W–61/C/90/B. RN 300/2. fol. 721–722.

19361 „Item er soll auch den Pixenmeistern vnd werkhleüten, so ihme vntergeben, nit gestatten, das einiges vnge-stimmes Leben, gotts lesterung, vollsaußen, vnzucht oder wiederwillen, vnder ihnen selbst, noch mit den andern kriegesleüten führen ...” MOL E 136 7. t. fol. 459–461.

19462 *Erben*, 1902. 52–59.: Beilage II. 1., 7., 22. stb. artikulások. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem fogarasi pattantyúsainak adott utasításában ugyancsak felhatalmazta tüzéreinek kapitányát, hogy alárendeltjei felett ítélt-kezzék, akik ügyeiket tőle a fogarasi főkapitányhoz, azaz a vár legfőbb bírójához és a joghatóság képviselőjéhez fellebbezhették: „Ezeken kívül ha mi oly dolgok occurálnak az pattantyúsok között, vagy azokkal valakinek valami dolga leszen, az pattantyúsok kapitánya igaz törvényt szolgáltatasson felőle, kivel ha az peresek conten-tusok nem lesznek, fő kapitánunk eleiben transmittáltassék [kiemelés tőlem – P. G.]” *Makkai*, 1954. 255–257.: No 5.: 6. cikkely.

19563 1700-ban a császári tüzérség békeidőbeli személyzeti állományában a profosz mellett már külön hadbíró is találunk, de már nem Schultheiß, hanem auditor (Auditor) néven. Sőt ugyanekkor a tüzéreknek már saját hóhérjuk is volt. *Iványi B.*, 1928. 165. (Érdemes felhívni a figyelmet, hogy a dunai császári hajóhadnál, mely jelentős számban itáliai katonákból állt, már 1532-ben külön hadbíró alkalmaztak, akinek munkáját még két „lictores justitiae” – azaz valószínűleg profosz – segítette. 1594-ből a császár dunai armadájának soltész, profosza és bírósági írnoke is ismert, mígnem a XVII. század végén a folyami flottánál is felbukkannak az első, a korábbi soltésztsztség megreformálásával kialakított auditor-állások. ÖStA FHKA NÖHA W–61/C/55. RN 291/2. fol. 972–986. és *Takáts*, 1908. 232–233., 238., 239.: 3. jegyz.)

1961 Alsó-Ausztria szerepének jelentőségére a magyar védelmi rendszer kiépítésében és finanszírozásában alapvető forrásoknak tekinthetők a tartományi gyűlések jegyzőkönyvei, melyeket kronologikus és tematikus bontásban 1970-ben két doktori disszertáció dolgozott fel. *Hametner*, 1970. és *Herold*, 1970. (Mivel a győri főkapitányság katonaságát Alsó-Ausztria rendjei fizették, ezek a végvárak a forrásokban gyakran osztrák vagy győri végek (österreichische oder Raaber Grenzen) néven szerepelnek. Lásd például 1568-ból a győri

Kassára, a felső részek központjába, illetve a korábbi időben Sáros várába – melyek a keleti részek védelmének biztosítására voltak hivatottak. A XVI. század második felében további kulcsfontosságú magyar véghegyek (Szatmár, Tokaj, Eger, Szendrő, Érsekújvár, Kanizsa stb.) kaptak német őrséget általában idegen kapitányok vezetése alatt.¹⁹⁷²

A magyarországi erődítményekben szolgálatot teljesítő idegen katonákon kívül egy-egy jelentősebb hadjárat vagy birodalmi vállalkozás alkalmával ugyancsak komolyabb számban fordultak meg külföldi csapatok a magyar hadszíntéren. Az 1550-es évek erdélyi hadjárataiban, majd elsősorban a század végén meginduló hosszú török háború (1593–1606) idején pedig ezek a külföldi ezredek játszották a meghatározó szerepet a hadműveletekben. Mind az erődítményekbe érkező, mind a mezei ütközeteket megvívó idegen katonaság a fentiekben már részletesen ismertetett hadi bíraskodási szervezetet és törvénykezési gyakorlatot hozta magával. Így a most következő fejezet nem az előzőkben leírtakat kívánja megismételni, hanem eddig feltáratlan levéltári források alapján próbál adalékkal¹⁹⁸³ szolgálni a német hadtörténetírás legkiválóbb, de többnyire csak a korabeli hadtudományi írók (mindenekelőtt a sokat emlegetett *Leonhard Fronsperger*) műveinek felhasználásával készített összefoglalóihoz. Azaz a korszak hadtudósai által bemutatott és az Artikelbriefekben megfogalmazott elméleti alapvetéseknek a magyar hadszíntéren történő gyakorlati megvalósulását és a speciális körülményekből adódó jellegzetességeit igyekszik 46feltárni, felhívva egyúttal a magyar hadtörténetírás figyelmét a hazánkban megfordult idegen katonaság nemrég biztatóan megindított kutatásainak további folytatására.¹⁹⁹⁴

A magyar hadszíntérré érkező idegen mezei csapatok – a birodalom más végein szolgáló társaikhoz hasonlóan – 1570 előtt különféle, de gyakran egymáson alapuló; azt követően pedig elsősorban a speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott artikulusokra tették le felfogadásukkor esküjüket. Az ezredek megszervezésekor a soltészok és profoszok beiktatása az Artikelbriefekben előírtak szerint zajlott le. 1562-ben például, amikor Nagyszombat mellett Hans von Panabiz és Jakob Raminger kapitányok parancsnoksága alatt két újonnan felfogadott német gyalogos zászlóaljat mustráltak meg, a soltész és a profosz kinevezése is megtörtént.²⁰⁰⁵ Mindkettőjüket a két zászlóalj törzskarának tagjai közé sorolták, a szállásmester (Quartiermeister) és az strázsamester (Wachtmeister) mellett. A soltész, Felix Zellrieder 12 rénes forintnyi havi zsoldban részesült, és Paul Zeininger profosz is ugyanennyit kapott. A soltész fizetett bírósági kara azonban nem tizenkét esküdtből, hanem csak hat „Gerichtsleut”-ből állt. Ez megfelelt annak a gyakorlatnak, melyet 1567-ig a sváb területeken alkalmaztak. Annak ellenére, hogy a század végére (ezredeknél legalábbis) a misztikus tizenkét fő vált általánosan elfogadottá, 1602-ben maga *Kirchhof* hangsúlyozta – visszaemlékezve saját 1550-es évekbeli szolgálatára –, hogy elegendő hat esküdt delegálása és állandó fizetésben részesítése.²⁰¹⁶ A bírótársak ugyanis rendes zsoldjukon kívül még külön fizetést is kaptak, 1562-ben például havi két rénes forintot. Mellettük Zellrieder soltész munkáját – a *Fronsperger* által lejegyzett elveknek megfelelően – egy bírósági írnok és egy szolga segítette, két rénes forint havi illetménnyel. A profosz stábjá viszont jóval szerényebb volt a vonatkozó kézikönyvek előírásainál, hiszen pusztán két, négy forint zsoldban részesülő Steckenknechtből és egy nyolc forintért szolgáló hóhérből („Hennger”) állt.²⁰²⁷ Mindez a korabeli szokások mellett azzal függött össze, hogy nem egy teljes ezredet (Regiment), hanem pusztán csak két zászlóaljnyi (Fähnlein) Landsknechtet fogadtak szolgálatba.

A „tizenöt éves háború” során a gyalogezredek bírósági szervezete már többnyire a *Fronsperger*nél lejegyzett normák szerint állt össze. Ezt igazolja Rudolf császár 1602-ben kelt Landsknechtbestallungjának mintája, mely a 4000 gyalogosból álló ezred törzskarához tartozó bírósági személyzet összetételét a következőképpen írta elő: egy soltész, tizenkét esküdt,²⁰³⁸ egy bírósági írnok, egy szolga és egy soltészdarabont („Trabant”). Ugyanakkor a profosz alárendeltségében helyettese („Des Profossen 47Leuttenandt”) mellett egy

főkapitányság végvárainak mustráját ÖStA KA AFA 1568/8/1.)

1972 Az egyes végvárak őrségének létszámáról és megoszlásáról kitűnő tájékoztatást nyújtanak a végvidéki főkapitányságok várainról, illetve a végvárrendszer egészéről a Haditanács által a birodalmi rendek számára készült várlisták, melyek közül az 1576. és 1582. évi jegyzékek nemrég jelentek meg a Hadtörténelmi Közleményekben. *Pálffy*, 1995.

1983 A téma teljes feldolgozása további szisztematikus kutatást igényel, elsősorban a bécsi levéltárakban és olyan európai archívumokban, melyek a magyar hadszíntéren megfordult hadvezérek egykori iratanyagát őrzik. Vö. *Buda expugnata*, 1986. I–II. köt.

1994 Itt elsősorban *Kelenik József* kutatásainak eredményeire gondolhatunk: *Kelenik*, 1990.; *Kelenik*, 1991/1. és *Ke-lenik*, 1991/2.

2005 ÖStA KA AFA 1562/3/ad 2. a.

2016 *Bonin*, 1904. 82.

2027 Stockmeistert tehát külön nem alkalmaztak.

Stockmeister, hat Steckenknecht, ugyanennyi darabont és egy hóhér („Nachrichter”) szolgált.²⁰⁴⁹
A Magyarországon megfordult idegen mezei ezredek soltészainak hadi bíraskodásáról pusztán néhány szerény adat áll rendelkezésünkre, noha bizonyosan számos alkalom adódott a katonák kihágásainak és lázadásainak megbüntetésére. Korabeli forrásaink ugyanis hemzsegek a Magyarországra érkezett zsoldosok pusztításairól szóló beszámolóktól: 1527-ben Török Bálint templomokat fosztogató Landsknechtek-re panaszkodott, 1552-ben Gianbattista Castaldo főkapitány pedig csak tizennégy katona felkötésével tudta megfékezni Georg Graf von Helfenstein zsoldosait, akik Kolozsvár lövésétől sem riadtak vissza.²⁰⁵10 Négy esztendő múlva Wolfgang Puchaim katonái kapitányukat szidalmazták és halállal fenyegették meg zsoldjuk elmaradása miatt.²⁰⁶11 S a felsorolást hosszasan folytathatnánk. Mindezek ellenére mezei seregben szolgáló soltész vezette jegyzőkönyv mindaddig nem került elő; pedig a bécsi és európai levéltárakban biztosan maradtak fenn ítéletlevelek.²⁰⁷12 Ránk maradt viszont Hans Mörckhlnak, Károly burgauai örgróf ezredprofoszának vádirata, melyet 1595 novemberében az esztergomi táborban összeült haditörvényszék elé terjesztett az ezred két gyalogos zászlóalja ellen azok többszöri engedelmség-megtagadása ügyében.²⁰⁸13 Miután Zrínyi György kanizsai főkapitány 1594 március végén visszafoglalta Babócsa várát, az elkövetkezendő esztendő szeptemberében aggasztó hírek érkeztek Bécsbe: a törökök a kanizsai végek eme előretolt bástyájának visszafoglalására készülnek. A babócsai kapitány ezért sürgős segítségért fordult a környező várak kapitányaihoz és az uralkodóhoz. Jelentése szerint a vár védelméhez elsősorban német gyalogos katonákra volt szüksége. Bécsben éppen ebben az időben került sor a burgauai ezred két új zászlóaljának felfogadására és megmustrálására, ezért Mátyás főherceg – aki augusztus végén Karl Mansfeld halála után vette át a keresztény csapatok irányítását – az örgróf előzetes szóbeli értesítésével tüstént utasította a bécsi haditanácsosokat a két zászlóaljnyi gyalogos Kanizsára küldésére. Azok ⁴⁸azonban hibába adtak parancsot a zászlóaljok tisztjeinek az azonnali indulásra, majd mutatták meg a főherceg eredeti parancslevelét, a katonák megtagadták az engedelmséget és Kanizsa helyett Pozsony felé indultak, hogy onnan továbbhaladva ériék el a főherceg táborát. A Haditanács az engedetlensége miatt külön biztost küldött a zsoldosok után, figyelmeztetve azokat tettük súlyosságára és a főkapitányi parancs teljesítésére. Miután a biztos sem járt eredménnyel és maga a Visegrád felé tartó főherceg is értesült a zsoldosok cselekedetéről, azonnal elrendelte parancsnokuknak, Károly örgrófnak, hogy küldje ezredprofoszákat katonái elé és rendelje azokat Kanizsára. De az ezredparancsnok határozott fellépése sem hozott sikert, a gyalogosok sokadszorra is megmakacsolták magukat. A főherceg erre szeptember 22-én elrendelte, hogy az engedetlen katonák felett egy pártatlan rögtönítélő bíróság hozzon ítéletet („ain VnPartheysche Standt Recht”), melynek összehívására és a törvénykezés lefolytatására az esztergomi táborban néhány nap múlva adott utasítást az ör-grófnak.²⁰⁹14 A hadbíróóság november 13-án tartotta első ülését, melyen az ezredprofosz beterjesztette vádiratát a soltész és

2038 A 12 esküdt mellett gyakran előfordultak 10 Gerichtsgeschwornernel rendelkező ezredek is, melyek létszáma általában 3000 (néha pedig csak 2000) főt tett ki. (ÖStA KA AFA 1605/1/3.; 1605/6/6.; 1606/6/2,5.; ÖStA KA HKR Akten Exp. 1603. Mai No 84., valamint Uo. Reg. 1603. Mai No 160. és ÖNB Cod. 10775. fol. 86–97.) Az esküdtek száma tehát mindig az ezred összlétszámának függvényében változott.

2049 ÖStA KA Best. No 733. fol. 367–371. Vö. már 1597–1598-ból: ÖNB Cod. 10775. fol. 4–6., fol. 12–13. és fol. 86–97.

20510 1527: *Takáts*, 1907/2. 824.; 1552: *Szántó*, 1971. 45–46.; *Kató*, 1908. 63–65.

20611 *Takáts*, 1908. 30–31. Istvánffy Miklós szerint a császári hadvezérek közül egyedül Karl Mansfeld tudott példás fegyelmet tartani seregében. *Holub*, 1909. 55. és 100.

20712 Ezeknek a forrásoknak a felkutatása csak hosszabb munka révén lehetséges. Számos – főleg a XVII–XVIII. századból való – soltész-bíróági ítéletlevelet a birodalomban szolgáló csapatokat illetően *Lünig* tett közzé: *Lünig*, 1723. Anhang. 211–386. (Érdemes megjegyezni, hogy ezek között egyetlen, ugyan nem Magyarországon keletkezett, de magyar vonatkozású ítélet is található. 1701. december 23-án kelt Andreas Adalbert Kertzl császári Leutnantnak a szentenciája, aki II. Rákóczi Ferencnek bécsújhelyi szökésében segédkezett. *Lünig*, 1723. Anhang. 324–325. A kiadásról még *Lukinich Imre* sem tudott, viszont annak eredetijét vagy másolatát bizonyosan ismerte: *Lukinich*, 1935. 122.: 30. jegyz. és 136–137.) 1994 tavaszán folytatott újabb bécsi kutatómunkám során mintegy tucatnyi végvári soltész-ítéletlevélre találtam a bécsi Haditanács fennmaradt iratai (Akten des Wiener Hofkriegsrates) között. Ezek részletes elemzése azonban már kifejezetten jogtörténeti irányba terelné jelen vizsgálat menetét és szétfeszítené az összefoglalás kereteit. Ezért bemutatásukra utóbb külön tanulmányban kívánok visszatérni.

20813 ÖStA KA AFA 1595/11/ad 2. Emellett számos tanúkihallgatás és perirat áll rendelkezésre az Óvár és környékének kirablását követő haditörvényszéki tárgyalásról. Uo. 1595/3/ad 4 b., ad 4 c., ad 4 f., ad 4 m., ad 4 n.; 1595/4/1. és ad 1 a. stb.

20914 ÖStA KA AFA 1595/11/2.

bíróársai elé. Ehhez bizonyítékul csatolta a Haditanácsnak a két zászlóaljhoz intézett levelét és intését, illetve a kiküldött biztos jelentését, továbbá az ezredparancsnok hiábavaló parancslevelét is. Az engedetlenséget megtagadókkal szemben az Artikelbrief első, hetedik, tizennegyedik, tizenötödik, harmincadik és hetvennyolcadik pontja alapján kért ítéletet.²¹⁰ 15 Vádirata végén külön hangsúlyozta, hogy a katonákat a fenti artikulások értelmében – mindenféle kegyelem nélkül – mint esküszegőket kell megbüntetni, ők ugyanis azok betartására fogadalmat tettek felfogadásukkor.²¹¹ 16 A néhány nap múlva tartott második tárgyaláson a két zászlóalj kapitánya előadta védőbeszédét, melyben ártatlannak mondották magukat, hiszen állításuk szerint mindig „a római császári felség Bestallungja és Artikelbriefje szerint cselekedtek”, és Thoma Siehel alezredesre próbálták hárítani a felelősséget, aki állítólag kiadta nekik a parancsot Bécs elhagyására. Sajnos az ügy további részleteit nem ismerjük, de a katonák és az alezredes aligha kerültek el méltó büntetésüket.²¹² 17 Miként azok a német zsoldosok sem, akik ugyanitt, az esztergomi táborban tagadták meg a ostromra menést.²¹³ 18

49A tábori ezredszócsok a katonai igazságszolgáltatás mellett számos egyéb feladatot is elláttak. A bécsi származású Wolf Krieger, Andreas von Brandis Erdélyben harcoló ezredének szócsoka 1552 nyarán például a zsoldosok által okozott gyula-fehérvári tűzvész kapcsán tartott tanúkihallgatást és vizsgálatot a regimentje alá tartozó katonák közt.²¹⁴ 19 Hans Schmidt, a Felső-Magyarországon állomásozó német katonaság „Velt schultus”-a, 1556 végén a katonák vallomásai alapján pedig arról készített jegyzéket az Udvari Kamara számára, hogy azok felfogadásuk óta miként kapták meg fizetésüket és mennyi a követelésük.²¹⁵ 20 A Feldschultheißok tehát gyakran az ezredek írásbeliségének intézésében is jelentős szerepet játszottak: ők intézték a katonák írásbeli ügyeit, továbbították zsoldjukkal kapcsolatos kérelmeiket, kapitányaik parancsára különféle tanúkihallgatásokat végeztek, és ők őrizték az Artikelbrief mellett az ezred katonaságának peres ügyeivel foglalkozó iratokat, ítéletleveleket, valamint jegyzőkönyveket.

Az ezredszócsok és ezredprofosok mellett jelentősebb törökellenes hadjáratok idején általában sor került – az I. Miksa által már a század elején kinevezett – Obrist-Feldprofos alkalmazására is. 1566-ban II. Miksa Gyórnél gyülekező császári seregében Hermann von Walmerstat töltötte be ezt a tisztséget,²¹⁶ 21 majd a hosszú török háború (1593–1606) idején az egyes hadjáratoknak megfelelően évenként került sor kinevezésükre.²¹⁷ 22 A főprofosok beiktatásukkor Bestallungot kaptak az uralkodótól vagy az őt helyettesítő főhercegtől, mely feladataik egy részéről²¹⁸ 23 és alárendeltjeik számáról, illetve fizetéséről rendelkezett. Az 1595. évi főprofoszi Bestallungot például Mátyás főherceg – mint főhadparancsnok – augusztus 10-én állította ki. Az Obrist-Feldprofos kinevezésének szükségességéről azonban már az év elején Pozsonyban

21015 Az utolsóként említett artikulus magas száma egyértelműen bizonyítja, hogy a burgai ezred – eltérően számra a „tizenöt éves háborúban” részt vevő regimenttől – 1595-ben nem a 74 pontból álló 1570. évi birodalmi, hanem talán a már említett 81 pontból álló Artikelbriefet használta szabályzataként. Vö. ÖNB Cod. 10775. fol. 60–72.

21116 „Demnach versicht sich der Proföß Zu dem herrn Schuldthesen, seinen herrn Gerichtsbeßzicern, vnd denen Löblichen Khaiserlichen Khriegsrechten, Sie werden solche Zway widerspänige Faindl, auf disen heuttigen Tag, vmb solche Ire grosse mißhandlung, vnd daz Sý offtgehörte Articl (darauf Sý dann gelobt vnd geschworn), muettwilliger- Aidt vergesßner weis vberschritten, An Iren Ehren, Leib, vnd Leben, ohne alle gnad Straffen, Wann dasselbig volczogen ist, wirdt dem Khaiserlichen Khriegsrechten Ain genügen beschechen.” ÖStA KA AFA 1595/11/ad 2.

21217 „wier ... der Römisch Kayßerlichen Majestäth Bestallung vnd Articlß Brieff gemäß achgelebt”. ÖStA KA AFA 1595/11/5. (Egy ehhez hasonló védőbeszédet ismerek 1595 január elejéről is, melyben Pápa várának elhagyása kapcsán hét német zászlóalj védelmezte magát. Uo. 1595/1/6.)

21318 „Azt vélem, hogy egynehányat felakasztat benne az fejedelem, hogy reá nem mentek az ustromra.” – számolt be az eseményekről a későbbi nádor, Thurzó György feleségének, Czobor Erzsébetnek. *Kubinyi M.*, 1876. I. köt. 146–147.: No CLVIII.

21419 ÖStA HHStA UA Fasc. 66. Konv. 2. 1552. Aug. fol. 149–162.

21520 ÖStA KA HKR Akten Exp. 1557. Febr. No 32. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 139. Exp. fol. 13.

21621 Uo. Bd. 146. Reg. fol. 193.

21722 Lásd jegyzéküket az Archontológiában.

21823 A profosok feladatait részletesen külön instrukciókban szabályozták. 1566-ban az említett Hermann von Walmerstat feladatait a Haditanács által kibocsátott utasítás szabta meg. Ez az instrukció azonban nem maradt az utókorra (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 146. fol. 193.). 1643-ból viszont ismert egy utasítás, melyet a General- és Regimentprofosok számára bocsátottak ki (ÖStA KA HKR KIA VIII. a. 1.). A forrás azért képvisel különösen nagy értéket, mert hasonlóra még a nyugati szakirodalomban sem találtam utalást.

tartott magyar országgyűlés is rendelkezett. A néhány esztendeje folyó háború pusztításai ugyanis rengeteg panaszra adtak okot, ezért a rendek úgy határoztak, hogy a katonaság kihágásai és féktelenkedései miatt mindenképpen szükség van három – egy német, egy magyar és egy olasz – tábori „capitaneus justitiae” kinevezésére.²¹⁹²⁴ Az egyes főprofoszok feladatát abban határozták meg, hogy a nekik alárendelt kis csapattal a saját nemzetiségükhöz tartozó katonák kicsapongásaitól 50 megóvják a polgári lakosságot, a bűnösöket pedig katonai bíróság elé állítsák.²²⁰²⁵ A főprofoszok tehát a tábori fegyelem fenntartásán örködték és a hadjáratot vezető főhadparancsnok (General-Oberst vagy General-Oberst-Leutnant) vagy a General-Oberst-Feldmarschall alárendeltségében a hadsereg legfőbb stábjának tagjai közé tartoztak. Felügyeletet gyakoroltak a császári sereg ezredeinek regiment-profoszai felett is, hogy azok a nekik adott utasítások szerint lássák el feladataikat. Mindebben jelentős számú segéderő állt rendelkezésükre, miként 1595-ben: két helyettes, egy káplán, egy írnok, egy tolmács, egy Stockmeister, három Steckenknecht, nyolc darabont, valamint egy hóhér („Freyman”). Emellett húsz puskával felszerelt vértés lovas és tizenöt gyalogos lövész segítette őket a rendőri feladatok és a letartóztatások végrehajtásában.²²¹²⁶ Szükség esetén azonban a lovasok Feldmarschalljától további fegyveres támogatást kaphattak.²²²²⁷ Jóllehet a főprofoszok tisztségének nélkülözhetetlenségét a magyar diéta is elismerte, 1596-ban már ellenük is panaszt emelt. A külföldi profoszok ugyanis gyakran magyar katonákat is árestumba vetettek, ami természetesen sértette a hazai „capitaneus justitiae” és a magyar tábori hadbíró („Judex Hungaricus”) joghatóságát. Ezért kérelmezték, hogy a profoszok ne avatkozzanak be a magyar hadbíró ügyeibe, ha pedig magyar katonát érnének tetten, akkor adják át az illetékes hadi bíró kezébe.²²³²⁸ A rendek panaszai ellenére a fegyelem fenntartása megkövetelte a profoszok alkalmazását, ezért Mátyás főherceg egy esztendő múltán az ugyancsak Pozsonyban összeült országgyűlésen ismételten felkérte a rendeket a három különböző nemzetiségű profosz kinevezésének elfogadására, ami a német katonaság részéről hamarosan meg is történt.²²⁴²⁹ 1597. július 2-án ugyanis Adam Pebinger már kézhez kapta Bestallungját, melynek rendelkezései szinte szó szerint az 1595. évi főprofosz kinevezésének szövegét követték.²²⁵³⁰

Míg a tábori csapatok tagjaiként megforduló nyugati zsoldosok csak egy-egy hadjárat idején tartózkodtak a magyar hadszíntéren, addig a végvárakban szolgálatot teljesítő idegen katonaság jelentős része olykor hosszú évtizedeken vagy egész emberöltőkön keresztül vállalt szerepet a török támadások feltartóztatásában. A magyar végváriakkal és a polgári lakossággal való huzamos és szoros együttélés természetesen vezetett különféle ellentétek és hatásköri összeütközések sorához. ⁵¹Mindezek elkerülésére a magyarországi végvárakban szolgáló idegen katonaság gyakran nem (vagy nem csak) a birodalmi rendek által elfogadott vagy korábban egy-egy hadjárat időtartamára kibocsátott Artikelbriefekre, hanem a katonaság és a civil lakosság kapcsolatait, valamint a várbeli szolgálat feltételeit részletesebben szabályozó hadirendtartásokra

21924 A „capitaneus justitiae” elnevezés alatt a főprofosz tisztsége értendő, amint ezt Lazarus von Schwendi híres *Kriegs Diskurs*ának az egyes tisztségviselőket bemutató fejezetéből megtudhatjuk: „Capitan de Justicia oder Oberster Profos” (*Frauenholz*, 1939. 268. Vö. *Széchy*, 1898. 279–280.: No II. és *Demkó*, 1917. 53.). A XVII. században azonban a „capitaneus justitiae” gyakran már nem csak az Oberstprofost, hanem az Oberstschultheißt is jelölhette. 1621-ben például II. Ferdinándcsászár és magyar király 2004 Hans Georg Staigert „Obrist Schuldthais oder Capitain di Justitia”-vá nevezte ki. ÖStA KA Best. No 1055. Vö. még uo. No 1040. és No 1133.

22025 1595:25. tc. *CJH*, 752–755. és *MOE*, VIII. köt. 196. *Fraknói Vilmos* úgy vélte, hogy „a rendek annyi ered-ménytelen kísérlet után, új intézményt gondoltak ki [kiemelés tőlem – P. G.]”. Ebben téved, hiszen a Burgundiából származó tisztség csak a magyar hadsereg számára volt idegen. Sajnos kinevezett magyar és itáliai főprofosz tevékenységére vonatkozóan konkrét adat eddig nem került elő.

22126 Fizetésük a következőképpen alakult: a főprofosz havi 100 forintot, továbbá egy négy lovas szekérré 24 forintot kapott; a két helyettes zsoldja 40-40, a kápláné 12, az írnoke ugyancsak 12, a tolmácsé 10, a Stockmeisteré szintén 10, a Steckenknechteké 7-7, a hóhére 16, végül a darabontoké 8-8 forint volt. A vértés lovasok havi 12, a gyalogos lövészek pedig havi 6 rénes forintnyi zsoldban részesültek.

22227 ÖStA KA Best. No 492. (1595) A későbbi Oberstprofoszok Bestallungjai is ennek mintájára készültek.

22328 „Quod sua Maiestas Caesarea tres in castris Justitiae Capitaneos constituendos censet, ad coercendam militum proteruiam, Hungarum, Germanum et Italum, aequum esse videtur; sed tamen tantum *Judex Hungaricus* [kiemelés tőlem – P. G.], neque alius, habeat auctoritatem Hungaros milites iudicandi; neque profosii aut alii in eius officium se immisceant, vel aliquem Hungarum capiant; quod si in flagranti crimine ceperint, sine ulla mulcta ad manus Judicis Hungarici tradant; sic e contra.” *MOE*, VIII. köt. 274–275. és 240., 244., 257.

22429 Uo. 327. és 373–374.

22530 ÖStA KA Best. No 549.

tett fogadalmat. Az Artikelbriefeknek a tábori életre vonatkozó passzusait ezért ezekben a hadiszabályzatokban a helyhez kötött végvári életmódra és a polgári lakossággal való együttélésre vonatkozó passzusok váltották fel. Nem véletlen tehát, hogy az 1590-es években a Pápán, illetve Győr elestét követően a Magyaróvárott szolgáló német katonák ugyanarra az Artikelbriefre esküdtek fel, melyet Bécs városának helyőrsége kapott szolgálati szabályzataként egy évtizeddel korábban.²²⁶31 Külön hadiszabályzattal rendelkeztek már 1556-ban Komárom,²²⁷32 1557-ben pedig Murány várának zsoldosai²²⁸33, továbbá a XVI. század közepétől egészen a XVII. század végéig Győr külföldi katonái.²²⁹34 Olykor az Artikelbriefeken kívül a várak kapitányai vagy a Haditanács külön rendtartásokat bocsátott ki egy-egy vegyes nemzetiségű végvár katonasága és polgársága számára. Niklas Graf zu Salm 1550-ben Komárom várának és városának rendjét külön rendtartásban szabályozta, melyet egy esztendő múltán az addigi tapasztalatok eredményeit hasznosítva ismételtelen kihirdetett.²³⁰35 Az 1550. évi Ordnung például megszabta, hogy a naszádosok csak a városban lakhatnak, míg a várban a német őrséget szállásolták el.²³¹36 A város három kapuját a magyar hajósok őrizték, akiknek vártaít kapitányuk naponta két-három alkalommal tartozott körüljárni. A Dunán és a Vágon éjjel-nappal egy-egy naszád őrködött. A vásárt Salm előírása szerint Pozsgay Zsigmond naszádos hadnagy háza előtt tartották. A város minden tizenkét polgára közül egynek egy-egy nagy csákyával és három létrával kellett tűz esetén segítséget nyújtani az oltásban. A kapitány fejesztés büntetése mellett tilalmazta a katonák törökellenes portyázásait is. Aki keresztény személyt rabolt ki, akasztófán végezte; aki pedig gyilkosság bűnébe esett, [52](#)az a keréketörést sem kerülhette el. 1551-ben az újabb szabályzat a tilalmakat még azzal egészítette ki, hogy a katonáknak szigorúan megtiltotta a tivornyázást, a káromkodást, továbbá a tisztességtelen asszonyok („unehrliche weiber”) tartását. 1556-ban azután I. Ferdinánd már negyven passzusból álló önálló Artikelbriefet bocsátott ki a komáromi várban állomásozó német őrség számára, melyet 1579-ben, majd 1609-ben utódjai változatlan formában adtak ki és erősítettek meg.²³²37 Győrben pedig a XVII. század elején Hans Preiner generális speciális „rendőri szabályzatot” (Polizeiordnungot) léptetett érvénybe a német és magyar katonaság, valamint a polgári és nemes lakosság ellentéteinek mérséklése és – nem utolsósorban – főkapitányi hatalmának, azaz katonai joghatóságának növelése céljából.²³³38

22631 Pápa: ÖStA KA HKR KIA VIII. b. 3. A több mint harminc artikulusból néhány kifejezetten a városi lakossággal való megfelelő viszony megtartását kívánta elősegíteni. A 19. cikkely például előírta, hogy a polgárok senki viszályba vagy ellenségeskedésbe ne keveredjék, velük együtt játékokat ne üzzön; a 20. pedig megtiltotta a katonáknak, hogy a városi lakosok vagy kereskedők közül bárkit is bántalmazzanak. Aki ezeket a szabályokat megszegte, tetteért életével fizetett. Magyaróvár: ÖNB Cod. 10775. fol. 74–80.

22732 Eddigi ismereteink szerint a komáromi gyalogosok számára 1556 tavaszán I. Ferdinánd király által kibocsátott 40 pontból álló Artikelbrief („Articl Brief vnnd ordnung, wie vnnd was massen sich die knecht im Schloß Comorn halltn solln”) a legrégebbi olyan hadirendtartás, melyet egy magyarországi végvár német őrsége kapott szolgálati szabályzatául. A GNM Nürnberg WF Österreich ZR 7670. fol. 35–40. (1556. április 20., Bécs.)

22833 „Articlbrief für dj besaczung Muran” (1557. április). ÖStA KA HKR Prot. Bd. 140. Reg. fol. 31.

22934 „Articlbrief Der Teütschen gworden [sic!] in Raab” (1565. július). ÖStA KA HKR Prot. Bd. 146. Reg. fol. 58.; 1607. április: ÖStA KA Best. Prot. Bd. 1. fol. 241–242. Később ugyanezt a szabályzatot kapta Esztergom és Kanizsa őrsége is.; 1694: ÖStA KA HKR KIA VIII. b. 25.

23035 1550: „Verzeichnuss ainer Ordnung zu Komorn”. *Takáts*, 1909. 378–379.; 1551: „Stadt und Schloss Komorn etlich Verordnung”. *Takáts*, 1909. 379. és *Takáts*, 1907. 825–826. Vö. még *Kecskés*, 1984. 46–47.

23136 Ezt később is szigorúan betartották. 1556 áprilisában például már maga Paxy János komáromi főkapitány sem a várban lakott, ott ugyanis az új várkapitánynak (Schloßhauptmann), Degen Salapartnak jelöltek ki szálláshelyet, német katonaságával egyetemben. A helyzet később sem változott meg, hiszen 1588-ban a magyar végvárak megsemmisítésére kiküldött királyi biztosok Komáromot illetően arról tettek jelentést, hogy „in castro nullus hungarus intertenetur”. 1556: A GNM Nürnberg WF Österreich ZR 7670. fol. 31–34.; 1588: *Jedlicska*, 1897. 334–338.: No 529.

23237 1556: A GNM Nürnberg WF Österreich ZR 7670. fol. 35–40.; 1579 és 1609: ÖStA KA HKR KIA VIII. b. 1. A Belső-Ausztriai Haditanács és a főhercegek a horvát és szlavón végek külföldi katonái számára gyakran egységes Artikelbriefeket bocsátottak ki. 1594-ben például a vend végvidék német gyalogosai kaptak hadi-szabályzatot. (*Erben*, 1895. 563. és 1. jegyz.) Ilyen Artikelbriefeket – elsősorban a XVII. századból – jelentős számban őriz a bécsi Hadilevéltár is: ÖStA KA HKR KIA VIII. b. 7–10., 15., 18–21. és 24–26.

23338 *Bedy*, 1933. 156. A Siegbert Heister generális által megerősített Polizeiordnungot közzétette: *Villányi*,

A magyar végházakban a bécsi katonai vezetés nem teljes ezredeket, hanem csak egy-két zászlóaljat állomásoztatott, mely hatással volt az idegen katonaság hadi bíraskodásának szervezetére és ítélkezési gyakorlatára is. Egyrészt nem volt szükség – miként az 1562-ben Nagyszombatban felfogadott gyalogosok esetében sem – tizenkét állandó esküdt alkalmazására; másrészt felesleges és költséges lett volna az egyes kisebb végvárakban elhelyezett és egy egység alá tartozó néhány tucatnyi német katona számára külön soltsézt felfogadni.²³⁴39 Ennek köszönhető, hogy egy-egy német zászlóaljnyi katona²³⁵40 mellett általában csak három-négy bírósági esküdt kapott állandó fizetést a Haditanácstól; ítélkezés idején tapasztaltabb tisztekkel egészítették ki az esküdtszéket az előírásoknak megfelelő tizenkét főre. 1585. április 26-án az alsó-magyarországi bányavárosokban és a bányavidéki végeken szolgáló 350 német gyalogos mellé például egy soltsézt, egy bírósági írnokot, egy szolgát és pusztán csak három „Gerichtsleut”-ot, valamint egy profoszt rendeltek Bécsben.²³⁶41 Emellett előírták, hogy az utóbbi alárendeltségében minden olyan helyen, ahol németek fognak szolgálni a rend fenntartásán egy-egy „Regiments diener”, más néven Steckenknecht 53örkődjön, akiknek ellátásáról felettesük, a profosz tartozik gondoskodni.²³⁷42 1585-ben Szendrőn és 1588-ban Komáromban ugyancsak három esküdt segítette a soltsész bíraskodását, akik közül az egyiket latin nyelvű forrásunk az utóbbi helyen „Punins Assessor”-ként említi. Bírósági szolgát nem alkalmaztak, viszont írnokot, pontosabban jegyzőt („Notarius Judicis”) igen. Az ő személye nem volt azonos a német katonák írnokával, az iratban „Notarius militum”-ként említett Feldschreiberrel.²³⁸43 Szatmár várában a század vége felé általában szintén három esküdt kapott állandó havi zsoldot a soltsész, szolgálja és írnoke, valamint a profosz és segédei mellett; egy alkalommal azonban négy fizetett ülnök segítette a hadi bíraskodás zavartalan lebonyolítását.²³⁹44 A magyarországi végvárak közül pusztán Bécs elővédjében, az igen jelentős számú német katonasággal védelt győri várban fizettek rendszeresen négy bírósági esküdtet.²⁴⁰45 Ugyanitt a profoszt több szolgálja és gyalogos, sőt olykor még külön helyettes is segítette rendőri és gazdasági feladatai elvégzésében.²⁴¹46

1882. 109–116.

23439 Előfordult azonban, hogy jelentősebb német őrséggel ellátott várainkban sem fizettek mindig külön bírósági stábot. 1585-ben például – amikor immáron négy esztendeje nem szolgált állandó kapitány és Gerichtsstab az érsekújvári erődítményben – a büntelkötő katonák felett az ítéletet a komáromi soltsész széken hozták meg, a végrehajtásra viszont „Zu Vywar, in loco delicti” került sor. ÖStA HHStA UA Fasc. 116. Konv. 1. 1585. fol. 49–54.

23540 A zászlóaljok létszáma szigorúan nem volt szabályozva. Az átlagos zászlóalj 200–300 főből állt, de előfordultak több mint félezer katonából alakult Fahnleinok is.

23641 A német hadbírósi kar kinevezéséről Dobó Ferenc bányavidéki generálist Ernő főherceg 1585. április 29-én Bécsben kelt rendeletében az alábbi szavakkal értesítette: „Pro maiori ordine ac militari disciplina obtinenda Praetorem vel Judicem militarem una cum assessoribus ordinariis Vetus Zolium constituendum, ac omnes difficultates maioris momenti ac importantiae, quae inter milites Germanos in confiniis antemontanis oborientur, isthuc reiciendas ac ibidem decidendas esse censuimus, modo eo, quem ex inclusis Articulis fusius percipies. Id tibi, tanquam suppremo istarum Capitaneo ea de causa insinuandum esse censuimus, auctoritate tua efficias, ut is ordo stabiliatur et firmiter conservetur.” MOL E 172. 5. t. No 139.

23742 A hadi bíróság székhelye Zólyom volt. A Steckenknechteket kivéve a bíróság valamennyi tagja és a profosz is Doppelsöldnerek voltak. A soltsész, akinek tisztségére a tapasztalt Abraham Leupechtinger nemes katonát („ain alter khriegs man vnd ainer Von Adl”) javasolták, rendes zsoldján kívül havi 8, az írnoke és a szolgálja 2-2, az esküdtek ugyancsak 2, végül a profosz (Christoph Harrer) szintén 8 forint duplazsoldban részesült. ÖStA KA Best. No 353. 1631-ben hasonlóképpen nevezték ki a bányavidéki főkapitányság védelmére rendelt 1000 német gyalogos hadbírói karát. *Jedlicska*, 1910. 91.: No 169.

23843 Szendrő: MOL E 211 Series II. 30. t. (95. cs.) fol. 108. és *Szendrei*, 1888. 419. (*Szendrei* három „törvényszolgát” említi esküdtek helyett); Komárom: *Jedlicska*, 1897. 334–338.: No 529. (1575-ben ellenben Szendrőn a soltsész és írnoke mellett még csak két esküdt kapott állandó fizetést az Udvari Haditanácstól. ÖStA KA Best. No 252.)

23944 ÖStA KA AFA 1589/9/ad 1. és ÖStA KA Best. No 300.; MOL E 211 Series II. 29. t. fol. 81. és 30. t. (95. cs.) fol. 317–318. A Feldschreiber tisztsége itt is teljesen elkülönült a Gerichtsschreiberétől. Rajtuk kívül a várépítkezés írásbeli feladatait is külön építési írnoke (Bauschreiber) látta el.

24045 Sőt az eddig előkerült adatok szerint egy alkalommal, 1585-ben Hans Preisinger soltsézt hat bírósági esküdt segítette munkájában. ÖStA KA HKR Akten Exp. 1586. Mai No 75.

24146 1631: soltsész, bírósági szolgálja és írnoke, négy esküdt, profosz és alárendeltjei két zászlóaljnyi német

Mivel a kisebb végvárakban szolgáló német katonák zászlóaljának soltésza a jelentősebb erődítményben, az úgynevezett fővárban állomásozott, peres ügyeik (mindenekelőtt a bűnperek) az utóbbiban kerültek megtárgyalásra. Amikor 1573-ban Krasznahorka várának védelmére a szendrői német zászlóaljból huszonöt gyalogost rendeltek, akkor a végvár magyar kapitánya, Bornemissza Imre nem gyakorolhatott felettük bírói joghatóságot. A krasznahorkai németek ugyanis saját törvényeik és szokásaik szerint a szendrői soltésztól függttek,²⁴²47 pontosabban a szendrői kapitány joghatósága alatt álltak, miként azt Peter von Roussel Obrister 1575-ben kelt Bestallungja meghatározta.²⁴³48 Amennyiben viszont egy Krasznahorkán szolgáló német katona 54magyar végvári ellen nyújtott be keresetet, az utóbbi Bornemissza székén nyerte el büntetését.²⁴⁴49 Hasonló gyakorlat érvényesült a bányavidéki végvárakban elszállásolt német katonák körében is, akik bűnügyekben (Malefiz) és komolyabb vitáikban Zólyomba fordultak soltészukhoz, aki a törvénykezés lefolytatására a három rendes esküdt mellé még további tapasztalt és jogban jártas tiszteket hívott meg a környező erősségek német őrségeiből.²⁴⁵50 A katonák kisebb nézeteltéréseit azonban az őrhelyeken szolgáló kapitányaik maguk igazíthatták el tisztjeik segítségével. A pápai német őrség már említett Artikelbriefje a bányavidékihez hasonlóan a büntető peres eljárások lefolytatását a győri főkapitány jogkörébe rendelte, azaz a Győrben szolgáló soltészek feladatává tette.²⁴⁶51 Ezeket az előírásokat szigorúan betartották, 1589-ben ugyanis Ferdinand Graf zu Nogarol győri főkapitány azon katonák felett hozott ítéletet, akik az elmúlt esztendőben Pápán török foglyokat végeztek ki. A győri generális széke ítélte öt évnyi fogságra a palotai Georg Khiendlt is gyilkosság miatt.²⁴⁷52

Az idegen katonaság feletti jogszolgáltatás lefolytatásánál a magyar kapitányok sem nélkülözhatték a német hadbírákat. 1557-ben Dersffy István kassai kapitány arról panaszkodott Miksa főhercegnek, hogy miután Christoph Mordax, a kassai német zsoldosok parancsnoka lemondott tisztségéről, már senki sem viseli gondját az idegen katonáknak és saját szokásaik szerint senki sem tud ítélni felettük. Mivel Dersffy „törvényeiket és jogaikat nem ismerte és a magyar törvények szerint őket nem büntethette”, kérte a főherceget, hogy egy új kapitányt, valamint egy hadbírárt („judex”) és egy profoszt („lictor”) is rendeljen Kassára a német katonák számára; mert ha ez nem történik meg, akkor a gyakori gyilkosságok és egyéb büntettek miatt a polgársággal való állandó viszály csak tovább fokozódik.²⁴⁸53 Néhány esztendő múltán utódjának, Thelekessy Imrének I. Ferdinánd már maga rendelte el, hogy a neki alárendelt négyszáz német

katona mellett. ÖStA FHKA HFU RN 144. 1631. Okt. fol. 133–145.; 1637-ben Christoph Pirlehner, Otto Rittler, Valentin Roch és Martin Gämbs volt a négy esküdt. MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 60. 1664: Abraham Schwarz Profosleutnant. ÖStA FHKA HFU RN 217. 1664. Juni fol. 135–138. A vend végeken 1578-ban ugyancsak „Vier gericht's Leuth” állt a soltész rendelkezésére, fejenként havi két-két forint duplazzsolddal. ÖStA KA AFA 1578/3/1,5.

24247 1585-ben a szendrői német katonák jegyzékében valóban ott találjuk a hadi bírát, azaz a „Schultes”-t. MOL E 211 Series II. 30. t. (95. cs.) fol. 108. és *Szendrei*, 1888. 419.

24348 „bei den Teutschn Khriegsleuthen In denen hinczue Incorporierten Schlössem Zacrär, Khraßnahorckha vnd Putnockh, welche hiemit auf Ine gewissen vnnd Vnder sein Teutsche Querdie geZalt vnnd gewidmet worden” ÖStA KA Best. No 252.

24449 „ipsi [ti. Germani] iuxta militares eorundem leges atque consuetudines [ez alatt az Artikelbrief értendő – P. G.] a Germanico Judice dependent, et pro nunc iudicium suum in arce Zenderö habent ... miles Germanus actor causam suam Hungarum militem habitam iure mediante prosequatur coram domino Bornemýsza. Quod si autem Germanus reus fuerit, is apud praedictum iudicem Germanum conveniatur, qui litiganti ex parte rei iudicium facere et iusticiam administrare tenebitur.” MOL E 136 7. t. fol. 537–538. Vö. *Mikulik*, 1884. 753–754.

24550 ÖStA KA Best. No 353.

24651 ÖStA KA HKR KIA VIII. b. 3.

24752 ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 125. és 129.

24853 „Quia iam dominus Christophorus Mardax, Capitaneus militum Germanorum in praesidio huius civitatis existentium, resignato suo officio illis valedixerit, non est, qui curam eorum habeat, et eos *iuxta jura sua*, de factis eorum malis arguat et puniat. *Ego legum et jurium suorum ignarus sum, nec secundum jus Hungaricale eos punire possum.* Quapropter Maiestas Vestra Serenissima dignetur *alium illis Capitaneum, Judicem quoque et lictorem iuxta eorum consuetudinem mittere et ordinari facere, qui eos de facinoribus secundum jura eorum puniat* [kiemelések tőlem – P. G.], nam homicidia, vulnerationes et alia mala in civitate ab eis crebro fieri solent.” ÖStA HHSStA UA Fasc. 78. Konv. 1. 1557. Apr. fol. 88–89. Valószínűleg a Haditanács hamarosan rendelkezett az ügyben, 1574-ben pedig már a Szepesi Kamara jövedelmeiből fizették a kassai német katonaság soltészét és profosztját. *Demkó*, 1916. 335–336.

katonai ügyekben a hadi bíróságba a német sereg szokásai szerint azok kapitányait, zászlótartóit és más tisztjeit hívja meg, majd ezt követően maguk a németek hozzák meg ítéleteiket az ő elnöklése mellett.²⁴⁹ 54 A XVII. században a tokaji 55 főkapitány ugyanígy bíráskodott az ott szolgáló német végváriak felett, miként azt instrukciója előírta: „Az Nemetekre, a kő közülök halálra valót vitene, Nemetekkel tetesen Törüint rea, hiuatuan mas Végh hazbulis a Törüinre Nemeteket, Magiaris lehet mindazaltal valamenny ben az Törüinben.”²⁵⁰ 55

A jelentősebb magyarországi végvárakban a XVI–XVII. század folyamán a német katonaság mellett tehát ott találjuk a *Fronspurger* előírásának megfelelően gyakran iskolázott és jogban jártas soltészokat. Hans Vollandt, aki 1563–1564-ben a komáromi német hadbíró tisztségét viselte, valószínűleg azonos azzal a tübingiai „Johannes Vollandt”-dal, aki 1549-ben a bécsi egyetem hallgatója volt. Ferdinand Augustin Habereiner, a XVII. század utolsó győri soltésza ugyanitt folytatta tanulmányait 1671–1672-ben,²⁵¹ 56 elődje Reichard Sorscha pedig 1598-ban Budina Sámuel híres horvát krónikáját fordította német nyelvre az 1566. évi szigetvári ostromról Adolf von Schwarzenberg győri főkapitány számára.²⁵² 57 Az érsekújvári regiment-soltész, Leonhard Landolt Gundegkh pedig 1658-ban „Artium Liberalium et Philosophiae Magister”-ként írta alá a német végváriak körében folytatott tanúkihallgatást, tehát ő is iskolázott személyként vett részt a magyar hadszíntéren szolgáló német katonaság peres ügyeinek intézésében.²⁵³ 58

A végvári soltészek és profoszok tisztségeikhez általában kérvényezés útján jutottak. A nagyobb hadjáratok elmúltával a mezei soltészek is gyakran végvárakba kerültek. 1565-ben például Veit Mülner „VeldtProuos” azzal a kéréssel fordult az Udvari Haditanácshoz, hogy ezentúl Győrött vagy Komáromban szolgálhasson.²⁵⁴ 59

A bécsi katonai vezetés gyakran a várkapitányok véleményét is kikérte az új hadbírák vagy profoszok kinevezésekor. 1589 februárjában például arra utasították Ferdinand Samaria ideiglenesen megbízott érsekújvári főkapitányt, hogy a megüresedett soltész állására az újvári németek közül jelöljön alkalmas személyeket. A kapitány a tisztségre Simon Pazenuert javasolta, akit a Haditanács hamarosan kinevezett a bányavidéki főkapitányság központjának német hadbírájává.²⁵⁵ 60 1566-ban a komáromi profosz tisztségéért hárman indultak harcra. Paul Pelczer azonban még Franz von Poppendorf, a későbbi főhadszertárnok és főépítész, majd grazi haditanács-elnök támogatása ellenére sem kaphatta meg az állást, mivel a vár katonasága Stephan Geider kinevezését kívánta, melyet azután a Haditanács is jóváhagyott.²⁵⁶ 61 Kanizsán ugyanerre a tisztségre Zrínyi György főkapitány az 1580-as években Friedrich Gelbshart javasolta. Jóllehet maga Gelbshart is benyújtotta kérelmét az állás elnyerésére, azt végül – valószínűleg ezúttal is a várórség kívánságára – Matthias Tylln kapta meg.²⁵⁷ 62

56 A soltészek, miután megkapták a Haditanács jóváhagyását tisztségük betöltésére, hamarosan Bestallungjukat és instrukciójukat is kézhez vehették.²⁵⁸ 63 Míg az úgynevezett fizetési Bestallungok (Besoldungbestallung) általában csak az alárendelt személyek számáról és zsoldjáról szóló felfogadási szerződések voltak, addig az utasítások részletesen szabályozták a hadi bírók feladatait. Az eddig előkerült legkorábbi magyarországi soltész-instrukciók a XVII. század végéről maradtak fenn. 1697. augusztus 23-án

24954 „Praeterea super differentiis, quae inter germanos milites quavis ratione suborientur, supremus Capitaneus iustitiam administret, sint tamen in iudicio: Centurio, signifer et aliae primariae personae eius nationis iuxta morem militiae germanicae [kiemelés tőlem – P. G.] ipsique germani praesente supremo capitaneo tanquam praesidente germanos iudicii sotes iudicent et iuxta demeritum tandem puniant.” MOL E 136 No 173. fol. 324–325.

25055 Uo. No 172. fol. 275.

25156 *Gall–Szaivert, W.*, 1971. 88. és *Gall–Szaivert, M.*, 1975. 59.

25257 *Barabás*, 1898–1899. II. köt. 489–493.: No CLXII. és 489.: 2. jegyz.

25358 ÖStA FHKa HFU RN 207. 1660. Febr. fol. 41–42.

25459 ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. fol. 58. Az eddig előkerült legkorábbi adat arról, hogy magyarországi végvárban profoszt alkalmaztak, 1547-ből való (Sáros vára). Ugyanitt 1557-ből már Steckenknechtre is van adatunk: „Praeco, quem Stock Knecht vocant.” 1547: ÖStA FHKa HFU RN 9. 1547. Febr. fol. 145–152.; 1557: *Iványi B.*, 1928. 164.

25560 Uo. Bd. 185. Reg. fol. 110–111. és Bd. 184. Exp. fol. 122.

25661 Uo. Bd. 145. Exp. fol. 81., 85., 89. és 91.

25762 Uo. Bd. 184. Exp. fol. 166., 261. és Bd. 185. fol. 161.

25863 1557-ben a győri soltész és bírósági kara, valamint a profosz is, Bestallungjáért folyamodott a Haditanácshoz. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 139. Exp. fol. 90. Vö. 1557 februárjában a magyar és német katonaság összecsapását követően Adam Gall főkapitány egy soltészt, egy profoszt és egy hóhért kért Győrbe. ÖStA KA HKR Akten Exp. 1557. Febr. No 48.

Bádeni Lajos őrgrof győri főkapitány²⁵⁹64 bocsátotta ki a már említett Ferdinand Augustin Habereiner utasítását,²⁶⁰65 melyet Habereiner két esztendő múlva, amikor másodszer szerezte meg a győri német hadbíró állását, kissé bővített változatban ismételten megkapott.²⁶¹66 Az utasítás a korabeli kézikönyvek leírásainál részletesebben szabályozta a soltész feladatait, s noha a XVII. század végén keletkezett, bizonyos megszorításokkal az egész elmúlt száz esztendőre érvényesnek tekinthető. Az instrukció szerint a soltésznek az igazságszolgáltatás feladatait legjobb tudása szerint, teljes pártatlansággal kellett végeznie. A peres ügyeket a császári Artikelbrief rendelkezései mellett a helyi hagyományok és szokások szerint igazította el. A végvárakban szolgáló idegen katonaságnak tehát nemcsak hadiszabályzata tért el a mezei csapatokétól, hanem gyakran jogszolgáltatási gyakorlata is igazodott a helyi, várbeli adottságokhoz. Ugyanez mondható el a soltész segítő profosz gazdasági jellegű feladatkörével kapcsolatban is. 1552-ben például I. Ferdinánd király kénytelen volt megparancsolni a komáromi kapitánynak, hogy az ott szolgáló profoszt tiltsa el a városi polgárok által a várba szállított áruk utáni illetékszedéstől. Az uralkodói indoklás szerint ugyanis erre csupán mezei hadjáratok során volt joga.²⁶²67

A győri soltésznek ítélezésekor az ország általános törvényeit érintő ügyekben azok előírásait is figyelembe kellett vennie. Az uralkodó által számára kibocsátott Taxordnungot sem ő, sem a neki alárendelt bírósági személyek nem sérthették meg.²⁶³68 57Halálos büntetés kiszabása esetén a per befejeztével az ítéletet jóváhagyásra a győri főkapitánynak terjesztette fel, melyhez jogi szakvéleményét csatolta. Az ítélet végrehajtására annak megerősítéséig nem volt joga, sőt ha bizonyos okokból titokban kellett tartani, az esküdt bírótársaknak is tartózkodniuk kellett mindenféle híradástól. A kegyelemgyakorlás az uralkodó jogkörébe tartozott.²⁶⁴69 A törvénykezéssel és a soltész munkájával kapcsolatos írásbeli feladatokat a bírósági jegyző (írnok) végezte. A Gerichtsschreiber vezette a soltész jegyzőkönyvét, ő gondozta felettese iratanyagát és vette fel a hadbíró elé járuló felek panaszait és tanúságtételeit. Természetesen a soltész által kibocsátott iratokat is ő fogalmazta és jegyezte le. Mindezeknek a feladatoknak az elvégzésére Győrben a soltésznek és írának már a XVI. század közepén külön helyiség („Ampts-Stuben”) állt rendelkezésre, ahol ők a hozzájuk vitás ügyekben forduló katonáknak tanácsokat adtak.²⁶⁵70

A soltész, aki kapitányi rangot viselt és közvetlenül a Haditanácsnak, illetve a győri főkapitánynak vagy helyettesének az alárendeltje volt, a profossal és a vásárbíróval gazdasági jellegű feladatokat is ellátott. Habereiner utasítása szerint a soltésznek arra kellett törekednie, hogy minden minél olcsóbb legyen és az uzsora megszűnjék. A gyanús és bűnös személyeket a profosz vette őrizetbe, akit piaci rendfenntartó szerepének ellátásában a vásárbíró (Marktrichter) segített. A soltészok mindezek mellett – a profoszokhoz hasonlóan – számos olyan feladatot is elláttak, melyek nem kifejezetten a katonai szolgálathoz és a fegyelem megőrzéséhez, illetve a hadi bíraskodáshoz kapcsolódtak. Mindezekről Habereiner utódjának, Johann

25964 Bádeni Lajos Vilmos 1691 őszétől viselte a győri főkapitányi tisztséget. *Buda exp.*, 1986. II. köt. 645.

26065 SNA Esterházy, cseszneki lt. 44. d. fol. 459–461. „A harmincéves háborúból” már maradtak fenn soltész-utasítások (lásd például 1626-ból: *Frauenholz*, 1938. 244–258.: XIII. Beilage.), a magyar hadszíntéren szolgáló német végvári soltészok esetében azonban Habereiner 1697. évi instrukciója az eddig előkerült legkorábbi. Lásd az Okmánytárban – No 13.

26166 BGLA HStA Person. Abt. 46/3917–18. No 20. Közben 1698-ban és a következő esztendő tavaszáig Johann Georg Heimb helyettesítette tisztségében. Uo. No 30. és MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 34. No 29.

26267 „solhe Exaction In den Besaczungen nicht, besunder allain Im Veldt gebreuchig ist” ÖStA FHKA HFU RN 3. 1552. Apr. fol. 18.

26368 A győri soltészok általában a bécsi hadbírák Taxordnungját kapták díjszabásul. Habereiner és utódja Luzen-kirchen például Johannes Theodorus Wedderholdt bécsi soltész egykori Taxordnungját használták a XVII–XVIII. század fordulóján (BGLA HStA Person. Abt. 46/3917–18. No 10.). Elődjük, Moritz Förtsch 1667-ben pedig azzal a kéréssel fordult a Consilium Bellicumhoz, hogy határozzák meg a győri és bécsi taksák eltérését. A Haditanács válaszában megállapította: a két díjszabásban csupán annyi az eltérés, hogy a győri 13. és 14. pontja a bécsiből hiányzik, továbbá Győrben más véghelyek tisztjeit is meghívhatják a kapitány utasítására a bíróságba. Ezzel szemben Bécsben a Haditanács közvetlen befolyást gyakorolt a soltész bíróságára, aki havonta kötelezően tartotta meg bírósági üléseit. (Komáromban ugyancsak a bécsi mintájára kapta meg a soltész-bíróság a neki járó illeté-keket.) ÖStA KA Best. No 1765.

26469 1579-ben a pápa egy Kanizsán emberölésért halálra ítélt itáliai katonának való kegyelemadás kapcsán küldte el brévéjét Rudolf császárhoz, 1592-ben pedig Christoph von Teuffenbach kért kegyelmet az uralkodótól Wenzel Puchwicz számára egy gyilkossági ügyben. *Kárpáti-Kravjanszky*, 1933. 238.: No 67.; ÖStA KA HKR Prot. Bd. 188. Exp. fol. 53.

26570 Lásd erre az 1567. évi győri telekkönyv bejegyzését: *Villányi*, 1882. 134.

Luzen-kirchennek ugyancsak fennmaradt utasításából értesülhetünk.²⁶⁶⁷¹ Eszerint a soltészok teljes jogkörrel rendelkeztek a német katonák és regiment-alattvalók polgári jellegű ügyeiben („in civilibus”), úgymint a végrendeletek, kötelezvények, szerződések és egyezségek készítésében. Az általuk kiadott, aláírt és megpecsételt iratok pedig min-denütt teljes jogérvénnyel és -erővel bírtak.²⁶⁷⁷²

A német hadbírák elsődleges feladata mindenek ellenére a katonai igazságszolgáltatás ellátása volt. Az ítélezés előtt a soltész bírótársaival a peres felek kérelmére gyakran külön tanúkihallgatást folytatott; olykor azonban már csak a törvénykezés során került sor erre. 1595-ben Székely Mihály szatmári kapitány parancsára Hans Rindschinckhel soltész esküdtjeivel hallgatott ki egy törököt, a felesége által megmérgezett szatmári építési írnok (Bauschreiber) ügyében.²⁶⁸⁷³ A század végén Wolf 58Neidhardt kassai regiment-soltész Hans Greilinger német kapitányhelyettes kérelmére folytatott vizsgálatot az egyik német zászlós szolgálja ellen, aki Greilinger famulusát gyilkolta meg. A tanúkihallgatás szövegét a soltész hivatalos formában bocsátotta az alkapitány rendelkezésére.²⁶⁹⁷⁴ Győrben ugyanígy folytatott vizsgálatot a XVII. század közepén Thoman Pfeiffer soltész a regiment alá tartozó kereskedők²⁷⁰⁷⁵ szidalmazási ügyében. A kalmárok ugyanis vásárra igyekeztek, midőn szekereik összeütköztek, mire az egyik lutheránus kutyának nevezte társát, megsértve annak becsületét.²⁷¹⁷⁶

A tanúvallatások lefolytatása után a soltész bírósága a fentiekben részletesen ismertetett gyakorlat szerint hozta meg ítéletét. Végvárainkban azonban – ahol összezárva élt együtt a magyar és idegen katonaság, valamint a polgári lakosság – mindez bizonyos ügyekben speciálisan alakult. Előfordultak olyan esetek, amikor német és magyar katona vagy polgári személy közösen követett el vétket, vagy éppen egymással került – akár – fegyveres konfliktusba. Jóllehet a kapitányi utasítások és hadiszabályzatok gyakran kimondták, hogy „nagy disciplina tartassek erős büntetis alat, mind az Nemetek s mind az Magiarok közt, hogy chendessen s veszekedisnelkül, es io egimással valo ertelemben, böchületben, es szeretetben ellienek”, a közös ügyek a szoros kapcsolatok miatt aligha voltak elkerülhetők.²⁷²⁷⁷ Ezekben, hogy mindkét fél képviseltetve legyen, „vegyes” bíróságoknak kellett volna meghoznia az ítéleteket. Mindez azonban komoly „elvi” problémákba ütközött. A közös ítélezés ugyanis a törvények és jogszokások jelentős eltérése miatt, különösen a polgárokkal való közös perek esetében aligha volt lehetséges. 1590-ben például, amikor Győrben Szűcs Gergely bíró összeverekedett a házában lakó német katonával, a káptalan – feltehetően Szűcs nemességére való tekintettel – Győr és Komárom megyei fogott bírakkal kívánta az ügyet elintéztetni. A német katonák, majd Gregoróczy Vince vicegenerális ellenben azt hangoztatta, hogy ilyen ügyekben speciális „vegyes” bíróság létrehozására van szükség, melyben a német soltésznek és esküdtjeinek is helyet kell biztosítani, miként ez a magyar katonák és polgárok ügyeiben már régóta gyakorlatban van. A vita kimenetele ugyan ismeretlen, de kitűnően érzékelteti a győri erődvárosban felmerülő joghatósági nézeteltérések problémáját.²⁷³⁷⁸

A „vegyes” bíróságok létrehozása kizárólag katonákat érintő ügyekben könnyebben történhetett meg, noha az eltérő jogszokások miatt ez sem vált egészen szilárd gyakorlattá. Valószínűleg az erősebb félnek mindig sikerült joghatóságát a gyengébbre kiterjesztenie. 1604-ben ugyan még együtt ítéleztek a magyar és német katonák (számos vármegyei és városi bírótárs bevonásával) Hantóy Mihály felett, akinek fellebbezését nem kívánták az uralkodó elé bocsátani azzal az indokkal, hogy 59„ez az generalis ő nagysága sekhÿ, es mas

26671 BGLA HStA Person. Abt. 46/3917–18. No 1.

26772 „Zu dem Ende alle Inspection über alles hiemit ihme auffgetragen seyë, wie dan auch *in civilibus* [kiemelés tőlem – P. G.] alle testamenta, obligationes, Contractus, verträge, vidimus Inventur vergleich, Instrumenta, so von Ihme, Regiments schuldtheißen auffgerichtet, unterschrieben, und verpetschirt sein aller orthen vor güldig, und Cräfftig gehalten werden sollen” Uo.

26873 AMK Schw. No 4504.

26974 „mit meinem gewöhnlichen Gerichts Sÿgÿl vnd aigner hirunter gestelten handschrift verfertigt” AMK Schw. No 4757.

27075 A két kereskedő alatt olyan regiment-alattvalókat kell értenünk, akik a német katonaság zászlóaljához tartoztak és fizetésüket a Haditanácstól kapták, de feladatuk nem a katonáskodás, hanem az idegen végváriak ellátása volt.

27176 GyL GyV Tanúvall. 1643. 1658-ban pedig az érsekújvári soltész az ott szolgáló pékmestert és segédeit hallgatta ki bizonyos visszaélések kapcsán. ÖStA FHKA HFU RN 207. 1660. Febr. fol. 41–42.

27277 MOL E 136 No 172. fol. 275.

27378 *Geccényi*, 1984. 678. és *Geccényi*, 1986. 102. Vö. *Bedy*, 1933. 154. A magyar katonaság és a polgárság közös ítélezésének bemutatására 'A „vegyes” bíróságok ítélezési gyakorlata' című fejezetben térek ki.

vegekből is Ide Jar az appellatio, es Itt sakad vege”;²⁷⁴79 öt esztendő múlva azonban már különválasztották a polgári jellegű büntetést a katonai kihágástól. 1609-ben Georg Schlemüller német bírósági írnok vártája idején fegyveres kézzel támadt Pinczler Márton polgár házára, ott feleségét bántalmazta és becsémélte. A katonákból, nemesekből és polgárokból összeállított magyar bíróság pusztán a rágalmozás miatt ítélte a *Tripartitum* 2. részének 72. cikkelye alapján a német katonát 100 forintnyi nyelvváltásra,²⁷⁵80 melynek kifizetéséig a profosz tartozott Schlemüllert – legalábbis elvileg – fogságban tartani. Ellenben a katonai kihágás, azaz az őrszolgálat megsértése és a fegyveres támadás feletti ítélkezéstől a magyar polgári bíróság tartózkodott; ennek megtorlását a főkapitányra, tehát a soltész székére bízta.²⁷⁶81 Olykor azonban előfordultak olyan esetek is, amikor a soltész bírósága alá nem tartozó személyek is a katonai törvényszék előtt kívánták ügyeik elintézését. 1578-ban Paul von Sara felső-magyarországi vicegenerális szolgája felett a kassai regiment-soltész hozott ítéletet, pedig a szolga nem volt a kassai német regiment tagja. Sara mégis igénybe vette a szolga felett – elvileg legalábbis – nem illetékes soltész bíróságát, nehogy azzal vádolhassák, hogy bírói ítélet nélkül járt el annak ügyében.²⁷⁷82

A soltészok polgári és – bátran kijelenthető – katonai hiteleshelyi jellegű tevékenysége a XVI–XVII. századi Győr esetében a kedvező forrásadottságoknak köszönhetően jól nyomon követhető. A német hadbírák beavatkozása a polgári jogügyek intézésébe természetesen jelentősen sértette a győri káptalan érdekeit, mely az 1570-es évektől kezdve szinte állandó jelleggel panaszkodott a hazai szokásjog és jogi gyakorlat, valamint mindenekelőtt földesúri joghatósága semmibevétele miatt.²⁷⁸83 Ennek ellenére a soltészok ilyen jellegű tevékenysége a XVII. század folyamán nemhogy csökkent, hanem jelentős mértékben erősödött. Jóllehet 1593-ban Paul Süeb győri német hadbíró még maga is a győri káptalan előtt tett felvallást háza eladásáról Draskovich Mátyás nagyprépostnak,²⁷⁹84 a káptalan panasza szerint azonban a német katonák hasonló jellegű ügyeiben ugyanezt a jogot már magának tulajdonította. Utódjai szinte már korlátozás nélkül intézték a külföldi zsoldosok házainak adásvételi ügyeit. A győri generálisok természetesen támogatták a német hadbírák ilyen jellegű tevékenységét, hiszen ez saját főkapitányi joghatóságuk kiterjesztését eredményezte, melynek a soltészok csupán hivatalos képviselői voltak; mintegy a főkapitány „jogi irodájának” szerepét látták el. Hans Preiner generális már említett Polizei-ordnungjában a XVII. század elején nyíltan kifejezte ebbéli szándékát, amikor kimondta, hogy „a soltész hatósága alá tartozók közül ezentúl senki sem adhat vagy 60vehet házat előleges bejelentés nélkül s a vételnek is a soltész előtt kell megerősíttetnie.” Ugyanekkor elrendelte azt is, hogy a német katonák csak a soltész tudtával köthetnek szerződéseket és tehetnek végrendeleteket.²⁸⁰85 1609-ben Johann Leonhard Pflaum győri regiment-soltész már „Vermig Herrn Obristen Publicierten Decrets Oder Policej Ordnung” erősítette meg, majd jegyezte be protokollumába Hans Gerscht regiment-alattvaló és a győri német főkapitány-helyettes, Hans Dietrich Reiffenberg házvásárlási ügyét.²⁸¹86 A káptalan a XVII. század folyamán néhány alkalommal jelentősebb kísérletet tett régi jogainak visszaszerzésére, célját azonban egyetlen esetben sem érte el. A püspökkel együtt többször az országgyűléshez fordult segítségért,²⁸²87 melynek közbenjárására azután 1625-ben az uralkodó bizottságot küldött ki Győrbe, és elrendelte, hogy jóllehet a regiment-alattvalók és a katonák teljesen függetlenek a káptalantól, de mivel házaik annak fundusán vannak, azok peres ügyeit az egyházi szerv tárgyalhatja, az

27479 GyL GyV Tanácsülési jkv. 3. köt. 1–5. pp.

27580 „Nieluen maradt az Actorok ellen.” Vö. *Werbőczy*, 1990. 433–434.

27681 „az mý az straza feöll Vitele Vtan mielte ezt az hatalmot”, ez a főkapitány hatalmában áll, hogy felette ítél-kezzék. GyL GyV Peres ir. No 12. és GyL GyV Tanácsülési jkv. 4. köt. 13. p. Mindkét ügyet említi *Gecsényi*, 1984. 678.

27782 „damit mich niemand beschuldigt, daz Ich ohne all erKendtnuß deß Rechten mit Ime verferen” ÖStA KA AFA 1578/13/1. No 86. levél.

27883 *Gecsényi*, 1984. 680–681.

27984 GyKHL Felvallási jkv. 5. köt. fol. 270. 1604-ben Michael Peck Feldschreiber házadási ügye ugyancsak azért zajlott a káptalan előtt, mert a vevő Köntös János győri kanonok volt. Uo. 6. köt. fol. 224.

28085 *Villányi*, 1882. 109–116.: 8–9.pont.

28186 MOL E 152 Regesrata. Col. Jaur. Fasc. 24. No 77. Ugyanitt még három hasonló, a soltész által kiállított ház-adásvételi megerősítés található 1607-ből, 1621-ből és 1627-ből. Uo. No 48.; No 47.; No 45. Hogy Pflaum valóban bejegyezte a ház eladásáról készült confirmatiót, protokollumának rövid kivonata igazolja. Uo. No 91. A hadbírói megerősítés formulája az 1627. évi Kaufbriefen olvasható: „Wölches Alßdan durch mich, vnderschribenen Regiment Schultheisen Alda Gerichtsfertigung vnnd handtvnderschrift Confirmiert worden.”

28287 1618:26. tc.; 1622:50. tc.; 1625:18. tc. *CJH*, 138–139., 218–219. és 248–249.

örökségek ellenben továbbra is a soltész hivatala alá tartoznak.²⁸³⁸⁸ Ugyanekkor a soproni diéta 18. törvénycikkében külön határozatot hozott arról is, hogy a győri főkapitány huszonnégynél több regiment-alattvalót nem tarthat a várbán,²⁸⁴⁸⁹ ennek azonban semmi eredménye sem lett. A győri polgárok és a káptalan ugyanis 1637-ben, majd 1646-ban már ismételtelen arról panaszkodtak, hogy több mint száz nem katonáskodó személy tartozik a német katonák regimentjéhez.²⁸⁵⁹⁰ A soltészok pedig, miként arról a püspök, a káptalan, a vármegye és Győr városa 1650. évi közös panaszja tanúskodik,²⁸⁶⁹¹ továbbra is maguknak sajtátították ki a felvállások felvételét, sőt 1675-ben Moritz Förtsch már szinte „építési hatóságként” járt el, amikor egy német zászlótartót eltiltott háza bővítésétől.²⁸⁷⁹²

A soltész szerepének növekedése a házak adásvételének intézésében – miként arra *Gecsényi Lajos* már felhívta a figyelmet – szorosan összefüggött azzal a XVI. század közepén meginduló folyamattal, melynek eredményeként a következő század 61 közepére a győri főkapitányok (elsősorban a királyi építési felügyelők révén) teljes ellenőrző szerephez jutottak az erődvárosban folyó építkezések megvalósítását és a telekkönyvek kezelését illetően. Ezek vezetését és őrzését a XVII. században ugyancsak a soltészok végezték. Erre utal egy 1621-ből származó adat, mely szerint miután Ernst von Kollonitsch győri német főkapitány-helyettes 2050 magyar tallérért eladta szállását (Behausung) Thoman Stachel polgárnak és kereskedőnek, az új tulajdonos nevét a soltész „Innß Neu Raaberische Grundtbuech” vezette be.²⁸⁸⁹³ 1637-ben a káptalan szerint a város – lényegében véve a soltész által ellenőrzött – „német” része már teljesen kiszakadt a földesúr ellenőrzése alól és jogügyleteit saját telekkönyve szerint („penes suum gruntpuech”) folytatta.²⁸⁹⁹⁴

A telekkönyvekkel szorosan összefüggött a győri erődvárosban élő katonai és polgári elemnek a polgári terhekből való részvállalása is. A Grundbuchok ugyanis *Villányi* szerint a házak „ölszámszerint való viszonyait” is feltüntették, márpedig ez szolgált a káptalannak fizetendő adó megállapításának alapjául. Ennek a német katonaságra eső részét szintén a német hadbíró tartozott beszélni, melynek feladatát nem mindig az előírásoknak megfelelően látta el. 1650-ben a város egyik sérelme éppen az volt, hogy a soltész és a kapitányok a végváriakat mentesítik a polgári terhek viselésétől.²⁹⁰⁹⁵ Hasonlóképpen panaszkodott 1673-ban Győr vármegye azokra a német regiment-alattvalókra, akik házakkal és birtokokkal rendelkeztek a megye területén, de a „contributio” alól teljességgel kivonták magukat. Ennek megszüntetése érdekében a győri főkapitánynak és soltészának külön parancs kiadását kérték, hogy azok az adó ügyében, melyet „juxta proportionalitatem” kellene fizetniük, kezdjenek tárgyalásokat a vármegyével.²⁹¹⁹⁶

Miként Luzenkirchen 1702 augusztusa előtt kelt utasítása kimondta a soltész, a német zsoldosok egyéb polgári jellegű ügyeinek intézésében is „locus authenticus”-ként vett részt. Míg a magyar katonák és polgárok nagyrészt a káptalan, illetve Győr város hatósága előtt végrendelkeztek, addig a német katonák és családtagjaik szinte kivétel nélkül a soltész vagy bírótársai előtt tettek testamentumot. Israel Döckler Gefreiter felesége, Margareta 1604-ben például két bírósági esküdt és a jegyző előtt végrendelkezett; az

28388 ÖStA KA HKR Akten Reg. 1625. Sept. No 80. és 1625. Okt. No 17.

28489 *CJH*, 248–249.

28590 1637-ben a káptalan az országgyűlésre benyújtott panaszában az alábbi szavakkal mutatott rá az 1625. évi 18. artikulus semmibevételére: „Dominus Supremus Capitaneus modernus hanc legem penitus tollere et in universum abolere nititur. Plures siquidem duplo aut triplo etiam alit sub se regiminenses, quam suae potestati limitate fuit concessum. Et quod maioris considerationis videtur esse, domos eorundem non tantum subesse nostrae iuris-dictioni prohibet, verum etiam si quis miles vel regiminensis domum vaenalem habet, civibus nostris iusto pretio vendere interdicitur, quin potius erecto novo et hactenus inaudito prothocolo Gruntpuerch [sic!] vocato oppidum divisit et partem sibi vendicavit et pro suo libitu, quibus voluit, possidendam distribuit ...” 1637: MOL E 142 Fasc. 11. No 7.; 1646: *Villányi*, 1882. 103–104.

28691 GyL GyV Grav. 1650. Beilage „G”.

28792 GyKHL Felvállási jkv. 13. köt. fol. 430. és *Gecsényi*, 1984. 681. Vö. még *Villányi*, 1882. 149., 154., 178.: 1. jegyz., 179.: 1. jegyz. és GyKHL V. téka. No 25 199.

28893 Tudniillik az 1617. évi telekkönyvbe, melyet egy tizenegy tagú bizottság készített el, köztük Johann Leonhard Pflaum német soltészszel és Hevenessy Lőrinc magyar seregbíróval. MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 47. Vö. még *Gecsényi*, 1991. 151–153.

28994 *Gecsényi*, 1984. 681. és vö. a már fent idézett káptalani gravamennel: MOL E 142 Fasc. 11. No 7. A győri telekkönyveket (1567, 1617, 1703) *Villányi Szaniszló* adta ki ma is alapvetőnek tekinthető munkájában.

29095 GyL GyV Grav. 1650. Beilage „G”.

29196 MOL E 554 Fol. Lat.1223. fol. 118–119.

iratot a regiment-soltész hitelesítette aláírásával.²⁹²97 1622-ben egy regiment-alattvaló varga és felesége testamentumtételén pedig az egész hadbírói karon kívül a profosz is személyesen vett részt.²⁹³98 Az 1580-as években a bányavárosokban és a bányavidéki végeken szolgáló német katonák számára ugyancsak szigorúan előírták, hogy csak a zólyomi soltész állíthatja ki végrendeleteiket. Ezzel a korábbi 62 visszaeleléseket kívánták megszüntetni. A tisztek ugyanis gyakran maguk számára foglalták le a hagyatékot, megfosztva jogos jussuktól a tényleges örökösöket.²⁹⁴99

A végrendeletek hitelesítése mellett gyakran a soltész volt megbízva a hagyatékok kezelésével is. 1589-ben a Haditanács Zrínyi György kanizsai főkapitánynak szigorúan meghagyta, hogy az elhunyt Gotfried Fischer hátramaradt javait a soltésznek adják át. Ugyancsak az ő feladata volt Fischer egykori adósságainak a hagyatékból való megtérítése is.²⁹⁵100 Kassán az 1590-es évek elején Holofermus Anschik – Tho-bias Rottenberger felső-magyarországi főhadiszertárnok-helyettes kérelmére – a híres ágyúöntő Andre Illenfeld öröksége ügyében a kassai hadszertár egyik tüzérét hallgatta ki, akinek vallomását azután saját pecsétje alatt hiteles formában foglalta írásba.²⁹⁶101 A soltészok emellett gyakran maguk intézték a zászlóaljba tartozó végváriak egyes-bajos pénzügyleit, kihallgatásokat tartottak a legkülönbözőbb polgári jellegű ügyekben,²⁹⁷ 102 jelentéseket tettek a katonák létszámának alakulásáról,²⁹⁸ 103 a különféle betegségekben elhunytakról,²⁹⁹ 104 néha pedig egyenesen ők képviselték a katonák érdekeit a zsoldjukat – gyakran nem – folyósító Udvari Kamaránál. 1603-ban Reichard Sorscha győri soltész a német és magyar sereg nevében kérelmezte a katonák boradagjának növelését, ha már fizetésüket úgysem kapják meg rendszeresen.³⁰⁰105

Miként a soltészok is számos területen kerültek összeütközésbe a polgári szervekkel, az ügyészi tiszet ellátó profoszok is gyakran éltek vissza rendfenntartó és gazdasági hatalmukkal, olykor egyenesen a vár főkapitányának utasítására. A már említett komáromi jogtalan illetékszedési esethez hasonlóan Győrben is állandóak voltak a panaszok a profosz ellen. Néha a dunai réven átszállított borok után kényszerítette a városi polgárokat akónként egy-egy krajcár lefizetésére, vagy éppen piaci hatalmával élt vissza, amikor törvénytelen vámot szedett a vásárra hozott áruk után, sőt a városi köblöket (azaz a mértékül szolgáló edényeket) is kisajátította.³⁰¹106 A XVII. században a Luzenkirchen utasításában említett német vásárbírák hasonlóan jogtalanul taksálták a város polgárait a szombati vásáron való árulásért.³⁰²107 A profoszok és segédek rendőri túlkapasai ezért gyakran képezték a polgári lakosság sérelmeinek tárgyát. A XVI. század végén Kassán a Szepesi Kamara a Steckenknechtek önhatalmú intézkedései ellen emelte fel szavát, míg Győr vármegye 1608-ban Preiner 63 főkapitány parancsára a profosz által elfogatott nemes szabadon bocsátását követte.³⁰³108

A magyar hadszíntéren szolgáló birodalmi gyalogos csapatok esetében a soltész-bírótság gyakorlatának alkalmazásán kívül a XVI. század első feléből a lándzsafutás ítélezésére vonatkozóan is rendelkezünk egy különösen értékes adattal. Az 1531-ből származó említés az eddig előkerült legkorábbi olyan adat a „Recht der langen Spieß”-ről, mely nem csupán az ítélet végrehajtásáról, hanem – noha csak néhány szóban – a jogszolgáltatás módjáról is említést tesz.³⁰⁴109 1531 tavaszán az Esztergom várában szolgáló spanyol

29297 AMB NI. No 8922.

29398 GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 76–77.

29499 ÖStA KA Best. No 353.

295100 ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 158. és 246.

296101 AMK Schw. No 4244. Ugyanebben az ügyben Tokaj várában az ottani német regiment-soltész, Georg Stahel tartott vizsgálatot.

297102 1637-ben Thoman Pfeiffer győri soltész néhány regiment-alattvaló kereskedő hódoltsági vállalkozásai és marhahajtási akciói kapcsán folytatott „Grichtliche Attestation”-t. MOL E 210 Militaria. 29. t/9.

298103 ÖStA KA HKR Prot. Bd. 184. Exp. fol. 273. (1589) és uo. Bd. 209. Reg. fol. 112. (1603)

299104 *Jedlicska*, 1897. 185.

300105 ÖStA KA HKR Prot. Bd. 210. Exp. fol. 237.

301106 *Gecsényi*, 1990. 88.: No 227.

302107 GyKHL XIV. téka. No 2626.

303108 1589: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 64.; 1608: *Gecsényi*, 1990. 227.: No 612. Vö. még GyL GyVm Közgy. jkv. 2. köt. 119. p.

304109 *Möller* ugyan 1491-ből ismeri a Spießrecht legkorábbi említését, de adata csak az ítélet végrehajtásáról emlé-kezik meg. (*Möller*; 1971. 258. Vö. *Bonin49–151. A magyarországi példa eloszlathatja Kurzmann* kétségeit, hiszen ha a magyar hadszíntéren már ilyen korán alkalmazták a lándzsafutás

katonaság lázadását követően³⁰⁵ 110 annak legfőbb résztvevőit a lándzsafutás törvénykezési gyakorlata szerint ítélték el. A visegrádi tárgyalásokon részt vevő királyi követek május 21-én Bécsbe küldött jelentésükben a következőképpen számoltak be az eseményről: „Jelen hónap 18. napján, amikor mi a visegrádi tárgyalásról ide [ti. Esztergomba] érkeztünk, a spanyolt [értsd: a lázadó spanyol katonát] ismételten rendesen kikérdeztük, de ő korábbi véleménye mellett tartott ki; így a következő napon előállítottuk és a lándzsafutást végrehajtottuk, melynek során meghalt és vétkéért megfizetett.”³⁰⁶ 111 Az ítélet meghozatalát tehát többszöri kihallgatás előzte meg, melynek során a hispániai zsoldos nem tagadta vétkét, így a kegyetlen büntetést sem kerülhette el. A lándzsafutás brutalitása miatt – a német területeken éppúgy, mint Magyarországon – hamarosan háttérbe szorult, hiszen 1577-ben a bécsi nagy haditanácskozáson (Hauptgrenzberatung) Hans Rueber kassai generális a fegyelem és a rend biztosítása érdekében annak felelevenítésére tett hiábavaló javaslatot.³⁰⁷ 112 A XVIII. század elején azonban enyhébb – már nem külön ítélkezési formának, hanem pusztán büntetésnek tekinthető – változata, a „harmincéves háború” (1618–1648) időszakában felbukkanó úgynevezett vesszőfutás, már Magyarországon is bevett büntetésnek számított.³⁰⁸

113

A fentieket röviden összegezve: a XVI–XVII. századi királyi Magyarországon szolgáló idegen katonaság hadi bíraskodása csaknem teljesen megegyezett a birodalmi területeken kialakult gyakorlattal. A bírósági szervezetben és ítélkezési gyakorlatban kimutatható eltérések (elsősorban a más jellegű Artikelbriefek, a bírósági stáb 64létszámának megváltozása, a kisebb végvárakban kialakult különleges jogszolgáltatás, a „vegyes” bírósági fórumok létrejötte stb.) a magyar végvárrendszer sajátos, helyi adottságaival függtek össze. A helyhez kötöttséggel együtt járó végvári életmód és a hazai jogszokások, valamint a magyar polgári bírói fórumokkal való hatásköri összeütközések azonban nem csupán ellentétek és sérelmek sokaságát hozták magukkal, hanem elősegítették a török elleni magyar hadszíntéren hosszú időn át szolgáló idegen zsoldosság katonai igazságszolgáltatásának speciális jellegzetességekkel való gazdagodását is. A külföldi katonák önálló hadi bíraskodásának a királyi Magyar-országon való megjelenése ugyanakkor még egy különösen fontos szempontból volt meghatározó: az idegen végváriaknak a török várháborúk korára megszilárdult katonai igazságszolgáltatása szolgált ugyanis mintául a XV. századtól kialakulóban levő, de csak a XVI. század második felére egységesedő magyarországi társadalmi csoport: a magyar királyi végvári katonaság, az úgynevezett „vitélző nép” számára, mely hosszú harc eredményeként a következő század elejére szerezte meg a szuverén katonai igazságszolgáltatás jogát, társadalmi önállóságának egyik legfőbb biztosítékát.

65 III. A magyar végvári katonaság önálló hadi bíraskodásának kialakulása a XVI. században

1. Katonák feletti igazságszolgáltatás a Mohács előtti Magyarországon

A magyar katonai igazságszolgáltatás 1526 előtti történetéről csak nagyon töredékes ismeretekkel rendelkezünk. Modern értelemben vett önálló hadi bíraskodásról természetesen Magyarország esetében sem beszélhetünk, hiszen az első tényleges hadiszabályzatok, majd az azokat mintegy „haditörvénykönyvként” alkalmazó soltész-bíróságok a Német Birodalom területén is csak a XV. század végén, illetve a következő század első felében születtek meg. Biztosan kijelenthető azonban, hogy a magyar uralkodók is adtak ki – a birodalom rendekhez hasonlóan – tábori és hadirendtartásokat (Feld- und Heeresordnungen), ezek ellenben vagy nem maradtak az utókorra, vagy talán eddig feltáratlan európai levéltárakban lappangnak.

gyakorlatát, akkor bizonyos, hogy azt osztrák területeken másfél évtizeddel korábban, I. Miksa idejében is használták. *Kurzmann*, 1985. 83.: 77. jegyz.

305110 Az esztergomi eseményekre vö. *Csorba*, 1978. 68.

306111 „wir den 18 tag diss Monets, so wir hie, von der hanndlung von Plinttenpurg khomen, *den Spanyer widerumben guettlich fragen lassen, welher aber, auf seiner voriger mainung beliben, haben wir Ine den volgennden tag furgestellt, vnd durch die Spieß lauffen lassen* [kiemelés tőlem – P. G.], daselbst Er gestorben Vnd sein Schuldt bezallt.” ÖStA HHStA UA Fasc. 17. Konv. 5. 1531. Mai. fol. 99. Teljes terjedelemben lásd az Okmánytárban – No 12.

307112 *Geőcze*, 1894. 512.

308113 „Beite Gemeine judiciren das bemelter Mallevicant durch das gantze Regiment mit einen 6 mahlen auf und nidter mahligen *Gassen laufen* zu bestraffen sey.” (1708) és „pro poena militari 12 inter milites 400 *per virgas* [kiemelések tőlem – P. G.] currat” (szintén 1708) *Kárffy*, 1915. 534. és *Kárffy*, 1917. 162.

A XX. század eleji magyar hadtörténetírás – nem ismervén az európai katonai igazságszolgáltatás és elsősorban a hadirendtartások történetét – egy-egy magyarországi uralkodói rendeletben is hadiszabályzatot vélt felismerni. Különösen figyelemre méltó ebből a szempontból Zsigmond király 1427. március 17-én kibocsátott dekrétuma, melyet sokan a legkorábbi magyar hadiszabályzatként tartottak számon.³⁰⁹1 *Tóth Zoltán* Mátyás király „fekete seregének” monográfusa például egyenesen azt állította, hogy „a legkorábbi ismert magyar katonai szabályzat Zsigmond király 1427. március 17-én Brassóban kelt rendelete”.³¹⁰2 Ugyanígy vélekedett *Cziáky Ferenc*, amikor kijelentette, hogy „jogtörténelmi szempontból azért van e szabályzatnak nagy jelentősége, mert ez – tudunkkal – az első magyar hadiszabályzat s ez időbelileg megelőzte az osztrák császári armádia legelső hadiszabályzatát is, mely utóbbit 1508-ban adta ki I. Miksa.”³¹¹3 Mindezeket a véleményeket a fent részletesen vázolt európai fejlődés ismeretében bátran elutasíthatjuk. 1427-ben ugyanis Luxemburgi Zsigmond király nem hadiszabályzatot, de még csak nem is tábori rendtartást, hanem pusztán egy olyan uralkodói rendelkezést bocsátott ki, mely a katonaság nyári és téli elszállásolásának, valamint élelmiszerral való ellátásának módja mellett a hadakozó személyek által elkövetett kártételek megtérítését írta elő.³¹²4 Emellett a dekrétum – melyet az uralkodó az országlakók panaszaira adott ki – még egy rövid árlimitációt is tartalmazott.³¹³5 A Barbarossa Frigyes-féle eddig előkerült legkorábbi tábori rendtartással 66ellentétben Zsigmond király rendeletében szó sincs a táborban való együttélés feltételeiről, sőt a katonák leggyakoribb vétkeinek és hatalmaskodásainak megtorlásáról sem. Az ediktum (a tényleges hadiszabályzatokkal ellentétben) nem a katonák által elkövetett kihágások feletti ítélkezés módjáról rendelkezett, hanem pusztán az általuk okozott károk megtérítésére dolgozott ki – miként azt *Kubinyi András* már megállapította – egy „elég bonyolult bírói eljárást”.³¹⁴6 Mátyás híres zsoldosseregének ellenben feltételezhetően már volt valamiféle hadiszabályzata, jöllehet ennek létezéséről konkrét adataink nincsenek.³¹⁵7 Hadserege ugyanis átmenetet képezett a középkori lovaghadsseregek és a XVI–XVII. században fokozatosan kialakuló állandó jellegű zsoldos hadsseregek között. Éppen ezen állandóság miatt lehetett szükség a fegyelem és a rend biztosítása céljából Mátyás seregében is olyan rendtartás(ok)ra, amilyenek a XV. század második felében egyre szélesebb körben terjedtek el Európában. Mátyás hadsseregének bizonyosan létező szabályzata tehát valószínűleg nem maradt az utókorra (vagy esetleg mindeddig nem került elő), a legkorábbi magyar hadirendtartásnak ezért azt a „nyúlfarknyi” szabályzatot kell tartanunk, melyet valamikor a XV. század második felében Bártfa városa bocsátott ki a királyi seregbe induló zsoldosai számára.³¹⁶8

A bártfai zsoldosok számára készült kis tábori rendtartás a birodalmi városok azon XV. századi hadiszabályzataihoz hasonló, melyeket azok egy-egy hadjárata alkalmával bocsátottak ki felfogadott gyalogos zsoldosaik részére. A mindössze öt artikulusból álló szabályzat ugyanis már két kifejezetten olyan rendelkezést tartalmazott, melyek a XVI. századi Artikelbriefek állandó részeként szerepeltek. Az első pont előírta, hogy a hadnagyát vagy tizedesét szóval vagy tettel megsértő zsoldos fejét veszítse el. Érdemes visszaemlékezünk *Erich Sauber* fontos megállapítására, melyben azt hangsúlyozta, hogy „minden katonai rendtartás alapja az engedelmesség kötelezettsége”.³¹⁷9 Bártfa városa ugyancsak az engedelmesség megőrzését tekintette a zsoldosai által betartandó legfontosabb szabályok egyikének, mintegy megelőlegezve az 1570. évi Reiterbestallung egyik – *Sauber* idézett meghatározását jóval megelőző – állítását: „az engedelmesség minden jó rend igaz fundamentuma”.³¹⁸10

Az eddig előkerült legkorábbi magyar hadiszabályzat második passzusa szintén kifejezetten katonai jellegű rendelkezést tartalmazott, amennyiben a fegyverrel társára támadó, így a katonai fegyelmet súlyosan

3091 *Decreta*, 1976. 244–247. *Kovachich Márton György* kiadása alapján (*Kovachich M.*, 1798. 328–337.) – szá-mos fordításbeli pontatlansággal – magyarul még a múlt század végén *Kőszeghy Sándor* tette közzé. *Kőszeghy*, 1892. 586–608.

3102 *Tóth Z.*, 1925. 344.

3113 *Cziáky*, 1924. 31–33. *Kőszeghy* Zsigmond dekrétumát ugyancsak „honvédelmi szabályzatnak” fogta fel. *Kőszeghy*, 1892. 586–587.

3124 A királyi rendelkezés helyesen került a XIV–XV. századi uralkodói dekrétumokat megjelentető kötetbe.

3135 Ezt már *Rázsó Gyula* is hangsúlyozta: *Rázsó*, 1973. 423.

3146 *Kubinyi A.*, 1990. 68.

3157 *Rázsó*, 1990. 93. Vö. *Cziáky*, 1924. 35.

3168 A rövidke iratot publikálja, *Rhódy Alajos* jogosan minősítette „csaknem páratlanul álló okmány”-nak. *Rhódy*, é. n. 4–5.

3179 *Sauber*, 1940–1941. 130.

31810 „der Gehorsam – die rechte Grundfeste aller guten Regimente”. *Lünig*, 1723. 65.: 82. cikkely.

megsértő zsoldos megbüntetését szabályozta. Aki társára fegyvert vont, az kezét veszítette el; aki bajtársát megtámadta, az fővételre ítéltetett. Végül a befejező három artikulus a jogtalan élelembeszerzést, a templomok, papok és nemesek házainak kifosztását, valamint az asszonyok és hajadonok megbecstelenítését tiltotta meg ugyancsak kemény büntetés alatt.

Az utóbbi, nem kifejezetten katonai jellegű túlkapásoknak és hatalmaskodásoknak a tiltása nem a bártfai rendtartásban bukkan fel először Magyarországon. Miként a Landsknecht-katonaság Artikelbriefjeinek [67](#)előírásai is a birodalmi gyűlések határozatainak alapultak, a magyar királyi dekrétumokban és törvényekben is számos, a bártfai rendtartásban megfogalmazottakhoz hasonló rendelkezés található. A Mátyás-kori törvényekben állandóan visszatérnek azok a cikkelyek, melyek tiltják a jobbágyoktól való erőszakos élelembeszerzést, és kimondják, hogy a katonák saját zsoldjukból biztosítsák ellátásukat. Ugyanezek a törvények tiltják a katonák nemesek és egyháziak udvarházaiban való engedély nélküli megszállását, továbbá a templomok feltörését és kifosztását is.³¹⁹ 11 1463-ban például Mátyás elrendeli, hogy az a nemes, aki a királyi parancsot megszegve egyháziak vagy nemesek házában száll meg és onnét jogtalanul bármit elvisz, fejét veszítse el, melynek végrehajtásáról az uralkodó és kapitánya gondoskodik.³²⁰ 12 A törvények rendszeres megújítása azonban arra utal, hogy azokat alig-alig tartották be. A katonák ellátása a lakosság terhe maradt, így nem véletlen, hogy a törvényekben oly gyakran felbukkanó rendelkezések a bártfai szabályzatnak is részévé váltak.

A katonák feletti igazságszolgáltatás gyakorlata a mohácsi vereséget megelőző évszázad folyamán tehát Magyarországon is az európai gyakorlatnak megfelelően alakult. Úgy tűnik ugyanis, hogy míg a katonák által okozott károk és hatalmaskodások felett – miként a svájci katonaság esetében – a hadjárat befejezése után az ország rendes bíróságai, nevezetesen az octavák hoztak ítéletet és rendelték el a károk megtérítését, addig a kimondottan katonai jellegű ügyekben – amint az 1431-ben a birodalmi csapatoknál történt – már maguk a kapitányok ítélkeztek. Az 1427-ben elrendelt s valóban kissé nehézkesnek és bonyolultnak tűnő eljárás szerint ugyanis, aki a katonaságtól kárt szenvedett el, az panaszát a vármegye ispánjának és szolgabírójának jelenthette be. Ők a panaszos megerősítő esküjét követően a kártételről bizonyáglevelet (*litterae testimoniales*) állítottak ki, melynek alapján a királyi kúria ítélte meg a kártérítés nagyságát és adott rendeletet annak végrehajtására. Ezt mindig az a vármegyei hatóság tartozott teljesíteni, ahol a kárt okozó hadakozó személy tartózkodott vagy ahol birtokokkal rendelkezett. A nagyobb büntettek elkövetőit, úgymint a gyilkosokat, az egyházak feltörőit és a szüzek meggyalázóit is az octavákra idézték be, és ott hoztak felettük ítéletet.³²¹ 13 Hasonlóképpen rendelkezett Zsigmond király 1435. évi dekrétuma is, melyet azután Mátyás több alkalommal ismételt megerősített.³²² 14 A hatalmaskodó katonák felett tehát – a kártérítések ügyében legalábbis – az ország rendes bíróságai „*instar aliorum patratorem actuum poten-tiariorum*” szabták ki méltó büntetéseiket.³²³ 15

A királyi kapitányok, akik a tiltott helyen megszálló vagy ott kárt okozó nemes katonák törvény szabályozta büntetéseinek végrehajtásában is fontos szerepet játszottak, [68a](#) katonai jellegű vétkekért és kihágásokért, elsősorban az engedetlenségért, egyenesen maguk büntethették meg beosztottaikat. 1480-ban Mátyás elrendelte kapitányának, Szapolyai Istvánnak, hogy Szombathelyről szerezzen ágyúkat, ám a tüzerek pénzhíányra hivatkozva megtagadták a parancs végrehajtását. Erre az uralkodó megparancsolta kapitányának, rendelje csak el a tüzereknek, amit akar és „ha azok vonakodnának azt megtenni, vonattassd őket a földre és három botütéssel keményen veretessd meg őket”.³²⁴ 16 Az 1472. évi 6. törvénycikk pedig úgy rendelkezett, hogy azokat a katonákat, akik nemesektől vagy nemtelenektől ingyenesen szereznek be a

31911 *Kubinyi A.*, 1990. 68–69.; *Erdélyi L.*, 1942. 195–196. és 373–375.

32012 „*Si quis autem contra formam huiusmodi statutionis in domibus sacerdotum et nobilium descenderit, aut ali-quid de eorum propriis domibus vel ecclesiis violenter abstulerit, ... talis nobilis violentus capite plectatur, idque dominus rex vel capitaneus suus executioni demandari teneatur.*” *Decreta*, 1989. 136.: 1463.decr. XIII. cikkely.

32113 *Decreta*, 1976. 244–246.: 1427. decr. I–IV. cikkely.

32214 Uo. 281–282.: 1435/2. decr. VII–VIII. cikkely; *Decreta*, 1989. 91–92.: 1458. decr. II. cikkely. és *CJH*, 356–357.: 1464:28. tc., Uo. 362–363.: 1471:9. tc. stb.

32315 *Decreta*, 1976. 287.: 1439. decr. III. cikkely és *Decreta*, 1989. 91.: 1458. decr. II. cikkely. Vö. *Erdélyi L.*, 1942. 363.

32416 „*ut mandes per illos fieri, quidquid voles et quando facere recusabunt, facies eos in terram detrahi et cum tribus baculis acriter verberari [kiemelés tőlem – P. G.]*”. *Iványi B.rére vonatkozó hasonló eseteket ismerünk még a XV. század közepéről, valamint a XVI. század huszas éveiből, Roz-gonyi Sebestyén felső részek-, illetve Tomori Pál alsó részkebeli főkapitánysága idejéből. Kubinyi András szíves szóbeli közlése, melyet ezúton is tisztelettel köszönök.*

szükséges élelmiszereket, az uralkodó vagy kapitánya érdemük szerint büntesse. Amennyiben ugyanezt a vétket egy nem katonáskodó alattvaló követte el, felette nem a kapitányok, hanem az ország rendes bíróságai ítéleztek.³²⁵ 17 Az 1521. évi ország-gyűlés határozatai értelmében pedig a kapitányok már esküt tartoztak tenni arra, hogy az engedetlen katonákat érdemük szerint, szigorúan megbüntetik, a csapatok pusztítását pedig lehetőségükhöz mérten megakadályozzák. Az esküt, melynek az önálló katonai igazságszolgáltatás kialakulásában meghatározó szerepe volt, az uralkodó számára írásban kellett megerősíteniük.³²⁶ 18 A XVI. század elejére tehát úgy tűnik, kialakult az a gyakorlat, miszerint az egyes bandériumok vezetői és a királyi zsoldos csapatok kapitányai maguk ítéleztek – legalábbis a kifejezetten katonai jellegű büntettek esetében – a nekik alárendelt katonák felett. Mindez pedig nem jelentett mást, mint a kapitányok bírói jogkörének megszilárdulását.

Ezt a feltételezést támasztja alá Werbőczy István *Hármaskönyvének* a hadi jogról írott megállapítása, miszerint „a hadi jog körébe tartozik [többek között] a katonai büntető törvénykezés (azaz fenyíték), ha valaki helyéről megszökik”.³²⁷ 19 A helyét elhagyó katona felett ugyanis természetesen felettese ítélezett. Ennek a középkori Magyarországon alkalmazott módjáról ugyan eddig nem állnak rendelkezésre adatok, de bizonyos, hogy a kapitányok nem egyedül hozták meg ítéleteiket, hanem bírói székükre meghívott tisztekkel, esetleg vármegyei vagy városi jogtudó személyekkel együtt. A déli végvárrendszer katonaságának körében is ugyanez a gyakorlat fejlődhetett ki, hiszen az uralkodó bizonyára a végvárakban szolgáló katonák feletti ítékezés terhes feladatát is átruházta kapitányaira. A hadi bírászkodás azonban a jelek [69](#)szerint nem öltött szilárd szervezeti kereteket. Ekkor még nem alakult ki olyan nagy létszámú és állandó jellegű, kimondottan a katonáskodásból élő társadalmi csoport, mely ténylegesen önálló katonai igazságszolgáltatást és ennek ellátására már külön hadi bírakat igényelt volna. Noha a déli végvárrendszer katonasága bizonyos vonatkozásokban a Mohács után kialakuló „vitézli társadalom” előképének tekinthető, állandóság és regularitás felé mutató katonatársadalommá mégsem fejlődött. A XVI. század elején a királyi végváriak csak rövid időre felfogadott katonák voltak, hosszabb idejű alkalmazásukat ugyanis az országos jövedelmek nem tették lehetővé. Annak ellenére, hogy Nándorfehérvár eleste (1521) után a védelmi struktúra az ország alsó részein (partes inferiores regni Hungariae) megváltozott, az új rendszernek megfelelő állandó katonáskodó réteg és az ehhez szükséges anyagi feltételek mégsem álltak rendelkezésre. Az egységes magyar végvári társadalom kialakulásának folyamata azonban talán éppen ekkor kezdődött meg, de majd csak a Buda eleste után kiépülő új végvárrendszer megszilárdulásával párhuzamosan fejeződött be.³²⁸ 20

Mindenek ellenére egy viszonylag jól elkülönülő katonáskodó csoport már a mohácsi vereséget megelőzően megszerezte az önálló hadi bírászkodás jogát. A délvidéki naszádosok II. Lajos 1525. évi kiváltságlevelének köszönhetően – melyet számukra Tomori Pál kalocsai érseknek és egyben az alsó részek főkapitányának javaslatára bocsátott ki az uralkodó – jutottak önálló bírói fórumhoz.³²⁹ 21 Privilegiumlevelük ugyanis kimondta, hogy peres ügyeiket illetően az ország nemeseinek kiváltságaiban részesülnek, továbbá azt, hogy „egyik a másikat kapitányaik színe előtt vádolhassa, akiktől a főkapitány jelenlétére, miként tőle pedig – ha szükség lenne – a mi jelenlétünkre lehessen fellebbezni. [Fő]kapitányunk pedig állítson köztük bírakat és esküdteket, hogy azok a kapitányokkal együtt ügyeiket megvizsgálhassák”.³³⁰ 22 A naszádosok bírāja – miként a német gyalogosok soltésza – katona-esküdtársaival hozta meg ítéletét. Míg azonban nyugaton a

32517 „Sextus: quod exercitantes, tam nostri, quam aliorum quorumcunque, res et bona ac quaeque victualia nobilium, sed et ignobilium, absque pretio condigno, sicuti usque modo factum est, auferre non praesumant. Si autem quippiam in contrarium hujus statuti idem facere attemptaverint, nos aut Capitanei nostri tales transgres-sores juxta eorum demerita puniemus puniatque [kiemelések tőlem – P. G.]. Ubi vero hujusmodi communis statuti transgressores subditi Regni fuerint, procedatur contra eosdem ordine judiciario ...” *Kovachich J.*, 1818. 214–215.

32618 1521: 37. tc. A kapitányok „reum [ti. a károk okozóját] secundum sui excessus qualitatem punire non omittent, firmissimum praestare teneantur juramentum” és 1521: 42. tc. „Et quod Capitanei, per Regiam Maiestatem constituti, super praedeclarato juramento, per eos praestando, literas suas Majestati Regiae dare teneantur.” *Kovachich J.*, 1818. 309. és 312.

32719 „Jus militare, est ... item flagitii militaris disciplina (hoc est castigatio), si locus deseratur.” *Werbőczy*, 1990. 33. (Bevezetés. Titulus IV.)

32820 *Kubinyi A.*, 1978. 194–203.; *Szakály*, 1981/2. 50–52. és 64–78.

32921 *Szentkláray*, 1885. 369–372.: No I.

33022 „alter alterum coram suis Capitaneis conveniat, a quibus in praesentiam supremi Capitanei, uti et ab eo, si fuerit necessarium, in praesentiam nostram possit appellare. Constituantur tamen inter eos per [supremum – P. G.] Capitaneum nostrum Judices et Jurati ad causas eorum una cum Capitaneis cognoscendas.” Uo.

halálraítélt katona a soltész székéről csak kegyelemért fordulhatott ezredeséhez, illetve az uralkodóhoz, addig a naszádosbíró fórumáról – elvileg legalábbis – lehetőség nyílt a főkapitány bírói fóruma után a királyi kúriába való fellebbezésre. Erre eddigi ismereteink szerint azonban sohasem került sor. A magyarországi hadügynek és török elleni védelmi rendszernek a mohácsi csata, majd főként Buda eleste után megkezdődő és fokozatosan végbemenő jelentős reformja, illetve átszervezése már egészen más feltételeket teremtett az egykor még a déli végeken szolgáló naszádosok számára is.

A dunai hadinép önálló hadi bíraskodással való felruházása, illetve külön hadi bíró vezette igazságszolgáltatási fórumának létrejötte bizonyosan összefüggött a naszádosok Nándorfehérvár eleste után megnövekedett szerepe és a Duna vonalának védelmében való nélkülözhetetlensége mellett azzal is, hogy a királyi flotta katonasága viszonylag jól elkülönülő, speciális fegyverforgató csoportot alkotott. A naszádosbírótság éppen emiatt tekinthető a későbbi hadi- és seregszékek speciális előzményének, s ennek köszönhetően válhatott részévé a királyi Magyarország területén többek között német hatásra kialakuló hadi bíraskodási szervezetnek. 1554-ben I. Ferdinánd ugyanis majd a már állandóan Komáromban állomásozó naszádosok számára erősítette meg Lajos király privilégiumát.³³¹ 23 A XVI. század végére pedig az egész végvárrendszer magyar királyi katonasága hasonlóan önálló bíraskodási jogot szerez. Ennek megvalósulása viszont már egészen más katonai, politikai és nem utolsósorban társadalmi viszonyok között alakult, majd teljessé vált a XVI. század végén. Az új katonai igazságszolgáltatási rendszer kialakulásában ugyanis – a magyar védelmi vonal új rendszerének kiépüléséhez hasonlóan – a naszádosok példájánál meghatározóbb szerepet játszott a német területeken a század elején kialakult és a fentiekben részletesen ismertetett fejlődési folyamat és hadi bíraskodási gyakorlat, továbbá a magyar hadszíntérre érkező idegen főkapitányok – ez ideig kevésbé ismert – tevékenysége.

712. A magyar gyalogos és lovas katonaság „haditörvénykönyvének” létrejötte a XVI. században

A mohácsi csatát követően a magyar hadszíntéren egyre gyakrabban megjelenő idegen csapatok fentiekben vázolt katonai igazságszolgáltatási szervezetét a magyar végvári katonaság kapitányai is hamar megismerhették.³³² Példa tehát mintegy kínálta magát, azt azonban a hazai jogi szokások és gyakorlat, továbbá az egészen más társadalmi viszonyok miatt nem lehetett egészében ide átültetni. Egyrészt a várainkban szolgáló katonaság mind szervezetében, mind jellegében erősen eltért a zsoldos Landsknechtek gyalogezredeitől vagy a birodalmi lovas regimentektől, másrészt a végváriak önálló bíraskodási joggal való felruházása nagy mértékben sértette a magyar nemesség kizárólagos kiváltságait. 1525-ben II. Lajos még csak egy korlátozott létszámú katonaságot, a déli területek védelmében nélkülözhetetlen – és többségében nem magyar, hanem délszláv – naszádosokat ruházta fel az önálló bíraskodás privilégiumával. A magyarországi török berendezkedés azonban egészen új helyzetet teremtett, hiszen most már nem pusztán egy szűk réteg, hanem az új védelmi rendszer kiépítésének szükségszerű következményeként kialakulóban levő és önállósulni vágyó, viszonylag jelentős létszámú társadalmi csoport kiváltságolásáról volt szó.³³² A XVI. század második felére ugyanis fokozatosan egységesedett, majd vált a magyar társadalom önálló

33123 *Illésy*, 1895. 395–399. Vö. *Takáts*, 1908. 199–200. és *Kecskés*, 1984. 51–52. (*Takáts* 1908-ban a komáromi naszádosok kiváltságlevelének megerősítését teljes újdonság gyanánt tárta a magyar olvasó elé, jóllehet azt *Illésy János* már csaknem másfél évtizeddel korábban magyar nyelven is közzétette a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain.)

3321 Elegendő, ha *Dersffy István* kassai kapitány már idézett jelentésére vagy *Thelekessy Imre* felsőmagyarországi főkapitány utasítására gondolunk. Vö. az 54. oldalon leírtakkal.

3332 Jóllehet a magyar végvári társadalom történetének gazdag irodalma van (*Szántó*, 1980. 47–65. és 1984.; *Zimányi*, 1960.; *Benczédi*, 1961., 1966. és 1983.; *Várkonyi*, 1964.; *Perjés*, 1965. 61–79.; *Rúzsás*, 1968.; *Müller*, 1976.; *Kiss*, 1973.; *Nagy L.*, 1978. 51–71.; *Varga J.*, 1981.; *Gecsényi*, 1984.; *Pálmány*, 1986. Legújabbban *Szakály*, 1994. 15–17. Lásd még a *Studia Agriensia* és a *Discussiones Neogradienses* kötetek tanulmányait), annak keletkezési körülményeit összefoglalóan mind ez ideig még nem tárták fel. Igazat kell adnunk tehát *Bánkúti Imrének*, aki 1973-ban megállapította, hogy „vannak társadalmi osztályok és rétegek, amelyeknek mozgásáról, sorsának alakulásáról, politikai és gazdasági szerepéről alig tudunk valamit, vagy amit tudunk, azt sem mindig jól tudjuk. Véleményem szerint így vagyunk a katonáskodók („végvári vitézek”, „vitézlő rend”) népes rétegének történetével is.” (*Bánkúti*, 1973. 257–258.) Vö. még *Benczédi László* hasonló véleményével: „Ami a végváriak modern társadalomtörténeti vizsgálatát illeti, e téren a munka nagyja, meggyőződésem szerint, még előttünk áll.” (*Benczédi*, 1983. 106–107.) Mindenképpen szükség lenne tehát a végvári társadalom fejlődését áttekinthető modern monografikus feldolgozásra, mely jelen összefoglaláshoz is hasznos adalékokkal szolgálhatna.

összetevőjévé az uralkodó által fizetett – már nem idegen (délszláv), hanem túlnyomórészt magyar – végvári katonaság, melyben minden társadalmi réteg képviseltetve volt. „A »vitélő rend« tömegeiben igazolhatóképp paraszti, tisztikarában paraszti és – főként – köznemesi, fővezérletében pedig főúri eredetű volt, egészét tekintve azonban érdekei valamennyi megnevezett társadalmi komponens érdekétől eltértek.”³³⁴

3 A végvári társadalomnak, mely hosszú küzdelem árán megszerzett kollektív jogai és kiváltságai révén átmeneti helyet foglalt el a magyarországi jobbágyság és a nemesség között (a kiváltságoltakhoz állva közelebb), önálló igazságszolgáltatással való felruházása azt jelentette volna, hogy nemes és nem nemes, azaz kiváltságolt és alávetett kerül közös joghatóság alá. Ez pedig a magyar rendi és nemesi gondolkodás számára elképzelhetetlennek tűnt. A „régii atyáinkrul 72reánk szállott szép szabadság” közé, melynek megsértése miatt a végváriak oly gyakran emeltek panaszt, az eddigi végvártörténeti szakirodalom elsősorban a földesúri adózás és joghatóság alóli mentességet, a kocsma- és malomtartást, valamint a XVII. század vonatkozásában a szabad vallásgyakorlatot sorolta.³³⁵ A privilégiumok közé tartozott azonban az önálló katonai igazságszolgáltatás gyakorlásának joga is, melynek megszerzését egy különleges kísérlet – mondhatni párvialdal – előzte meg. Ennek célja a birodalmi csapatok Artikelbriefjeihez hasonló egységes hadiszabályzat kidolgozása, majd elfogadtatása volt az egész magyar – végvári és mezei – katonaság számára.

A királyi zsoldon szolgáló magyar végváriak által elkövetett kihágások és a polgári élet különböző fórumaival való állandó ellentétek miatt a magyar végvárrendszer irányítását végző főkapitányok előtt már a XVI. század hatvanas éveire világossá vált, hogy az idegen zsoldosokhoz hasonlóan csak szigorú és erélyes fellépéssel, valamint külön hadbírák vezette katonai ítélkező fórumok létrehozásával lehetséges a túlkapások mérséklése. A rövid ideig tartó hadjáratok esetén ez a probléma még áthidalható volt egy-egy ad hoc módon hadi bíraskodást folytató kapitány kinevezésével,³³⁶ nehezebben ment azonban jelentősebb végházainkban, ahol a katonaság naponta összeütközésbe került a polgári lakossággal, sőt nem ritkán az ott állomásozó idegen katonasággal is. Ezek képviselői pedig jogosan fordulhattak a bécsi Haditanácshoz amiatt, hogy míg ők soltész-bíróságaiakon kénytelenek a joghatóságuk alá tartozók megbüntetésére, addig a kihágásokat elkövető magyar végváriak ellen legfeljebb a joghatóságot birtokló kapitányaiknál élhetnek hiábavaló panaszokkal.

Egy-egy jelentősebb hadjárat is igazolta, hogy ez az állapot a magyarországi nemesség tiltakozása ellenére sem tartható fenn hosszú távon, hiszen a török előrenyomulás megállítására nem nélkülözhetett egy viszonylag nagy létszámú, királyi szolgálatban álló, önálló magyar katonaságot. A magyar végváriak feletti hatékony hadi bíraskodás gyakorlásához azonban olyan hadiszabályzatok kidolgozására volt szükség, melyek egy várbeli őrség vagy akár az egész végvári társadalom számára hosszabb-rövidebb időre meghatározhatták a katonai fegyelem alapjait, kimondhatták a leggyakoribb vétkeket, az értük kiszabott büntetéseket és rendelkezhettek a jogszolgáltatás gyakorlatáról is – azaz mintegy a magyar végvári katonaság Artikelbriefjeiként funkcionálhattak.

Az első ilyen és az utókorra maradt hadiszabályzat megszerkesztésére Lazarus von Schwendi vállalkozott felső-magyarországi hadjárata során, feltételezhetően 1566-ban. Ekkor Schwendi generális kassai főkapitánysága mellett a hadjáratban részt vevő mezei hadak főparancsnoki tisztét is betöltötte, s magyar kapitányai tanácsával és beleegyezésével a hadjáratban részt vevő magyar gyalogos és lovas katonaság 73számára bizonyos hadi artikulákat („certi articuli leges militares pro equitibus et peditibus”) dolgoz(tat)ott ki. Az eredetileg valószínűleg latin – és talán magyar – nyelven megfogalmazott, s a XVII. században már magyar fordításokban fennmaradt rendtartás különös jelentőségű a magyar végvári kutatás és az egész magyar hadtörténetírás számára. A feltételezhetően 1566 első felében keletkezett hadi artikulások ugyanis a törökkori magyar végvári és mezei katonaság hadi bíraskodásának megszilárdulása szempontjából is meghatározóak voltak.³³⁷

3343 Szakály, 1994. 16.

3354 Szegő, 1911. 157–159.; Perjés, 1965. 65–66.; Nagy L., 1978. 51–71.; Szántó, 1980. 58–59. A várkapitányok bíraskodási jogát ez ideig csupán Pálmány Béla vélte a „véghelyekre jellemző szabadságnak”. Pálmány, 1986. 84.

3365 Istvánffy Miklós szerint Révay Ferenc királyi személynök (1527–1542), később nádori helytartó (1542–1553) az 1530-as évek második felében a magyar táborban – valószínűleg mint az ott szolgáló magyar katonák egyik kapitánya és egyúttal jogban különösképpen jártas személy – intézte a hadi bíraskodás teendőit („qui in castris militari juri dicundo praeerat”). Istvánffy, 1758. 145. Vö. Holub, 1909. 57. és 100. Révay pályájának kezdetére, nádori titkárságára és ítélőmesterségére Bónis, 1971. 404. és 407–408.

3376 „proximis vero annis [írják 1569-ben] a generoso domino Lazaro de Schwendy, barone in Hohenlandtsperg, consiliario et generali tum capitaneo Maiestatis suae in superioribus Hungariae partibus,

Schwendi szabályzata egyike a legrégebbi magyar katonai rendtartásoknak, sőt – eddigi ismereteink szerint – a legkorábbi ilyen általános jellegű és a magyar katonaság egészének szóló hadirendtartás. Mint utaltam rá, feltételezhetően már Mátyás zsoldos serege is rendelkezett valamiféle szabályzattal, ez azonban minden bizonnyal elveszett az évszázadok viharaiiban. A Schwendi és magyar kapitányai által megszerkesztett hadi artikulusuk – mellyel a Bártfa városa által kibocsátott rövidke szabályzat sem terjedelmében, sem jelentőségében nem mérhető össze – tökéletesen beleillenek a német Artikelbriefek XV. század végén meginduló, majd a XVI. században kiteljesedő fejlődési vonulatába. I. Miksa 1508. évi katonai szabályzatát a XVI. század húszas éveinek közepétől kezdve ugyanis olyan Artikelbriefek sokasága követte, melyek később irányadóak lettek az egész német gyalogság számára kialakítandó és az 1570. évi speyeri birodalmi gyűlésen elfogadott artikulusok létrehozásában. Miként korábban már részletesen megismerhettük: a Reichstag által jóváhagyott hadiszabályzat alapjául – legalábbis a gyalogos katonaság esetében – éppen egy 1566-ban készült rendtartás szolgált, mely a győri táborban a török ellen gyülekező német gyalogság részére (s talán Schwendi gyalogosai számára is) készült. A német és a magyar katonák számára kibocsátott két Artikelbrief közötti kapcsolat Lazarus von Schwendi személyében keresendő, aki a magyar katonaság számára készült rend-tartás megalkotásában is a legfőbb szerepet vállalta.³³⁸⁷

Amint ezt korabeli latin szövege felett olvasható német elnevezései: „Der Hussarn vnd Trabanten Articl vnnnd Kriegsordnung etc.”, illetve „Der Hungrischen Trabanten Articl vnd Kriegs Ordnung etc.”³³⁹⁸ és későbbi magyar fordításának kezdőszavai – „Vitezleö Articulusk” – is kétségtelenül bizonyítják,³⁴⁰⁹ a magyar hadiszabályzat egy korábbi, még I. Ferdinánd uralkodása idején keletkezett Artikelbrief felhasználásával és annak a magyar viszonyokhoz igazításával készült.³⁴¹⁰ Biztosan állítható, hogy Lazarus von Schwendi, a XVI. század egyik legjelesebb katonája és hadtudósa, kiválóan ismerte kora hadiszabályzatait, s valószínűleg javaslatot tett valamelyik átvételére, illetve átdolgozására. Sőt Schwendinek a magyar hadi-szabályok megalkotása egyúttal alkalmas kísérletet jelenthetett a jóval nagyobb létszámú gyalogos és lovas birodalmi haderő 1570. évi egységes „haditörvény-könyvének” előkészítéséhez. Munkája a XVI–XVII. század folyamán meghatározó jelentőségűvé vált a végvári, s mindenekelőtt a külföldön szolgáló magyar zsoldos katonaság hadi bíráskodás szempontjából. A főkapitány ugyanis már közvetlenül a magyar hadszíntérről való távozása után szorgalmazta, hogy „a jövőben a jó rend és fegyelem megfelelőbb megőrzése és fenntartása érdekében különösen szükséges és hasznos dolog lenne, hogy a magyar gyalogos és lovas katonák – a németekhez hasonlóan – külön saját artikulusokat kapjanak, és arra esküt tegyenek, *miként ez Felső-Magyarországon már megtörtént* [kiemelés tőlem – P. G.]”³⁴²¹¹ A javaslat az uralkodónál meghallgatásra talált, az 1569. évi pozsonyi diétán ugyanis Miksa király előterjesztésében már felhívta a rendek figyelmét a Schwendi által szerkesztett és királyi jóváhagyással érvénybe léptetett szabályzatra, továbbá szorgalmazta annak az ország egész területén, azaz a többi főkapitányságban való bevezetését és ország-gyűlési törvénycikkkel való megerősítését.³⁴³¹²

ex consilio et approbatione praecipuorum Maiestatis suae capitaneorum et consiliariorum Hungaricorum, certi articuli leges militares pro equitibus et peditibus sint constitutae et publicatae [kiemelés tőlem – P. G.], secundum quas ipsi in milicia et suis serviciis vivere et se continere debeant”. *MOE*, V. köt. 216–217. A rendtartás legkorábbi szövegét az 1577. évi nagy bécsi haditanácskozás jegyzőkönyvei őrizték meg: ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 21–25.; MOL P 108 Rep. 77. Fasc. N. fol. 51–55. Vö. még ÖNB Cod. 8678. fol. 15–18., Cod. 12 660. fol. 18–23. és Cod. 8345. fol. 21–27., ill. A GNM Nürnberg WF Österreich ZR 7670. fol. 170–174.

3387 Minderre részletesen lásd a II. fejezet 2. részét.

3398 ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 21. és 24.

3409 HIL TGy 1588/41.

34110 A már említett 1569. évi királyi előterjesztés ugyanis arról tudósít, hogy mintaként egy I. Ferdinánd uralkodása alatt szerkesztett „ordo aliquis disciplinae” szolgált. *MOE*, V. köt. 216–217. Annak eldöntése, hogy melyik Artikelbrief lehetett a legközelebbi minta, meghaladja jelen összefoglalás kereteit és a hosszas filológiai összehasonlító vizsgálaton túl a korabeli német hadiszabályzatok összegyűjtését kívánja, melyek egy része még *Erben* figyelemfelkeltő tanulmányai ellenére sem került publikálásra.

34211 „Es ist auch zu khunfligem pösserem Regiment und erhaltung gueter ordnung und manßzucht insonderhait nothwendig und guet, den ung(arischen) Khriegsleuthen zu roß und zu fueß sowol als den teutschen ire sondere articl fürzuschreiben, und sy darauf schwören zu lassen, *wie in oberungern beraidt der anfang gmacht worden* [kiemelés tőlem – P. G.]” *Frauenholz*, 1939. 124. Vö. *Janko*, 1871. 41. (Schwendi ebben a javaslatában – miként arra a német fejlődés bemutatásánál már utaltam – az egységes birodalmi szabályzat megalkotását is szükségesnek vélte.)

34312 „per omnia confinia Hungariae huiusmodi leges militares inter milites publicentur et obseruentur, et

A királyi kezdeményezés azonban nem érte el célját. A részleteket ugyan nem ismerjük, de nyilvánvaló, hogy a kimutathatóan idegen mintára kidolgozott magyar hadiszabályzat országgyűlési artikulussal való megerősítése a magyar végvári társadalom önálló bíraskodási jogának elismerését jelentette volna, melynek kiváltságával eddig pusztán az ország rendjei és I. Ferdinánd 1554. évi privilégium-megerősítése értelmében a komáromi naszádosok rendelkeztek. Az országgyűlési kudarc ellenére a kérdés mégsem került le a napirendről. A budai pasák Bécsbe küldött levelei többnyire a királyi végváriak és egyéb katonáskodó csoportok hódoltságbeli kihágásairól és a békeszerződés által szigorúan tiltott portyáiról szóltak.³⁴⁴13 Hasonló panaszokkal ostromolták a bécsi katonai vezetést a végváriakkal összeütközésbe kerülő polgári hatóságok és nem utolsósorban az országgyűlések is. A túlkapasok megszüntetésére nem volt lehetőség, s mérséklésük is csak a katonai fegyelem erősítésével és a hadiszabályok elfogadásával, majd külön, hadi bírák vezetete katonai bíróságok felállításával volt elképzelhető. Továbbá a fokozatosan önálló társadalmi csoporttá váló 75 „vitélő rend” belső vitás ügyeinek rendezése az ország törvényei alapján már alig-alig volt lehetséges, különösen a jelentősebb létszámú végházakban, erődvárosokban és főkapitányi központokban, ahol a magyar végváriak a német zsoldosok mellett a civil lakossággal is szükségszerűen kerültek jogi kapcsolatba. Nem véletlen tehát, hogy a végvárrendszer hatékonyabb működtetésének alapkérdéseiről vitatkozó 1577. évi bécsi haditanácskozáson (Hauptgrenzberatung) a legfontosabb problémák egyikeként került tárgyalásra a portyák megszüntetésének és a katonai fegyelem megszilárdításának kérdése.³⁴⁵14 A résztvevők – köztük Lazarus von Schwendi és felső-magyarországi utódja, Hans Rueber – tüstént az első tárgyalási napon közös álláspontra helyezkedtek a probléma komolyságát illetően és javaslatokat tettek annak megoldására. Elismerték, hogy a törökök jogosan panaszkodnak az állandó csatázások miatt, melyekben a királyi végváriak mellett a szabad hajdúk³⁴⁶15 és a földesúri magánkatonák vesznek részt, okot adva ezzel az ellenség hasonló jellegű vállalkozásaira. Beszámolójuk szerint azonban eddig pusztán Felső-Magyarországon vált gyakorlattá, hogy a tetten ért katonákat hadbírószám elé állítják, és törvényes tárgyaláson hadi artikulusok értelmében hoznak ítéletet felettük. A fegyelem biztosítása céljából ezért a hadbírák vezetete katonai bíróságok felállítása mellett szükségesnek vélték, hogy a magyar lovas és gyalogos katonaság egésze az eddig pusztán a felső-magyarországi végeken bevezetett, illetve alkalmazott hadi artikulusokra tegye le esküjét. A kihágásokat ugyanis – miként hangsúlyozták – ennek a szabályzatnak az erejével a továbbiakban mindenütt egységesen lehetne büntetni, miként az a német zsoldosoknál az Artikelbriefek alapján történik.³⁴⁷16

A javaslatok mellé ugyan odakerült a „fiat” szócska, megvalósításuk azonban a magyar rendek körében heves ellenállásba ütközhetett. Eddigi ismereteink szerint a Schwendi-féle magyar hadiszabályzat országgyűlési elfogadására az uralkodó és a királyi főkapitányok jóváhagyása és javaslata ellenére sohasem került sor. A magyar rendek érdekeit a rendtartás jóváhagyása ugyanis – legalábbis saját rendi felfogásuk

publico etiam decreto per regnicolas confirmentur”. *MOE*, V. köt. 216–217.

34413 Ugyanezt el lehet mondani a másik fél részéről is. Példaként azok a kárjegyzékek említhetők, melyeket a bécsi udvar rendszeresen megküldött konstantinápolyi követeinek a törökök által okozott pusztításokról a szultánnál való panasztételre: ÖStA HHStA Turcica Karton 43. Konv. 1. 1580. Nov. – Dez. fol. 25–32.; ÖStA KA HKR Akten Exp. 1589. Aug. No 88. és uo. Reg. 1591. Dez. No 41.

34514 A haditanácskozás (Hauptgrenzberatung) jegyzőkönyve több letisztázott példányban maradt fenn. A bécsi Kriegsarchiv anyagában található kötet mellett a Magyar Országos Levéltár is őriz egy másodpéldányt, továbbá a nürnbergi Német Nemzeti Múzeum Archívuma egy egykorú, az Osztrák Nemzeti Könyvtár Kézirattára pedig egy egykorú és két közel egykorú másolatot. Sőt *Kurt Wessely* szerint a grazi egyetemi könyvtárban, *Hermann Bidermann* és *Viktor Thiel* szerint pedig a ljubljana levéltárban is található egy-egy kötet, mely a Hauptberatung iratanyagának elsősorban Belső-Ausztriára vonatkozó részleteit és az ezzel kapcsolatban keletkezett iratokat foglalja magába. Emellett az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárából is ismert egy kivonat a nagy hadi-tanácskozás jegyzőkönyvéből. ÖStA KA AFA 1577/13/2. és ad 2.; MOL P 108 Rep. 77. Fasc. N.; A GNM Nürnberg WF Österreich ZR 7670.; ÖNB Cod. 8678., Cod. 12 660. és Cod. 8345.; *Wessely*, 1976. 55.; *Thiel*, 1914. 160.: 2. jegyz.; *Bidermann*, 1891. 79.: 2. jegyz. és OSZK Kt. Fol. Germ. 232. fol. 16–40. Az Esterházy levéltárban őrzött példányról kivonatolva közzétette: *Geöcze*, 1894.

34615 Kialakulásukra és XVI. századi szerepükre lásd *Szántó*, 1980. 50–52.; *Nagy L.*, 1986. 28–38. Vö. még *Rácz*, 1969. 7–44.

34716 „Gleichfalls achten sy vonnöten, das das Hungarische Kriegsvolck Zu Roß vnnd Fueß auf beiliegende Articul, gleich wie in Ober Hungern auf allen graniczen geschworen sein, vnd sich in Iren dinsten darnach richten sollen. Dan dadurch wirdt man aller Orts desto besser Kriegs Regiment vnd Mans Zucht vnder den Hungern erhalten, vnnd die vbertretter vor dem Kriegs Rechten darnach Zustraffen wissen.” ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 18–21. és *Geöcze*, 1894. 660–661. Vö. *Wessely*, 1976. 41–42.

szerint – oly mértékben sértette, hogy noha utólag maguk is elismerték annak szükségességét, 76sőt de facto érvényességét, becikkelyezésére nem voltak hajlandóak. Konok kitartásukkal kívánták ugyanis végérvényesen megakadályozni, hogy nemes és nem nemes a végvári katonaságon belül azonos joghatóság alá kerüljön. A végvárrendszer szervezetének megszilárdulásával párhuzamos fejlődési folyamatot azonban a magyar rendek ellenállása nem tartóztathatta fel. A hadiszabályzat Felső-Magyarország után hamarosan a horvát és vend végvidéki főkapitányságokban is bevezetésre került. A bécsi tanácskozás folytatásaként – mely a Grazban székelő Belső-Ausztriai Haditanács felállításával az említett két déli végvidék irányítását kivonta a bécsi Hof-kriegsrat ellenőrzése alól, ezzel kettéválasztotta a korábbi Magyarország török elleni védelmi rendszerének irányítását³⁴⁸17 – a stájer, karintiai, krajnai és görzi küldöttek a nevezetes Bruck an der Mur-i tárgyalásokon 1578 januárjában ugyanis kimondták, hogy „a végek hadinépe számára – *legyen az magyar, szlavón, horvát és más nemzetiségű* [kiemelés tőlem – P. G.]³⁴⁹18 – a bécsi tanácskozáson bemutatott Artikelbriefet kell bevezetni, s a katonák arra tartozzanak esküjüket letenni”³⁵⁰19 A lovas és gyalogos szabályzat horvát nyelvre lefordított szövegét március 1-jén Grazban Károly főherceg megerősítésével ki is hirdették.³⁵¹20 Az esztendő folyamán pedig már alkalmazására is sor került. 1578 októberében a főherceg rendeletet intézett Zrínyi György kanizsai főkapitányhoz, hogy az újonnan épült Bajcsavár 100 lovasból és 200 gyalogosból álló, többségében délszláv nemzetiségű őrségének olvastassa fel a „ius militare”-t, majd eskesse fel arra.³⁵²21 A vár átadására kiküldött királyi biztosok jelentése szerint november elején az erődítmény közelében lezajlott az újonnan felfogadott őrség mustrája, melynek során Zrínyi katonái letették az esküt a horvát nyelven előttük felolvasott artikulusokra.³⁵³22 1579-ben a vend és horvát generalátus mellett az úgynevezett tenger melléki végeken („auf der Mörgränitzen”) szolgáló katonaság ugyancsak az egykor Felső-Magyarországon keletkezett rendtartást kapta meg szolgálati szabályzatául.³⁵⁴23 A régi horvát nyelvű artikulusok a Belső-Ausztriát védő területek nem német nemzetiségű délszláv katonái számára a XVII. század folyamán is érvényben maradtak. I. Lipót császár még 1672 augusztusában is – amikor pedig már kidolgozás alatt álltak a birodalmi csapatok fegyvernemtől független új artikulusai – 77a horvát és tenger melléki részek számára az egykor Schwendi és kapitánytársai által összeállított szabályzatot változatlan formában hirdette ki.³⁵⁵24

A felső-magyarországi hadiszabályzat a rendek konok kitartása miatt – a déli végekkel ellentétben – a szűkebb értelemben vett királyi Magyarország területén nem válhatott általánosan elfogadottá. Károly főherceg 1578. március 1-jén ugyan már arra hivatkozva adta ki a rendtartás horvát nyelvű szövegét a déli végeken harcoló délszláv, valamint – hangsúlyozom – magyar végvári katonaság számára, hogy azt a magyar diéta is elfogadta, ez azonban nem felelt meg a valóságnak.³⁵⁶25 Az 1577. évi tanácskozást ugyanis – mely a hadi artikulusok országgyűlési becikkelyezését szorgalmazta – 1578 március–áprilisában követte a magyar rendek első gyűlése, így a hadiszabályzat a március elsejei grazi kihirdetést megelőzően semmi-képpen sem kerülhetett annak elébe. E feltevést igazolja, hogy Rudolf király az 1580. évi diétán újabb előterjesztésben szorgalmazta német mintájú magyar hadicikkelyek elfogadását.³⁵⁷26 Ezek bizonyosan a Schwendi és kapitányai által megszerkesztett artikulusok voltak, az uralkodó ugyanis még 1583. évi előterjesztésén

34817 A védelmi rendszer kétfelé osztására, melyet a magyar diéta is megerősített, valamint a Bruck an der Mur-i tárgyalásokra lásd *Schulze*, 1973. 56–77. Vö. *CJH*, 676–677.: 1578:15. tc.

34918 Kivéve természetesen a német és más idegen katonaságot, mely saját Artikelbriefjeire tette le esküjét. Ezekre a szabályzatokra lásd ÖStA HKR KIA VIII. b. 7–10., 15., 18–21. és 24–26.

35019 „Dem Kriegs Volck an der gränizen, es sey *Hungarisch, Windisch, Croatisch und kein nation ausgeschlos-sen* [kiemelés tőlem – P. G.], soll der Articul brief, inhalt der Wienerischen beratschlagung fürgehalten, und sie, die Kriegs leüth darauf zubeschwören schuldig seye.” ÖStA KA AFA 1578/13/2. 76. p.

35120 A horvát változatot, valamint a Kriegsarchiv-beli latin szöveget még a múlt században kiadta: *Lopašiae*, 1884. 65–71.: No XXXVII. és XXXVIII. A nagyobb összefoglalók ugyan *Lopašiae* alapján ismerik a déli végekre kibocsátott szabályzatot, de annak létrejöttéről és jelentőségéről semmit sem tudnak. Vö. *Rothenberg*, 1960. 48–49.

35221 *Takáts*, [1926.] 163.: 45. jegyzet. és *Takáts*, é. n./1. 254.

35322 *Roth*, 1970. 200–201.

35423 ÖStA KA HKR KIA VIII. b. 2.

35524 Uo. VIII. b. 22. Tudomásom szerint a *Lopašiae* által kiadott szabályzat újabb két kihirdetéséről még a horvát történetírás sem tud.

35625 „Ovi Capituli su postavleni ter potverdeni vsedainim Rakussa ili Londtaga Vogarskim i tvrdo je dersati sapo-vidam. Po kih vsaki se ima darshati i pred skodo tzhuvati.” *Lopašiae*

35726 *MOE*, VI. köt. 337., 343., 348. és 351.

dolgozva előkerestette az 1577. évi bécsi Hauptgrenzberatung jegyzőkönyveit, és azokból kimásoltatta a végvári katonaság fegyelmi viszonyaira vonatkozó részleteket.³⁵⁸27 Ennek alapján tette meg – ismételtlen hiábavaló – javaslatát olyan magyar katonai artikulások ország-gyűlési dekrétummal való elfogadására, melyek a német katonák szabályzatait követnék.³⁵⁹28 Az ország rendjei később sem hoztak dekrétumot a Schwendi-féle artikulások jóváhagyásáról, azokat azonban maguk is többé-kevésbé elfogadottnak, mondhatnánk szokásjognak tekintették. Az 1599. évi 19. törvénycikkben ugyanis már azt hangsúlyozták, hogy a magyar katonaság rendelkezik saját „katonai jogokkal” („jura militaria”), melyekre esküt tesz, majd ha bűnt követ el, azok alapján nyeri el kapitányától méltó büntetését.³⁶⁰29 1635-ben a törökösség bűnébe eső végváriak megbüntetése kap-csán pedig szintén kijelentették, hogy a katonák feletti ítélkezés „more et rigore militaris disciplinae” történjék.³⁶¹30

78A végvárakban és mezei seregekben szolgáló magyar katonák többsége nem tudott latinul, ezért a hadiszabályzat eredetileg feltételezhetően latin nyelvű szövegeinek magyarra fordítására mindenképpen nagy szükség volt. Míg a déli végek katonái számára már 1578-ban elkészült a horvát fordítás, addig az első magyar nyelvű változatot csak a következő évszázad első feléből ismerjük, noha ilyenek valószínűleg már a XVI. században is készültek. Fennmaradt egy valószínűleg a „harmincéves háborúban” (1618–1648) használt és pusztán a lovas katonaság részére készült példány Perényi Gábor ugoicsai főispán pecsétjével.³⁶²31 Sőt már 1616-ból a teljes magyar szöveg és egy részének latin változata is ismert. A Velence ellen ekkor zajló háborúban³⁶³32 magyar huszárokat és gyalogos hajdúkat is alkalmaztak, akiket felfogadásukkor nem a birodalmi szabályzatokra, hanem a Schwendi-féle hadjárat során keletkezett artikulásokra eskették fel. Somogyi Mátyás³⁶⁴33 100 huszárja és 600 hajdúja ezt az „Articls brieff”-et tekinthette a háború folyamán szolgálati szabályzatának.³⁶⁵34 A XVII. század derekán a Haditanács a bányavidéki végek akkori

35827 „Articel auß der haubtgranicz beratschlagung ...” ÖStA HHStA Turcica Karton 43. Konv. 1. 1580. Nov. – Dez. fol. 247–252.

35928 „Caesarea Regiaque Maiestas Status et Ordines clementer requisivit, ut quia Maiestas sua *certos articulos sive leges militares a militibus Hungaris, equitibus et peditibus observandas, in eum fere modum, qui inter milites Germanos observari consuevit, instituere easdemque iure militari manutenere decrevisset* [kiemelés tőlem – P. G.]; ipsi Status et Ordines publico edicto cavere vellent.” *MOE*, VII. köt. 47–48.

36029 „Habet enim miles Hungaricus, *antiqua sua jura militaria* [kiemelés tőlem – P. G.], quibus, quamprimum militiae nomen dederit, et si quid delinquerit; confestim ex praescripto juris sui, capitanei Hungari ... poena condigna plectetur.” *CJH*, 860–863. Vö. *Szita*, 1992. 218.

36130 *CJH*, 314–315.: 1635:11. tc. Vö. *Szakály*, 1981/1. 14–15. és *Sugár*, 1986. 99–101. Az 1649:81. tc. és az 1655:7. tc. pedig már arról rendelkeztek, hogy kimondottan katonai ügyekben („in rebus militaribus”), melyeket a magyar hadiszabályzat kiválóan foglalt össze, a végvárakban szolgáló nemesek is a várkapitányok bíraskodása alá tartoznak. *CJH*, 562–563. és 588–589.

36231 HIL TGy 1588/41. (Az irat az 1926. évi badeni szerződés értelmében került Magyarországra, korábban a bécsi Kriegsarchivban őrizték. Az átadás előtt vagy még a múlt században német nyelvű fordítás készült róla, mely ma az irat eredeti helyén található. ÖStA KA AFA 1588/12/15.) Bár vonzónak tűnik, hogy az 1567-ben elhunyt és Schwendi alatt szolgáló Perényi Gáborhoz kössük a magyar változatot, ezt azonban az íráskép és a szövegváltozat teljességgel kizárja. Ez még annak ellenére is biztonsággal kijelenthető, hogy az iratot az 1588. év alá, a „Noga-rolische Akten”-be sorolták. (Ide ugyanis számos irat került a „tizenöt éves háború” időszakából is, tehát jóval a Ferdinand Graf zu Nogarol halálát követő esztendőkből. Lásd például ÖStA KA AFA 1595/11/2.) Az íráskép viszont tökéletesen megfelel az 1608, 1613 és 1636-ban ugoicsai főispánként felbukkanó Perényi Gábor (*Nagy I.*, IX. köt. 236–237.) korszakában bevett gyakorlatnak.

36332 A háborúra és okaira egy hosszú német nyelvű jelentés található a bécsi Kriegsarchiv Alte Feldakten elnevezésű egységében: ÖStA KA AFA 1617/13/1. Az irodalomból lásd: *Hantsch*, 1959. 327. és *Rothenberg*, 1970. 60.

36433 Somogyi Mátyás egykor Bocskai alvezére, majd Gyarmat

36534 A teljes magyar szöveget a bécsi Kriegsarchiv anyagából *Gömöry Gusztáv* tette közzé. *Gömöry*, 1891. 148–152. (Eredetije ÖStA KA Best. No 981.) *Gömöry* alapján újra kiadva: *Szemelvények*, 1955. 187–191. *Gömöry* publikációjának egyetlen rövid értékelése *Rohonyi Gábor* tollából származik: „Általános jellegű a 16. század második felében készült »Hadszabályok a magyar lovasság és hajdúk számára«. Az ilyen szabályzatok azonban igen ritkák voltak.” *Rohonyi*, 1954. 235. Az első és az újabb kiadás, sőt *Rohonyi* sem tudta megoldani a szabályzat magyar nyelvű változatának pontos datálását. Mivel a *Gömöry* által közzétett magyar szöveg, illetve a lovas rendtartásnak ma a Kriegsarchiv Bestellungen sorozatában található latin változata is datálatlan, ezért szinte megoldhatatlannak tűnik a pontos keletkezési dátum meghatározása. A

főkapitányának, a „harcincéves háborúban” szintén részt vevő Pálffy Istvánnak is megküldte a lovasrendtartást, mely kétségtelenül bizonyítja a bécsi katonai vezetés törekvését a magyar hadiszabályzat minél szélesebb körben való elterjesztésére.³⁶⁶35 Mindezek a 79 példák egyúttal azt is igazolják, hogy a XVII. század közepére a császári hadseregben külföldön harcoló magyar gyalogos és lovas katonaság általánosan elfogadott Artikel-briefjévé ezek a haditörvények váltak.

Az 1560-as évek második felében Felső-Magyarországon keletkezett hadi-szabályzat a XVI–XVII. század folyamán a *Takáts Sándor* által feltételezett, de hasztalanul keresgetett „*jus militare Hungaricum*”-má vált.³⁶⁷ 36 1579-ben Hans Rueber-nek, Felső-Magyarország egyik legjelentősebb XVI. századi főkapitányának újonnan kiadott utasítása a rendek ellenállása ellenére már arról rendelkezett, hogy a magyar katonaságot a számára kidolgozott és érvényben tartott hadijog („*Kriegs Recht*”) alapján büntessék.³⁶⁸37 Egy évtized múlva Christoph Ungnad egri főkapitány – miként Zrínyi György a déli végeken a bajcsavári őrseget – ugyancsak erre tartozott katonáit felesketni, illetve megfelelő fegyelemben és engedelmisségben tartani, a túlkapasok elkövetőit pedig megbüntetni.³⁶⁹38 A XVII. században a felső-magyarországi főkapitányi utasítás állandó részévé vált az előírás: „teljes igyekezettel arra törekedjék, hogy a *hadijogot, miként azt a magyar nemzet* [ti. a magyar katonák] *között az ideig bevezették és megőrizték* [kiemelés tőlem – P. G.], semmi módon ne sértsék meg”.³⁷⁰39

Mindenek ellenére a rendi ellenállás, illetve az országgyűlési elutasítás (majd ennek következtében a nyomtatásban való megjelenés elmaradása) nagy mértékben korlátozta és országosan végül is megakadályozta, hogy a hadiszabályzat mint jogforrás válhasson a végvári igazságszolgáltatás alapjává. Ezzel magyarázható, hogy a hadi- és seregszékek ítéleteik meghozatalakor inkább hivatkoztak – elsősorban a nem kifejezetten katonai jellegű vétkek esetében – az ország rendes törvénycikkeire vagy Werbőczy nevezetes szokásjoggyűjteményére, a *Hármaskönyvre*, mint egy országosan el nem ismert jogforrásra. Kimondottan katonai kihágások kapcsán azonban, mivel ezek megtorlásáról a diéták nem rendelkeztek, a „*jus militare*” erejével mondták ki az ítéleteket. Így az 1560-as években keletkezett hadiszabályzat rendelkezései fokozatosan váltak a végvári katonaság szokásjogának részévé. 1671-ben például, 80 amikor az

Bestallungokról azonban készült egy kora-beli mutató, melyben sikerült megtalálnom a magyar hadi artikulásokra vonatkozó következő bejegyzést, mely a Velence elleni háborúban való alkalmazást kétségtelenül bizonyítja: „Bestallung für den Obristen Matthiae Somogi vber hundert hußarn vnnd 600 heÿduggen contra Venetos, ist also Archiduci Ferdinando Zum ausfertigen vber-schickht worden; *der hungarischer Articls brieff ligt darbey* [kiemelés tőlem – P. G.], Item die Capitulation, de dato 11. Septembris [1]1616.” Ugyanerről tanúskodik a *Gömöry* által publikált magyar szöveg mellé írt egykorú feljegyzés is: „gehört Zu des Somogygter bestallung + dan die Lateinische uersion auch darbey”. ÖStA KA Best. No 981. és ÖStA KA Best. Prot. 1. köt. fol. 192. No 981.

36635 „Katonai szabályrendeletek 1641. évből.” című fejreresztával kivonatossan közzétette *Jedlicska Pál* a Pálffy-oklevéltárban. *Jedlicska*, 1910. 326–329.: No 637. Erre vonatkozóan is található egy bejegyzés a Bestallungok mutatójában az 1641 június-júliusi iratok között: „*Articuli militares pro Hungaris*.” ÖStA KA Best. Prot. 2. köt. Konv. 1. fol. 19.

36736 *Takáts*, [1926.] 162–163.

36837 „daz Kriegs Recht, Wie es bißher Zwischen den Hungern Angericht vnd erhalten worden, in kainen Abgang lasse kommen”. ÖStA KA Best. No 308.

36938 „Hoc quoque illi expresse iniunximus, quod milites omnes *secundum articulos prioribus annis in castris Suae Maiestatis et confiniis superioris Hungariae constitutos et obseruatos*, sub bona disciplina et obedientia conservare *ad eorumque articulorum strictam observationem solemnem etiam iuramento* [kiemelések tőlem – P. G.] milites adigere ... ” ÖStA FHKA HFU RN 51. 1587. Mai fol. 7–8. Ugyanezt mondta ki Rákóczi Zsigmond egri főkapitány egy esztendővel később kelt és Ungnad instrukciójának mintájára készült utasítása, mely magyar fordításban is napvilágot látott. Ennek a paragrafusnak *Szabó János Győző* által készített fordítása azonban („Azt is kifejezetten kötelességévé tesszük, hogy az összes katonákat, akiket a törvénycikkek értelmében az előző években öfelsége váraiban és felső-magyarországi véghelyein helyeztek el, illetve oda osztottak be, jó fegyelemben és engedelmisségben köteles megtartani, és azoknak a törvénycikkeknek a szigorú betartására ünnepélyes esküvel a katonákat rá kell szorítania ...”) nem igazán sikerült (*Szabó J.*, 1981. 35.). Ez mégsem róható fel a szerző hibájául, hiszen a Schwendi-féle szabályzat ismerete nélkül jobb fordítás nem várható. Ez a példa is igazolja viszont azt a véleményt, hogy XVI–XVII. századi latin és német nyelvű forrásainkat eredeti nyelvükön szükségszerűen közzétenni.

37039 „sunmmo studio intendet, ... *jus militare, sicut hactenus inter Hungaricam nationem institutum conser-vatumque est* [kiemelés tőlem – P. G.], nullatenus infringi aut violari patiatur”. MOL P 71 Fasc. 172. No 8. fol. 26–27.; MOL E 136 No 45. fol. 354.

uralkodó pert indított Esterházy Pál bányavidéki főkapitány hadiszékén Csáky Pál lévai kapitány és néhány katonája ellen, a vád előterjesztésekor külön kiemelték, hogy a lévai katonák a már számos alkalommal kibocsátott hadiszabályokat is megszegték.³⁷¹40

Összegezve: mindezek alapján – úgy vélem – bátran kijelenthető, hogy a török elleni várháborúk korszakában a bécsi katonai vezetés és a XVI. század végétől kezdve már a magyar rendek is a Schwendi-féle hadiszabályzatot a magyar – jóllehet elsősorban nem a végvári, hanem inkább a külföldön császári seregekben alkalmazott – lovas és gyalogos katonaság olyan „haditörvénykönyvének” tekintették, amilyenek az 1570. évi birodalmi Artikelbriefeket tarthatjuk a német gyalogos és lovas katonaság számára.³⁷²41 A Schwendi-féle szabályzat ugyanis – mint általában a korabeli Artikelbriefek – olyan általános jellegű tábori rendtartásnak tekinthető, melynek előírásai éppen általános voltak miatt (kisebb változtatásokkal) bármely erődítményben is alkalmazhatóak voltak. A XVI. századi Artikelbriefek éppen abban hoztak újat a korábbi hadiszabályzatokhoz képest, hogy általános szolgálati szabályzatként és „haditörvénykönyvként” voltak alkalmazhatók mind mezei hadjáratok idején, mind az erődítményekben való hosszú szolgálat alkalmával. Ugyanez igaz a magyar artikulások esetében is, hiszen azok Eger és Bajcsavár magyar és horvát katonái számára éppúgy megfeleltek, mint Somogyi Mátyásnak a Velence elleni háborúban szolgáló és Magyarországon toborzott gyalogosai és lovasai részére. S miként a német katonák saját artikulusaikra, a magyarok is hadiszabályzatukra tettek fogadalmat.³⁷³42

A „*jus militare Hungaricum*”-ot a XVII. században számos újabb rendtartás követte, ezek közül azonban egyetlen sem szabályozta oly részletességgel és általánossággal a magyar katonaság fegyelmét és kötelességeit, mint Schwendi német 81mintára készült rendtartása. Egyedül Bocskai István 1606 áprilisában kiadott „*Statuta et leges militares*”-e mérhető össze jellegében a magyar lovas és gyalogos katonaság „haditörvénykönyvével”. Bocskai ugyanis – amellett, hogy szabályozta a lovas csapatok létszámát és hittel kötelezte hűségére katonáit – tizenegy pontban külön részletezte a leggyakoribb vétkeket és kihágásokat, illetve azok büntetését.³⁷⁴43 A későbbi rendtartások ellenben csak egy-egy speciális alkalomra és általában rövid időre szabályozták a katonai fegyelmet, vagy csak egy-egy véghely vagy város számára szolgálták rendtartásként. Így keletkeztek a pusztán egy-egy hadjárat idejére érvényes tábori ediktumok³⁷⁵44 vagy a

37140 „*praevanicando toties publicatas juris militaris regulas*”. MOL P 125 No 11 371.

37241 A magyar hadiszabályzat legkorábbi latin nyelvű szövegét lásd az Okmánytárban – No 2.

37342 „*Omnes Caesareae Regiaeque Maiestati fideliter, obedienter ac prompte inserviant ac supra dictos articulos observent, sicut nobiles ac militares viros decet. Ad quod quilibet Capitaneus Principi sub honore et fide sua obli-gari debet et a militibus quoque similem obligationem fidei et honoris sub juramento accipiat. Ab illis vero, qui ab hostibus veniunt vel alioqui suspecti, et ab illis maxime, qui ignobiles sunt, debent Capitanei juramentum peculiariter accipere.*” Lásd a 38. cikkelyt. Emellett a végváriak felfogadásukkor vagy katonai tisztségükbe való beiktatásukkor az uralkodó hűségére is kötelezték magukat. 1578-ban az Újvárra kiküldött királyi biztosok jelentésükben már régóta meghonosodott gyakorlatként számoltak be arról, hogy a zsoldba fogadott magyar kato-na a várba bocsátás előtt annak kapujában köteles az ünnepélyes eskütételre. A végvidéki főkapitányok és a várak parancsnokai, valamint főbb tisztségviselői pedig már feltételezhetően a XVI. század elejétől – miként ezt a kapitányok esetében az említett 1521. évi törvénycikkek is előírták – írásban tettek fogadalmat. Zrínyi György kanizsai főkapitány 1574. augusztus 18-án állította ki hitlevelét, melyet aztán a XVII. században számos vár-kapitányi, várnagyi, strázsamesteri stb. esküszöveg követ. Sőt a XVI. század végéről már esküminták is maradt ránk, melyek a következő évszázadban egyre szélesebb körben terjednek el. 1684-ben pedig a Magyar Udvari Kancellária már egységes magyar esküszöveget bocsát ki. Minderre: *Holub*, 1909. 59.; *Takáts*, 1908. 28.; Zrínyi esküje: ÖStA HHStA UA Fasc. 104. Konv. 5. 1574. Aug. fol. 11–12. Vö. még pusztán néhány példát idézve: 1665: Csáky Ferenc felső-magyarországi generális (MOL E 211 Series I. Fasc. 18. fol. 246–247. Vö. *Jedlicska*, 1910. 181.: No 347.); 1669: Suskovicz János diósgyőri kapitány, 1638: Veress Péter, a szendrői alsó vár várnagya és 1635: Burján István kassai alstrázsamester esküje (MOL E 211 Series I. Fasc. 20. fol. 65–66., Fasc. 8–9. fol. 762–763. és 474–475.), ill. *Lukinich*, 1914. és *Szendrei*, 1888. 94–95. Esküminták a XVI. századból: *Pettkó*, 1883. 795–796. Az 1684. évi esküszöveg: „*Juramentum praesidiariorum et aliorum militum Hungarorum.*” ÖStA KA Best. No 2313.

37443 A magyar nyelvű hadirendtartás különböző másolatokról több alkalommal megjelent: AMK Schw. No 5182. (*Kemény*, 1922–1923. 162–165.); MOL E 136 34. t. 1–4. pp. (*Kárffy*, 1903. 476–478.); OSzK Kt. Quart. Hung. 411. (*Bocskai*, 1890. 115–117.) Korabeli német fordítása: ÖNB Cod. 13626. fol. 48–49. Vö. *Nagy L.*, 1981. 212–216. és *Rohonyi*, 1954. 235.

37544 MOL P 1313 252. cs. fol. 517–519.: XVII. századi datálatlan „*Tabori Edictumok*”; Uo. fol. 674–675.: „*Instructio ratione militum castrensium.*”; MOL P 1863 32. t. Iratok. fol. 20.: Esterházy Pál nádor tábori rend-tartása (1682.); MOL E 190 7. t. No 44. (kiadása: *Thallóczy*, 1880. 776–779.); Homonnai Drugeth János

különféle mustrák során kibocsátott rendtartások.³⁷⁶45 Hasonló céllal hirdettek ki a nádorok és a kerületi, illetve végvidéki főkapitányok különféle szabályzatokat, melyek közül Forgách Ádám bánvavidéki generális 1648. évi negyvenkét cikkelyből álló rendtartása már egészen részletesen szabályozta a végvárakban betartandó katonai fegyelmet.³⁷⁷46 De hasonlóképpen születtek szinte évtizedenként a felső-magyarországi főkapitányság központjának rendtartásai is, melyek a védelem biztosításán túl a katonaság és a polgárság viszonyának rendezésére is kiterjedtek.³⁷⁸47 Mindezen tábori, végvári és egyéb hadirendtartások fejlődésének és egymással való kapcsolatának bemutatására, valamint jelentőségük értékelésére azonban jelen összefoglalás keretein belül nincs lehetőség – még annak ellenére sem, hogy a múlt század végén közel félszáz szabályzat jelent meg³⁷⁹48 –, hiszen még legalább ennyi továbbra is levéltárainkban fekszik feltáratlanul.³⁸⁰49 Ezek feldolgozása és fejlődéstörténetük bemutatása viszont mindenképpen hasznos lenne.³⁸¹50

823. A magyar végvári katonaság hadi bíraskodási szervezetének kialakulása

Míg a Mohács előtti Magyarországon a katonák feletti törvénykezés még csak időlegesen és speciális esetekben vált el a polgári bírói fórumok igazságszolgáltatásától, addig az 1540-es évektől kezdődően egyre több adat áll rendelkezésünkre, melyek az önálló hadi bíraskodás szervezeti megszilárdulása felé mutatnak. A Habsburg uralkodók ugyanis – akik számára a katonai igazságszolgáltatás önállósága már erre az időre teljesen kézenfekvőnek számított – a német ezredek Bestallungjaihoz és utasításaihoz hasonlóan a magyar végvári kapitányok számára kiállított instrukciókban is felruházták a várparancsnokokat a nekik alárendelt katonák feletti ítélkezés jogával, azaz a katonai bírói jogkörrel. 1550-ben I. Ferdinánd Kosár Mihály szigetvári várnagy számára, akit Tahy Ferenc kapitány segítésére rendeltek, már meghagyta: mindketten a katonák közti viszálykodások lecsendesítésére törekedjenek, s ha szükségesnek látszik, akkor azok elkövetőit büntessék meg vagy bocsássák el.³⁸²1 Ugyanez évben a szolnoki kapitányok azokat a katonákat tartoztak elfogni, majd megfenyíteni, akik a rájuk bízott őrszolgálat feladatait elhanyagolták, tehát – a szigetvári példához hasonlóan – kifejezetten katonai jellegű vétket követtek el.³⁸³2 Az uralkodó olykor külön rendeletben adott felhatalmazást vagy éppen figyelmeztetést a katonák feletti ítélkezés lefolytatására. Az 1552. évi nagy török hadjárat idején néhány dombróri királyi zsoldos úgy határozott, még az ellenség megérkezése előtt elhagyják a várat. Erre I. Ferdinánd király rendeletet intézett Zrínyi Miklóshoz, hogy ezeket a gyalogosokat, valamint a vár védelmezésére küldött, de a királyi parancsnak úgyszintén ellenszegülő saját

kassai generális gönci tábori szabályzata. 1636. november 28.

37645 MOL E 199 III. t/6. fol. 32–35. és ugyanott még három másolata. (Egy a Nádasdy-levéltárban őrzött másolat-ról kiadása: *Sebestyén*, 1915. 226–228.) Feltételezhetően a híres szendrői hadimustra alkalmával kiadott tábori rendtartás. Az ediktum dátuma alapján a mustra valószínűleg nem szeptember elején – mint eddig vélték –, hanem inkább annak végén zajlott le. Mivel néhány nap múlva sor került a vasvári béke nyilvánosságra hozatalára, a hadiszabályzatra már nem volt szükség. Vö. *Várkonyi*, 1987/2. 204–212.

37746 *Illésy*, 1892. 569–576. Vö. *Pálmány*, 1986. 25.; 1662: Ediktum a felső-magyarországi végváriaknak, elsősorban a portyázások megakadályozása érdekében. MOL E 199 III. t/6. fol. 23–26.; 1682: Batthyány Kristóf-nak, a Kanizsával szembeni végek főkapitányának Egerszeg vára számára kiadott rendtartása. MOL P 45 1680–84. fol. 29. Vö. még MOL P 707 Fasc. 286. (459. cs.) fol. 276–277. és (461. cs.) fol. 338–339.

37847 1607: MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 77–78. és egy másik ettől eltérő szabályzat ugyanebből az esztendőből: *Kemény*, 1915/2. 229–231.; 1644: *Kemény*, 1919–1921. 222–224.; 1650: *Kemény*, 1918/1. 152–155.

37948 A *Hadtörténelmi Közlemények* annak idején külön rovatot (*Magyar hadiszabályzatok gyűjteménye*) szentelt a magyar hadtörténelem ezen alapvető forrásainak közzétételére. Vö. még *Szendrei*, 1889. 285–304.

38049 A fent már idézettekén kívül számos rendtartást találunk – az ugyanonnan kiadottak mellett – a MOL E 136 35–36. tételében, különféle családi levéltárak anyagában, sőt a bécsi levéltárak mellett még Pozsony város archívumában is. Lásd *Buda expugnata*, 1986. I. köt. 205. és II. köt. 869–870. Hasonlóképpen érdekes vállalkozás lenne a szintén jelentős számú erdélyi szabályzat összegyűjtése és feldolgozása.

38150 Vö. *Rohonyi*, 1954. 233–242. és *Markó-Tóth*, 1954.

3821 „Discordiarum inprimis seminaria, si quae inter milites, equites vel pedites apparebunt, studeant communi opera Capitanei mature extinguere et sopire, et si quando postulare videbitur, capita discordiarum vel punire, vel alio ablegare ...” MOL E 136 1. köt. fol. 156.

3832 „Quodsi eos, quorum fidei excubiae committi solent, negligentis deprehenderit, acriter puniendos curent ...” MOL E 136 6. t. fol. 54. és *Illésy*, 1893/2. 659.

nemes familiárisait is keményen fenyítse meg.³⁸⁴³ Ugyanezekben az években Feledy Eusták kassai kapitány arra kapott uralkodói parancsot, hogy mivel eddig semmi módon nem büntette katonáit a kassai polgárokkal szemben okozott törvénytelenések, erőszakoskodások és tettelegességek miatt, tüstént lásson törvényt felettük, és a jövőben is mindig méltányosan szolgáltatson igazságot.³⁸⁵⁴ Utódját, Dersffy Istvánt már nem kellett sürgetni joghatósága gyakorlására, ő ugyanis bírói hatalmát már kénye-kedve szerint alkalmazta a botja alá nem tartozó földesúri jobbágyokkal szemben is.³⁸⁶⁵

Ezek a példák – jóllehet kétségtelenül bizonyítják, hogy a XVI. század közepére a kapitányok bírói joghatósága a királyi Magyarországon is általánosan gyakorlattá vált – az ítékezés módjáról és menetéről semmit sem árulnak el. Az ítékezés 83jellegére vonatkozó legkorábbi utalást ez ideig Mágochy Gáspár egri főkapitányi utasításában találtam. Az instrukció ugyanis felhatalmazta a főkapitányt arra, hogy beiktatása után a lovasokat és gyalogosokat, illetve azok kapitányait maga fogadhassa fel, és hogy azokat, „akik a mi vagy az ország előnyére szolgáló dolgokban neki nem engedelmeskednének vagy tisztüket bármi más módon túllépnék, legyenek azok akár előkelő férfiak [ti. tisztek], akár közkatonák, *derék és jogban jártas személyek ítélete alapján, a büntett minősége szerint* [kiemelés tőlem – P. G.] büntethesse és bocsáthassa el”. A tisztek esetében azonban köteles volt az uralkodót informálni, hogy őket milyen vétekért bocsátja el és kiket vesz fel helyükre.³⁸⁷⁶ Az egri főkapitány tehát tisztjeivel és jogban jártas meghívott személyekkel esküdszéki formában hozott ítéletet a neki alárendelt katonák felett. Valószínűleg ő vagy valamelyik jogban jártas személy tölthette be az ítélszék elnöki tisztét, hiszen külön hadi bírát nem alkalmaztak. Mágochy utódjai, Christoph Ungnad és Rákóczi Zsigmond ugyanígy bíraskodtak – a Schwendi-féle artikulusok erejénél fogva – immáron az általuk kirendelt bírák segítségével.³⁸⁸⁷ Joghatóságukat pusztán annyiban korlátozták, miként ugyanebben az időben a kassai, a lévai vagy a bányavidéki főkapitányét, akik a különösen nagy horderejű ügyekben (árulás, zendülés stb.) és a legmagasabb rangú tisztek, illetve a kapitányok bűnügyeiben csak királyi jóváhagyással járhattak el.³⁸⁹⁸

A végváriak fegyelmének biztosítása mellett a XVI. század közepén egyre gyakrabban volt szükség a mezei seregekben szolgáló magyar katonák feletti hadi bíraskodás ellátására is. Alkalmilag a probléma még megoldható volt oly módon, hogy egy-egy kapitányt – mint például 1540 előtt az Istvánffy Miklós által említett Révay Ferencet – bíztak meg a katonai igazságszolgáltatás ideiglenes lefolytatásával, ez azonban tartós megoldást nem jelenthetett. Az 1548. évi 20. törvénycikkben a rendek mindezt – a Mohács előtti hagyományoknak megfelelően – tovább korlátozták. Kimondták, hogy a magyar mezei katonaság táborban elkövetett büntetési felett ugyan főkapitányuk ítélezhet, az azon kívül végrehajtott jogtalankodások kapcsán viszont az uralkodóhoz, vagyis ténylegesen a helytartóhoz vagy az ország más rendes bírójához kell folyamodni.³⁹⁰⁹ Az állandósuló török támadások és a végvárrendszer kialakulásával átalakuló magyar hadszervezet azonban a régi gyakorlat alkalmazását már nem tette lehetővé. Amikor a német katonák felett ezredeseik nevében már saját 84bíráik, a soltészok hoztak ítéleteket, akkor egyre inkább szükségessé vált hasonló magyar hadi bírák kinevezése, mind a végvárakban, mind a mezei hadjáratok idején.

3843 *Barabás*, 1898–1899. I. köt. 170–172.: No CXV.

3854 AMK Schw. No 1714.

3865 „Ne quid fiat contra jura communia regni, et ne dominus Capitaneus iudicium pro suo libitu instituat ac in talibus casibus non in competenti loco actionem intendat.” AMK Schw. No 1873.

3876 „Caeterum sibi hanc quoque facultatem dedimus, quod a primordio sui officii equites et pedites praescriptos eorumque Capitaneos ipsemet assumere, et qui ei in rebus ad nostri et regni emolumentum spectantibus non obediunt, vel quovis alio modo excedunt officium, sive primarii viri fuerint, sive gregarii milites, *ex sententia bonorum et legis peritorum virorum, iuxta qualitatem delicti punire et exauthorare possit* [kiemelés tőlem – P. G.], dummodo primarios viros, quos dimiserit et propter quod delictum id fecerit, quem denique in dimissi locum substituere velit, nobis qualibet vice significet.” MOL E 136 No 173. 501–502. pp.

3887 „hos coram iudicio constitutos et accusatos secundum contenta dictorum articulorum et illorum demeritum *ex sententia Iudicum ab ipso ad id ordinatorum* [kiemelés tőlem – P. G.] irremissibiliter punire”. ÖStA FHKA HFU RN 51. 1587. Mai fol. 8. és *Szabó J.*, 1981.35.

3898 Kassa (1556, 1559): AMK Schw. No 1780. és MOL E 136 No 173. fol. 325.; Léva (1556): Uo. 2. köt. fol. 67–68.; bányavidéki végek (1563): Uo. No 173. fol. 333.

3909 *MOE*, III. köt. 177.; *CJH*, 230–231. Érdekes, hogy a rendek a főkapitány táborbeli ítékezésének gyakorlatáról ekkor már mint régóta érvényben levő szokásról beszéltek: „Ea omnia hujusmodi, quae in castris ubivis positae acciderint; per ipsos, dominum generalem aut supremos iudicari, et iustitia unicuique administrari debent; *quemadmodum etiam alioqui semper in hoc regno observatum est* [kiemelés tőlem – P. G.]”

Az első kimondottan hadi bírói címet viselő magyar tisztségviselő kinevezésére – talán nem meglepő – éppen Lazarus von Schwendi 1565–1566. évi felső-magyarországi hadjárata folyamán – eddigi adataink szerint valószínűleg 1566 első felében – került sor. Ezen esztendő június 24. napján ugyanis Wékey Ferenc „Chazarnak Ew felseghenek hady Býraÿa Es Capitannya” Ungváron, a királyi táborban már „Eskýwth Ispanokwal, Es egýeb tewrwýntudo Nemes zemelyekkel Taborý Therwenýeknek meglathasara” ült össze és hozott ítéletet.³⁹¹10 Wékey tehát 1566-ban az uralkodó magyar tábori hadbírájaként már esküdt bírótársakkal együtt szolgáltattott igazságot a magyar katonáknak.

Kinevezésének a magyar katonai igazságszolgáltatás további fejlődésében jelentős szerepe lett. Wékey ugyanis – néhány alkalomszerűen felfogadott elődjétől eltérően – a hadjárat elmúltával sem vált meg hadi bírói tisztétől, hanem egészen 1578 novemberében bekövetkezett haláláig ellátta az újonnan létrehozott felső-magyarországi hadbírói tisztség teendőit.³⁹²11 A tábori hadbíró általában rövid idejű tisztsége ezúttal – a soltész tisztségének mintájára, aki tábori és végvári szolgálatot egyaránt elláthatott – a szervezeten kívül már megszilárduló felső-magyarországi főkapitányság egyik állandó tisztévé alakult át. Az uralkodónál Lazarus von Schwendinek ugyanis minden bizonnyal sikerült elérnie Wékey állandó főkapitánysági hadbíróként való alkalmaztatását és ezzel egy már szilárd szervezeti kereteket öltő magyar hadi bíróság („judicium militare”) létrehozását. Nem véletlen, hogy éppen Schwendi rövid ideig tartó felső-magyarországi főkapitánysága alatt (1565–1568) születhetett meg az új, immáron hadbíró vezette bíraskodási fórum. Schwendi kellő tekintéllyel és befolyással bírhatott ahhoz, hogy az új tisztséget Bécsben elfogadtathassa.³⁹³

12 A magyarországi jogi viszonyokban ellenben nem rendelkezett megfelelő jártassággal, ezért német mintára, de magyar kapitányok tanácsainak kikérésével hozta létre a magyar végváriak első, már külön hadbíró vezette főkapitányi bírói fórumát.³⁹⁴13 Az újonnan 85kinevezett hadbíró 1558-ban Thelekessy Imre buzdítására állt I. Ferdinánd pártjára.³⁹⁵14 Személye garanciát jelentett a tisztség megfelelő ellátására, hiszen Wékey birtokai az ország felső részeiben (Zemplén és Ung megyében) feküdtek,³⁹⁶15 maga pedig jogban jártas személy volt. 1553-ban Zrínyi Miklós horvát–szlavón–dalmát bánt képviselte (legitimus procurator), hadbírói kinevezése előtt pedig (1564), majd valószínűleg egészen haláláig az alországbíró (vicejudex curiae regiae) tisztét töltötte be.³⁹⁷16

Wékey, majd halálát követően utódja, Paczoth Zsigmond kinevezését³⁹⁸17 az ország többi generalátusában

39110 *Döbrentei*, 1840. 196–197. és *Takáts*, [1926.] 157.

39211 ÖStA FHKA HFU RN 22. 1571. März fol. 158., 163.; MOL E 244 Libr. exp. I. köt. fol. 106. és 166.; 1575. évi végrendelete és annak 1578. évi codicillusa: MOL E 148 Fasc. 1748. No 1. Haláláról Hans Rueber felső-magyarországi generális számolt be Ernő főhercegnek. ÖStA KA AFA 1578/11/1., ad 1. a. és ad 1. b. Wékeyt végső akarata szerint a család nevét adó zempléni falucska templomában helyezték örök nyugalomra. *Szirmay*, 1803. 288–289. (Két korai magyar nyelvű levelét is ismerjük: Nádasdy Tamás nádorhoz: MOL E 185 Wékey Ferenc levele Nádasdy Tamáshoz. 1560. október 21.; Zay Ferenc felső-magyarországi főkapitányhoz: HIL TGy 1563/2. Néhány perének iratanyaga és egy neki adott elismervény Kassa Város Levéltárában maradt fenn. AMK Schw. No 1752., 2320. és 3093.)

39312 Lazarus von Schwendi kassai tartózkodása a felső-magyarországi főkapitányság kialakulásának folyamatát jelentősen meggyorsította. Elegendő itt pusztán azt megemlíteni, hogy a Bécsnek alárendelt felső-magyarországi tüzérségi szervezet alapjait is Schwendi vetette meg, amikor 1566-ban javaslatot tett a felső-magyarországi főhadszertárnok-helyettes tisztségének létrehozására. Minderre lásd az 1993. október 14–15-én Noszvajon rendezett *Végvár és környezet* című konferencián elhangzott előadásomat. *Pálffy*, m. a.

39413 Az 1569. évi pozsonyi országgyűlésen a királyi propositio így emlékezett meg a felső-magyarországi hadiszék létrehozásáról: „Et cum eodem tempore a iam dicto Schwendio et aliis Maiestatis suae capitaneis Hungaris, eiusdem Maiestatis suae scitu et approbatione interveniente, iudicium quoque militare in Zepusio [ti. Felső-Magyarországon] sit institutum ...” *MOE*, V. köt. 217. A magyar szakirodalomban erre egyedül *Szegő Pál* figyelt fel. *Szegő*, 1911. 353.

39514 *Komáromy*, 1889. 662. Wékey 1558 februárjában Bocskai Miklóssal együtt Thelekessy Imre előtt tette le hűségesküjét I. Ferdinánd számára. MOL E 142 Fasc. 14. No 51.

39615 *Maksay*, 1990. 855. és 1068; *Borovszky*, 1905. 24., 38., 62., 66–67., 69., 74., 80., 93., 99–101., 103., 124–125. és 136–136.

39716 *Barabás*, 1898–1899. II. köt. 309–310.: No XCIII.; MOL P 707 Fasc. 81. NB. No 11 383. és *Szirmay*, 1803. 288–289.

39817 Miután Wékey Ferenc 1578. november végén távozott az élők sorából, Ernő főherceg 1579. június 1-jével Paczoth Zsigmondot nevezte ki utódjává: „Benigne vobis significamus nos Sigismundo Paczoth offitium Judicis bellici benigne decrevisse eumque Francisco quondam Vnokey [sic! Wékey helyett] munus

hasonló intézkedések nem követték, noha az 1569. évi diétán a királyi előterjesztés arra is javaslatot tett, hogy a magyar hadiszabályok megerősítése mellett az országglakók alkossanak külön dekrétumot a felsőmagyarországi hadbíró vezette katonai igazságszolgáltatási fórum mintájára létrehozandó hadiszékek felállításáról.³⁹⁹18 Ebben amellet, hogy a rendek makacsul védelmezték kizárólagos bíraskodási kiváltságait, egyéb elsősorban a magyarországi védelmi rendszer szervezeti átalakulásában keresendő okok is szerepet játszottak. A születőben levő végvidéki főkapitányságok szervezete ugyanis ebben az időszakban még meglehetősen képlékeny volt, s ez elsősorban a mai Dunántúlon fekvő és a bányavidéki végek tekin-tetében volt igazán érzékelhető; tehát éppen azokon a területeken, ahol a hadi bírák vezette főkapitányi hadiszékek bevezetésre vártak. A Dunántúlon ugyanis az 1570-es évek elején a Török Ferenc kerületi főkapitány halála utáni vákuumhelyzet okozott jelentős szervezeti problémákat a végvidékek és a dunántúli kerület fejlődésében, a Dunától északra pedig még csak most épült a magyar végvárrendszer új erődvárosa, Érsekújvár.⁴⁰⁰19

A bécsi katonai vezetés mégsem tekinthetett el a probléma rendezésétől, hiszen a panaszok egyre inkább állandósultak, s a tarthatatlan helyzet megoldását a végvidéki főkapitányok is egyre sürgették. 1577-ben a többször említett nagy bécsi hadi-tanácskozáson (Hauptgrenzberatung) a birodalom legjelesebb katonai vezetői ezért a magyar hadiszabályzat elfogadásának kérdésével egyidejűleg a hadi bíróságok megalakításának problémáját is napirendre tűzték. A legnagyobb nehézséget a tanácsosok abban látták, hogy a királyi végváriak mellett a magánföldesúriak is aktív ⁸⁶résztevői a tiltott portyázásoknak, ezek azonban uraik, és nem a végvidéki főkapitányok joghatósága alatt állnak. Így ha nem érik őket tetten – mely esetben hadbíró elé lehetne őket állítani, amint ez Felső-Magyarországon már gyakorlattá vált⁴⁰¹20 –, az alispánok nem adják ki őket, hanem a vármegyei törvényszékeken folytatnak le hosszas pereket, melyek általában eredménytelenül zárulnak. Schwendiék ezért azt tanácsolták, hogy Ernő főherceg – aki 1578-tól éppen a Hauptgrenzberatung ered-ményeként vette át a magyarországi hadügy irányítását⁴⁰²21 – a következő diétán sürgesse egy olyan artikulust elfogadtatását, mely elrendeli, hogy a királyi kapitányokon kívül a magánföldesurak is adják ki a végvidéki főkapitányoknak tetten ért katonáikat. Azokkal a nemesekkel és vármegyei hivatalnokokkal szemben pedig, akik rabló és békeszegő katonáik kiadásától vonakodnának, a főkapitányok jelentései alapján a királyi vagy helytartói bíróságon járjanak el, ahol a vádat a királyi jogügyigazgató képviselje. Mivel az alispánok ez ideig teljességgel elzárkóztak a tetten nem ért földesúri katonák kiadása elől, arról is dekrétumot kell hozni, hogy a jövőben azokat is kötelesek legyenek – hivataluk elvesztése és pénzbüntetés terhe mellett – a főkapitányoknak kiadni. Ennek megvalósítása érdekében – az 1569. évi királyi előterjesztéshez hasonlóan – megfogalmazták annak szükségességét is, hogy az ország többi főkapitányságában is állítsanak fel hadiszékeket külön hadbírák (Kriegsrichter) kinevezésével. Továbbá kérték az uralkodót, hogy az előbbieket minél gyorsabb realizálása érdekében – a Schwendi-féle artikulussal együtt – ez ügyben is alkottasson a magyar rendekkel külön dekrétumot.⁴⁰³22

A hadiszékek felállítása és a magánföldesúri katonaságnak a földesúri, a rabló és csavargó elemeknek pedig a vármegyei bíraskodás alól való kivonása a magyar lovas és gyalogos szabályzat elfogadásánál sokkal jelentősebb rendi és nemesi érdekeket sértett. A vármegyei hatalom és a királyi katonaság viszonya amúgy is számos ellentétől volt terhes. Elegendő pusztán Gömör vármegyének a szendrői katonasággal szemben 1578

hoc antehac admī-nistranti surrogasse.” MOL E 249 1580. No 66.

39918 „cum eodem tempore a iam dicto Schwendio et aliis Maiestatis suae capitaneis Hungaris, eiusdem Maiestatis suae scitu et approbatione interveniente, iudicium quoque militare in Zepusio [ti. Felső-Magyarországon] sit institutum, et hactenus magno regnicolarum et subditorum Maiestatis suae illarum partium commodo et satisfactione obseruatum sit: *sua Maiestas similiter cupit publico regnicolarum decreto huiusmodi iudicium bellicum confirmari et in aliis etiam confiniis a capitaneis Maiestatis suae generalibus publicari et institui* [kiemelés tőlem – P. G.]” MOE, V. köt. 217.

40019 Mindezen problémák kifejtése külön tanulmányt igényel.

40120 „Wie es bereit in Ober Hungern also im Prauch, Das sÿ furs Krigs Recht geZogen, da vber sie erkandt vnnd sÿ gestrafft werden.” ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 19.

40221 Erre vonatkozólag külön utasítást is kapott: ÖStA KA HKR K1A IX. a. 2. Vö. 1578: 15. tc. CJH, 676–677.

40322 „Vnd dieweil das Hungarische Krigs Recht allein in Ober Hungern, bei den andern 2 Craiß haubtleuten heruorn aber noch nicht angericht, das Eur Maiestät solches auch da anZustellen beuelch geben vnnd also Yedem ein sondern Krigs Richter vnderhalten lassen. Vnnd da es von nöten auch bei den Hungarischen Ständen in Yeczigem Rakusch fürbringen, damit die in Irr Decreta eingeleibt vnnd desto mer handgehabt werde.” ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 18–21. és *Geöcze*, 1894. 660–661. Vö. *Wessely*, 1976. 41–42.

körül tett panaszait felidézni. Ebben az esztendőben ugyanis a viszálykodás már olyan kiélezetté vált a vármegye és Rákóczi Zsigmond kapitány között, hogy a vármegye korábbi gyakorlatától eltérően Szendrő helyett Csetneken kényszerült megtartani közgyűléseit, sőt a királyi katonaság erőszakkal még a közgyűlési jegyzőkönyvet is megkaparintotta.⁴⁰⁴23 Az 1580-as években Gömör vármegye 87 már külön lovasokat volt kénytelen rendelni nótáriusa mellé arra az időre, amíg ő a jegyzőkönyvet és az iratokat a közgyűlésekre szállította.⁴⁰⁵24

Mindezek szellemében érthető, hogy a magyar nemesség – ragaszkodva saját bíraskodási kiváltságához és legfőbb politikai-közéleti szerve, a vármegye érdekeihez – a XVI–XVII. század folyamán sohasem volt hajlandó a külön bírák irányította hadiszékek becikkelyezésére, ha később általánosságban el is fogadta azokat.⁴⁰⁶25 A hadiszékeknek az ország többi végvidéki főkapitányságában való felállítása tehát nem valósulhatott meg közvetlenül a bécsi haditanácskozás (Hauptgrenzberatung) javaslatára. Még több mint egy évtizedre volt szükség ahhoz, hogy a győri és bányavidéki generalátusokban is külön magyar hadbírák szolgáltathassanak igazságot a végvidéki főkapitányi székeken, melyek a főkapitányi központokban felmerült nézeteltérések mellett ellátták a végvidékhez tartozó várak kapitányi fórumairól oda apellált perek és a főkapitányság váraiban szolgáló legmagasabb rangú tisztek vitás ügyeinek intézését is. Ennek a gyakorlatnak a kialakulásában talán a német katonaságnál megfigyelt, de attól bizonyos vonatkozásokban eltérő szokás is szerepet játszhatott. Miként a pápai és krasznahorkai német katonák vagy a bányavárosokban szolgáló társaik, úgy a magyar végváriak is a komolyabb büntettekért parancsnokuk előtt feleltek. Emellett azonban már igen korán megjelent a főkapitányi hadiszékre való fellebbezés lehetősége is. 1573-ban Bornemissza Imre krasznahorkai kapitány a *criminalis causák* – úgymint lopás, emberölés és paráználkodás esetén – katonáit csakis a generális vagy helyettese előzetes tudomásával büntethette, fenntartva az uralkodó, illetve a főkapitány kegyelmezési jogát.⁴⁰⁷26 A saját kapitányi székén tárgyalta, majd valamelyik fél által megfellebbezett peres ügyeket viszont a végvidéki főkapitány székére tartozott továbbítani.⁴⁰⁸27 Sőt, amikor a XVII. század elején Thurzó György nádor az uralkodó nevében utasítás-mintát készíttetett a kállói, ónodi, szendrői és putnoki vár kapitányai számára, ez már arról is rendelkezett, hogy a királyi és nádori kegyelmezési jog mellett a várparancsnokok nem sérthetik meg a kassai főkapitány és hadbírája tisztét, illetve bírói fórumának hatáskörét.⁴⁰⁹28 Felső-Magyarországon tehát igen korán 88 kialakult a hadiszéki apellációk gyakorlata, melynek megjelenését a többi végvidéknél is érdemes megvizsgálni. Az alábbiakban azt próbáljuk feltárni, hogy az egyes generalátusok várkapitányi utasításaiba mikor kerül be a fent említett

40423 „Congregationem et sedem comitatus nostri [panaszkodott a vármegye], quae antea in Zeondeoreo in usu erat, ad oppidum Chýtnek nos transfere oportuit. Quod cum idem Rakoczi animadvertisset certis personis militibus stipendiariis suae Maiestatis in eum locum missis, per quos prothocolon seu librum istius comitatus nostri furtim a Vicecomite nostro ibidem afferre fecit, et sic nos in nostris iuribus perturbavit et destruxit.” ÖStA KA AFA 1578/12/21. Az említett protokollum-részlet valószínűleg sohasem került vissza a vármegye tulajdonába. Gömör vármegye legkorábbi közgyűlési jegyzőkönyve (1571–1587) ugyanis ma is csak töredékesen áll a kutatók rendelkezésére. A korábbi füzetek – amint azt a kötet utólagos szerkesztője feljegyezte – a vármegye nagy sérelmére az idők folyamán elvesztek: „Prothocollum Inclyti Comitatus Gömöriensis initium summens Anno 1571, decurrens usque annum 1587 *incomplete*. Volumen isthoc caeteris Comitatus hujus Prothocollis antiquius, *cum priora injuria temporum deperdita sint* [kiemelések tőlem – P. G.], registratum est sub Notariatu Egregii Sebastiani Ladislai Szeldmajer...” šOBA Banská Bystrica Gem. župa Kongr. prot. 1. fol. 1/a. Vö. *Ebeczky*, 1876. 60–61.

40524 *Főglein*, 1933. 208.

40625 Lásd a már említett 1635. évi 11. törvénycikket: *CJH*, 314–315. Vö. *Szakály*, 1981/1. 14–15. és *Sugár*, 1986. 99–101.

40726 „In causis autem criminalibus, ut pote furto, homicidiis, adulteriis, id genus maleficiis depræhensos, tam mili-tes, quam subditos arcis, iure mediante convictos, *praescio tamen semper Supremo Capitaneo vel eius Locum-tenente* [kiemelés tőlem – P. G.], quo ad milites insigniores secundum demerita eorum puniet, salva autoritate et potestate Suae Maiestatis et per consequens domini Generalis condemnato gratiam faciendi remanente.” MOL E 136 7. t. fol. 538–539.

40827 „Idem etiam est intelligendum de appellationibus in causis millitum exortis a sede Capitanei Krasznahorcensis ad iudicium Supremi Capitanei transmittendis.” MOL E 136 7. t. fol. 538. Vö. *Mikulik*, 1884. 753–754., illetve a XVII. századból Csáky István szendrői kapitány instrukciójának szinte szó szerint azonos szövegével: MOL P 71 Fasc. 172. No 1.

40928 „salva autoritate suae Maiestatis Regiae et nostra Palatinali, condemnato gratiam faciendi, ac *etiam domini Supremi Capitanei et Judicis bellici, in quantum ipsorum officium aut forum concernerent* [kiemelés tőlem – P. G.], permanente” MOL E 196 Fasc. 11. No 4.

két cikkely, hiszen amennyiben ez megállapítható, fontos adatokkal szolgálhat a külön hadi bírák vezette hadiszékek kialakulásának vagy már esetleges működésének meghatározásához.

A krasznahorkaihoz időben legközelebbi adat a győri végvidéki főkapitányság területén bukkan fel.⁴¹⁰²⁹ 1586-ban Ernő főherceg, a magyarországi hadügyek irányítója az új szentmártoni kapitánynak szóló utasításában már elrendelte, hogy „ha valamilyen katonai nehézségek vagy viták kezdődnének, azokat a győri főkapitányhoz utasítsa”.⁴¹¹³⁰ Két esztendővel később ugyanő ad instrukciót Ormándy Péter palotai kapitánynak, mely szinte szó szerint ismétli meg Bornemissza Imre 1573. évi utasításának sorait. Ormándy kapitányi székéről katonái ügyeiben a fellebbezéseket a győri főkapitány bíróságára köteles továbbítani és főbenjáró bűncselekmények esetében az elkövetőket csak generálisa előzetes tudomásával büntetheti.⁴¹²³¹ Mindebből arra a következtetésre juthatnánk, hogy 1588-ban már külön hadbíró kezeli a győri főkapitányság magyar katonaságának peres ügyeit. Erről azonban ekkor még nincs szó. A főkapitánynak ugyan – miként korábban Szigetvár vagy Eger kapitányainak is – már volt bírói széke, de külön, az ítélkezés vezetésére felfogadott bíró ekkor még nem szolgált Győrött. A magyar katonaság vitás ügyeit ezekben az esztendőben Grego-róczy Vince vicegenerális, azaz a főkapitány helyettese intézte (olykor azonban már ő is egy-egy magasabb rangú katonát bízott meg ezzel a feladattal), aki tisztének megfelelően a német főkapitányok és a Győrhez tartozó végvárak magyar hadinépe között biztosította az állandó és megfelelő kapcsolatot. 1587-ben például kezességre bocsátott, de Koppány ostromakor megölt saját török foglya ügyében tartott törvényt napot, melyre a győri generális nevében a koppányi portyán részt vett veszprémi, pápai és tihanyi katonákat is megidézte.⁴¹³³² Vicegenerálisi teendői mellett azonban egyre nehezebben volt képes a sokasodó vitás ügyek kivizsgálására, melyeknek csupán töredéke származott a Győrnek alárendelt végházak magyar vitézeinek köréből. Az ügyek jelentősebb része a Győrben egymás mellett élő és állandó összeütközésbe kerülő végváriak és polgári lakosság, valamint a német katonaság ellentéteiből fakadt. A káptalan és az erődvárosban ülésező vármegye jelenléte pedig újabb és újabb hatásköri villongásokhoz vezetett.⁴¹⁴³³ Az 1570–1580-as években az ellentétek sokasodása 89már a főkapitány számára is egyértelművé tehetette, hogy a peres ügyek intézése céljából előbb-utóbb a magyar katonaság részére is jogban jártas külön személyt kell hadi bírónak kinevezni. Míg az osztrák tartományokból vagy a birodalomból érkező német zsoldosok túlkapásaival és bűnügyeivel a regimentek állandó állományába tartozó soltész és bírósága foglalkozott,⁴¹⁵³⁴ addig a magyar végváriak felett a főkapitány nevében magyar helyettese hozott ítéletet. A magyar hadbíró kinevezése így egyre égetőbb probléma lett. Egyrészt Gregoróczyt mindenképpen tehermentesíteni kellett az apró-cseprő ügyektől, másrészt a magyar katonaság számára is szükség volt egy olyan, a soltészhoz hasonló személyre, aki a katonai igazságszolgáltatás mellett a magyar „vitéz nép” írásbeli teendőit, illetve a katonai hatalom polgári funkcióit hiteleshelyi jelleggel elláthatja – miként azt a soltészok tisztségének kapcsán már megismertettük. 1589-re a helyzet már-már tarthatatlanná vált. A Haditanácsnak a győri főkapitányságra vonatkozó bejegyzései szinte hemzsegnek a vitás jogi esetektől. Februárban a bécsi katonai vezetés például elrendeli, hogy Ferdinand Graf zu Nogarol főkapitány vagy békés úton, vagy „durch ain Khriegs recht”, de mindenképpen rendezze Pisky István tihanyi kapitány és Perneszy János, azaz két jelentős magyar főtiszt nézeteltérését.⁴¹⁶³⁵ Márciusban Stephan von Weissenburg és Horváth Pál ügye várt elintézésre, míg áprilisban Barbara Tickhmanin állt elő kérelmével a magyar végvári, Nagy Benedekkel szemben.⁴¹⁷³⁶

41029 Ez alatt természetesen az eddig előkerült időben legközelebbi adat értendő.

41130 „Siquae difficultates vel iurgia militaria subvenerint, ea ad supremum Jauriensem reicere...” tartozik. *PRT*, IV. köt. 731.: No 70.

41231 „Idem etiam intelligendum est de appellationibus in causis militum exortis a sede ipsius Capitanei ad iudicium supremi Jauriensis Capitanei transmittendis”, illetve „In causis autem criminalibus, utpote furto, homicidiis, adul-teriis et id genus aliis maleficiis, nec sententiam ferat, nec exequatur pro se ipso ac inscio supremo Capitaneo Jauriensi. Sed qui in eiusmodi facinoribus deprehensi, sive milites, sive subditi fuerint, de eo supremum Jaurien-sem monebit et eo praescio secundum demerita eorum puniet salva autoritate et potestate Suae Maiestatis et nostra condemnato gratiam faciendi remanente.” ÖStA FHKA HFU RN 53. 1588. März fol. 94. és *Takáts*, [1926.] 148–149. és 16–17. jegyzet.

41332 MOL P 1314 No 16 774.

41433 Mindezekre az ellentétekre lásd részletesen *Gecsényi Lajos* tanulmányait: *Gecsényi*, 1984. és *Gecsényi*, 1991.

41534 A német zsoldosok győri soltészára az eddigi legkorábbi adat 1557-ből való: „Hannss Schuldeis in der Besa-zung Zur Raab” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 139. Exp. fol. 173. Részletesen lásd a II/4. fejezetet.

41635 ÖStA KA HKR Prot. Bd. 184. Exp. fol. 132.

41736 Uo. Bd. 185. Reg. fol. 126., 128.

Nogarol főkapitány az ügyek számának szaporodása és azok minőségének változása miatt 1589 április közepén javaslatot tett egy állandó magyar hadbíró kinevezésére. A főkapitány számára maga a tisztség nem lehetett idegen, hiszen korábban szatmári kapitányként, majd felső-magyarországi generálisként közvetlen kapcsolatba került a Schwendi által felállított tisztség viselőivel.⁴¹⁸³⁷ Ernő főherceghez intézett beadványában azt az Ormándy Jánost ajánlotta erre tisztségre, aki korábban kapitányként szolgált Érsekújváron, majd az 1580-as évek végén Győrött. Fizetését havi 12 tallérban kívánta megállapítani, hangsúlyozva, hogy az új tisztség viselőjének a főkapitánysághoz tartozó több mint tíz⁴¹⁹³⁸ végvár magyar katonáinak ügyes-bajos dolgaival kell foglalkoznia. A Haditanács egyetértett a javaslattal, de annak teljesítéséhez még meg kellett szereznie az alsó-ausztriai rendek beleegyezését, akikre Ormándy fizetésének fedezése hárult. Hosszú huzavona és alkudozás után a rendek végül hozzájárultak a magyar hadbíró alkalmazásához. Közben Nogarol kikérte elődje, Andreas Teufel véleményét is, aki szintén szükségesnek vélte az új tisztség felállítását. ⁹⁰A győri főkapitány a rendekkel való egyezkedés során előadta, hogy korábban alkalomadtán Gregoróczy vagy más, kevésbé alkalmas személy látta el ideiglenesen a hadi bíraskodás feladatait, ezért más lehetséges megoldást nem lát az egyre növekedő problémák megoldására. Mivel pedig gyakran főemberek ügyei is ide kerülnek, csak egy olyan jogban járatos személy láthatja el az új tisztséget, mint Ormándy.⁴²⁰³⁹ Továbbá nyilván egykori kassai tapasztalatai alapján hangsúlyozta, hogy Felső-Magyarországon már régóta szolgálnak hadbírák, akiknek fizetése évi több száz forintra rúg, ezért nem kívánhatják a rendek, hogy a katonai szabályok felett csekélyebb fizetéssel örködni lehessen. A békekészen tartása azonban lehetetlen hadbíró nélkül, hiszen egy falut sem lehet bírni kormányozni, hogyan lehetne akkor egy erődvárosban hadbíró nélkül rendet tartani. A főkapitányi javaslat végül elérte célját, melyet a főherceg is teljességgel támogatott. Alsó-Ausztria rendjei 1590. január végén megszavazták Ormándy fizetését, akit hamarosan beiktattak tisztsébe.⁴²¹⁴⁰

Ormándy János győri kinevezésével egy időben a bányavidéki (s nem a szakirodalomban helytelenül gyakran „bányavárosinak” említett) végvidéki főkapitányság hadbírói tisztségének életre hívása is megtörtént. Habár a körülményeket nem ismerjük a győrihez hasonló részletességgel, mégis elegendő adat áll rendelkezésünkre a hadiszék létrejöttének rekonstruálásához. 1580-ra az addig Oláhújvárnak nevezett erősségtől nyugatra felépült a magyar hadszíntér talán egyetlen klasszikus értelemben vett erődvárosa, Érsekújvár,⁴²²⁴¹ mely átadása után hamarosan a bányavidéki gene-rális központjává vált. 1589-ben Dobó Ferencet követően,⁴²³⁴² Pálffy Miklós személyében olyan katona került a végvidék és a „dunáninneninek”

41837 Ferdinand Graf zu Nogarol Hans Rueber utódjaként 1584 és 1588 között irányította a felső-magyarországi főkapitányságot. AMK Schw. No 3774. és 4067. Felső-magyarországi katonai igazságszolgáltatási tevékenységéről a tokaji katonáknak az ottani harmincadházban elkövetett erőszakoskodása kapcsán van tudomásunk. MOL E 204 Ferdinand Graf zu Nogarol levele Ernő főherceghez. 1584. május 30., Kassa.

41938 A XVI. század második felében a következő végvárok tartoztak a győri főkapitány igazgatása alá: Szentmárton, Pápa, Csesznek, Veszprém, Palota, Tata, Gesztes, Vázsony, Tihany, Szigliget, Csobánc, Keszthely, Devecser és maga a főkapitányi központ: Győr. A XVII. század közepén a praesidiálódott Devecserben már nem tartottak királyi őrséget. *Villányi*, 1882. 42.; MOL P 1313 252. cs. fol. 594. és legújabban *Pálffy*, 1995. 136.

42039 Ormándy tapasztaltságára és képzettségére utal, hogy 1592-ben a Magyar Kamara tanácsosának javasolták („Joannem Ormany iudicem bellicum praesidii Jauriensis patriis negotiis satis superque exercitatum”). Győr eleste után – Thurzó György szerint – a bányavidéki főkapitányság hadi bírójává lett. ÖStA FHKA Fam-Akt. H. 1592. március 6. és ÖStA FHKA HFU RN 76. 1603. Aug. fol. 40.; *Takáts*, [1926.] 146. és 157–158.

42140 NÖLA SA A. VII. 21. fol. 1–25. és ÖStA KA HKR Prot. Bd. 184. Exp. fol. 142. és Bd. 185. Reg. fol. 131–133., illetve *Gecsényi*, 1984. 678–680.; Ormándyra ÖStA FHKA HFU RN 54. 1588. Aug. fol. 105.; GyKHL Felvallási jkv. 5. köt. 130–131. pp.; *Istvánffy*, 1758. 394.; ÖNB Cod. 7554. fol. 29. és Cod. 8459. fol. 35–36.

42241 Annak ellenére, hogy Érsekújvár erődvárosi jellegét az eddigi kutatások még nem tárták fel, véleményem szerint kijelenthető, hogy az 1580-ban átadott vár áll talán legközelebb a nyugat-európai klasszikus erődvárosok típusához. A kérdés megválaszolása ugyan a további kutatások feladata lesz, most pusztán a győri és az újvári végvárról készült metszeteken könnyen felismerhető nagyfokú hasonlóságokra utalhatok. *Gecsényi Lajos* ennek lehetőségét már 1991-ben felvetette. *Gecsényi*, 1991. 155. (Itt jegyezném meg, hogy *Gecsényi* véleményével ellenkező álláspontot vall *N. Kiss István*, aki tagadja az erődváros magyarországi jelentkezését. *Kiss*, 1993. 127–128. és 139.)

42342 ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 2. Dobó után rövid ideig Nagy Ferenc látta el a kerületi (és

mondott kerület élére, akit a bécsi udvar mellett az alsó-ausztriai és cseh rendek is szívesen láttak a védelmük szempontjából nem jelentéktelen főkapitányság élén. Pálffy még mielőtt kézhez vette volna június 1-jén Bécsben kelt instrukcióját, az esztendő tavaszán – győri főkapitánytársához hasonlóan, s talán vele egyetértésben – sürgette egy magyar hadbíró kinevezését.⁴²⁴43 Az is elképzelhető, hogy új tisztsége elvállalását ehhez a feltételhez kötötte. Komáromi főkapitányként (1584–1589) ugyanis bizonyára szembekerült 91 hasonló problémákkal,⁴²⁵44 s valószínűleg a naszádos seregszék, valamint az általa feltételezhetően ismert felső részekbeli hadiszék mintájára kívánt hasonló hadi bírászkodási fórumot teremteni a bányavidéki végek számára. Ernő főherceg 1589 májusában ugyan ígéretet tett egy magyar hadbíró kinevezésére, de ezt a főkapitányság egyéb hadi ügyeinek rendezéséhez kötötte. Pálffy beiktatása után sem hagyta lekerülni a napirendről a kérdést, mely végül a nyár végén meghozta a kívánt eredményt. A bécsi Haditanács ugyanis augusztus 22-én 12 talléros fizetéssel jóváhagyta a Dunától északra fekvő végvidéki főkapitányság hadi bírójának alkalmazását.⁴²⁶45

A bányavidéki főkapitány az 1580-as években – a győrihez hasonlóan – bizonyos időközönként már biztosan tartott hadiszéket, annak ellenére, hogy ekkor még állandó jelleggel, külön e célból felfogadott és hadi bírászkodással megbízott személyt nem alkalmaztak. Erre utalnak a Haditanács korabeli iktatókönyveinek bejegyzései és Ernő főhercegnek Dobó Ferenc generálishoz a végvári katonaság feletti ítéltetésre utasító parancslevelei. A főkapitányság végvárainak magyar katonasága – a szomszédos végvárak magyar vitézei mellett – ugyanis rendszeresen szembekerült a bányavidéki végeken szolgáló német őrségekkel, valamint a polgári lakossággal és az esztergomi érseki alattvalókkal. 1587-ben Ernő főherceg rendeletben írta elő a főkapitánynak, hogy a panasztevő Maklár Márton nemesember, egyúttal surányi lovas-kapitány és Forgách István komjáti várkapitány vitás ügyének jogi úton való megtárgyalására a szomszédos végvárakból hívjon össze jogban jártas személyeket, akikkel a nekik kijelölt napon a két nemes főtiszt ügyét „jure militari” rendezze.⁴²⁷46 1589 februárjában Dobónak Bene Mihály és ugyancsak egy főtiszt, Majthényi László zólyomi kapitány közti viszálykodást kellett törvény útján („rechtlich”) elintéznie. Az ügy azonban – valószínűleg éppen állandó, jogban jártas hadi bíró hiányában – annyira elhúzódott, hogy azt végül az új főkapitánynak, Pálffynak kellett eligazítania.⁴²⁸47 Ugyanezen esztendő márciusában a Dobót helyettesítő Ferdinand Samariának a Haditanács két alkalommal adott rendeletet bizonyos ellentétek rendezésére, melyek közül az egyik egy magyar katonák között már Újváron meghozott ítélet fellebbezésére vonatkozott.⁴²⁹48

92 Végezetül a Balaton és a Dráva között kialakuló ügynevezett kanizsai, majd 1600 után a Kanizsával szembe vetett végházak főkapitányságának (kanizsai, illetve Kanizsával szembeni végvidék) kell néhány szót szentelni. Az 1580-as években Zrínyi György kanizsai végvidéki főkapitány ugyan a joghatósága alá tartozó katonák peres ügyeit saját generálisi székén igazította el, ez ideig mégsem került elő olyan adat, mely állandó magyar hadbíró alkalmazására utalna.⁴³⁰49 A végvidéki főkapitány széke – az eddig előkerült adatok

egyúttal végvidéki) főkapitányság vezetését mint „angesezter verwaltter der Craißhaubtmanschaafft Jenseith der Thonaw”. Uo. fol. 95.

42443 *Jedlicska*, 1897. 368.: No 596. Pálffy kinevezésének és utasításának másolata: MOL E 196 Fasc. 34. No 43. és 44. Az eredeti utasítás ÖStA HHStA Arch. Pálffy Arm. I. Lad. I. Fasc. I. No 11.

42544 Pálffy katonai pályájának állomásaira *Jedlicska*, 1910. 490–491.

42645 „Auf ainen Khriegs Richter daselbst [ti. Pálffy Miklós főkapitány mellett Újvárott] 12 Taller bewilligung” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 97. A hadbírot bizonyára hamarosan beiktatták hivatalába, személyét azonban ez ideig nem sikerült azonosítani.

42746 „convocatis ad te ex confiniis certis et idoneis iurisque peritis termino certo praefixo personis dictam contro-versiam inter praefatum Forgach et Maklarý habitam *iure militari* [kiemelés tőlem – P. G.] revideri facere idque quod iure compertum fuerit, secundum officii tui exigentiam debita executioni demandare debeas et teneatis” MOL E 172. 5. t. No 293.

42847 ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 94. és 270.

42948 „Eidem per Thurý Janusch vnd Sekhel Georgen contra Thomby Petern Zu Výwar ergangenes Vrtils appella-tions sachen.” ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 111. (Számos további példa az 1580-as évekből: MOL E 172. 5. t. No 222., 257., 295., 300., 306., 322. stb., valamint 6. t. No 7.) A jövő teljességgel Pálffyt igazolta, hiszen a vitás ügyek száma később sem csökkent. Lásd például 1592: ÖStA KA HKR Prot. Bd. 189. Reg. fol. 80–81. (A fellebbezési rendszerről tanúskodó kapitányi utasítási cikkelyt pedig ott találjuk 1601-ben Forgách Zsigmond szécsényi főkapitányi instrukciójában [15. cikkely]. ÖStA KA HKR Akten Reg. 1601. März No 178.)

43049 A győri és újvári hadiszék kialakulásának időszakában vizsgálat alá vontam a kanizsai főkapitány alatt szolgáló katonaság vitás ügyeit is. Ezek ugyanolyan gyakoriak, mint Győrött vagy Újvárott. Pusztán

tanúsága szerint – Kanizsán az ügyek növekvő száma ellenére sem öltött olyan szervezeti kereteket, mint az említett másik három főkapitányságban, hiszen külön hadbíró nem alkalmaztak. Ennek ellenére maga Zrínyi természetesen ítélkezett a főkapitányság végváraiban szolgáló magyar királyi katonaság felett, akik számára főkapitányi széke bizonyosan fellebbezési fórumként szolgált. Kapra Ferenc kiskomáromi kapitány 1578. évi utasításában a fentebb említett Bornemissza-instrukciónak ugyan egyedül az a paragrafusa bukkan fel, mely előírja, hogy Kapra a nagyobb bűncselekmények elkövetőit csak a kanizsai főkapitány előzetes engedélyével büntetheti, mégis valószínű, hogy az 1580-as években már kialakulhatott a fellebbezés gyakorlata is.⁴³¹⁵⁰ Utasításban a perek apellációjára vonatkozó eddig előkerült legkorábbi említés ebben a főkapitányságban csak 1648-ból, éppen Kiskomárommal kapcsolatban ismeretes. III. Ferdinánd ekkor szigorúan megparancsolta Pethő Lászlónak, hogy saját kapitányi székéről a Kanizsával szembeni végvidék főkapitányának bírósága elé továbbítsa a fellebbezéseket.⁴³²⁵¹

Ez a gyakorlat azonban már bizonyíthatóan ennél korábban kialakult. Nádasdy Pál Kanizsával szembeni végvidéki és egyúttal „dunántúli” főkapitány ugyanis 1631 márciusában Sárvárról nyílt levelet intézett a neki alárendelt végvárak királyi hadinépéhez. Tudatta katonáival, hogy Ráttky György egerszegi kapitányt⁴³³⁵² nevezte ki vicegenerálissá és szabályozta a katonai igazságszolgáltatás fellebbviteli rendszerét. Olyképpen, hogy a végváriak „minket főgenerális kapitánt semmivel ne bántsanak, hanem ő kegyelmét találják meg minden dolgokról mindaddig, míg oly az dolog, kit ő kegyelme eligazíthat; ha oly dolog lenne penigh, kit ő kegyelme el nem igazíthatna, pro informatione hozzon levelet ő kegyelmétül, mi annak utána eligazítjuk; ha penigh valakinek az »vitész rend« közül criminalis dolga lenne, az is elsőben az ő 93kegyelme székén láttassék meg; ha az törvény nem tetszik, appellálhatja az magunk székire”.⁴³⁴⁵³ Nádasdy tehát, hogy saját megterhelését csökkentse („minket előttejáróját megkönnyebbítsen”), a hadi bíraskodás feladatait helyettesére ruházta. (Nádasdy és Ráttky joghatósága azonban például Batthyány Ádám magánföldesúri katonáira nem terjedt ki.) Aligha kell ennek hátterében különös okokat keresnünk, hiszen ebben az esetben is a másunnan ismert fejlődési folyamatról volt szó, melynek során először az uralkodó bízta főkapitányaira a szolgálatában álló katonaság feletti ítélkezést, a számtalan egyéb feladattal és tisztséggel felruházott főkapitány pedig így próbált szabadulni a katonai bíraskodás terheitől. A továbbiakban a végvári kapitányok székeiről a vicegenerális vezette főkapitányi hadiszékre lehetett fellebbezni. Az apellációk rendje tehát csak látszólag vált bonyolultabbá. Noha úgy vélhetnénk, hogy Nádasdy új katonai ítélkező fórumot hozott létre, gyakorlatilag pusztán joghatóságának egy részét ruházta át helyettesére. Azaz ettől kezdve a Dunántúl délnyugati részén a vicegenerális főkapitánya nevében általában Egerszegen ítélkezett a Kanizsával szembeni végvidék katonáinak vitás kérdéseiben. A helyzet Győrött is kísértetiesen hasonló volt, hiszen ott ugyancsak a mindenkori főkapitány-helyettes intézte – természetesen ugyancsak generálisa nevében és egy külön hadbíró segítségével – a magyar katonaság peres ügyeit. Lényeges különbség abban fedezhető fel, hogy míg a Balatontól északra elterülő generalátusban a vicegenerális és a főkapitány egy helyen székelt – ámbár a győri generálisok a Haditanács elnökeként a XVII. század második felében már gyakran Bécsben tartózkodtak –, addig a Nádasdyak és a Batthyányok valamelyik birtokközpontjukban tartották székhelyüket. Annak érdekében azonban, hogy megfelelően irányíthatóak a rájuk bízott főkapitányság védelmét, melyben

szemléltetésként elegendőnek tartok néhányat megemlíteni: 1589. február 20-án a Haditanács megparancsolja Zrínyinek, hogy Bánffy Miklós és Maróthy Mihály ügyét „durchs Kriegs recht” tárgyalassa. Glaczkó Lőrinc májusban egy gyil-kosság kapcsán kap királyi kegyelmet, s októberben büntetését is meghatározzák (két esztendő vasra verve Kani-zsán). December végén pedig Szabó Mihály nyújt be keresetet Vojovicz István ellen, melyet szintén Zrínyi főkapitányi széke tárgyal. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 156., 158., 286. és 163.

43150 „in causis autem criminalibus, ut pote furto, homicidiis, adulteriis et id genus maleficiis deprehensos, tam milites, quam subditos arcis, iure mediante convictos, praescio semper eodem Supremo Canisiensi secundum demerita eorum puniet salva autoritate et potestate condemnato gratiam faciendi.” MOL E 136 No 173. 520–530. pp.

43251 „Idem etiam est intelligendum de appellationibus in causis militum exortis a sede ipsius Capitanei supremi Cis Danubianarum transmittendis.” [sic! kimaradt az 'ad iudicium' kifejezés – P. G.] ÖStA KA KIA, IX. c. 12. A kiskomáromi kapitány ítélkezésére egy érdekes példa a fennmaradt református anyakönyvből említhető: „Dobos Georgy nevű ven haydu, ejel a bastyan el alut volt, törven lett rea, ki doboltak fej vetelre. Eletet meg kertem, a plenger alat meg palczaztak.” (1636. augusztus 1.) DREL Prot. Kiskom. 206. p. és Révész, 1892. 436.

43352 Müller, 1976. 11.

43453 Kiadta a MOL E 185 Egyéb iratok. 4. t. (44. d.) alatt őrzött iratról: *Sebestyén*, 1922–1923. 167. Idézte *Sebestyén* alapján: *Ember*, 1946. 259.

elsősorban birtokaik megóvása érdekében nem kis számú magánkatonaságuk is részt vett,⁴³⁵ 54 helyettesüket a XVII. században első felében a Kanizsa eleste után különös szerephez jutó Egerszegre rendelték.⁴³⁶ 55 Egerszegről pedig, mely a Zala folyó mentén kiválóan alkalmas volt a zalai végvárak (Kiskomárom, Kapornak, Lenti, Szentgrót, Pölöske, Zalavár stb.) irányítására, a vicegenerális a királyi végváriak vitás kérdéseit is könnyebben intézhette, mint a távoli magánbirtokán (Sárváron vagy Németújváron) székelő főkapitány. Az 1650-es évekig, Batthyány Ádám főkapitánysága idején ugyan a praesidiális hajdúvárossá váló Körmenden is tartottak hadiszéket,⁴³⁷ 56 később azonban egyértelműen Egerszeg vált a végvidéki generalátus hadi bíraskodásának központjává.⁴³⁸ 57

94. Állandó hadbíró kinevezésére eddigi adataink szerint mégsem került sor, hiszen még 1691-ben is Madocsányi Miklós szegvári kapitány elnökölt a Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális mint magisztrátus vezette hadiszéken.⁴³⁹ 58 Egerszegen a XVII. század közepétől felbukkannak ugyan „seregbíráknak” nevezett személyek, ezek azonban – annak ellenére, hogy gyakran királyi katonák voltak – eredetileg mégsem kizárólag a végvár katonaságának hadi bíraskodási feladatait látták el. Ők ugyanis az elvben a veszprémi püspök joghatósága alá tartozó, ténylegesen viszont az egerszegi főkapitány hatalma és igazgatása alá kerülő mezőváros bírói fórumának vezetői voltak. S midőn a mezőváros praesidiális jelleget öltött, a végvári katonaság által teljességgel kisajátított polgári bíróság is praesidializálódott, és ekként a város szerepét maga a sereg vette át. Az eddigi kutatás eredményei alapján ugyanis csak így magyarázhatjuk, hogy Bócz Gergely, aki 1687-ben „Egerszegi Város Biró”-ként állt ki tizenkét esküdtársával elismervényt a város egyik erdejének eladásáról, 1691-ben az egerszegi vicegenerális által összehívott hadiszéken az említett szegvári kapitány elnöklete alatt Lakatos Lukáccsal együtt „Judices Bellici praesidii Egerszeghiensis” címmel bukkan fel.⁴⁴⁰ 59 Sőt 1700-ban őt jelölték az egerszegi őrmesteri tisztségre.⁴⁴¹ 60

Mindennek háttérben az a XVII. század első felétől végbemenő gyökeres társadalmi változás ismerhető fel, melynek jelentőségére a dunántúli királyi és földesúri várak alatti praesidiális mezővárosok kapcsán *Rúzsás Lajos* hívta fel a figyelmet.⁴⁴² 61 A probléma részletes kifejtése további kutatások elvégzése után önálló tanulmányt érdemel, a katonai igazságszolgáltatás kapcsán megemlítését mégsem kerülhettem el. Mivel a XVII. század közepétől a végvári társadalom fokozatos felszámolódásáig, illetve átalakulásáig az egerszegi praesidiális mezőváros de facto az ott szolgáló főkapitányok joghatósága alatt állt,⁴⁴³ 62 ezért szinte biztosra vehető, hogy a mezővárosi „sereg” (azaz a királyi katonaság mintájára ugyancsak hadakozó és a püspöki joghatóság alól magukat kivonó mezővárosi lakosság) bírái⁴⁴⁴ 63 gyakran részt vettek az egerszegi kapitány

43554 Ezek szervezetére és szerepére lásd *Varga J. János* monográfiáját: *Varga J.*, 1981.

43655 *Müller*, 1976. 25. és MOL E 211 Series II. 26. t. fol. 514. Egerszeg jelentőségének növekedését a Zala vár-megyeyi jegyzőkönyvek alapján is jól nyomon követhetjük. *Fára*, 1936. 9–16.

43756 1644. július 7-én és 1647. július 27-én Batthyány generális Körmenden tartotta hadiszékét („Sedes videlicet Judiciaria illustrissimi domini Comitis Adami de Battyán ratione confiniorum Canisae oppositorum”). 1644: *Takáts*, 154–155. és *Varga J.*, 1977. 450.; 1647: MOL P 1313 252. cs. fol. 622–625.

43857 Erre Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális idejéből számos bizonyítékunk van. 1691-ből pedig a hadiszék jegyzőkönyve is fennmaradt. MOL P 1313 252. cs. fol. 522–535. Felhasználta *Varga J.*, 1977. 445. és 449. Nagy Ferencre és katonai igazságszolgáltatási tevékenységére: *Iványi E.*, 1983. és *Takáts*, [1926.] 147., 150–152., 155–156., illetve *Müller*, 1976. 52.: No 12.

43958 „praesentium Judiciorum Praeses”. MOL P 1313 252. cs. fol. 522., 524. és 533.

44059 1687: *Sebők*, 1902. 12.; 1691: MOL P 1313 252. cs. fol. 522. és 534.

44160 *Sebők*, 1902. 13–16.

44261 *Rúzsás*, 1968. Vö. még *Szántó*, 1984.

44362 1628-ban a veszprémi püspök, a Ráttky György egerszegi kapitánnyal és katonáival kötött szerződés alapján, még megkísérelte mezővárosi polgárait a királyi kapitányokkal szemben saját joghatóságában megtartani. Ez ugyanis kimondta, hogy a várban szolgáló királyi katonákat a kapitány büntesse vétkeikért, a polgárok azonban „nem az Kapitány törvénye alá” tartoznak. Emellett előírta az egyezés azt is, hogy „az Vitezlő rend kiczintől fogva nagygh, az kik szőlőket es földeket birnak, esztendőnkint tartoznak egész dézsmával ő Nagyságának [ti. a püspöknek] jövendőben”. A szerződésnek a püspöki levéltárban fennmaradt példánya: VPL Dec. Episc. No 53. 7. és 11. pont. Az egerszegiek példányáról kiadta: *Sebők*, 1902. 8–10. Idézi: *Müller*, 1976. 11. (A püspök joghatóságát a század közepére teljesen elvesztette jobbágyai felett, a katonák pedig rendszeresen megtagadták a dézsma fizetését. VPL Dec. Episc. No 31., No 86. stb. és VPL Misc. No 140.)

44463 Ez ideig a következő egerszegi seregbírákat ismerjük: 1675. január 13. Bajnovics Gergely Cohortis omnino [sic5] Praesidii Egerszegh” (MOL P 235 Com. Zalad. No 300., No 508.); 1682 Szabó Pál (*Takáts*,

hadiszékének ítélethozatalában. Már csak azért is, mert nem ritkán maguk is az uralkodó zsoldjáért szolgáltak.

95A Kanizsával szembeni generalátus területén tehát a XVII. század közepétől többnyire Egerszegen tartották a hadiszéket. Néhány adattal mégis rendelkezünk arra vonatkozólag, hogy 1650-et megelőzően királyi végváriak felett alkalomadtán Körmenten is hoztak ítéleteket. Ennek oka azonban – véleményem szerint – pusztán abban keresendő, hogy a Rába-parti város egyrészt a főkapitány egyik fontos birtokközpontja volt, másrészt pedig azzal, hogy a töröktől még viszonylag védettebb helyen feküdt.⁴⁴⁵64 A hadiszék tehát elsősorban nem az ott állomásozó hadinép miatt ülésezett az 1640-es években Körmenten, hiszen a Bocskai szabadságharc óta királyi katonaság nem szolgált a városban;⁴⁴⁶65 így annak védelmét a pereiket a Batthyányak úriszékére fellebbező mezővárosi katona-polgárok biztosították.⁴⁴⁷66 1650-ben azután Batthyány Ádám egy már lassan fél évszázados folyamatot zárt le, amikor mint a mezőváros földesura (hangsúlyoznám földesúri és nem generális kapitányi minőségében) hajdúprivilegiummal ruházta fel Körment lakóit, miként ugyanezt tette 1646-ban a Rába-parti Csákánnyal is.⁴⁴⁸67 Alattvalóit a kiváltságlevél értelmében mentesítette mindenféle szolgáltatástól, akik ezért pusztán katonáskodással tartoztak és a szolgálatmentesség mellett egyéb kiváltságokban részesültek. Ezek közé tartozott a korábbi mezőváros bíróságának és ítélkezési gyakorlatának átalakítása. A privilegiumlevél hatodik pontja ugyanis kimondta, hogy a lovas és gyalogos sereg – mely alatt maga a város értendő⁴⁴⁹68 – peres ügyeit a kapitány felügyelete alatt a „hűtves seregh biró” intézi tizenkét esküdte, valamint a seregdeák segítségével. A fellebbezéseket gyakorlatát illetően Batthyány a következőképpen rendelkezett: „Ha penigh olyan törvény lenne, a’ melly a’z az város biráji előtt el nem igazodhatnék, hanem az kapitány székre appellaltatnék, az ott való kapitány kin való embereket tartozzék convocálni, olyakat penigh, a’ kik az törvényhez értenek, és azokkal revideáltassa az appellans causáját ... Ha penigh az kapitány széken-is el nem igazodhatnék azon causa, tehát szabad légyen az vesztő félnek fő kapitányunk eleiben s – ha kívántatik, az mi széünkre-is appellálni, főnt tartván azt is, hogy ha criminalis az causa, az olyan személy 96meg fogatattván; *németh-ujvári várunkban jó vigyazás alat fogva föl vitet-tessék, és az olyanoknak az régi szokás szerént az magunk törvény széken lészen törvények és büntetések* [kiemelés tőlem – P. G.]”⁴⁵⁰69

A téma ez ideig egyetlen feldolgozója a kiváltságlevél ezen pontját úgy értelmezte, hogy – a Balatontól délnyugatra fekvő végvárak kapitányi székeihez hasonlóan – a körmenti „seregszékről” is Batthyány Ádám végvidéki főkapitány hadi-székre kellett fellebbezni, s az előbbi idézetben szereplő „főkapitány” alatt Batthyány helyettesét kell érteni.⁴⁵¹70 Ez a vélemény a fentiekben vázoltak alapján korrigálásra szorul.

[1926.] 147.; Müller, 1976. 27.); 1687. április 21. Melegh Balázs „Egersegi seregh Biraja” (MOL P 1314 No 10 858.); 1688 Magosics János (Uo.); 1691. november 16. Bócz Gergely és Lakatos Lukács „Judices Bellici praesidii Eger-szeghiensis” (MOL P 1313 252. cs. fol. 522. és 534.)

44564 Zala vármegye az állandó török veszély miatt közgyűlését és ítélőszékét 1622-től kezdődően 1689-ig többnyire Egerszeg helyett Körmenten vagy Szentgróton tartotta, néhány alkalommal pedig Sümegen ült össze (Fára, 1936. 8. és 15–16.). 1643-ban például a vármegye az alábbi módon indokolta sedriája Körmentre kerülését: „Nos Franciscus Perneszy de Osztopan et Nicolaus Darabos de Nadasd Vice Comites, Judlium et Jurati Assessores Comitatus Szaladiensis Sedriae Oppidi Keörmend, quo nimirum ex Oppido Szala Egerszegh, loco alias usitato, ob metum et formidinem Turcarum Christiani nominis hostium eadem sedria est translata.” MOL P 235 Com. Zalad. No 369.

44665 A XVII. század elején Körment egy ideig királyi őrséggel ellátott végvár volt, melynek kapitányává számos más hozzátartozó végházzal egyetemben Mátyás főherceg 1601-ben Batthyány Ferencet nevezte ki („Die Ober Hauptmanschaft Zue Kermend vnnd andern dahin gehöri gen Heüsern”). A királyi katonaság az ő joghatósága alatt állt. Faludy Imre vajdát, aki 1602-ben hatvan emberével Tapolca mezővárosát megtámadta és kirabolta, „mivel ez a vajda királyi zsoldban áll, zsoldelvonás és testi büntetés terhe mellett” a királyi kapitány tartozott további hasonló cselekedeteitől eltiltani. 1601: ÖStA HKR KIA IX. c. 4.; 1602: Iványi B., 1942. 134–135.: No 288.

44766 Tóth I., 1992. 22–24.

44867 A körmenti privilegiumot az eredetiről kiadta: Iványi B., 1943. 149–153.: No 14. Egy XVIII. századi per mellékletében fennmaradt másolatról – jelentőségét felismerve – újra közzétette: Zimányi, 1960. 294–296.: No 1. Vö. Tóth I., 1992. 21–22. A csákányi kiváltságlevél: Zimányi, 1960. 297–298.: No 4.

44968 „1650. május 7. után Körment város közönsége mint »körmenti lovas és gyalog sereg« jelentkezik, azaz a város közönségének most már *sereg* a neve” Iványi B., 1943. 125.

45069 Zimányi, 1960. 295–296.: No 1.: 6. pont.

45170 „A Balatontól délre eső várak seregszékeiktől ellenben a Batthyányak hadiszékéhez kellett fellebbezni.

Körmend esetében ugyanis 1650 után nem a királyi végvárok „vitézli törvényszékként” emlegetett hadi bíraskodási fórumaihoz hasonló seregszék jött létre, hanem a korábbi mezővárosi bíróság – miként azt a fentiekben részletesen kifejtettük – a város lakóinak speciális katonáskodó réteggé válása és kiváltságolása révén bizonyos hadi bíraskodási jelleget öltött. Másként fogalmazva a földesúri mezőváros polgári bírósága „militarizálódott” – miként ezt Kelemen György sereg-bíró néhány alkalommal felbukkanó tisztségelnevezése igazolja: „ezen Varosnak sereg biraia”, illetve „ezen Varosnak Feö Vaidaia es Seregh Feö Biraia”.⁴⁵²71 Ez azonban nem jelentette azt, hogy az immáron hajdú kiváltsággal bíró Batthyány-alattvalók, akik ezáltal a földesúr magánhadseregének tagjaivá váltak, kikerültek volna annak igazságszolgáltatása alól. A körmendi hajdúvárosi kapitány székéről ezért nem a Kanizsával szembeni végek generálisának személyében eljáró vicegenerális egerszegi székére, hanem – amint azt a kiváltságlevél kimondta – a főkapitány, azaz a Batthyány-magánhadsereg, illetve szervitorok főkapitányának székére kellett (legalábbis elvileg) fellebbezni. Onnét pedig szükség esetén nem a hadiszékre, hanem – amint azt a criminalis causák esetében a földesúr konkrétan megnevezte – a németújvári Batthyány-úriszékre lehetett apellálni.⁴⁵³72 A földesúr tehát nem rendelte a királyi végváriak felett ítélkező hadiszék elé katonáit, pusztán egy olyan több lépcsős bíraskodási gyakorlatot vezetett be, mint amelyet Nádasdy Pál főkapitány a királyi végváriak esetében írt elő. Egyrészt a földesúr is tehermentesíteni kívánta magát katonasága állandó problémáitól, másrészt a királyi végváriaknál tapasztalt eljáráshoz pusztán külsődlegesen hasonló fellebbezési gyakorlat bevezetésével akarta a mezőváros katonáinak kiváltságait erősíteni. A privilégium ezen elemével a hajdúváros lakói – úgy tűnik – mégsem éltek. A több lépcsős fellebbezési rendszer nem vált gyakorlattá, az apellációk ugyanis a régi rend ⁹⁷szerint továbbra is az úriszékre kerültek. 1658-ban Fotos Mihály katona (miles) Vida Benedek özvegye ellen indított perét apellálta „ad sedem Dominum Magistratum [sic!]”.⁴⁵⁴73 Másfél évtized múlva Karakai Demeter körmendi seregbíró a peres ügyet szintén nem a privilégium által meghatározott fórumra, a magánföldesúri katonaság főkapitányának székére, hanem az 1650 előtti gyakorlatnak megfelelően egyenesen a Batthyány-úriszékre továbbította, „mivel hogj az Parsok mind az ket reszrul suc-cumbaltak, hogj az Nagyságod Uri széken Aprobaltatik azon dolog”.⁴⁵⁵74 A körmendi praesidiális mezőváros bírója⁴⁵⁶75 vezette „seregszék” mégsem tekinthető kuriózumnak, hiszen a Dunántúlon számos ehhez, illetve az egerszegihez hasonló praesidiális jellegű ítélkező fórumot találunk.⁴⁵⁷76 Ezen magánföldesúri, illetve királyi várak alatti praesidiális mezővárosi „seregszékek” (Tapolca, Sümeg,

Ennek módját Batthyány I. Ádám a következőképpen szabályozta: ha a seregszék előtt „... el nem igazodhatnék azon causa, tehát szabad légyen az vesztő félnek főkapitányunk [ti. Batthyány helyettese] eleiben, s ha kívántatik az mi székünkre is apellálni. Főnt tartván azt is, hogy ha criminalis az causa, az olyan személy megfogattatván németújvári várunkban jó vigyázás alatt fogva fölvitetessék és az olyanoknak az régi szokás szerént az magunk törvényszékén lészen törvények és büntetések.” *Varga J.*, 1977. 448.

45271 MOL P 235 Neoreg. Misc. No 267. fol. 12. és fol. 32.

45372 Ugyanígy rendelkezett Batthyány Ádám már 1646-ban Csákány esetében is: „Est fön tartuan, hogi ha a' kereset tob lenne huss forentnal, az uesto felnek appellatjo engettesek fő kapjtanunk elejben, es ha kjuantatjk, magunk szekjreis, föl tartuan ast, hogy ha crjmalis az causa, az olljan szemel megh fogatatuan nemeth vjuarj varunkban io ujgiazas alat fogua föl ujtessek, es az olljanoknak az reghj sokass szerent maghunk töruenj szekjn leszen töruenjek es büntetesekis.” *Zimányi*, 1960. 298.: No 4.: 5. pont.

45473 „Az A. Apellatt ad sedem Dominum Magistratum. Deliberatum est: Trans mititur [sic!].” MOL P 235 Neoreg. Misc. No 267. fol. 36–37. Vö. egy másik fellebbezési esettel: Uo. fol. 35–36.

45574 1682: MOL P 1314 No 24 030.

45675 Ez ideig a következő körmendi seregbírákról rendelkezünk adatokkal: 1650. május 15. Babos Szabó György (MOL P 1322 53. cs. No 961. és *Tóth I.*, 1992. 128.), aki az 1630-as évek elejétől körmendi katona, majd 1646-ban a körmendi szabók egyik céhmestere, végül 1650 körül tizedes. Valamikor 1674 és 1680 között hunyt el (*Tóth I.*, 1984. 60.). 1652–1659 Kelemen György (1652. április 15.: MOL P 1314 No 25 463.; 1655–1659: MOL P 235 Neoreg. Misc. No 267.), aki az eddig előkerült adatok szerint már 1642-től 1663-ig a sereg vajdája (1642: MOL P 1322 42. cs. No 105.; 1663: Uo. 55. cs. No 1363.), majd 1685. március 2-án városi esküdt (MOL P 45 1685–89. fol. 35–36.). 1676–1683 Karakai (másként Krakкаи) Dömötör (1676. július 19.: Uo. 1674–76. fol. 73–74.; *Varga J.*, 1977. 444.; 1679. május 2.: *Tóth I.*, 1992. 136.; 1682. március 14.: MOL P 1314 No 24 030. és 1683. március 3.: „Fő Seregh Biro”-ként említve Uo. No 27 797.) 1685–1695 Horváth Balázs (1685. március 2.: „Fő Sereg Biro” MOL P 45 1685–89. fol. 35–36.; 1695-ben és előtte: *Varga J.*, 1977. 442.: 11. jegyz. és *Varga J.*, 1992. 42.: 11. jegyz.)

45776 Ezért nem tartom szerencsésnek, hogy *Varga J. János* a seregszéket nem egy klasszikus értelemben vett királyi végvár példáján, hanem egy speciális „militarizálódott” polgári bíraskodási fórumon mutatta be. *Varga J.*, 1977. 440–441. Vö. *Rúzsás*, 1968.

Devecser, Vázsony, Szent-grót, Kapornak, ill. Keszthely, Kiskomárom stb.) részletes bemutatására csak külön tanulmány vállalkozhat.

A magyar végvári katonaság hadi bíraskodása a XVII. század elejére a török elleni végvárrendszer minden egyes területén szilárd szervezeti kereteket öltött. A XVI. század hatvanas éveiben megkezdődő folyamat eredményeként a magyarországi végvidékek központjaiban – ugyan nem egyszerre, felső utasításra – sorra alakultak meg a külön e célból alkalmazott hadi bírák vezette hadiszékek. Míg Felső-Magyar-oroszágban a korszak egyik legjelentősebb európai hadvezérének, Lazarus von Schwendinek a tevékenysége nagy mértékben elősegítette – sőt talán kicsit siettette is – a hivatásos hadi bíró irányította főkapitányi ítélkező fórum kialakulását, addig az ország többi területén a fejlődés szükségszerű következményeként alakultak meg a katonai igazságszolgáltatás ezen fórumai. A végvári katonaság és a polgári lakosság vitás kérdései és állandó ellentétei, valamint az egyre inkább egységesebb társadalmi csoporttá váló királyi végvárakban szolgáló „vitélző nép” önállósulási törekvései az 1580-as évekre már nyilvánvalóvá tették a főkapitánysági hadbírák alkalmazásának szükségességét. Ugyanekkor már a végvidéki generálisok sem nélkülözhettek olyan személyeket, akik a viszonylag nagy létszámú katonaság egyre gyakoribb peres ügyeit és viszályait intézhették. Nem véletlen tehát, hogy éppen ebben az időszakban teljesedik ki a végvári hadi bíraskodás rendszere, mely szervesen kötődött a védelem 98szervezeti egységeit jelentő végvidéki generalátusokhoz. Erre az időre ezek rendszere is viszonylag szilárdtá vált, és megkezdődött a főkapitányok melletti katonai tisztviselőkar kialakulása (köztük a hadbírákkal), mely természetesen területenként más-más ütemben és módon ment végbe.⁴⁵⁸⁷⁷

A magyar végvári katonaság hadi bíraskodásának fejlődése és szakszerűsödése egyes nagyobb és bizonyos vonatkozásokban speciális helyzetű végvárainkban magával hozta a hadbírák mintájára kinevezendő várbeli seregbírák alkalmazását. Léva várában, mely a XVI. században, Érsekújvár felépüléséig a bányavidéki és a „dunán-inneni” kerületi főkapitány, majd később egy ideig helyettese székhelye volt, már a XVII. század elején külön seregbírárt alkalmaztak.⁴⁵⁹⁷⁸ A szintén bányavidéki Füleken a magyar „vitélző népnek” ugyancsak nagy szüksége volt külön seregbírára. A XVII. században ugyanis a magyar végváriak mellett három vármegye (Pest–Pilis–Solt, Heves–Külső–Szolnok és Nógrád–Kis-Hont) tartotta székhelyét a várban, így a nemesekkel való viszálykodások és joghatósági konfliktusok mindennaposak vol-tak.⁴⁶⁰⁷⁹ A kisebb végházakban ellenben nem volt szükség, de lehetőség sem, külön seregbírák alkalmazására. Ezekben a hadi bíraskodás feladatait általában a fő- vagy vicekapitányok látták el (mint a „vitélző törvényszék” bírái), míg a perekkel kapcsolatatos írásbeli teendőket a seregjegyzők intézték.⁴⁶¹⁸⁰ A XVII. század elejére a királyi végvárak magyar hadinépe – a rendek jelentős ellenállása ellenére – mégis megszerezte az önálló bíraskodás jogát, mely azután egy egész évszázadon át önállóságának egyik legfontosabb és legföltettebb alapelemévé vált.

994. A korabeli terminológia problémái

A hadi bíraskodásban részt vevő személyek korabeli elnevezéseinek értelmezési nehézségeit már az egerszegi és körmendi példán deklaráltuk. A szakirodalomban a legkülönfélébb elnevezések bukkannak fel. Elsősorban a főkapitányi székhelyeken szolgáló és katonai bíraskodást folytató személyek tisztségmegnevezése nem egységes. A Győrben szolgáló judex bellicust például olykor hadbíróként említik, olykor

45877 Nem osztható tehát *Takáts Sándornak* és *Varga J. Jánosnak* az a véleménye, miszerint „a hadiszékek keletke-zése nálunk egy időbe esik a kerületi főkapitányságok (generalatusok) megalapításával”. *Takáts*, [1926.] 140. és *Varga J.*, 1977. 445. A probléma – mint az a fentiekben kiderülhetett – sokkal árnyaltabb megközelítést igényel, hiszen a végvidéki és kerületi főkapitányságok kialakulása sem köthető pusztán egy évszámhoz, létre-jöttük ugyanis hosszú fejlődés eredménye volt. Ugyanígy kell vizsgálnunk a főkapitányságokhoz kötődő minden tisztség, így a hadbírák kinevezését és az általuk vezetett hadiszékek életre hívását is.

45978 1610 körül Bálint deákot lévai ”Seregh býro”-ként említik. MOL E 196 Fasc. 36. No 14.

46079 A füleki seregbíróra a legkorábbi adatot ez ideig 1642-ből ismerem, amikor Deák János töltötte be a tisztséget („Fulekiensis praesidii Judex bellicus”). MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 197. A füleki nemesség és a végvári katonaság ellentéteire lásd a IV/1. alfejezetet.

46180 1662-ben a veszprémi seregszéket például Laskói András „Csaszar Urunk eő Fölsege Beszpremi Veghazanak Vice Capitannia es ezen vitezleő törveni-szeknek biraia” vezette, a bíróság felmentőlevelét pedig Hegedűs Már-ton várbeli „hitős Notarius” állította ki. MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 16. Lásd egész terjedelemben az Okmánytárban – No 9. Vö. még MOL P 71 Fasc. 273. Köteg I. fol. 27–31. („Vice Capitani Uram törüeni biro” ugyancsak Veszprémben.) és *Takáts*, [1926.] 142. és 152.

viszont seregbírónak hívják.⁴⁶²¹ *Molnár Szulpicz* a pannonthalmi bencés rend-történetben egy alkalommal már kifejezte bizonytalanságát a terminológia ingadozásával kapcsolatban. A győri Visi Nagy Pált egy 1624. évi visszaélése kapcsán, amikor a joghatósága alá nem tartozó néhány nyalkai jobbágy felett ítélkezett, a következőképpen említette: „győri seregbíró (hadbíró)”.⁴⁶³² Hasonló problémákkal kerülhetünk szembe az érsekújvári⁴⁶⁴³ és komáromi bírák⁴⁶⁵⁴ esetében is, akiket ugyancsak elég rendszertelenül hív az irodalom néha sereg-, néha pedig hadbíráknak.

Az elnevezések különbözősége két alapvető okra vezethető vissza. Egyrészt maga a korabeli gyakorlat sem volt egységes, másrészt a latin 'judex bellicus' kifejezést gyakran nem hadbírónak – mint azt természetszerűleg gondolnánk –, hanem seregbírónak kell fordítanunk. A korabeli magyar nyelv ugyanis ugyanarra a latin formulára több változatot teremtett. A különböző verziók használata azonban jól köthető az ország egyes területeihez, illetve végvidéki főkapitányságaihoz, sőt – úgy vélem – az elnevezések eredete is megmagyarázható.

Az első főkapitányi hadi bíraskodást folytató személy, Wékey Ferenc magyar nyelvű ítéletleveleiben magát kizárólag „Chazarnak Ew felseghenek hady Býraýa”-ként titulálta.⁴⁶⁶⁵ A latin nyelvű forrásokban általában „Judex Bellicus” alakban szerepel,⁴⁶⁷⁶ néhány eseten azonban a „Judex Belli” tisztségnévvel illetik.⁴⁶⁸⁷ Egyetlen német nyelvű említése pedig „oberster Kriegsrichter”-nek nevezi.⁴⁶⁹⁸ Wékey magyar tisztségelnevezését később utódjai változatlan formában vették át. A latin 'judex bellicus' kifejezést tehát Felső-Magyarországon magyarra mindig 'hadi bíró-, hadbíró'-ként fordították. 1636-ban Láczy Gergely beiktatásakor esküjében „az hadi birosaghnak ream bizot Tisztiben és egyéb dolghokbanis” ígért hűséget az uralkodónak.⁴⁷⁰⁹ 1676-ban a jezsuita Tarnóczi István Nagyszombatban megjelent kis könyvét Fodor Jánosnak ajánlotta, akit „Koronas Kiralyunk o Felsege Hadi, és Kassa Várossának érdemes Birája” alakban nevezett meg.⁴⁷¹¹⁰ A seregbíró tisztségnév nem is illett volna a felső részek hadbíráihoz, ők ugyanis nem egy adott vár őrsegének, vagyis az ott szolgáló magyar seregnek, hanem egész Felső-Magyarországnak, azaz a kassai főkapitányságnak voltak bírái; miként ezt terjedelmesebb latin elnevezéseik kiválóan tükrözik: „Superiorum partium Judex bellicus”, „Judex bellicus in superioribus Regni partibus”, illetve „partium Regni Hungariae superiorum Sedis Bellicae Confinariae Judex primarius”.⁴⁷²¹¹ S noha a jogszolgáltatást általában a főkapitányság központjában az úgynevezett királyi házban folytatták,⁴⁷³¹² lakhelyüket gyakran nem Kassán, hanem magánbirtokukon vagy ott tartották, ahol más tisztségük ellátásában serénykedtek. Mindez azzal függött össze, hogy a felső-magyarországi hadbírák – amint erre később még visszatérek – gyakran

4621 Előfordul olyan eset, hogy ugyanaz a szerző egy tanulmányban használja a kétféle elnevezést. *Ráth Károly* például Visi Nagy Pált Győrből 1627-ben „hadbíró”-ként, egy esztendő múlva azonban már „seregbíró”-ként említi. *Ráth*, 1860. 44. és 50. Néha pedig egészen modern kifejezésekre bukkanhatunk: „Horváth Ferenc katonai főbíró” Győrben (1644). *Bittó*, 1934. 273. Vö. *Eckhart*, 1954. 27.

4632 *PRT*, IV. köt. 228.

4643 Győry Nagy Jánosról, a híres genealógus, *Nagy Iván* őséről, Pest–Pilis–Solt vármegye regesztáiban 1657-ben „az újvári vár hadbírája”-ként, később viszont „érsekújvári seregbíró” tisztség-elnevezéssel olvashatunk. *Borosy*, 1983. 80.: No 364. és *Borosy*, 1984. 56.: No 1259. Vö. *Benda*, 1972. 297.: 1607: Deák Lőrinc érsekújvári „hadbíró”.

4654 Jóllehet *Takáts Sándor* Komáromban kizárólag seregbírákat említ, a szakirodalomban mégis több helyen had-bírákkal találkozunk. 1625: Huszár Mátyás „komáromi hadbíró” (*Varga J.*, 1977. 458.: 95. jegyz.) 1671: „Klu-csói István őrseghadbíró” (*Ráth*, 1865. 68. és *Erdélyi Gy.*, 1913. 152.)

4665 *Döbrentei*, 1840. 196–197. és *Thaly*, 1898. 37–38.: No 1. A következőkben az egyes tisztség-elnevezések igazolására mindig csak egy-egy példát említek és nem sorolom fel az összes előfordulást, azokról ugyanis az olvasó az Archontológiából részletesen tájékozódhat.

4676 ÖStA FHKA HFU RN 22. 1571. März fol. 158. és 163.

4687 MOL E 244 Libr. exp. 1. köt. fol. 106.

4698 *Takáts*, [1926.] 145.

4709 MOL E 211 Series I. Fasc. 8–9. fol. 743–744. Lásd az Okmánytárban – No 6.

47110 *Tarnóczi*, 1676. fol. 2.

47211 1600: ÖStA FHKA Fam-Akt. B–P.60.; *Veress*, 1909. 404–405.: No 540. Lásd az Okmánytárban – No 3.; 1609: ÖStA FHKA HFU RN 97. 1609. Juni fol. 105.; 1673: AMK Suppl. H. 1668–75. No 9273/11.

47312 1669-ben a hadiszéket „az Mi kegyelmes Csaszar és koronas kiraly Urunk eő Fölsege hazanal, ugymint azon haznal, azhol Fő Generalis Urunknak eő Nagysággha residentiaia Vagyon” tartották, amint ez Buzafalusi Szent-péteri István ideiglenesen megbízott hadbírónak az egyik hajdúváros számára kibocsátott citációjából megtudható. MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fol. 145. Lásd az Okmánytárban – No 11.

más (vármegyei, városi vagy katonai) tisztségük mellett kiegészítésképpen látták el a főkapitányság katonai igazságszolgáltatási feladatainak intézését.

A győri és bányavidéki generalátus központjában a felső részekben használtaktól eltérő elnevezések alakultak ki. Ez elsősorban annak a fejlődési folyamatnak az eredménye volt, mely során a győri és érsekújvári erődben a *judex bellicus*ok tisztsége létrejött. Jóllehet a győri Ormándy János kinevezését megelőzően az új tisztségviselő fizetése körüli alkudozások alkalmával Nogarol generális azzal érvelt, hogy a seregbíró Győr mellett a főkapitányság többi véghelyének fellebbezett peres ügyeit és viszálykodásait is rendezni tartozik, lényegében azonban Ormándy, majd elsősorban XVII. századi utódjai feladatainak többsége a Győrben szolgáló magyar sereg egyes-bajos dolgaival állt kapcsolatban. Ugyanez elmondható Érsekújvár esetében is. Noha az újvári bíró győri társához hasonlóan ugyancsak ítélkezett a főkapitány székére apellált perekben, feladatköre elsősorban mégiscsak az újvári várban felmerülő ellentétek rendezésében rejlett – annál is inkább, mert a főkapitányság másik két kulcshelyén, Léván és Füleken külön seregbírákat alkalmaztak.

Összegezve tehát: a katonai igazságszolgáltatás vezetői mind Győrött, mind a bányavidéki generalátus székhelyén elsősorban az ott szolgáló magyar sereg (*exercitus*) bírái voltak és csak másodlagosan látták el az egész végvidék hadbírói feladatait. Mindez elnevezéseikben is tükröződik. A győri *judex*ek ugyanis még akkor is a seregbíró nevet viselték, ha a főkapitányság ügyeiben jártak el vagy már tudatosan is a generalátus bírúinak titulálták magukat. 1689-ben például Vásárhelyi Nagy 101Ferenc a következő tisztségnévvel bukkan fel: „Győri és azhoz tartozando vegeknek Sereg Birája”.⁴⁷⁴13 De már a legkorábbi magyar elnevezés is (1604) a sereg bírójáról beszél: „gieörý szeregh Biraia”.⁴⁷⁵14 Ugyanezt a későbbi magyar és latin alakok csak tovább színesítik: vagy arra utalnak, hogy a győri seregbíró a magyar katonaság bírója volt („Győry Magyar Uitezleő Seregh Biraia”, „Magyar Uitezleő rendnek Seregh biraia”, illetve „*Judex Exercitus Praesidii Hungarici Jauriensis*”),⁴⁷⁶15 vagy arra, hogy a főkapitány hadiszékén hozta meg ítéleteit („*iudex ordinarius sedis iudiciariae mili-taris exercitus Hungarici praesidii Jauriensis*”).⁴⁷⁷16 Noha Újvár esetében – talán éppen felső-magyarországi hatásra – a XVII. század elején egy alkalommal a 'hadi bíró' elnevezéssel is találkozhatunk,⁴⁷⁸17 általában itt is a „Seregbiro” magyar kifejezést⁴⁷⁹18 vagy annak a győrihez hasonló latin megfelelőit használják („*Judex Bellicus Praesidii Uyvariensis*”, „*Judex Bellicus Sedis Judiciariae militaris Exercitus praesidii Wývariensis*”).⁴⁸⁰19 A XVII. század elején Hadriczius János egyik címe viszont még kifejezetten területi hatáskörre utal („*Judex exercitus partium Regni CisDanubia-narum in Vywar existens*”).⁴⁸¹20 Érsekújvár 1663. évi eleste után a sereg bírója elnevezés azonban már nehézkesnek tűnhetett – még akkor is, ha a bírói székhely Sempte várába került át –, ezért Vály Jánost leginkább a bányavidéki és Újvárral szembeni végvidéki főkapitányság hadiszéki bírójaként említik forrásaink („*Sedis Judiciariae bellicae Generalatus Praesidiorum Antemontanorum, Cis-Danubianorum Confinio-rumque ad Vyvár oppositorum pro tempore Substitutus Judex*”).⁴⁸²21 1663 előtt azonban a '*judex bellicus*' megfelelője Győrhez hasonlóan Érsekújvárott is a 'seregbíró' és nem a szakirodalomban oly gyakran előforduló hadbíró volt.

Hasonló következtetésre juthatunk a komáromi naszádosok bíróságának vizsgálatakor. A XVI. században az elnevezések ugyan még utalnak a katonák naszádos voltára („*judex navalis exercitus hungarici Comaromiensis*”),⁴⁸³22 a XVII. század elején azonban a seregbíró már mindkettő, azaz a vízi és a városban elszállásolt sereg bírója is egyidejűleg („*praesidii Comaroniensis utriusque Exercitus Ungarici Judex*

47413 MOL O 70 Fasc. 5. No 432. Ennek a magyar elnevezésnek a következő latin formula felelt meg: „*Praesidii Jauriensis Confiniorumque eidem annexorum Judex Bellicus*” (1687). Uo. Fasc. 1. No 24. A végvidéki jellegre utaló latin kifejezés legkorábbi előfordulása 1659-ből való, amikor Bélaváry Györgyöt szóról-szóra ugyanezzel tisztség-elnevezéssel említik. GyKHL Felvállási jkv. 11. köt. fol. 217–218.

47514 1604: Komáromy István. GyL GyV Tanácsulési jkv. 3. köt. 1. p.

47615 Az említés sorrendjében: 1647: GyL GyVm Közgy. ir. I/12/1663.; 1662: GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 133–135.; 1650: MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 29. No 1. és 2.

47716 *Bittó*, 1934. 274.

47817 1610 körül: MOL E 196 Fasc. 36. No 14.

47918 1662: EPL VL Acta Rad. Missiles. Győry Nagy János levele Hölgyi Gáspárhoz. 1662. július 18., Érsekújvár.

48019 1642: MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 197.; 1657: PML PPSVm Közgy. jkv. II. köt. 43. p.

48120 1603: ÖStA FHKA HFU RN 76.1603. Aug. fol. 40.

48221 1672: MOL P 125 No 11 372.

48322 1593: *Takáts*, 1908. 171.: 1. jegyz.

bellicus”).⁴⁸⁴23 Később a 'judex bellicusok' az egész komáromi magyar „vitézlo rend” bírójának címét viselik („Judex Bellicus Exercitus Militiae Hungaricae Coma-roniensis”, 102, „judex bellicus exercitus Comaromiensis Hungarorum”),⁴⁸⁵24 sőt olykor egyenesen a révkomáromi végház magyar seregbíráinak titulálják magukat („Rév Komárom Vég házának Magyar renden valo Vitezenek Seregh Biráia”).⁴⁸⁶25 Emellett 1676-ban felbukkan egy olyan kifejezés, mely még arra is utalást tesz, hogy a naszádos magyar hadinép ellentétben a várban szolgáló idegen katonasággal – miként az a XVI. század közepétől szokássá vált – Komárom városában teljesít szolgálatot („Oppidi Rév Comaromiensis militiae Hungaricae Judex Bellicus”).⁴⁸⁷26 'Hadbíró' terminológiával egyetlen alkalommal sem találkozunk, így biztosan kijelenthető, hogy míg a latin 'judex bellicus' kifejezést Kassán, illetve Felső-Magyarországon magyarra mindig 'hadbírónak' fordították, addig Győrött, Érsekújvárott és Komáromban ennek általános megfelelője a 'seregbíró' volt, még akkor is, ha a végvidéki főkapitányság katonai igazságszolgáltatásával összefüggő feladatokat látott el. A nagyobb végvárakban uralkodói zsoldért szolgáló és haditörvénykezést folytató magyar bírák latin forrásainkban szereplő 'judex bellicus' tisztsége alatt ugyancsak seregbíró értendő, hiszen ők (példának okáért a füleki vagy a lévai) magyar sereg bírái voltak.⁴⁸⁸27

Német forrásainkban a magyar sereg- és hadbírák jelölésére két kifejezést alkalmaztak. A 'Kriegsrichter' speciálisan a magyar katonák felett ítélező bírák megjelölésére szolgált, német hadbírák esetében ezzel a kifejezéssel ugyanis sohasem találkozunk.⁴⁸⁹28 A 'Kriegsrichter' mellett azonban olykor előfordul a 'Schultheiß' név is. Az Udvari Kamara vagy a Haditanács írnokai ugyanis – függetlenül attól, hogy magyar vagy német hadi bíróról volt szó – gyakran a számukra ismertebb, de a magyar nyelvben sem idegen „Schultheiß” (soltész) szót használták, s legfeljebb a hadi bírák szolgálati helyére tettek utalást („Kriegs Gerichts Schultheiß in Ober Hungarn”, „Ober Hungerisch Kriegs Gerichts Schultheiß”, illetve „Schulteß Zu Vywär”).⁴⁹⁰29 Olykor azonban magyarországi személyek sem voltak teljesen tisztában a judex bellicusok tisztségének mivoltával. Király Imre lizskai főbíró például Fodor Jánost, a felső-magyarországi főkapitány hadbíráját a Szepesi Kamara alárendeltjének vélte („Camerae Scepusiensis Judex Bellicus”).⁴⁹¹30

103A terminológia problémáit tovább bonyolítja, hogy a magyar 'seregbíró' kifejezés nemcsak a királyi végváriak seregbíráit, hanem – elsősorban a XVII. század első harmadától kezdődően – az úgynevezett praesidiális vagy hajdú-privilegiummal felruházott mezővárosoknak, az előbbieken Körmend kapcsán már említett „milita-rizálódott” polgári bírói fórumainak törvénytevőit is jelölheti.⁴⁹²31 A XVII. század első felében a dunántúli földesúri mezővárosok lakosságának nagy része – miként az ország más területein a különböző jogállású hajdútelepek katonáskodó lakói is⁴⁹³32 – viszonylag jelentős szerepet vállalt a török

48423 1624: MOL P 512 1625. fol. 10.

48524 1686: Uo. 1686. fol. 11.; 1632: *Adattár*, 11. 195–196.: No 314.

48625 1677: MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 18. No 13.

48726 GyKHL Felvallási jkv. 13. köt. 571–573. pp. Vö. II/4. fejezet. 36. jegyzetével.

48827 Pusztán néhány példát említve: Léva, 1646: Súly Benedek „Levensis praesidii Judex bellicus” és 1650: ugyanő „Levaj Sereghbjro” MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 197. és 243.; ugyanitt, 1663: Gányi Péter „praesidii Levensis Judex bellicus” = „Seregh Biro” MOL E 199 III. t/4. No 1.; Fülek, 1679: Dúl Mihály „Füleknek seregbirája” és 1680: ugyanő „Praesidii Filekiensis Judex Bellicus”. *Szilády–Szilágyi*, 1863. 70. és MOL P 125 No 11 378.

48928 1589: ismeretlen nevű érsekújvári seregbíró. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 97.; 1590: Ormándy János győri seregbíró. NÖLA SA A. VII. 21. fol. 25.; 1594: Paczoth Zsigmond felső-magyarországi hadbíró. ÖStA KA AFA 1594/2/11; 1601 és 1602: Fáy István felső-magyarországi hadbíró. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 206. Exp. fol. 455–456. és ÖStA FHKA HFU RN 76. 1603. März fol. 682.; 1605: Komáromy István győri seregbíró. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 213/1. Exp. fol. 47.; 1660: Bélaváry György győri seregbíró. *Takáts*, 1908. 59.: 5. jegyz.

49029 1659: ÖStA FHKA HFU RN 207. 1660. Febr. fol. 5.; 1671: ÖStA KA Best. No 1858.; 1603: ÖStA FHKA HFU RN 76. 1603. Aug. fol. 40. Vö. még 1630-ban Klucsóy Albert „Hungrischer Schulteß in Commorn” MOL E 144 Belügy. (1. d.) fol. 879–882.

49130 MOL P 1774 26. t. fol. 84–85.

49231 Emellett latin forrásaink olykor a soltészokat is 'judex bellicus'-ként említik. 1673 (Győr): „Sultetius seu Judex Bellicus Germanicus”. MOL E 554 Fol. Lat. 1223. fol. 118–119.; 1676: „Mauritius Försch Judex Bellicus Germanicus Jauriensis”. MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 29. No 41. fol. 206. Sőt Sibrik Dániel győri lovas hadnagy 1662-ben kelt végrendelete Moritz Förttsch német regiment-soltészt is seregbírának hívja: „Mauritius Förttsch Nemet Seregh Biraia”. GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 133–135.

49332 A hajdútelepekre: *Zimányi*, 1960.; *Nagy L.*, 1986. 51–55.; *Rácz*, 1969. 114–141.; *Dankó*, 1991., illetve

portyák feltartóztatásában és ezáltal az ország védelmében. A mezővárosi lakosság praesidiálódása az elnevezések terén is érdekes változásokat mutat. A városi lakosság jelölésére egyre inkább a 'sereg' szó került előtérbe, arra utalva, hogy a polgárság jelentős része immáron a katonáskodást űzte főfoglalkozásként. Ez gyakran már a hajdú-kiváltságlevelek kibocsátása előtt megtörtént, jelezve azt a társadalmi átalakulást, mely ezen mezővárosok lakói körében fokozatosan ment végbe a XVII. század folyamán. Ennek köszönhetően a század közepére már számos magánföldesúri, illetve királyi vár alatti dunántúli mezőváros (Körmend, Csákány, Tapolca, Sümeg, Szentgrót, Kapornak, Vázsony, illetve Keszthely, Kiskomárom stb.) lakossága a 'sereg' szót használta saját elnevezésére, az uralkodói erődítményekben szolgáló magyar végváriakhoz hasonlóan, akik ugyancsak 'lovas és gyalogos sereg' néven fordultak kérelmeikkel az uralkodóhoz.⁴⁹⁴³³ De gyakran seregként bukkannak fel a Hernád melletti hajdútelepek lakói is.⁴⁹⁵³⁴ Ennek logikus következménye, hogy miután a mezőváros a 'sereg' elnevezéssel kezd élni, a városi bíró címet a seregbíró váltja fel. Körmenden 1650 után tehát már seregbírákat választott a hajdúváros lakossága, pontosabban három jelöltet terjesztett elő erre a tisztségre földesúriak.⁴⁹⁶³⁵ A városi jelleg azonban sehol sem szűnt meg teljesen, ¹⁰⁴csupán módosult a privilégium előírásai szerint, vagy pusztán a lezajlott társadalmi átalakulás következtében. A bírák titulusaiban olykor ez meg is ragadható: 1645-ben például Molnár Miklós „Sümegh Varasi Seregh Biraia”, 1678-ban viszont utódjá Tinkó Mátyás pusztán „Simegi Seregh biraia”-ként szerepel. Ugyanez az irat Tinkó magyar tisztségnevének latin változatát is megadja („Judex oppidi Sümegh”), mely kétségtelenül igazolja a terminológia ingadozását.⁴⁹⁷³⁶

A seregbírák mellett írástudó segédek korabeli elnevezéseinek vizsgálatakor is komoly terminológiai problémák merülnek fel. A királyi had- és seregbírákat a rájuk nehezedő írásbeli feladatok intézésében *Takáts Sándor* megállapítása szerint a „seregdeák (Kriegsnotarius)” segítette, akit „német módra hadi nótáriusnak is híttanak”.⁴⁹⁸³⁷ Ez a megállapítás azonban korrigálásra szorul. Jóllehet a XVI–XVII. századi magyar nyelv ismeri a 'seregdeák' szót, ezt mégsem a seregbírákat segítő írástudó személyekre alkalmazta. Viszont az sem tagadható, hogy voltak hadi, illetve helyesebben seregnótáriusok (seregjegyzők), az ő tisztségük viszont nem azonos a seregdeákokéval.

kiváltságaikra *Szendrey*, 1971.

49433 Körmend (1651): *Iványi B.*, 1943. 153–154.: No 16. Vö. részletesen a 35. jegyzettel és *Szántó*, 1984. 15–16. A királyi végváriak 'lovas és gyalogos sereg'-ként való elnevezésére *Benczédi*, 1961. 165–167.: No 4.; MOL P 1313 252. cs. fol. 631.; MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fol. 175–176. Vö. még számos hasonló példával *Takáts*, é. n./1. 158–160.

49534 *Dankó*, 1991. 26–29.: A tiszalúci hajdúk kiváltságlevele.

49635 *Iványi B.*, 1943. 125–126.; *Varga J.*, 1977. 440–441.; *Tóth I.*, 1992. 128. Vö. néhány hasonló példával a készülöben levő adattárból: Csákány, 1673. június 15. Hantó Miklós „Seregh Biraja”, aki 1657–1658-ban zászlótartó a praesidiális településen. (1673: *Bogárdi János* szíves közlése. 1657–1658: MOL P 1322 55. cs. No 1307. és 1330.); Tapolca, 1671. május 1. Barbél Ferenc „Tapolczai Seregh Biro” (VML VKHL Felvallási jkv. 2. köt. 1671. No 24.); Szentgrót, 1669. június 5. Balázs György „Szentgrotj szeregh Biraja” (MOL P 1313 Peres iratok 182. cs. fol. 38–39.) Vö. még *Szántó*, 1984. 16.; Lenti, 1679. május 14. Laposi István „Judex Bellicus Lentiensis” (MOL P 1313 Peres iratok 182. cs. fol. 57–58.); Kapornak, 1644. január 12. Szívós János „it Ualo seregh biraia” (MOL P 1314 No 24 252.); Vázsony, 1646. augusztus 10. Szabó András (VML VKHL Felvallási jkv. 1. köt. No 304. és *Zsiray*, 1984. 264.) Keszthely, 1660. február 21. Cziberei János „Judex Bellicus Exercitus” (VML VKHL Felvallási jkv. 2. köt. 1660. No 5.) és 1660. április 22. uő. „Seregh Biraia” (MOL P 235 Com. Zalad. No 424.); 1665. október 16. és 19. Nagy János „Judex militum Keszthelensium” (MOL P 1313 252. cs. fol. 574. és 583.) és 1667. április 30. „Seregh Biraia” (MOL P 108 Rep. 36. Fasc. C. No 133.), ill. 1670. november 1. uő. „Keszthely Seregh Biro” (MOL P 235 Com. Zalad. No 474.); 1676. március 4. Borsó János „Judex Keszthe-liensis” (Uo. No 537. a.) és 1676. június 14. uő. „Kesztheli seregh Birája” (Uo. No 539. a.) Vö. még *Szántó*, 1984. 16. Kiskomárom, 1634. Nardai Mátyás „Judex Exercitus” (DREL Prot. Kiskom. 16. p.) és 1634. december 21. uő. „Biro” (Uo. 198. p. és *Révész*, 1892. 429.), ill. 1635. március 24. uő. „Sereg Biro” (Uo. 25. p.) Vö. még *Révész*, 1892. 427–437. Néhány adat az ország más területeire vonatkozóan: Drégelypalánky István²⁰⁰⁴ „Seregh Biraia” (MOL E 211 Series II. 37. t. (103. cs.) fol. 24.) és Gyarmat, 1651. február 25. Palánki Laczkó Benedek „Hadj hntes Biro” (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 280.; *Jakus*, 1985. 121.)

49736 VPL Misc. No 170. és No 107. Az ugyancsak praesidiális mezőváros, Devecser bírája 1632-ben ellenben nem a seregbírói titulust használta, hanem egészen különleges módon címezte magát: „En Bozogon Janos Beszperim Varmegieben lakozo, az Deuezerj Vitezeknek Feő Biraja”. MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 18. No 59.

49837 *Takáts*, [1926.] 141. és *Takáts*, 1915. 42.

A probléma megoldása a korabeli német gyalogos csapatok szervezetében keresendő. A Magyarországra érkező idegen gyalogezredekben a birodalmi gyakorlatnak megfelelően több olyan katonai tisztségviselővel találkozunk, akik írásbeli tevékenységet folytattak. Az ezred törzskarához tartozott a soltész írásbeli segítője: a bírósági írnok vagy jegyző (Gerichtsschreiber), akinek tisztsége – mint azt korábban már megállapítottuk – a civil jogszolgáltatás gyakorlatából került át a hadi bírászkodásba. Rajta kívül minden zászlóalj alatt szolgált egy tábori írnok (Feldschreiber), aki elsősorban a zsoldlisták vezetésével foglalkozott.⁴⁹⁹38 Mivel a magyarországi végvárakban teljes létszámú ezredek csak igen ritkán (akkor is zászlóaljanként egy-egy erődítménybe osztva) szolgáltak, egy-egy végházban a német katonaságnak csak egy bírósági és egy tábori írnoka volt.⁵⁰⁰39 1604-ben Győrben például a bírósági írnok tisztségét a már említett Georg Schlemüller töltötte be, a tábori írnok feladatait pedig Michael Peck látta el.⁵⁰¹40 Az utóbbi ekkor a „scriba Exercitus germanorum militum praesidii 105Jauriensis” címet viselte, az 1617. évi győri telekkönyvben viszont már német tisztségneve, a „Feldschreiber” bukkan fel.⁵⁰²41 A Feldschreiber latin megfelelőjének tehát a 'scriba exercitus'-t ('scriba militaris'-t) vagy a forrásokban ezeknél még gyakrabban előforduló és a német kifejezésnek leginkább megfelelő 'scriba campestris'-t kell tartanunk. A Gerichtsschreibernek viszont a '(juratus) notarius sedis bellicae' vagy röviden a 'notarius bellicus' latin formula felel meg.

A magyar és a német végvári katonaság szoros együttélésének hatására a két idegen tisztség fokozatosan átkerült a magyar hadszervezetbe is. A felső-magyarországi hadiszék 1609. évi helyreállításakor például Győry Jánost iktatták be a „notarius” tisztségébe, aki később „Juratus Notarius Sedis bellicae” és „Notarius bellicus partium Regni Hungariae superiorum” címeikkel bukkan fel.⁵⁰³42 Győrben és Újvárott ugyancsak sor került az új katonai tisztség alkalmazására. 1617-ben Kürthy Ferenc már „sedis exercituae praesidii Jauriensis Juratus Notarius”-ként segítette Hevenessy Lőrinc seregbíró munkáját.⁵⁰⁴43 A tisztség eddig előkerült legkorábbi magyar megfelelője 1629-ből való, amikor egy végrendeletben Káldy Miklóst „az Vitezlo Sereg Notarius”-ként említik.⁵⁰⁵44 Dannichich György 1641-ben a „Geörý magiar uitez-leő Seregh Notarius”,⁵⁰⁶45 utódja a későbbi győri bíró, Jagosich Márton pedig egy alkalommal a „hütös seregh Notarius”, máskor pedig az „eö Fölsege Seregh Sekinek Notarius” címet viseli.⁵⁰⁷46 A főkapitányi székhelyek mellett hamarosan a kisebb végházakban (Kékkő, Szécsény, Veszprém stb.) is megjelentek az esküdt nótáriusok, akik – amint azt nevük (juratus, illetve hites) kifejezte – tisztségük megkezdésekor esküt tettek,⁵⁰⁸47 majd ezt követően gyakran a jelentősebb várak seregbíráihoz hasonlóan intézték a végvár írásbeli ügyeinek nem csekély feladatait. Hegedűs Márton „ezen Beszprémi vitezleő Seregh törüeni szekének hitös Notarius” például harmincöt éven keresztül szolgálta a vár kapitányainak hosszú sorát és látta el a Séd parti végház írásbeliségének hiteleshelyi jellegű szerepét.⁵⁰⁹48

Míg a Gerichtsschreiber tisztségének magyar megfelelője a 'hites seregnótárius' vagy röviden 'seregjegyző' volt, addig a 'scriba campestris'-nek a *Takáts* által az előbbivel azonosított 'seregdeák' felelt meg.⁵¹⁰49

Állításomat számos az archonto-lógiában említett adat mellett egy 1676-ban Veszprém vármegye törvényszékén lezajlott per szövege is igazolja, melyben a következő kifejezés olvasható: „scriba

49938 *Meynert*, 1868. II. köt. 371., 373.; *Fronsperger*, 1970. Harmadik könyv. fol. LXXXII.

50039 Christoph Behaim fizetőmester-segéd (Kriegszahlmeisteramtsdiener) fennmaradt számadásai szerint az 1580-as években Palotán, Pápán, Tatán, Komáromban, Érsekújvárott és Bakabányán a német katonaság fizetésének és mustraügyeinek intézésére külön Feldschreibereket fizetett a központi katonai vezetés. A GNM Nürnberg Behaim A No 83. passim.

50140 Schlemüllerre: AMB NI. No 8922.; GyL GyV Tanácsülési jkv. 3. köt. 1. p.; MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 46.; Peckre: GyKHL Felvallási jkv. 6. köt. fol. 224. Vö. még a szatmári német katonaság 1589. évi össze-tételével, ahol ugyancsak egy bírósági és egy tábori írnok szolgált. ÖStA KA AFA 1589/9/ad 1.

50241 *Villányi*, 1882. 156.

50342 MOL E 210 Militaria. 43. t. No 12. Lásd az Okmánytárban – No 5.; MOL E 554 Fol. Lat. 914. (1610.) fol. 233.; MOL E 211 Series I. Fasc. 5. fol. 541.

50443 GyL GyVm Közgy. jkv. 2. köt. 11. p. Vö. 1646: Eölvédi Pál „Sedis Judiciarie militaris praesidii Wývariensis Juratus Notarius”. MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 208.

50544 GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 9.

50645 GyL GyVm Közgy. ir. I/54/1641.

50746 GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 99. és MOL P 125 No 11 281.

50847 Vö. a vármegyei jegyzők eskütételéről: *Föglein*, 1936. 155.

50948 MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 11. t. No 3. fol. 5–6.

51049 *Villányi* is téved, mikor a következőt állítja: „tábori jegyző (régí magyarsággal: seregdeák)”. *Villányi*, 1882. 86.

106 *Militaris, vulgo Sereg Deák appellatus*”.⁵¹¹50 A seregdeák elnevezés alatt tehát a XVI–XVII. század folyamán nem a sereg bírójának segítőjét, a hites seregjegyzőt, hanem a német *Feldschreiber* tisztségének magyar megfelelőjét kell értenünk.

A magyar seregdeákok feladatai nem különböztek idegen társaikétól.⁵¹²51 Miként azt Lazarus von Schwendi nevezetes *Kriegs Diskurs*ának Zrínyi Miklós számára készült magyar nyelvű kivonatában olvashatjuk, a *scriba campestris* „tiszte olyan, hogy tudgyon írni, olvasni, és számot vetni, és ha az Tisztben be áll, készen kell tartanij az lajstromokat, és az fogadot szolgálakat belé írnia, elő tévén az derék és nemes személyeket ... A mellett két Laistromot tarcson, egyiket az Mustra Mesternek, avagy Commissariusnak adgya, az másikat magának tarcsa ... Az Capitanynak is tartozik írással, olvasással és számadással szolgáljny.”⁵¹³52 Eszerint a seregdeák vezette a várbeli katonák zsoldjegyzékét, ő jegyezte fel regisztrumába a katonák elhalálzásának vagy török fogságba kerülésének időpontját, melynek a mustra során a zsoldfizetés miatt különös jelentősége volt. Sőt gyakran őt bízták meg a kapitány és várórség írásbeli ügyeinek intézésével vagy akár pecsétjének őrzésével is.⁵¹⁴53 1680-ban Jurovicz Márton lévai seregdeák Esterházy Pál bányavidéki végvidéki (és egyúttal „dunáninnyi” kerületi) főkapitánytól arra kapott utasítást, hogy a török által levágott vagy elhunyt katonák helyett újakat fogadjon fel és azokat írja be „az eő Feölséghe Laistramiába”.⁵¹⁵54 Mindemellett a győri főkapitányság területéről előkerült adatok tanúsága szerint a seregdeákok az élmezőnyre kiutalt pénzüsszegek kezelésében is szerepet vállaltak. A Balaton melletti öt kis végház (Vázsony, Tihany, Csobánc, Szigliget és Keszthely) ellátására – melyek a végvidéki főkapitányságon belül külön kis körzetet, illetve egységet alkottak⁵¹⁶55 – a nekik járó és a győri élmezőny házból 107 küldött kántorpénzt általában a Pápan szolgáló seregdeákok továbbították, akik egyben ezeknek a véghelyeknek is seregdeákjai voltak.⁵¹⁷56 1675-ben Sréter János például a „Rommai Csaszar es Koronas Kiraly Vrunk eő Folsegenek Papai és Balaton mellet levő Vegh Hazainak Seregh Deákja” címet viselte.⁵¹⁸57 A győri seregdeákokat pedig, akik többek közt koordinálta a pápai és veszprémi scribek munkáját, felügyelő és központi irányító szerepe miatt olykor 'főseregdeáknak' is nevezték.⁵¹⁹58

51150 MOL P 707 Fasc. 39. et F. No 5. Vö. ugyanabban az iratban 1695–1696: Szalánczy Márton „Veldtschreiber Zu Egersec” = „Campi scriba Egerszegiensis”. OSzK Kt. Fol. Germ. 927/2. fol. 132–133.

51251 Az eddig előkerült két legkorábbi adat, mely a német eredetű tisztség magyarországi meghonosodására utal 1588-ból Komárom, két esztendővel későbből pedig Érsekújvár erődjével kapcsolatban került elő. Az 1588. évi komáromi várvizsgálat szerint a magyar katonaság „scriba campestris”-e már regestrumot vezetett az ott szolgáló naszádosok és magyar lovasok fizetéséről; míg 1590-ben Pálffy Miklós bányavidéki és újvári főkapitány arra tett javaslatot, hogy „Zu Vywär auch ain Hungrischer Veldtschreiber gehalten”. Feltételezhető azonban, hogy a bányavidéki végek központjában ekkor még nem állították fel az új magyar tisztséget, hiszen Ernő főherceg a katonaság mustrájára kiküldött biztosoknak ez év májusában azt tanácsolta: Pálffyval próbáljanak úgy megegyez-ni, hogy a további kiadások elkerülése érdekében a magyar seregdeák feladatait is német társa lássa el. Komáromra: *Jedlicska*, 1897. 336.: No 529.; Érsekújvárra: ÖStA HHStA Arch. Pálffy Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. No 171.

51352 *Széchy*, 1898. 259–260.: No II.

51453 Feladataira a kapitányi utasításokban találunk rövid utalásokat. Török István pápai kapitány instrukciójában (1601) például a következő rendelkezés olvasható: „per campestris Scribam diem et mensem annotari faciat, qua quisque aut moritur, interfecitur seu in captivitate adducitur, quo deinceps de eo commissariis lustrationum temporibus rationem reddere possit”. Vö. MOL P 71 Fasc. 172. No 1. (Csáky István szendrői kapitány utasítása. 1631. szeptember 23., Bécs.) A sereg pecsétjét Csobánc várában 1665-ben a seregdeák őrizte: „miuel eő Sereg Deakia léuén Csobanczi Seregnek, eő nala allot a Pötsét”. VML VKHL Felvallási jkv. 2. köt. 1665. No 16.

51554 MOL P 125 No 2625. Mindezt mégsem tehettem meg, hiszen mikor „Bécbbe uoltam Feő Mustra Mester- és Commissariusoknál, ott az Feő Mustra Regestromot mutoták”, de az jóval kevesebb katonának írt elő zsoldot, mint amennyit a generális neki felfogadni rendelt (Uo. No 2626.). 1670 körül a lévai őrség pedig amiatt panaszkodott főkapitányának, hogy „seregh deák uram semmi let utal az Bellicum hire nélkül nem meri be írnia” a szabad legényeket a török által levágott helyére. *Benczédi*, 1961. 172–173.: No 7.

51655 „Comunitas quinque Castellorum Balatiensium.” ÖStA FHKA HFU RN 207. 1660. Febr. fol. 109–114. Vö. *Szántó*, 1984. 17. és „N. Vnd N. die Ritterschafft Zu Roß Vnd fueß Von Týhan, Wäschon, Sigliget, Tschowancz Vnd Khesstell”. ÖStA FHKA HFU RN 120. 1620. Mai fol. 98–100.

51756 MOL P 707 Fasc. 39. et F. No 1., No 7–8.

51857 Uo. No 3.

51958 1666-ban például Fent János „Geöri Fő Seregh Deakia” GyL GyV Tanácsülési jkv. 12. köt. 17–19.

108 IV. A „vitézli törvényszékek” működése és ítélkezési gyakorlata a XVII. században

1. A nehezen megszerzett bíraskodási kiváltság gyakorlásának korlátai és lehetőségei

A magyar „vitézli rend” bíraskodási kiváltságának elismerése ellenére a magyarországi nemesség a XVII. század folyamán elsősorban előjogainak és egyedüli kiváltságolt helyzetének megőrzése érdekében – mikor arra alkalom adódott – megkísérelte a végváriak önálló hadi bíraskodásának korlátozását és a katonák vármegyei joghatóság alá vonását. Erre természetesen csak ott nyílt lehetőség, ahol a végvári hadinép jelentős számú nemessel élt egy fedél alatt, és nem védte olyan erős kapitányi hatalom, mint például Győrben. Itt ugyanis hiába panaszkodott az amúgy sem túlzottan nagy létszámú vármegyei nemesség 1650-ben Poky Gáspár szolgabíró megveretése miatt Adam Abdanth királyi katona ellen,⁵²⁰1 vagy fordult az uralkodóhoz állandó kérelmeivel a győri káptalan és az erődvárosi polgárság a magyar „vitézli renddel” szemben, a főkapitányi központban a generális és katonasága olykor már korlátlanul gyakorolta bíraskodási kiváltságát, sőt élt vissza azzal. A kialakult helyzetet kiválóan példázza a városi polgárság 1634. évi sérelmeinek egyike, miszerint midőn a győri városházán a magyar és német sereg a városiakkal ellentétek tisztázására összeült, és a bíró kijelentette, hogy az elítélt polgár megbüntetése egyedül a káptalan magisztrátusi hatalmába tartozik, Zichy Pál vicegenerális a város első emberének röviden csak azt válaszolta, hogy mire a káptalan hírt kap felőle, addigra a bűnt már fel is akaszthatják vagy nyársba is vonhatják.⁵²¹2 A végvári kapitányok joghatósága persze nem mindenütt volt ilyen szilárd. Különösen igaz ez a bányavidéki generalátus néhány végvára esetében, ahol a „vitézli nép” mellett olykor több vármegye nemesi közössége gyűlt össze állandó jelleggel közgyűléseinek lefolytatására. Füleken például, ahol a végváriak mellett három vármegye (Pest–Pilis–Solt, Heves–Külső–Szolnok és Nógrád–Kis–Hont) zsúfolódott össze, a katonaság gyakran csak keserves panaszok árán vagy inkább fegyveres erejével szerezhetett érvényt önálló bíraskodási privilégiumának, mellyel viszont számos alkalommal maga is visszaélt.⁵²²3 Jóllehet a füleki vicekapitány esküjében külön fogadalmat tett, hogy „minden előtem pörlekedőknek minden szemelj valogatas nélkül igaz törvent teszek”,⁵²³4 erről a jogáról legalább annyiszor megfeledezett, mint ahányszor azt a vármegyei szervek megsértették.

109A katonaság és a nemesség ellentéteinek gyökerei Füleken a XVII. század elejére nyúltak vissza. Midőn 1612-ben Thurzó György nádor vizsgálatot rendelt el a bányavidéki generalátus területén, hogy felelősségre vonja a csatázások elkövetőit és felderítse a füleki nemesek és a végvári katonák ellentéteinek legfőbb okait, az őrség megtagadta a csatázásokról való tanúságtételt, „mert ők seregestül azt végezték, hogy ők minden dologban Ujvártól függnek”, azaz ilyen ügyekben köztük vizsgálatot csak felettesük, az érsekújvári generális rendelhet el.⁵²⁴5 A füleki nemesség viszont benyújtotta a nádorhoz panaszainak jegyzékét Bosnyák Tamás főkapitány és a várőrség ellen, melyben a hadi bíraskodás elhanyagolásával vádolta meg a kapitányt. A rablást elkövető katonák felett ugyanis nem tettek törvényt, és a tolvaj csak „Valamenj ideigh Vasban Jaruan, az Kapitanioknak kertiben Kapaluan. Chak ez az Niluan Valo lopoknak Penaia”.⁵²⁵6 Sőt a nemesek sérelmei szerint a vagdalkozó végváriak ellen panaszkodó és törvényt kérő társaikat a vár kapitánya ütötte-verte, majd házából elűzte. Bosnyák Tamás azonban frappáns válaszban állt ki katonái mellett. A verést ugyan nem

pp.; GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 175. Noha a győri főkapitányság mellett a Kanizsával szembeni, valamint a bányavidéki végeken is felbukkan néha egy-egy főseregdeák (1659–1660: Daniel Guettman „Ober Veldtschreiber an denen Cännischen vnd Baänischen Gränizen”, ill. 1672–1673: Szily Pál „Oberveldtschreiber an denen Cannischen Gränniczen”. OSzK Kt. Fol. Germ. 927/2. fol. 9–10., 24–25., 30–31. és 67–68., 94–95., 100–101.; 1625: Maron János „Ober Veldt schreiber der Pergstätterischen Gränitzen vnd Zu Neuheüsel”. MOL P 123. II/g. t. fol. 35–36.), a tisztség eredetének és szerepének tisztázása a további kutatások feladata lesz.

5201 GyL GyV Grav. 1650. Beilage „G”

5212 GyKHL XIV. téka, No 2626. Vö. *Gecsényi Lajos* adataival és a győrihez hasonló komáromi állapotokkal. *Gecsényi*, 1984. passim.; *Kecskése 2004**Kecskés László*2004, 1984. 120–122.

5223 A füleki nemesség és katonaság ellentéteivel ez ideig ketten foglalkoztak részletesebben *Benczédi*, 1983. 101–103. és *Pálmány*, 1986. 43–45. Vö. még *Szakály*, 1994. 15–17.

5234 MOL P 125 No 11 715. Kiadta: *Pálmány*, 1986. 41.

5245 *y–s.*, 1894. 367–369.

5256 MOL E 196 Fasc. 34. No 8.

tagadta, de azzal védekezett, nem tudta, hogy nemes emberről van szó, az pedig – minthogy részeg volt és vele embertelen módon beszélt – megérdemelte büntetését. Ami pedig a katonák megbüntetésének elhanyagolását és a kapáltatást illeti, kijelentette, hogy azok fogságuk idején az ő kenyerét eszik, ezért kiadásait munkájukkal térített meg. „Az mi Penigh az Vetket Nezy, nem olli nagi, hogi mjndgiarast egy helben ualo Vitez embert fel kellesek akasztanj erette.”⁵²⁶⁷ Kétségtelen, a kapitány elhanyagolta bírói jogkörének megfelelő alkalmazását, de mentségéül mindig felhozhatta a vitathatatlan érvet: katonái fizetlenségük miatt kényszerülnek a túlkapásokra.

A vármegyei panaszok a XVII. század második felében ugyanezek voltak. Nógrád nemessége Unger Márton vicekapitány ellen azért kívánt generalis inquisitiót tartatni, mert az alkapitány a panaszos kérelmére ha meg is fogatta a bűnt elkövető katonákat, azokat hamarosan minden elégtétel nélkül bocsátotta szabadon.⁵²⁷⁸ 1669-ben a füleki őrség már arról panaszkodott az uralkodónál, hogy a vármegyék ezt megelégedve maguk kívánták megbüntetni a váron kívül kárt okozó vitézeket. A kapitánynak ugyanis – miként kifejtették – „a memoria hominum autoritássában volt”, hogy a végházon kívül vétket elkövető iratos katonák felett a parasztság vagy a nemesség panaszára maga ítélkezzék. Most azonban a három vármegyei alispán akarja büntetni a végváriakat is, sértve a kapitányi joghatóságot és a „vitézljő rend” régi kiváltságait.⁵²⁸⁹ A székhelyüket Füleken tartó vármegyék eljárásuk kapcsán viszont olyan ország-gyűlési törvénycikkekre hivatkozhattak, melyek – legalábbis látszólag – jogalapot szolgáltattak cselekedeteikhez.

Az 1659. évi pozsonyi országgyűlés két olyan – egymásnak valóban ellentmondó – cikkelyt hozott, melyek azután lehetőséget adtak a vármegyei nemesség számára a végváriak feletti ítélkezés kisajátítására. A 15. törvénycikkben a rendek [110](#)előírták, hogy amennyiben a népnyzó, fosztogató és a parasztságot sarcoltató végvári katonákat nem lehetne a helyszínen tetten érni, akkor a káros panaszára a katona kapitánya vagy földesura egy vármegyei szolgabíró és esküdt jelenlétében mindennemű halogatás nélkül, 500 forintnyi büntetés terhe mellett tartozik törvényt és igazságot szolgáltatni.⁵²⁹¹⁰ A 16. cikkely ezzel szemben általában rendelkezett a prédálók, gonosztevők és kóborlók üldözéséről, illetve megbüntetéséről. Tizenkét forintnyi büntetés terhe alatt elrendelte, hogy az ilyen bűnös bárki birtokán elfogható, de a fogságba került személyt a büntetés kiszabása céljából nem a földesurak vagy a kapitányok, hanem a vármegyei fő- vagy alispánok kezébe kell átadni.⁵³⁰¹¹ A 16. cikkely gyakorlatilag érvénytelenítette az előző rendelkezését, amennyiben a végváriakat pusztán az általuk elkövetett pusztítások alapján tekintették gonosztevőknek, és figyelmen kívül hagyták, hogy ők kapitányaik joghatósága alá tartoznak, s így még prédálás esetén sem tekinthetők azonos jogállásúnak az ország egyéb népnyzó rablóival.

A rendek 1659-ben talán szándékosan hozták ezeket az eltérő értelmezési lehetőséget kínáló törvényeket, hiszen korábban – többek között a törökösség kapcsán az 1635. évi 11. cikkelyben, sőt magában az 1659. évi 15. törvénycikkben is – már elismerték a végvári kapitányok joghatóságát katonáik felett. A számos visszaélés és pusztítás miatt azonban valószínűleg ezen az úton kívánták legalizálni a királyi „vitézljő nép” feletti, nem létező joghatóságukat. A 16. cikkely tehát bizonytalan volta miatt lehetőséget és hivatkozási alapot jelenthetett a vármegyei igazságszolgáltatás jogkörének bővítésére.⁵³¹¹² 1669-ben Heves–Külső-Szolnok vármegye élt is a „törvény-adta” lehetőséggel, amikor alispánja által végrehajtást rendelt el Koháry István füleki főkapitány ellen, aki négy „eő Fölsége említett Füleki Vegh házabeli iratos hajduját, de másképpen (az mint asseráltatik) Ugy mint publicus malefactorok, az felljül el mult napokban az eő kegyelme [ti. a vármegyei alispán] magistratusi kezehez hozatvan, es eő kegyelme mjnd magistratus által, ezen Füleki Vegh háznak és Váranak temleczeben vettetvén es ott tartatvan, azokat arra rendelt maga

⁵²⁶⁷ Uo. No 9–10.

⁵²⁷⁸ MOL E 210 Militaria. 27. t. No 1.

⁵²⁸⁹ *Merényi*, 1897. 635–639.: 1.pont.; *Pálmány*, 1986.43–45.

⁵²⁹¹⁰ *CJH*, 146–149.

⁵³⁰¹¹ *CJH*, 148–149. Vö. *Szakály*, 1969. 43–44., 50. *Szakály* helyesen mutat rá, hogy a 16. törvénycikk „félvyszá-zadnyi (sok területen ennél is nagyobb) késéssel követte a joggyakorlatot és az egy-egy terület jogviszonyait szabályozó megyei szabályrendeleteket”. Amint ezt az 1577. évi bécsi haditanácskozáson (Hauptgrenzberatung) felmerült problémák kapcsán tapasztalhattuk, mindez a végvári katonaságra, éppen az önálló hadi bíraskodás következtében, kevésbé vonatkozik. Néha ellenben maga a nádor is figyelmen kívül hagyta a „vitézljő nép” feletti igazságszolgáltatás kiváltságát. 1653-ban például rendeletet adott Veszprém vármegyének, hogy a prédálókat és más gonosztevőket, legyenek azok végváriak vagy földesúri szolgák („vagabundos praedones ac alios malefac-tores, sive iidem sint confiniarii, sive dominorum servitores”), a megye területén fogja el és saját törvényszékén büntesse meg. VML VpVm Közgy. jkv. 1. köt. 72–73. pp.

⁵³¹¹² Erre a problémára mindeddig – tudomásom szerint – pusztán *Benczédi László* tett szerény utalást. *Benczédi*, 1961. 170.: 23. jegyz.

Emberek által azon Temleczbül ki vétette, szabadította, es szabadon bocsatatta, hazánk irott Teör-venjenek nilván valo lecepüllésére és nemes vármegyék Authoritássának kisseb-segere s gyaláztattjára”. Ezért a vármegye az 1659. évi 16. törvénycikk megsértése miatt a négy gonosztevő után 500-500 forintnyi exekúciót kívánt Koháry főkapitány füleki javaiból.⁵³² 13 Heves–Külső-Szolnok vármegye ebben az esetben eltekintett attól, ¹¹¹ hogy a négy katona királyi végváriként szolgált Füleken – azaz a 15. cikkelyben foglaltak vonatkoznak rá –, és pusztán cselekedetük alapján mint publicus male-factorok felett kívánt igazságot szolgáltatni. Ez azonban jelentősen sértette Koháry kapitányi jogkörét, aki erre a legbiztosabb megoldást választotta katonái megvédelmezése érdekében.

A vármegyék ugyanakkor szükség esetén a 15. artikulusról sem feledkeztek meg. Amikor egy-egy végvári kapitány – miként Bosnyák Tamás a XVII. század első felében – szándékosan elmulasztotta katonái megbüntetését, a megyék az általuk máskor teljesen figyelmen kívül hagyott törvénycikk értelmében kérték a végváriak elítélését. 1669-ben a tizenhárom felső-magyarországi vármegye eperjesi gyűléséről Csáky Ferenc kassai generálisnak „az Alföldséget pusztító, marhaelhajtó és gyilkosságokat elkövető” végváriak miatt tett panaszt és kérelmezte, hogy a károk megtérítése mellett a főkapitány többek között az 1659. évi 15. cikkely értelmében járjon el a kapitányokkal szemben, azok ugyanis „az igazság ki szolgáltatassanak fegyverrel resistálnak ... és sok fenyegetősissel [sic!] kinszeritik az Törvényes Processust interturbalni”.⁵³³ 14 1670-ben Veszprém vármegye ugyancsak a 15. törvénycikk erejével rendelte el, hogy a végvári kapitányok és a földesurak az artikulusban kimondott büntetés alatt tartozzanak a károsultak számára terminust adni, továbbá vármegyei szolgabírák és esküdtek jelenlétében igazságot szolgáltatni, majd az ítéletet végrehajtatni.⁵³⁴ 15 Egy esztendő múlva Sennyey István veszprémi püspök pedig követelte, hogy azon csobánci végváriak felett, akik tapolcai mezővárosában lakó katonáját „vére ki ontásaig” ütlegették, majd hat forint értékű puskáját tőle elvették, a csobánci királyi kapitány „az Ezer hat száz ötven kilenczedik esztendőbéli tizen ötödik Articulusnak Continentiaia szerent, ratione singulorum praespecificatorum capitaneatu subiecto-rum, seorsim et singullatim Töruént szolgáltosson, executiot, és az megirt puskáru s Test Suhadalmarul Satis factiot tétessen, sub paena praecitati articuli”.⁵³⁵ 16

A vármegyék és a királyi kapitányok Fülekhez hasonlóan minden olyan kisebb helyen összeütközésbe kerültek, ahol jelentősebb számú végvári katona és nemes tartózkodott. 1670-ben a kékkői királyi lovas és gyalogos sereg például amiatt panaszkozott Esterházy Pál bányavidéki főkapitánynak, hogy Balassa Bálint honti főispán és egyúttal Kékkő földesura őket vicekapitányukkal együtt a vármegye törvényszékére idézte, pedig ők vétkeik miatt csak magisztrátusaik, Balassa Ádám kapitány és Esterházy generális székén perelhetők.⁵³⁶ 17 Ugyanekkor azonban a Magyar és Szepesi Kamara több ízben tett panaszt és kért elégtételt a kékkői végváriak ellen, akik kincstári birtokok lakóit kirabolták és megsarcolták, egy alkalommal például 645 tallérnyi összeggel.⁵³⁷ 18

¹¹² Miként a vármegye és a jelentősebb földesurak, úgy a királyi várak kapitányai és seregbírái, sőt maguk a végvidéki generálisok is gyakran követtek el visszaéléseket joghatóságuk túllépésével. 1567-ben a pozsonyi diéta már arról hozott határozatot, hogy az ország felső részeiben alkalmazott tábori hadi bírák a nemesek jószágai és birtokjoga ügyében ezentúl ne ítélkezzenek, mivel ez sérti az ország törvényeit és szokásait.⁵³⁸ 19 A rendek panaszai indokoltak voltak, hiszen Wékey Ferenc 1566-ban többek közt két királyi katona birtokperében ítélkezett. Az alperes ugyan azt állította, hogy „ez a dolog nem illetné e hadakozó törvint”, a hadi bíróságon azonban arra hivatkozva, hogy mindketten uralkodói zsoldért szolgálnak, végül mégis meghozta ítéletét.⁵³⁹ 20 Másfél évtized múlva az országgyűlés már azt sérelmezte, hogy a végvári kapitányok gyakran beavatkoznak a nemesek peres ügyeinek intézésébe.⁵⁴⁰ 21 Erre olykor tényleg akadt példa. 1667-ben az ónodi

53213 šOBA Banská Bystrica Koháry–Coburg lt. Acta militaria, oeconomica No 3825.

53314 MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fol. 74–75.

53415 VML VpVm Közgy. jkv. 1. köt. 205–206. pp.

53516 MOL P 1863 32. t. Iratok fol. 19.

53617 *Benczédi*, 1961. 161–163.: No 1. Előfordult olyan eset is, amikor magyar végváriak felett német hadi bíróság hozott ítéletet. Az 1670-es években a sellyei magyar őrség például amiatt kesergett főkapitányának, hogy „ha valameli szegeni katona valami vetekben talál esni, nem leven veghazunkban semminemő büntető heli, akar mi aprolekisert [!] is mindgiart az nemetek keziben adattat, baar csak egi oraigh vagi egi nap ott lett is, ha el bocza-tottak az nemetek, mindgiart egi forintot köllöt adni ...” Uo. 175–177.: No 9.

53718 MOL P 1315 2. t. No 553. és No 561.

53819 *CJH*, 580–583.: 1567:41. tc.; *MOE*, V. köt. 86–87. és 90. Vö. *Varga J.*, 1977. 444.

53920 *Thaly*, 1898. 37–38.: No 1.

54021 *MOE*, VII. köt. 11. Vö. 1578-ból: MOL E 204 Kubinyi Kristóf levele Kubinyi Lászlóhoz. 1578.

vicekapitány saját székén folytatott pert Török Ferenc és Török Erzsébet nádori adománnyal az ónodi várban szerzett háza felett, mellyel nemcsak azok nemesi kiváltságait, hanem az ország nádorának adományozási jogát is súlyosan megsértette. „Minthogy pedig az ollyaten processusok eddigh szokatlanok és hallatlanok, s az végházokban lakozó nemesség extramilitaria, főképpen az kik nem vitézlő renden valók s fizetetlenek, az kapitányok Juris-dictiojából Hazánk Constitutioi szerint eximáltatnak, s főképpen quoad ejusmodi domos et fundos az vitézlő Tisztuiselőknek semmiképpen nem subjaceálnak.” Ennélfogva Wesselényi nádor kérte a kassai főkapitányt, adjon rendeletet az ónodi vicekapitánynak az általa hozott törvénytelen ítélet visszavonására.⁵⁴¹22 Emellett Füleken is előfordult, hogy a nemesek várbeli jószágai felett a kapitányok kívántak ítéletet hozni, jóllehet az 1655. évi 7. törvénycikk egyértelműen kimondta, hogy a kapitányok a végvárakban zsoldért szolgáló nemesek nem katonai jellegű ügyeiben („in rebus extramilitaribus”) nem szolgáltathatnak igazságot, ez ugyanis a vármegyei törvényszékek hatáskörébe tartozik.⁵⁴²

23 A véghelyek parancsnokai és seregbírái az ország nemesi mellett gyakran tettek kísérletet joghatóságuknak földesúri jobbágyokra való kiterjesztésére is. Wesselényi Ferenc, aki utóbb nádorként keményen szót emelt az ónodi vicekapitány törvénytelenégei ellen, füleki kapitánysága idején maga is megpróbálkozott bírói hatalmának ilyesfajta kiterjesztésével. 1641-ben, amikor Gömör vármegyei parasztok megölték egyik kiváló katonáját, Wesselényi maga kívánt elégtételt venni a földesúri joghatóság alatt álló jobbágyokon. A vármegye azonban kijelentette, hogy a füleki kapitány székére („ad Tribunal Capitaneatus suae Magnificentiae Dominationis”) az ország 113törvényei és nemesi szabadságjogai sérelmével sohasem fogja jobbágyait előállítani.⁵⁴³24 Lippay György esztergomi érsek sem ismerte el Pográny Ferenc palánki kapitány seregszékének drégelyi jobbágyai felett a lesjárás elhanyagolása miatt hozott ítéletét. A kapitány tudomására hozta, hogy „az Országgh kegyelmeteknek arra hatalmat nem adot, hogy az szegeniségre Törüént szolgáltatson, léwén más Magistratusok és Competens Birájok”.⁵⁴⁴25 Ugyanilyen jogkiterjesztéssel megpróbálkoztak a győri sereg-bírák is. 1624-ben Visi Nagy Pál néhány nyalkai jobbágyot ítélt marhalopásért halál-ra, s Himmelreich György szentmártoni főapáti kormányzónak alig sikerült az ítélet végrehajtását megakadályoznia.⁵⁴⁵26 Utódja, Horváth Ferenc seregbíró pedig a környező falvak (Sziget, Pinyéd és Révfulu) magyar lakóit vonta joghatósága alá.⁵⁴⁶27

Mindezekon túl előfordultak olyan esetek, amikor a végvidéki generálisok vagy a várak főkapitányai katonáik felett sem ítélték jogszerűen. 1629-ben a szendrői kapitány saját székén kívánt vicekapitánya ellen indított saját perében ítéltetni. Miután pedig az alkapitány panaszára az ügyről hamarosan Bécsben is értesültek, a Haditanács megtiltotta Bakos István kapitánynak a hasonló túlkapásokat, Pálffy István bányavidéki generálisnak pedig elrendelte, hogy a két főtiszt ügyében az ő hadiszéke hozzon ítéletet.⁵⁴⁷28 Pálffy utódja, Forgách Ádám főkapitány 1650-ben amiatt kapott szigorú megrovást a központi katonai vezetéstől, hogy a Miskey István nógrádi főkapitány ellen lefolytatott hadiszéki perben a bécsi ellenőrzés során számos törvénytelenéget észlelt. Miskey tárgyalása ugyanis nem felelt meg a kialakult bírói gyakorlatnak és perbeli rendtartásnak, sőt a két példányban Bécsbe felküldött ítéletlevelek szövege sem egyezett. Emellett a bécsi katonai kormányzat szerint a kapitány elleni tanúkihallgatások sem az előírások szerint zajlottak, hiszen azokra Miskeynek nem volt lehetősége választ adni. Továbbá maga a vád sem volt teljesen egyértelmű és megalapozott, ezért Forgách kénytelen volt Miskey ellen azt elejteni és a nógrádi várban árestomba vett értékeit neki hiánytalanul visszaadni.⁵⁴⁸29 Mindezek a kérdések azonban a hatásköri

november 2.

54122 MOL E 199 IV. t/5. (11. cs.) No 501.

54223 „Nobiles in confinibus stipendiarii in rebus militariis juri militari; in rebus vero extramilitaribus comitatum judicatum subsint [kiemelés tőlem – P. G.]” *CJH*, 588–589.; *Pálmány*, 1986. 43–45. Vö. még az 1649. évi 81. törvénycikkkel, mely hasonlóképpen rendelkezett. *CJH*, 562–563. és *Varga J.*, 1977. 444. (1613-ban ellenben maga a tihanyi főapát fordult Keglevics György veszprémi kapitány ellen indított birtokperben a győri hadi-székhöz és ott bemutatta a pozsonyi Magyar Kamara által az apátsági birtokokról kiállított urbáriumot. *PRT*, X. köt. 81–85. és 767–768.: No 244.)

54324 *Merényi*, 1893. 167–169.: No IV. Melléklet.

54425 MOL P 287 Series II. Fasc. CC. (41. cs.) Lippay György levele Pográny Ferenchez. 1651. január 27., Szent-kereszt. Vö. az 1649:82. tc. hasonló panaszával: *CJH*, 562–565.

54526 *PRT*, IV. köt. 228.

54627 GyL GyV Grav. 1650. Beilage „G”

54728 *Jedlicska*, 1910. 67.: No 120. Vö. *Takáts*, [1926.] 152.

54829 MOL P 287 Series II. Fasc. HH. (42. cs.) fol. 239–241.

súrlódások témaköréből már a hadiszékek működésének gyakorlatába vezetnek át. Röviden összegezve a hatásköri összeütközésekről elmondottakat: a XVII. század folyamán a magyar végvári társadalom hadi bíraskodási privilégiumát a legsúlyosabb támadások éppen azon nemesi vármegyék részéről érték, melyeknek megerősödésében és hódoltsági pozícióik kiterjesztésében a királyi végvárok katonasága elvitathatatlan szerepet játszott. Az állandó összeütközések és joghatósági nézet-eltérések megszüntetésére azonban vajmi kevés remény mutatkozott, hiszen az egymással is szembekerülő társadalmi érdekek „circulus vitiosus”-ából nem volt kiút. Elsősorban azért nem, mert „a végvárok kapitányi és tisztikara ugyanazon bene possessionatus köznemességből verbuválódott, mint a nemesi vármegyék tisztségviselői.”⁵⁴⁹³⁰ ¹¹⁴Így mindig a pillanatnyi helyzet és a szembenálló felek erőviszonyai szabták meg a vitás ügyek végső kimenetelét. Mindennek ellenére a XVII. század folyamán a „vitélző nép” sikeresen őrizte meg társadalmi önállóságának egyik legfőbb kritériumát. S noha a katonai igazságszolgáltatás gyakorlásának kérdése állandó vita tárgyát képezte, és érvényesülése vagy korlátozása a vármegyei és katonai hatóságok erőviszonyának függvénye volt, megszün(tet)ése mégsem jöhetett szóba mindaddig, amíg a század végén maga a végvári társadalom nem ítéltetett végleges felszámolásra.

1152. A főkapitányi hadiszékek működése és ítélkezési gyakorlata

A magyarországi végvidéki főkapitányok bírói fórumai közül – amint arra a terminológiai problémák során már utaltam – teljes területi joghatósággal és szerepkörrel lényegében csak a felső-magyarországi és olykor a Kanizsával szembeni hadi bíróságok rendelkeztek. A győri és bányavidéki generalátus legfőbb katonai jogszolgáltató fórumainak szerepét a győri és érsekújvári várbeli seregszék töltötte be. Ezért a következőkben ez utóbbiakat majd a seregszék sorában tárgyalom, amennyiben azonban végvidéki hadiszéki funkciót láttak el, jellegzetességeikről jelen fejezetben teszek említést.

Az első felső-magyarországi hadbíró, Wékey Ferenc tisztsége a Schwendi-féle hadjárat tábori hadi bírói állásából fejlődött ki. Jóllehet a Haditanács korabeli iktatókönyveiben Wékey kinevezésének körülményeire nem találtam adatokat, ez azonban feltételezhetően a Consilium Bellicum ekkor még csak kialakulóban levő ügyintézési gyakorlatának tudható be. Wékey utódjai ugyanis mindannyian névleg az uralkodótól, gyakorlatilag a Haditanácstól kapták megbízatásukat. 1589-ben a bányavidéki és a győri sereg-, illetve hadbírák tisztségének felállítását is a bécsi katonai vezetés hagyta jóvá, és ez a gyakorlat – miként minden jelentősebb végvári poszt esetében – a XVII. század folyamán végig fennmaradt.⁵⁵⁰ Az uralkodó vagy a Haditanács rendeletének azután a kinevezett tisztségviselők beiktatásával és a nekik való engedelmesség elrendelésével a végvidéki főkapitányok szereztek érvényt. Erről a tanúskodik az eddig előkerült legkorábbi hadbírói kinevezés is. 1600-ban Giorgio Basta ideiglenesen megbízott felső-magyarországi főkapitány („officii Generalis Capitaneatus Superioris Hungariae Administrator”) ugyanis az uralkodó rendeletére Fáy Istvánt a főkapitányság hadi bírójává nevezte ki, és Felső-Magyarország összes mezei és végvári katonájának elrendelte, hogy őt törvényesen e minőségben elismerjék, a tisztségével kapcsolatos ügyekben pedig neki minden tiszteletet megadjanak.⁵⁵¹ Fáy kinevezésére a magyar katonáknak a hosszú török háborúban elkövetett pusztításai miatt különösen nagy szükség lehetett, melyet az is igazol, hogy tíz gyalogost rendeltek mellé segítségül, akik a felső-magyarországi vármegyék adójából kapták fizetésüket.⁵⁵² A kassai hadbírák szükség esetén később is elláttak tábori feladatokat. 1613-ban Mátyás főherceg rendeletet adott a Szepesi Kamarának, hogy ha Semsey Miklós hadbíró a főkapitányt mezei szolgálatra követi, akkor három lóra kapjon fizetést.⁵⁵³ Lánczy Gergely 1636 szeptemberi beiktatását követően tüstént Homonnai Drugeth János generális gönci táborába vonult, ahol a királyi és vármegyei csapatok katonáinak vitás ügyeit intézte.⁵⁵⁴ Az eddig ismert utolsó felső-magyarországi hadbíró Fodor János 1672-ben pedig már a tábori élet nehézségeire panaszkodott Kassa város polgárainak: ¹¹⁶„inkab szeretnem a niugodalmot, csendes lakast, hofi sem mint az Tabori niomo-rusagot”.⁵⁵⁵ Olykor az ország más területein is a főkapitányi hadbírák töltötték be a mezei hadi bírák szerepét. Kéry György bányavidéki „Hadý Býro” a XVII. század elején például négy lóra kapott

54930 Szakály, 1994. 17.

5501 ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 97., 131–133. és Bd. 184. Exp. fol. 142. Vö. Takáts, 1908. 58–60.

5512 ÖStA FHKA Fam-Akt. B–P. 60. Kiadta Veress, 1909. 404–405.: No 540. Lásd az Okmánytárban – No 3.

5523 Veress, 1913. 789–790.: No 2073.

5534 ÖStA FHKA HFU RN 103. 1613. Apr. fol. 27.; Takáts, [1926.] 147.: 13. jegyz.

5545 „ha kinek mi Iniuriaja lezend, az eő Fölsege Hadi biraja elöt prosequallia dolghat”. MOL E 190 7. t. No 44. 10. pont. Kiadása: Thallóczy, 1880. 776–779.: 10. pont.

5556 AMK Suppl. H. 1668–75. 1672. No 9212/13.

évente fizetést.⁵⁵⁶⁷

Az ország felső részeiben a főkapitány bírói fóruma a XVI–XVII. században nem működhetett folyamatosan. Bocskai István, majd az erdélyi fejedelmek kassai tartózkodása idején a királyi hadi bírák tisztsége betöltetlen maradt.⁵⁵⁷⁸ Amint azonban az uralkodói hatalom ismét helyreállt, a főkapitányok igyekeztek a katonai igazságszolgáltatás terhes feladataitól magukat megszabadítani és az uralkodó által kinevezett hadbírákat beiktatni. 1608-ban ellenben a Felső-Magyarország irányítását végző királyi biztosok, Forgách Zsigmond és Dóczy András erre még nem láttak lehetőséget, s elsősorban „ob praesentem Haydonum tumultum” az uralkodó által kinevezett Semsey Miklós tisztségébe való bevezetését békésebb időre halasztották.⁵⁵⁸⁹ Döntésük érthető volt, hiszen 1608 szeptemberéig, Mágochy Ferenc kinevezéséig, magának a főkapitányságnak sem volt vezetője.⁵⁵⁹ 10 A beiktatást végül ünnepélyes körülmények között 1609. március 19-én Kassán tartották.⁵⁶⁰ 11 Ezen a napon nemcsak Semsey Miklós hadbíró tette le esküjét. Rajta kívül az újonnan kinevezett négy hadiszéki esküdt és a bíróság jegyzője is fogadalmat tett tisztségének hűségese ellátására. Egy héttel a beiktatást megelőzően Mágochy főkapitány rendeletet intézett Bellény Zsigmondhoz (és bizonyára négy társához), hogy mivel „kegyelmeddel kőwalkeppen ualo, es nem kichin dologrul kellene beszelgetnwnk, meli Orszagunknak is iouara nezendő dologh”, ezért azonnal induljon Kassára.⁵⁶¹ 12 Bellény – a főkapitány biztatására – elvállalta a hadiszéki esküdti tisztséget, és így március 19-én a generális székhelyén lezajlott beiktatást követően az 1603 óta szünetelő hadiszék újra megkezdhette működését. 1639-ben hasonló módon zajlott az új hadbíró, Berényi Zsigmond beiktatása. Miután a korábbi hadi bíró, Láczy Gergely 1638-ban elhunyt, a Haditanács az uralkodó rendeletére 1639. április elején Berényi Zsigmondnak adományozta a tisztséget.⁵⁶² 13 A beiktatásra azonban csak július második felében került sor, melynek 117alkalmával az új hadbíró az előírásoknak megfelelően tett fogadalmat arra, hogy „az Hady Biróságának reám bizott Tisztiben es egyéb dolgokbannis Császár es Koronás Király Urnak eő Fölségének es eő Fölsége Legitimus Successorinak hiven Szol-galok. Az elöttem perlő Személyeknek, mind Szegénynek, boldoghnak, az én tehet-ségem Szerint igaz es Isten Szerint valo Törvényeket Szolgálatok, es azokban Sem Barátcságot, Sem feelmet, Sem ajandekot nem nézek”.⁵⁶³ 14 Augusztus elején az Udvari Kamara pedig rendeletet adott Berényi fizetésének rendszeres folyósítására is.⁵⁶⁴ 15 A leendő hadi bírák az uralkodótól, illetve az Udvari Haditanácstól általában maguk kérvényezték tisztségüket. Fodor János kállói harmincados 1668-ban, majd a következő esztendő elején ismételen benyújtotta kérelmét a hadbírói állás elnyerésére, melyet ekkor már lassan két esztendeje a tokaji kapitány, a beteges Buzafalusi Szentpéteri István mint 'substitutus iudex bellicus' viselt.⁵⁶⁵ 16 A Haditanács kikérte Csáky Ferenc főkapitány véleményét, aki korábbi elutasítása ellenére ezúttal már támogatta Fodor kinevezését.⁵⁶⁶ 17

5567 MOL E 196 Fasc. 36. No 14.

5578 1616-ban Forgách Zsigmond kassai generális pedig azért tett panaszt a Haditanácsnál, mert kapitányi joghatóságát sértették meg azzal, hogy „Iudex bellicus, Nicolaus Semsey, qui id officii donatione suae Regiae Maiestatis longo annorum cursu tenuit, nescio quorum instinctu est exauthoratus, ut et reliqui eius assessores. Quia vero frequenter bellica occurrunt iudicia, et ab eo toto tempore, quo hae regni partes Augustissimae domui Austriacae subiacent, sedes illa fuit intertenta.” A főkapitány ezért kérte, hogy a katonák közötti fegyelem fenntartása érdekében állítsák vissza a hadiszéket. ÖStA KA AFA 1616/4/1.

5589 MOL P 86 S. I. 81. No 81. fol. 98–99. Lásd az Okmánytárban – No 4.

55910 Benda, 1972. 301.

56011 MOL E 210 Militaria. 43. t. No 12. Lásd az Okmánytárban – No 5.

56112 AMK Suppl H. 1608–10. 1609. No 18518/A. 1. Vö. Kemény, 1911. 72.

56213 „Ex Sacra Caesarea, nec non Hungariae ac Bohemiae Regiae Maiestatis clementissima resolutione Sigis-mundo Biriný hisce intimatur, praelibatam Sacram Maiestatem eidem officium per mortem Georgii [sic! Gregorii helyett] Lancy vacans benigne contulisse. Qui proinde hocce munus, sibi ex Suae Maiestatis clementia collatum, debita fidelitate administrare sciet iuxta iuramenti a se in installatione praestiti formam [kiemelések tőlem – P. G.]” MOL P 49 Fasc. 71. No 18. Berényi Zsigmond a bárói címet szerző Berényi György alnádor öccse volt. Az utóbbi életrajzát Komáromy András írta meg. Komáromy, 1885. Vö. még Forster, 1927. 64.

56314 MOL E 210 Militaria. 121. t. No 15. és MOL E 211 Series I. Fasc. 8–9. fol. 776. Vö. Láczy Gergely esküszövegével, Okmánytár – No 6.

56415 ÖStA FHKA HFU RN 160. 1639. Aug. fol. 49.; Takáts, [1926.] 146.: 12. jegyz.

56516 Fodor kérelme: MOL P 71 Fasc. 173. Szám nélkül. (Az R szekcióból kiemelt irat.) Szentpéterire lásd részletesen az Archontológia adatait.

56617 ÖStA FHKA HFU RN 227. 1669. Apr. fol. 99–100. és MOL E 249 Mutatókönyvek 86. köt. I

Április elején a Magyar Kamara pedig rendeletet kapott Bécsből, hogy utasítsa a Szepesi Kamarát a régi idők óta szokásos hadbírói fizetés kiutalására. Az új hadi bíró beiktatására május közepén került sor, melyről a generális a neki alárendelt végházak katonaságát külön levélben értesítette.⁵⁶⁷18

Míg a felső-magyarországi hadbírák fizetését a Szepesi Kamara, addig a bányavidéki és a Kanizsával szembeni végeken szolgálókat a Pozsonyban székelő Magyar Kamara biztosította, a győri társaik salariumát pedig – miként a győri főkapitányság királyi katonaságának egészét is – az alsó-ausztriai rendek fizették. Mezei hadjáratok alkalmával a hadbírák fizetésében a hadi fizetómesteri hivatal is részt vállalt. 1602-ben Fáy István évi 550 forintnyi fizetéséből a kamarát a szokásos békeidőbeli hadbírói fizetés, 300 rajnai forint terhelte,⁵⁶⁸19 a fizetómesteri hivatalt pedig 250 forint fedezésére utasították. Ugyanekkor esküdtjei 200, illetve 120, a bírósági jegyző pedig 80 forintot kapott évente.⁵⁶⁹20 1610 és 1612 között a helyreállított hadiszék tisztségviselői a Szepesi Kamara elszámolásai szerint általában évente négy alkalommal kaptak – viszonylag rendszertelenül és nagy restanciákkal – fizetést.⁵⁷⁰21 Nem véletlen, hogy 118Semsey Miklós hadbíró 1609-ben több alkalommal kérelmezte az Udvari Kamaránál, hogy pénzbeli fizetés helyett a szikszói és gagyvölgyi gabonatedet rendeljék ki számára.⁵⁷¹22 A XVII. század elején a bányavidéki végeken Hadriczius Jánosnak az esztergomi érseki jövedelmekből havi húsz forintnyi fizetés járt, míg utódja, az említett Kéry György négy lovasára és saját személyére évente 432 magyar forintot kapott.⁵⁷²23 1590-ben Alsó-Ausztria rendjei hosszúságú huzavona után végül havi 14 forint zsoldot szavaztak meg az első győri seregbíró, Ormándy János fizetésére, utódjának Visi Nagy Pálnak azonban 1641-ben már 1000 forinttal tartoztak.⁵⁷³24 Elsősorban ezek a fizetési problémák okozták, hogy a hadiszéki esküdtek tisztségét állandó jelleggel viszonylag ritkán töltötték be, s az nem vált a magyar hadi bíróságok olyan meghatározó jellegzetességévé, mint a soltész mellett szolgáló esküdtek (Gerichts-geschworer) tiszte. Miként azonban a német hadbíró is tiszteket hívott meg állandó fizetett esküdtjei mellé bíróságába, úgy a magyar hadbírák is várkapitányok és más jogtudó személyek jelenlétében hozták meg ítéleteiket.

A törvénykezés lebonyolításában olykor-olykor azonban maguk a hadbírák sem vehettek részt. Ezekben az esetekben főkapitányuk jelölte ki ideiglenes helyettesüket. 1609 tavaszán, amikor Semsey Miklós nemrégiben beiktatott felső-magyarországi hadbíró ágnak esett, Mágóchy Ferenc generális az ónodi várban lefolytatandó törvénykezéssel – ideiglenes helyettesként – Bellény Zsigmond hadiszéki esküdtet bízta meg.⁵⁷⁴25 Győrben 1655-ben Tar Márton egykori keszthelyi kapitány egy a veszprémi seregszékéről a főkapitányi hadiszékre apellált ügyben töltötte be az ideiglenesen megbízott (helyettesítő) hadbíró tisztségét, mivel a nemrég elhunyt Horváth Ferenc helyére utódját még nem nevezték ki.⁵⁷⁵26 Felsőbüki Nagy Ferenc feladatkörét 1673-ban viszont egyéb megbízatása idejére apósa, Balaskó István vette át, aki már egy évtizeddel korábban is helyettesítette tisztében. Ezek azonban csak rövid idejű substituációk voltak. 1673-ban például pusztán arra a néhány hétre vállalta magára Balaskó a katonai igazságszolgáltatás teendőit, amíg

[betű]/No 82.

56718 Vér Mihály kállói vicekapitány Csáky Ferenc főkapitányhoz május 18-án írott levelében a következőket tudat-ta: „Fodor János Vram Hadí Biroságáról irt Nagyságod levelét máj napon vettem, mellyet holnap publicáltatok a Tanács előtt.” MOL P 71 Fasc. 265. (121. cs.) fol. 365–366.

56819 A felső-magyarországi hadbírák éves fizetése 300 rajnai forint volt, melyet a Szepesi Kamara saját jövedelméből tartozott nekik fizetni. MOL E 249 1580. No 66. és No 234., ill. Uo. 1603. április No 13.

56920 ÖStA FHKA HFU RN 76. 1603. März fol. 680–683.; *Takáts*, [1926.] 146.

57021 MOL E 554 Fol. Lat. 914. fol. 228–239. Semsey Miklós hadbíró 1610-ben 388 magyar forint 10 dénárt kapott kézhez, részben természetben; 1611-ben már csak 197 forint 33 dénárt; 1612-ben pedig 186 forint 40 dénárt. Balogh Gáspár esküdt 1610: 82 forint 33 dénár; Munkácsy János esküdt 1610: 69 forint; Bellény Zsigmond ugyancsak esküdt 1612: 35 forint 41 dénár; Győry János jegyző 1610: 40 forint. Vö. még MOL E 196 Fasc. 11. No 5.; MOL E 211 Series I. Fasc. 5. fol. 550. és Fasc. 6–7. fol. 315.; MOL P 86 S. I. 79. fol. 62.; AMK Suppl. H. 1668–75. 1673. No 9273/8.

57122 ÖStA FHKA HFU RN 97. 1609. Juni fol. 9. és 105.

57223 *Takáts*

57324 NÖLA SA A. VII. 21. fol. 1–25. és *Takáts*, [1926.] 147.

57425 „Miuel Hadý Býro, Semsey Miklos Vram, betegsege miatt neminemw teörüenieknék ell igazitasara ez jwueö hetfeön Onodban ielen nem lehet; Annakokaiert kegyelmedet keriwk, hogy kegyelmed *Semsey Vram kepeben* [kiemelés tőlem – P. G.] legien ielen hetfeön Onodban es azokat az dolgokat, mellic kegyelmedek eleöt lesznek, teörüeni szerent igazichia el.” AMK Suppl. H. 1608–10. 1609. Szám nélkül. 1609. május 9.; *Kemény*, 1911. 72.

57526 MOL P 71 Fasc. 273. Köteg I. fol. 31.

Nagy Győr vármegye egyik követeként a Magyar Kamaránál járt Pozsonyban.⁵⁷⁶27 A felső-magyarországi Fodor Jánost pedig Karl von Strasoldo generális parancsára Horváth Mihály csupán egyetlen ügy erejéig helyettesítette. Fodor ugyanis perben állt a hadiszékre kihágása miatt megidézett Lochinsky Mihálllyal, más perbeli ellenfele bírója viszont természetszerűleg nem lehetett.⁵⁷⁷28

119A hadiszéket a végvidéki főkapitány vagy helyettese, azaz a joghatóság birtokosa hívta össze. A Dunántúl nyugati részén ez a feladat – Nádasdy Pál főkapitány már idézett rendelkezése alapján – általában az Egerszegen tartózkodó vicegenerálisra hárult, mert a főkapitányi tisztséget később öröklő Batthyányak székhelyüket távoli és biztonságosabb birtokközpontjaikban (például Némétújvárott) tartották.⁵⁷⁸29 Győrben szintén gyakorta a vicegenerális helyettesítette főkapitányát a katonai törvényszék tárgyalásain, a győri generálisok ugyanis a Haditanács elnökeként a XVII. század második felétől sokszor Bécsben tartózkodtak. 1667-ben például Montecuccoli főkapitány rendeletet adott Esterházy Jánosnak, hogy a veszprémi Biczó Ferenc és katonatársai perét tárgyalja újra.⁵⁷⁹30 Kassán ugyancsak előfordult, hogy a más feladatokkal igencsak megterhelt főkapitány helyett vicéje képviselte a magisztrátust a hadiszéki tárgyalásokon.⁵⁸⁰31 De mindez a bányavidéki végeken sem volt másképp, hiszen 1671 áprilisában Esterházy Pál főkapitány semptei hadiszékén helyettese, Bercsényi Miklós vicegenerális elnökölt.⁵⁸¹32 A főkapitány helyettesítésének efféle gyakorlata praktikus volta miatt az ország minden területén bevett szokásnak számított.

A hadiszékre a vármegyék és egyéb polgári szervek panaszai,⁵⁸²33 illetve a végvári seregszégekről érkezett apellációk alapján maga a generális idézte be a peres feleket. A főkapitányi titkárok vagy a hadbírák gyakran külön listát készítettek a hadiszékre idézendő személyekről, melyekben a citálás okát is feltüntették. 1668 decemberében például Csáky Ferenc főkapitány hadiszékére Szendrőből 68, Szatmárról 4, Kállóról 7, Diósgyőrből 3, Putnokról 4, Szoboszlórol pedig 8 katonát idéztek be, többek között marhaelhajtás, sarcoltatás, gyilkosság és „az Sakay korcsmárosné elvitele s rajta erőszak tötele” miatt.⁵⁸³34 Egy esztendő múlva a főkapitány jegyzékén már ónodi és más hajdúvárosokból való katonák is szerepeltek, számos végvár kapitányával együtt, akik a generális ediktuma ellenére katonáikat nem tartották kellő fegyelemben, sőt olykor maguk is részt vállaltak azok gaztetteiben.⁵⁸⁴35 A Kanizsával szembeni főkapitányság területén 1685-ben hasonlóan írták össze azoknak a végváriaknak a jegyzékét, akiket lopással, fegyvervonással, sőt kétnejűséggel vádoltak.⁵⁸⁵36 Az összeállított lista alapján azután a fő- vagy vicegenerális maga értesítette és idézte be – külön citáló levél útján – 120az egyes várak kapitányait és katonáit. 1668 őszén a kassai generális Sennyey Ferenc kállói kapitányt azért citálta bírói fóruma elé, mert a főkapitány által a hadiszékre rendelt katonák kiállítását elhanyagolta, sőt a török felverésénél szerzett zsákmányból maga is részesedett.⁵⁸⁶37 A kitűzött napon általában a katonai igazságszolgáltatást gyakorló magisztrátus szállásán folytatták le a

57627 1663: GyL GyVm Közgy. ir. I/10/1663.; 1673: MOL P 1289 I. 11. fol. 6. A helyettesítés okára: GyL GyVm Közgy. jkv. 3. köt. 271–272. pp.

57728 „Vestra vero Dominatio litigiosum processum, quem contra ipsum in sede spirituali habet, iudex ipsius esse nequeat.” MOL P 1774 26. t. fol. 83. Fodort feltételezhetően arra az időre is más helyettesítette bírói tisztségében, míg őt a Wesselényi összeesküvés kapcsán a Johann Rottal vezette rendkívüli bíróság Pozsonyban kihallgatta. A hadbíró azonban ártatlannak bizonyult, amiről I. Lipót császár külön oklevelet bocsátott ki a felső-magyarországi királyi katonaság és a hajdúvárosok számára. ÖStA KA Best. No 1858.

57829 *Sebestyén*, 1922–1923. Vö. még *Takáts*, [1926.] 150.

57930 SNA Esterházy, cseszneki lt. 43. d. 1667. július 14.

58031 AMK Schw. No 8707. és *Kemény*, 1916/1.

58132 „In Sede Judiciaria Bellica Generalatus excellentissimi domini Comitis Pauli Ezterhazi de Galánta, perpetui in Frakno etc. etc. etc. in Arce ac Praesidio Sempthae Comitatuque Nitriensi existenti, habito, Praeside spectabili ac magnifico domino Nicolao Berchénj de Székes Sacrae Caesariae Regiaeque Maiestatis Praesidiorum Ante-montanorum, CisDanubianorum Confiniorumque contra Vívár positorum Vice Generali Capitaneo [kiemelés tőlem – P. G.]”. MOL P 125 No 11 371.

58233 Bihar vármegye egyik ilyen panaszlistáját *Nyakas Miklós* tette közzé: *Nyakas*, 1986. 188–189. Vö. Borsod vármegye hasonló sérelmeivel MOL P 71 Fasc. 263. fol. 382–383.

58334 *Nyakas*, 1987/1. 73–74. Vö. MOL P 71 Fasc. 263. fol. 445–458. és *Szakály*, 1981/3. 256–258.

58435 MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fol. 11–14., 17–20. és 28–29/a.

58536 *Takáts*, [1926.] 154.

58637 „Mind ezekreöll annak okaért, és ezekben Constalo inobedientiajért, hogj kegyelmed Teörvényessen szamott adgyon s Teörvéntis vegjen, rendeltem kegyelmednek Cassára az jöuendeő Karacson havanak Tizedik napját teöb keövetkezendeő eléghséghes napokkal edgyütt.” MOL P 71 Fasc. 265. (119. cs.) fol. 187–188. Lásd az Okmány-tárban – No 10.

törvénykezést.⁵⁸⁷38 Az ítélet meghozatalában a főkapitány által meghívott bírótársak vettek részt. Mindig az adott körülmények és lehetőségek szabták meg, hogy a generálisok kapitányaikon kívül honnan hívtak meg jogtudó vármegyei és városi személyeket bíróságukba. A meghívott bírák ugyanis ellátásban részesültek, minek következtében a két-három napos ülések felettébb költségesek voltak. Megfelelő számú jogtudó személy nélkül viszont nem lehetett bíróságot tartani, miként azt Szentpéteri István ideiglenesen megbízott felső-magyarországi hadbíró már 1667-ben megfogalmazta: „törüin tudó emberek nélkül ... csak semi az eő Felsege Meltosagos hadi szeki”.⁵⁸⁸39 A XVI. század közepén már Wékey Ferenc is „Eskýwth Ispanokwal, Es egyeb tewrwýntudo Nemes zemelyekwel” ítélezett,⁵⁸⁹40 s utódjai ugyanígy jártak el a jogszolgáltatás gyakorlása során. 1602-ben Thurzó György bányavidéki főkapitány hadiszékén a vicegenerális és néhány várkapitány mellett ott találunk több vármegyei szolgabírárt, a két rimaszombati harmincadost, sőt még a füleki német gyalogság vicekapitányát is.⁵⁹⁰41 Utódja, Pálffy István 1642. évi törvényszékén még népesebb volt az esküdt ülnökök serege: a számos főtiszt mellett ott ült a lévai és füleki vár seregbírája, több vármegyei esküdt, továbbá Komárom vármegye és a verebélyi praediális szék alispánja is.⁵⁹¹42 Kassára gyakran kaptak meghívást a Szepesi Kamara tanácsosai és a város polgárai, míg a semptei hadiszékeken Pozsony vármegye tisztségviselőin kívül helyet foglaltak a közeli Nagyszombat jogtudó szenátorai.⁵⁹²43 Az 1691. évi egerszegi hadiszék létszáma ugyancsak messze túllépte a soltész-bíróságoknál betartott tizenkét főt, hiszen a hadbíró helyett elnöklő szegvári kapitányt⁵⁹³44 az ítéletek meghozatalában a szomszédos végvárak parancsnokai, [121](#)illetve tisztjei mellett Zala és Somogy vármegye alispánjai, szolgabírái és esküdtjei segítik.⁵⁹⁴45

A végvidéki főkapitányok csak a joghatóságuk alá tartozó, királyi zsoldért szolgáló katonaság és bizonyos esetekben publicus malefactorok felett hozhattak ítéleteket. A magánföldesúri katonaság felett csak hatalmukkal visszaélve ítélezhettek, ami olykor mégis megtörtént. A hadi bíráskodási fórumok ítélezés gyakorlatában – véleményem szerint – tehát nem a *Varga J. János* által hangsúlyozott területi illetékesség elve, hanem a kapitányi joghatóság alá tartozás rendje érvényesült.⁵⁹⁵46 1628-ban II. Ferdinánd király Pálffy István bányavidéki főkapitány számára kibocsátott egyik rendeletében ezt konkrétan meg is fogalmazta. Ebben az esztendőben ugyanis Ernst von Kollonitsch komáromi főkapitány néhány hajdúja rokonai látogatására indult Sallóra, de útközben egy kocsin utazó zsidóra akadtak, akit kiraboltak. A szögyéni lakosok azonban elfogták a gonosztevő végváriakat és Pálffy István újvári főkapitány kezébe adták őket. Kollonitsch hiába kérte katonái kiadatását, Pálffy azokat maga büntette meg. Erre az uralkodó utasította főkapitányát a hajdúk kiadatására, és figyelmeztette „azon érvényben levő rendszabályra, melynél fogva a katonaság kihágásainak megbüntetése az illetékes kapitányok jogkörébe esik”.⁵⁹⁶47 1657-ben pedig, amikor Pálffy utódja, Forgách Ádám generális rács kereskedőket fosztogató győri főkapitányságbeli katonákat vett őrizetbe, ezeket megfelelő kísérettel a Rába-parti erődítménybe tartozott vitetni.⁵⁹⁷48 De Batthyány Ádám

58738 Kassán például a főkapitányi rezidencián, az úgynevezett királyi házban hozták meg az ítéleteket. Lásd az Okmánytárban – No 11. és MOL P 71 Fasc. 265. (119. cs.) fol. 518. („in residentia illustrissimi et excellentissimi domini Comitiss Francisci de Csak etc., Partium Regni Hungariae Superiorummi Sedis Bellicae Magistratus”

58839 MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fol. 231–232. Vö. Uo. Fasc. 263. fol. 420.

58940 *Döbrentei*, 1840. 196–197.

59041 *Komáromy*, 1890. 62.

59142 MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 197.

59243 1666-ban a felső-magyarországi hadiszékeken például Bélaváry Miklós és Holló Zsigmond kamarai tanácsosok vettek részt, az 1671. évi bányavidéki sedes bellicán pedig öt nagyszombati szenátor képviselte a várost. MOL P 71 Fasc. 263. fol. 525. és MOL P 125 No 11 371.

59344 A kanizsai, majd Kanizsával szembeni végvidéki főkapitányságban eddigi ismereteink szerint külön hadi bíráskodással megbízott személyt nem alkalmaztak.

59445 Több mint három tucatnyi ülnök alkotta a hadiszéket. MOL P 1313 252. cs. fol. 522.; *Varga J.*, 1977. 445. Nem fogadható el *Varga J. János* azon véleménye, miszerint a hadiszékek összetételében a seregszékekétől „a legszembetűnőbb eltérés a városi, mezővárosi polgárok mellőzése”, mely következtetésre egyetlen hadiszéki jegyzőkönyv (az 1691. évi egerszegi) ismeretében vállalkozott. A XVII. század végén a felső-magyarországi had-bíró tisztét pedig az a Fodor János töltötte be, aki egyúttal Kassa városának bírása volt. Fodorra lásd az Archon-tológia részletes adatait.

59546 *Varga J.*, 1977. 441. és 446.

59647 *Jedlicska*, 1910. 59.: No 104.

59748 MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 330–331.

sem engedte, hogy saját katonáskodó és portyázó familiárisai felett a győri vicegenerális szolgáltasson igazságot.⁵⁹⁸49 Csáky Ferenc kassai generális ugyancsak a főkapitányi joghatóságra hivatkozott egy alkalommal Hüszein egri pasánál, máskor pedig a mezőtúri polgároknál, hogy „ki peniglen füleki, korponai, kékői és mas generalisagh alul valok, nem lévén botunk allat, nem is kerithetvén kezünkben itt ezen az földen, azokat nem is buntethetiuk”; saját főkapitánysága pusztító végváriait azonban megfogatta, és mások példájára fejüket vetette.⁵⁹⁹50 Koháry István füleki kapitányt pedig több ízben szigorúan megróttá, hogy a „Filekj békeséggh bontogato uitézeket” könyörtelenül ítélje el, hiszen azok Koháry joghatósága alá tartoznak.⁶⁰⁰51

A kapitányi joghatóság elvét a kialakult hazai joggyakorlatnak megfelelően csupán egyetlen esetben hagyhatták figyelmen kívül, amikor a kihágást elkövető végvárit 122 „in flagranti crimine”, azaz tetten érve fogták el.⁶⁰¹52 Ez a „kiskapu” olykor valóban lehetőséget biztosított akár még a kisebb tekintéllyel rendelkező félnek is, hogy a kapitányi joghatóság elvének fittyet hányva – legalábbis időlegesen – érvényesítse saját akaratát. Az efféle „eltéréseket” jól példázza 1665 késő őszeről egy Tót Bence nevű egerszegi királyi katona („eő Felséghe Egerszegy katonája”) esete, aki a pápai vár börtönébe került. Történt ugyanis, hogy miután Tót Győrben gabonát vásárolt és hazafelé vette útját, a pápai katonák Sréter János lovastiszt, későbbi seregdeák vezetésével „ex mera suspicione” elfogták, majd szekerét, gabonáját és mindennemű holmiját elragadva tömlöcbe vetették. Bár az elfogatás háttérében bizonyosan Sréter és Tót valamiféle korábbi konfliktusa állt, a pápai katona ügyüket nem az illetékes bírói fórumon, az egerszegi vicegenerális vezette főkapitányi hadiszéken, hanem az általa igencsak befolyásolható pápai seregszéken kívánta rendezni. Tót ugyan erre is hajlandónak mutatkozott, de miután még az általa bemutatott tanúbizonyságokat sem akarták elfogadni, feletteséhez, Batthyány Kristóf, Kanizsával szembeni főkapitányhoz fordult segítségért. A generális nem késlekedett katonája megvédelmzésével, és tüstént levelet intézett a pápai végváriak feletteséhez, Esterházy János győri végvidéki vicegenerálishoz, kérvén: „parancsollyon felőle, bocsáttassék el azon eő Felséghe katonája, mivel in flagranti nem tapasztaltatott [kiemelés tőlem – P. G.], a’ ki az mi Jurisdictionk alatt lévén, ha mi praetensiója vagyon Sréter Uramnak, Mj Törvényhez állittyuk alattunk teőb katonánkat [sic!], valamikor kévánnya, és ha bűnösnek találtatik, vagyon mi nálunkis Igasságh, s az szerént meghis büntettettyük. Mert hogy csak merő gyanoságbúl megh fogják Jurisdictionk alatt lévő eő Felséghe szolgálíát, nem illendő, s megh sem szenvedhettyük, lévén magunknakis Authoritásunk Latroknak büntetésére, csak ha ki magat injuriátusnak lenni véli, tanállyon megh bennünket.”⁶⁰²53 Noha az ügy végső kimenetelét nem ismerjük, Esterházy főkapitány-helyettes aligha húzott ujjat a Kanizsával szembeni végvidéki és egyúttal dunántúli kerületi főkapitánnyal, így Sréter János keresetének benyújtásával hamarosan bizonyára a megfelelő bírói fórumon próbálkozott az általa jogtalanul elfogatott egerszegi végvárival szemben.

A hadiszékek peres ügyeinek jelentős részét – a várkapitányi utasításokban előírt fellebbezési rendszernek megfelelően – a seregszékekről érkezett apellációk jelentették. 1654-ben ugyanaz a Csáky Ferenc, aki később katonai pályájának csúcán megszerezte a felső-magyarországi generálisi tisztséget, veszprémi kapitányként egy sebesült török rabot vásárolt 500 forintért a tihanyi katonáktól. A beteg fogoly azonban tizenöt nap elteltével elhalálozott, mire a Csáky kapitány a joghatósága alá nem tartozó tihanyi vitézeket elfogatta, és pénzét saját bírói fórumán, a veszprémi seregszéken követelte vissza. Az alperes katonák a tárgyalás során arra hivatkoztak, a kapitánnyal abban állapodtak meg, hogy a végbeliek szokásai szerint a vételárat csak akkor szolgáltatják vissza, ha a török rab tizenöt napon belül meghal. Mivel a szerződés csak szóban történt, és Csáky Ferenc kapitány a tihanyi vitézek állítását a tizenöt napos határidő felől nyíltan tagadta, ezért a seregszék a perdöntő eskü letételét a veszprémi kapitánynak ítélte meg. Jóllehet Csáky kapitány elfogadta az ítéletet, a 123 tihanyiak a győri főkapitány székére fellebbeztek.⁶⁰³54 A győri hadiszék egy hónap elmúltával tárgyalta az ügyet, és megállapította, hogy a veszprémi főkapitány teljesen törvénytelenül járt el, mivel a tihanyi hajdúk felett nem gyakorolhat joghatóságot („eő Nagyságának nem leuén semmi Jurisdictionioia rajtok”), azokat nem tömlöcözheti be és a veszprémi „vitézlő törvényszékre” sem idézheti őket; az ilyen, több végvár katonáit érintő ügyekben ugyanis a végvidéki főkapitány joga az igazságszolgáltatás. „Azoka-ért ezen processus totaliter cassaltatott”, a győri generális pedig utasította

59849 „az mi szolgálíkat másoknak háborgatni nem engedjök” Varga J., 1977. 446.

59950 Izsépy, 1962. 57–58.: No 48. és MOL P 71 Fasc. 265. (121. cs.) fol. 361–362. („Korponaiak s Filekiek más Generálisságh alat Vadnak”, ezért azok ellen nem indíthat keresetet.)

60051 šOBA Banská Bystrica Koháry–Coburg lt. Militaria Fülek XVII. No 12377.

60152 Vö. Varga, 1958. 1014.

60253 MOL E 204 Batthyány Kristóf levele Esterházy Jánoshoz. 1665. november 17., Csatár.

60354 „Incatti apellant totum processum ad sedem superiorem.”

Csákyt a fogságban vagy kezesség alatt levő katonák szabadon bocsátására, és kifejtette, ha a veszprémi kapitány azok ellen pert kíván indítani, akkor saját igazát „az Geörý es hozza tartozando Uégh Házaknak Törueybely rendeihez” alkalmazkodva az illetékes bíróság, azaz a főkapitányi hadiszék előtt keresse.⁶⁰⁴55 A fellebbezések gyakorlata az ország többi területén is a kapitányi instrukciók előírásai szerint zajlott.⁶⁰⁵56 1673-ban Szántó János korponai vicekapitány Esterházy Pál generális megbízásából mint magisztrátus indított pert Egri Márton ellen törökösség vádjával. Egri ugyanis egy törököt bűjtatott, róla a végváriaknak hírt nem adott, sőt maga is elrejtőzött előlük. A seregbíróság Egri mégsem ítélte halálra, hiszen ő „nem mindenestől practicabol, de valamennyre félelembeölis boczatkozot ezen vétekebe”. Büntetését „in exemplum aliorum” 100 forintnyi fejjválságban állapították meg, továbbá kötelezték a török 600 forintnyi sarcának megtérítésére. Míg a magisztrátus elégedett volt az ítélettel, a vádlott a bányavidéki főkapitány fellebbviteli fórumára kívánt apellálni, melyet a seregbíróság jóváhagyott. Így azután „réggi Véghbeli szokas szerint Vice kapitan Uram az magha peczétí alat” küldte fel az ítéletet a generálisnak, a főkapitányi hadiszék döntése azonban sajnos nem maradt az utókorra.⁶⁰⁶57 Ellenben ismerjük az 1668. évi kassai hadiszék határozatát abból az apellációból, melyet Farkas Sára asszony, a megölt Tót János anyja indított a kállói seregszéken Cseh Gergely ellen. A tanúkihallgatás során kiderült, hogy Sára asszony a bírák elé néhány olyan személyt is bizonyosággal állított – előtte természetesen kioktatva őket, mit kell mondaniuk –, akik a gyilkoságnál nem voltak jelen. Ezért a hadiszék úgy döntött, hogy lévén az asszony tanúi „non bonae famaе homines”, ha az alperes több tanút tud maga mellett kiállítani, akkor a vád alól felmentést nyer.⁶⁰⁷58 Ugyancsak az apellációk bevett felső-magyarországi gyakorlatára utal Csáky Ferenc generálisnak az ónodi vicekapitányhoz intézett rendelete, melyben megparancsolta, hogy Forrai Bálintot ¹²⁴és Czongori Istvánt „meg fogattatvan, törvént lattosson ráiok, ... ottan meg lévén az törvény, ha nem fogia szeretny, e iövendő Hadi székre appellálhattya”.⁶⁰⁸59 A fellebbezések rendszere mellett az 1691. évi egerszegi hadiszék kapcsán egy egészen szokatlan gyakorlattal is találkozunk. A kemendi vár peres ügyeit ugyanis nem a véghely seregszéke, hanem az Egerszegen tartott hadiszék tárgyalta. Ennek magyarázatát talán abban kereshetjük, hogy a kis kemendi végház kapitánya így próbálta mentesíteni magát mindazoktól a terhektől, melyek a külső bíróságok meghívásával jártak volna, és várának ügyes-bajos problémáit az éppen ülésző hadiszékkal intéztette el.⁶⁰⁹

60 A hadiszékek a fellebbezéseken kívül számos egyéb, a főkapitányok joghatóságába tartozó ügyet is napirendre tűztek. Mivel a várak kapitányai saját személyes ellentéteikben nem szolgáltathattak igazságot, ezeket a vizsálykodásokat is a főkapitányi bírói fórumok intézték el. A XVII. század elején Thurzó György bányavidéki főkapitány vetett véget esküdttársaival a füleki vicekapitány elleni zendülésnek, az engedelmisséget megtagadó és felettesüket szidalmazó katonák megbünteté-sével.⁶¹⁰61 1660-ban a győri vicegenerális számos pápai katonát citáltatott hadiszékére a kapitányukkal, Esterházy Pállal való vallási torzsalkodás ügyében.⁶¹¹62 Néhány esztendővel később Csáky István szatmári kapitány azt a Danka Jánost idézte a kassai hadiszék elé, akinek török elleni vitézségét és az 1663–1664. évi háborúban teljesített szolgálatait egykor Lippay György esztergomi érsek és maga Wesselényi Ferenc nádor is elismeréssel méltatta. A szatmári kapitány azonban bizonyos kihágások okán rokona, Csáky Ferenc felső-magyarországi generális előtt vádolta meg a hadiszéken. Dankát a katonai törvényszék ennek ellenére felmentette és

60455 Részletes leírása *Varga J.*, 1977. 448. Az idézetek az eredetiből: MOL P 71 Fasc. 273. Köteg I. fol. 27–31.

60556 Az apellációkat a királyi utasítások mellett gyakran a főkapitányi instrukciók is szabályozták. 1632-ben For-gách Miklós felső-magyarországi generális a szatmári fő- és vicekapitánynak adott utasításban például elrendelte, hogy „miuel neha-neha törtenhetnek és történnekis illetlen dolgok és Violentiak a Vitezlő rendtől a Polgarokon [ti. Szatmár és Németi mezővárosok lakóin], azokaért ha in flagranti vagy vagdalkozason, uagy hazra-menésen, uagy valamj egyéb sullios Vétken a Vitezlő rendbelieket a Birak és a Varosiak talallyák, afféléket meg foghas-sanak, de Capitan kezeben hozzák, es rea Törvént kerjenek. *S ha Capitan Uramék Igazat felöle nem szolgaltat-nanak, vagj az eő kegyelmek Törvenye a Varosiaknak nem teczenek, Mi előnkben mint Generalis eleiben appellallassák, és nekünk hirünkke adgiák.* [kiemelés tőlem – P. G.]” MOL P 71 Fasc. 172. No 3. Másolata: MOL E 136 7. t. fol. 545–548.

60657 MOL P 125 No 11 373.

60758 MOL P 71 Fasc. 265. (119. cs.) fol. 523.

60859 Uo. Fasc. 265. (120. cs.) fol. 10.

60960 MOL P 1313 252. cs. fol. 522–535.

61061 *Komáromy*, 1890.

61162 MOL P 125 No 11 281.

tisztségébe visszahelyez-te, sőt a Haditanács még hátramaradt zsoldját is kiutaltatta.⁶¹²63 Hasonlóképpen a főkapitányi hadiszékek törvénykeztek az egyes várkapitányok és a magasabb rangú tisztek ügyeiben, továbbá olyan esetekben, amikor egy-egy véghely egész őrségét vádolták meg a török vagy a szegény nép kirablásával. 1655-ben Kerpaticz István, az uralkodó egerszegi főhadnagya társaival kifosztotta a Grazba igyekvő bécsi ágostonos atyákat, sőt rövid ideig még fogságban is tartotta őket. A Haditanács ezert rendeletet intézett Batthyány Ádámhoz, a Kanizsával szembeni végek főkapitányához – egyúttal Kerpaticz feletteséhez –, hogy az egerszegi főhadnagyot fogassa el és hadi bíróság hozzon felette ítéletet, továbbá az okozott károkért a szerzeteseket elégíttesse ki.⁶¹³64 Néhány esztendő múlva a bányavidéki végeken Forgách 125Ádám generális Balassa Imre gyarmati kapitány felett ítélték, aki az uralkodói tilalom ellenére támadt a törökre. A főkapitány igen nagy szigorral járt el, a Haditanács ugyanis Balassát az ítélet alapján megfosztotta kapitányi tisztétől.⁶¹⁴65 Csáky Ferenc felső-magyarországi főkapitánysága idején (1665–1670), amikor a hadiszék egy-egy esztendőben gyakorta már havonta összeült,⁶¹⁵66 1666-ban számos panasz érkezett Kassára a szendrői és putnoki katonák fosztogatásai és a Kunságban végrehajtott marhahajtó-akciói, valamint véres gyilkosságai miatt. Erre a generális rendeletet adott ki a szegény nép és a vármegyék panaszai alapján lefolytatandó vizsgálat megtartására. Az eljárás tökéletesen megfelelt a kor nyomozó rendszerén alapuló büntető peres eljárásnak. Ennek lényege az volt, hogy a bíróság gyanú esetén vádemelés nélkül is megindította az eljárást és a gyanúsítottak elítéléséhez nélkülözhetetlen bizonyítékokat elsősorban tanúvallatások révén maga igyekezett összegyűjteni.⁶¹⁶67 A kassai főkapitány által augusztus 4-én kiadott dekrétumok szerint Szendrőn augusztus 23-án Borsodi Mihály és Hegedűs Jónás szendrői hites vásárbírák, Putnokon pedig két nap múlva a strázsamester és a vásárbíró végezte el a tanúk kihallgatását.⁶¹⁷68 Szendrőn hat személy tett vallomást arról, kik voltak azok a végváriak, akik a Kunság pusztításában és a gyilkosságokban részt vettek. Ezek alapján azután Úry István ideiglenesen megbízott kapitány tucatnyi katonáját citáltatta a generális parancsára „ad diem 31. Augusti Eö Nagysággha szekire”. A tanúk által megnevezettek többsége azonban nem tartózkodott a várban, így beidézésükre sem volt lehetőség. Putnokon tizenhárom személyt hallgattak ki a Kunságról elrabolt állatok és ingóságok ügyében. Az első tanú nevek tucatjait sorolta fel, de hangsúlyozta, hogy a mostani akcióban nemcsak putnoki, hanem ónodi,⁶¹⁸69 szendrői, sőt füleki katonák is részt vettek, bár az esztendő folyamán a mostani volt az egyetlen ilyen „vállalkozás”. Ezeket a portyázó végbelieket ugyancsak a hadiszékre idézték, mely augusztus utolsó napján Kassán ült össze.⁶¹⁹70

A hadiszék elnöki tisztét a bírói jogkör birtokosa, maga a főkapitány személyesen töltötte be. Bíróársaknak Bélaváry Miklóst és Holló Zsigmondot, a Szepesi Kamara tanácsosait, valamint Szentpéteri Istvánt, a későbbi ideiglenesen megbízott hadi bírót, ekkor tokaji kapitányt, továbbá Diósgyőr, Szendrő, Putnok és

61263 MOL P 71 Fasc. 263. fol. 401–402. és *Takáts*, [1926.] 156–157. (*Takáts* helytelenül Csáky Istvánt nevezi „kassai generális”-nak.) Olyan eset is előfordult, amikor végvidéki főkapitány került ellentétbe valamelyik végvár kapitányával. Ezekben az ügyekben – miként Pálffy István bányavidéki generális és Bakos Gábor füleki vicekapitány viszályában – a bécsi Udvari Haditanács hozott határozatot. *Jedlicska*, 1910. 148.: No 275. (Bakos nem tartozott a könnyű természetű főtisztek közé, hiszen később, szendrői parancsnoksága idején az ottani vice-kapitány mellett a felső-magyarországi generállal, Wesselényi Ferencsel is összeütközésbe került; ezt az ellen-tétet azután az uralkodó jóváhagyásával a kassai hadiszék rendezte. MOL E 142 Fasc. 11. No 11. és MOL A 14 No 145.)

61364 „würdeßt dahero vber dißen Kerpaticz ein Khriegs Recht halten, die Justitiam administrirn [sic!], vnd den Caedierten Patribus Augustinianis satisfaction verschaffen, auch den erfolg berichten”. MOL P 1315 2. cs. 1656. fol. 22–30.

61465 *Bártfai*, 1910. 413.

61566 1668–1669-ben a felső-magyarországi hadiszék a következő időpontokban biztosan összeült: 1668: május 7., október 1–3., december 10–12.; 1669: január 29-ről Szentpéteri István súlyos betegsége miatt február 25-ére halasztották az ítélezést, június 25. és november 18. MOL P 71 Fasc. 265. (119. cs.) fol. 47–48., 140., 537–541., 187–188., 153., 545. és Fasc. 265. (120. cs.) fol. 187–189. és 167–168.

61667 *Varga J.*, 1977. 454–455.

61768 MOL P 71 Fasc. 263. fol. 518–524.

61869 Jóllehet Csáky főkapitány Tolvaj György ónodi kapitányt is kirendelte „az Inquiraltatas peragalasara”, ő betegségevel próbálta menteni mulasztását. Erre a generális keményen megfeddte kapitányát, s mivel Tolvaj állítása szerint a fosztogatók azóta sem tértek vissza, őt idézte be a következő hadiszékre („citatioban vannak ezen kegyelmed dolgaj”). Uo. fol. 546–547.

61970 A hadiszék jegyzőkönyve Uo. fol. 525–528.

Kálló várainak parancsnokait hívta meg. Először a putnokiak ügyét tárgyalták, melyben a vádlottak névsora megegyezett az ott vallomást tevő első tanú által közölt nevekkal. ¹²⁶Ugyanígy készült a vádirat a szendrőiek ellen is. A főkapitány mint magisztrátus mindkét esetben a *Tripartitum* 1. részének 15. címe és az 1563. évi 38. és 63. törvénycikkek alapján kért a végváriak ellen halálos ítéletet, melyet azután a bíróság egyhangúan ki is mondott.⁶²⁰⁷¹ Ezek végrehajtására mégsem kerülhetett sor, a katonák közül ugyanis senki sem jelent meg és prokurátor útján sem képviseltették magukat. A tárgyalás tehát csak formális volt, vagyis a főkapitány bírói hatalmát nem tudta érvényesíteni fosztogató végvári katonái felett. Gyakran a katonák beidőzésére sem volt lehetőség, nemhogy az ítélet utáni elfogatásukra. Amikor pedig a főkapitány a proskribáltak üldözését sürgette, a leggyakoribb válasz a következő volt: „ezek közzül csak egy sem lakik” a végvárban.⁶²¹⁷² Sőt egy alkalommal, midőn a fent említett Úry István vicekapitány engedelmessé akart a generális utasításának, katonái nyíltan ellene támadtak, és megakadályozták bűnös társaik letartóztatását.⁶²²⁷³ Mindezek szellemében teljességgel érthető a hódoltsági vármegyék azon törekvése, mely a kőborló és pusztító végváriak önhatalmú megbüntetésére irányult. A királyi katonák elfogatása a nemesi vármegyék számára azonban jelentős hátránnyal járt. Mivel a vármegyék önálló sereggel külön nem rendelkeztek, hódoltsági pozícióikat – melyek az újabb török hódítások (Nagyvárad és Érsekújvár elfoglalása) következtében éppen ekkor kerültek egyre jelentősebb veszélybe – csakis a birtokaikat feldúló, jobbjágyaikat fosztogató végvári katonák segítségével őrizhették meg.⁶²³⁷⁴

A magyar katonai igazságszolgáltatás legfelsőbb fórumai alkalomadtán a végvári katonaság legkülönbözőbb ügyeiben is igazságot szolgáltatottak. Jóllehet a várak feladása – miként azt Werbőczy István *Hármaskönyve* megfogalmazta – a hűtlenség bünesetei közé,⁶²⁴⁷⁵ és ezért az ország rendes bíróságai, elsősorban a helytartói bíróság jogkörébe tartozott, olykor a hadiszékek ilyen ügyekben is hoztak ítéleteket. 1594 októberében Komárom török ostroma idején számos magyar katona elhagyta a várat és ezzel súlyos köteleességmulasztást követett el. Ezért Mátyás főherceg utasította Pálffy Miklós főkapitányt, hogy noha a vár gyalázatos cselekedetük ellenére sem jutott az oszmánok kezére, ezeket az árulókat szigorúan büntesse meg.⁶²⁵⁷⁶ 1646-ban a bányavidéki főkapitány hadiszéke a kis Damásd várának nagy felháborodást keltett eleste miatt⁶²⁶⁷⁷ tartott több alkalommal tárgyalást.⁶²⁷⁷⁸ Gyakran került napirendre a ¹²⁷korszak egyik tipikus bűncselekményének, a törökösségnek (turcismus) kérdése,⁶²⁸⁷⁹ sőt adódtak olyan esetek is, amikor a végbeliek egy-egy török fogoly sarca miatt indítottak pert egymás ellen. 1674-ben a semptei hadiszék az uralkodó parancsára és Móra András kékkői kapitány kérelmére immáron novum iudiciumként tárgyalta Mahmud török rab 1000 forintos sarcának ügyét.⁶²⁹⁸⁰ Az ítélezés végeztével a hadiszéken részt vevő kapitányok végvidékük problémáinak megvitatására is összeülhettek, és amint azt egy 1647. évi körmendi példa bizonyítja, olykor erre vonatkozó határozatokat is hoztak. Mivel ebben az időben számos vita merült fel a portyák során szerzett nyereség elosztása és kótyavetyére bocsátása kapcsán, a Kanizsával szembeni

62071 *Tripartitum* 1. rész 15. cím: a tolvajok és rablók bitófára, karóba húzásra vagy keréketörésre ítélandók. Werbőczy, 1990. 86–87.; Az 1563:38. tc. a szándékos gyilkosságokról, a 63. tc. pedig arról rendelkezett, hogy akik szándékosan követnek el emberölést, azok legyenek megfosztva az uralkodói kegyelemtől (*CJH*, 504–505. és 528–519.). 1672 tavaszán Esterházy Pál generális semptei hadiszéke ugyanezen cikkelyek alapján ítélte tortúrára, majd keréketörésre Virágh Györgyöt, az uralkodó semptei katonáját, aki társaival néhány ártatlan sze-mélyt fosztott ki és gyilkolt meg a Nyitra megyei Kőpösd falu közelében. MOL P 125 No 11 372.

62172 MOL P 71 Fasc. 265. (119. cs.) fol. 206–207. Vö. fol. 175–176. és 245–246.

62273 *Kandra*, 1872. 699. Arra is akad ellenben példa, hogy „Szendrőben Lakozo eő Felsőghe mostani Hadi Székre citáltatot szolgáljai” a főkapitányhoz folyamodtak kérelmükkel az ellenük benyújtott kereset visszavonása érdekében. MOL P 71 Fasc. 263. fol. 404–405.

62374 *Szakály*, 1969. 55–57. Vö. még *Nyakas*, 1987/1. 67–68. és *Nyakas*, 1987/2. 25.

62475 „Item amissores castrorum finitimorum regni.” Werbőczy, 1990. 86.: 1. rész. 15. cím. 16. paragrafus.

62576 *Jedlicska*, 1897. 531.: No 878.

62677 Az ügygel még a magyar országgyűlés is foglalkozott. Lásd 1647:64. tc. *CJH*, 466–467. Vö. *Thaly*, 1885. 191–193.

62778 MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 197–209.

62879 1564 (Komárom): ÖStA KA HKR Akten Exp. 1564. Jan. No 57. és No 61.; 1634 (Szendrő): MOL P 71 Fasc. 273. Köteg II. fol. 6–10.; 1662 (Kassa): AMK Schw. No 8707.; 1671 (Sempte): MOL P 125 No 11 371.; 1673 (Korpona): Uo. No 11 373.; 1678 (Füle): *Szederkényi*, 1891. 243–244. és *Sugár*, 1986. 108–109.: 14. per. A törökösségre vonatkozó ügyeket külön tanulmányban kívánom feldolgozni.

62980 *Thaly*, 1885. 252.

végzek kapitányai határozatokban szabták meg, hogy a töröktől elvett javakból a katonák és tisztjeik, illetve nagyobb csatázások idején az egyes végvárok katonái miként részesedjenek.⁶³⁰⁸¹

A magyarországi főkapitányok közül a felső-magyarországi generális a joghatósága alá tartozó végvári katonákon kívül az 1608. évi koronázás utáni 2. törvénycikk értelmében a rablók és gonosztevők, illetve azok pártfogói felett is ítéletet hozhatott. Az ország rendjei ugyanis a nádor, a horvát bán, valamint a vármegyei fő- és alispánok mellett a kassai főkapitányt is felruházták a rablók elfogatása és a felettük való ítélezés jogával.⁶³¹⁸² Jóllehet ugyanez a jog az ország törvényei szerint a többi generálist nem illette meg, mégis gyakorlattá vált, hogy a főkapitányok a végváriak által in flagranti kapott publicus malefactorok felett igazságot szolgáltatottak. 1635-ben

II. Ferdinánd rendeletében külön felhatalmazta Pálffy István bányavidéki főkapitányt, hogy a törökkel való békekészenléte érdekében „ha a rablók és kalandorok nem is tartoznának hatósága alá, mégis ügyekezzenek őket lehetőleg elfogni és megbüntetni”.⁶³²⁸³ Egy esztendő múlva a Haditanács rendelete értelmében a győri főkapitány is megszerezte a „pallos jogát”, melyet a magyar hadbíró segítségével gyakorolt.⁶³³⁸⁴ A felső részeken a vármegyék és városok a főkapitányt gyakran kérték fel ennek a feladatkörnek minél gondosabb ellátására. Egy alkalommal Debrecen városa panaszkodott Csáky Ferencnek a polgárait „Sarczoltato Tolvajok” ellen, sőt Borsod és Csongrád vármegye a latrok és marhahajtók kergetésére, illetve megfogására kért, majd kapott engedélyt a generálistól.⁶³⁴⁸⁵ A főkapitányok igyekeztek megbüntetni a 128 végváriak által kézre kerített gonosztevőket. A kassai hadiszéken 1671 elején Bercsényi Miklós bányavidéki vicegenerális indított pert egy bizonyos Mosik János ellen, aki még 1663-ban huszonnyolc társával a hódmezővásárhelyi Bercsényi-birtokra tört,⁶³⁵⁸⁶ s néhai Kotormány Jánost, Bercsényi alattvalóját csak 135 forintnyi sarcért, továbbá bizonyos mennyiségű karmazsinért és egyéb posztóért engedte szabadon. Az alperes nem jelent meg a tárgyaláson, ezért a hadiszék makacssága miatt a vádló keresetében marasztalta el.⁶³⁶⁸⁷ Ugyanebben az időben a győri főkapitány széke egy hasonló ügyet tárgyalt. Montecuccoli generális Ágoston Mihály csavargó (vagabundus) ellen emelt vádat török hódoltságbeli büntetési ügyében. Ágoston ugyanis 1668-ban egy érdi török agával végzett, majd budai törököket fosztott ki és ölt meg. Helyzetét rontotta, hogy a főkapitányon kívül Szapáry Péter hat legeltető rácalmási jobbágya megölésével és huszonnégy ökrük elhajtásával vádolta. A Nagy Ferenc vezette ítélőszék végül Ágostont a főkapitány keresetére fejvesztésre, míg Szapáry panaszára kerékbetörésre ítélte. Szolgái sem kerülhették el méltó büntetésüket: egyikőjüket ugyancsak fejvesztéssel, másikat pedig akasztással sújtotta a sedes bellica.⁶³⁷⁸⁸

A királyi végváriak mellett a kassai főkapitány joghatósága alá tartoztak a Bocskai-féle hajdúvárosok is. Ennek a gyakorlatnak az alapját a felső-magyarországi rendek 1608. évi kassai részgyűlésének határozata alapján – mely kimondta, hogy a hajdúvárosok a főkapitány joghatósága alá tartozzanak⁶³⁸⁸⁹ – Forgách Zsigmond generális 1613-ban kibocsátott instrukciói vetették meg. 1613 nyarán ugyanis a főkapitány előbb a vámospécsi, majd a polgári, sőt – miként azt *Rácz István* teljes joggal feltételezi⁶³⁹⁹⁰ – a többi város hajdúi számára is külön utasítást adott ki, mely a főkapitányi hadiszéket nevezte meg a hajdúvárosi törvényszékek fellebbviteli fórumának. Az utasítások 5. pontja ugyanis elrendelte, „hogy penigh az kapitanynek Teörveny es igassagh zolgaltattassaban iob mogia lehessen, magha melle Tizenketth feő legent esküttessen az Teörvenynek megh latassara; ha penigh valamelyknek suliossan essnek az Teörveny, *minekünk ugy mint kassay Generalis kapitany zeky eleyben hozhassa, es minden Törvenynek itth zakadgion vege* [kiemelés

63081 MOL P 1313 252. cs. fol. 622–625. Vö. *Takáts*, [1926.] 154–155. és *Varga J.*, 1977. 450.

63182 *CJH*, 24–27.

63283 *Jedlicska*, 1910. 144–145.: No 267.

63384 „Tamen nescimus ad cuius instantiam vel suggestionem Sua Caesarea Regiaque Maiestas mota anno proxime praeterito per literas et mandata bellici consilii in maximum derogamen nostrae libertatis et iurium Capituli Jauriensis hoc exercitio et officio administrandae iustitiae privavit et totum ius gladii in malefactores in ipsum dominum Capitaneum transtulit et manus nostras ligando bellicis iudicibus commisit.” – miként arról a győri káptalan 1637. évi sérelmeinek jegyzékéből értesülhetünk. MOL E 142 Fasc. 11. No 7.

63485 MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fol. 316–317. és 318–319.

63586 A végvári katonák hódmezővásárhelyi pusztításaira vö. *Szeremlei*, 1907. 138–145. és 154–157.

63687 „Deliberatum est. Incattus in totali aquisitione actoris convincitur et aggravatur ob non comparitionem.” MOL P 1774 26. t. fol. 75–76.

63788 SNA Esterházy, cseszneki lt. 44. d. No 8.

63889 *Nyakas*, 1977. 42.; *Nagy S.*, 1983. 93.

63990 *Rácz*, 1958–1959. 100. és *Rácz*, 1969. 201.

tőlem – P. G.]”⁶⁴⁰⁹¹ A főkapitányi joghatóság a Habsburg királyok fennhatósága idején 1686-ig állt fenn, utána – feltételezhetően a magyarországi generalátusok rendszerének átszervezése, illetve felszámolása következtében – szállhatott át a Szepesi Kamarára.⁶⁴¹⁹²

129A főkapitány által előírt fellebbezési rendszer a XVII. század folyamán végig gyakorlat maradt, jóllehet erre vonatkozóan ez ideig nagyon kevés adat állt rendelkezésünkre. Ennek oka – véleményem szerint – a hajdúvárosi és családi levéltárak iratanyagának jelentős mértékű pusztulásával, illetve a hadiszék időszakos jellegű működésével magyarázható. Szoboszló esetében csak négy, Nánás kapcsán pedig mindössze három olyan peres ügyről volt eddig tudomásunk, melyekben a végső döntést a kassai hadiszék hozta meg.⁶⁴²⁹³ Csáky Ferenc felső-magyarországi főkapitány fennmaradt jelentős iratanyaga alapján mindezek újabb és – úgy vélem – megfontolandó adatokkal egészíthetők ki.

A hajdúvárosokat – miként a végvári kapitányokat is – a főkapitány külön idézőlevéllel hívta meg a kassai királyi házban tartott hadiszékekre. 1669. január elején Buzafalusi Szentpéteri István ideiglenesen megbízott hadi bíró generálisa nevében értesítette a hajdúvárosokat, hogy „kegyelmetek szekén Perlekedők Appellalt Causaitis akkorra hozza fel magauat, léssen reuisioiok. Azomban azon szemelleyeknek is, kik kegyelmetek között laknak s Vadnak, ezen Terminust [ti. január 29-ét] értessére adgya. Azkiket eő Nagyságha ez elmult hadi Szekre Citaltatot uala, tudua legyen eő kegyelmeknél, és akkorra compareallyanak, mert tórueny és igassagh szolgáltatit felőlők.”⁶⁴³⁹⁴ A hajdúvárosok engedelmessé váltak a főkapitány és hadbírája felszólításainak, jóllehet hadnagyaiknak és tanácsosaiknak a bíróságba való felküldését a jelentős költségek miatt igencsak sérelmezték.⁶⁴⁴⁹⁵ 1668 decemberéből teljes egészében fennmaradt a kassai hadiszék negyven főlíónyi jegyzőkönyve, melyhez valószínűleg utólag hozzáfűzték az 1669. június 25-i tárgyalások néhány határozatának fogalmazványát is.⁶⁴⁵⁹⁶ A protokollumok a hajdúvárosok aktív hadiszéki részvételéről tanúskodnak. Egy-egy ügyben szinte mindegyik város a sedes bellicához fordult a végső döntés meghozatala érdekében. 1669 nyarán Szoboszlóról Lenthe Bálint hadnagy, Polgárról pedig Palay István ügye került napirendre, de egy-egy vitás ügygel szerepel Böszörmény és Dorog is. Részletesen ellenben Palay István perének szövege maradt fenn, de az is csak fogalmazványban.⁶⁴⁶⁹⁷ Palay ellen, akit Fodor János hadbíró külön levélben idézett a hadiszékre,⁶⁴⁷⁹⁸ maga Csáky generális nyújtotta be a keresetet. A vádirat szövege a március 14-én lefolytatott vizsgálaton alapult, melynek során Polgár városában 227 tanút hallgattak ki. A vallomástevők többsége ugyan semmit sem „tudott” hadnagya tetteiről, néhány tanú mégis fényt derített Palay túlkapásaira.⁶⁴⁸⁹⁹ A hadnagy 130ugyanis megszegte az uralkodónak, valamint főkapitányának tett esküjét, és hatalmával visszaélve számos esetben polgári hajdúk házaira támadt, azokat mindennemű ok nélkül megverette, igazságot nem szolgáltatott, sőt jogtalan bírságokat vetett ki. Emellett elhanyagolta a gonosztevők üldözését, és ezáltal – miként fogalmazták – előidézte városa romlását.⁶⁴⁹¹⁰⁰ A magisztrátus

64091 Az idézett polgári utasítás: *Nyakas*, 1977. 51–52.: No 1.: 5. pont. (Vö. még a 11. ponttal.) A vámospércsi 147–148. A főkapitányi utasítás közvetlen előzménye II. Mátyás 1613. április 1-jén Pozsonyban kiadott rendelete volt, melyben a hajdúvárosok bírói felügyeletét a kassai generálisra bízta. *Rácz*, 1969. 200.; *Nagy S.*, 1983. 93–94. és *Nagy S.*, 1987. 83.)

64192 *Rácz*, 1958. 100. és *Hajdúhadház*, 1972. 334. Amikor 1631-ben a vámospércsi hajdúk II. Ferdinándnak fogadtak hűséget, kijelentették, hogy „koronás királyunk ő fsge után Magyarországbán fő Palatinustól és *kassai generalistul dependeáljunk* [kiemelés tőlem – P. G.]” *Komáromy*, 1898. 62–63.: No III.

64293 Figyelemreméltó viszont, hogy a szoboszlói négy ügy egymást követő esztendőkből, míg a három nánási 1643-ból és 1670-ből, valamint 1672-ből ismert. *Rácz*, 1958–1959. 100.; *Rácz*, 1969. 214. és *Nyakas*, 1977. 43.

64394 MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fol. 145. Lásd az Okmánytárban – No 11.

64495 MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fol. 146–147.

64596 Uo. Fasc. 265. (119. cs.) fol. 517–557.

64697 Uo. fol. 530. és 527.

64798 „Törvényes decisiojara azon dolgoknak rendeltem kegyelmednek pro termino ez ielen valo 1669 esztendőbeli következendő Junius hava 25. Napiat ahoz elegendő utana valo törvényes napokkal egygyut az eő Felsige Szabad Kiraly Cassa Varosaban, ki Aba Ujvarmegeben vajjon, az mely napokon meltosagos kegielmes Urunk eő Felsige Hadi Szeke fogh celebraltatni.” MOL P 71 Fasc. 263. Köteg II. fol. 86.

64899 Ezek a következők voltak: verekedés, szidalmazás, nemes ember megbüntetése, a tolvajok üldözésének elhanyagolása, „Nemes Ember leven, megh fogatot, kalodasztatot, fa Lora ültetet” (106. tanú) stb. MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fol. 278–286.

649100 A csavargók és gonosztevők elfogását, majd Szatmárra, illetve Kassára kísérését a hajdúknak már a XVII. század első felében elrendelték. *Komáromy*, 1898. 29. Vö. *Nagy S.*, 1983. 94.

ezen túlkapások miatt kért méltó büntetést a bíróságtól. Ebben az esetben tehát a főkapitány néhány Polgár városi lakos panaszára indított eljárást a hadnagy visszaélései és a várossal való viszálykodása kapcsán. Az 1668. decemberi, három napig tartó törvénykezés alkalmával a bírák már fellebbezett ügyekben is hoztak határozatokat. Pusztán ezen az egy hadiszéken ugyanannyi apellációt intéztek el, mint amennyit ez ideig az egész XVII. századból ismertünk. Mindez talán arra utal, hogy a hajdúvárosok törvénykezési gyakorlata szempontjából mégsem volt teljesen jelentéktelen, pontosabban időben változó jelentőséggel bírt a Forgách generális által előírt fellebbezési rendszer. Természetesen óvakodni kell attól, hogy ezekből az adatokból messzemenő vagy túlzott következtetéseket vonjunk le. A főkapitányi hadiszéknek a hajdúvárosok életében betöltött szerepét, illetve jelentőségének időbeli alakulását a további kutatások hivatottak végleg tisztázni. A hét fellebbezett causából három dorogi, három hadházi és egy polgári volt.⁶⁵⁰101 Az apellációk közül négy esetben a hadiszék megváltoztatta a városi törvényszék ítéletét, három ízben pedig jóváhagyta azt.⁶⁵¹102 Az első dorogi pert Lenthe István indította szolgája elfogása miatt, ennek következtében ugyanis jelentős kára keletkezett, mivel „lupi de nocte 3 equos suos dilacerassent et mactassent”. A bíróság jóváhagyta a dorogi ítéletet, de Lenthe prokurátora révén tiltakozott ez ellen és a következő hadiszéken való újratárgyalását szorgalmazta. A második dorogi causában, melyet Csorba László indított Hajdú János és Béla György ellen, megváltoztatták az eredeti ítéletet.⁶⁵²103 A Szabó Kristóf és Kalló Miklós „ex sede Doroghiensi” felküldött perében viszont a bíróság az ítéletet ugyanúgy erősítette meg, mint a polgári törvényszéknek Hatvani Gergely és Kolczár István marhalopási ügyében hozott döntését. Takaró Mátyás hadházi hadnagy keresete kapcsán ellenben úgy rendelkeztek, hogy az ítéletet korrigálni kell és újabb kihallgatásokat kell lefolytatni. A másik két hadházi perben, egy paráznság (adulterium), illetve egy polgár szemének kiverése (excussio oculi) büntetésében ugyancsak új ítéletet hozott a katonai bíróság.

A főkapitány hadbíráját néha kiküldte a hajdúvárosok törvényszékeire is, hogy elősegítse az ottani viszálykodások lecsendesítését. 1669 szeptemberében Palay István továbbra sem tudott Polgáron békességben maradni, ez alkalommal ugyanis 131 Szilvássy Ferencsel kapott össze. Mindkét fél a főkapitányhoz fordult panaszával, mire Csáky Ferenc Fodor János hadbíró küldte Polgárra, de nem azzal a feladattal, „hogi ot törvent lasson, hanem hogi közöttük valamj mas alkalmatlan Conferentiak ne lehessenek”. Emellett a többi hajdúvárosnak külön rendeletben megparancsolta, hogy a nagyobb veszedelem elkerülése végett küldjék bizonyos embereiket Polgárra és ott a hadbíró jelenlétében először próbálják meg kibékíteni a feleket, majd ha szükséges, lássanak törvényt „salva permanente appellatione ad sedem Suae Maiestatis belli-cam”.⁶⁵³104 A felső-magyarországi hadiszék tehát, úgy tűnik, – legalábbis az 1660-as évek második felében – a hajdúvárosok igazságszolgáltatásában meghatározó szerepet játszott, amit az is igazolni látszik, hogy 1668-ban az új bősziroményi hadnagy tiszttségének főkapitányi megerősítésére is a kassai hadiszéken került sor.⁶⁵⁴105

A kassai hadiszék szerepét az erdélyi fejedelmek fennhatósága idején a hajdúvárosok esetében a kállói főkapitány széke vette át.⁶⁵⁵106 1648 februárjában azonban I. Rákóczi György erdélyi fejedelem – szinte bizonyos, hogy a királyi hadi bíróság mintájára – kísérletet tett egy hasonlóan külön hadi bíró vezette katonai

650101 MOL P 71 Fasc. 265. (119. cs.) fol. 523–524. és 544–545.

651102 *Rácz István* úgy véli, hogy „a feljebbviteli bíróságoknak sok gyakorlati jelentőségük azonban nem volt” (*Rácz*, 1958–1959. 100.). A fenti néhány adat állítását talán úgy módosíthatja, hogy az esetek felében tényleg nem volt a hadiszéknek különösebb jelentősége. A kérdés végső megoldását és a fellebbviteli fórum szerepének tisztázását csak újabb adatok oldhatják meg. Úgy tűnik, a hadiszék szerepe a XVII. század folyamán egyes időszakokban eltérő jelentőségű volt.

652103 „Correctum Juditium. Miuel Casualiter az Actioban meghirt Marha eset az Veremben, s nem Volenter, azért felét fizessék megh az pasztorok, az fele kar penigh redundallyon az Actor részére.”

653104 MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fol. 50.

654105 „első alkalmatossággal válasszon magok közzül az szokás szerént egi becsülletes személt ..., de addigh Tisztiben ne confirmaltassek, hanem az jövendő Hadi Székre jöjjön fel, s – látván akkor magunk is érde-mességhét, ugy fogjuk vissza bocsátani [kiemelés tőlem – P. G.]”. *Nyakas*, 1987/2. 41.

655106 1658-ban a bősziroményi kapitány bíróságának ítéletét, mely Szabó Gergelyné Faragó Piroska és Nagy István-né Ferenczy Kata között egy belső hajdúfundus és a hozzá tartozó kert ügyében zajlott, ide apellálta az alperes, de a kállói hadiszék helyben hagyta a városi bíróság ítéletét („Ez Deliberatiot apellálta vala az Incatta törvény-székünkötől az kegyelmes Urunk meltosagos Fejedelem eő Nagysága nagy kállay Hady székire [kiemelés tőlem – P. G.]. De javát ben hadta es az deliberatio szerint el igazitatot ment az dologh.”). Ezzel a hatalmával a kállói kapitány azonban gyakorta visszaélt, mire ellene a városok az 1656. évi hadházi gyűlésükön panaszt emeltek. *Komáromy*, 1898. 38–41.; *Nagy S.*, 1983. 95.; *Nyakas*, 1984. 119–127.

ítélkező fórum létrehozására. Az 1645. évi linzi békeszerződés értelmében a fejedelem élete végéig megkapta az úgynevezett „hét magyarországi vármegyét” (Borsod, Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Bereg, Ugoicsa és Szatmár), és azok valamennyi végvári katonája, valamint a hajdúvárosok lakói hadbírájával (*judex bellicus*) a kassai Vass Mihályt nevezte ki.⁶⁵⁶107 Az új katonai tisztségviselő feladata teljesen megegyezett a királyi hadbírákéval, hiszen a végváriak és a hajdúk előtte megkezdett vagy hozzá fellebbezett mindenféle peres ügyében tartozott igazságot szolgáltatni. Jóllehet Vass 1648. március 2-án Kassa városában letette esküjét,⁶⁵⁷ 108 és még az esztendő nyarán is hadbíróként szolgált,⁶⁵⁸109 a fejedelem kísérlete mégsem hozhatott tartós eredményt, hiszen I. Rákóczi György fél esztendő múltán távozott az élők sorából. A hét vármegye közül öt (Borsod, Abaúj, Zemplén, Bereg és Ugoicsa) a linzi béke értelmében hamarosan visszaszállt a királyra. A hajdúvárosok ellenben 1660-ig, II. Rákóczi György haláláig 132továbbra is Erdélyhez tartoztak, és ismét a kállói kapitány székére fellebbezték pereiket. A visszaszállt öt vármegye területén szolgáló végváriak felett azonban a joghatóságot az újonnan beiktatott királyi generális, Wesselényi Ferenc⁶⁵⁹110 és 1649 nyarán tisztségébe lépő hadbírája, Kékedy Balázs gyakorolta.⁶⁶⁰111

1333. Jogszolgáltatás a végvári seregszékeken

A magyar katonai igazságszolgáltatás megszilárdulásával és fejlődésével a végvidéki hadbírák tisztségének felállítását követte a nagyobb végházakban szolgáló seregbírák tisztének megjelenése. Számos jelentősebb erődítményben ellenben sohasem került sor seregbírák kinevezésére. Ezekben a korábbi gyakorlatnak megfelelően továbbra is a joghatóság tényleges birtokosa, a vár kapitánya vagy vicéje látta el a katonai bírói feladatokat.⁶⁶¹ Eddigi ismereteink szerint Felső-Magyarország véghelyein sehol sem alkalmaztak külön seregbírákat, jóllehet a végvárak kapitányai székeiken rendszeresen ítélték meg bűnelkövető katonáik felett.⁶⁶² 2 Ezekben a végházakban gyakran a vár alatti mezővárosok (váralkják) írástudó vásárbírái segítették a kapitányt a „vitézlő hadinép” vétkeinek kivizsgálásában és a tanúvallatások lefolytatásában. 1659-ben Szendrőn Dániel cigányvajda a két hites vásárbíró előtt állított ki a főkapitánynak szóló kezességlevelet egyik cigánytársa súlyos vétsége ügyében.⁶⁶³ Ugyanitt 1675-ben „ő felsege szendrei vegh hazanak hites vasar birai” Vadászi Pál főkapitány parancsára végeztek tanúkihallgatást.⁶⁶⁴ Putnokon az 1660-as évek végén pedig a strázsamester mellett ugyancsak a vásárbíró szedett vallomásokat a vár alkaptánya ellen, aki állítólag buzogányával verte meg Fáy István kovácsát.⁶⁶⁵

A bányavidéki főkapitányság kisebb váraiban a felső-magyarországihoz hasonló gyakorlat alakult ki. A nagyobb végvárakban – nevezetesen Léván és Füleken – a hatásköri összeütközések kapcsán a fentiekben

656107 „*eundem in ordinarium Judicem bellicum Unversorum praesidiorum nostrorum uti et Liberorum Hajdo-num in Septem Comitatus hungariae* [kiemelés tőlem – P. G.] *vigore diplomatum nobis per Sacram Cezaream Regiamque Maiestatem concessorum (salva tamen autoritate illustrissimi Sigismundi Rakoci, filii nostri charissimi, eorundem Septem hungariae Comitatum Suppremi Generalis, sed et reliquorum officialium nostrorum hactenus observata permanente) clementer eligendum et nominandum esse duximus.*” MOL F 1 XXII. köt. fol. 60–61. Lásd az Okmánytárban – No 7.

657108 MOL E 210 Militaria. 121. t. No 39. Lásd az Okmánytárban – No 8.

658109 1648. augusztus 28.: „*in septem Comitatus Hungariae ditionis nostrae Judex bellicus*”. AMK Schw. No 7618.

659110 MOL E 210 Militaria. 121. t. No 40-41.

660111 MOL E 211 Series I. Fasc. 10–16. fol. 136–137. Kékedyre és családjára: *Cabello–Simon*, 1994. 200–207.

6611 Még a kis krasznahorkai huszárvár kapitánya is megbüntethette a szegény népet fosztogató katonáit, miként arra őt Hans Rueber kassai generális 1575 tavaszán kelt utasításában felhatalmazta: „*Cavebit etiam diligenter, ne milites ipsi subiecti miserae plebi et colonis Sacrae Caesareae Maiestatis aut aliis iniuriosi sint, vel eis victualia aliasve res per vim eripiant, in tales severiter, jure mediante animadvertet et horum exemplo a similibus iniuriis alios deterrendo prohibebit* [kiemelés tőlem – P. G.]” MOL E 211 Series III. 22. t. (135. cs.) fol. 323–324.

6622 1668-ban Pap János diósgyőri kapitány egyik katonája kihágásának megbüntetéséről a következő jelentést tette Csáky Ferenc felső-magyarországi generálisnak: „*éjel kardot vont, vaghdalkozot, az kiert rea törvent lattattam, fel kezen maradot*”. MOL P 71 Fasc. 265. (119. cs.) fol. 274. és 277–278.

6633 *Mezey*, 1986. 96.

6644 MOL E 211 Series I. Fasc. 21. fol. 253–254.

6655 MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fol. 62. A kérdés tisztázása további kutatásokat igényel. Vö. *Pálmány*, 1986. 103.

már részletesen elemzett tényezők indokolták az állandó seregbírák alkalmazását. Az érsekújvári seregbíró kinevezését pedig az erődvárosban felmerülő számos ellentét mellett a végvidéki főkapitányság hadi bíraskodási feladatainak ellátása tette szükségessé.

A helyzet hasonló volt a győri generálisnak alárendelt végvidéken is. A XVII. század második feléből rendelkezésünkre áll a terület váraiban szolgáló magyar katonaság jegyzéke, melyből a hadi bíraskodásban részt vevő személyekről is csaknem teljes képet alkothatunk.⁶⁶⁶ Eszerint seregbírót (egyúttal végvidéki hadbíró) csak Győrben alkalmaztak, akinek feladatai ellátásában speciális helyettes, az úgynevezett kisbíró vagy alseregbíró („Geörý magyar uitezleö Seregnek Vice biraia”, „ü Fölsege 134 Louas es gialogh rendin leuök Kis Biraia”⁶⁶⁷) segédkezett. Hasonló tisztségviselőt a török elleni védelmi rendszer más váraiban sehol sem találunk, melynek oka valószínűleg abban keresendő, hogy a Győrben szolgáló seregbíróra rendkívül sokrétű feladatok hárultak, melyek többsége a végvár erődvárosi jellegével függött össze. A győri *judex bellicus* az ott szolgáló gyalogosokon és lovasokon kívül egyben a Rába-parti sajkások, sőt gyakran – noha jogtalanul – a városi polgárok, valamint a környező falvak jobbágyságának ügyes-bajos problémáival is foglalkozott. Emellett végvidékének hadi bíraskodási ügyei is jelentős feladatokkal terhelték,⁶⁶⁸ így mindenképpen szükség lehetett helyettes kinevezésére. A XVII. század folyamán Győrben – a soltész székéhez és a felső-magyarországi hadbírószághoz hasonlóan – seregbírón és a seregjegyzőn kívül néha már külön fizetett seregszéki esküdteket is alkalmaztak.⁶⁶⁹ A végvidék váraiban ellenben seregbírák helyett pusztán hites jegyzőket fizetett az Udvari Haditanács, akik a „vitélző törvényszékeken” elnöklő kapitányokat segítették, elsősorban a peres ügyekkel kapcsolatos írásbeli feladatok ellátásában. Veszprémben, sőt egyes adatok szerint a Győrből könnyen elérhető Pápán is szolgáltak seregnótáriusok.⁶⁷⁰ A Kanizsával szembeni végeken még speciálisabb volt a helyzet, hiszen – amint azt már említettem – ott külön hadi bíraskodással megbízott személyt nem fizettek, jóllehet az egerszegi praesidiális mezővárosi seregbíró bizonyosan részt vállalt a vicegenerális igazságszolgáltatási teendőiből.

A XVI. század folyamán, majd a következő évszázad első felében a seregbírákat még a végvidéki főkapitányok nevezték ki, noha valószínű, hogy – miként Ormándy János győri kinevezésénél – a Haditanács jóváhagyása már ekkor sem volt nélkülözhető. A későbbi időben a bécsi katonai vezetés befolyása tovább növekedett. Az 1631-ben kinevezett Forgách Miklós felső-magyarországi főkapitány már hiába kérelmezte, „engedjék meg nekem, hogy régi szokás szerint magam adományozhassam a lovasok és gyalogosok alsóbb parancsnoki tiszteit”, kérése nem talált meghallgatásra.⁶⁷¹ A XVII. század közepére végül az a gyakorlat vált általánossá, hogy a generálisok pusztán ajánlásokat tettek, vagy ha odaadományoztak egy-egy tisztséget, rendelkezésüket Béccsel meg kellett erősíteniük.⁶⁷² Esterházy Pál nevezetes jelentésében 1674-ben ugyancsak szóvá tette, hogy jóllehet korábban a tizedesek, zászlótartók és az alacsonyabb rangú tisztek kinevezésének joga a végvidéki főkapitányokat ¹³⁵illette, most számos állás azért marad betöltetlenül, mert a katonáknak nincs pénzük Bécsbe utazgatni posztjaik megerősítéséért.⁶⁷³

6666 SNA Esterházy, cseszneki lt. 45. d. Missiles. No 42.

6677 GyL GyVm Közgy. ir. I/54/1641. és GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 251.

6688 A főkapitány bíróját gyakran kirendelte a végvidék váraiban tartandó vizsgálatok lebonyolítására is. 1665-ben Nagy Ferenc seregbíró Keszthelyen tartott több napos kihallgatást Babócsay Ferenc keszthelyi és Pethő László zalavári kapitány viszálykodása ügyében, majd egy évtizeddel később Pápán a református lelkészeknek a Wesse-lényi összeesküvésben való részvételük kapcsán folytatott vizsgálatot. MOL P 1313 252. cs. fol. 570–590. és *Liszky*, 1874. 487–491.; *Kis*, 1896. 54.

6699 Jegyzéküket lásd az Archontológiában.

67010 Veszprémre ugyancsak lásd az Archontológia részletes adatait. Pápán 1687-ben Polány György „Substitutus Notarius Sedis Bellicae Papensis” tisztségelnevezéssel szerepel. MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 27. No 15. és Fasc. 19. No 5.

67111 „ut liceat mihi pro consuetudine veteri inferiores capitaneos equitum et peditum conferre” *Takáts*, 1908. 58–60.

67212 1632-ben a Haditanács Pálffy István főkapitányt arra szólította fel, hogy az elhunyt Koháry Péter vicegenerális helyére tapasztalt végvári kapitányokat ajánljon. *Jedlicska*, 1910. 103.: No 198.

67313 „Officiales minores, uti sunt Decuriones, Vexiliferi, Centuriones, hactenus semper a Generalibus consti-tuebantur, iam vero similes Officiales veteri facere, sic plurima vacant Officia, cum non habent Sumptus Viennae eundi Milites, ad solicitanda similia Officia. Supremi tamen et Vice Capitanei, uti hactenus observatum est, a commendatione Generalis ab Inclito Consilio Bellico suum accipiunt decretum. Igitur requiritur, ut minora Officia ego eis, quos idoneos video, conferre possim, notificando nihilominus omnia Inclito Maiestatis Vestrae Sacra-tissimae Consilio Bellico.” *Rakovszky*, 1891. 264–265.

Ez a gyakorlat érvényesült a seregbírói tisztek betöltésekor is. 1669-ben elhunyt a lévai vár korábbi seregbírája, Gányi Péter, és az őrség a tapasztalt Csór Györgyöt – korábban bujáki strázsamestert, majd Léva várnagyát – ajánlotta Esterházy főkapitánynak kinevezésre. Jóllehet a generális Csórnak adományozta a kívánt tisztséget, a királyi fizetőmesterek mégsem folyósítottak neki zsoldot. Hasonlóan járt a Csór helyére lépő új várnagy, Gombos János és még számos katonatársa, mivel tisztségeiket a mustra idejére a Haditanács még nem hagyta jóvá. Emiatt az őrség kérte a főkapitányt, szerezze meg a szükséges jóváhagyásokat, sőt egy olyan általános dekrétumot is eszközöljön ki, melynek erejével Bécs megerősítése nélkül maga véglegesen kinevezheti végvári tisztjeit. Az általános felhatalmazást Esterházy ugyan sohasem kapta meg, Csórt azonban hamarosan megerősítették tisztségében, melyet azután 1679-ben bekövetkezett haláláig megszakítás nélkül viselt.⁶⁷⁴14

Csór utódjának, Kovács Istvánnak már nem a Haditanáccsal, hanem magával a végvár őrségével támadtak ellentétei. Noha 1679-ben az új seregbíró Esterházy generális ajánlására a bécsi hadvezetés megerősítésével beiktatták tisztségébe,⁶⁷⁵15 egy esztendő múlva maga az őrség fosztotta meg állásától. 1680 februárjában ugyanis Kovácsot Bars vármegye „nem Suffragalván Seregh Bjroj Tiszte viselesének ment-sighe,” 100 forintnyi büntetés alatt szolgabírájává választotta. Az őrség a vármegyei tisztség elvállalásáért fellázadt a seregbíró ellen és eltiltotta feladatai gyakorlásától. A katonák cselekedete jelentősen sértette a főkapitány és a Haditanács jogkörét, a vármegyék és a végváriak fentebb részletezett ellentéteinek ismeretében mégis teljesen érthetőnek tűnik.⁶⁷⁶16 A bányavidéki generális azonban nem tűrhette „Feő Magist-ratusj Autoritassanak” megsértését, és megintette katonáit törvénytelen cselekedetük miatt. Néhány hónap múlva ugyanis már újra Kovács látta el a lévai vár „vitézlő népének” hadi bíraskodási teendőit.⁶⁷⁷17 1642-ben hasonló eset történt Érsekújvárott, ahol a seregbíró a katonák vádaskodására és a tisztséget utóbb megszerző Dallos Albert seregnótárius „közbenjárására” kényszerült posztjának búcsút mondani.⁶⁷⁸18

A hadbíráknál megismert gyakorlat szerint zajlott a várak seregszékein az ideiglenes helyettesítés is. A kapitány általában mindig egy-egy tapasztaltabb tisztet jelölt ki az elhunyt vagy éppen más megbízatásnak eleget tevő bíró helyettesítésére. 1655-ben Újváron Szász Mihály strázsamester pusztán „pro tempore” töltötte be a tisztséget.⁶⁷⁹19 ¹³⁶Léván 1670-ben az előbb említett Csór György várnagyként látta el a „vitézlő törvényszék” vezetését mindaddig, míg kinevezése és annak megerősítése nem történt meg.⁶⁸⁰20

Komáromban az a szokás alakult ki, hogy egy-egy naszádos vajda vette át ideiglenesen az ítélezés feladatait a seregbírától, aki általában maga is a vízi hadnép vajdájaként szolgált.⁶⁸¹21 (Olykor egyéb okok [például a kapitány elfoglaltsága, járványok stb.⁶⁸²22] miatt nem kerülhetett sor a seregszékek megtartására. Sőt 1628-ban, amikor a pázmándi jobbágyok panaszt tettek egyik társuk megsebesítése miatt a győri katonák ellen, maga a szentmártoni főapát jelentette ki, hogy „az mj penig Szanto Geörgj ellen valo vadolasokat illetj, ... miuel hogj az seregh szekj sok impedimen-tomok miat igen ritkan szolgaltatik, az okbul kellietet meg ez ideigh voniodnj”.⁶⁸³23)

A seregszéket a vár magisztrátusa, a kapitány vagy helyettese hívta össze. Az esküdtek száma általában kevesebb volt a hadiszékeken részt vevő bírótársakénál, mindez azonban nem volt szigorúan szabályozva. Miként a végvidéki főkapitányok fórumainál, úgy a seregszékeknél is a lehetőségek szabták meg, hogy a vár kapitánya honnan és mennyi bírótársat hívott meg a törvénykezés lefolytatására. Noha a „vitézlő törvényszék” összetételében nem követte szigorúan a városi és soltész-bíróságok misztikus tizenkét fő esküdtlétszámának betartását,⁶⁸⁴24 ügyeltek arra, hogy ha nem is tizenkettő, akkor legalább nyolc fő alkossa

67414 *Benczédi*, 1961. 172–173.: No 7. és lásd az Archontológia adatait.

67515 MOL P 125 No 11 333–11 335.

67616 Uo. No 2878.

67717 Uo. No 2879.

67818 *Jedlicska*, 1910. 347–348.: No 678.

67919 MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 308.

68020 MOL P 125 No 11 312.

68121 1678: Zalusky Imre „pro nunc Substitutus Judex Bellicus”. MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 18. No 29.; 1698: Pap István „Supstitutus [sic!] Judex Bellicus”. šOA Komárno AMKo Trestné spisy Fasc. II. No 18. (1698)

68222 *Varga J.*, 1977. 447.

68323 *Varga*, 1958. 314. és 334–336.: No 169.

68424 1661-ben a komáromi városi bíróság megszólítása a következő volt: „nemes és tisztelendő városi bíró uram és mind tizenkét törvényszékülő bírák és esküdt uraim”. *Takáts*, 1908. 219.: 2. jegyz. Vö. *Bónis–Degré–Varga*, 1961. 67–68.

az ítélszéket. Győrben számos alkalommal nyolc katona ítélkezett, 1671-ben egy magyar gyalogos gyilkossági ügyében pedig tizenkét bírótárs hozta meg a győri seregszék határozatát, mely összetételét és szervezettségét tekintve – a német zsoldosokkal való szoros együttélés következtében – számos tekintetben már a soltész bíróságához állt közel.⁶⁸⁵25 1577-ben Kaproncán ugyancsak nyolc fő alkotta a katonai bíróságot Radoca haramiavajda törökösségi ügyében.⁶⁸⁶26 A XVII. század végén Nyitrán a vádat képviselő vicekapitány ugyancsak tizenkét esküdttel törvénykezett,⁶⁸⁷27 de előfordultak kétszeres létszámú seregszékek is. Ilyen létszámú bíróságok felállítására analogikus példát a német lovasságnál találunk. Az 1570. évi Reiterbestallung ugyanis előírta, hogy a jelentősebb ügyeket huszonnégy fős haditörvényszékek tárgyalják.⁶⁸⁸28 1651-ben a szécsényi seregszéken két tucatnyi meghívott katona és vármegyei nemes ítélkezett a 137törököket kifosztó végváriak felett, míg két évtizeddel később Léván ugyancsak huszonnégy esküdt foglalt helyet Csáky Pál főkapitány bírói fórumán.⁶⁸⁹29

Az esküdtek számához hasonlóan igen eltérő volt a „vitélző törvényszékek” összetétele is. A kisebb várak kapitányai általában a szomszédos végházak tisztjeinek segítségével ítélkeztek, a főkapitánysági központokban ellenben, ahol nagyobb létszámú magyar őrség állomásozott, erre nem volt szükség. 1651-ben a kis Drégelypalánkon tartott seregszék Pográny Ferenc kapitány „Szeczenj, Giarmatj beoczületes Birak Uraimekot hiuatuan . . . , miuel ezek az beoczületes Teoruij Birak az Veghazak szokasahoz es ighazsaghahoz tudnak.”⁶⁹⁰30 A főkapitány, illetve seregbírája Győrben erre nem kényszerült, hiszen elegendő tapasztalt lovas és gyalogos tiszt állt rendelkezésére. Pápán viszont, ahol külön seregbíró nem szolgált, a hadi bíróság soraiban a vár hadnagya, vajdái és számos katonája mellett vármegyei és városi személyek – mint például Veszprém vármegye egyik szolgabírája és esküdtje, valamint Pápa város főbírája és két vásárbírája – is helyet foglaltak.⁶⁹¹31 Nyitrán ugyancsak ott találjuk a város bíráját és néhány szenátorát, míg a lévai várban olykor egészen vegyes összetételű bíróság ülésezett. 1669-ben például a katonákon kívül a verebélyi praediális szék alispánja, a garamszentbenedeki konvent esküdt jegyzője, Bars vármegye szolgabírája, az esztergomi érsek drégelyi, palánki és nagysarlói birtokainak provisorja, sőt még a lévai harmincados is helyet foglalt a sereg törvényszékében.⁶⁹²32

A várak seregszékeinél – a hadiszékekhez hasonlóan – a kapitányi joghatóság elve érvényesült, azaz a végvár parancsnoka törvényesen csak a botja alatt szolgáló és a mustrajegyzékbe beírt iratos katonák felett hozhatott ítéletet. Mindez nem jelentette azt, hogy a kapitányok bírósági hatalmukkal ne éltek volna vissza. Különösen igaz ez a dunántúli kisebb végházak esetében, ahol a királyi kapitányok gyakran jelentős sikerrel kísérelték meg joghatóságuk kiterjesztését a várak alatt elterülő földesúri mezővárosok lakóira.⁶⁹³33 Sőt, miként azt a már idézett 1654. évi veszprémi példa igazolja, Csáky Ferenc kapitány még a győri generális joghatóságának megsértésétől sem riadt vissza, amikor a tihanyi végváriak felett próbált – ráadásul – saját ügyében kedvező ítéletet kicsikarni. A joghatóság principiuma a XVI–XVII. századi magyar katonai igazságszolgáltatás gyakorlatában tehát bevett szokásnak számított, habár néha valóban jelentős visszaélésekre adott lehetőséget.⁶⁹⁴34

A végvári kapitányoknak adott uralkodói utasítások szerint – miként azt a hadiszékek kialakulása kapcsán már nyomon követtük – jelentősebb criminális causák (úgy mint gyilkosság, rablás, paráználkodás stb.) esetében a kapitányok seregszékeiken csak a végvidéki generális előzetes tudomásával hozhattak ítéleteket. Ezt az előírást azonban nem mindig tartották be maradéktalanul. Pápán 1660-ban 138például egy már visszaeső, paráználkodó végvári ügyében a bíróság a győri főkapitány beleegyezése nélkül mondta ki a halálos ítéletet.⁶⁹⁵35 Az instrukciók rendelkezése a gyakorlatban annyiban változott meg, hogy a seregszék

68525 1671(12 fő): SNA Esterházy, cseszneki lt. 43. d. No 6.; 1669 (8 fő): MOL P 1291 III. O. 10. 1669. augusztus 7., Győr; 1671 (8 fő): SNA Esterházy, cseszneki lt. 44. d. No 8.

68626 *Takáts*, [1926.] 142–143.; *Varga J.*, 1977. 440–441.

68727 MOL P 125 No 11 338.

68828 *Lünig*, 1723. 68–70.

68929 Szécsény: MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 280. és *Jakus*, 1985. 121.; Léva: MOL P 125 No 11 368.

69030 MOL P 287 Series II. Fasc. CC. Romhány Simon levele Forgách Ádámmal. 1651. január 20., Palánk.

69131 MOL P 125 No 11 364.

69232 Nyitra: Uo. No 11 338.; Léva: Uo. No 11 368.

69333 Minderre lásd *Rúzsás*, 1968. passim.

69434 Ezzel ellentétes véleményt vall *Varga J. János*, aki a területi illetékesség elvét tartja meghatározónak. *Varga J.*, 1977, 441–442.

69535 MOL P 125 No 11 364.

meghozhatta az ítéletet, de azzal szemben a katonának – legalábbis elvileg – jogában állt az uralkodóhoz, illetve a nevében eljáró főkapitányhoz fordulni kegyelemért. 1667-ben Montecuccoli győri generális hat ítélt közül csak egynek adott kegyelmet, a többiek felett viszont a bíróság határozatának azonnali végrehajtását rendelte el. Ugyanő néhány esztendő múlva, amikor három halálraítélt katona instált hozzá kegyelemért, szintén pusztán egynek hagyta meg életét.⁶⁹⁶36 A felső részeken 1676-ban Abaúj vármegye pedig arra sürgette a generálist, adjon engedélyt a hadiszéken legutóbb ítélt nyilvános gonosztevő feletti ítélet végrehajtására, Fodor János hadi bíró ugyanis a főkapitány tudomása nélkül nem hajlandó annak elrendelésére.⁶⁹⁷37 A Kanizsával szembeni végeken az egerszegi vicegenerális széke egy ízben a véletlenségből gyilkosság bűnébe eső Vasz-pori Pétert ugyan halálra ítélte, de a bírótársak egyhangúlag „intercedáltak közön-ségesen érette vicegenerális ur őkegyelmének, hogy őnagysága adna neki gráciát. őnagysága kegyelmes generális urunk gráciájára halasztotta”.⁶⁹⁸38 1668-ban Fáy István Szendrőről hasonlóképpen járt közben Csáky Ferenc főkapitánynál Vida István katonáért, aki egyik bajtársával összekapva pallosával kiontotta annak életét. Fáy kérte a generálist, kegyelmezzen meg a katonának, hiszen neki most már „semmi giamola ... csak szinten egi hitvan Asszoni Felesege vagion, az kergeti niavaliast”.⁶⁹⁹39 Bizonyos esetekben azonban – úgy tűnik – maguk a várkapitányok is rendelkeztek a kegyelmezés jogával. 1659-ben ugyanis Horvát János cigányvajda Szendrőn halált érdemlő vétet követett el, de „Szendrei fő kapitány, nemzetes és vitézlő Hatvany András úr eő kegyelme, életének gratiat adott”.⁷⁰⁰40 A seregbíróságokon előforduló büntető peres eljárások többségében megegyeztek a főkapitányok bírói fórumain tárgyaltakéval, már csak a „vitézlő törvényszékekről” a végvidéki hadiszékekre való fellebbezés következteben is.⁷⁰¹41 A tárgyalásokat ezeknél ugyancsak külön vizsgálat, illetve tanúkihallgatás előzte meg, melyet egy-egy tiszt segítségével leggyakrabban maguk a seregbírók vagy seregjegyzők végeztek el. Olykor azonban, kiváltképpen ha vármegyei panaszról volt szó vagy a végvárban nem ¹³⁹tartottak külön hadi bíraskodással foglalkozó személyt, vármegyei szolgabírók és esküdtek szedték a bizonyságokat. 1670-ben Léván Csáky Pál kapitány rendeletére a sokat említett Csór György lévai várnagy és ideiglenesen megbízott seregbíró vezette a kihallgatásokat, melyekhez „pro juratis” maga mellé vette Danczó Balázs gyalogvajdát, Tatai Sámuel strázsamestert és Horváth Pál hites vásárbírót is. A vallomások felvételét abból a célból rendelte el Csáky kapitány, hogy kiderítse: ki volt az esztergomi törökökkel vívott összeütközés kezdeményezője, a neki alárendelt lévai végváriak vagy az ellenséges török végház katonái.⁷⁰²42 Ugyanott 1679-ben Kovács István a kapitányt rágalmozó Csató Mihály özvegye ügyében tartott deuterumot, míg Korponán egy alkalommal azon polgárok ellen folyt a vizsgálat, akik „Török modon hallat [ti. Allahot] kialtván, az ő Fölsige es mas Napos [sic!] emberek szolgaira rea üttven, megh Lövöldöztek őket es Dobsonj Istvan uramnak Lovat megh is Löttek”.⁷⁰³43

A seregszékek hatásköre birtokügyekre nem terjedt ki, bár a tényleges gyakorlat néha egészen eltért az előírásoktól. 1680-ban Esterházy Pál bányavidéki generális, aki egy esztendő múltán Magyarország nádora lett, maga szólította fel a lévai vár seregbíráját Bugyi István iratos katona birtokügyének elintézésére. A

69636 SNA Esterházy, cseszneki lt. 43. d. Raimondo Montecuccoli levele Esterházy János vicegenerálishoz. 1667. február 26. és 1671. május 17. A főkapitányságban olyan eset is előfordult, hogy a keszthelyi kapitány a gyilkost egyenesen Győrbe küldte fel megbüntetésre. MOL P 1313 252. cs. fol. 541.

69737 „quem [ti. a publicus malefactor] dominus Judex Bellicus sine scitu Excellenciae Vestrae se exequi curare non audere resoluít”. MOL E 204 Abaúj vármegye levele a felső-magyarországi főkapitányhoz. 1676. augusztus 17., Kassa.

69838 *Takáts*, [1926.] 153–154.

69939 MOL P 71 Fasc. 265. (119. cs.) fol. 13–14.

70040 *Mezey*, 1986. 96. Az erdélyi fejedelmek szintén rendelkeztek katonáik felett a kegyelmezés jogával. 1647-ben például I. Rákóczi György Dancz Györgynek adott kegyelmet, akit fej- és jószágvesztésre ítélték Kolosi János „Stipendiarius et miles noster campestris” meggyilkolása miatt. MOL F 1 XXII. köt. fol. 41–42.

70141 Gyakran a tanúkat is a várbeli seregbírók idézték be a generálisok rendeletére a hadiszéki tárgyalásokra. 1675-ben például Csór György lévai seregbíró azt jelentette főkapitányának, hogy „valakik ithon találtnak, mind az Interessatusok, s mind az elébbj examinált Testisek közül, az mostani Bizonyságokkal egygyüt pro die 18. praesentis mensis Martii citálni fogom, hogy Semptére compareáljonak personaliter”. MOL P 125 No 1689.

70242 Uo. No 11 312.

70343 Uo. No 11 335. és No 11 313. A XVII. századból számos ilyen seregbírói tanúvallatás maradt fenn: 1655 (Érsekújvár): MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 308–309.; 1678 és 1679 (Léva): MOL P 125 No 11 327. és No 11 333–11 334. Vö. még *Merényi*, 1892. 493–498.

seregbíró ellenben ezúttal még a főkapitány kérésére sem élt vissza bírói hatalmával, sőt értesítette, hogy az ügy „reuisioja nem az én Birosagomot illeti, hanem régi be vett, itt valo szokas szerint, Riteknek, kerteknek és szőlőknek reuisioja és discussioja a paraszt Birot illeti”.⁷⁰⁴44 A „vitéz törvényszékeken” tárgyalt ilyen és ehhez hasonló polgári peres eljárások száma azonban elenyészően csekély volt azokhoz a büntetőperekhez képest, melyeket a várak kapitányai székeiken gyakorta tűztek napirendre.

Az uralkodói, nádori és főkapitányi pátensek ugyan rendszeresen tiltották a végvári katonaság békeidőbeli portyázását, a szegény nép nyomorgatását és sarcoltatását, valamint – elsősorban az olykor már ténylegesen veszélybe kerülő államközi béke fenntartása érdekében – a törökök fosztogatását, a seregszékek egyik leggyakoribb témáját mégis az ilyen természetű ügyek szolgáltatták. 1651-ben például a győri seregszék színe előtt Eölbey Mártonnak, a vár egyik gyalogvajdájának jobbágya tett panaszt Csonka Márton győri lovas katona ellen, aki 1649-ben a Szent Mihály napi székesfehérvári sokadalomról száz ezüst tallér értékű vásárolt javaival hazatérő felperesen és útitársain Koroncó falu határában öt társával rajtaütött és egy „bocsko-rosként” említett végvári vezetésével áruikat elragadta. A felperes ezért kérte a bíróságot, hogy Csonka nevezze meg vezetőjüket, amennyiben pedig ezt nem tenné, maga térítse meg a szegény jobbágy száz tallérnyi kárát. Erre a vádlott a perhúzás egyik legkedveltebb formájához folyamodott: a védekezése szempontjából számára legfontosabb iratról, a keresetlevélről kért másolatot (*paria actionis*). A seregbíró ezért a per tárgyalását március 9-éről 23-ára halasztotta. Noha az újabb ülésen a vádló a terhelő tanúk kihallgatását kérte, a vallomástételekre csak április 20-án kerülhetett sor; a bíróság ugyanis az alperes újabb tiltakozásának ismételt helyt [140](#)adott. A két tanúskodó koroncói lakos egyértelműen Csonka és társai bűnössége mellett foglalt állást, ezért a seregszék úgy határozott, hogy mivel Csonka is részt vett a fosztogatásban, ezért vagy nevezze meg a „bocskoros” katonát, vagy maga tartozik megtéríteni az elvett holmik árát. Május 11-én Zichy István vicegenerális ellenben hiába küldte ki Horváth Ferenc seregbírót a végrehajtás lebonyolítására, az mégsem történhetett meg. Sőt, amikor szeptember folyamán Földes Tamás kisbíró immáron a seregbíró rendelte ki Csonka Márton újbóli értesítésére, már bottal üthették a győri lovas katona nyomát. Az alseregbíró ugyanis a vádlottat „sem magat, sem residen-tiajat nem találta, melhez kepest parancholta Vice Generalis Vram, hogj az hadnagia feol kerestetuen, arestumban Vegie”.⁷⁰⁵45

A koroncóihoz hasonló eset történt 1680 februárjában a Nyitra megyei Kissalló falucska határában. Két ismeretlen helyen szolgáló katona, Lengyel István és Egyed Gergely török módjára „Halla, Halla”-t kiabálva kivont karddal támadt néhány, szekereken utazó személyre és azok lovait próbálta kifogni, midőn a nyitrai kapitány embereivel tetten érte és fogságba vetette őket. Mivel „in flagranti crimine” történt az eset, Bercsényi Miklós vicegenerális parancsára a nyitrai seregszék tárgyalta az ismeretlen kapitány joghatósága alá tartozó két fosztogató katona ügyét. A vádat Benke Miklós alkapitány „uti Magistratus Bellicus” képviselte és a tetten ért katonák ellen az 1608. évi, koronázás utáni 2., az 1625:13., az 1647:41. és az 1659. évi nevezetes 15. és 16. törvénycikk értelmében⁷⁰⁶46 kért büntetést a tizenkét bírótársától. A két alperes hiába tiltakozott, hogy „ők készületlenek az mostani Törvényhez, és eőnekik prokatorok sinczen, magok penigh nem értenek hoznya [sic!]”, a bíróság mindezt figyelmen kívül hagyta, és a tanúk kihallgatása után – mivel azok az ügyben terhelő bizonyítékul szolgáltak – a *Tripartitum* 1. részének 15. titulusa alapján⁷⁰⁷47 a két fosztogató katonát kíméletlenül kerékbetörésre ítélte.⁷⁰⁸48

A portyázó és harácsoló katonák megbüntetése nem minden alkalommal volt ilyen szigorú és elrettentő. Az állandóan tiltott portyák végrehajtóit csak „in exemp-lum aliorum” ítélték néha halálra,⁷⁰⁹49 a csaták ugyanis a magyar végváriak létfenn-tartásának alapvető részét képezték, melyekre a nemesi vármegyéknek is nélkülözhetetlen szükségük volt hódoltsági pozícióik megőrzése és megerősítése céljából. 1651-ben néhány szécsényi királyi katona az uralkodó és a bányavidéki főkapitány tilalma ellenére Kartalnál „két Törököt cum omnibus penes se habentibus substantiis el fogtanak és el foghván elis harácholtanak”. Koháry István szécsényi főkapitány seregszéke mégsem ítélte a végváriakat halálra, csupán „bizonyos ideigh való [141](#)foghságos Temlecezésre sententiázta, nem látván az Török Pártrólis hogy az excur-sióért senkitis nehogy

70444 MOL P 125 No 2879. Vö. *Varga J.*, 1977. 444.

70545 MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 13.

70646 1608: k. u. 2. tc.: A rablók és gonosztevők elfogásáról. 1625:13. tc.: A csavargók és rablók megzabolázásáról és az ellenük való eljárásról. 1648:31. tc.: A szabad és kóborló hajdúk üldözéséről. *CJH*, 24–27., 244–247., 456–457. és 146–149.

70747 *Werböczy Hármaskönyvének ezen címe a tolvajok felakasztásáról, illetve a rablók karóba húzással vagy ke-rékbetöréssel való megbüntetéséről rendelkezett. Werböczy*, 1990. 86–87.

70848 MOL P 125 No 11 338.

70949 1612-ben Vácott például három portyázó katonát ítélték el, majd „törvény szerint meg is ölelték őket”. *y-s.*, 1894. 374.

halállal, de kisebb büntetéssel is meg büntetnek volna”.⁷¹⁰⁵⁰

A rablás és fosztogatás mellett a „vitész törvényszék” egyéb komolyabb bűnperekben is hozhatott ítéletet. Győről a XVII. századból két olyan seregszéki tárgyalást ismerünk, amikor gyilkosságot elkövető győri végvári felett törvénykeztek. 1648-ban a Horváth Ferenc vezette seregszéken Bittó Lukács emelt vádat Hölgyi András győri lovas katona ellen, aki 1643 őszén megölte a felperes „ver szerint ualó atyafiát”, Bittó Gergelyt. Az alperes ezúttal is élt a másolatok kikérésének lehetőségével, melyet a bírák engedélyeztek számára. A június 11-éről július 1-jére halasztott tárgyaláson azonban a vádlott prokurátora különös tiltakozással állt elő. Azt állította ugyanis, hogy „jollehet az Incattus ezen Gieorj Seregh keozeott iratos ugyan, mindaz által az praetensum factum is, minthogy nem az ideö alat, az mellyen az Incattus ezen Uitezeö állapotra atta magát, hanem mégh annak eleötte egjnehan esztendeöuel teörtént volna, annak okaert nemes személyere nezue” az ítékezés joga a vádlott vármegyéjének székét illeti. A seregszék mindezt nem találta helytállóknak, és úgy vélekedett, hogy mivel a vádlott a generális joghatósága alatt áll, továbbá a vádat a „vitész törvényszéken” emelték ellene, a bíróság kompetenciájához nem férhet kétség. Ezt az úgynevezett közbenszóló ítéletet (deliberatum interlocutorium⁷¹¹⁵¹) végül az alperes is elfogadta, de azután a vádló részére való tanúságszedés módjára hivatkozva – mivel azt nem a seregszék, hanem Győr vármegye rendelte el – próbálta a pert tovább halasztani. Célját időlegesen sikerült is elérnie, hiszen Horváth Ferenc és bírótársai újabb tizenöt nappal elhalasztották a tárgyalások folytatását. Ezekre azonban július közepén sem kerülhetett sor, mert az alperes ezúttal az időközben már helyesen szedett bizonyságokról kért és kapott másolatot. A végső ítélet végül a következő, augusztus 26-ai ülésen született meg. A felperes képviselője az 1563. évi 63. artikus értelmében⁷¹²⁵² kért ítéletet, s jollehet a vádlott a súlyosan megsebesített Bittó Gergely borbélyaira próbálta hárítani a felelősséget, a seregszék végül – mivel a tanúk állítása alapján bizonyossá vált, hogy Hölgyi előre eltervezte a gyilkosságot („deliberato animo patraltta az homicidiumot”) – az alperest fejesztésre ítélte. Szeptember 16-án ugyan még sor került újabb per-megújításra, mivel azonban itt Hölgyi újabb halasztást kért, melyre az ország törvényei szerint nem volt lehetőség („országunk teoruenye azt tartja, hogi az novum unius termini legien”), a „vitész törvényszék” a korábbi határozatot erősítette meg.⁷¹³⁵³

Az alperesnek természetesen nem mindig sikerült a fenti módon, újabb és újabb perhalasztásokkal megnehezíteni a vádló dolgát. 1671-ben, amikor Montecuccoli főkapitány társa agyonverése ügyében perbe fogta Kovács Gergely győri gyalogost, a tanúk meghallgatása után a seregszék tüstént meghozta a főbenjáró ítéletet, melynek végrehajtására a főkapitány hamarosan utasította is helyettesét, Esterházy János vicegenerális.⁷¹⁴⁵⁴ 1660-ban Takách Pál pápai katona sem kerülhetett el gyors és méltó büntetését. Miután ekkor korábbi lopásait követően a pápai külvárosban Szabadi Benedek szolgálóleányát „megh förtöztette”, a Radován István vicekapitány vezette „Sedes Militaris Judiciaria mint a fele niluan ualó Lopot es gonosz téuöt Orszaghnak élő Törue nye szerint” ítélte kötélt általi halálra.⁷¹⁵⁵⁵

A seregszéki ítéletek külön csoportját alkotják a török és magyar rabkereskedelemmel és a váltságdíjak megfizetésének problémáival kapcsolatos szentenciák, melyek a végvári harcok hadijogtörténeti „kuriózumainak” tekinthetők. A török rabokkal való kereskedelemből a végvári katonák jelentős jövedelemhez juthattak, melyre gyakori fizetlenségük miatt különösen nagy szükségük volt.⁷¹⁶⁵⁶ Így ha a sors úgy hozta, a hosszú pereskedéstől sem riadtak vissza, csak hogy jelentős pénzösszeghez jussanak nehezen szerzett foglyaik eladásából vagy sarcából. Egy ilyen, évekig húzódó veszprémi seregszéki tárgyalás néhány részletéről maradt ránk adatok. 1682 május végén Barabás Márton, az uralkodó veszprémi lovasainak egyike, hitlevelet adott hídvégi Besli Musztafa agának arról, hogy Gellyei Mátyás rabért annak hátramaradt sarcát (150 tallért) tizenkét hónap leforgása alatt eljuttatja Hídvégre. Barabás azonban még 1684 tavaszára sem küldte el az összeget, ezért azután a török aga a veszprémi Kis András özvegyének rács rabját fogatta el, akit az asszony még 1683-ban bocsátott török földre kétszáz forintnyi sarca összegyűjtésére. Laskói András veszprémi vicekapitányhoz írott levelében maga Musztafa aga is elismerte, hogy a rácot – aki

71050 MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 280–282. Az ügy feldolgozója *Jakus Lajos* ugyan szécsényi hadiszékről beszél, de azt az országosan bevett terminológia szerint helyesen seregszéknek kell titulálnunk. *Jakus*, 1985. 121–123.

71151 *Varga*, 1958. 1000–1001.

71252 1563:63. tc.: „A szándékos emberölök, a királyi kegyelemtől legyenek megfosztva.” *CJH*, 518–519.

71353 *Bittó*, 1934. 274–280.

71454 SNA Esterházy, cseszneki lt. 43. d. No 6.

71555 MOL P 125 No 11 364.

71656 A török–magyar rabtartásra és rabkereskedelemre *Takács Sándor* számos munkája mellett lásd *Dobos*, 1971., illetve legújabban *Varga J.*, 1991.

később egyébként megszökött – „a Mátyásért [ti. Gellyei Mátyás rabért] meg fogtuk”. Az özvegy kára tehát valóban Barabás hanyagságából származott, ezért fiával együtt joggal fordult a veszprémi alkapitányhoz és indított pert a „vitélő törvényszéken” Barabás ellen, immáron saját rabja sarcának megfizetése érdekében: „kivánjuk nem az Gellyei Mátyás hátramaradott sarczát, hanem az mi rabunk egész sarcát megítéltetni una cum expensis”. A seregszék végítélete sajnos nem maradt az utókorra, de bizonyos, hogy az özvegy csak igen nehezen vagy talán sohasem jutott jogos követeléséhez. A veszprémi seregszék 1684. május 25. után június 8-ára, majd az azt követő csütörtökre halasztotta az ügyet, azzal a határozattal, hogy „akkor sine ulteriori dilatione meritorie meg kell felelni”. Ennek ellenére a per még 1685 március elején, sőt valószínűleg később is tartott, hiszen ezúttal újra elhalasztották, Barabás ugyanis ekkor kérte ki az új keresetlevél és a seregszékre beérkezett különféle iratok másolatát.⁷¹⁷⁵⁷

A magyar rabokkal kapcsolatban gyakran különleges problémák merültek fel. 1680-ban Kakukk György füleki vasas rab („captivus ferreus”) fordult segítségért az ottani seregszékhez Újlaki Ferenc porkolábal szemben. Újlaki ugyanis Kakukkot, aki a füleki határban egy szekérmomyoni földúton békésen kocsikázott, minden ok nélkül megtámadta és megverte, ezáltal pedig – miként azt a keresetben a rab állította – „sarcza fizetesse s az rabok kezessége alol Porkolab uram veresse által fel 143szabaduluán, Kivanta, hogy in similibus régi bé vótt szokás szerint [kiemelés tőlem – P. G.] az sarczát fizesse megh”. A várnagy ellenben tagadta, hogy a rabot megütötte volna, és azt állította, hogy Kakukk az ő földjén szekerezett. Továbbá kijelentette: nem tudta, hogy vasas rabról van szó, „miuel az Actoris lovon űlt, ha vasas rab, senki szekereuel ne béreskedgyen, hanem az mint ki bocsáttatot, feje szaba-dullássában fáradozzon, postával iáron”. Mindezek az okok nem győzték meg a vitélő bírakat, a felperes által kiállított tanúk ugyanis egyértelműen azt vallották, hogy a várnagy valóban megverte a rabot, aki a porkoláb földjén tényleg a rendes szekérmomyon haladt, és így nem okozott kárt annak szántásában. A bíróság tehát úgy találta, hogy a rab méltatlanul szenvedte el a bántalmazást, de mivel a verés miatt teste nem kékült meg, Újlaki porkolábot „nem az Actornak sarczan, hanem eleven dijjanak, ugymint flor. 20 megh fizetéssen Convincaltak az méltatlan megh veréssért”.⁷¹⁸⁵⁸ A várnagy természetesen nem elégedett meg a seregszék ítéletével, ezért azt Esterházy Pál bányavidéki generális székére apellálta.⁷¹⁹⁵⁹

A győri főkapitányság központjában ugyancsak gyakran fordultak elő problémák a magyar rabokkal, sőt alkalomadtán még rabtartóikkal kapcsolatban is. 1671-ben Lengyel András magyar rab tizenhárom társával a börtön falát kiásva szökést kísérelt meg, mely azonban sikertelenül végződött. Ezt követően Raimondo Montecuccoli főkapitány a győri magyar seregszéklet a foglyok megbüntetésére utasította, mely Nagy Ferenc seregbíró vezetésével hamarosan meghozta ítéletét. Két rabot, akik már egyéb súlyos bűnük miatt halálos ítéletük végrehajtását várták, valamint az egész akció kitervelőjét fejvesztés büntetésével, a többieket pedig nyilvános helyen való három pálcáutással sújtotta a „vitélő törvényszék”.⁷²⁰⁶⁰ Néhány esztendővel korábban egy ennél is érdekesebb ügyben kellett a bírácoknak összeűlniük. Borsos Mihály a győri magyar börtön őre („custos carceris Hungarici Jauriensis”) ugyanis annyira elhanyagolta feladatait és annyira nem ügyelt a tömlőc tisztaságát, hogy a rabok a nagy szemétben alagutat fűrtak és hosszas munkálkodás után – későbbi társaiknál szerencsésebben – sikeres szökést hajtottak végre. A főkapitány hanyagsága miatt indított pert a börtönőr ellen, akit a bíróság – amellet, hogy elmozdított tisztségéből – még két esztendei vasban letöltendő fogságra ítelt.⁷²¹⁶¹ (Kassa városa a XVII. század közepén foglyok szökése miatt ugyancsak keményen megfenyítette börtönőrét; a törvényszék tortúrára ítélte, mely annyira „sikeres” volt, hogy a tömlőctartó harmadnapra belehalt sérüléseibe.⁷²²⁶²)

A középkori Magyarország jelentős részét megszálló törökökkel való együttélés a rabokkal kapcsolatos ügyek mellett számos egyéb nézeteltérés és különleges büntett elintézésére készítette a seregszékletet. 1669-ben Léva várának „vitélő törvényszéke” a nemesorosziak és egykori falubelijük, a későbbi lévai lovas katona, Bukó János peres 144ügyét tárgyalta egy esztergomi töröknek adott kezesség kapcsán.⁷²³⁶³ Számos alkalommal került a kapitányi székek napirendjére a korszak egyik speciális büntettének, a törökkel való

71757 *Kemény*, 1916/2. 198–201.

71858 Az eleven díjra vagy élődíjra, azaz a verés, illetve a testi sértés szokott bírságára – mely a vérdíj felével volt azonos – lásd: *Varga*, 1958. 1002.

71959 MOL P 125 No 11 378.

72060 SNA Esterházy, cseszneki lt. 44. d. No 8. Vö. *Gecsényi*, 1984. 679.

72161 MOL P 1291 III. O. 10. 1669. augusztus 7., Győr.

72262 *Kerekes*, 1902. 112–113. Az 1620-as évek végén ugyancsak Kassa városa börtönőrét – kinek részegeskedése miatt egy halálraítelt asszony megszökött – megvesszőzésre, majd a város elhagyására ítélte. Uo. 113–114.

72363 MOL P 125 No 11 368. Vö. a semptei hadiszéken tárgyalta hasonló ügyre *Takáts*, [1926.] 160–162.

kapcsolattartásnak, a vele való összeesküvésnek és a tiltott árukkal való kereskedésnek, azaz a törököségnek (turcismus) a kérdése.⁷²⁴64 Sőt bizonyos esetekben a seregszék nemcsak ítélezésre, hanem – a hadiszékek határozathozatalához hasonlóan – bírói szakvélemény kiadásra is vállalkozott. 1682-ben a Dúl Mihály vezette füleki seregszék – melynek különös jelentőségére utal, hogy saját bírói pecséttel is rendelkezett⁷²⁵65 – a váradi törökök fogságából társaik kezességén sarca összekoldulására kibocsátott tizenkét rab nevében Ecsedi Horváth György és Váradi István különleges problémával kereste meg. A váradi magyar rabok ugyanis összeesküdtek, hogy a börtön falát kiásva szökést kísérelnek meg, s hogy ezt könnyebben megvalósíthassák, tizenkét társukat már előre kibocsátották a korabeli rabtartás bevett módján, kezességén. A Váradon maradtak a szökést végre is hajtották, az ellenben csak felemásan sikerült. Némelyeket ugyanis a törökök újra elfogtak és visszavittek tömlöcükbe. A két kibocsátott rab az ügyben kért tanácsot, pontosabban jogi szakvéleményt („Törvényes igazítást”) a füleki „vitélző törvényszék” bírától, hogy a szökést követően „le szállotté nyakokon léuö kezesség? és az kezességén ki jeöt tizenkét keresztyén rabok, szabadult Raboké uagy sem?”. A seregszék az ügyet „edgnehány rendbélj dolgok peldainak elő hozassaua, és mind a magyar, s mind az Török Végházak keözöt ualo régi rendtartásnak emlekezetivel s megh tartássaua” vitatta meg, és a következő határozat hozta: a visszavitt rabok továbbra is kezessek maradtak kiküldött társaikért, kivéve azokat, akik sikerrel szöktek meg a török börtönből. Ezen szerencsés társaik után „mind sarczoknak fizetésének terhe, s mind nyakokon leuö kezesség le szállot”. Ami pedig a tizenkét kibocsátott kolduló rab kérdését illeti, a seregszék úgy döntött, hogy „az kinek menyi kezessei vitettek vissza auagy ben maradtak, az mi sarczokbul azokra esik, tartoznak fizetni”. A szakvélemény tehát arról nyilatkozott, hogy a szökés után visszavitt rabok új rabságra kerültek vagy sem. Ennek azért volt különös jelentősége, mert már az 1568. évi drinápolyi békeszerződés szerint a sikerrel megszökött rabokat egyik fél sem tartozott visszaadni: „az olyan foglyok, kik isteni segítséggel megszabadultak, [...] a legcsekélyebb üldöztetés, peres zaklatás nélkül övéik körében örvendjenek visszanyert szabadságuknak és éljenek is azzal”.⁷²⁶66 Esetünkben a határozat egyértelműen kimondta, hogy a visszavitt foglyok „Nem Ujj rabsagh”-ba kerültek, hiszen kótyavetyére újra nem vitték őket, rabtartóik korábbi török uraik maradtak és ugyanazokat a bilincseket verték lábaikra, melyektől ideiglenesen megszabadultak. A seregszékek ítéletének meghozatala után általában a vár porkolábja és tömlöctartója vetette fogságba az elítéltet. A magyarországi végvárakban szinte mindenütt 145 megtaláljuk a bűnt elkövető végváriak, a rablók és gonosztevők, valamint az olykor féltve őrzött török rabok számára kialakított börtönöket. Előfordult, hogy egy-egy várban több börtön is volt. Győrben a híres Iványháza nevű tömlöc mellett – mely nevét feltehetően arról az Ivány Gáspár katonáról kapta, aki még a XVI. században fegyveres kézzel támadt a polgárőrség kapitányára, Brányi Jánosra⁷²⁷67 –, a kevésbé előkelő foglyokat egy szerényebb, a „mórok mazmorra” nevet viselő földalatti börtönben tartották.⁷²⁸68 A veszprémi püspök sümegi várában ugyancsak két tömlöc szolgált rabtartására, Körmenen 1654-ben pedig a német katonák számára kívántak „eine kleine gefänknusz”-t építeni, Batthyány Ádám udvarbírája ugyanis nem volt hajlandó a német rabokat a magyar tömlöcben tartani.⁷²⁹69 A tömlöcök építése és karbantartása nem kis költségbe került, ezért a végváriak a kamara mellett olykor a vármegyékhez fordultak segítségért. 1653-ban például a veszprémi vicekapitány a vár-megyétől kívánt segítséget a végvár börtönének újjáépítéséhez.⁷³⁰70 Ennek ellenére még a legkisebb várak sem nélkülözhatték a rabtartó házakat, hiszen pusztító katonákat és rablókat – már csak az állandó háborús állapotok miatt is – mindenütt lehetett találni.⁷³¹71

72464 1564 (Komárom): ÖStA KA HKR Akten Exp. 1564. Jan. No 57. és No 61.; 1634 (Szendrő): MOL P 71 Fasc. 273. Köteg II. fol. 6–10.; 1673 (Korpona): MOL P 125 No 11 373.; 1678 (Fülek): *Szederkényi*, 1891. 243–244. és *Sugár*, 1986. 108–109.: 14. per. Vö. *Varga J.*, 1977. 443.

72565 A pecsét helytelen latinságú felirata a következő volt: „SIGILLV/M/ IVDICII BELLICIS [sic!] PRESIDII FILEKIENSIS”. MOL P 125 No 11 378. Vö. *Szederkényi*, 1891. 244.

72666 *Varga Jos*2004., 1991. 123.

72767 *Gecsényi*, 1984. 676. A börtönről 1623-ból a következő rövid leírás maradt ránk: „foedissimus carcer publicis malefactoribus destinatus, vulgo Iwanyhaza nuncupatus, in hoc praesidio Jauriense regione postae Viennensis habitus”. GyKHL II. téka. No 24 778.

72868 *Villányi*, 1882. 82.

72969 Sümeg: *Hőgyész*, 1989. 67–68.; Körmen: *Iványi B.*, 1943. 39. és 43.

73070 „in reaedificationem carceris in eodem praesidio existentis” VML VpVm Közgy. jkv. 1. köt. 77. p. Vö. *Szakály*, 1981/3. 233.

73171 Még a kis Kapu várban is külön „Tömlöczház” szolgált a foglyok biztonságos őrzésére. MOL E 156 U et C Fasc. 12. No 42/II. Vö. *Takáts*, 1907/1. 536–537., *Pandula–Havassy*, 1989. 23. és *Dobos*, 1971. 68.

A tömlőcök rendjén és tisztaságán a börtönőrök, korabeli elnevezésük szerint a tömlőctartók örködték. Felső-Magyarország végváraiban (Szendrőn, Ónodon, Putno-kon és Diósgyőrben) 1660-ban maga a Haditanács fizette a várbeli tömlőctartókat.⁷³²72 Nem mindig volt azonban olyan személy, aki a rabok felügyeletét elláthatta volna. 1674-ben Esterházy Pál amiatt tett panaszt Bécsben, hogy a semptei várban, ahol hadiszékeit tartotta, nem talál olyan személyt, aki a raboknak gondját viselhetné, a rablókat elfoghatná, és emiatt már számos gonosztevő menekült meg büntetésétől.⁷³³73 A fizetett tömlőctartók pedig gyakorta elhanyagolták feladataikat; a Batthyányak Móric nevű börtönőre például azért, mert csak a kártya büvöletében élt.⁷³⁴74 A tömlőctartó feladatait alkalomadtán egy-egy katona is elláthatta, az ítéletek végrehajtása azonban már mesterségbeli tudást kívánt, melyet a hóhérok gyakoroltak. A német ezredek törzskarának a hóhér már a XVI. század elején állandó tagjává vált, a magyar végváriak esetében viszont hasonló „katonai” tisztség nem alakult ki. Kassán ugyan nem jelentett gondot a hadiszék ítéleteinek végrehajtása, hiszen szükség 146esetén a város hóhérját hívták segítségül,⁷³⁵75 a nem erődváros jellegű végvárakban ellenben mindez komoly problémák elé állította a kapitányokat. A XVII. században – úgy tűnik – végváraink, sőt még a vármegyék is hóhériánnyal küszködtek. Erre utal, hogy gyakran török foglyoknak vagy nyilvános gonosztevőknek ajánlották fel az egyáltalán nem könnyű mesterség gyakorlását. A XVII. század második felében Koháry István füleki kapitány és az ott székelő három vármegye (Heves–Külső-Szolnok, Nógrád–Kis-Hont, Pest–Pilis–Solt) temesvári Haszán török rabbal kötött három esztendőre szerződést a hóhér feladatainak ellátására, nemcsak a végvár, hanem a megyék egész területén.⁷³⁶76 1663-ban Abaúj vármegye a tolvajlásai és rablásai miatt akasztófára ítélt gonosztevőnek, Bálint Gergelynek, ugyanezt a lehetőséget ajánlotta fel – mintegy kegyelem gyanánt – élete megkímélésére, az elítélt azonban ezt nem vállalta el, így a bitófát sem kerülhette el.⁷³⁷77 Ez a gyakorlat azonban nem tekinthető magyar sajátosságnak, hiszen Regensburg városa már 1456-ban egyik hadifoglyát fogadta fel hóhérjának.⁷³⁸78

A hóhérok feladatkörébe az ítéletek végrehajtása mellett beletartozott a foglyok kínvallatása és a bíróság által elrendelt tortúrák elvégzése is.⁷³⁹79 Várainkban olykor ezt a feladatot külön kínzó mesterek látták el. 1564-ben Bécsben Pethő János kapitány egy ilyen mester Komáromba küldését sürgette, kínzó mester nélkül ugyanis az elfogott török kalauzokat nem tudta megfelelő módon kihallgatni. Ugyanebben az időben Munkács várába Lazarus von Schwendi főkapitány Zlankó mestert rendelte „tortor”-nak.⁷⁴⁰80 1608-ban egy tábori hadiszéki ítélet meghozatala során a kínzóeszközök széles választékából a csigát használták a szükséges tanúvallomások kicsikarásához. Ennek lényege az volt, hogy a foglyot hátrakötött kezénél fogva egy felerősített csigán keresztülvezetett kötéllal a magasba húzták.⁷⁴¹81 Miután a templomfosztogató katonák közül az elsőt megcsigázták, „az többsy, az kyetth chigara nem Vontanak, nagy eszkües alatt” ugyanazt vallották; ennek alapján azután a hadi bíróság kiszabhatta a szigorú büntetéseket.⁷⁴²82

A hadi- és seregszékek büntetései – jóllehet gyakran valóban nagy szigor jellemezte őket – mégsem voltak súlyosabbak a polgári bíróságok által kivetettekénél, már csak azért sem, mert a katonai büntetésfajták a polgári élet területéről kerültek át a hadi gyakorlatba. A német Landsknechtek különleges katonai büntetésformáját, lándzsafutást – eddigi ismereteink szerint – a magyar végvárakban nem 147alkalmazták, későbbi enyhébb formájára, a vesszőfutásra ellenben a XVIII. századból és a Rákóczi-szabadságharc

73272 *Takáts*, 1908. 297. Vö. MOL E 211 Series II. 37. t. (102. cs.) fol. 134–135.

73373 „nec hominem habere possumus, qui Captivorum curam habeat”. *Rakovszky*, 1891. 257.

73474 Batthyány Ádám a következőket rendelte el egyik kapitányának: „Az Moriczot, a Tömlőcz tartot fenesegeben tarcza eő kegyelme, hogy kartya jadasnak s emide-amoda valo jarasnak bekét hadgyon, hanem hogy az Rabokra vigyazzon. Ha pedigh szót nem fogadna, megh Veresse.” MOL P 1313 252. cs. fol. 646.

73575 Kassa városa 1670-ben bocsátotta hóhérját („executor”) Csáky Ferenc felső-magyarországi főkapitány rendel-kezésére „az Armádabeli Edictum ellen” vétett német katonák feletti ítéletek végrehajtására. MOL E 142 Fasc. 20. No 51.

73676 Fülek várában három, vidéken pedig tizenkét forintot kapott a török bakó egy-egy rab kivégzéséért. Emellett ellátására a három vármegye évente hat-hat kila búzát tartozott biztosítani. *Nyáry*, 1872. 481–483.

73777 *Czobor*, 1916–1918. 37.

73878 *Helfer*, 1965. 98.

73979 Ennek eszközeire és módjára lásd *Takáts*, 1907/1. 535–540.; *Temesvári*, 1970. 26–29. és *Pandula–Havassy*, 1989. 19. Vö. még az úriszékek tortúráival *Varga*, 1958. 882.

74080 *Takáts*, 1907/1. 416.: 1. jegyz.

74181 Ábrázolását lásd *Pandula–Havassy*, 1989. 25. kép.

74282 MOL E 196 Fasc. 34. No 36/1. fol. 119–120.

időszakából már számos példát ismerünk.⁷⁴³⁸³ Az enyhébb katonai büntetések közé a katona zsoldjából való kártérítés kivetése, a már Mátyás engedetlen tüzérei kapcsán említett pálcáztatás vagy botozás, a hajdúknál a nyugaton is kedvelt falóra ültetés, továbbá a tömlőbe vetés, kalodázttatás és a tisztségből való elbocsátás tartozott. Olykor viszont egészen súlyos ítéletek születtek a magyar katonai igazságszolgáltatás különböző fórumain, melyek szigorúságukban néha már-már megközelítették az úriszékeken kivetett büntetéseket. A fent idézett tárgyalások során találkozhattunk a lefejezés és az akasztás mellett a keréketörés – a mi szemünkben túlzottan kegyetlennek tűnő, a kor embere számára azonban „megszokott” – büntetésével.⁷⁴⁴⁸⁴ Sőt a karóba húzás sem volt ritka büntetés, még katonák esetében sem. A Pápán 1600-ban fellázadó vallonok mellett ugyanis magyar végváriakra és hajdúkra is szabtak ki ilyen ítéletet, miként az 1669-ben Böszörményben történt, amikor „az Katonakat a Törvény Karoban itilte”.⁷⁴⁵⁸⁵

1484. A komáromi naszádosok seregszéke

A komáromi naszádosok hadi bíraskodása a XVI–XVII. század folyamán több szempontból egészen speciálisan alakult. Ennek két alapvető oka volt. Egyrészt a naszádosok bíraskodási kiváltságait még Mohács előtt szerezték, másrészt Komárom végvára a török háborúk időszakában – többek közt éppen az itt szolgáló vízi hadinépnek köszönhetően – különös szerepet töltött be az ország védelmének biztosításában. Köztudott ugyanis, hogy Komárom „magán való végház” volt, mely nem tartozott egyik végvidéki főkapitány fennhatósága alá sem.⁷⁴⁶¹ Ez a független státusz azt eredményezte, hogy a komáromi magyar hadinép peres ügyeit egyetlen generális hadiszékére sem fellebbezhette. A seregszéki apellációk továbbításának módját a komáromi naszádosok számára az I. Ferdinánd által 1554-ben megerősített II. Lajos-féle privilégiumlevél úgy szabályozta, hogy a naszádosok ügyeit kapitányaik előtt vitassák meg, ahonnan azokat a főkapitány elé, majd ha valamelyik fél még ekkor sem lenne elégedett a bírói ítélettel, akkor az uralkodó színe elé lehessen fellebbezni.⁷⁴⁷²

II. Lajos kiváltságlevelét annak idején még az összes délvidéki naszádos számára adta ki, három évtized múltán azonban I. Ferdinánd király csupán a komáromi hajósok részére erősítette meg azt. Ennek számos egyéb vonatkozása mellett témánk szempontjából azért volt jelentősége, mert a Komáromban szolgálók szervezete bizonyos mértékben eltért a déli naszádosokétól. Jóllehet a XVI. század közepén egy ideig a naszádosoknak még külön kapitányuk volt, de már őt is a komáromi vár főkapitányának rendelték alá. Később a kapitány helyére a naszádosok tényleges parancsnoka, a fővajda (illetve felettese, a teljes magyar katonaság élén álló komáromi főkapitány-helyettes) lépett, aki a néhány tucatnyi katonának parancsnokló vajdákat irányította. Mivel a komáromi naszádosok száma csak néhány száz körül mozgott, nem volt szükség, hogy minden vajda külön székkel rendelkezék. Egy közös hadi bíraskodási fórum elegendőnek tűnt, melyet azután a naszádos sereg bírója („judex navalis exercitus hungarici Comaromiensis”⁷⁴⁸³) vezetett, aki – amint arra már a terminológiai problémák elemzésekor rámutattam – a XVII. század folyamán az egész komáromi magyar katonaság seregbírájává vált („Rév Komárom Végh házanak Magyar renden valo Vitezenek Seregh Biráia”⁷⁴⁹⁴). A fellebbezések gyakorlata pedig úgy módosult, hogy a sereg székéről a komáromi vár főkapitányának bírói fórumára lehetett apellálni. Ez az eljárás az 1560-as években már érvényben lehetett, 1589-ben ugyanis Szép Péter arról számolt be Pálffy Miklóshoz Komáromból írott levelében, hogy „a seregnek régi szokása és kiváltsága, hogy ha valakinek a vajdákkal pere van, 149 azt először a sereg bírója elé kell idézni, és az ügy azután fellebbezés útján megy a kapitány elé. Így volt ez Paxy

74383 Kárffy, 1915. 534. és Kárffy, 1917. 162., valamint Temesvári, 1970. 50–52.

74484 A fenti perek során idézett adatokon kívül a zsoldból való kártérítésre lásd: AMK Schw. No 2154.; pálcázttatás: Temesvári, 1970. 38–40.; falóra ültetés: Vajna, 1906–1907. II. köt. 6–7. és 139.; kalodázttatás: Takáts, 1907/1. 537.; tisztségből való elbocsátás: Jedlicska, 1910. 181.: No 346. Vö. még Holub, 1909. 60–61., Iványi B., 1928. 165., Varga, 1958. 884., Temesvári, 1970. 40–49. és Varga J., 1977. 458–459.

74585 MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fol. 275. A pápai vallonok karóba húzásának ábrázolása Pandula-Havassy, 1989. 17. kép.

7461 „Comaromium per se est, quod a nullo supremo generali capitaneo dependet” – miként azt 1641-ben Esterházy Miklós nádor nevezetes memorandumában megfogalmazta. Hajnal, 1930. 129.: No 45. Komáromra vö. Takáts Sándor számos tanulmánya mellett legújabbán Kecskés László összefoglalóját. Kecskés, 1984.

7472 Szentkláray, 1885. 369–372.: No I.; Illésy, 1895. 395–399.

7483 1594: Takáts, 1908. 171.: 1. jegyz.

7494 1677: MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 18. No 13.

és Kielmann idejében is”⁷⁵⁰

Az uralkodó színe elé való fellebbezés bizonyára már a XVI. század közepére megszűnt (ha egyáltalán alkalmazták valaha), és a seregszékéről a peres felek apellációikat a komáromi vár főkapitányának (hadi)székére küldhették, ahol azok végleges elintéztést nyertek. A székhelyét idegenben tartó Habsburg királyhoz a naszádosok pusztán kegyelemért fordulhattak, miként azt 1564-ben a töröknek fegyvereket szállító és ezért a cselekedetért halálra ítélt Kadas Mihály is tette.⁷⁵¹ A főkapitány székére küldött fellebbezések gyakorlata bizonyosan bevett szokássá vált, jóllehet erre vonatkozóan ez ideig pusztán egyetlen konkrét adattal rendelkezünk.⁷⁵² 1622 novemberében Bóna Fülöp komáromi magyar lovas katona ellen Babit János „Varasi rend” bizonyos deszkák ellopása ügyében pert indított a Huszár Mátyás vezette seregszéken. A „Vitezleo TeoruenZek” a katonát a bemutatott bizonyságok alapján elmarasztalta. Mivel azonban időközben új és a vádlottra nézve különösen fontos bizonyítékok kerültek elő, Bóna új ítéletért folyamodott Hans Dietrich von Reiffenberghez, „azon Comaromi Magyar es Nemeth Vitezleo Sereghnek feo Kapi-tannyához”. A főkapitány jogosnak tartotta a perorvoslatot, hiszen a perben vesztes katona az ügy érdemét érintő új bizonyítékok birtokába jutott, az ország törvényei pedig lehetővé tették, hogy minden törvénybeli fogyatkozás novum iudicium révén korrigáltassék. Ennek megfelelően Reiffenberg főkapitány rendeletet adott a sereg-bíróknak, hogy egy új és rövid terminust jelöljön ki, s arra a felperest és ügyvédjét is idézze meg. Ha pedig már kiállította az ítéletlevelet, akkor azt az új tárgyalás megkezdésekor azonnal kérje el és semmisítse meg, s a vádlott újabb bizonyítékai figyelembevételével hozzon bírótársaival új ítéletet. „Es hog ha az megneuzet Alporos az ty illjen ualo Teoruentekel megh nem elegendnek, Tahat [sic!] Ty ez dolgot mindennemeo folliasual, mellyek ekorai gh akar mi modon Teortentek ty Eleottetek, minden Terhes Nehezteles nelkul az my Kapitanyisagunkbely Teorueny szekunk [kiemelés tőlem – P. G.] Eleiben bochassatok, es bochatny tartozzatok, az mint az Orszagh toruene es az igassag kiuannja.” A főkapitány tehát ugyanazt a fellebbezési rendet tartatta be a seregbíróval, mely már valószínűleg az előző évszázad közepe táján gyakorlattá vált. Huszár Mátyás be is citálta Babit János felperest az új ítélet meghozatalára. Az ügy befejezése ugyan nem ismert, de bizonyos hogyha a seregszéken nem is, akkor a fellebbezést követően a főkapitány bírói fórumán a polgári személy katona ellen indított pere véglegesen és immáron az alperes számára is kedvezőbb módon zárult le.⁷⁵³

A komáromi seregbíró, aki általában a naszádos vajdák egyike volt, a seregszéki ítéleteket vajdatársaival mint esküdt ülnökökkel hozta meg. Munkájában, elsősorban az írásbeli ügyek intézésében – a jelentősebb kapitányi székekhez hasonlóan – külön seregjegyző (nótárius) segítette.⁷⁵⁴ Az ítéletek jellege és a jogszolgáltatás gyakorlata nem tért el a seregszékeken másutt megfigyelhetőtől. 1589-ben Gáspár vásárbíró a haditörvényszék a törökkel való szövetség miatt ítélte halálra,⁷⁵⁵ 10 évvel ezelőtt pedig Zámory György egy rab ügyében „terminaltatot az Sereg Biroval”.⁷⁵⁶ Jóllehet a komáromi sedes bellica történetének kutatása ezen rövid összefoglalással még nem tekinthető lezártnak, eddigi ismereteim alapján kijelenthetem, hogy a törvénykezés gyakorlata pusztán a fellebbezések tekintetében fejlődött a várak kapitányi székeitől eltérően.

1515. A „vegyes” bíróságok ítélezési gyakorlata

A magyarországi végvárakban és erődített városokban szorosan egymás mellett élő német és magyar katonaság, valamint polgári lakosság számos alkalommal olyan összeütközésekbe került, melyek csak mind a két fél bevonásával voltak elintéztetők. Miként a német és magyar katonaság „vegyes” bíróságainál már tapasztalhattuk, mindez számos elvi és hatásköri, valamint jogszolgáltatási problémát vetett fel. A „vegyes” bíróságok szükségességével azonban maga az uralkodó is tisztában volt, ezért a rend és a nyugalom megőrzése, továbbá az egyes bírói fórumok joghatóságának védelme érdekében már a XVI. század közepi vár(os)kapitányi utasításokban szabályozta ezek működését.

Miután I. Ferdinánd 1552 elején Kassa városát átvette Izabella királynétól, kiküldött biztosai külön

⁷⁵⁰5 *Jedlicska*, 1897. 354.: No 567. Vö. *TakátsSándor2004*, [1926.] 144.: 8. jegyz.

⁷⁵¹6 ÖStA KA HKR Akten Exp. 1564. Jan. No 57.

⁷⁵²7 Komárom legkiválóbb ismerője, *Takáts Sándor* – tudomásom szerint – egyetlen hasonló adatot sem említ munkáiban.

⁷⁵³8 MOL P 512 1653. fol. 2. Az ügyről ugyanezen irat alapján néhány soros feljegyzést találunk a Huszárral rokon Nedeczky család történetében: *Nedeczky*, 1891. 167.

⁷⁵⁴9 Lásd részletesen az Archontológiában közölt adatokat.

⁷⁵⁵10 *Takáts*, 1908. 217–219.

⁷⁵⁶11 MOL P 512 1688. fol. 3–4.

instrukcióban határozták meg Serédy György kassai kapitány feladatait, köztük a katonák és a polgárok közti igazságszolgáltatás rendjét is. Szigorúan előírták, hogy a királyi kapitány a város polgári ügyeibe nem avatkozhat, nem sértheti meg a polgárság kiváltságait és felettük bírói joghatóságot nem gyakorolhat, kivéve az olyan ügyeket, melyek a város védelmét és biztonságát érintik. A bíraskodást ezekben az esetekben is csak a városi magisztrátus bevonásával, azaz lényegében „vegyes” bíróságok által gyakorolhatja.⁷⁵⁷¹ Amikor pedig polgár követ el büntetett királyi katoná ellen, akkor annak a városi magisztrátus előtt kell felelnie, míg ellenkező esetben, midőn katoná vétkezik polgár ellen, felette a kapitány köteles ítélni.⁷⁵⁸² Hasonlóan rendelkezett Serédy két utódjának, Dersffy István és Thelekessy Imre kassai kapitányoknak 1556-ban, illetve 1559-ben kiállított utasítása is, hozzáfűzve, hogy ha a város bírása nem akarna a polgár felett ítélni, akkor a kapitánynak jogában áll esküdt polgárok bevonásával a városi személy felett megfelelő ítéletet hozni. Ellenkező esetben viszont a város bírása nem ítélni a királyi katoná felett, pusztán panaszával fordulhat az uralkodóhoz.⁷⁵⁹³

A „vegyes” bíraskodás uralkodói elrendelésére valószínűleg a városok gyakori panaszai miatt került sor. Első konkrét alkalmazásáról éppen a magyar hadszíntér egyik erődvárosából, Győrből rendelkezünk az eddig feltárt legkorábbi adattal. 1562-ben [152](#)ugyanis Kovács Lőrinc győri naszádos főhadnagy Nádasdy Tamáshoz intézett levelében arról számolt be, hogy a nádori parancsnak megfelelően vizsgálatot tartott bizonyos ellopott holmik ügyében és azok egy részét az Újvárosban lakó naszádosoknál, más részét pedig városi polgároknál találta meg. Mivel az ügyben mind a botja alatt szolgáló naszádosok, mind pedig városi polgárok érdekelve voltak, Kovács mint a győri vízi hadinép feje a győri bíró vezette hat polgár bevonásával különleges „vegyes” bíróságot hozott létre és mondta ki az ítéleteket: „Erre az dologra, Nagjságos wram, törwenth lattatam, az gjöry byro lth wolth nalam 6 eskwth polgarral, Nazados wajdakal es tizedesekel, minnyayan tizenketten woltwnk ... lth wolth, nagjságos wram, safar tamas, az gjöry fw býro, sos tamas gjöry polgar, szabo pall gjory polgar, gjöry Mattis gjöry polgar, warga amborusz gjöry polgar, kowacz Imre gjöry polgar. Mas rendre wolth, Nagjságos wram, kowacz löryncz, az kegyelmes rommay Chazar es kjalý w fölsege wizen walo Nazados fw hadnagja gjörbe, woth Ismeg ferencz wajda, ismeg bartha Janos woth wajda es meses Janos, w fölsege wajdaya azis, es tizedes, wizwary pal, chobokaj andras, w fölsegenek wizen walo wice hadnagja.”⁷⁶⁰⁴ A tizenkét fős „vegyes” ítélőszék felét tehát győri polgárok, felét az ott szolgáló királyi naszádosok, illetve magyar végváriak tisztjei alkották, ami tökéletesen megfelelt az uralkodó által előírt normáknak. A jogszolgáltatás folyamán kiderült, hogy a naszádosok pusztán a lopott holmi megvásárlásában voltak vétkesek, magát a lopást azonban nem ők hajtották végre. A felperes ezért nem megbüntetésüket, csupán az általuk vásárolt hamis portéka kiszolgáltatását kívánta.

A közös ügyek rendezésére született „vegyes” bíróságok alkalmazására a XVI. század közepétől Győrben egyre gyakrabban volt szükség. Összehívására bizonyosan számos esetben sor került, 1590-ben ugyanis Gregoróczy Vince főkapitány-helyettes minderre már mint bevett gyakorlatra hivatkozott a győri bíró és egy

7571 „Inter civem et civem sibi judicandi potestatem non sumat, nisi forte esset causa custodiam et securitatem civitatis concernens. In tali enim casu Capitaneus adhibito sibi civili magistratu iudicium poterit exercere.” MOL E 136 7. t. fol. 288. Az utasítás további másolatai: Uo. 2. köt. fol. 11–13. és MOL E 156 U et C Fasc. 99. No 12.

7582 „In ceteris vero causis, quos vel civis contra familiarem, servitorem aut militem Capitanei, aut aliquis horum contra civem habiturus est, civis iudicio Magistratus sui Civilis, ceteri vero ad Capitaneum pertinentes eiusdem Capitanei iudicio subiecti esse debent, et quilibet ubi requisitus fuerit, debitam iusticiam petenti administrare teneatur.” Uo.

7593 „Modus autem administrandae iustitiae super differentiis, si quae inter milites et cives aliquando suborientur, is [ti. a királyi kapitány] observari debebit, ut si miles de iniuria sibi per aliquem civem illata quaereretur, Capita-neus requirat Iudicem Civitatis, qui si ex parte rei iustitiam administrare nollet, extunc Capitaneus adiunctis sibi aliquot Juratis civibus, cum illis id faciat inter causantes, quod iuri et iustitiae consonum visum fuerit. Econtra si civis contra militem aliquid negocii habuerit, et Capitaneus requisitus ex parte militis homini laeso vel iniuria affecto, ius et satisfactionem denegaret etc., extunc Iudex de iniuria civis nos requirere debebit.” 1556. április 11. AMK Schw. No 1780. Vö. csaknem szó szerint ugyanez Thelekessy Imre 1559. május 8-án kelt instrukciójában. MOL E 136 No 173. fol. 323–331.

7604 MOL E 185 Kovács Lőrinc levele Nádasdy Tamáshoz. 1562. január 16., Győr. Lásd az Okmánytárban – No 1. Vö. *Takáts*, [1926.] 141., *Varga J.*, 1977. 440. és *Gecsenyi*, 1984. 679. *Gecsenyi* helyesen mutat rá *Takáts* és *Varga J.* azon tévedésére, miszerint ez pusztán egy ad hoc „vegyes” törvényszék, s nem végvári seregszék volt, hiszen a katonák bírói fóruma csak a XVI. század végére kapott szilárd szervezeti kereteket, miután a magyar vég-vári katonaság hosszú küzdelemben megszerezte az önálló bíraskodás kiváltságát, és Győrben is sor került hadi bíraskodással megbízott személy kinevezésére. Uo. 93. jegyz.

német katona már említett verekedési ügye kapcsán, ahol jelentős hatásköri érdekek ütköztek össze amiatt, hogy ki illetékes ilyen esetekben meghozni az ítéletet.⁷⁶¹ A XVII. században szintén több alkalommal hívtak össze hasonló bíróságot, ahol esetenként még az Újvárosban letelepedett rác katonákkal való nézeteltérések rendezése is a seregbíró vezette magyar–rác „vegyes” judiciumokra várt.⁷⁶² Előfordult azonban olyan eset is, hogy a bűnt közösen elkövető katonai és polgári személyek felett külön-külön saját bíróságaik ítélték. 1626-ban például a győri városi ítélszék – többek közt Visi Nagy Pál seregbíró részvételével – Nagy György püspöki provisor feljelentésére egy ökörtolvajt, aki társaival a Bakonyból négy ökrot lopott el, tortúrára és akasztófára ítélte. A vádlott társai ellenben – vagy mert katonák voltak, vagy azért, mert végváriak ¹⁵³fogták el őket – a főkapitány fogságába kerültek és „az Uitezlő tőrueny szek előtt” nyerték el méltó büntetésüket.⁷⁶³ 1669-ben viszont nemcsak a polgári („Városj renden leuó Urak”) és a „vitézlő rend”, hanem vármegyei nemesek is helyet foglaltak abban a „vegyes” bíróságban, mely Esterházy János vicegenerális rendeletére az Újvárosban lakó Oláh Dániel nyereggyártó házánál keletkezett tűz ügyében hozott határozatot. A tűz következtében ugyanis Oláh háza mellett számos szomszédos lakhely is a lángok martalékává vált, így teljesen logikus volt, hogy minden károsult fél képviselője helyet kapjon a bírák soraiban. A bírótársak a perben nagyon humánus döntést hoztak, amikor a nyereggyártó addig letöltött fogságát elegendő bűnhődésnek ítélték, hiszen – amint a vizsgálat során kiderült – a tüzet együgyűsége okozta és oltásában maga is szorgalmasan vett részt.⁷⁶⁴

„Vegyes” bíróságok nemcsak végvár-városainkban léteztek. Különleges esetekben más helyeken is összehívtak ilyeneket. Ilyen bíróságnak tarthatjuk például azt az ítélszékot, mely 1680-ban egy bizonyos Bottyán János – talán a lévai várban lakó Bars megyei nemes – és a bort szerfelett kedvelő Csáky Pál lévai kapitány között egy elcsattant pofon kapcsán keletkezett összetűzésben hozott békéltető ítéletet. Csáky kapitány saját ügyében természetesen nem ítéltkezhett, miként néhány évvel korábban – mint említettük – Fodor János felső-magyarországi hadbíró sem járhatott el az általa mint bíró vezette hadiszéken perbeli ellenfele felett. A meglehetősen banális esetet mégsem az illetékesnek tűnő bíróság, Esterházy Pál bányavidéki főkapitány semptei hadiszéke tárgyalta. Bottyán ugyanis Bars vármegyéhez fordult segítségül, melynek közbenjárására végül mindkét fél számára elfogadható megoldás született. A jelentéktelennek tűnő, ugyanakkor igen kényes ügy megvitatására Csáky Pál ugyanis „eő Fölséghe Leuay Praesidiumjaban leuó Tiszteyből és Nemességéből” különleges bíróságot hívott össze. Ez a végvári katonák és Bars megyei nemesek alkotta speciális „vegyes” „Hadi Szek” hozta meg végül a mindkét fél részéről elfogadható „remediumot”.⁷⁶⁵

1546. A seregszék mint végvári hiteleshely

A XVI–XVII. századi királyi Magyarországon a „vitézlő nép” hadi bíróságainak szervezete és ítélezési gyakorlata a hazai jogszokásoknak és az egészen speciális magyar hadügyi fejlődésnek megfelelően számos vonatkozásban eltért a korabeli német hadi bíraskodás rendszerétől, illetve praxisától. Az ítékezés jellegében ellenben – mindenekelőtt a szoros együttélés következtében – számos közös vonás fedezhető fel: az esküdtek számától kezdve a szószólóknak megfelelő prokurátorok alkalmazásán át az ezredek kegyelmezési jogának gyakorlásáig. Hasonlóképpen jó néhány rokon vonást ismerhetünk fel, ha vizsgálat alá vonjuk a magyar seregszékek, illetve az azokat vezető seregbírák írásbeli, továbbá nem kimondottan a hadi bíraskodáshoz kötődő polgári jellegű tevékenységét.⁷⁶⁶

A soltészhoz hasonlóan a magyar várak seregbírái és hites nótáriusai az igazságszolgáltatással párhuzamosan, illetve azzal összefüggésben jelentős írásbeli tevékenységet folytattak. A katonák peres ügyeivel kapcsolatban a két legfontosabb ilyen jellegű feladat a kezességlevelek kiállítása és a tanúvallatások lefolytatása volt. A seregbíró vagy jegyzője kezeslevelet akkor bocsátott ki, amikor egy bűncselekmény

7615 *Bedy*, 1933. 154.; *Gecsényi*, 1984. 678. és *Gecsényi*, 1986. 102.

7626 1609-ben és 1614-ben két gyilkossági ügyben rác esküdtek is helyet foglaltak az ítélszéken. GyL GyV Tanács-ülési jkv. 5. köt. 116–117. pp. és *Gecsényi*, 1984. 678. és 89. jegyz. A győri rácokra lásd *Villányi*, 1882. 106–109. és *Bedy*, 1934. 58–59.

7637 GyL GyV Tanácsülési jkv. 1. köt. 166–168. pp.

7648 MOL P 1291 III. O. 10. 1669. augusztus 23., Győr.

7659 MOL P 125 No 11 376. Részletesen elemzi az ügyet *R. Várkonyi Ágnes*, és megemlékezik róla *Czigány István* Bottyán életrajza is (*Várkonyi*, 1975. 32–42. és *Czigány*, 1991/2. 22.). Vö. még az 1993. november 5-én tartott esztergomi Bottyán-émlékülés előadásainak újabb eredményeivel: *Czigány*, 1994. 21–22. és *Várkonyi*, 1994. 9.

7661 A párhuzamok és eltérések részletes kifejtését lásd az Összefoglalásban.

elkövetésével gyanúsított katonát bizonyos személyek – leggyakrabban bajtársai – meghatározott összeg lekötésével kiváltották.⁷⁶⁷² A kezeség a seregszékek gyakorlatában még annak ellenére is országosan bevett módszernek számított, hogy elvileg elősegíthette a katona szökését. A kezeségvállalók arra kötelezték magukat, hogy a szabadlára helyezett végvárit a kapitányok által megjelölt terminusra előállítják. A kötelezvények kiállítása a sereg bírása vagy jegyzője előtt történt, melyet azok általában pecsétjeikkel erősítettek meg. 1660-ban két pápai zászlótartó és tizedes mellett kilenc lovas és gyalogos katona fogadta meg Radován István vicekapitánynak, hogy „leszünk kezesek Száz forintigh Baicsi Ferenczért, ugy hogy Valamikor eő kegyelme Vitez Kapitany Urunk, Roduany Istvan Vrunck Kiuannya elő allani megh nevezet Baicsi Ferenczet, mindenkoron készek leszünk elő allatnj”.⁷⁶⁸³ A kezesek száma néhány főtől akár egész seregnyi katonáig terjedhetett. 1669-ben Győrben Bakó Gábor hites seregjegyző előtt csupán három lovas katona állította ki kezeslevelét a négy ló és egy ökör ellopásával vádolt Csanaky Andrásért, 1657-ben Kemend várában viszont több mint harminc végvári véste keresztjét obligációja alá.⁷⁶⁹⁴ A kezeség összege általában 100 forint, súlyosabb esetekben ennek néhányszorosa volt. 1672 őszén a Győrben például 300 forintért vállalt kezeséget két dolog kapcsán három társáért húsz királyi zsoldon szolgáló végvári Nagy Ferenc seregbíró és Miskey József hadnagy előtt. Egyrészt elismerték, hogy ha a három katonát ismételten a békeség megbontásán kapnák, akkor „az Vice Generalis Vram eő Nagysága Minden törvény nekül hozzaiok” nyúlhat; másrészt a megnevezett összeg lefizetésének terhe mellett kötelezték magukat, **155** hogy a lovak lopása miatt már egy ideje fogságban levők a vicegenerális törvényére a megfelelő időben megjelennek.⁷⁷⁰⁵ Előfordulhatott azonban ennél jóval jelentősebb összegű kezeség is. 1643-ban az egész „Egerszeghi Louas és Gyalogh Seregh” 1000 forintnyi summáért ígérte meg Batthyány Ádám főkapitánynak, hogy Rác János vajdát a generális bíróságára parancs esetén haladéktalanul előállítják.⁷⁷¹⁶ A kezeslevelek mindezek mellett olykor a katona elővezetésének idejét is meghatározták, sőt ha szükségesnek vélték, akkor a szabadlára bocsátott végvári mozgását is korlátozhatták. Ugyancsak Nagy Ferenc seregbíró előtt kelt az a kezeslevél, melyben szigorúan előírták, hogy Kántor György a törvénykezés lefolytatásáig a győri Újvárost nem hagyhatja el.⁷⁷²⁷

A kezeslevelek kiállítása mellett a hadi bíraskodást irányító személyek másik fontos feladata a tanúvallások elvégzése vagy – miként azt a korban nevezték – a bizonyságok szedése volt.⁷⁷³⁸ A seregbírók azonban nemcsak a „vitézli törvényszékeken” tárgyalásra kerülő perek alkalmával tartottak kihallgatásokat. Megtehették ezt a katonák egyéb ügyeiben vagy más hatóságok kérelmére is. 1644-ben például Budai Illés győri kisbíró – felettese, Horváth Ferenc parancsára – a káptalan előtt zajló perhez folytatott tanúvallásokat.⁷⁷⁴⁹ 1697-ben Nagy Ferenc „Generalatus Jauriensis Judex Bellicus” néhai Esterházy János főkapitány-helyettes szabadhegyi szőlőinek eladásáról hallgatott ki néhány katonát, komáromi bírótársa előtt pedig egy rác kereskedő a törökkel folytatott üzleti akciói kapcsán tanúskodott.⁷⁷⁵¹⁰ Komáromban két adattal rendelkezünk arról, hogy boszorkányperekben is az ott szolgáló királyi seregbíró vezette a tanúk kihallgatását, majd az arról készült jegyzőkönyvet notáriusával állította ki.⁷⁷⁶¹¹ 1678-ban a naszádos seregbíró ugyancsak kimondottan polgári jellegű ügyben járt el, amikor tanúkihallgatást tartott a nemrég

7672 A kezeség alkalmazásának módjára lásd *Varga J.*, 1977. 455–456. Vö. még a rabtartás kapcsán *Dobos*, 1971. 66.

7683 MOL P 125 No 11 726.

7694 Győr: MOL P 1291 III. O. 10. 1669. augusztus 2., Győr; Kemend: MOL P 1863 32. t. Iratok. fol. 13.

7705 MOL P 1291 III. O. 10. 1672. szeptember 25., Győr. Ugyanitt még számos egyéb összegre (80 és 200 forint) vonatkozó kezeslevél található. Vö. még MOL P 1289 I. 11. fol. 5–7. és *Pálmány*, 1986. 39.

7716 MOL P 1313 252. cs. fol. 631.

7727 MOL P 1291 III. O. 10. 1670. április 11., Győr („harom holnapi Terminus” alatt kellett a kezeségre bocsátott katonát bekísérni) és uo. 1671. december 21., Győr.

7738 „En Csór György Léuaj Porkoláb és Substitutus Seregh Bíró, pro Juratis mellettem Nemzetes Vitézli Danczó Balás Gyalogh Váida, Tataj Samuel Strása Mester es hites Vásár Bíró Horuáth Páll, szedtem bizonyságokat azon Esztergomi Törökök véget, kik közül az Léuaj katonák die 31. Mai anni currentis kettött el fogtanak és egygyet le vágtanak.” MOL P 125 No 11 312. Ezek alapján azután a seregbíró szükség esetén külön tanúsítványt állított ki, mint azt Kun Benedek tette Komáromban

7749 GyL GyV Peres ir. No 16.

77510 MOL P 1291 III. O. 10. 1697. június 30., Győr és GyKHL Lad. 13. Fasc. 39. No 1761.

77611 1674: „Examinatae et extradatae per me Georgium Szelner Comaroniensis Exercitus Hungarici Militaris Juratum Notarium”. ŐOA Komárno AMKo Trestné spisy Fasc. II. No 18. (1674) és (1698)

elhunyt lévai seregbíró özvegyének zálogbirtoka ügyében.⁷⁷⁷12

Ez az utóbbi adat már egyértelműen arra utal, hogy a német hadi bírákhoz hasonlóan a magyar seregbírók is gyakran foglalkoztak a kapitányuk joghatósága alá tartozó katonák hagyatékának kezelésével, végrendeleteik írásba foglalásával. Bár Győrben az ott szolgáló magyar végváriak testamentumainak túlnyomó része a káptalan előtt kelt, mégis számos olyan végrendeletet ismerünk, melyet a sereg bírása vagy 156jegyzője látott el megerősítésül kézjeggyével vagy hiteles tanúként vett részt a végakarati írásba foglalásában. 1657-ben például Bandi Péter győri gyalogvajda végrendeletét Bélaváry György seregbíró, Jagosich Márton hites nótárius, Sibrik Miklós hadnagy és Alapy Gergely vajda jelenlétében mondta tollba.⁷⁷⁸13 Fél évtizeddel korábban Trombitás Pál királyi katoná felesége is a győri vár magyar seregének kisbírája és néhány tisztje előtt rendelkezett vagyonáról, miként ugyanezt a német regiment-alattvaló feleségek a soltész előtt tették.⁷⁷⁹14 A testamentumokhoz hasonlóan a házak adásvételi szerződéseinek jelentős része szintén a sereg bírása előtt kelt, noha azt – elvileg legalábbis – a káptalannál kellett hitelesíttetni. Ezt a gyakorlatot tükrözi egy 1672-ből fennmaradt elismervény, melyben az Újvárosban lakó Bíró Farkas Nagy Ferenc seregbíró előtt győrszigeti házát 175 forintért eladta Esterházy János vicegenerálisnak és feleségének Ocskay Magdolnának. Amikor ugyanis a főkapitány-helyettes a 175 forintból 100 forintot azonnal kifizetett, tüstént kimondták, hogy ha Bíró a maradék 75 forintot is megkapja, akkor a seregbíró előtt tett vallomását „száz forént Vinculum alatt” tartozik a győri káptalannál „authenticálni”.⁷⁸⁰15

A győri magyar sereg bírái mindemellett számos egyéb – elvileg a győri káptalant, mint földesurat és hiteleshelyet érintő – feladatkört sajátítottak ki maguknak, valószínűleg idegen soltészarsaik példájára. A XVII. század első felére elfogadott gyakorlattá vált, hogy a német hadbíró mellett magyar társa is maga ítélkezett a végváriak ingóságait érintő ügyekben.⁷⁸¹16 1695-ben Vásárhelyi Nagy Ferenc seregbíró és egyúttal a győri káptalan jegyzője természetesen a hiteleshely előtt tette meg felvállását 2000 forint értékű sarokháza eladásáról,⁷⁸²17 elődje Bélaváry György azonban maga ítélkezett a magyar végváriak között felmerülő és a káptalan fundusán levő telkek peres ügyeiben. A katonák számára ez a gyakorlat azért volt különösen előnyös, mert ilyen esetekben a seregszéken csak három, a városi bíróságnál viszont tizenkét forintnyi illetékkel tartoztak.⁷⁸³18

Végváraink katonái azonban nemcsak hitelesítés céljából keresték fel igen gyakran a „vitélző törvényszékek” bíráit és jegyzőit. Rájuk azon egyszerű okból volt igen nagy szükség, mert sokszor ők voltak az egyedüli személyek, akik a katonák közül ismerték a betűvetés tudományát.⁷⁸⁴19 A veszprémi várban a XVII. század közepén az 157őrség írásos megnyilvánulásait lényegében teljességgel az a Hegedűs Márton intézte, aki több mint harminc esztendőn át töltötte be a hites seregjegyző tisztségét. A katonai igazságszolgáltatást érintő iratok mellett⁷⁸⁵20 ő jegyezte le és állította ki a végváriak különféle kérelmeit, elismervényeit, nyugtáit és foglalta írásba analfabéta bajtársai egyéb jogi ügyleteit. 1656-ban például Hegedűs vetette papírra néhány veszprémi gyalogvajda és egy alhadnagy bizonyáglevelét, melyet egy Amhát nevű török rab ügyében adtak

77712 MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 18. No 29.

77813 GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 79–80.

77914 Uo. 2. köt. fol. 251. 1664-ben Fejér Mihály kisbíró pedig az újvárosi néhai Péter Kovács végrendeletéről tartott tanúkihallgatást Esterházy vicegenerális parancsára és Fábri Miklós kanonok kérelmére. GyKHL II. téka. No 25 210.

78015 MOL P 1291 III. O. 10. 1672. május 27., Győr. Vö. *Varga J.*, 1977. 442. és 444.

78116 „Milites porro utriusque nationis de rebus quidem mobilibus a Iudicibus bellicis, de domibus vero a Dominis fundi iudicium recipere debeant.” MOL E 142 Fasc. 11. No 7. Ezt a gyakorlatot maga a káptalan is elismerte. Vö. 1625:18. tc. *CJH*, 248–249.

78217 GyKHL Felvállási jkv. 15. köt. 121–122. pp.

78318 SNA Esterházy, cseszneki lt. 43. d. 1682. február 12. Vö. *Villányi*, 1882. 103–104.

78419 Az uralkodó Szered városában szolgáló katonái 1679-ben kezeslevelüket a következő módon erősítették meg: „Írást nem tudván, peőtseteunk sem lévén magunkkal, kereszt vonyásunkal és keöltseön vett peőtsetekkel ereő-sétetteük megh ezen leveleünket.”(MOL P 125 No 11 741.) A végvári katonaság írásbeliségével ez ideig alig foglalkoztak, pedig számos tanulással járna egy ahhoz hasonló vizsgálat, amelyet *Tóth István György* a Batthyányak körmendi uradalma kapcsán elvégzett. *Tóth I.*, 1992. 117–179.

78520 Hegedűs foglalta írásba a már idézett veszprémi seregszéki ítéletlevelet Csáky Ferenc kapitány és a tihanyi katonák ügyében, de ő volt a kibocsátója a veszprémi „vitélző törvényszék” 1662. évi felmentőlevelének is. MOL P 71 Fasc. 273. Köteg I. fol. 27–31. és MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 16. Ez utóbbit lásd az Okmánytárban – No 9.

Csáky Ferenc főkapitány számára. Máskor ő fogalmazta, majd jegyezte le nyolc katonatársa nyugtáját a „Tolnai Mehmet passa nevű fő rab” eladása alkalmával.⁷⁸⁶21 Mindezek mellett bizonyosan ő bonyolította – miként Léván Súly Benedek seregbíró⁷⁸⁷22 – a várkapitány levelezését is. Erre utal, hogy a győri jezsuita kollégium szomszédos (kenesei, vámosi stb.) birtokaival kapcsolatos dolgokról, török adóztatásukról és egyéb problémáikról ő értesítette a kollégium rektorát.⁷⁸⁸23 1660-ban a jezsuiták egyik volt vámosi jobbágya azok prokurátora számára szintén Hegedüssel állította ki szabadulásának feltételeiről adott hitlevelét.⁷⁸⁹24 Sőt mindezek mellett 1645-ben ideiglenesen a Batthyányak battányi, nyéki és bicskei birtokainak ügyesbajos dolgaival, továbbá a felsőörsi prépost dézsmáinak összeírásával is a veszprémi „vitézli törvényszék” jegyzője foglalkozott.⁷⁹⁰25 Elődje, Marton István hasonló feladatot látott el 1630-ban, amikor a tihanyi apát udvarbírájának megbízásából Sennyey István győri püspök részére állított ki egy nyugtát bizonyos kölcsönkért összeg átvételéről.⁷⁹¹26

Az írásbeliség ellátása mellett a seregbírák – a soltészokhoz hasonlóan – különféle ügyekben egy-egy katona vagy akár az egész őrség, illetve kapitányuk képviselőjeként is felléptek. Dúl Mihály füleki seregbíró 1679-ben mint Kígyóssi András katona teljhatalmú megbízottja (plenipotentarius) vette át Nagykőrös városától azt a hat tallért, melyet a mezőváros – úgymond különleges jóakarataért – adományozott Kígyóssinak.⁷⁹²27 Komáromban 1611-ben Markházy Imre seregbíró a polgárok bírójával együtt kérte a végváriak nevében Sári Mihály komjáti esperest, hogy a híres Kanizsai Pálfi Jánost engedje el a komáromi iskola vezetésére.⁷⁹³28 Olykor a hadbírák is elláttak ilyen képviselői szerepet. 1589-ben például Andreas Kielman felsőmagyarországi 158generálist Abauj vármegye törvényszékén Sebastian Kugler gyalogos kapitány mellett Paczoth Zsigmond hadbíró helyettesítette.⁷⁹⁴29 1622 szeptemberében pedig, amikor „azon Tatta Varanak az Nyklopurgy [sic!] Vegezes Zeryntt Bettlen kezewl” való átvételére sor került, Hans Preiner győri főkapitány személyében a várátadáson többek között Visi Nagy Pál győri magyar seregbíró vett részt.⁷⁹⁵30 Összegezve megállapítható, hogy a végvárakban szolgáló seregbírák és seregjegyzők – az önálló magyar hadi bíraskodás szervezetének tényleges képviselői – igazságszolgáltatási feladataik mellett a katonák polgári jellegű ügyeinek intézésében is különös szerepet vállaltak, az írásbeliség irányításával pedig szinte „katonai hiteleshelyként” működtek. Ezen feladatkörük révén a kapitányok mellett egy-egy végvár irányításában és mindennapi ügyeinek intézésében olyan kiemelkedő szerephez juthattak, miként azt Csáky László 1652-ben Súly Benedek lévai seregbíró tevékenységét méltatva a következőképpen fogalmazott meg: „Suri Benedek Uram . . . , kj már negiuen esztendőtis töltöt az eő Felsege szolgálattiában itten, *uján tartia minden állapottiát, szükségit és gonduiselését ennek az Végháznak* [kiemelés tőlem – P. G.]”⁷⁹⁶31

1597. A végvári „jogtudó értelmiség”

A magyar „vitézli nép” katonai igazságszolgáltatásának megszilárdulását követően a végvidéki hadiszékeken és a végvárak seregszékein folytatott bíraskodás, valamint a várak írásbeliségének vezetése szükségessé tette egy jogban jártas, iskolázott, vagy legalábbis írástudó (ugyanakkor viszont még elsősorban a katonáskodásból élő) réteg kialakulását, melyet *Bónis György* szóhasználatával élve⁷⁹⁷1 végvári „jogtudó értelmiségnek” nevezhetünk. A XVI–XVII. században gyakran maguk a várak kapitányai sem ismerték a

78621 „Descripta per me Martinum Hegedüs Juratum Notarium sedis Militaris.” MOL P 71 Fasc. 273. Köteg I. fol. 5. és fol. 23. Rajta kívül a katonák közül csak a seregdeák, Laskói vicekapitány és talán még néhány tiszt tudott írni a várban.

78722 *Matunák*, 1901. 41. és MOL P 287 Series II. Fasc. CC. Csáky László levele Forgách Ádámhoz. 1652. szeptember 14., Léva.

78823 MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 13. t. No 128. és No 129.

78924 Uo. Reg. Col. Jaur. Fasc. 6. No 6.

79025 MOL P 1314 No 18 526. és MOL E 150 Fasc. 56. No 41.: „sok Estendeigh irt es Desmalt az Fölső Eörsi Praepost szamara”.

79126 *PRT*, X. köt. 89.

79227 *Szilády–Szilágyi*, 1863. 70.

79328 *Fabó*, 1869. 49–50.: No 34.; *Thury*, 1906. 13–14.

79429 šOBA Košice Ab. župa Kongr. záp. 1584–1590. fol. 370. 1593 őszén pedig az erdélyi fejedelemnél járt követ-ségben. ÖStA KA AFA 1593/10/3., 1594/2/11. és 1594/2/26.

79530 MOL P 707 Fasc. 39. et A. No 1. Vö. *Szalay*, 1863. 298.

79631 MOL P 287 Series II. Fasc. CC. Csáky László levele Forgách Ádámhoz. 1652. december 14., Léva.

7971 *Bónis*, 1971.

betűvetés tudományát, mely a hírek és a vár hiányosságait feltáró jelentések továbbításának elmaradása miatt olykor súlyos következményekkel járt. Nagy Zsigmond, Lenti és Alsólendva kapitánya, az 1680-as években már egyenesen arról panaszkodott, hogy „annyira jutottunk, hogy még csak aki egy levelet megolvasson sincsen, ha a pap vagy oskolamester itthon nincs”.⁷⁹⁸ Ezért kérte apját, a Kanizsával szembeni végek vicegenerálisát, hogy egy németül és horvátul is tudó, jogban jártas és iskolázott személyt küldjön neki segítségül. A főkapitány-helyettes fia panaszára végül egy nem fegyverforgatásból élő személyt, Esterházy Pál alsólendvai tisztartójának fiát jelölte ki a két végvár írásbeli ügyeinek intézésére.

Mindezeket a problémákat a vármegyékben és a végvárakban – Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális rendelkezéséhez hasonlóan – úgy próbálták megoldani, hogy a szomszédos városokból, megyékből vagy hiteleshelyekről hívtak meg írástudó és jogban jártas személyeket, akik azután városi és vármegyei, vagy katonai és polgári tisztségeiket párhuzamosan viselték. 1626-ban Dubecius György breznóbányai és zólyomi nótáriussága mellett Zólyom vármegye jegyzői feladatait is ellátta.⁷⁹⁹ A XVII. században a vármegyei jegyzők és alispánok, továbbá a hiteleshelyi nótáriusok egy része már kifejezetten a magyarországi jogtudó értelmiséghez tartozott,⁸⁰⁰ így szükség esetén alkalmas lehetett a főkapitányi hadiszékek írásbeli feladatainak ellátására. Ez a gyakorlat kiválóan érvényesült a kassai generális hadi bíraskodási fórumán, elsősorban azzal összefüggésben, hogy itt a hadiszék valóban területi, pontosabban végvidéki jellegű volt és székhelyét nem egy végvárban, hanem az ország egyik legjelentősebb szabad királyi városában, az erődváros jellegű Kassán tartotta.

Már Wékey Ferenc, a magyar hadi bíraskodás legelső képviselője is pusztán a török hódítás következtében kényszerült – számos XVI–XVII. századi középnemes-társához hasonlóan – katonáskodásra. A felső-magyarországi hadi bíraskodás irányítására Lazarus von Schwendi kiváló személyt választott, hiszen a Zemplén megyei nemesi család sarja a hadakozás mellett a jogban is jártas volt: 1564-től ugyanis ő töltötte be az alországbíró tisztét.⁸⁰¹ Utódjainak többsége is valamelyik felső-magyarországi megye (elsősorban a Kassa környéki Abaúj, Sáros és Borsod) előkelő családjait képviselte, és a hadbíróskodást gyakran vármegyei hivatalával párhuzamosan vagy arról való leköszöntést követően viselte. Lánczy Gergely Abaúj vármegye viceispánja volt, de Berényi Zsigmond sem akármilyen családból származott, testvére György ugyanis 1656-ban bárói címet szerzett, sőt egy évtized múlva már a Magyarország alnádoraként szolgált.⁸⁰² A XVII. század közepén ugyan rövid ideig a tokaji kapitányok látták el a főkapitányság hadi bíraskodási feladatait, Szentpéteri István halálát követően 1669-ben újra „polgári” személy vette át a hadi bírósági feladatokat.⁸⁰³ Az új *judex bellicus*, Fodor János, pályáját az 1660-as évek kezdetén kállói harmincadosként és postamesterként kezdte, hadbírói tisztsége mellett – és feltételezhetően annak köszönhetően – 1672 és 1675 között már Kassa város bírói posztját töltötte be.⁸⁰⁴

A felső-magyarországi hadiszék jegyzői a katonaság jogszolgáltatásával kapcsolatos írásbeli feladatokat szintén csak ideiglenesen, másik tisztségük mellett látták el. Zombory János a nevezetes 1668 decemberi hadiszék nótáriusa az egri káptalan jegyzőjeként szolgált, s bizonyos, hogy csak Csáky főkapitány felkérésére végezte a hadiszéken elhangzott tanúvallatások és vádiratok írásba foglalását, illetve az ítéletlevelek kiállítását.⁸⁰⁵ Ugyanez állapítható meg a hadiszéki esküdekkel kapcsolatban is. Bellény Zsigmond, aki 1609-ben rövid ideig még a hadbírói feladatokat is magára vállalta, katonai állása mellett mindenekelőtt Abaúj vármegye közéletében játszott meghatározó szerepet, ami 1616-ban alispánná

7982 Iványi E., 1983. 124–125.

7993 Uo. 158.

8004 A XVII. század folyamán számos vármegyei jegyző viselt ítélőmesteri tisztséget. 1649-ben Darás István Sopron, Zala, Somogy és Veszprém vármegye jegyzőjeként egyúttal országbírói ítélőmester volt, a híres Lessenyei Nagy Ferenc pedig ugyancsak vármegyei jegyzőként kezdte a nádori prothonótáriusságig ívelő pályafutását. *Főglein*, 1936. 159–160.: 49. jegyz. Vö. újabban *Gecsényi Lajos* hasonló Győr vármegyei adataival: *Gecsényi*, 1988. 18.

8015 MOL P 707 Fasc. 81. NB. No 11 383.; *Nagy I.*, XII. köt. 132.; *Szirmay*, 1803. 288–289.

8026 Lánczyra: *Kemény*, 1915/1. 90.; MOL P 1309 25. t. fol. 14.; *Kerekes*, 1902. 166. és 168.; Berényi Györgyre: *Komáromy*, 1885. 134–154. és alnádorságára: MOL E 211 Series II. 37. t. (103. cs.) fol. 161.

8037 Szentpéteri István, aki tokaji kapitányságát megelőzően az uralkodó kassai porkolábjá volt, *Nagy Iván* szerint –talán éppen hadbírói tisztségének köszönhetően – a Borsod megyében honos család felemelkedésének elindítója volt. *Jedlicska*, 1910. 439.: No 888. és *Nagy I.*, X. köt. 663.

8048 A Fodorra vonatkozó adatokat részletesen lásd az Archontológiában.

8059 Zomboryra MOL P 711 A. t. No 41–42.

választásához vezetett.⁸⁰⁶10 Az ország felső részeiben a hadi bíraskodást tehát általában nem jogban jártas vagy akár csak írástudó végvári tisztek, hanem olyan középnemes családok fiai gyakorolták, akik a rájuk bízott katonai igazságszolgáltatási feladatokat a vármegyei önkormányzat irányításával egyidejűleg végezték. Ezek a középnemesek, akiket gyakorta szoros rokoni kapcsolatok fűztek egymáshoz is,⁸⁰⁷11 mindannyian írástudó és jogban jártas személyek voltak.⁸⁰⁸12 Iskoláikat vagy a jezsuitáknál, vagy református kollégiumokban végezheték. Kékedy Balázs hadbíró ugyanis szabad idejében Pázmány Péter híres *Kalauzát* olvasgatta,⁸⁰⁹13 Bellény Zsigmond abaúji alispán Hieronymus Savanarola 1613-soltármagyarázatainak magyarra fordítására „rendelt naponként egy vagy két oracs-kat”,⁸¹⁰14 fiát pedig a híres sárospataki kollégiumban iskoláztatta.⁸¹¹15 Ugyanitt tanult másfél évtizeddel később I. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadbírájának, Vass Mihálynak fia, András is.⁸¹²16

A felső-magyarországi gyakorlatnak megfelelő példák a bányavidéki és a győri generalátus területén is előfordultak. Esterházy Pál semptei hadbírája, Vály János hosszú időn át az esztergomi szentszék és Pozsony vármegye jegyzője volt, sőt hadbírói tiszttel egyidejűleg, 1678-ban még a vicetárnokmester alapos jogi ismereteket követelő posztját is betöltötte.⁸¹³17 Győrben a XVII. század végén Vásárhelyi Nagy Ferenc az alsó-ausztriai rendek által fizetett katonai tisztség mellett a nagy „vetély-társak”, a káptalan és (egy ideig még) a vármegye írásbeliségét is irányította.⁸¹⁴18 A XVII. század közepén, a hatásköri összeütközések csúcspontján mindez aligha lett volna elképzelhető. A végvári társadalom fokozatos felbomlásának időszakában azon-ban Nagy már felhagyott pusztán a katonáskodásból élő elődjei életmódjával, és az új helyzethez alkalmazkodva minden lehetőséget megragadott, hogy a katonáskodást polgári életmóddal váltsa fel.⁸¹⁵19

Az igazi végvári „jogtudó értelmiséget” nem a felső-magyarországi középnemes hadi bírák, hanem Vásárhelyi Nagy Ferenc elődjei, Győr, Érsekújvár, Léva és Fülel XVII. századi seregbírái, valamint a kisebb végvárak hadi bíraskodással foglalkozó hites jegyzői és nem utolsósorban seregdeákjai alkották. Számuk nem volt túlságosan nagy, mégis különleges részét alkották a végvári társadalomnak. A betűvetést és a katonai igazságszolgáltatás ellátásához szükséges jogi és latin nyelvi ismereteket a katolikus vallású végváriak egy-egy jezsuita gimnáziumban, a protestánsok pedig az evangélikus német és magyar katonák, illetve polgárok (sereg)iskoláiban vagy református kollégiumokban szerezték meg. A győri jezsuita gimnáziumba a XVII. században számos olyan katona járt, akik itt szerzett tudásukat később egy-egy végvár kapitányaként hasznosították a hadi bíraskodás gyakorlása során.

Radován István pápai kapitány – akinek 1660. évi seregszéki ítéletét már idéztük – 1631-ben a győri

80610 AMK Suppl. H. 1608–10. 1609. Szám nélkül., 1610. Szám nélkül., 1613. 5540/26.; *Bellény*, 1618.; *Kemény*, 1911. 72–73.; *Kemény*, 1915/1. 90. és 95.

80711 Semsey Miklós hadbíró édesanyja (Paczoth Kata) például Paczoth Zsigmond közeli rokona, talán testvére volt. *Nagy I.*, X. köt. 135–137.

80812 *Gecsényi Lajos* Győrak vizsgálatok a XVII. századi alispánok esetében hasonló következtetésre jutott, akik közül jó néhány a győri jezsuita gimnáziumban folytatott tanulmányokat. *Gecsényi*, 1988. 20.

80913 *Adattár*, 15. 31.: Kékedy Balázs könyveinek jegyzéke (1644).

81014 *Bellény*, 1618. fol. 2. A Bellény családban a jogismeret nem volt ritka dolog, Zsigmond őse, Albert ugyanis az 1510-es években már királyi ítélmesterként szolgált. *Nagy I.*, I. köt. 287.; *Ebeczky*, 1876. 64. és *Kemény*, 1911. 74.

81115 MOL R 319 Bellényi család. Bellény László két datálatlan levele Sárospatakról édesanyjához, Szemerey Dorottya-hoz., ill. šOBA Prešov Rodina Úsz Korešpondencia Inv. è. 242. Sign. P–7,64. Bellény László dátum és hely nélküli levele a sárospataki kollégiumból anyjához Abaújvevecserbe.

81216 „in illustrissima Schola Saaros Pathachiana” keltezte levelét 1643. szeptember 22-én Vass János apjához. MOL A 32 No 461.

81317 EPL VL Acta Rad. Missiles. Vály János levele Révay Istvánhoz. 1665. június 2., Nagyszombat.; MOL P 125 No 11 371.; *Áldásy*, 1905. 234.; *Takáts*, [1926.] 163. Vö. *Veres*, 1968. 47.

81418 Káptalani jegyzőségére: GyKHL Felvallási jkv. 15. köt. 121–122. pp.; MOL O 70 Fasc. 1. No 24., 25., 35., 47., Fasc. 2. No 73., 81., Fasc. 3. No 208., 228., Fasc. 5. No 432., Fasc. 7. No 628–629., 639. és 641–642. Vármegyei tisztségére: *Gecsényi*, 1988. 33.; MOL O 70 Fasc. 1. No 24., 35., Fasc. 5. No 432., Fasc. 7. 639. és 641–642.

81519 Nagy Ferencéhez hasonló utat járt be az egykori füleki seregbíró, Dül Mihály is, aki karrierje csúcsát 1699-ben Nógrád vármegyei alispánná való megválasztásakor érte el. *Pálmány*, 1982. 69–70. Jogi képzettségére: MOL P 1315 2. t. No 333.

gimnázium padosorait már öreg diákként (poéta osztályosként) 162koptatta,⁸¹⁶ 20 másfél évtized múlva pedig itt tanult a későbbi híres keszthelyi és veszprémi kapitány, Babócsay Ferenc is.⁸¹⁷ 21 De nemcsak leendő kapitányok, hanem seregbírák és seregszéki esküdtek, valamint hites nótáriusok és családtagjaik is tanultak a győri kollégiumban. Az 1630-as években ide járt Alapy Gergely, a győri magyar katonaság lovashadnagya, a seregszékekbe gyakran meghívott esküdt ülnök; Csanaky Márton lovas katona, későbbi seregszéki esküdt, aki fiát is ide járatta; sőt az a Jagosich Márton is, aki különleges karrierjét „e Fölsege Seregh Sekinek Notariusssa”-ként kezdte, majd Győr város bírójaként fejezte be.⁸¹⁸ 22 Felsőbüki Nagy Ferenc seregbíró gyakori helyettesítőjének, Balaskó Istvánnak fia, Ferenc 1674-ben katonai feladatai miatt a gimnázium két osztályát csupán négy esztendő alatt tudta elvégezni, Vásárhelyi Nagy Ferenc seregbíró viszont az összes évfolyamot kijárta.⁸¹⁹ 23 A jezsuiták tevékenységét a katolikus vallású katonák körében nagy tisztelet övezte. Végrendeleteikben gyakran emlékeztek meg egykori tanítóikról. Zámbo Gábor seregjegyző özvegye 1657-ben például tíz forintot hagyott a „Jesuiták Iskolaiban iaro Szegeni Deakoknak”, ugyanebben az esztendőben Bandi Péter gyalogvajda pedig hat forintot rendelt végakaratóban a jezsuita kollégium épületére.⁸²⁰ 24 Az uralkodó végváraiban szolgáló protestáns „vitézlió nép” számára a református iskolák mellett a zömében evangélikus német és magyar katonák seregiskolaiban nyílt lehetőség az alapvető ismeretek elsajátítására. A magyar hadszíntérre érkező idegen katonák zászlóaljaiban ugyanis állandó jelleggel szolgáltak Schulmeisterek, akik a regiment-alattvalók gyermekeinek tanításával foglalkoztak. Az eddig előkerült adatok szerint Komárom, Szendrő, Szatmár és Győr váraiban, ahol nagyobb létszámú német őrség állomásozott, külön iskolamestereket tartott a bécsi katonai vezetés.⁸²¹ 25 A győri seregiskolába, melyet egy 1577-ben kelt forrásunk „schola praedicatoris militum”-nak nevez, nemcsak a német végváriak, hanem a győri magyar őrség evangélikus katonái és városi polgárai is beiratkozhattak. A tanítás szervesen összekapcsolódott a prédikációkkal, amire az iskola latin elnevezése is utalt, a tanárok ugyanis általában a prédikátorok közül kerültek ki. Az 1560-as években külön prédikátora volt a német 163lovasoknak (a Hans Rueber későbbi felső-magyarországi főkapitány által támogatott Magdeburgi Joachim), külön a Landsknechteknek (Abraham) s külön a protestáns magyar katonáknak (Kálmán deák). Sőt az 1570–1580-as években a különböző nemzetiségű prédikátorok mellett már külön tanítója volt az evangélikus magyar és német katonaságnak, illetve polgárságnak.⁸²² 26 Lukács deák a magyar tanító a nagy vihart kavart 1577. évi győri török lesvetésben három tanítványával halt hősi halált,⁸²³ 27 míg egy évtized múlva 1586-ban a későbbi neves szótárkészítő, Szenczi Molnár Albert is eltöltött néhány hónapot a győri magyar sereg iskolájának padosoraiban. Ugyanebben az esztendőben a német katonák gyermekeit Andreas Ammon tanította a betűvetés tudományára, aki 1576-ban a wittenbergi egyetemen szerzett magiszteri fokozatot. A XVI. században a német iskola prédikátora és mestere, a XVII. század közepén pedig már orgonása is a bécsi Haditanács által elrendelt katonai zsoldban részesült. A rövid győri török fennhatóság idején (1594–1598) a tanítás ugyan

81620 *Acsay*, 1901. 153. Radován, aki 1650-ben még „Praesidii Jauriensis certorum militum Equestris Ordinis Dux” volt (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 27. No 5.), 1654-től több alkalommal Veszprém vármegye alispáni tisztségét töltötte be, 1664-ben Radonay Mihály győri polgár végrendeletében pedig „komáromi vicze kapitány”-ként említik. VML VpVm Közgy jkv. 1. köt. 64–65., 86., 88., 149., 154. és 162–163. és *Sörös*, 1899. 690–690.: No XXXV. 1670-ig tartó komáromi alkaptányságára lásd *Takáts*, 1908. 175.

81721 *Acsay*, 1901. 143.; *Hungler*, 1986. 169.

81822 *Acsay*, 1901. 105. és 111. A tisztségekre vonatkozó adatokat lásd az Archontológiában.

81923 Uo. 109–112. és 110–113. Nagybátyja, Vásárhelyi Nagy Gergely, aki az 1640-es években Pálffy Pál titkára volt, viszont a soproni jezsuitáknál folytatott tanulmányokat (MOL O 70 Fasc. 1. No 3. és Fasc. 5. No 440.). Unokaöccse, Imre pedig éppen az ő anyagi segítségével jutott a győri jezsuitáknál azokhoz az ismeretekhez, melyeket azután a XVIII. század elején Győr város jegyzőjeként kamatoztatott. Uo. Fasc. 11. No 691. és Fasc. 2. No 90.

82024 GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 79–80. és 84.

82125 Komárom (1594 decembere előtt): „Balthasar Marcus geweseer Schulmeister in Comorn”. *Frankl*, 1873. 113. és 1. jegyz., ill. *Payr*, 1924. 521–522. és 859.; Szendrő (1585): MOL E 211 Series II. 30. t. (95. cs.) fol. 108. és *Szendrei*, 1888. 419.; Szatmár (1597): MOL E 211 Series II. 29. t. (95. cs.) fol. 81.; Győr (XVI–XVII. sz.): *Villányi*, 1882. 72.; *Takáts*, 1915–1917. I. köt. 6–7.; *Payr*, 1924. 356–361., 564–565. és 859.; *Bedy*, 1934. 52. és legutóbb *Pataky*, 1985. 8–71. és 314–315. Az alábbiakban a győri seregiskola bemutatásakor ezeket a munkákat használtam fel.

82226 1588-ban a komáromi magyar katonák jegyzékében a prédikátor („concionator”) mellett szintén megtaláljuk az iskolamestert („ludirector”) is. *Jedlicska*, 1897. 334.: No 529.

82327 *Gecsényi*, 1994. 170.

szünetelt, 1602-ben azonban az iskola már ismét működött. Bizonyosan számos győri evangélikus végvári katona – köztük Bogyó János seregszéki esküdttel vagy Fent János főszeregeákkal⁸²⁴28 – itt tanult meg írni és jutott a legalapvetőbb ismeretek birtokába.

A győri seregbírák és jegyzőik iskolában szerzett tudásukat gyakorlatban a polgári bírói fórumokon gyarapíthatták. Győrben és Komáromban bevett szokássá vált, hogy a „vitélő törvényszék” elnökei a városi ítélőszéken is helyet foglaltak.⁸²⁵29 Győr magyar katonai igazságszolgáltatásának irányítói emellett rendszeresen ott ültek a szentmártoni főapát és a győri jezsuiták úriszékein is, sőt 1695-ben a főapát egyenesen Nagy Ferenc seregbírót delegálta széke elnöki tisztségébe.⁸²⁶30 Visi Nagy Pál, a „giörj Seregh Biraia” az 1620-as és 1630-as években már annyira tapasztalt bírónak számított, hogy csaknem minden Győrben összeülő bíróság tagjává választotta. 1620-ban egy gyilkossági ügy tárgyalására a városi törvényszékre hívták meg, két esztendő múlva a szentmártoni főapát füssi praediális nemesei számára tartott főispáni székén foglalt helyet, 1624-ben – seregjegyzőjével együtt – a vármegyei sedrián vett részt, de rendszeresen ott ült a szentmártoni, sőt még a pápai úriszéken is, 1631-ben pedig a győri káptalan küldte ki egy birtokvíta megvizsgálására.⁸²⁷31 Jogi képzettségét Győr vármegye törvényszéke előtt nemcsak bírótársként, hanem 1630-ban és 1632-ben Babothy Ferenc esztergomi kanonok pataházi birtokügyeiben prokurátorként is bizonyíthatta, 1641-⁸²⁸32 amikor – nem tévedés – győri katonák és polgárok pénzfelvétele ellen tiltakozott. A seregbírák a katonaság jogi ügyleteinek intézése és érdekeinek képviselése mellett alkalomadtán annak vallási nevelésében is szerepet vállaltak. A Komáromba került egykori győri püspöki provisor, Huszár Mátyás seregbíróként a csekély számú katolikus katona és polgár vallási nevelésében játszott kiemelkedő szerepet. Mivel a XVII. század első felében a Duna-parti végvár katolikusai saját papot nem tarthattak és egy ideig templommal sem rendelkeztek, „eleinte Huszár Mátyás katolikus nemes embernek a szent András templom mellett levő házában szoktak összegyülekezni vasár- és ünnepnapokon, itt imádkoztak és a seregbíró Huszár Mátyás által a házi postillából felolvasott szent beszédeket hallgatták” – amint erről a komáromi városi jegyzőkönyv megemlékezik. Huszár tevékenységét fia – és feltételezhetően a seregbírói tisztelet szintén betöltő unokája is – folytatta, aki gyakran Győrből hívott meg „pápista” barátokat a komáromi katolikusok istentiszteleteinek megtartására.⁸²⁹33 Sőt bizonyos, hogy Huszár seregbíró-utódja, Klucsóy Albert is jeleskedett a katolikus vallású komáromiak patronálásában, mely tevékenységéről 1632-ben a Szent András templom Szent István király oltárára adományozott fehér és fekete oltárterítő tanúskodott.⁸³⁰34 A végvárak seregbírái katonai tisztükön kívül olykor kisebb vármegyei tisztségeket (szolgabíró, esküdt) is betöltöttek. Ez annak az országosan bevett gyakorlatnak volt a következménye, miszerint a vármegyék önkormányzati testületükbe gyakran a megye területén fekvő várakban uralkodói zsoldért szolgáló fegyverforgató nemeseket is beválasztottak. Körösy Ferenc és Toldi Márton pápai gyalogvajdák 1666-ban például Veszprém vármegye esküdtjei voltak.⁸³¹35 1659-ben Már Benedek veszprémi végvári katona ugyancsak esküdti hivatalára tett a vármegye közgyűlése előtt fogadalmat, Horváth Bálint keszthelyi fővajda pedig Zala vármegyében látott el hasonló feladatokat.⁸³²36 Léván Gányi Péter, majd Kovács István töltött be vármegyei hivatalt, az utóbbinak azonban ennek elvállalása – miként azt már megismerhettük – csaknem seregbírói tisztségébe került.⁸³³37 Győrben, Érsekújvárott és Komáromban a XVII. században a seregbírák és segédek – kivéve a már említett Vásárhelyi Nagy Ferencet – általában mégsem viseltek vármegyei

82428 A két katona evangélikus voltára *Bedy*, 1934. 53. és *Payr*, 1924. 376.

82529 A számos győri példa közül csak néhányat említek: GyL GyV Tanácsülési jkv. 3. köt. 1. p., 6. köt. 73. p. és 12. köt. 3. p. (Ekkor a városi törvényszéken a bizonyítás során „Nemes és Vitélő Bellauari György akkorbéli Győri Seregh Biro Commissioia mellet szedetet és Authenticáltatot három hiteles bizonságok attestatioi”-t is felhasználták.); GyL GyV Peres ir. No 22.; GyL GyV Kir. rend. No 4.; Komáromra: šOA Komárno AMKo Városi jkv. 1. köt. 306. p. (1681) és *Takáts*, 1908. 173–174.

82630 *Eckhart*, 1954. 27.; *Varga*, 1958. passim.; *PRT*, IV. köt. 225–226.; MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 7. No 48. és Fasc. 20. No 60.

82731 Az említés sorrendjében: GyL GyV Tanácsülési jkv. 6. köt. 326. p.; *PRT*, IV. köt. 240–244.; GyL GyVm Közgy. jkv. Töredék. (1619–1649) 7. p.; *Varga*, 1958. passim.; *PRT*, IV. köt. 361–362.

82832 GyL GyVm Közgy. jkv. 2. köt. 252. és 263. pp.; MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 29. No 1–2. és Uo. Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 7. Vö. még *Ráth*, 1860. 44. és 50.

82933 *Thury*, 1889. 15–16.; *Payr*, 1924. 521.

83034 *Beke*, 1994. 77–78.

83135 VML VKHL Felvallási jkv. 2. köt. 1666. No 1.

83236 VML VpVm Közgy. jkv. 1. köt. 143. p.; MOL P 235 Com. Zalad. No 370.

83337 MOL E 199 III. t/4. No 1.; *Illésy*, 1893/1. 244–245. és MOL P 125 No 2878.

tisztséget.⁸³⁴38 A katonai igazságszolgáltatással összefüggő feladatok ellátásán túl Győrben általában gyalog-, Komáromban naszádosvajdai posztot töltöttek be, másutt pedig állásuk – nem véletlenül – a strázsamester 165tiszttel fonódott össze, akinek fő feladata mindenekelőtt a várták fegyvelmezett lebonyolítása és a kapuk őrzése volt.⁸³⁵39 Győrben még a seregszék jegyzői is csak a XVII. század végén láttak el egyidejűleg katonai és polgári feladatokat,⁸³⁶40 olyan esetek viszont előfordultak, hogy egy katona felhagyva a fegyverforgatással a város szolgálatába lépett, sőt akár annak bírói székéig is eljuthatott, miként Jagosich Márton a hetvenes évek legvégén.⁸³⁷41 A katonai és vármegyei vagy városi tisztségek a seregbírák esetében – a felső-magyarországi hadbíráktól eltérően – általában nem kapcsolódtak össze, aminek magyarázata a katonai és polgári hatóságok között állandóan felmerülő hatásköri összeütközések mellett mindenekelőtt abban keresendő, hogy többnyire birtoktalan nemesek vagy nem nemes személyek voltak.

A végvári „jogtudó értelmiséget” – legalábbis az ország nyugati területein – szoros és néha egészen meglepő rokoni kapcsolatok tették még egységesebbé. Felsőbüki Nagy Ferenc győri seregbíró székén az esküdtek többsége valamilyen módon rokonságban állt a bíróság elnökével. Balaskó István, a gyakori helyettes a seregbíró apósa, Csanaky Márton anyósának testvére, Köszöghy István pedig sógora volt. Csanaky leányát az új seregbíró Vásárhelyi Nagy Ferenc vette el, az ő nagybátyja viszont annak a Tar Erzsébetnek fogadott örök hűséget, aki az 1655-ben említett ideiglenesen megbízott seregbíró, Tar Márton egykori keszthelyi kapitány testvére lehetett. Emellett a Balaskók még a Zámbokkal is összeházasodtak, akiknek egyik jeles tagja, Gábor 1633-ban a magyar sereg jegyzői tisztségét viselte.⁸³⁸42

A hadi bíraskodással foglalkozók rokonsági kapcsolatainak másik fő ága kiterjedt Győr falain túlra is. Pázmán Ferenc győri vajda leányát Juditot Gányi Péter lévai seregjegyző, majd bíró vette feleségül; unokája Anna pedig a komáromi judex bellicus, Klucsóy Albert hitvestársa lett. Klucsóy fia apját követte tisztségében, leánya Éva viszont Jagosich Mihály feleségéként került vissza Győrbe.⁸³⁹43 Huszár Mátyás komáromi seregbíró első felesége Bogyó János győri katona rokona (Judit) volt; a jezsuitáknál tanult Alapy Gergely győri lovashadnagy – Felsőbüki Nagy Ferenc másik fő segítőtársa – pedig Potyondy Zsuzsannát jegyezte el. A Potyondy-leány unokaöccse, János 1703-ban az előző ág utolsó jelentős képviselőjével, Vásárhelyi Nagy Ferenc seregbíróval együtt látta el Győr magyar őrségének hadi bíraskodását annak helyetteseként, azaz kisbíróként (subjudex).⁸⁴⁰44

A XVI–XVII. századi királyi Magyarország nyugati részén a kedvező forrásadottságoknak köszönhetően tehát kimutatható egy jól iskolázott, de alapvetően a katonáskodásból élő végvári értelmiség, melyet közös műveltsége, életmódja és nem 166utolsósorban vagyoni viszonyai és kapcsolatai szoros rokoni szálakkal kötöttek össze. A végvári „jogtudó értelmiség” a jelenlegi kutatási eredmények tükrében nem tűnik országosan egységes rétegnek. Felső-Magyarországon a hadi bíraskodás szervezetének erősen területi (végvidéki) jellege miatt pedig csak csíráiban, illetve más formában alakulhatott ki. A végső következtetéseket azonban majd csak akkor vonhatjuk le, ha a magyar végvári társadalom történetének kutatása tovább halad az 1960-as évek elején bízhatóan megkezdett úton.

83438 Az érsekújvári Hadriczius János Győr 1594. évi eleste előtt a vármegye és a város jegyzőségét is betöltötte, a visszafoglalást követően azonban már nem tért vissza a Rába partjára, hanem Érsekújvárott telepedett le. Fia, György nádori ítélőmester és Pozsony vármegye nótáriusa lett. KEML EKHL C. 67. Fasc. 8. No 8.; *Gecsényi*, 1986. 101.; *Gecsényi*, 1988. 16. és 33.; *Gecsényi*, 1990. 143.: No 386. és 153.: No 414. Fiára MOL P 512 1630. fol. 7. és *Nagy I.*, V. köt. 14–15.

83539 1655-ben Szász Mihály érsekújvári, 1644-ben pedig Ives Pál füleki seregbíró viselt egyúttal strázsamesteri tisztséget. MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 308–309. és MOL E 211 Series II. 37. t. (102. cs.) fol. 97.

83640 Itt Szabady Andrásra utalhatunk, aki az 1680-as években számos polgári tiszte mellett a seregszék nótáriusi feladatait is magára vállalta. *Gecsényi*, 1986. 113.

83741 Lásd az Archontológia részletes adatait.

83842 A rokonsági kapcsolatokat a következő forrásokból rekonstruáltam: GyKHL Felvallási jkv. 14. köt. 379. és 392. pp.; MOL P 1289 I. 6. fol. 39–44.; MOL P 1291 III. O. 10. 1700. április 1., Győr; MOL O 70 Fasc. 1. No 35., Fasc. 4. No 264., Fasc. 5. No 451. és Fasc. 11. No 692. 18. p.; *PRT*, IV. köt. 368.; *Gecsényiajos2004*, 1988. 25.

83943 MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 12. No 5. fol. 4. és Fasc. 18. No 7.

84044 MOL P 512 1675. fol. 3.; GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 155.; MOL O 70 Fasc. 11. No 690. 14. p.

167 V. A magyar „vitézlő nép” hadi bíraskodásának megszűnése

A XVII. század végén Magyarország visszafoglalásáért indított nagy háború a végvári katonaság átalakulását és fokozatos felszámolódásának megindulását hozta magával. Ez a háború ugyanis már annak a fejlődési folyamatnak az előzménye volt, mely a XVIII. században a korszerű állandó hadsereg kialakulásához vezetett, és feleslegessé tette azt a társadalmi réteget, mely a magyar hadszíntéren szolgáló idegen csapatok mellett százötven esztendőn keresztül vállalt meghatározó szerepet a török elleni védelem biztosításában. Az 1699. évi karlócai békét követően Magyarországon a „vitézlő nép” alkalmazását egykor nélkülözhetetlenné tevő végvári harcok korszaka befejeződött. Az ország déli határainak védelmét a Habsburg katonai vezetés nem a magyar végváriakkal kívánta biztosítani, de maga a „vitézlő rend” sem szívesen hagyta ott egykori lakóhelyét, melyhez már hosszú évtizedek óta folytatott gazdálkodása, a helyi földesúri joghatóság alóli függetlensége és számos egyéb kiváltsága kötötte.⁸⁴¹

A török kiűzése után a magyar „vitézlő népre” katonai szempontból már nem volt szükség, hiszen fokozatosan alakultak át, illetve szűntek meg a létrejöttében egykor oly fontos szerepet játszó körülmények. Noha a feleslegessé vált társadalmi csoport megpróbálta megőrizni nehezen kivívott szabadságait, ezeket csupán néhány évtizedre tudta megtartani. A több irányú társadalmi fejlődési folyamat és a magyarországi hadügy Bécsből történő átszervezése a XVI. század második felében kialakult és megszilárdult hadi bíraskodás rendszerét is fokozatos felszámolásra ítélte. Az egykori szolgálati helyükön maradók a XVIII. század közepére önálló bíraskodásukat lassan elvesztették és újra földesúri joghatóság alá kerültek.⁸⁴² A birodalmi hadseregbe állók pedig immáron az állandó császári hadsereg megreformált katonai igazságszolgáltatási rendszerének átvételére kényszerültek.

A XVII. század utolsó harmadában a német hadi bíraskodás – az állandó hadsereg megszületésével párhuzamosan – jelentős mértékben átalakult. A korábbi Artikelbriefek helyébe az úgynevezett Kriegsartikel lépett, mely még egységesebb volt, mint az előző évszázad elején létrejött elődjei. I. Lipót császár 1673-ban kibocsátott, 60 pontból álló hadirendtartásának legfőbb újítása abban állt, hogy már fegyvernemtől függetlenül próbált egységes szolgálati szabályzatot és „haditörvénykönyvet” adni a császári hadsereg minden alakulata számára. A gyalogság és a lovasság eltérő hadi bíraskodása tehát fokozatosan egységesedett, melynek irányítói már nem a Landsknechteknél megismert soltészok, hanem az úgynevezett auditorok (Auditor) lettek.⁸⁴³

168 Az új hadbírói tisztséget a XVII. század első felében hívták életre. Gusztáv Adolf svéd király már az 1620-as években egy Generalauditort állított hadserege élére, akinek alárendeltségében az egyes ezredek jogszolgáltatását felügyelő audito-rok tevékenykedtek. A profoszok szerepét az úgynevezett Regimentengewaltigerek vették át, akik az egykori Oberstprofosznak megfelelő Generalgewaltigernek tartoztak engedelmességgel.⁸⁴⁴ A svéd reform először porosz területeken fejtett ki jelentős hatást,⁸⁴⁵ a XVII. század második felében azonban már a bécsi Udvari Haditanács is fokozatosan tért át az új katonai igazságszolgáltatási személyzet alkalmazására. 1657-ben Johann Georg Hohmann Bécstől „Obrister Veldt Auditor”-rá nevezték ki, 1662-ben pedig már külön Bestallung-mintákat állítottak össze az auditorok kinevezésének zavartalan lebonyolítása érdekében.⁸⁴⁶ Az 1670-es években már a magyar hadszíntéren is megtaláljuk a megreformált hadi bíraskodás irányítóit. 1670–1671-ben Szatmár várában Johannes Werther auditor tartott tanúkihallgatást,⁸⁴⁷ Paris von Spankau generális ezredében pedig ugyanebben az időben Georg Franz Hermann töl-tötte be a Regimentsauditor tisztségét, akinek néhány esztendő múlva a Felső-Magyarországon szolgáló német és horvát csapatok General-Auditor-Leutnantjává neveztek ki.⁸⁴⁸ Hermann, akinek székhelyét Kassán jelölték ki, szoros kapcsolatot tartott a végvidék magyar hadbírájával,

8411 Minderre lásd a III/2. alfejezet 2. jegyzetében idézett műveken kívül részletesen *Takáts*, é. n./3.; *Czigány*, 1989. és *Czigány*, 1991/1.

8422 Erre az olykor fél évszázadig tartó folyamatra lásd *Zimányi*, 1960. 301–302.: No 10.; *Degré*, 1964.; *Rúzsás*, 1966. 246–252. és *Szántó*, 1984. 18–31.

8433 *Erben*, 1901. 511–529. és *Erben*, 1902. 8–9. Vö. *Dangelmaier*, 1891. 51–52. Kiadása *Lünig*, 1723. 102–104. Magyarul *Fejérpataky*, 1877.

8444 *Dangelmaier*, 1891. 49–50.; *Schwind*, 1966. 9–11. és *Wörterbuch*, 1985. 581.

8455 *Hülle*, 1971. 25–53.

8466 ÖStA KA Best. No 1564. és No 1691.

8477 MOL E 211 Series I. Fasc. 20. fol. 93–94. és uo. Series II. 3. t. fol. 114.

8488 ÖStA KA Best. No 1984. és ÖStA KA HKR KIA VIII. a. 4.

Fodor Jánossal is.⁸⁴⁹ Tiszte mégsem volt egyedülálló a magyar hadszíntéren. Az alsó-magyarországi – mely alatt jelen esetben a bánya-vidéki és az Érsekújvárral szembeni végek értendők – hét „freye Compagnien” feletti katonai igazságszolgáltatás irányítására ugyanis Hermann kinevezésével egyidejűleg a központi katonai vezetés Johann Peielt állította.⁸⁵⁰ 10 Mindkettőjük bírósá-gáról a Haditanács elé lehetett fellebbezni, mely annak köszönhetően vált lehetővé, hogy Bécsben – feltételezhetően már bizonyos XVI. századi előzmények után – a katonai jogszolgáltatás legfőbb ügyeinek intézésére létrejött az úgynevezett „főhad-bírói hivatal” (General-Schultheiß-Amt, majd General-Auditoriats-Amt), mely azu-tán a XVIII. században a rövid időre önálló „hivatallá” fejlődött.⁸⁵¹ 11

Az auditor tisztségének megjelenése a magyar katonai igazságszolgáltatás fejlődésében is érezte hatását. 1661-ben a nádor lovasezredének törzskarában már megtaláljuk a „Regiminis Auditor” posztját, noha a tisztséget ekkor még nem töltötték be.⁸⁵² 12 A XVIII. század elején II. Rákóczi Ferenc hadseregében azonban már nem pusztán várakban szolgáló judex bellicusok szolgáltattak igazságot, hanem a híres 1707. évi ónodi országgyűlésen elfogadott kuruc katonai szabályzat,⁸⁵³ 13 a Regulamentum 169Universale alapján magyar „hadi és seregbírák, s regimentbéli auditorok” büntették meg az esküjüket megszegőket és a kihágások elkövetőit. Rákóczi fejedelem a hadi bírászkodás terén tehát kísérletet tett a birodalmi seregben már bevett szervezet és gyakorlat átvételére. 1707. augusztus 21-én kiadott rendeletében Kajali Pálnak adományozta „Magyarországban mind mezei, s mind hűségünkben lévő várbeli egész hadaink között való *Generalis Auditorságnak*, vagyis minden Magyarország hadai *fő hadi bíróságnak* [kiemelések tőlem – P. G.] tisztit és hivatalját”.⁸⁵⁴ 14 Kajali alárendeltségében a hadkerületi auditorok és az egyes ezredeknel vagy várakban szolgáló hadi bírák álltak. Mindez már a korszak általános hadügyi fejlődésével és Rákóczi hadseregének a végvári katonaságnál fejlettebb voltával állt kapcsolatban. Az állandó hadsereg 1715. évi becikkelyezését követően ugyanis – mely a magyarországi katonaság beépülésének kezdetét jelentette a Habsburg Birodalom hadigépezetébe – a katonai igazságszolgáltatást a magyarországi haderőben is a kor állandó hadseregének auditor-bíróságai gyakorolták. A „vitélő rend” megszűntével és átalakulásával, valamint a birodalmi haderő nélkülözhetetlen részévé váló reguláris magyar katonaság létrejöttével a magyar hadi bírászkodás története új korszakába lépett.

170 VI. Összefoglalás

A középkori magyar királyság központjának, Buda várának török kézre kerülését követően a Habsburg katonai vezetés a három részre szakadt ország királyi fennhatóság alatt maradt területeinek és nem utolsósorban a bécsi császárvárosnak a megvédése céljából Magyarország területén új védelmi rendszer kiépítésére kényszerült. Noha az Udvari Haditanács központi irányítása alatt kialakuló új végvárrendszert számos vonatkozásban az ország déli területein korábban fennálló védelmi vonal „örökösének” tekinthetjük, a kiépülésével párhuzamosan, majd annak következtében lezajló politikai, társadalmi és gazdasági változások mégis összehasonlíthatatlanul meghatározóbb hatást gyakoroltak Magyarország hosszú távú történelmi fejlődésére, mint a déli végeken korábban bekövetkezettek. A XVI. század második felére megszülető török elleni várrendszer már nem a középkori magyar állam határvidékén, hanem annak kellős közepén alakult ki, melynek sok százezernyi forintra rúgó fenntartási költségeit az egyre zsugorodó királyi magyarországi területek még fele részben sem fedezhették.⁸⁵⁵ 1 Már csak azért sem, mert az új védelmi rendszernek – ha valóban útját kívánta állni a koraújkori magyar történelem legnagyobb kihívásának nevezhető török előrenyomulásnak – legalább részben meg kellett felelnie azoknak az új és igen nagy anyagi áldozatokkal járó követelményeknek, melyeket a XVI. század közepétől meginduló – az európai hadtörténetírásban hadügyi forradalomként emlegetett – fejlődés eléje állított. A hadügyi reformoknak a magyar hadszíntéren való jelentkezését elősegítette, hogy az új védelmi rendszert Bécsből irányították; hogy a Haditanács által legfontosabbnak ítélt végvárakba idegen zsoldosokat helyeztek és hogy az egész védelmi

8499 MOL P 1774 26. t. fol. 96–98.

85010 ÖStA KA HKR KIA VIII. a. 3.

85111 „Appellationes seind Zum Kayserlichen HoffKriegsRath Zu dirigiren.” Uo. A bécsi General-Auditoriats-Amt-ra: *Bónis–Degré–Varga*, 1961. 77. Vö. *Firnhaber*, 1864. 171.: No XX. 11–12. pont.

85212 MOL E 211 Series II. 30. t. (95. cs.) fol. 201–203.

85313 A Rákóczi szabadságharc szabályzataira lásd *Markó–Tóth*, 1954.

85414 *Heckenast*, 1980. 37–38.: No 12. Vö. *Iványi B.*, 1928. 165. és *Bónis–Degré–Varga*, 1961. 78.

8551 A végvárrendszer fenntartására vonatkozó korábbi kutatások eredményeinek új adatokkal való kiegészítése és összefoglalása: *Pálffy*, 1995. 121–122.: I. táblázat.

rendszer nagyrészt külföldi pénzsegélyekből finanszírozták, illetve erősítették meg. Bár a bécsi katonai vezetés munkájának eredmé-nyeként a hadügyi forradalom főbb vonásai a királyi Magyarország területén is kimutathatók,⁸⁵⁶2 a magyar hadügyi fejlődés a XVI–XVII. században mégis egészen speciális, egyedi utat járt be. Erre a különleges útra téved, illetve ennek egyes állomásait ismerheti meg a korszak kutatója, ha az európai fejlődéssel összehasonlítva vonja vizsgálat alá a királyi Magyarország – ez ideig kevéssé kutatott – törökkori katonai igazságszolgáltatását.

A magyar hadszíntér végváraiban szolgálatot teljesítő vagy pusztán egy-egy hadjárat alkalmával ide érkező idegen (mindenekelőtt német) katonaság hadi bíraskodása jelentősen eltért a magyar végváriak katonai igazságszolgáltatásától, noha bennük számos – elsősorban az előbbinek az utóbbira gyakorolt hatásával magyarázható – közös jellemvonás is felfedezhető. A különbségek okait a két önálló rendeltetésű katonáskodó réteg fejlődésében, funkcióiban és főként alapvető jellemvonásaiban kell keresnünk. Hosszú távon ugyanis ezek a tényezők határozták meg katonai igazságszolgáltatásuk fejlődését, joggyakorlatuk megszilárdulását és nem utolsósorban az ítélezés alapjául szolgáló hadiszabályzataik kialakulását.

171Az I. Ferdinánd király uralkodásának kezdetétől egyre jelentősebb számban Magyarországra érkező német gyalogos katonaság már csaknem teljesen megszilárdult hadi bíraskodási szervezettel és ítélezési gyakorlattal rendelkezett. Ennek az I. Miksa császár reformjainak eredményeképpen létrejött úgynevezett Landsknecht-katonaságnak – a magyarországi hadi bíraskodás vizsgálata szempontjából – különösen fontos jellegzetessége volt, hogy tagjait külföldön toborzott és elsősorban mezei szolgálatra alkalmas katonák alkották, akik kihasználva a kor állandó háborús viszonyait, a zsoldos életformát választották megélhetési forrásul. Azaz hosszabb-rövidebb időre egy-egy ezredeshez szegődtek és Európa különböző hadszínterein táborokban lakva keresték kenyerüket. Toborzott voltak miatt egyedül felfogadjuknak és egyúttal katonai parancsnokuknak, az ezredesnek (illetve az őt megbízó uralkodónak) tartoztak engedelmességgel. Erre kötelezte őket felfogadásukkor hadiszabályzatukra, az úgynevezett Artikelbriefre letett esküjük, mely alapján ezredesük felettük korlátlan bírósági joghatósággal rendelkezett, azaz élet-halál ura volt. Bírósági jogköre gyakorlásában fokozatosan kialakuló és egyre szilárdabb szervezetű stáb segítette, mely az említett hadiszabályzat passzusai alapján az ő nevében hozott ítéletet.

Mind az ítélezés alapjául szolgáló Artikelbriefek, mind a bírósági szervezet hosszú fejlődés eredményeként I. Miksa császár uralkodásának idején kezdett kikristályosodni és egységes formát ölteni. A XIV. század óta egyre nagyobb szerephez jutó zsoldos katonaság fegyelmének és tábori, valamint harctéri rendjének biztosítása ugyanis az egyre hosszabbra nyúló hadjáratokban már csak olyan tábori és hadirendtartások (Feld- und Kriegsordnung) kibocsátásával vált lehetségessé, melyek a katonák köteleseiről és az általuk elkövetett vétségek megbüntetéséről a hadjárat időtartamára rendelkeztek. A zsoldosok szolgálatba szegődéskor esküvel kötelezték magukat a hadiszabályzat betartására, és vállalták, hogy amennyiben megszegik, felfogadó parancsnokuk – a katonai bírói jogkör gyakorlója – annak alapján bünteti meg őket. I. Barbarossa Frigyes császár nevezetes 1158. évi tábori rendtartásától a német városok zsoldos-szerződéseinek és hadirendtartásain, majd a svájci és a huszita gyalogság nevezetes szabályzatainak át vezetett az út ahhoz, hogy az 1570. évi speyeri gyűlésen a Német Birodalom teljes gyalogos katonasága egységes hadiszabályzathoz jutott.⁸⁵⁷3

A Lazarus von Schwendi nevéhez köthető 1570. évi „Articul auf die Teutsche FußKnechte” létrejöttét a birodalmi gyűlések katonai jellegű határozatai mellett I. Miksa császár hadszervezeti reformjai készítették elő. Az általa életre hívott zsoldos Landsknecht-katonaság fegyelmének biztosítása érdekében ugyanis a korábbi tábori és hadirendtartásokat általánosabb, új szabályzatokkal kellett felváltani. Ezeket nevezzük Artikelbriefeknek, melyek betartására a német gyalogosok – a bennük foglalt eskünek megfelelően – mustrájuk alkalmával tettek fogadalmat. A XVI. század elejétől kezdve az Artikelbriefek váltak a gyalogos zsoldosság „szolgálati szabályzataivá”, azaz többek között a vétkes katonák feletti ítélezés alapjává. A század első felének gyakori hadjáratai elősegítették ezek gyors tökéletesedését, minek eredményeként 1566. május 21-én Bécsben II. Miksa császár már olyan rendtartást bocsáthatott ki az I. Szülejmán szultán ellen Győr alá vonuló német gyalogosok [172](#)részére,⁸⁵⁸4 mely közvetlen mintájául szolgált a négy esztendővel később jóváhagyott általános érvényű Artikelbriefnek.

A birodalmi rendek támogatása ugyan nem jelentette, hogy többé nem volt szükség más, a helyi viszonyoknak jobban megfelelő szabályzatok kibocsátására, mégis nagy mértékben hozzájárult a Schwendi-féle 74 artikus elterjedéséhez. Annál is inkább, mert az már 1571-ben – majd azt követően a XVI. században még több alkalommal – nyomtatásban is megjelent, így valóban alkalmassá vált egy

8562 A magyar nyelvű irodalomból lásd *Kelenik*, 1990. és *Kelenik*, 1991/1–2.

8573 Lásd mindezekre részletesen a II/2. alfejezetet.

8584 *Fronsperger*, 1596. Harmadik rész. fol. XV–XVIII.

„haditörvény-könyv” szerepének betöltésére. Életképességére és egyúttal jelentőségére utal, hogy az időközben végbemenő hadügyi fejlődés ellenére a kor két nagy háborúja, a hosszú török (1593–1606), majd a „harmincéves háború” (1618–1648) is csak kisebb változtatásokat okozott benne. Szerepét végül 1673-ban I. Lipótnak az egész császári had-sereg számára kibocsátott, 60 pontból álló egységes szabályzata vette át. Az Artikelbriefek kialakulásával párhuzamosan jött létre az a bírósági szervezet, melynek tagjai a tényleges joghatóság, az ezredes nevében ítéleztek bünt elkövető társaik felett. A bírósági stáb vezetését az 1499. évi tiroli tábori rendtartásban (Feld-ordnung) elsőként felbukkanó hadbíró, a soltész (Schultheiß) látta el. A tisztség a polgári jogszolgáltatás intézményrendszeréből került át a katonai igazságszolgáltatásba.⁸⁵⁹ A soltész vezette ezredesi széken a vádat az ügynevezett profosz (Profos) képviselte. A profoszi tiszt burgundiai eredetű volt, – s miként a mai ügyész – nem tartozott a soltész bírósági stábjához. Ez utóbbi tagjai közé a hadbírón kívül a bírósági jegyzőt (Gerichtsschreiber) és szolgát (Gerichtswibel), továbbá a tizenkét esküdtet (Gerichtsgeschwornen) sorolták. A soltész-bíróság (Schultheißengericht) ugyanis esküdszéki formában, az Artikelbrief megfelelő passzusaira hivatkozva hozta meg ítéleteit, melyek végrehajtásáról a rendőri és gazdasági feladatokat egyaránt ellátó profosz, illetve az ezredhóhér (Nachrichter, Henker) gondoskodott. A XVI. század közepéig ugyanakkor a gyalogos katonaság hadi bírászkodásában kialakult egy másféle ítélezési gyakorlat is, melyet „Kriegsrecht mit den langen Spießen”-nek, azaz magyarul lándzsafutásnak nevezünk. Azoknál az ezredeknél, ahol a gyalogosok mustrájukat követően ezt a jogszolgáltatási formát elfogadták, külön hadbíróra nem volt szükség, hiszen ebben az esetben a katonák közössége együttesen hozta meg döntését az Artikelbrief alapján. Ez vagy felmentő vagy elmarasztaló ítélet lehetett, az utóbbi a halálbüntetéssel volt azonos. A két sorban felálló katonák ugyanis az általuk kialakított kis utcában elszaladó elítéltet lándzsáikkal halálra sújtották. Az 1530-as években Magyarországon is alkalmazott lándzsafutás jogszolgáltatási gyakorlatát – embertelen volta miatt – a XVI. század végére megszüntették, emléke azonban az ügynevezett vesszőfutás (Spießbrutenlaufen) büntetésének formájában feléledt a „harmincéves háború” időszakában.

Társadalmi összetételéből fakadóan a zsoldos lovas katonaság hadi bírászkodása jóval lassabban és más formában szilárdult meg. A XVI. századi német lovasság ugyanis – középkori elődjéhez hasonlóan – még meglehetősen arisztokratikus alapokon épült fel, hiszen tagjait szinte kivétel nélkül katonáskodó nemesek alkották. 1730-akat viszont elsősorban rendi és nemesi kiváltságaikra való tekintettel nem lehetett az egészen más társadalmi rétegekre épülő gyalogsággal egy csoportba sorolni és ugyanazon szabályzatok előírásainak alárendelni. Ezért a lovasoknál az a gyakorlat alakult ki, hogy ők az uralkodó által megbízott toborzó kapitánynak adott Bestallung, azaz zsoldos-felfogadási szerződés szövegére tettek fogadalmat, mely az egyes vétkekre kiszabandó büntetések mellett rendelkezett a bírászkodás gyakorlásának módjáról is. Ezek a szabályzatok a gyalogosok Artikelbriefjeihez hasonlóan a XVI. század első felében olyannyira fejlődtek és egységesedtek, hogy 1570-ben a lovasság számára is önálló szabályzatot (Reiterbestallung, Reiterrecht) erősíthetett meg a birodalmi rendek speyeri gyűlése.

A török ellen a királyi Magyarország területén mezei hadsereg kötelékében harcoló német gyalogos és lovas katonaság hadi bírászkodási szervezete és gyakorlata teljességgel megfelelt az előbbieken röviden felvázolt általános normáknak. Hosszas fejtegetés nélkül mindezt elegendő azzal alátámasztanunk,⁸⁶⁰ hogy a német zsoldosok kialakult bírászkodási szervezetét és ítélezési gyakorlatát legteljesebben éppen annak a *Leonhard Fronsperger*nek a munkáiból ismerhetjük meg, aki soltészként szolgálva tapasztalatainak nem csekély részét az 1542. és 1566. évi magyarországi hadjáratok során szerezte.⁸⁶¹ Ugyanakkor a végvárrendszer erődítményeiben hosszú évtizedeken keresztül szolgálatot teljesítő idegen zsoldosok katonai igazságszolgáltatásában már számos olyan elem ismerhető fel, mely eltér a *Fronsperger* által rögzített általános alapelvektől. Ennek legfőbb okait abban kereshetjük, hogy a magyar hadszíntérnek egy adott véghelyére rendelt német katonaság speciális, a mezei szolgálattól jelentősen eltérő körülmények közé került, mely hatással volt hadi bírászkodásának alakulására is.

A várbeli szolgálat a tábori életvitellel ellentétben hosszú idejű helyhez kötöttséget jelentett és feleslegessé tette az általános mezei használatra összeállított Artikel-brief azon paragrafusait, melyek a mozgó hadsereg fegyelmének és tábori rendjének biztosítására vonatkoztak. Ezek helyére olyan új passzusokat kellett felvenni a hadi-szabályzatokba, melyek a várakban élő polgári lakossággal, annak magisztrátusaival, illetve az ott működő más magisztrátusokkal való együttélés alapvető feltételeiről rendelkeztek. Szükséges volt

8595 Az előbb említett területen városbíró vagy falusi előljárót (bíró) jelentett. Lásd erre részletesen a 35–36. oldalon leírtakat.

8606 Lásd részletesen a II/4. alfejezetet.

8617 Az 1570. évi birodalmi gyalogosszabályzat elődjének tartott 1566. évi Artikelbrief is *Fronsperger* átiratában maradt az utókorra.

kidolgozni néhány artikulust a vár védelmére vonatkozóan is, majd mindezeket követően egy speciális, a végvári életmódnak jobban megfelelő szabályzatot összeállítani. Így születtek meg az 1570. évi birodalmi szabályzattól olykor jelentősen eltérő Artikelbriefek, melyek egy-egy végvár vagy egy-egy végvidék katonaságának „haditörvénykönyveként” funkcionáltak. 1556-ban például korábbi várrendtartásokra építve I. Ferdinánd király negyven pontból álló szabályzatot bocsátott ki a komáromi német végváriak számára, melyet utódja, II. Mátyás 1609-ben még változatlan formában erősített meg. Hasonlóképpen különleges szabályzatokra tettek esküt a horvát és vend végek német gyalogosai, sőt a Győrben a XVII. század első felében speciális „rendőri szabályzatot” (Polizeiordnung) hirdettek ki a német és magyar katonaság, valamint a polgári és nemes lakosság ¹⁷⁴ellentéteinek mérséklése és – nem utolsósorban – a főkapitány joghatóságának növelése céljából.

Az idegen katonaság kisebb-nagyobb végvárakba történő szétosztása az ítélkezés alapjául szolgáló Artikelbrief mellett a bírósági szervezetre és a jogszolgáltatási gyakorlatra is hatással volt. A várak korlátozott befogadóképessége és bizonyos stratégiai okok miatt egy, esetleg két teljes német zászlóalj csak a legjelentősebb erődítményekben állomásozott.⁸⁶²⁸ Másról a fővárból a közelben fekvő kisebb végházakba rendelték a zászlóaljak egységeit, miként például Szendrőről a környező kis várakba vagy Zólyomból a közeli őrhelyekre, illetve a bányavárosokba.⁸⁶³⁹ Ebben az esetben ezek a német végváriak – mint ugyanazon zászlóalj tagjai – a fővár kapitányának joghatósága alá tartoztak, azaz kiemelték őket a kisebb vár – általában magyar – kapitányának bírósági hatalma alól. Peres ügyeik egy részét a fővárban lakó soltész intézte, akit munkájában rendszerint három-négy esküdt, a bírósági szolga és a jegyző segített. A *Fronsperger* által egy ezred számára előírt tizenkét esküdt helyett tehát végvárainkban a kisebb katonai egységnek, a zászlóaljnak megfelelően csak néhány esküdtet fizetett a bécsi katonai vezetés. Mindez mégsem jelentette azt, hogy az esküdtiséket csak néhány személy alkotta. A külön zsoldot húzó esküdtek mellett tapasztalt és jogban jártas tisztekkel egészítették ki a bíróság létszámát a szokásos tizenkét főre. Előfordult, hogy külön bírósági szolgát sem alkalmaztak, ennek feladatait is az írnok vagy valamelyik esküdt vette át.

A kisebb őrhelyen szolgálók vitás ügyeikkel nem fordulhattak mindig a gyakran tíz-húsz kilométerre fekvő fővár kapitányának bíróságához. Ezért fokozatosan az a gyakorlat alakult ki, hogy kevésbé jelentős nézeteltéréseiket az őrhelyen szolgáló egység parancsnoka igazította el tisztjei bevonásával, és így csak a jelentősebb, mindenekelőtt a büntető peres ügyek kerültek a soltész vezette esküdtbíróság elé. Az ugyancsak a fővárban szolgáló profosz rendfenntartó és hadi bíraskodási feladatainak ellátására pedig a kisebb várakba annak egy-egy szolgáját, a Steckenknechteket rendelték.

Mire a XVI. század közepén megkezdődött a magyar végvári katonaság egységes társadalmi csoporttá szerveződése, a királyi Magyarországon szolgálatot teljesítő német gyalogos és lovas katonaság tehát már jól kialakult bírósági szervezettel és ítélkezési gyakorlattal rendelkezett. A magyar és német katonáskodó réteg szoros együtt-élése és nem utolsósorban a kiépülőben levő magyar végvárrendszer irányításában kulcsszerepet játszó külföldi főkapitányok tevékenysége kedvező lehetőséget teremtett arra, hogy az idegen hadi bíraskodási minta elősegítse a magyar katonaság igazság-szolgáltatási szervezetének és joggyakorlatának kialakulását, illetve önálló bíraskodásának megszilárdulását. Ennek – ugyan egészen más politikai, katonai és társadalmi viszonyok között – már a középkori Magyarországon is voltak bizonyos előzményei.

A XV. század második felének magyar hadszervezetében I. Mátyás királynak köszönhetően a zsoldosság különösen fontos szerephez jutott. A magyar uralkodónak a nyugatihoz hasonló állandó zsoldos keret-haderő állt rendelkezésére, melynek fegyelmét és tábori rendjét bizonyára hasonló rendtartásokkal kellett biztosítani, mint ^{175a} korabeli német zsoldoshadseregeket. Ezt a feltevést támogatják a Zsigmond- és Mátyás-kori országgyűléseknek – a birodalmi rendek határozataihoz hasonlóan – a katonák kihágásaira vonatkozó végzéseit, továbbá az a kurta kis német nyelvű szabályzat, melyet a XV. század második felében Bártfa városa bocsátott az uralkodó mezei seregébe vonuló zsoldosai számára. A birodalmi városok hadiszabályzataival azonos csoportba sorolható tábori rendtartás (Feldordnung) kiváló bizonyítéka annak, hogy a középkori magyar királyság mezei zsoldos katonaságának hadi bíraskodása az európai fejlődési folyamatnak megfelelően haladt előre. Ezt a rövidke szabályzat azon passzusával is igazolhatjuk, mely a zsoldosok által betartandó legfőbb szabályként a felettesnek való engedelmisséget írta elő. Mindez gyakorlatilag nem jelentett mást, mint a kapitány parancsnoki és fegyelmi jogkörének, azaz joghatóságának elismerését.

Az az elv, miszerint a kapitány bírósági jogkörrel rendelkezik, – legalábbis a kifejezetten katonai jellegű vétek esetében – feltételezhetően érvényesült a Magyarországot védelmező kettős déli végvárrendszer

⁸⁶²⁸ A befogadóképesség jelentőségére: *Csorba*, 1989. 163.

⁸⁶³⁹ Ezekre a várkörzetekre legújabban: *Pálffy*, 1995. 119., 155. és 163.

katonaságának körében is. Jóllehet ennek a kérdésnek a megválaszolására a további kutatások hivatottak, néhány lényeges szempontra mégis érdemes felhívni a figyelmet. Habár a délvidéki végváratok védelmező túlnyomórészt délszláv katonaság – ha általában csak rövid időre is – uralkodói zsoldért teljesített szolgálatot, jellegében és funkcióiban mégis jelentősen különbözött az európai zsoldosoktól vagy akár Mátyás csapataitól. Ezek a végváriak ugyanis olyan katonáskodó elemek voltak, akiknek a várvédelemmel és a portyákkal összefüggő életmódja és harcmódora a zsoldosok táborig szolgálatától merőben különbözött. Már csak azért is, mert hosszabb időre „zsoldosként” való alkalmazásukat az országos jövedelmek nem tették lehetővé. Mindemellett társadalmi és gazdasági helyzetük jellegzetességeiből, valamint nem utolsósorban idegen voltukból fakadóan nem alkothattak olyan egységes katonatársadalmat, amilyenné majd a XVI. század második felében az állandóság egyes elemeit már magán viselő magyar „vitélő nép” vált. Magyarország mohácsi csata után bekövetkező három részre szakadását megelőzően a déli végeken mégis találunk egy olyan jól elkülönülő katonáskodó csoportot, mely II. Lajos király privilégiumlevelének köszönhetően már 1525-ben elnyerte az önálló bíraskodás jogát. A dunai naszádosok kiváltságolása és a kapitány joghatóságát gyakorló bíró kinevezése azzal függhetett össze, hogy a délvidéki folyami flotta katonasága feltételezhetően viszonylag jól elkülönülő, speciális fegyverforgató csoportot alkotott, melyre az ország egyre nehezebb védelmének biztosításában különleges feladatok hárultak. A délvidéki végvárrendszer összeomlását követően a naszádosok a XVI. század közepétől kialakuló új védelmi vonalban ugyan kevésbé meghatározó szerephez jutottak, 1554-ben I. Ferdinánd király mégis megerősítette középkori privilégiumlevelüket, melynek eredményeként Komáromban végleg intézményesült kereteket öltött hadi bíraskodásuk. Ettől fogva a mindenkor komáromi naszádoskapitány, majd a főkapitány-helyettes nevében a seregbíró ítélkezett esküdtzéki formában, naszádosbiztos bevonásával. A bíraskodás gyakorlatát a királyi privilégiumlevelével rendelkezők mellett mindenekelőtt a kialakult szokásjog határozta meg. Ennek különleges – a német hadi bíraskodásban ismeretlen – eleme volt, hogy a naszádos seregbíró vezette székéről az ítélettel elégedetlen fél a komáromi vár főkapitányához fordulhatott fellebbezésével.

¹⁷⁶Az új végvárrendszer kiépítésével egyidejűleg a XVI. század közepétől megindult az a folyamat, melynek során a magyar végvári katonaság „a magyarországi társadalom integer s karakteresen önálló összetevőjévé” vált.⁸⁶⁴ 10 A magyar „vitélő nép” jellegében jelentősen eltért a vele szoros érintkezésben álló német várbeli katonaságtól, ami azután hadi bíraskodásán is meghatározó nyomokat hagyott. Jóllehet a magyar végváriak – hasonlóan külföldi társaikhoz – az uralkodó zsoldján szolgálva (legalábbis a XVI. században) elsősorban katonáskodással keresték mindennapi betevő falatjukat; életmódjuk mégis aligha vethető össze a kor klasszikus értelemben vett zsoldosaival. Egyrészt, mert helyhez kötöttségük miatt katonai életvitelük számos polgári vagy inkább paraszti jellemvonást öltött, másrészt, mert társadalmi összetételük egymással ellentétes érdekek ütközőzónájába sodorta őket. A török berendezkedés következtében megszületett új katonáskodó csoport felső vezetése főúri, tisztikara főként köznemesi és paraszti, tömegeit tekintve viszont igazolhatóan paraszti eredetű volt.⁸⁶⁵ 11 Témánk szempontjából exponálva a kérdést: nemes és nem nemes alkotta katonatársadalom küzdött önálló bíraskodási privilégiumért, azaz társadalmi elismertetésének egyik alapvető eleméért. Ennek elnyerése azt jelentette volna, hogy kiváltságolt és alávetett kerül – legalábbis közösségi privilégium formájában – azonos joghatóság alá. Bár a magyar rendi-nemesi gondolkodás számára mindez teljességgel elképzelhetetlennek tűnt, hosszú küzdelem árán a XVI. század végére mégis megvalósult.

A magyar végvári katonaság önálló hadi bíraskodásának megszilárdulását nagy mértékben elősegítette volna, ha ítélkezése alapjául olyan szabályzat szolgálna, mint amilyenek a német mezei vagy várbeli zsoldosok Artikelbriefjei voltak. Egy ilyen „jus militare Hungaricum” megszerkesztésére Lazarus von Schwendi főkapitány felső-magyarországi hadjárata során – valószínűleg – 1566-ban sor is került.⁸⁶⁶ 12 Schwendi személyében a kor egyik legjelentősebb hadvezére és hadtudományi gondolkodója érkezett a magyar hadszíntérre, aki feladatának érezte, hogy a német katonaság mellett a magyar számára is egységes hadiszabályzatot készíttessen, s ennek megvalósításához Bécsben kellő befolyással és tekintéllyel rendelkezett.

A latin és magyar nyelven az utókorra maradt hadiszabályzat – magyar kapitányok bevonásával és a hazai viszonyokhoz való igazításával – egy I. Ferdinánd-korabeli Artikelbrief alapján készült. Schwendi főkapitány bizonyára javaslatot tett egy általánosabb német szabályzat átvételére, illetve átdolgozására. Így született meg a magyar gyalogos és lovas katonaság első általános „szolgálati szabályzata”, mely – miután a János Zsigmond fejedelem ellen indított hadjárat idején készült – természetesen erősen mezei rendtartás

⁸⁶⁴10 Szakály, 1994. 16.

⁸⁶⁵11 Uo.

⁸⁶⁶12 Lásd az Okmánytárban – No 2.

jellegét ölti. Erre azért kell felhívni a figyelmet, mert mindez megnehezítette a várakban való alkalmazását, habár általános rendelkezéseit kisebb átalakításokkal – miként ez számos német Artikelbrieffel történt – könnyűszerrel végvári szabályzattá formálhatták. Elterjedését elsősorban mégsem mezei jellege, hanem a magyar rendeknek a jóváhagyásával kapcsolatos ellenállása hátráltatta.

177 Noha Miksa és Rudolf király támogatta a szabályzat országos bevezetését és törvénycikkkel való megerősítését, a rendek ellenállása mindannyiszor megakadályozta, hogy a Schwendi-féle Artikelbrief a magyar végvári katonaság „haditörvénykönyvé-vé” válhassék. Az önálló igazságszolgáltatás kizárólagos privilégiumához ragaszkodó rendek magatartása teljességgel érthető volt, hiszen csak konok ellenállással akadályozhatták meg nemes és nemtelen azonos joghatóság alá kerülését. A hadi-szabályzat elfogadásáról később sem született országgyűlési dekrétum és – a speyeri Artikelbriefekkel ellentétben – nyomtatásban sem látott napvilágot. Mindez ugyan megnehezítette, meggátolni mégsem tudta széles körben való elterjedését. Az 1577. évi nagy bécsi haditanácskozás (Hauptgrenzberatung) szorgalmazására – ahol ugyancsak Lazarus von Schwendi volt az egyik főszereplő – Belső-Ausztria rendjei hamarosan elfogadták, majd az általuk irányított horvát és szlavón (vend) végvidék délszláv katonaságának nyelvére lefordítva 1578 tavaszán általános hadiszabály-zatként ki is hirdették azt. Használhatóságát igazolta, hogy az újonnan épült Bajcsa-vár lovas és gyalogos katonasága az esztendő folyamán már erre a szabályzatra tett fogadalmat. De még a XVII. század második felében is ezeket az artikulusokat alkal-mazták a délnyugati végeken szolgáló délszláv gyalogosok és lovasok általános szabályzataként.

A szűkebb értelemben vett királyi Magyarország területén a rendek ellenállása miatt a hadiszabályzat nem válhatott szervesen a végvári jogszolgáltatás alapjává. Noha Eger várában és Felső-Magyarországon többször előírták alkalmazását, a hadbíróság az ítélethozatalkor aligha hivatkozhatott egy országosan el nem ismert jogforrásra. Ezzel magyarázható, hogy a fennmaradt ítéletlevelek inkább az ország rendes törvényeit és Werbőczy nevezetes *Tripartitum*-át idézték. A Schwendi-féle szabályzat rendelkezései ekként pusztán a végvári katonaság szokásjogának részévé válhattak. Ezt 1599-ben az ország rendjei is elismerték, amidőn kifejtették, hogy a magyar katona is rendelkezik saját katonai jogokkal (*jura militaria*), és annak alapján nyeri el méltó büntetését. A hadiszabályzat mégis bátran nevezhető a XVI–XVII. századi magyar – jóllehet elsősorban nem a végvári – lovas és gyalogos katonaság olyan „haditörvénykönyvének”, mint amilyennek az 1570. évi birodalmi Artikelbrief számított a német zsoldosság körében. A császári seregek zsoldos katonáiként külföldi hadszíntereken szolgáló magyar lovasok és gyalogosok ugyanis a XVII. században általában ezekre az artikulusokra tettek felfogadásukkor fogadalmat.

Habár a rendeknek a „vitélő nép” egységes hadiszabályzatának elterjedését sikerült megakadályoznia, ellenállásuk nem tartóztathatta fel azt a fejlődési folyamatot, mely a XVI. század végére a végvári társadalom önálló igazságszolgáltatásának megszilárdulásához és bírósági szervezetének kialakulásához vezetett. A végvári kapitányok mohácsi vereséget megelőzően is meglevő bírói jogkörét a század közepén kibocsátott uralkodói utasítások és Bestallungok tovább szilárdították, legfejlettebb változataik pedig már az ítélezés módjáról is rendelkeztek. Ezek előírásainak megfelelően a kapitányok – az ezredes nevében ítélező soltészhoz hasonlóan – tapasztalt tisztekkal és jogban jártas meghívott személyekkel esküdtszéki formában tartoztak meghozni az ítéleteket. Mindez nem járt azonnal együtt külön hadi bíró kinevezésével és a soltész stábjához hasonló bírósági személyzet kialakulásával. A végvidéki főkapitányi és várkapitányi ítélező fórumok vezette had- és seregbírák tisztének 178éleltre hívása csak a végvárrendszer szervezetének megszilárdulását követően való-sulhatott meg, illetve vált szükségessé a vitás ügyek számának rohamos növeke-désével.

A török elleni védelmi rendszer alappilléreit alkotó végvidéki főkapitányságok közül elsőként a felső-magyarországi generalátus területén jelent meg külön hadbíró (*judex bellicus*) tisztsége. Az időpont és a hely már ismerős számunkra: 1566 nyara, Lazarus von Schwendi főkapitány ungvári tábora. Schwendi generális nemcsak a magyar katonaság egységes hadiszabályzatát dolgoztatta ki, hanem meghonosított egy a magyar hadszervezetben addig idegen – vagy csak ideiglenes jelleggel felbukkanó – tisztséget is. Wékey Ferenc tábori hadbírói tiszte ugyanis nem szűnt meg az erdélyi fejedelem ellen vezetett mezei hadjárat befejeztével, hanem átalakult a felső-magyarországi főkapitány székének állandó hadbírói tisztévé.

Az ország többi területén még hosszú időnek kellett eltelnie, hogy a felső-magyarországi generális hadbírójához hasonló katonai tisztségviselők járhassanak el – mondhatnánk ítélőmesterként – felettesük nevében. Mindez egyrészt azzal függött össze, hogy a magyar végvárrendszer szervezeti beosztása, azaz a végvidéki főkapitányságok rendszere csak az 1580-as évekre szilárdult meg, másrészt ugyanebben az időben a katonaság belső vitás kérdéseinek és a külföldi végváriakkal, valamint a polgári lakossággal való nagy számú ellentéteinek elsimítását egyes helyeken maguk a kapitányok már nem voltak képesek ellátni. Ezért – miként azt az 1577. évi haditanácskozás (Hauptgrenzberatung) is sürgette – külön hadi bírák kinevezésére volt szükség, mindenekelőtt az olyan erődvárosokban – egyúttal végvidéki főkapitányi központokban –, mint

Győr vagy Érsekújvár. Az 1590-es évek elején már ezekben a végvárakban is fizetett hadi bírák szolgáltattak igazságot főkapitányaik székein. Székhelyük katonaságának vitás ügyei mellett ők intézték a végvidék kisebb várainak kapitányi székeiről a főkapitány bírói fórumára fellebbezett pereket is. A XVI. század második felében ugyanis a magyar végváriak jogszolgáltatási gyakorlatában fokozatosan néhány olyan – mindenekelőtt a végvárrendszer szervezeti felépítésének következtében meggyökeresedő – elem alakult ki, mely teljességgel a helyi viszonyokból fakadó jellegzetességnek tekinthető. Egyrészt a kapitányi székek kriminális causák (úgy mint lopás, emberölés és paráználkodás) esetében csak a végvidéki főkapitány vagy helyettese előzetes tudomásával vethették ki a büntetéseket, másrészt a várak kapitányainak székeiről az ítélettel elégedetlen fél számára lehetőség kínálkozott, hogy ügyét a végvidéki főkapitány fórumára apellálja. Hasonlóképpen a másodfokú ítélőszék feladata volt, hogy a végvidék várőrségeinek vagy főtisztjeinek egymás ellen indított pereiben ítéletet mondjon. Sőt Forgách Zsigmond főkapitány 1613. évi utasításainak köszönhetően a felső-magyarországi főkapitányi hadiszék a végvári katonaság mellett a Bocskai fejedelem által letelepített hajdúk városi törvényszékeinek is fellebbviteli fórumává vált. Mindezek mellett még egy alapvető eltérést ismerhetünk fel a magyar végváriak és a német zsoldosok jogszolgáltatási gyakorlatának összehasonlításakor. Míg az utóbbiaknál a lovasok és gyalogosok hadi bíráskodásának fejlődése egészen más úton haladt, addig a magyar végvári katonaságnál a két fegyvernem egy és ugyanazon kapitányi joghatóság alatt élt. Jóllehet a huszárok között – a német lovasokhoz hasonlóan – feltételezhetően több volt a nemesi származású, ¹⁷⁹ mint a gyalogság soraiban, fejlődésük mégsem tért el annyira, hogy katonai igazságszolgáltatásukat más irányba terelje.

A főkapitányi székek mellett azokban a végvárakban (például Füleken vagy Léván), ahol a királyi zsoldért szolgáló katonaság jelentős számú nemesi lakossággal élt együtt, a kapitányi székek bírói-ítélőmesteri feladatait ugyancsak külön fizetett tisztségviselő, a seregbíró vette át, akit latin forrásaink szintén 'judex bellicus'-ként emlegetnek. A kisebb végházakban ellenben továbbra is maga a joghatóság birtokosa, a kapitány vagy helyettese, az alkaptány látta el a bírói feladatokat, bár munkáját csaknem mindenütt segítette a német Gerichtsschreibernek megfelelő magyar tisztségviselő, a hites seregjegyző (juratus notarius bellicus). Haditanács által külön fizetett esküdteket csak a győri és kassai főkapitányi széken alkalmaztak, a bírósági szolga, illetve a profosz⁸⁶⁷ 13 és segédeinek tiszte pedig nem került át a magyar hadi bíráskodás szervezetébe. Míg az előbbi szerepét a seregjegyző látta el, a profosz feladatain a strázsamester, a várnagy és a tömlőctartó osztoztak. A magyar végvári katonaság hadi bíráskodási szervezete tehát jóval egyszerűbb volt idegen megfelelőjénél, miként a kapitányok jogköre sem volt olyan szilárd, mint a német ezredeseké. A XVII. század elejére a magyar végvári katonaság a rendek ellenállásának dacára megszerezte az önálló hadi bíráskodás privilégiumát, mely a földesúri adózás és joghatóság alóli mentesség, a kocsma- és malomtartás, valamint a szabad vallásgyakorlat mellett – talán nem túlzás – féltve őrzött kiváltságainak és társadalmi önállóságának legalapvetőbb elemévé, illetve biztosítékává vált. Kifejezetten katonai jellegű ügyekben és saját közösségükön belüli nézeteltéréseikben ezt még az ország rendjei sem vitatták. A nemesi vármegyék részéről ellenben nem egy esetben indult súlyos támadás a végváriak önálló hadi bíráskodási jogának korlátozására, mindenekelőtt a parasztságot ért erőszaktetelek és fosztogatások kapcsán. Ugyanakkor a katonák pusztításait sérelmező és bíráskodási jogait megkérdőjelező vármegyék hódoltsági pozícióik megőrzésében – nem rendelkezvén külön karhatalommal – nem nélkülözhatték a végváriakat. Ezek kapitányi és tisztikara azonban ugyanazon köznemesi rétegből származott, mint a kihágások ellen fellépni igyekvő vármegyék tisztségviselői. Ezeknek az egymással és gyakran önmagukkal is szembekerülő társadalmi érdekeknek a „circulus vitiosus”-ából aligha vezetett kiút, így az állandó összeütközések és joghatósági viták megszüntetésére kevés remény mutatkozott. Azaz mindig a pillanatnyi helyzet és a szembenálló felek erőviszonyai szabták meg a végváriak és a vármegyék közötti vitás ügyek végső kimenetelét.

Egyelőre nehéz határozott választ adni arra a kérdésre: mennyire lépett fel hatékonyan a hadi bíráskodás a parasztság rovására kihágásokat elkövető végváriakkal szemben. A központi kormányhatóságok, a családi és mindenekelőtt a vármegyei levéltárak eddig átnézett anyaga alapján azonban úgy tűnik, ezeket a bűncselekményeket éppen a most felvázolt érdekellentétekből kifolyólag nem ítélték meg társadalmi veszélyességüknek megfelelő súllyal. A rendek megtehették, hogy ország-gyűlési törvénycikk (1659:16. tc.) alkotásával lépjenek fel a végváriak rablásai ellen, kimondván, hogy ilyen esetekben őket nem katonáknak, hanem általában véve ¹⁸⁰ gonosztevőknek kell tekinteni és a vármegyei ítélőszék színe előtt kell felelősségre vonni. A végvári kapitányok fegyveres fellépése azonban hamar meggyőzte a földesúri osztály képviselőit, jobb ha nem húznak ujjat hódoltsági érdekeik felvállalóival. A nemesi vármegye jobban tette, ha szemet hunyt az alattvalóit és ezáltal őt ért károk felett, és megelégedett azzal, hogy a végvári kapitányok és

86713 A német hadi bíráskodásban a vád képviselőjeként fellépő profosz tisztéhez a korabeli magyar bírósági szer-vezetből leginkább a vármegyék tisztii ügyésze hasonlítható.

végvidéki főkapitányok pusztán kurzusszerűen indítanak egy-egy akciót a kihágásokat valóban rablók módjára űző beosztottaikkal szemben.

A török elleni visszafoglaló háborúk új korszak kezdetét jelentik nemcsak Magyarország, hanem a magyar hadügy és a katonai igazságszolgáltatás fejlődésében egyaránt. A végvári harcok befejeztével és az új déli védelmi övezetek, a határőrvidékek rendszerének kiépítésével a XVII. század végén a magyar végvári katonaságra fokozatos felszámolódás várt, mely természetszerűleg együtt járt hadi bíraskodási privilégiumának és bírósági szervezetének megszűnésével. Az új évszázad már nem a határ menti hadviselésnek kiválóan megfelelő végvári katonaság továbbélését, hanem a birodalmi haderő szerves részévé váló állandó magyarországi hadsereg kialakulásának és fejlődésének útját egyengette. A továbbfejlődést a katonai igazságszolgáltatás terén is – az állandó hadsereg főbb jellemvonásait már magán hordozó – német modell képviselte. A soltész-bíróságokból a XVII. században kialakuló új auditor-bíróságok pedig már ténylegesen az állandó hadseregek katonai igazságszolgáltató fórumainak előképei voltak. Összegezve: mégsem állítható, hogy – a német hadi bíraskodástól való eltérések, a valóban kezdetlegesebb bírósági szervezet és a speciálisabb joggyakorlat ellenére – a magyar katonai igazságszolgáltatás XVI–XVII. századi fejlődése zsákutcát jelentett volna. Helyesebb, ha pusztán egyedi, a helyi lehetőségekhez igazodó külön útról beszélünk. Az önálló hadi bíraskodásnak a törökellenes magyar hadszíntéren kialakult formája ugyanis a védelmi rendszer szervezetének, a végvári hadviselés következtében más irányba fejlődő magyar katonatársadalom kínálta lehetőségeknek és igényeknek, azaz a helyi végvidéki viszonyoknak tökéletesen megfelelt, és semmivel sem működött kisebb hatékonysággal a magyar katonaság fegyelmének megőrzésében, mint a német hadi bíróságok a birodalmi zsoldosok diszciplinájának megtartásában. A XVI–XVII. századi magyar katonai igazságszolgáltatás a végvári társadalom tükörképeként fogható fel, hiszen fejlődése, szervezete és ítélkezési gyakorlata épp oly mértékben tért el a német zsoldosok hadi bíraskodásától, mint amennyire a magyar végvári katonaság a kialakulóban levő és a további hadügyi fejlődést képviselő állandó zsoldoshadseregek alapvető jellegzetességeitől.

181 VII. Függelék

1. Okmánytár

Az alább következő diplomatárium szerény betekintést kíván nyújtani XVI–XVII. századi katonai igazságszolgáltatásunk történetébe. Nem törekedtem a rendkívül sokrétű forrásanyag teljes körű bemutatására, pusztán néhány különösen fontos irat (például a Schwendi-féle hadiszabályzat – No 2. vagy a lándzsafutás magyarországi alkalmazásáról szóló jelentés – No 12.) és elsősorban a hadi bíraskodás szervezetével kapcsolatos néhány dokumentum (kinevezés, eskü, utasítás, citáció stb.) közzététele volt célom. Természetszerűleg adódhat az olvasó kérdése, miért nem közöltem egyetlen ítéletlevelet sem. Ennek igen egyszerű és – úgy vélem – érthető magyarázata van. A fennmaradt mintegy negyven szentencia publikálása – melyeknek jegyzéke a Függelék harmadik részében található – az úriszéki perek jegyzőkönyveit közreadó okmánytárhoz⁸⁶⁸¹ hasonlóan külön kis kötetet érdemelne.

Az iratok szoros időrendben haladva követik egymást, mely alól csak a magyar hadszíntéren szolgálatot teljesítő idegen katonaság haditörvénykezésére vonatkozó két forrás tesz kivételt. Ezeket a magyar végváriak hadi bíraskodására vonatkozó tíz dokumentum közé nem volt célszerű besorolni, ezért a kis forráskiadvány végére helyeztem őket (No 12–13.) Minden forrást egy rövid, pusztán az irat típusára utaló fejregeszta, majd a pontos levéltári jelzet és az esetleges korábbi kiadás megjelölése követ. A magyar és német nyelvű iratokat szigorúan betűhíven közlöm, a latin nyelvűek esetében a humanista írásmódot követem. A javításokra, betoldásokra és egyéb paleográfiai érdekességekre külön jegyzetekben utalok. Minden rövidítést feloldok, ezeket külön nem jelzem. Szögletes zárójelben a szerzői magyarázatokat találhatja az olvasó.⁸⁶⁹²

182No

1.

1562. január 16. Győr. Kovács Lőrinc győri naszádos főhadnagy levele Nádasdy Tamás nádorhoz. MOL E 185 Kovács Lőrinc levele Nádasdy Tamáshoz. 1562. január 16., Győr. (Eredeti)

Nagjsagos es Ennekem kegielmes wram wram. Az en öröke ualo⁸⁷⁰³ hiwseges Zolga-latomnak es magam ayanlasanak wtanna. Tudasara adom te Nagjságodnak, mintth kegielmes wramnak, hogj te Nagjságod

8681 Varga, 1958.

8692 A forráskiadás elkészítéséhez nélkülözhetetlen összeolvasásban *Németh István* levéltáros barátom volt segít-ségemre. Munkáját ezúttal is őszintén köszönöm.

8703 A *ualo* szó felülről betoldva.

kwldöth wolth az te Nagyságod lewelet Ide Jakwsith wramnak. Kromsay Mattis mellet Irth wolth tte Nagjságod, hogy walamý gonoz Embertwl lopattatoth wolth az w Marhaia ell, hogj Jakwscith wram te Nagjságod es az Zegyený legennek Nyomorwsagaierth lenne segetsegh w Marhaianak Meg kerese-seben. Legottan, Nagjságos wram, az Nagjságod lewelet kwldek Ennekem az wy waros-ban, Minek wtanna En wagiok az wy warosban fw groff wram w Nagjsága wtan, es az wy warfal⁸⁷¹⁴ kapuyath En bjrom, kerenek, hogj ha tudakoznam, hogj ha hoztak wolna effele Marhatth az te Nagyságod parancholattya Zerinth. Minek okaierth En te Nagj-ságodnak Zolgaltam es minth eltig Zolgalny akarok te Nagjságodnak, lattwan az te Nagjságod lewelet, leg ottan Zorgalmatossagal tudakoztam az ell weszet marhan, es meg talaltam az wy warosban az mely hazhoz az marhath wyttek wolth es apro chöpen-kjnth el attack. Az Nazadosok közöth az melliek⁸⁷²⁵ marhat Meg talaltam, te Nagyságod-nak Igenkjnthmeg Irtam. Leg előzőr Nagjságos wram talaltwnk megj⁸⁷³⁶ Egj barszoný Mentet, masik Nazadosnal egj szoknjath, harmadiknal 2 fedelet, Egj warasy azzony Embernel Egj eleketöth smeg 2 aranyas gallerth, az többit meg nem löltök. Azertis Erte lezek, Merth Nagjságodnak, minth kegielmes wramnak Zolgalnj akarok. Erre az dologra, Nagjságos wram, törwenth lattatam, az gjöry byro Ith wolth nalam 6 eskwth polgarral, Nazados wajdakal es tizedesekel, minnyayan tizenketten woltwnk, es Nagj-ságos wram Kromchaj Mattis feleletit meg hallottwk az ellen, ky hazához hoztak wolth az Marhath, Merth azth felele, hogj ahol az marhath meg talaltha, az többitis⁸⁷⁴⁷ oth kereszy. Az gazda, Nagjságos wram, azth felele, hogj w nem tutta hogj gonoz ember woth, es az marha lopotth woth, es w Nala, egj szal szem⁸⁷⁵⁸ maradoth benne. Az töwenth⁸⁷⁶⁹ wgj talalak, Nagjságos wram, hogj 15 Napra harmadmagawal meg eskwgjek, hogj w nem tutta, hogj az marha lopotth legjen, es w nala semy nem maradoth. Ezth akartam te Nagjságodnak tudasara adny, az wtan, Nagyjságos wram, Kromchaj Matyas az Nado-sokhoz⁸⁷⁷¹⁰ semit nem akara felelný egiebet, hanem Chak az w marhajath kywana meg, merth tudom, hogj wk ez marhath el nem loptak, hanem Igaz penzeken wettek. Azerth 183nagjságos wram az marhath, amit meg talaltunk benne, azth meg attwk nekj, az többit-is, Nagjságos wram, ha meg tallalliuk, aztis meg aggywk ebbe az dologbam. Ith wolth, nagjságos wram, safar tamas, az gjöry fw býro, sos tamas⁸⁷⁸¹¹ gjöry polgar, szabo pall gjory polgar, gjöry Mattis gjöry polgar, warga amborusz gjöry polgar, kowacz Imre gjöry polgar. Mas rendre wolth, Nagjságos wram, kowacz löryncz, az kegyelmes⁸⁷⁹¹² rommay Chazar es kjralý w fölsege wizen walo Nazados fw hadnagja gjörbe, woth Is-meg ferencz wajda, ismeg bartha Janos woth wajda es meses Janos, w fölsege wajdaya azis, es tizedes, wizwary pal, chobokaj andras, w fölsegenek wizen walo wice hadnagja. Ezek elet az Zemeliek elöth totth Janos felesegestöl gjöry polgar ten Illien wallast, hogj ez⁸⁸⁰¹³ el wezet marha, kj el wezet, Kromchaj Mattistwl lopta el es hozta el gjöre akaj Mattis. Azerth Nagjságos wram Nagjságodnak ezeth akartam Igenkjnth meg Irni, hogy te nagjságod Erche, kj myath wezet el az marha. Akar⁸⁸¹¹⁴ walloth⁸⁸²¹⁵ Ember, Kromchaj Mattis Jol Esmery az legenth, az kj az marhat el⁸⁸³¹⁶ lopta. Az Wristen tarcha meg te Nagjságodat, Minth kegielmes wramath, Mind azzonjommal w Nagjságával es az⁸⁸⁴¹⁷ Nagjságos Nadasy ferencz wrammal, mind az sok töb Jambor szolgaidal. Ez lewel adattoth⁸⁸⁵¹⁸ gjöryöth, az wy warosban anno domini 1562⁸⁸⁶¹⁹ bodog azzonj hawanak 16⁸⁸⁷²⁰ Napjan.

8714 A *warfal* szó *r* betűje utólag, felülről betoldva.

8725 A szó végi *k* betű másból javítva.

8736 sic! *j*-vel.

8747 A *többitis* után áthúzva: *meg*.

8758 ti. egy szál sem maradt benne. A sem szót valószínűleg a szál első betűjének hatására kezdhette szintén *sz* betű-vel a levél írója.

8769 Az *r* betű kimaradt.

87710 helyesen: „*Nazadosokhoz*” = Naszadosokhoz.

87811 A *tamas* szó *t* betűje *s*-ből javítva.

87912 *keres*-nek írva, fölötte egy végén felfelé kanyarodó rövidítési jellel. Ezt igazolja a címzés hasonló formulája.

88013 Az *ez* szócska *el*-ből javítva, minden valószínűség szerint a következő *el* igekötő hatására.

88114 sic! egybeírva.

88215 A *walloth* szó után áthúzva: *lege*. Talán legény szót akart először lejegyezni a levélíró.

88316 Az *el* igekötő után egy kis *t* betű áthúzva.

88417 A névelő felülről beszúrva.

88518 Az utolsó két betű másból, talán egy *k* betűből átírva.

88619 Az évszám minden egyes számjegyét pontokkal választották el.

88720 A 16-os számjegy két pont közé helyezve.

Kowacz lörjncz, Nagyságodnak Mindenkor hiw Zolgaja.

[*Kívül.*] Ez leuel adassek az Nagyságos kegielmes uramnak, uramnak nadasdý tamasnak, magyar orszagý fő nador Ispannak, fogarasnak örök uranak, az kegielmes Romay chazarnak es kyalýnak fw tanachanak, Ennekem kegielmes nagysagos uramnak kezeben.

184No

2.

Hadiszabályzat (Artikelbrief) a magyar lovas és gyalogos katonaság részére. Felső-Magyarország, feltételezhetően 1566-ban.

ÖStA KA AFA 1577/13/2. fol. 21–25. (Egykorú másolat) Korabeli horvát fordításával együtt kiadta: *Lopašić*, 1884. 65–71.: No XXXVII. és XXXVIII.⁸⁸⁸²¹

Der Hussarn vnd Trabanten

Articl vnnd Kriegsordnung etc.

[1.] Capitaneus teneatur habere centum bonos equites huzzarones, et quantum fieri potest, omnes vel pro maiori parte nobiles et cum bonis equis instructos. Debent item habere thoracem vel loricas et galeam,⁸⁸⁹²² clypeum, hastam, frameam, ensem et clavam sive securim.

[2.] Qui bombardam manulem simul etiam gestare voluerit, eidem licebit uti.

[3.] Item omnes nobiles quicunque habent quinque vel sex, vel plures equos, debent habere equum superfluum, qui ducatur ad manum.

[4.] Item omnes agazones et pueri debent habere bonos equos et iusti valoris, et sufficientes ad portanda arma.

[5.] Item qui habet sex equos in solutione, inter eos debet numerari unus puer armiger, sed infra hunc numerum nemo potest habere puerum, cui fiat solutio. Qui eti-am plures equos habuerit, tum ei ultra non solvetur, nisi ad unum puerum.

[6.] Servi autem et agazones omnes debent esse viri iustae aetatis ad pugnandum apti et non adolescentes et pueri.

[7.] Item agazones omnes debent esse armati ad minimum loriceis, in reliquo vero omnes clypeis, hastis et galeis cum frameis debent esse instructi.

[8.] Quando fit lustratio, omnes nobiles suis armis induti transeant. Qui armigerum habent, is clypeum et hastam cum galea portet.

[9.] Item qui non fuerint sufficienter equis, armis et bonis agazonibus instructi, iis commissarius debeat defectum.

[10.] Ad quemlibet bonum equitem et lustratum solventur in mensem (triginta dies pro mense computandos) quatuor floreni Rhenenses.

[11.] Capitaneo vero de quolibet equite solvetur dimidius florenus Hungaricus pro pecunia mensali.

[12.] Item ad hos centum equites intertenebitur unus vexillifer ac tubicen unus cum duplo stipendio.

[13.] Item si quis aegrotaverit, illius equus cum armis debet ad lustrationem duci et ad illum, sicuti sanus esset, solutio fieri.

185[14.] Defectum equorum et agazonum sive ante hostes, sive ex morbo, vel alio casu contingat, ad proximum mensem semper teneantur restaurare nobiles et alii milites, et de hoc testari debet capitaneus.

[15.] Item omnes, qui capiuntur ab hostibus in honestis dimicationibus, et quae secundum ordinem belli ac⁸⁹⁰²³ ex mandato capitaneorum contingit, illis debent stipendia ad suas personas in castris currere, sicuti si praesentes essent.

[16.] Si autem non sit campestris expeditio, tunc ille, qui sic honeste capitur, per tres menses proxime sequentes curret stipendium et non ultra.

[17.] Item omnes nobiles et alii equites tenebuntur nullos alienos et mutuo accep-tos, vel equos, vel servos, vel etiam arma pro suis in lustratione exhibere sub fide et honore suo.

[18.] Item quoties contra hostes vel ad vigilias, vel aliorum procedendum et exeundum erit, tunc omnes suis

88821 A szabályzatnak egy 1577-ben keletkezett másodpéldánya az Esterházy család levéltárában, a bécsi nagy haditanácskozás (Hauptgrenzberatung) másik letisztított jegyzőkönyvében maradt fenn (MOL P 108 Rep. 77. Fasc. N. fol. 51–55.). Emellett a nürnbergi Német Nemzeti Múzeum Levéltárában is őriznek egy kötetet, a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtár Kézirattárában pedig három közel egykorú másolati kódexet, melyekbe szintén bemá-solták a magyar gyalogos és lovas katonaság hadiszabályzatának latin nyelvű szövegét. A GNM Nürnberg WF Österreich ZR 7670. fol. 170–174. és ÖNB Cod. 8678. fol. 15–18., Cod. 12 660. fol. 18–23. és Cod. 8345. fol. 21–27.

88922 *galem*-ből javítva.

89023 A kötőszó utólag betoldva.

equis et armis et agazonibus instructi esse debent, sicut in lustratione comparuerunt. Nec quisque in motione castrorum et itinere arma sua curribus debet imponere.

[20.] Quilibet debet sub vexillo suo manere et locum et ordinem suum in acie vel agmine non deserere sub fide et honore suo.

[21.] Quilibet etiam sub fide et honore suo tenetur tam diu in castris et ante hostes manere, donec exercitus remanserit, et si quis ex castris sine licentia discesserit, ille, si comprehendetur, capite plectatur, vel etiam in absentem sententia feratur.

[22.] Nemo ad pugnandum vel praedandum e castris exeat sine licentia et mandato capitanei.

[23.] Qui ad vigiliis deputatus non comparuerit, vel inde aufugerit, vel ante tempus abierit, vel equo descendens obdormiverit, vel alioquin vigiliis non debite servaverit, is ex sententia iudicii militaris poena capitali consueta puniatur.

[24.] Nemo in vigiliis et cum in ordine statur et itur, item post excubias eductas cum altero digladietur.

[25.] Item omnes studeant concorditer et amice cum aliis nationibus vivere et quae res suas ad capitaneum deferant, non ipsi vindicent.

[26.] Nemo etiam contra alias nationes concursus et seditionem suscitetur sub poena capitis.

[27.] Nemo, quam diu expeditio duraverit, contra alium veteres quaerelas et iniurias vindicet.

[28.] Nemo cum hostibus communicationem et collucutionem habeat sine permissione capitanei supremi.

[29.] Si quis de consiliis et conatibus hostium vel de prodicione aliqua contra principem et exercitum aliquid cognoverit, et id non detexerit, instar prodicionis habeat.

[30.] Qui ad hostes transfugerit, interceptus vel absens ex iudicii bellici sententia condemnetur.

[31.] Contra subditos et pauperes colonos nemo violentiam vel depraedationem exercere debet sub gravi poena.

[32.] Omnes respectum et obedientiam gerere debent erga supremum belli capitaneum, et maxime etiam erga illum, qui particulariter Hungaris praeficietur et similiter etiam erga suos capitaneos.

[33.] Nemo alteri captivum vel spolium suum violenter adimat.

[186](#)[34.] Omnes iustitiae militaris et communis legibus, exercitiis⁸⁹¹²⁴ obedientes subsint, et personas ac officiales iustitiae nulla iniuria et violentia afficiant sub poena capitis.

[35.] Qui comestum vel victualia caeteris advehunt sub poena capitis non violentur.

[36.] Omnes agazones et servitores apud dominos suos permanere et servire tenebuntur, quam diu castra duraverint, et hostis fuerit praemanibus, et quicumque ex castris a domino suo aufugerit, suspendio plectatur, ubicunque locorum reperitur.

[37.] Nemo alterius servum et agazonem ad se recipiat et retineat sine bona licentia et voluntate domini sui.

[38.] Omnes Caesareae et Regiae Maiestati fideliter, obedientes et prompte inserviant, ac supra dictos articulos observent, sicut nobiles ac militares viros decet. Ad quod quilibet capitaneus principi sub honore et fide sua obligari debet, et a militibus quoque similem obligationem fidei et honoris sub juramento accipiat. Ab illis vero, qui ab hostibus veniunt vel alioqui suspecti, et ab illis maxime, qui ignobiles sunt, debent capitanei juramentum peculiariter accipere.

Der Hungrischen Trabanten

Articulus vnde de Ordine etc.

[1.] Primum singulis centum peditibus capitaneis [sic!] praefieri debet nobilis vel alioqui probatae fidei et militiae vir. Is juramentum quoque particulare praestare debet Suae Maiestati de sua fide, et quod ordinem militiae inter suos milites stricte et severiter observare velit.

[2.] Ad centum pedites debent esse decuriones novem viri militares et probati, et quibus aliqua pignora sint in ditione Suae Maiestatis.

[3.] Milites etiam congregari, quantum fieri potest, a capitaneo et decurionibus tales debent, qui domicilia habeant et versati sint in militia, non vagabundi et rustici.

[4.] Capitanei stipendium erit octo floreni Hungaricales et pro puero duo floreni.

[5.] Decurionis stipendium tres floreni Hungaricales.

[6.] Reliquorum peditum duo floreni Hungaricales.

[7.] Vexilliferi tres floreni Hungaricales et tympanistae totidem.

[8.] Jurabunt milites omnes, quando congregantur et particulariter quilibet, quando ad stipendia venerint, quod velint fideliter servire suae Maiestati in omnibus necessitatibus et periculis, et capitaneis suis esse obedientes et ad omnes functiones et opera militaria esse parati omni tempore et loco, sicuti viros militares decet.

[9.] Item si post expletum mensem aliquot diebus vel una hebdomada solutio tardaverit, et interim illis

aliquid mutuo datum fuerit, quod patienter expectabunt, et non abi-bunt sine licentia capitanei.

[10.] Quod vigilias in dicto tempore diligenter obibunt et non deserent, nec illi digladiabuntur inter se sub poena capitis, et in tempore necessitatis laborare in muni-cionibus et aliis aedificiis, debent esse obstructi.

[11.] Quod omnia furta, latrocinia, depraedaciones iniurias tam in castris, quam in hospitiiis et viis publicis caveant et quod mercatores, qui victualia adducunt, non violent sub poena capitis.

187[12.] Quod cum aliis nationibus pacifice vivant, concursum et sedicionem contra illos non excitent, sed quaerelas suas ad capitaneos suos deferant sub poena capitis.

[13.] Quod cum hostibus nec clam, nec palam ullam tractationem aut comunicatio-nem habeant sub poena capitis.

[14.] Quod prodiciones et alias molitiones contra Suam Maiestatem et exercitum, si intellexerint, capitaneis supremis id manifestabunt aut instar proditorum punientur.

[15.] Quod nemo eorum exhibit extra castra, neque contra hostes, nec ad praedam sine scitu et mandato capitaneorum.

[16.] Quicumque auffugerit ex castris sine licentia capitaneorum, capite plectatur.

[17.] Qui fugam ex acie ante hostes fecerit vel stationem suam dereliquerit, capite plectatur.

[18.] Post vigilias constitutas nemo bombardam in castris eiaculari vel alioqui rumorem et tumultum facere audeat.

[19.] Qui in excubiis obdormiverit vel thesseram oblitus fuerit ex sententia iudicii militaris puniatur.

[20.] Nemo alteri sua spolia aufferat, qui id fecerit, coram iudicio militari plec-tatur.

[21.] Quoties exercitus iter fecerit, omnes apud vexilla sua manere teneantur, ne-que absque licentia capitanei illinc discedere audeant. Nemo cum altero in castris digla-diari audeat. Qui id fecerit ante iudicium constituatur et puniatur.

No

3.

1600. augusztus 18. Rakamazi tábor. Giorgio Basta felső-magyarországi főkapitány az uralkodó parancsára Fáy Istvánt Felső-Magyarország hadbírájává nevezi ki.

ÖStA FHKA Fam-Akt. B–P. 60. (Eredeti) Néhány kisebb elírástól eltekintve helyesen publikálta: *Veress*, 1909. 404–405.: No 540.

Nos Georgius Basta, Dominus de Swlth, Eques Auratus, Sacrae Caesareae Regiae-que Maiestatis ac Hispaniarum Regis Consiliarius Bellicus, necnon officii Generalis Capitaneatus Superioris Hungariae Administrator etc. Universis et singulis magnificis, generosis, egregiis, nobiles ac strenuis viris N. et N., Sacrae Caesareae et Regiae Ma-iestatis quorumvis exercituum equestrium et pedestrium finitimorum ac campestrium Hungariae nationis Capitaneis, ViceCapitaneis, Praefectis, Ducibus, Centurionibus, Decurionibus eorumque Vicesgerentibus et aliis quibusvis militaris ordinis hominibus sub iurisdictione nostra existentibus, praesentem notitiam habituris, amicis nobis obser-vandis. Salutem et officii nostri commendationem. Notum facientes, quod nos ex man-dato praefatae Maiestatis Caesareae, domini nostri clementissimi,⁸⁹²²⁵ egregium dominum Stephanum Faÿ in Judicem bellicum huius superioris Hungariae nomine Suae Maies-tatis, autoritate officii nostri, cum perfecta officii sui plenitudine et dignitate ordinave-rimus et constituerimus. Eapropter Dominationibus Vestris et Vestrum⁸⁹³²⁶ singulis, 188modernis et futuris, praesentem notitiam habituris, nomine Maiestatis Suae ex officio harum serie firmiter committimus et mandamus, quatenus memoratum dominum Ste-phanum Faÿ a modo deinceps pro vero, legitimo, perfecto et nomine Maiestatis Suae delegato harum Superiorum partium Judice bellico agnoscere, habere et reputare, eique iuxta officii sui dignitatem omnem reverentiam et existimationem praebere et tribuere velitis, nec quisquam sub decreta poena contra officii sui dignitatem aut personam suam, utpote Judicis bellici quippiam palam vel occulte moliri ausit; verum eum pro integerima atque sufficienti eius officii persona habere et reputare velint, debeantur et teneantur. Nec secus facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in castris ad Rakomasz 18. die Augusti anno Domini 1600.

Basta

No

4.

1608. március 8. Kassa. Forgách Zsigmond és Dóczy András Felső-Magyar-országra kiküldött királyi biztosok Semsey Miklós újonnan kinevezett hadbíró beiktatá-sát a hajdúk zavargásai miatt békésebb időre halasztják.

MOL P 86 S. I. 81. No 81. fol. 98–99. (Eredeti)

Nos Comes Sigismundus Forgach de Gyemes, Judex Curiae Sacratissimi Principis ac domini, domini Rudolphi Secundi Romanorum Imperatoris, semper augusti ac Ger-maniae, Hungariae, Bohemiaeque etc.

89225 a *clementissimi* előtt áthúzva *observandissimi*.

89326 A *Vestrum* szó *Vestris*-ből átírva.

Regis, Archiducis Austriae, Ducis Burgundiae, Comitis Tyrolis etc. Neogradiensis et Andreas Doczÿ de Nagy Luche, Barsiensis Comiti-tatum Comites, eiusdem Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarii ac in partes Regni Hungariae Superiores delegati Commissarii, etc. Memoriae commenda-mus tenore praesentium significantes, quod generosus ac egregius dominus Nicolaus Sempsey nostri in praesentiam veniens praesentavit nobis literas Serenissimi Principis, Matthiae Archiducis Austriae etc., domini nostri clementissimi, in quibus benigne man-dat Sua Serenitas, ut eundem dominum Nicolaum Semsey, cui officium Judicis bellici benigne contulisset, more solito installaremus eique⁸⁹⁴27 certum et condignum salarium decerneremus. Nos quidem, prouti etiam tenemur, mandato Suae Serenitatis iuxta conti-nentiam eiusdem libenter obtemperassemus, verum certis de causis, praesertim vero ob praesentem Haydonum tumultum negotium id ad pacatiora tempora differendum censuimus, hac interposita conditione, quod quamprimum Dei beneficio exorti Haydo-num tumultus sedati fuerint pacatiusque tempus sese obtulerit, sive nos, sive futuri Suae Maiestatis Commissarii et Generales iuxta benignum Suae Serenitatis mandatum non solum praenominatum dominum Nicolaum Semsey in officium Judicis bellici consti-tuere, verum etiam de certo salario eiusdem convenire, totumque id negotium debitae executioni demandare teneamur, debeantque et teneantur, prouti eundem assecuramus et certificamus, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Actum Cassoviae die octava Martii anno millesimo sexcentesimo octavo.

189Comes Sigismundus Forgach
de Gjmes m. p.

Andreas Doczy Comes
Comitatus Barsiensis m. p.

[Kívül:] No 11. Installationis testimonium Nicolai Semsey in Judicem Bellicum.

No

5.

1609. március 19. Kassa. Mágochy Ferenc felső-magyarországi főkapitány oklevele a felső-magyarországi hadiszék helyreállításáról és a hadbírószági kar beiktatásáról, illetve fizetésének elrendeléséről.

MOL E 210 Militaria. 43. t. No 12. (Eredeti)

Nos Franciscus Magochÿ, Comitatum Beregiensis et de Thorna Comes ac Sacrae Regiae Maiestatis Consiliarius et partium Regni Hungariae superiorum Generalis Capi-taneus. Damus pro memoria, quod quandoquidem sua Maiestas Regia, dominus noster clementissimus, per specialem suum mandatum nobis benigne iniunxerit, ut postposita omni mora de restauranda suae Maiestatis sede bellica hic, in superiori Hungaria, sta-tim et de facto provideremus, suaque Maiestas Regia offitium iudicatus eiusdem sedis generoso domino Nicolao Semsey gratiose contulerit. Pro eo nos etiam benigno suae Maiestatis mandato, uti par est, in omnibus obedire volentes eundem Nicolaum semsey in offitium praememoratum iuxtaque continentiam eiusdem suae Maiestatis mandati, eidem in Assessores generosos dominos Sigismundum Bellenj, Joannem Munkachÿ, Sigismundum Semsey et Casparem Balogh, in notarium vero Joannem Geörj, cum antiquis tam dicti domini Judicis, quam dominorum Assessorum et Notarii salariis et solutionibus eligendo et constituendo acceptavimus, ab iisdemque praesentibus non-nullis nobiles iuramentum⁸⁹⁵28 exaudivimus. Domino igitur administratori proventuum Regalium in superiori Hungaria perceptorique eorundem ex proventibus regalibus tam praefato domino Judici, quam praenominatis dominis Assessoribus et iurato notario dic-tae sedis suis semper temporibus solutiones eorum in suis salariis iuxta antiquum usum praestare solitas eisdem solvendis⁸⁹⁶29 comittimus. Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in Libera ac Regia Civitate Cassoviensi 19 Martii anno Do-mini millesimo sexcentesimo nono.

Franciscus Magochy m. p.

[Kívül:] Constitutio Sedis Bellicae. Anno 1609. [egy másik kéztől:] Collatio officii Judicis Bellici.

190No

6.

1636. szeptember 11. Kassa. Lánczy Gergely felső-magyarországi hadbíró beiktatási esküje.

MOL E 211 Series I. Fasc. 8–9. fol. 743–744. (Eredeti)⁸⁹⁷30

En Lanczi Gergely esközsem az eleő Istenre, Attÿara, Fiura és Szent lelekre, hogÿ az hadi birosaghnak ream bizot Tisztiben és egyeb dolghokbanis Csaszar es Koronas Kiraliunknak eő Fölseghenek hiuen szolgállok, az előttem perlő szemelieknek, mind szeghennek, bodoghnak, az én tehetseghem szerénth igaz és Isten

89427 Az *eique* után egy *de* szókezdet (vö. *decerneremus*) kihúzva.

89528 Vö. a No 6. alatt közölt eskü szövegével.

89629 A szó vége egy felismerhetetlen alakból áthúzással javítva.

89730 Három esztendővel később Berényi Zsigmond, majd 1649-ben Kékedy Balázs szinte szó szerint ugyanezt az esküszöveget mondta el beiktatásakor. 1639: MOL E 211 Series I. Fasc. 8–9. fol. 776. és MOL E 210 Militaria. 121. t. No 15.; ill. 1649: MOL E 211 Series I. Fasc. 10–16. fol. 136–137.

szerénth valo töruennieket szolgálhatok, és azokban sem baratsaghoth, sem felelmet, sem aýandekot nem nezek. Isten Enghem ugý segellien. Actum Cassoviae die 11. Septembris anno Do-mini 1636.

Idem Gregorius Lanczy.

[Kívül:] Reversales Gregorii Lanczy Judicis bellici. Anno 1636.

No

7.

1648. február 18. Munkács. I. Rákóczi György erdélyi fejedelem Vass Mihályt az úgynevezett „hét magyarországi vármegye” (Borsod, Abaúj, Zemplén, Szabolcs, Bereg, Ugocsa és Szatmár) végvári katonáinak és a szabad hajdúvárosok hadi bírójává nevezi ki.

MOL F 1 XXII. köt. fol. 60–61. (Királyi könyvbeli másolat)

Judicatus Bellicus pro Generoso Michaele

Vas de Cassovia.

Nos Georgius etc. Memoriae etc. Quod cum nos nihil nobis antiquius esse censeamus, quam ut universos et singulos praesertim vero illos, qui paternae nostrae clementiae et benignitatis memores, non modo obsequiosa animi sui documenta, verum debitam etiam fidelitatem nobis exhibuerunt, promoveremus.

Clementer igitur considerantes generosum quoque Michaelem Vas de Cassovia, ab eo toto tempore, quo divino nutu et auxilio harum partium superioris hungariae directionem⁸⁹⁸31 suscepimus, eo nobis exhibuisse fidelitatis et obsequiosi animi specimina, ut nequeamus, eundem peculiaris benignitatis nostrae argumento in ipsum collatae, in ulteriorem etiam fidelitatem nostram non devincire. Cuius rerum etiam gerendarum, sufficiente peritia benigne⁸⁹⁹32 191perspecta, eundem in ordinarium Judicem bellicum Universorum praesidorum nostrorum uti et Liberos Hajdonum in Septem Comitatibus hungariae vigore diplomatum nobis per Sacram Cezaream Regiamque Maiestatem concessorum (salva tamen auctoritate illustrissimi Sigismundi Rakoci, filii nostri charissimi, eorundem Septem hungariae Comitatum Suppremi Generalis, sed et reliquorum officialium nostrorum hactenus observata permanente) clementer eligendum et nominandum esse duximus. Dantes et concedentes eidem omnimodam auctoritatem in ea functione omnes et quas libet causas in dictis praesidiis nostris ac in medio Liberos Hajdonum ratione quoruncunque negotiorum subortas, tam coram se movendas, quam vero per viam appellationis in sui praesentiam deducendas, dirimendi, discutiendi, adjudicendi et debitae executioni demandandi ac circa administrationem juris omnia ea agendi, quaecunque ex usu et consuetudine antiquitus ac etiam per⁹⁰⁰33 praedecessores hos ordinarios videlicet Judices bellicos, observata esse dignoscantur, prout eligimus, nominamus, damusque et concedimus conditione sub praemissa, praesentium per vigorem. Quocirca vobis universis et singulis, spectabilibus, magnificis, generosis, egregiis et nobilibus strenuisque Suppremis et vice Capitaneis, Castellaneis, Ductoribus, Centurionibus, Decurionibus, Vexilliferis, Judicibus, Juratis quarum libet Arcium et praesidorum nostrorum Oppidorumque Hajdonicalium in praenotatis Septem hungariae superioris, ditionis videlicet nostrae Comitatibus existentibus,⁹⁰¹34 residentibus, cunctis etiam aliis, quorum videlicet inter est vel intererit, clementer harum serie comittimus et mandamus, quatenus annotatum Michaelem vas, pro ordinario Bellico Judice agnoscere et reputare suo officio omni ea auctoritate, quae praedecessores Judices Bellici pollebant defungi, debetam honorem eidem exhibere et omnia necessaria media ad exequendum praemissum munus suum requirenda praestare et administrare modis omnibus debeat et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus etc. Datum in Arce nostra Munkacziensi die decima octava mensis Februarii, anno Domini millesimo sexcentesimo quadragesimo octavo.

No

8.

1648. március 2. Kassa. Vass Mihálynak, I. Rákóczi György hadbírájának beiktatási esküje.

MOL E 210 Militaria. 121. t. No 39. (Eredeti)

En Vass Mihály Esküszöm az eleő Istenre, kj Attia, Fiu, Zent Lelek, Tellies Szent Haromsagh egi Isten, hogy az Hadj Birosaghnak Tisztiben es egieb eő Nagyságától Vronktul vagi eő Nagysága szerelmes Fiatul, Tekentetes es Nagysághos Rakoczi Sigmond Vronktol, ugi mint Plenj Potentiarius es Vice Locumtenensetül, auagy Nemes Camorajatul ream bizatando dolgokbanis, az Meltosaghos Rakoczý Geörgý Vronknak, Isten keyelmessegebül Erdelj Feiedelemnek, Feösső Magyar Orszagh Vranak es Szeke-liek Ispannianak, az en keyelmes Vramnak, ugi mint igaz hiuehöz es szolgálaihoz illik, hiuen es Tekelletesen szolgálók mindenekben. Barattianak Barattia, jo akarojanak jo 192akaroja, ellenseghenek ellenseghe lesznek, mindenekben elömenetelere vigiazok, karat el Tauosztatom. Ha mj eő Nagysággha ellen valo artalmas

89831 A *directionem* szó *directiones*-ből javítva.

89932 A szó közepi *i* betű *e*-ből átírva.

90033 A *per* előjárószt *prae*-ből írták át. Vö. az ezt követő *praedecessores* szóval.

90134 Az *existentibus* után egy áthúzott *adjacentibus* szó olvasható.

dolgokat, híreket vagi czelekedeteiket s gonosz igiekezeteiket ertek vagi hallok, fideliter eő Nagyságának, vagi eő Nagy-sága után leuő feő feő Tiszteknek auagi az Nemes Camaranak Ideien ertesere adom es el nem Titkolom, es Tehetseghem szerint ellene igiekezem allanj. Minden en elöttem peörleő szemelieknek penighlen, mind szegéninek, boldoghnak, az en Tehetseghem⁹⁰²35 szerint igaz es Isten s Orszaghonk Törvenie es Articulusj szerint valo Töruenieket szol-gáltatok, azokban sem Baratsaghot, sem felelmet, sem ajandekot es semmi egieb respec-tusokat nem Nezuen. Kire az Igaz Isten engemet ugi seghellien. Actum Cassoviae die 2 Martii Anno 1648.

Vass Mihaly m. p.

[*Kívül:*] Reversales Michaelis Vass Judicis bellici, anno 1648.

No

9.

1662. november 23. Veszprém. A veszprémi seregszék („vitézlő törvényszék”) felmentőlevele Szalai Mihály, a győri jezsuita kollégium jobbágya számára.

MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 16. (Eredeti)

Mý Laskoi Andras, Csaszar Urunk eő Fölsege Beszpremi Veghazanak Vice Capi-tannia es ezen vitezleő törveni-szeknek biraia es töb hitős Assessorok. Adgyuk tudasok-ra az kiknek illik, hogy ez jelenvalo 1662 eztendőben Kis aszoni havanak harmjncz-egyedik napian Papan lakozo Csabi Gergely nevű katona, Nemes ember, citaltatta volt törvenihöz mast Sandoron lakozo Szalai Mihalyt, a Giőri Collegiumbeli tiszteletes Pater Jesuitak jobbágyiat, akarvan keresny szolgália halalaert. Mely Csabi Gergely ugy vagyon, vallot procatort mi elöttünk, de a pört felben hagyvan, tsak egyszer sem iőt rea a tör-venire, sem penigh procatort nem fogadot, noha Beszpremi Fő Capitani, Jagacsics Peter Urunk, ket avagy három izbennis certificalta a terminusrol. Szalai Mihaly penigh procatoraival, ugymint Zaborszki Miklos Urammal, minden terminuson comparealt, es cum protestacione kivanta, hogy eő keszen leven, Csabi Gergely adgia be actioiat, vagy feleltessen hozza, ha a pört prosequalny akarya. Kivaltkeppen három vagy negy termi-nusokon procatora által protestalt serio Szalai Mihaly, kivanvan Absolucionalist. Mastannis azert utolso terminuson, ugymint huszonharmadik napian szent Andras ha-vanak, viszont uyonnan protestalvan, kivanta az Absolucionalist, alletvan procatora által, es orszagunk törveniet forgatvan, hogy Actore non comparente, Reus ipse absolve-retur. Kinek melto es illendő kivansagat megh tekintven, communi consensu et sana deliberacione, adtuk Szalai Mihalynek pro futura cautela ez Absolucionalis levelünket, hitős Notariusunkal le jratvan, s petsetinkel es kezünk jrasavalis megh erőssetven. Ac-tum Weszpremi die 23 Novembris anno Domini millesimo sexcentesimo sexagesimo secundo praeinserto.

¹⁹³Laskoi Andras m. p.

Lecta, publica et extradata de
sede Judiciaria militari,
per me, Martinum Hegedűs
Juratum Notarium m. p.

Coram me Gregorio Vincze m. p.

Coramme⁹⁰³36 Georgio Bartakouicz m. p.

Coram me Francisco Horvath m. p.

[*Kívül:*] Litterae Absolutionales pro provido Michaeli Szalai velut Incatto contra egregium⁹⁰⁴37 Gregorium Csabi, ut Actorem.

[*más kéztől:*] Salay Mihalis absolutionales subditi collegii in Wesprimiensibus bonis circa homicidium.

No

10.

1668. október 27. Nagyida. Csáky Ferenc felső-magyarországi főkapitány idézőlevele az elkövetkezendő kassai hadiszékre Sennyey Ferenc kállói kapitány számára.

MOL P 71 Fasc. 265. (119. cs.) fol. 187–188. (Másolat)⁹⁰⁵38

Spectabilis ac magnifice domine et frater observandissime.

Jollehet az két hatalmas Császárok között nagy keőltséggell, sok fáratsággal és nehezen megh szerzett szép Békességűnknek kezdetitűll foghva mindenkor kemény parancsolatok általl tilalmaztattanak az mi kegyelmes Vrunktul eő Felségétűll, s enis sok izben megh parancsoltam az véghekre, s kegyelmeteknek is,

⁹⁰²35 A *Tehetseghem* szóban az utolsó két szótag (*seghem*) utólag, felülről beszúrva.

⁹⁰³36 sic! egybeírva.

⁹⁰⁴37 Az *egregium* után áthúzva: *Michael*. Vö. Szalai Mihály keresztnévvel.

⁹⁰⁵38 Az irat fogalmazványa ugyanebben a csomóban található: MOL P 71 Fasc. 265. (119. cs.) fol. 253–254.

hogy az Csaták megh szünnén, az Teöreököknek semminemü boszantásokkal ok ne adattatnék az Békességnek bontogatására. S kegyelmedis az eő Felsőge vég házához tartozó magha bottya alatt valokat oly Zabolában s tilalomban tartaná, hogy semmi efféle ellenkező dol-gokban magokat ne avatnák. Meghis azomban megh nem irhatom⁹⁰⁶39 kegyelmednek, minemü sok felöl valo szántalan panaszokkal terhelyenek naponként,⁹⁰⁷40 s latvan az Teő-reöknek es az Erdelyi Fejedelemnek eő Nagyságanakis nagj fenyegetődzésit, kellet vala bizonyos Inquisitiokat peragaltatnom, az véghe, hogy az közönséghe jora, megh mara-dásunkra s az békességnekis megh tartására nézve, az gonoszok megh büntettethet-nének, s az nyomorult holdoltsághe szegénységhe (a mint im majd semmivé tétetik, ha eleit nem veszük) se pusztittatnék tellyességgel el az praedálok miatt. S Constalvan 194előttem Jambor Thamásnak, Márcsa Janosnak, Hodos Mihálynak es Bodonyi Janosnak is az Edictum ellen valo bekesség bontogatások, keresztyén holdoltsághe valo rablá-sok, sarczoltatások, marha hajtások, praedálások, gyilkosságok, Tolvajlások, megh parancsoltam volt kegyelmednek, hogj eöket megh fogdostassa, es citaltatván a mult Hadi székre, statualtassa. S igaz hogj megh nevezett Jambor Thamást, és Marcsa Janost meghis foghtatta vala kegyelmetek, s jollehet Jambor Thamást kezességennis kérte teöllem ki bocsattatni, de megh kezésítés nélkül, mind a ketteő csak el szaladt az rab-sághbull. Noha olyan nevezetes gonoszteveőt nem kellet volna imitt amott jartatni, hanem kemeny rabsághban s io gondviselés alat tartatni. Azomban nemis Citaltatvan, az megh irt négy Malefactorok közzül eggjkét sem statualtatta kegyelmetek, s mais szabadon és büntetes nélkül vadnak. Ismet Committaltam vala kegyelmednek, hogy az Huszain Agha fel vereöit, kiert Zaththmar varmegjeben rablottis az Teöreök; es az Varadi Teöreökeök 18 feő Lovainak aranyas, és ezüstös szerszámmal valo el hozoit, mint békesség bontokat ki kerestesse, s akiket lehet, megh fogattassa; Es az Louakat, s szerszamokatis ki cirkalván, valamit benne elöl kerithet, az Teöreökeknek viszá adá-sára kezemhöz szolgáltassa. De sem edgyikét, sem masikát kegyelmed nem cselekedte, seöt azon Teöreökeök Louaiban, es szerszámokban résztis veött magának. Véghezetre, az Varkonyi Templomnál valo Teöreökök fel verésétis, keötelességhe ellen kegyelmed megh nem irta, s értésemre nem adta.

Mind ezekreöll annak okaért, és ezekben Constalo inobedientiajért, hogj kegyelmed Teörvényessen szamott adgyon s Teörvéntis vegjen, rendeltem kegyelmednek Cas-sára az jöuendeő Karacson havanak Tizedik napját teöb keövetkezendeő eléghséghe napokkal edgyütt.

Kegyelmedet azért per praesentes Citalom, Certificáalom s Tisztem szerént intemis, hogy kegyelmed a megh irt napra s nevezet helyre⁹⁰⁸41 personaliter Compareallyon, s a megh irt dolgoknak parancsolatim ellen valo el mulatásáruul s ezekben valo engedetlen-ségheööl számadózvan, megh felellyen. Egyeb irant vagj Compareál kegyelmed, vagj sem, ahoz alkalmaztatom magamat, a mit az Istenes Igasságh fogh dictalni. Isten eltesse kegyelmedet jo egesseghben. Datum in Nagj Ida die 27. Octobris anno 1668.

Spectabilis ac magnificae Dominationis Vestrae

frater ad serviendum paratus

[A lap legalján:] Sennyei ferenc Uramnak.

[Kívül:] Sennyei Ferencz Uramnak irt Citatio, hogi e jeöuendő Hadi széken Com-parealuan, jnobédientiajáról Törvényesen számot adgyon. Ex Nagj Ida 27. Octobris⁹⁰⁹42 1668.

195No

11.

1669. január 8. Kassa. Buzafalusi Szentpéteri István ideiglenesen megbízott hadbíró idézőlevele a felső-magyarországi hadiszékre valamelyik hajdúváros számára.

MOL P 71 Fasc. 265. (120. cs.) fól. 145. (Fogalmazvány)

Szolgálatomot aianlom kegyelmeteknek.

Isten minden üduességhe Lelki Testj iokkal algya megh kegyelmeteket szivbul kéuanom.

Meltosaghos Fő Generalis Urunk eő Nagyságha⁹¹⁰43 bizonyos okokra és Causakra nézue akaruan⁹¹¹44 Hadi Szekele Celebráltatni, Parancsola eő Nagyságha, hogy kegyelmeteknek tudtara és értéssere adgyam s eczersmind Certifjallyam is kegyelmeteket Hadi Biroi autoritassom szerént, kegyelmetek pro die 29⁹¹²45 praesentis mensis Januarii, itten Nemes szabad kiraly Kassa Varossaban, Nemes Abauy Varmegyében, az Mi

90639 A szó vége javítva.

90740 A *naponként* után egy olvashatatlan szó törölve.

90841 Ezután áthúzva: *sub amissione officii*.

90942 *8bris* alakban rövidítve.

91043 A *Nagyságha* után áthúzva: *Parancsolatty*.

91144 Az *akaruan* után áthúzva: *itten Kas[sán]*.

91245 A 29-es számjegy 28-osból javítva.

kegyelmes⁹¹³⁴⁶ Csaszar⁹¹⁴⁴⁷ és koronas⁹¹⁵⁴⁸ kiraly Urunk eő Fölseghe hazanal, ugmint azon haznal, azhol Fő Generalis Urunknak eő Nagysággha residentiaia⁹¹⁶⁴⁹ Vagyon, compareallyon, és kegyelmetek szekén Perlekedők Appellalt Causaitis akkorra hozza fel magaua, lészen reuisioiok. Azomban azon⁹¹⁷⁵⁰ személyeknek is, kik kegyelmetek⁹¹⁸⁵¹ között laknak s Vadnak, ezen Terminust értessére adgya. Azkiket eő Nagysággha ez elmúlt hadi Szekre Citaltatot uala,⁹¹⁹⁵² tudua legyen⁹²⁰⁵³ eő kegyelmeknél, és⁹²¹⁵⁴ akkorra compareallyanak,⁹²²⁵⁵ mert töruey és igassagh szolgaltatik felőlők. Secus sub iam statuta in sede iudiciaria bellica paena non facturi. Datum Cassoviae die 8. Januarii anno 1669.

kegyelmeteknek Jo⁹²³⁵⁶ akaróia, barattyá szolgal

Substitutus Hady Biro

Buzaffalusi ZentPeteri Istvan m. p.⁹²⁴⁵⁷

196No

12.

1531. május 21. Esztergom. A Visegrádra küldött királyi biztosok és követek jelentésének részlete I. Ferdinándhoz az esztergomi spanyolok lázadásáról és az abban részt vett egyik katona lánzsafutásáról.

ÖStA HHStA UA Fasc. 17. Konv. 5. 1531. Mai. fol. 99. (Eredeti)

Von wegen der Mewttere y dicz Sloß Gran geben wir Eur Maiestät weytter Zuuer-nemen, das wir den 18 tag diss Monets, so wir hie, von der hanndlung von Plinttenpurg khomen, den Spanyer widerumben guettlich fragen lassen, welher aber, auf seiner voriger mainung beliben, haben wir Ine den volgennden tag furgestellt, vnd durch die Spieß lauffen lassen, daselbst Er gestorben Vnd sein Schuldt bezallt. Vnd biß aufs lesst in dreyen peychten vnd Zu vil mallen, auf ainer mainung beliben, Allain wie Ime der phaff daz khreucz aus der hanndt genomen, vnd vnder die Spyeß lauffen sollen, het Er gesagt, was Er bekhennt, daz hab Er aus martter vnd pein gethon, solhes ist vns aber nit Zustundan angeZaigt worden, darumben haben wir den husszarn auch peinlich, aber nit so gar häfftig fragen lassen, dann wir die Maister nit gehebt, die Ime seine Arm wider einrichten khunntten, der aber noch nichts bekhennt, allerErsst ist vns vergebenlich angeZaigt, als sol der Hyspanier solhe redt gethon haben, derhalben wir den hyspani-schen hauptman vnd priesster Zuegesprochen, die solches auch also sagen, der haupt-man aber vermaint Er hab daz aus forchtn des Todts gethon.

No

13.

1697. augusztus 23. Kostheimi tábor. Bádeni Lajos Vilmos örgróf utasítása Ferdinand Augustin Habereiner győri német soltész számára.

SNA Esterházy, cseszneki lt.44. d. fol. 459–461. (Egykorú másolat)

[Kívül:] Instructions Puncta.

Vor dem Raaberischen Kriegs Gerichts und Regiments Schuldheisen Herrn Ferdi-nand Augustin Habereiner, Von Ihro Hochfurstlichen Durchlaucht Prinz Louis Merg-grafen von Baaden.

Instructions Puncta.

Vor dem Raaberischen Kriegs Gericht- und Regiments Schuldheisen Herrn Ferdi-nand Augustin Habereiner. 1mo. Wird derselbe die Gottliebende Justiz und Gerechtigkeit Männiglich nach besten seinen Verstand und Vermögen, ohne Vnterschaid oder ansehen deren Persoh-nen, dergestalten administrieren, und sonsten in alle weeg deme Ihme anvertrauten Ambt Vorstehen, wie es Einem Ehr- und Gewissen liebenden AmbtMann anständig und Gezimmet, und Er ein solches in seinem Gewissen Vor Gott und Vor Uns Zu Verant-worthen

197getrauet, auch auf daz sich dargegen niemand mit fueg und billichkeit Zu beschwören habe.

2do. Würdet Er, Schuldheis die vor sein Ambt Vorkommende Strittigkeiten nach ausweisung Kayserliches Article Brief, und sonsten ausgegangen Generalien, auch des orths herkommen und gewohnheit, oder in

91346 A *kegyelmes* után áthúzza: *koronas*.

91447 A *Csaszar* szó *Kira[ly]*-ből átírva. Vö. a hamarosan következő *kiraly* szóval.

91548 A *koronas* szó utólag, felülről betoldva.

91649 A *residentiaia* szót az áthúzott *lakasa* fölé írták be.

91750 Az *azon* szó *azmar*-ből javítva. Utána pedig áthúzza: *ide*.

91851 A *kegyelmetek* szó végén egy *-nél* rag áthúzza.

91952 A *uala* szó *uolna*-ből javítva.

92053 A *legyen* után hosszan áthúzza: *ezen Terminus eő kegyelmeknekis*.

92154 Az *és* kötőszó utólag beszúrva.

92255 A *compareallyanak* után a következő szavak áthúzza: *itten, mertha compar*.

92356 A *Jo* jelző után áthúzza: *akarattal szolgal*.

92457 Buzafalusi Szentpéteri István sajátkezű aláírása helyett eredetileg csak *Buzaffa etc.* állt a levél végén.

Casibus, wo die leges Communes patriae und usus erlangten, denen allgemein-beschriebenen Rechten nach, getreulich entschei-den, und Männiglichen schleinig, Zu recht und billichkeit Verhelffen.

3tio. Keine Partheÿ gegen der ihme Zuegefüegten Kayserlichen Tax-ordnung, und was sonst bey denen Schuldheisen-Ambtern, oder dorth selbstens alters halber herkommens und gewohnheit ist, weder selbstens beschwören, noch durch seine Vnter-habende beschwören lassen.

4to. Da einige in Verhafft gerathen, so würdet Er, schuldheiß denen selben, mög-licher schleine nach, den behörigen Process Formieren, oder, da die Causa nit releuant befunden wurde, ne quis incesto Carceres Squalore gravetur, cuique Deus vindex est, mit Zueziehung ein- und anderer der Guarnison ober- und unter Officier auch der ord-nung nach abgelegten votis entlassen, oder da

5to. Einige leib oder lebens Straff erkennet wurde, so hat Er, Schuldheiß den Pro-cess förmlich Zu instruiren, und mit einen Rechtlichen guetachten ad ratificandum immediate an Vns, oder die Substituirte Administration einzuschickhen, und hierüber der Confirmation Zu erwarthen, mittler weill aber das Vrtheil in geheimb Zuhalten, auch darob Zuseÿn, das gegen Geleiste pflüchte keiner aus dem Gericht schwätze.

6to. Die Ambts Canzleÿ belangend, so solle er, Schuldheiß darob seÿn, daz Von dem gerichtschreiber ein reines Prothocoll gehalten, auch alles getreu und fleissig eingetragen, die Registratur widerumbhin aufgericht, und alles beÿm Ambt in Gueter ordnung gehalten werde, und damit

7mo. die Partheÿen, so etwas Vorzubringen, und Zu klagen, oder Von der Canzleÿ was Zu erheben haben gebührend angehört, und expediret werden; so würdet Er, Schuldheiß die ihme Subordinirte beampte, gleich wie selbe mit allem gehorsamb an ihme Verwisen seÿnd, Vnter andern auch dahinn anhalten, daz die Ambts-Stuben Zu gewissen Stunden geöffnet, und besessen, und männiglich gebührender beschaid willig-lich ertheillet.

8vo. hat der Schuldheiß forderist dahinn Zusehen, das Vor allem die wollfeilkeit Zum besten des gemeinen weesens eingeführet, aller wucherlicher Verkauf abgestellt, Zucht und Erbarkeit erhalten, die Verdächtig- und Sträffliche Persohnen aufgesucht und eingezogen, auch nichts unterlassen werde, wodurch Gottes gerechter Gorn [?] Verhüettet, und des gemeinen weesens beste promoviret werden kann, wie dann der Profoss und Marckrichter, welche ohne deme mit Respect und gehorsamb an ihme, Schuldheisen angewisen seÿnd, seinen Ambts halber thuenden Verordnung den schuldigen Vollzug in alle weeg Vnweigerlich leisten werden und sollen.

9no. hat Er, Schuldheiß und dessen Subordinirte ihre dependenz allein von Euren Hochlöblichen HoffKriegs Rath, dann Uns alß Gubernators, und Substituiret, oder fehrrers etwa denominirenden Administration Zunehmen, und der Herr vice general, und der teutsche Commendant aber, welche die bey Ihnen Vorkommende Partheÿen Simplificiter an das Schuldheisen Ambt Zu weisen haben, Ihme, schuldheisen auf erforenden fahen [?] und dessen ansuchen die Vnweigerliche Assistenz leisten, auch weder Ihm, noch dessen Subordinirten in ihren Amtshandlungen Verhinderlich seÿn.

198Schlüsslichen den Rang belangend,⁹²⁵58 so lassen wir es bey Vormahlig in sachen ergangenen Relationen in alle weege Verbleiben, daz Ihme, Kriegs Gerichts Schuld-heisen der Rang alß ältisten Hauptmann, so wohl inn-, alß ausser gerichtsbühre, und er gleich Vormahlen also Von Männiglichen Respectiret werden solle.

Signatum Hauptquartier Kostheim den 23ten Augusti 1697.

L. S. Louis von Baaden

1992.

Archontológia

(Fejezet egy leendő végvári archontológiai lexikonhoz)

Amikor mintegy két esztendeje hozzáfogtam az alább közreadandó archontológia elkészítéséhez, őszintén megvallom, magam sem gondoltam, hogy vállalkozásom ilyen terjedelmes összeállítást eredményez majd. Noha céloim elsősorban az volt, hogy képet kapjak arról, kik töltötték be a főkapitányi hadi- és végvári seregszékek bírói, jegyzői stb. tisztét, emellett már a kezdetektől fogva vizsgáltam a végvári „jogtudó értelmiség” egészét is. Ennek megfelelően egy olyan adattár összeállítására tettem kísérletet, mely – a később előkerülő adatok hozzáfűzésével – az egykor bizonyosan elkészülő törökkori – *Benda Kálmán* által már 1972-ben szorgalmazott⁹²⁶1 – archontológiai lexikon egyik fejezetét képezheti.

A XVI–XVII. századi magyar végvárrendszer történetéről ugyan bőséges irodalom született, mégis olyan alapvető összefoglaló adattárak nem állnak rendelkezésünkre, mint a végvidéki és kerületi generálisok vagy a nagyobb végházak kapitányainak jegyzéke. *Nagy László* ugyan 1978-ban elkészítette a *Hiresebb végvári*

92558 A *belangend* szócska elején javítás látható.

9261 *Benda*, 1972.

tisztek és katonák (1593–1699) jegyzékét,⁹²⁷² de munkája – a kiadó által előírt követelményeknek megfelelően – inkább csak népszerűsítő jellegűnek tekinthető. Noha archontológiájának alfabetikus rendszere mintegy mutatószerű használatra kiváló lehetőséget nyújt, adatai forrásmegjelölés hiányában olykor igencsak megkérdőjelezhetők, és ami a nagyobb problémát jelenti, ellenőrizhetetlenek. A levéltári és szakirodalmi hivatkozások feltüntetése ugyanis éppen a végvári tisztségviselők esetében tűnik különösen szükségesnek. A végvárrendszer kutatója számára ugyanis nem áll rendelkezésre olyan homogén jellegű forrásanyag (kivéve talán a bécsi Hadilevéltár-ban őrzött haditanácsai mutatókönyveket), mint amilyen a magyar kincstári igazgatás archontológiáinak összeállítóját, *Fallenbüchl Zoltánt* segítette. A forrásanyag rendkívüli szétszórtságából következik, hogy összeállításom korántsem lehet teljes. Nem vállalkozhattam ugyanis a több száz kötetnyi említett Protokolle des Wiener Hof-kriegsrates átnézésére, pedig bizonyosan számos érdekes – elsősorban a magyar hadszíntéren szolgáló idegen katonaság hadi bíraskodására vonatkozó – további adat került volna elő. Úgy vélem, kísérletem mégis roppant tanulságos volt, hiszen meggyőződhettem arról, hogy számos végvárunk esetében – habár gyakran jelentős mennyiségű kiegészítő forrásanyag átnézésével – szinte évről évre összeállítható (a seregbírákhoz és segítőtársaikhoz hasonlóan) a vár teljes tisztikarának jegyzéke.

Összeállításom időhatárai a XVI–XVII. század egészére terjednek ki. A periódus szűkítésére nem volt szükség, hiszen a magyar „vitélő rend” hadi bíraskodásának teljes körű feldolgozására törekedtem. Az időhatárokkal ellentétben vizsgálódásom területi határait a királyi Magyarországra korlátoztam, amire elsősorban az erdélyi forrásanyag teljes elkülönülése és nehéz hozzáférhetősége miatt volt szükség. Az egyes 200személyek esetében a lehetőségekhez mérten amennyi adatot csak tudtam, összegyűjtöttem. Ezekből azonban egy-egy esztendőből legfeljebb négyet közlök. Ettől csak abban az esetben tértem el, ha azt terminológiai problémák indokolták.

Az archontológia összeállításakor különösen nagy segítségemre volt *Fallenbüchl Zoltán* nemrég megjelent tanulmánya, melyben a szerző több évtizedes kutatómunkája során szerzett tapasztalatait tárta az olvasó elé.⁹²⁸³ Tanácsaitól csak abban tértem el, hogy a középkori tisztségnévsorok összeállítóihoz hasonlóan az egyes tisztségelnevezéseket betűhíven is közöltem. Erre a terminológiai problémák megoldása és érzékeltetése céljából volt feltétlen szükség. Egy-egy személy esetében azonban ugyanazt az elnevezést pusztán két alkalommal tüntettem fel. Az egyes személyek esetében az adatok a következő sorrendben találhatóak:

1. a tisztségviselés évköre
2. a tisztségviselő neve
3. az egyes említések pontos időpontja és a forrásban előforduló eredeti tisztségelnevezések
4. külön, beljebb kezdve a korábbi és későbbi pályafutás adatai sorakoznak, melyeknél már csak összegezve adtam meg a tisztségviselés időhatárát.

Minden adatot – a főszövegben alkalmazott rövidítéseknek megfelelően – a levéltári jelzet vagy az irodalmi hivatkozás követ. Az elhalálozás időpontjára, valamint az életkorra – amennyiben az ismeretes – külön jegyzetekben utaltam. Emellett a forrásmegjelölésnél feltüntettem a kinevezések és az utasítások kiadásának időpontját, továbbá a tényleges hivatalba lépés vagy beiktatás idejét, jóllehet ez pusztán néhány esetben volt lehetséges. Az ideiglenesen megbízottakat (helyettesítőket) dőlten, kisebb betűkkel szedve emeltem ki, az üresedéseket kurzíválva jelöltem, a bizonytalan esetekre pedig szögletes zárójelbe tett kérdőjellel [?] hívtam fel a figyelmet.

Az archontológia tematikailag két alapvető részre oszlik. A magyar hadi bíraskodással foglalkozó személyeket a török elleni hadszíntér végváraiban szolgálatot teljesítő, illetve mezei hadjáratokban megfordult külföldi katonák listája követi. A magyar részben végvidéki főkapitányságonként, azokon belül pedig időrendben haladtam. A hadbírákat a hadiszéki esküdtek és jegyzők követik. A főkapitányi hadiszékek, majd a „magán való végház”, Komárom adatai után az egyes végvárak seregbíráit és hites seregnótáriusait (a várak ábécérendjében), majd a hadi bíraskodásban ugyan konkrét szerepet nem játszó, de a terminológiai problémák megértése érdekében el nem hagyható seregdeákok jegyzékét találhatja az olvasó. A magyar hadi bíraskodás fejezetét a tábori széki hadi bírók (köztük kivételesen egy erdélyi) zárják. A német fejezetben a végvárakban szolgáló soltészokat, profoszokat és a katonai igazságszolgáltatásban részt vevő egyéb személyeket soroltam előre, a mezei hadjáratok hadi bírái és profoszai után pedig császári flotta-bíróság 1594. évi összetételét és az eddig előkerült auditorok listáját közöltem. Az egész összeállítást a különleges ügyekben delegált bírósági személyek későbbi tervezett munkáimhoz felhasználható néhány adata zárja.

9272 Nagy L., 1978. 233–252.

9283 *Fallenbüchl*, 1990.

201 FELSŐ-MAGYARORSZÁGI FŐKAPITÁNYSÁG

Hadbírák

1566–1578 Wékey Ferenc

1566. jún. 24. „*Chazarnak Ew felseghenek hadjé Býrajya*” (Döbrentei, 1840. 196–197.; Takáts, [1926.] 157.)
1566. aug. 25.⁹²⁹ „*császárnak ő Felsigének hadi bírája*” (Thaly, 1898. 37–38.: No 1.)
1567. „*oberster Kriegsrichter*” (Takáts, [1926.] 145.)
1569. „*Judex bellicus*” (MOL E 148 Fasc. 1718. No 1.)
1571. febr. 10. (ÖStA FHKA HFU RN 22. 1571. März fol. 158. és 163.; Takáts, [1926.] 148.: 14. jegyz.)
1572. jan. 28. „*Judex Belli*” (MOL E 244 Libr. exp. 1. köt. fol. 106.)
1572. dec. 19. (MOL E 244 Libr. exp. 1. köt. fol. 166.)
1578. nov.⁹³⁰ „*Judex Bellicus*” (ÖStA KA AFA 1578/11/1. és ad 1. a., ad 1. b.)
- 1553 Zrínyi Miklós horvát-szlavón-dalmát bán törvényes ügyvédje (*Barabás*, 1898–1899. II. köt. 309–310.: No XCIII.)
- 1564–1578 alországbíró (MOL P 707 Fasc. 81. NB. No 11 383.; Nagy I., XII. köt. 132.; Szirmay, 1803. 288–289.)
- 1566 királyi kapitány („*Chazarnak Ew felseghenek Capitanja*”) (Döbrentei, 1840. 196–197.; Takáts, [1926.] 157.)

1579–1594 Paczoth Zsigmond

1579. jún. 1. „*Judex bellicus*” (fizetése folyósításának kezdete: MOL E 249 1580. No 66. és No 234.)
1581. márc. 19. (Uo.)
1581. dec. 1. (Uo.)
1584. márc. 6. „*Judex bellicus*” (AMK Suppl. H. III/2. mac. 28. fol. 13.)
1589. okt. 20. „*Judex Bellicus*” (ŠOBA Košice Ab. župa Kongr. záp. 1584–1590. fol. 370.)
1590. febr. 5. „*Judex Bellicus*” (AMK Schw. No 4221.)
1594. febr. 3. „*Khriegs Richter*” (ÖStA KA AFA 1594/2/11.)

1600–1603 Fáy István

1600. aug. 1. (utólagos ettől a naptól rendelik el fizetését; MOL E 249 1603. ápr. No 13.)
- 202 1600. aug. 18. „*Judex bellicus superioris Hungariae*”, ill. „*Superiorum partium Judex bellicus*” (kinevezés; ÖStA FHKA Fam-Akt. B–P. 60.; Veress, 1909. 404–405.: No 540.)
1600. szept. 1. „*iudex bellicus superiorum partium*” (Veress, 1913. 789–790.: No 2073.)
1601. márc. 16. „*Kriegs Richter in Obern Craiß Hungern*” (ÖStA HKR Prot. Bd. 206. Exp. fol. 455–456.)
1602. nov. 24.⁹³¹ „*Kriegsrichter*” (ÖStA FHKA HFU RN 76. 1603. März fol. 682.)
1603. ápr. 28. (MOL E 249 1603. ápr. No 13.)
1603. júl. 6. „*partium regni Hungariae superiorum judex bellicus*” (Kárffy, 1917. 157–160.; Takáts, [1926.] 156.: 39. jegyz.)
- 1584 Abaúj vm. országgyűlési követe (*Kemény*, 1915/1. 95.; Nagy I., IV. köt. 127–128.)
- 1607 Abaúj vm. nemesi kapitánya (*Benda*, 1972. 279.)
- 1607–1608 kassai udvarbíró (*Benda*, 1972. 301.)
- 1608 Abaúj vm. követe a kassai részgyűlésen (*Benda*, 1972. 279.)
- XVII. század elején II. Mátyás követe a török portán (*Nagy I.*, IV. köt. 127–128.)

9291 Thaly Wékey Ferencet az irat keletkezési helye (Tárkány) alapján győri hadbírónak vélte. Itt azonban nem a Győrtől keletre fekvő Tárkányról van szó, hanem Wékey legjelentősebb családi birtokáról a Zemplén megyei Nagytárkányról. A bécsi Haditanács korabeli iktatókönyvének egyik bejegyzése szerint Wékey a XVI. század közepén Tárkányban megerősített földesúri kúriával, kastéllyal rendelkezett. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 142. Exp. fol. 43.

9302 Hans Rueber felső-magyarországi főkapitány 1578. november 29-én és december 1-jén írott jelentéseiben számolt be Ernő főhercegnek Wékey Ferenc néhány nappal korábbi haláláról és a hátrahagyott birtokaival kapcsolatos problémákról. Wékey 1575-ben tett végrendelet, melyhez röviddel halála előtt, 1578. szeptember 22-én hosszas codicillust fűzött. ÖStA KA AFA 1578/11/1. és ad 1. a., ad 1. b. és MOL E 148 Fasc. 1748. No 1.

9313 Takáts Sándor Fáy István hadbíró és két esküdtje ezen említését helytelenül 1603-ra teszi, valószínűleg az irat levéltári elhelyezése alapján. Takáts, [1926.] 146.

(1604–1606 üresedésben)⁹³²⁴

1607–1609 továbbra is üresedésben, de Forgách Zsigmond és Dóczy András királyi biztosok gyakorolják a főkapitányi joghatóságot

1607–1609 Forgách Zsigmond és Dóczy András Felső-Magyarországra küldött királyi biztosok gyakorolják a főkapitányi joghatóságot. „*Ha penig az ő kegyelme vitéze lenne, tehát az commissarius urak büntetése alá adják* [ti. a strázsálás jelét nem tudó vagy más vétséget elkövető katonát]”, ill. „*Ha peniglen őFelsége hadakozo rendin valo tehat a Capitanj kezében adgia*” és ő maga büntesse meg a vétkes katonát.⁹³³⁵ (Kemény, 1915/2. 230.; MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 77–78.)

1609–1616 Semsey Miklós⁹³⁴⁶

1608. márc. 8. „*cui officium Judicis bellici benigne contulisset*” [beiktatására azonban csak 1609. március 19-én került sor!⁹³⁵⁷] (MOL P 86 S. I. 81. No 81. fol. 98–99.)

2031609. márc. 19-től „*iudex sedis bellicae*” (beiktatás; MOL E 210 Militaria. 43. t. No 12.)

Közben: 1609. máj. 9. Bellény Zsigmond ideiglenesen megbízott hadbíró⁹³⁶⁸

1609. máj. 9. „*in Superiori Hungaria pronunc constitutus Judex Bellicus*” (AMK Suppl. H. 1608–10. Szám nélkül. 1609. máj. 9.)

1609 Abaúj vm. szolgabírája (AMK Suppl. H. 1608–10. 1609. Szám nélkül.)

1609 Borsod vm. országgyűlési követe (AMK Suppl. H. 1608–10. 1609. Szám nélkül.)

1609–1610 hadiszéki esküdt (vö. az ott közölt részletes adatok-kal)

1610, 1613 Abaúj vm. esküdtje (AMK Suppl. H. 1608–10. 1610. Szám nélkül., 1613. 5540/26.)

1613 Abaúj vm. országgyűlési követe (Kemény, 1915/1. 95.)

1616–1618⁹³⁷⁹ Abaúj vm. alispánja (1616–1617: Kemény, 1911. 72–73.; Kemény, 1915/1. 90.; 1618:

Bellény, 1618. és ŠOBA Prešov Rodina Úsz Korešpondencia Inv. è. 242. Sign. P–7,41–43.)

1609. jún. 3. **Semsey Miklós** „*Judex bellicus*” (ÖStA FHKA HFU RN 97. 1609. Juni fol. 9.)

1609. jún. 10. „*Judex bellicus in superioribus Regni partibus*” (Uo. RN 97. 1609. Juni fol. 105.)

1609. dec. 1. „*superiorum partium Judex bellicus*” (Uo. RN 97. 1609. Dez. fol. 1.)

1610. jan. 1. – dec.31. „*Judex bellicus*” (MOL E 554 Fol. Lat. 914. [1610.] fol. 228–230.; Acsády, 1888. 254.)

1611. jan. 1. – dec.31. (MOL E 554 Fol. Lat. 914. [1611.] fol. 236–238.)

1612. jan. 1. – dec.31. (Uo. [1612.] fol. 237.)

1613. ápr. 3. „*partium Regni Hungariae superiorum Judex Bellicus*” (ÖStA FHKA HFU RN 103. 1613. Apr. fol. 27.)

1615. jún. 30. (MOL P 86 S. I. 79. fol. 62.)

1616. ápr. 8. előtt⁹³⁸¹⁰ „*Judex bellicus*” (ÖStA KA AFA 1616/4/1.)

9324 Bocskai István felkelése és Kassán tartózkodása idején.

9335 1607–1608-ban tehát a felső-magyarországi ország2004 hadbírói tisztség nem volt betöltve. 1608. szeptember 1-jéig magának a főkapitányságnak sem volt vezetője. Ez ideig a Felső-Magyarországra kiküldött két királyi biztos, Forgách Zsigmond és Dóczy András látták el a végvidék igazgatása mellett a katonai igazságszolgáltatási teendőket, a konkrét intézkedéseket azonban természetesen nem maguk, hanem a királyi csapatok kassai kapitánya hajthatta végre. Benda, 1972. 301.; MOL P 86 S. I. 81. No 81. fol. 98–99.

9346 **Semsey Miklós** nevét *Takáts Sándor* több ízben 'Somsay'-nak olvasta, s nem figyelt fel arra, hogy a 'Somsay' alak az általa egy alkalommal említett Semsey név helytelen olvasata. *Takáts*, [1926.] 147.: 13. jegyz.

9357 Semsey beiktatását a két királyi biztos „certis de causis, praesertim vero ob praesentem Haydonum tumultum” békésebb időre halasztotta, melyre végül a felső-magyarországi hadiszék teljes visszaállításakor, 1609. március 19-én került sor. MOL P 86 S. I. 81. No 81. fol. 98–99.; MOL E 210 Militaria. 43. t. No 12.

9368 **Bellény Zsigmond, a felső-magyarországi hadiszék 1609 március közepén kinevezett esküdtje Semsey hadbíró** 1609 májusában annak betegsége idején helyettesítette tisztségében.

9379 1622. szeptember 12-én már néhaiként említik. ŠOBA Prešov Rodina Úsz Korešpondencia Inv. è. Sign. P–7,44.

93810 Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány 1616. április 8-án Kassán kelt panaszában a következőkben számolt be az Udvari Haditanácsnak a hadiszék bírósági személyzetének elbocsátásáról: „Caeterum, ut inveterato iuris militaris ordine in sotes animadvertatur, illustrissimae Dominationes Vestrae innuunt. Quod ita futuri sciant, si sedem bellicam restauraverint, nam Judex bellicus, Nicolaus Semsey, qui id officii donatione suae Regiae Maiestatis longo annorum cursu tenuit, nescio quorum instinctu est exauthoratus, ut et reliqui eius assessores. Quia vero frequenter bellica occurrunt iudicia, et ab eo toto

(1619–1629 üresedésben)⁹³⁹11

1636–1639 Lánczy Gergely

1636. szept. 11-től „*hadi biro*” (beiktatási eskü; MOL E 211 Series I. Fasc. 8–9. fol. 743–744.)

1638 (*Takáts*, [1926.] 146.)

2041639. ápr. előtt⁹⁴⁰12 „*Judex bellicus*” (MOL P 49 Fasc. 71. No 18.)

1616 Abaúj vm. szolgabírája (*Kemény*, 1915/1. 93.)

1620–1629 Abaúj vm. jegyzője (Uo. 94.)

1622, 1630 Abaúj vm. országgyűlési követe (Uo. 95.)

1630–1635 Abaúj vm. alispánja (Uo. 90.; MOL P 1309 25. t. fol. 14.; *Kerekes*, 1902. 166. és 168.)

1639–1640 Berényi Zsigmond

1639. ápr. 2. „*Judex bellicus*” (haditanácsi kinevezés; MOL P 49 Fasc. 71. No 18.; *Forster*, 1927. 64.; *Komáromy*, 1885. 138.⁹⁴¹13)

1639. júl. 22-től „*Hady Bíró*”, „*hadi Biro*”, ill. „*Judex bellicus*” (beiktatási eskü; MOL E 210 Militaria. 121. t. No 15. és MOL E 211 Series I. Fasc. 8–9. fol. 776.)

1639. aug. 1. „*Judex Bellicus*”, ill. „*Kriegs Richter*” (ÖStA FHKA HFU RN 160. 1639. Aug. fol. 49.; *Takáts*, [1926.] 146.: 12. jegyz.)

1640. jún. 30. „*Notarius Bellicus*” [valószínűleg elírás 'judex bellicus' helyett!⁹⁴²14] (ÖStA KA Best. No 1332.)

1637–1638 felső-magyarországi hadi titkár („*Secretarius bellicus*”) (MOL E 249 Mutatókönyvek 84. köt. S [betű]/No 108. és 111.)

1648 Vass Mihály (I. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadbírája)

1648. febr. 18.⁹⁴³15 „*ordinarius Judex bellicus Universonum praesidiorum nostro-rum, uti et Liberatorum Hajdonum in Septem Comitatus hungariae*” (MOL F 1 XXII. köt. fol. 60–61.)

1648. márc. 2.⁹⁴⁴16 „*Hadj Biro*”, ill. „*Judex bellicus*” (beiktatási eskü; MOL E 210 Militaria. 121. t. No 39.)

1648. aug. 28. „*in septem Comitatus Hungariae ditionis nostrae Judex bellicus*” (AMK Schw. No 7618.)

1620–1629⁹⁴⁵17 Kassa város aljegyzője (AMK Suppl. H. III/2. pur. 2. fol. 334–337. és 342–346.; *Újváry*, 1979. 577.: 2. jegyz.; *Kerekes*, 1943. 139–140.)

1621-től a városi communitas tagja (AMK Suppl. H. III/2. pur. 2. fol. 335.)

1626-től⁹⁴⁶18 a városi senatus tagja (Uo. fol. 343.)

2051630–1633 Kassa város bírása (Uo. fol. 347–350.; *Kerekes*, 1902. 105.; *Kerekes*, 1940. 35. és 69.)

1634 után Kassa város jegyzője (*Kerekes*, 1902. 95.)

1637–1638 Kassa város bírása (AMK Suppl. H. III/2. pur. 2. fol. 355–356.; *Kerekes*, 1902. 105.)

tempore, quo hae regni partes Augustissimae domui Austriacae subiacent, sedes illa fuit intertenta. Illustrissimas Dominationes Vestras officiose rogo, pristinum ordi-nem restituant, ius bellicum renouent ...”
ÖStA KAAFA 1616/4/1.

93911 Bethlen Gábor erdélyi fejedelem felső-magyarországi uralma idején.

94012 1639. április 2-án az Udvari Haditanács a „per mortem Georgii [sic! Gregorii helyett] Lancy” megüresedett hadbírói tisztséget Berényi Zsigmondnak adományozta. MOL P 49 Fasc. 71. No 18.

94113 Feltételezhetően *Komáromy András* is erre az iratra utalt Zsigmondi Zsigmond2004 testvérének, Györgynek, a család legje-lentősebb tagjának életrajzában, amikor Berényi Zsigmond felső-magyarországi hadbírói tisztségét így inter-pretálta: „Zsigmond ... 1639-ben a császári seregnél hadbírói tisztséget viselt.”

94214 Esetleg elképzelhető, hogy egyidejűleg a hadiszéki írnok feladatait is ellátta.

94315 I. Rákóczi György 1648. október 11-én bekövetkezett halálával tisztsége bizonyosan megszűnt, 1649 nyarán ugyanis már az új királyi hadbíró, Kékedy Balázst iktatták be tisztebe. *Kronológia*, II. köt. 470.; MOL E 211 Series I. Fasc. 10–16. fol. 136–137.

94416 1658. március 28-a előtt halt meg, ezen a napon ugyanis özvegye, Szegedi Anna arra kérte Kassa városát, hogy az elhunyt férje temetésére egy zászlócskát csináltasson. AMK Suppl. H. III/2. pur. 24. fol. 25.

94517 A két személy azonossága teljes bizonyossággal nem állítható, de igen valószínű. Vass Mihályt ugyanis Rákóczi fejedelem kinevezésében 'kassainak' („de Cassovia”) titulálta.

94618 *Kerekes György* szerint csak 1627-től tagja a senatusnak, a korabeli hivatalnoki kar jegyzéke azonban egyértelműen cáfolja *Kerekes* adatát. *Kerekes*, 1943. 139–140.

1641 után Abaúj vm. táblabírája (*Kerekes*, 1940. 255.)

1649–1658 Kékedy Balázs

1649. aug. 6-tól „*Hadi Biro*” (beiktatási eskü; MOL E 211 Series I. Fasc. 10–16. fol. 136–137.)
1652. aug. „*Judex Bellicus*” (MOL E 249 Mutatókönyvek 84. köt. B [betű]/No 228.)
1658. nov. végéig⁹⁴⁷19 „*Kriegs Gerichts Schultheiß in Ober Hungarn*” (ÖStA FHKA HFU RN 207. 1660. Febr. fol. 5.)

1659–1662 Bálintffy Ferenc

1659. okt. 22. „*Kriegs Gerichts Schultheiß in Ober Hungarn*” (kinevezés; ÖStA FHKA HFU RN 207. 1660. Febr. fol. 5.)
1662. márc. „*Judex Bellicus*” (MOL E 249 Mutatókönyvek 85. köt. B [betű]/No 112.)
1662. aug. 16. „*Bellicus Judex*” (AMK Schw. No 8707.; *Kemény*, 1916/1. 197.)

1659. okt. 22. tokaji alkapitány (kinevezés; ÖStA FHKA HFU RN 207. 1660. Jan. fol. 288.)

1667–1669 Szentpéteri István (Buzafalusi) ideiglenesen megbízott hadbíró

1667. márc. 9. (MOL P 71 Fasc. 265. [120. cs.] fol. 231–232.)
1668. dec. 10–12. „*Judex substitutus Bellicus*” (Uo. Fasc. 265. [119. cs.] fol. 536.)
1669. jan. 8. „*Substitutus Hady Biro*” (Uo. Fasc. 265. [120. cs.] fol. 145.)

1649 kassai várnagy (*Jedlicska*, 1910. 439.: No 888.)

1662–1668 tokaji főkapitány (AMK Schw. No 8707.; *Kemény*, 1916/1. 197.; *Benczédi*, 1983. 110.: 17. jegyz.; MOL E 199 IV. t/5. No 218., 311. és 406.; MOL P 71 Fasc. 263. fol. 525.; Uo. Fasc. 265. (119. cs.) fol. 518.)

1669–1678 Fodor János

1669. ápr. 1.⁹⁴⁸20 „*Kriegs Gerichts Schultheiß in Ober Hungarn*”, ill. „*Judex Belli-cus*” (kinevezés; ÖStA FHKA HFU RN 227. 1669. Apr. fol. 99–100. és *Takáts*, [1926.] 145.: 10. jegyz.; ill. MOL E 249 Mutatókönyvek 86. köt. I [betű]/No 82.)
1669. máj. 18.⁹⁴⁹21 „*Hadi Biro*” (MOL P 71 Fasc. 265. [121. cs.] fol. 365–366.)
2061669. szept. 12. „*Partium Regni Hungariae Superiorum Judex Bellicus*” (MOL P 1774 26. t. fol. 67–68.)
1671. jan. 15. „*Partium Regni Hungariae Superiorum Sedis Bellicae Judex*” (Uo. fol. 75–76.)
1671. jún. 25. „*Ober Hungerisch Kriegs Gerichts Schultheis*”, ill. „*Judex Belli-cus partium Regni Hungariae superiorum*” (ÖStA KA Best. No 1858.)
1672. aug. 13. (MOL P 1774 26. t. fol. 78–79.)
1673. márc. 13. „*Bellicus Judex*” (AMK Suppl. H. 1668–75. No 9273/13.)
1673. márc. 19. „*Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Bellicus, necnon Liberae ac Regiae Civitatis Cassoviensis Primarius Judex*” (Uo. No 9273/19.)
1673. ápr. 27. „*partium Regni Hungariae superiorum Sedis Bellicae Confinia-riae Judex primarius*” (Uo. No 9273/11.)
1673. máj. 5. „*Bellicus Judex*” (Uo. No 9273/8.)
1675. nov. 10. „*Sacrae Coesareae Regiaeque Maiestatis Bellicus, nec non Inclytiae Regiaeque Civitatis Cassoviensis Judex primarius*” (MOL P 1774 26. t. fol. 80–81.)
1676 előtt „*Koronas Kiralyunk o Felsege Hadi, és Kassa Várossának érdemes Birája*” (*Tarnóczy*, 1676. fol. 2.)
1676. márc. 31. „*Superioris Hungariae Judex Bellicus*” (MOL P 1774 26. t. fol. 82.)

Közben: 1677. jan. 8. után Horváth Mihály ideiglenesen megbízott hadbíró⁹⁵⁰22

1677. jan. 8. után. „*substitutus judex bellicus*” (MOL P 1774 26. t. fol. 83.)

94719 Egy 1658. december 1-jén kelt jelentés szerint: „Ez el mult Napokban ki veven Isten ez vilagbul szegeny Kekedy Balas Uramat ...” MOL P 1837 33. t. fol. 98–99. 1659 októberében a Haditanács kinevezte utódját, Bálintffy Ferenc személyében.

94820 Az Udvari Haditanács 1669. január 31-én Bécsből utasította Csáky Ferenc kassai főkapitányt, hogy mondjon ismételt véleményt Fodor Jánossal kapcsolatban, aki a megüresedett felső-magyarországi hadbírói tisztségért folyamodott. MOL P 71 Fasc. 173. Szám nélkül. (Az R szekcióból kiemelt irat.)

94921 Ezen a napon Vér Mihály kállói vicekapitány a következő jelentést tette Csáky Ferenc felső-magyarországi főkapitánynak Fodor János új hadbíró beiktatásával kapcsolatban: „Fodor János Vram Hadi Biroságáról irt Nagyságod levelét máj napon vettem, mellyet holnap publicáltatok a Tanács előtt.”

1677. febr. 2. **Fodor János** „*eő Felséghe Hadi Biraia*” (AMK Schw. No 9489.)
 1677. ápr. 5. „*Camerae Scepusiensis [sic] Judex Bellicus*”⁹⁵¹23 (MOL P 1774 26. t. fol. 84–85.)
 1677. júl. 17. (Uo. fol. 90–91.)
 1677. szept. 5. „*Kassa Varossaban lakos Hadi Biro*” (Uo. fol. 87–88.)
 1678. márc. 24. (Uo. fol. 96.)
 1678. júl. 11.⁹⁵²24 „*Partium Regni Hungariae Superiorum Judex Bellicus*” (Uo. fol. 94–95.)
 1660–1670 kállói és kisvárdai harmincados („*in Tri-cesima Kalloviensi et Filiali Kysvarda ... Tricesimator*”) (MOL P 1774 26. t. fol. 1–73.; MOL E 211 Series I. Fasc. 19. fol. 108–110. és 170.; ÖStA KA Best. No 1858.)
 1667. máj.-tól kállói postamester (MOL E 249 Mutatókönyvek 86. köt. I [betű]/No 59.; ÖStA KA Best. No 1858.)
 1664 a kisvárdai és nádudvari kerületek tizedszedője („*Decimator Procesuum Kisvarda et Nadudvar*”) (MOL P 1774 26. t. fol. 22–23.)
 2071665–1667 a leleszi prépostság birtokainak felügyelője („*Bonorum Praepositurae Lelesiensis Inspector*”) (Uo. fol. 34., 40–41. és 45–46.)
 1671. jún.-tól újra kállói harmincados és postamester (MOL E 249 Mutatókönyvek 86. köt. I [betű]/No 108.)
 1672–1675 Kassa város főbírája (AMK Schw. No 9354.; Uo. Suppl. H. 1668–75. 1672. 9212/10., 14., 1673. 9273/2., 8., 11., 13–15., 19., 1674. 9326/3–4.; *Adattár*, 15. 64.; *Tarnóczi*, 1676. fol. 2.; *Nagy I.*, IV. köt. 184.; *Kerekes*, 1902. 105.)
 1673 az újhelyi harmincad igazgatója („*Tricesimae Uyheliensis Administrator*”) (AMK Suppl. H. 1668–75. 1673. 9273/11.)

Felső-magyarországi hadiszéki esküdtek

- 1602 Keczer István, Lipóczi**
 1602. nov. 24. „*Assessor*” (ÖStA FHKA HFU RN 76. 1603. März fol. 682.)
- 1602 Buzinkay András**
 1602. nov. 24. „*Assessor*” (ÖStA FHKA HFU RN 76. 1603. März fol. 682.)
- 1609 Semsey Zsigmond**
 1609. márc. 19-től „*assessor*” (beiktatás; MOL E 210 Militaria. 43. t. No 12.)
- 1609–1610 Bellény Zsigmond**
 1609. márc. 19-től „*assessor*” (beiktatás; MOL E 210 Militaria. 43. t. No 12.)
 1609. aug. 23. „*Sedis bellicae in Superiori Hungaria Juratus Assessor*” (AMK Suppl. H. 1608–10. Szám nélkül. 1609. aug. 23.)
 1609. okt. 22. „*Assessor Sedis bellicae in Partibus Regni Hungariae superiori-bus*” (Uo. Szám nélkül. 1609. okt. 22.; MOL E.554. Fol. Lat. 914. [1612.] fol. 239.⁹⁵³25)
 1610. febr. 21. „*sedis Bellicae Juratus Assessor*” (AMK Suppl. H. 1608–10. Szám nélkül. 1610. febr. 21.)
 1610. aug. 11. „*superiorum Partium Regni Hungariae Juratus Assessor bellicus*” (ŠOBA Prešov Rodina Úsz Korešpondencia Inv. è. 242. Sign. P–7,9.)

További tisztségeit lásd a hadbíráknál.

1609–1610 Munkáchy János

1609. márc. 19-től „*assessor*” (beiktatás; MOL E 210 Militaria. 43. t. No 12.)
 1610. jan. 1. – dec. 31.⁹⁵⁴26 „*Assessor sedis bellicae*” (MOL E 554 Fol. Lat. 914. [1610.] fol.

95022 **Horváth Mihály Strasoldo generális parancsára mindössze egyetlen ügy erejéig helyettesítette Fodor János felső-magyarországi hadbíró. Fodor ugyanis perben állt a kihágása miatt a hadiszékre idézett Lochinsky Mihály-lyal, s perbeli ellenfele felett természetesen nem ítélezhetett.**

95123 Király Imre lizskai főbíró helytelen címzése Fodor János felső-magyarországi hadbíróhoz írott levelének kül-zetén.

95224 1679. március 12-én Kassáról Berzeviczy Éva már így ír: „En Berzeviczy Eva, Nehai Nemzetes es Vitézlő Fo-dor Janos Ur megh maradot özvedgie”. MOL P 1774 26. t. fol. 99.

95325 Bellény Zsigmond 1609. október 22-én Abaujvecserben kelt elismervényének fogalmazványa – ez évi hadbírószéki esküdti fizetését illetően – Kassa Város Levéltárában található. Ugyanezen nyugta eredetijéről pedig a Szepesi Kamara 1612. évi számadáskönyvében találhatunk bejegyzést.

95426 1612-ben betegágyában tesz végrendeletet vagyonáról. AMK Suppl. H. 1611–13. 1612. Szám nélkül.

232.; *Acsády*, 1888. 254.)

2081601 Regéc várának udvarbírája (provisora) (AMK Suppl. H. 1600–02. 1601. 4966/16.)

1609–1610 Balogh Gáspár

1609. márc. 19-től „*assessor*” (beiktatás; MOL E 210 Militaria. 43. t. No 12.)

1609. dec. 5. „*sedis bellicae superioris Hungariae Assessor*” (MOL E 211 Series I. Fasc. 5. fol. 480–481.)

1610. jan. 1. – dec. 31. „*Assessor sedis bellicae*” (MOL E 554 Fol. Lat. 914. [1610.] fol. 230–231.; *Acsády*, 1888. 254.)

Felső-magyarországi hadiszéki jegyzők

1609–1613 Győry János

1609. márc. 19-től „*notarius*”, ill. „*iuratus notarius*” (beiktatás; MOL E 210 Militaria. 43. t. No 12.)

1609. szept. 25. „*Juratus Notarius Sedis bellicae*” (MOL E 211 Series I. Fasc. 5. fol. 478.)

1609. dec. 31. „*sedis bellicae Juratus Notarius*” (Uo. fol. 499.)

1610. jan. 1. – dec. 31. (MOL E 554 Fol. Lat. 914. [1610.] fol. 233.; *Acsády*, 1888. 254.)

1611. jan. 1. – dec. 31. „*Notarius Sedis Bellicae*” (MOL E 554 Fol. Lat. 914. [1611.] fol. 238.)

1612. jan. 1. – dec. 31. (Uo. [1612.] fol. 238.)

1613. jan. 11. „*Juratus Notarius Sedis Bellicae*”, ill. „*Notarius Bellicus*” (MOL E 211 Series I. Fasc. 5. fol. 542–543.)

1613. máj. 8. „*Notarius bellicus partium Regni Hungariae superiorum*” (Uo. Fasc. 5. fol. 541.)

1613. jún. 20. (Uo. Fasc. 5. fol. 547.)

1613. szept. 30. „*Sedis Bellicae Notarius*”, ill. „*Juratus Notarius Sedis bellicae*” (Uo. Fasc. 6–7. fol. 315.)

1613. dec. 12. „*Notarius Bellicus*” (Uo. Fasc. 5. fol. 544.)

1625. okt. 6. kassai szenátor⁹⁵⁵²⁷ (*Kerekes*, 1943. 32. és 110.)

1668 Zombory János

1668. dec. 10–12.⁹⁵⁶²⁸ „*Sedis Bellicae Notarius*” (MOL P 71 Fasc. 265. [119. cs.] fol. 536.)

1664–1665 az egri káptalan jegyzője (MOL P 711 A. t. No 41–42.)

209BÁNYAVIDÉKI FŐKAPITÁNYSÁG

Érsekújvári seregbírák és egyúttal bányavidéki hadbírák

1589 Az első említés név nélkül

1589. aug. 22. „*Auf einen Khriegs Richter daselbst* [ti. Pálffy Miklós bányavidéki főkapitány mellett Érsekújváron] *12 Teller bewilligung*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 97.)

1594 után, de 1602 előtt Ormándy János

1594 után–1602 előtt (ÖStA FHKA HFU RN 76. 1603. Aug. fol. 40.; *Takáts*, [1926.] 146. és 157–158.)

1567 lovas katona Győrben (*Villányi*, 1882. 126.)

1586 előtt Érsekújváron bizonyos számú katona kapitánya (NÖLA SA A. VII. 21. fol. 3–4.)

1586–1594 lovaskapitány Győrben (1589-ben nyolc, 1594-ben már harminc lovas élén) (1586: ÖStA KA AFA 1586/12/7.; 1588: ÖStA FHKA HFU RN 54. 1588. Aug. fol. 105.; 1589: NÖLA SA A. VII. 21. fol. 15.; 1591: GyKHL Felvallási jkv. 5. köt. 130–131. pp.; 1594: *Gecsényi*, 1984. 679.)

1590–1594 a győri vár magyar őrségének seregbírája és egyúttal a győri főkapitányság hadbírája (vö. az ott közölt részletes adatokkal)

1592 javasolják a Magyar Kamara tanácsosainak sorába (ÖStA FHKA Fam-Akt. H. 1592. márc. 6.)

1602–1604 Hadriczius János

1602. márc. 17.⁹⁵⁷¹ (KEML EKHL C. 67. Fasc. 8. No 8. és *Gecsényi*, 1986. 117.: 9. jegyz.)

95527 A két személy azonossága pusztán feltételezés.

95628 1682 májusában már nem élt, ekkor ugyanis Becskereki Klárát néhai Zombory János²⁰⁰⁴ házastársaként említik. MOL P 711 A. t. No 51.

9571 Az esztergomi káptalannak Győr város kiváltságai kapcsán tartott tanúkihallgatásán 45 évesen tett

1603. jún. 12. „*Judex bellicus praesidii Vyvariensis*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1603. Juni No 162.)
1603. júl. 8. „*Judex Exercitus partium Cisdanubianarum*”, ill. „*Judex belli*” (ÖStA FHKA HFU RN 76. 1603. Aug. fol. 40.)
1603. aug. 4. „*Judex exercitus partium Regni CisDanubianarum in Vywar exis-tens*”, ill. „*Schulteß Zu Vywār*”⁹⁵⁸² (Uo. fol. 40.; *Takáts*, [1926.] 158.: 41. jegyz.⁹⁵⁹³)
2101604. márc. 20. „*Judex Bellicus Vyvarii degens*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1604. März No 122.)

1587–1592 Győr vm. jegyzője (*Gecsényi*, 1988. 16. és 33.; *Gecsényi*, 1990. 143.: No 386. és 153.: No 414.)

1590-es évek eleje Győr város jegyzője. (KEML EKHL C. 67. Fasc. 8. No 8. és *Gecsényi*, 1986. 101.)

1595 Niklas Graf zu Salm özvegyének semptei udvarbírája (*Gecsényi*, 1988. 16.)

1602⁹⁶⁰⁴ újvári katona (MOL E 211 Series II. 38. t. [103. cs.] fol. 330.)

1607–1608 Deák Lőrinc

1607–1608 (*Benda*, 1972. 297.)

1610 körül Kéry György

1610 körül „*Hadj Bÿro*” (MOL E 196 Fasc. 36. No 14.)

1642–1646 Dallos Albert

1642 májusától „*Seregbiro*” (*Jedlicska*, 1910. 347–348.: No 678.)

1642. júl. 21. „*Judex Bellicus Sedis Judiciariae militaris Exercitus praesidii Wÿ-variensis*” (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 197.)

1646. ápr. 18. „*praesidii Vyvariensis Judex Bellicus*” (Uo. fol. 208.)

1641 érsekújvári seregjegyző (*Takáts*, 1915–1917. II. köt. 69.: 1. jegyz.)

1653–1663 Nagy János (Győry)

1653. (*Nagy I.*, Pótlék-köt. 340.)

Közben: 1655. szept. 27. Szász Mihály ideiglenesen megbízott seregbíró

1655. szept. 27. „*pro tempore Substitutus Judex Bellicus*”, ill. „*Substitutus Sereghbiro*” (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 308.)

1655. szept. 27. strázsamester („*Vigiliarum Magister*”) (Uo.)

1657. aug. 1. **Nagy János (Győry)** „*Judex Bellicus Praesidii Uyvariensis*”⁹⁶¹⁵ (PML PPSVm Közgy. jkv. II. köt. 43. p.; *Borosy*, 1983. 80.: No 364.)

1661. jan. 27. (EPL VL Acta Rad. Missiles. Győry Nagy János levele Hölgyi Gás-párhoz. 1661. jan. 27., Érsekújvár.)

1662. júl. 18. „*Sereghbiro*” (EPL VL Acta Rad. Missiles. Győry Nagy János levele Hölgyi Gáspárhoz. 1662. júl. 18., Érsekújvár.)

1663. szept. 25-ig⁹⁶²⁶ „*Judex Bellicus*”, ill. „*Ersekjvarj Sereghbiro*” (OSzK Kt. Fol. Lat. 415. fol. 8.; *Bártfai*, 1910. 424.; *Thaly*, 1885. 245.; PML PPSVm Közgy. jkv. III. köt. 127. p.; *Borosy*, 1984. 54.: No 1238. és 56.: No 1259.)

vallomást.

9582 Az irat külzetén található német nyelvű kamarai feljegyzésben olvasható ez a furcsa tisztségelnevezés. Ennek oka abban rejlik, hogy az Udvari Kamara alkalmazottja számára a hadi bírák megszokott elnevezése a Schultheiß volt, melyet azután átvett a magyar katonai igazságszolgáltatás irányítójára is. Lásd részletesen 'A korabeli terminológia problémái' című alfejezetet.

9593 *Takáts Sándor* ugyan hivatkozik a forrásra, de az általa közölt latin nyelvű alakban a rövidítések feloldása hely-telen és félrevezető.

9604 Az érsekújvári katonák 1602. évi jegyzékében a következő – meghökkentő – tisztségnévvel szerepel: „Dominus Plebanus Vyvariensis dominus Joannes Hadritius” MOL E 211 Series II. 38. t. (103. cs.) fol. 330.

9615 *Borosy András* regesztagyűjteménye „az újvári vár hadbírája” alakban említi.

9626 Érsekújvár elestének napjáig (*Kronológia*, II. köt. 483.). 1668-ban már nem él, ekkor ugyanis özvegyét említik. PML PPSVm Közgy. jkv. III. köt. 127. p.

2111662 érsekújvári lovas katona (EPL VL Acta Rad. Missiles. Győry Nagy János levele Hölgyi Gáspárhoz. 1662. júl. 18., Érsekújvár.)

1671–1678 Vály János ideiglenesen megbízott, majd rendes hadbíró

1671. ápr. 6–7. „*Sedis Judiciariae bellicae pro tempore Substitutus Judex*” (MOL P 125 No 11 371.)

1672. febr. 15. „*Sedis Judiciariae bellicae Generalatus Praesidiorum Antemon-tanorum, Cis-Danubianorum Confiniorumque ad Vívár oppositorum pro tempore Substitutus Judex*” (Uo. No 11 372.)

1674. febr. 17.⁹⁶³7 (*Thaly*, 1885. 252.)

1678. ápr.⁹⁶⁴8 (*Takáts*, [1926.] 161–162.)

1665–1671 az „*Eztergamj Sent Sék Notariussa*” („*Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis Sacraeque eiusdem Sedis Juratus Notarius*”) (EPL VL Acta Rad. Missiles. Vály János levele Révay Istvánhoz. 1665. jún. 2., Nagyszombat.; MOL P 125 No 11 371.)

1665. szept. 4–1671 Pozsony vm. jegyzője (*Áldásy*, 1905. 234.; MOL P 125 No 11 371.)

1678⁹⁶⁵9 altárnokmester (*Takáts*, [1926.] 163.)

Érsekújvári seregszéki és egyúttal bányavidéki hadiszéki esküdtek

1655 Takó Ferenc

1655. szept. 27. „*Juratus Assessor Sedis Bellicae*” (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 308.)

Érsekújvári seregszéki és egyúttal bányavidéki hadiszéki jegyzők

1641 Dallos Albert

1641 „*exercitus Hungarici Praesidii Ujvariensis juratus notarius*”⁹⁶⁶10 (*Takáts*, 1915–1917. II. köt. 69.: 1. jegyz.)

1641. okt. 5. (*Jedlicska*, 1910. 317–318.: No 619.)

2121642–1646 érsekújvári seregbíró és egyúttal bányavidéki hadbíró (vö. az ott közölt részletes adatok-kal)

1646 Eölvédi Pál

1646. ápr. 18. „*Sedis Judiciariae militaris praesidii Wývariensis Juratus Notarius*” (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 208.)

1671–1678 Mindszenti Zsigmond

1671. ápr. 6–7. „*Notarius bellicus Generalis*” (MOL P 125 No 11 371.)

1672. febr. 15. „*Notarius Sedis bellicae*” (Uo. No 11 372.)

1672. ápr. 27. „*Generalatus Praesidiorum Antemontanorum, Cis-Danubianorum Confiniorumque ad Vívár oppositorum Sedis Judiciariae bellicae Notarius*” (Uo. No 11 372)

1678. ápr.⁹⁶⁷11 (*Takáts*, [1926.] 160–161.)

213GYŐRI VÉGVIDÉKI FŐKAPITÁNYSÁG

Győri seregbírák és egyúttal győri végvidéki főkapitánysági hadbírák

1590–1594 Ormándy János

1590 elején⁹⁶⁸1 „*Kriegsrichter*” (NÖLA SA A. VII. 21. fol. 25.)

9637 *Thaly* „semptei hadbíró”-ként említi.

9648 *Takáts Sándor* feltételezhetően egy latin nyelvű iratról készült fordításában: „császár és koronás király urunk ő felsége Dunán innen levő végházainak hadi birája”.

9659 *Veres Miklós* altárnokmesteri archontológiáját ez az adat kiválóan egészíti ki. 1662 és 1679 között ugyanis vice-tárnokmester a tárnoki szék ülésjegyzőkönyveiben nem bukkan fel. *Veres*, 1968. 104.

96610 *Takáts* magyar fordításában helytelenül „seregdeák”. *Takáts*, 1915–1917. II. köt. 68.

96711 *Takáts* „a generálisság haditörvénytévő székeinek nótáriusa”-ként említi Mindszentit.

9681 Ormándy János sereg-, illetve hadbírói kinevezése hosszú folyamat eredménye volt. Ferdinand Graf zu Nogarol győri főkapitány 1589 áprilisában tett javaslatot a végvidékébe tartozó tizenegy végvár magyar katonasága jogügyeinek intézése céljából egy hadbíró alkalmazására. A kinevezésre és a beiktatásra 1590 első hónapjaiban kerülhetett sor – az új katonai tisztségviselő fizetéséről – az alsó-ausztriai rendekkel folytatott tárgyalások után. NÖLA SA A. VII. 21. fol. 1–25.; ÖStA KA HKR Prot. Bd. 184. Exp. fol. 142. és Bd. 185. Reg. fol. 131–133.

1592. márc. 6. „*iudex bellicus praesidii Jauriensis*” (ÖStA FHKA Fam-Akt. H. 1592. márc. 6.)
 1594. aug. – szept. „*militari juri dicundo praepositus*” (Istvánffy, 1758. 394.; *Gecsenyi*, 1984. 679.)
 1594. szept. 29-ig⁹⁶² (*Hatvani*, 1859. 63.; *Lengyel*, 1959. 198.; ÖNB Cod. 7554. fol. 29. és Cod. 8459. fol. 35–36.)

További tisztségeit lásd a bányavidéki hadiszék bírái-nál.

(1594–1604 üresedésben)⁹⁷⁰³

1604–1613 Komáromy István

1604. márc. 5.⁹⁷¹⁴ „*gieörÿ szeregh Biraia*” (GyL GyV Tanácsülési jkv. 3. köt. 1. p.)
 1605. márc. 29. „*Hungarischer Khriegs Richter Zu Raab*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 213/1. Exp. fol. 47.)
 1606. okt. 26. „*Judex exercitus Jauriensis*” (GyKHL Lad. 2. Fasc. 4. No 199.)
 1607. márc. 2. „*Judex bellicus praesidii Jauriensis*” (GyKHL Felvallási jkv. 6. köt. fol. 254–255.)
 1607. okt. 22. „*Judex Bellicus exercitus Jauriensis*” (Uo. fol. 275.)
 1607–1608 (*Benda*, 1972. 303.)
 1609. jan. 21. „*Giörÿ szeregh Biraia*” (GyL GyV Tanácsülési jkv. 4. köt. 13. p. és GyL GyV Peres ir. No 12.)
 1613. jan. 4.⁹⁷²⁵ (GyKHL Okm. Fasc. 296. No 28 823.)

1609–1613 a győri naszádosok fővajdája (GyKHL Felvallási jkv. 6. köt. fol. 317–318.; GyKHL Okm. Fasc. 296. No 28 823.)

2141614–1619 Hevenessy (aliter Nagy) Lőrinc

1614. júl. 7. „*Judex belli*” (GyL GyV Tanácsülési jkv. 5. köt. 116–117. pp.)
 1614. szept. 12. „*Judex belli*” (Uo. 5. köt. 118. p.)
 1615. szept. 25. „*giörÿ szeregh Biraia*” (Uo. 6. köt. 73. p.)
 1615. szept. 26. „*judex bellicus praesidii Jauriensis*” (*PRT*, X. köt. 758. és 760.)
 1616. máj. 6. „*Seregh Biraia*” (GyL GyV Tanácsülési jkv. 6. köt. 117. p.)
 1616 „*Judex exercitus Hungarici praesidii Jauriensis*” (GyKHL Felvallási jkv. 6. köt. fol. 503.)
 1617⁹⁷³⁶ (*Villányi*, 1882. 156.)
 1617. ápr. 19. (*Eckhart*, 1954. 27.)
 1617. febr. 3. (GyL GyV Peres ir. No 22.)
 1619. jan. 26.⁹⁷⁴⁷ (*Varga*, 1958. 316.: 1. jegyz. No 156.; *Eckhart*, 1954. 27.)

1604 Pethe Márton kalocsai érsek familiárisa (GyKHL Felvallási jkv. 6. köt. fol. 203.)

1605 Kesző várának provisorja (MOL E 136 6. t. fol. 223.)

1620–1641 Nagy Pál (Visi)

1620. máj. 20. „*giörÿ Seregh Biraia*” (GyL GyV Tanácsülési jkv. 6. köt. 326–333. pp.)

9692 Győr várának feladásáig. *Kronológia*, II. köt. 414.

9703 Az erődváros török fennhatósága idején.

9714 Győr 1598. évi visszafoglalása után nemcsak a katonai, hanem a városi és a vármegyei közigazgatás újjászervezése is csak fokozatosan történt meg. Az első bíróválasztást ugyan már 1600 júniusára elõtt megtartották, az alispán megválasztására csak 1602 tavaszán került sor. A seregbíró újbóli kinevezése pedig feltételezhetően Ruprecht von Eggenberg főkapitány 1604. január 15-ei kérelmének köszönhetően vált lehetővé. *Gecsenyi*, 1986. 103. és *Gecsenyi*, 1988. 16. és 28.: 2. jegyz.; Eggenberg kérelme: ÖStA KA HKR Prot. 211. Bd. Exp. fol. 207.

9725 1613. január 4-én végrendelkezett és valószínűleg az év folyamán el is hunyt. GyKHL Okm. Fasc. 296. No 28 823.

9736 Az 1617. évi telekkönyv alapján nevét *Villányi* a torzult „Hennyasi” alakban közölte.

9747 *Nagy László* ugyan említi 1619-ből egy győri hadbíró (Thököly János, 1619-ben hadbíró Győrben), forrását azonban nem adja meg (Vö. *Takáts*, 1908. 219.: 1. jegyz.). 1619-ből ugyanó említi Horváth Ferenc „seregbíró Győrben”, aki kétségkívül azonos az 1644–1653 között Győrben szolgáló seregbíróval (*Nagy L.*, 1978. 250. és 240.). *Nagy* utóbbi adata helyesen tehát valószínűleg nem 1619-re, hanem 1649-re vonatkozik.

1621. máj. 24. „*judex bellicus exercitus hungar. Jauriensis*” (Sörös, 1899. 338–342.: No XI.)
 1622. szept. 15. (Varga, 1958. 317.: 1. jegyz. No 158.)
 1622. nov. 8. (PRT, IV. köt. 244.)
 1623 (GyKHL II. téka. No 24 778.)
 1623. jan. 17. (Varga, 1958. 318.: 1. jegyz. No 159.)
 1623. okt. 23. (Uo. 321.: 1. jegyz. No 162.)
 1624⁹⁷⁵8 (PRT, IV. köt. 228.)
 1624. aug. 19. „*Judex belli exercitus praesidii Jauriensis*” (GyL GyVm Közgy. jkv. Töredék. [1619–1649] 7. p.)
 1626. jún. 19. „*Judex belli*” (GyL GyV Tanácsülési jkv. 1. köt. 166. p.)
 1627. ápr. 21.⁹⁷⁶9 (Ráth, 1860. 44.)
 1627. okt. 30. (Varga, 1958. 543.: 1. jegyz. No 301.)
 1628 (Gecsényi, 1984. 680.: 97. jegyz.; Ráth, 1860. 50.⁹⁷⁷10)
 1629. jún. 25. (Varga, 1958. 564.: 1. jegyz. No 312.)
 1629. júl. 10. (Eckhart, 1954. 27.)
 1630. jan. 28. (Varga, 1958. 337.: 1. jegyz. No 171.)
 2151630. okt. 25. „*Judex exercitus Ungarici Jauriensis*” (GyL GyVm Közgy. jkv. 2. köt. 252. p.)
 1630. okt. 25. „*Judex Exercitus Praesidii Hungarici Jauriensis*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 29. No 1. és 2.)
 1631 (PRT, IV. köt. 361–362.)
 1631. ápr. (Ráth, 1860. 115.)
 1631. máj. 20. (Varga, 1958. 338.: 1. jegyz. No 172.)
 1632. febr. 16. (Uo. 340.: 1. jegyz. No 173.)
 1632. febr. 17. „*praesidii Jauriensis Hungarici Exercitus Judex Bellicus*” (MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 7.)
 1634 (GyKML XIV. téka. No 2626.)
 1635. jan. 30. (Varga, 1958. 341.: 1. jegyz. No 174.; Eckhart, 1954. 27.)
 1636. márc. 26. (Varga, 1958. 342.: 1. jegyz. No 175.)
 1637. nov. 26. (Uo. 347.: 1. jegyz. No 179.⁹⁷⁸11)
 1637. dec. 9.⁹⁷⁹12 (SNA PKHL C. 21. Fasc. 9. No 11.)
 1638⁹⁸⁰13 (Uo. Fasc. 11. No 12.)
 1641 „*judex belli exercitus Hungarici*” (Takáts, [1926.] 147.: 12. jegyz.)

1613 Sárvár várának provizora (Tóth P., 1992. 129.: No 1335.)

1648 előtt⁹⁸¹14 Győr vm. dikátora (GyL GyVm Közgy. jkv. 2. köt. 436. p.)

1644–1653 Horváth Ferenc (Kosztanica)

- 1644 (GyL GyV Peres ir. No 16.)
 1647. aug. 29. (Eckhart, 1954. 27.)
 1647. szept. 24. „*Praesidii Jauriensis Bellici exercitus Ungarici Judex*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 15. No 1. föl. 370.)
 1647. dec. 8. „*Győry Magyar Uitezleő Seregh Biraia*”, ill. „*Judex Bellicus exercitus Hungarici Jauriensis*” (GyL GyVm Közgy. ir. I/12/1663.)

9758 A terminológiai nehézségeket – s egyben a tisztázás szükségességét – plasztikusan mutatja a kötet szerzőjének meghatározása: „győri seregbíró (hadbíró)”. Visi Nagy Pál ugyanis a kialakult gyakorlatnak megfelelően győri seregbíróként ellátta a végvidéki főkapitányság hadbírói teendőit is, ennek ellenére 'hadbíró'-nak sohasem nevezték. Lásd a terminológiai problémákról szóló III/4. alfejezetet.

9769 Ráth Károly a saját gyűjteményében található eredeti irat alapján „hadbíró”-ként említi.

97710 Ebben az esetben Nagy Pált Ráth „seregbíró”-nak nevezi.

97811 Tisztségét a forráskiadvány ugyan nem tünteti fel (valószínűleg maga az úriszéki jegyzőkönyv sem), de ekkor még bizonyosan ő volt a győri magyar sereg bírāja.

97912 A pozsonyi káptalannak ezen a napon tartott tanúkihallgatása szerint 1637-ben 60 esztendő volt. SNA PKHL C. 21. Fasc. 9. No 11.

98013 Az ekkor tartott kihallgatás viszont csak 59 évesnek említi. Felesége az ekkor 50 esztendő Bornemissza Mag-daléna volt. SNA PKHL C. 21. Fasc. 11. No 12.

98114 Ekkor már néhaiként említik, de valószínűleg már a negyvenes évek első felében elhunyt.

1648. márc. 23.⁹⁸²15 (GyL GyV Magánok. No 756.)
1648. márc. 30. (*Varga*, 1958. 364.: 8. jegyz. No 190.)
1648. ápr. 8. (GyL GyV Kir. rend. No 4.)
1648. jún. 11. „*iudex ordinarius sedis iudiciariae militaris exercitus Hungarici praesidii Jauriensis*”, ill. „*iudex primarius bellicus*” (*Bittó*, 1934. 274. és 279.)
1649. márc. 27.⁹⁸³16 (GyL GyV Magánok. No 748.)
1649. jún. 14. „*Judex Bellicus Praesidii Jaurinensis*” (MOL E 150 Fasc. 56. No 41.)
1650. márc. 16. (*Varga*, 1958. 365.: 1. jegyz. No 191.)
2161650. máj. 4. „*Judex Ordinarius Bellicus Sedis Judiciariae militaris Exercitus Hungarici Jauriensis*” (MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 13.)
1650. aug. 9. „*Praesidii Jauriensis Exercitus Judex*” (Uo. Reg. Col. Jaur. Fasc. 27. No 5.)
1650. aug. 22. (*Varga*, 1958. 367.: 1. jegyz. No 193.)
1650 (GyL GyV Grav. 1650. Beilage „G”).
1653. márc. 28. (*Varga*, 1958. 368.: 1. jegyz. No 194.; *Eckhart*, 1954. 27.)
1653. máj. 5.⁹⁸⁴17 (*Varga*, 1958. 369.: 1. jegyz. No 195.)

1632–1633 győri főkapitány magyar titkára (GyKHL Felvállási jkv. 7. köt. fol. 511.; GyL GyVm Közgy. ir. I/9/1633.)

1633 győri lovas katona (Uo. I/9/1633.)

1644–1650 győri gyalogvajda (GyL GyV Peres ir. No 16.; GyL GyVm Közgy. ir. I/12/1663.; GyL GyV Magánok. No 756., 746. és 748.; MOL E 150 Fasc. 56. No 41.; MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 27. No 5.)

1655 Tar Márton ideiglenesen megbízott sereg-, ill. hadbíró

1655. jan. 30. „*Substitutus Judex Bellicus Jauriensis*” (MOL P 71 Fasc. 273. Köteg I. fol. 31.)

1642–1650 keszthelyi kapitány (MOL P 235 Com. Zalad. No 366. d.; VML VKHL Felvállási jkv. 1. köt. No 289.; VPL Dec. Episc. No 64.; MOL P 1314 No 48 529–48 549.)

1657–1662 Bélaváry György

1657. márc. 17. „*Judex bellicus Praesidii Jauriensis*” (GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 86.)

1657. jún. 6. „*Gyori Magyar Szereg Biraja*” (Uo. fol. 79–80.)

1659. jún. 20. „*Praesidii Jauriensis Exercitus Hungarici Judex Bellicus*” (MOL A 14 No 293.)

1659 „*praesidii Jauriensis confiniumque eidem annexorum supremus Judex Bellicus*” (GyKHL Felvállási jkv. 11. köt. fol. 217–218.)

1660. ápr. 30. „*kriegsrichter*” (*Takáts*, 1908. 59.: 5. jegyz.)

1660. júl. 23. „*Czaszar és koronas kiraly Urunk ü Fölsege Györy Vegh hazanak Seregh Biraja*”, ill. „*Judex Bellicus*” (MOL P 125 No 11 281.)

1661. dec. 14. „*Judex Exercitus Jauriensis*” (MOL P 707 Fasc. 172. No 6. 67. p.)

1662. febr. 16. „*Magyar Uitezlő rendnek Seregh biraia*”, ill. „*Judex Bellicus Hungaricus*” (GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 133–135.)

1662 „*Praesidii Jaurinensis Exercitus Hungarici Judex Bellicus*” (MOL P 707 Fasc. 172. No 4. 11. p.)

1659 a győri káptalan jegyzője (GyKHL Felvállási jkv. 11. köt. fol. 217–218.)

1660–1662 győri gyalogvajda⁹⁸⁵18 (*Takáts*, 1908. 59.: 5. jegyz.; MOL P 125 No 11 281.; GyKHL Libri **217**Test. 3. köt. fol. 133–135.; MOL P 707 Fasc. 172. No 4. 11. p. és No 6. 67. p.)

1663–1682 Nagy Ferenc (Felsőbüki)

1663. máj. 10. „*Judex Bellicus praesidii Jauriensis*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 20. No 60.)

1661–1672 a győri őrség vajdája, majd fővajdája (MOL P 707 Fasc. 172. No 6. 64. p.; MOL O 70

98215 E napon a pozsonyi káptalan vizsgálata során tesz tanúvallomást, melyből kiderül, hogy 1648-ban 56 éves volt. GyL GyV Magánok. No 756.

98316 58 évesen hallgatják ki a győri polgárok török elleni vitézkedésével kapcsolatban. GyL GyV Magánok. No 748.

98417 1654. október 13-án már özvegyét, Vince Anna asszonyt említik. GyKHL Lad. 15. Fasc. 43. No 2043.

98518 1660 áprilisában Alapy Gergelyt követte a gyalogvajdai tisztségben. *Takáts*, 1908. 59.: 5. jegyz.

Közben: 1663. dec. 9. Balaskó István ideiglenesen megbízott seregbíró

1663. dec. 9. (GyL GyVm Közgy. ir. I/10/1663.)

1657–1673 győri vajda, majd (1666-tól) fővajda (*Takáts*, 1908. 59.: 5. jegyz.; SNA Esterházy, cseszneki lt. 44. d. No 8. és 43. d. No 6.; MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 11. No 32.; GyL GyVm Közgy. jkv. 3. köt. 268. p.; *Ráth*, 1865. 68.; MOL P 1291 III. O. 10. 1673. okt. 5., Győr; ÖStA KA HKR Prot. Reg. Bd. 331. fol. 219.)

1664. febr. 7. **Nagy Ferenc (Felsőbüki)** „*Judex Bellicus Praesidii Jaurinensis*” (GyL GyV Tanács-ülési jkv. 12. köt. 3. p.⁹⁸⁶19)

1664. dec. 22. „*Judex bellicus Jauriensis*” (GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 155.)

1665. okt. 16. és 19. (MOL P 1313 252. cs. fol. 577. és 590.)

1668 (*PRT*, IV. köt. 508.)

1668. márc. 9. „*praesidii Jauriensis Judex Bellicus Hungaricus*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 11. No 32.)

1669–1672 (*Varga J.*, 1977. 442.: 14. jegyz.; *Varga J.*, 1992. 42.: 14. jegyz.)

1669. aug. 7. (MOL P 1291 III. O. 10. 1669. aug. 7., Győr)

1669. aug. 23. „*Georj Sereg Biro*” (Uo. 1669. aug. 23., Győr)

1669 (*Gecsényi*, 1984. 679.: 92. jegyz. és 680.: 98. jegyz.)

1670. ápr. 11. (MOL P 1291 III. O. 10. 1670. ápr. 11., Győr)

1670. dec. 5. (SNA Esterházy, cseszneki lt. 44. d. No 8.; *Gecsényi*, 1984. 679.: 92. jegyz.)

1671. febr. 21.⁹⁸⁷20 (*Ráth*, 1865. 69.)

1671. febr. 11. (SNA Esterházy, cseszneki lt. 43. d. No 6.; *Gecsényi*, 1984. 679.: 92. jegyz.)

1671. aug. 26. „*Georj Sereg Biro*” (MOL P 1291 III. O. 10. 1671. aug. 26., Győr)

1671. dec. 12. (Uo. 1671. dec. 12., Győr)

1672. máj. 27. (Uo. 1672. máj. 27., Győr)

1672. szept. 25. „*Judex Bellicus Jaurinensis*” (Uo. 1672. szept. 25., Győr)

1673. jan. 2. „*Judex Bellicus*” (GyL GyVm Közgy. jkv. 3. köt. 269. p.)

1673. ápr. 5. „*Judex Bellicus*” (Uo. 272. p.)

218Közben: 1673. máj. 2. Balaskó István ideiglenesen megbízott seregbíró⁹⁸⁸21

1673. máj. 2. „*mostani substitutus sereg Biro*” (MOL P 1289 I. 11. fol. 6.)

1673. okt. 5. **Nagy Ferenc (Felsőbüki)** „*Georj Sereg Biro*” (MOL P 1291 III. O. 10. 1673. okt. 5., Győr)

1674. ápr. 27.⁹⁸⁹22 (*Liszkay*, 1874.; *Kis*, 1896. 54.)

1682. febr. 12.⁹⁹⁰23 (SNA Esterházy, cseszneki lt. 43. d. 1682. febr. 12.)

1685–1705 Nagy Ferenc (Vásárhelyi)

1685 (*PRT*, IV. köt. 292.: 5. jegyz.)

1687 „*Győri Seregh Biro*” (MOL O 70 Fasc. 2. No 74.)

1687. ápr. 7. „*Praesidii Jauriensis Confiniorumque eidem annexorum Judex Bel-licus*” (Uo. Fasc. 1. No 24.)

1687. jún. 9. (GyL GyVm Közgy. ir. I/3/1684.)

1689. júl. 5. „*Győri és azhoz tartozando vegeknec Sereg Birája*” (MOL O 70 Fasc. 5. No 432.)

1695 (*PRT*, IV. köt. 225.: 6. jegyz.)

1695 (GyKHL Felvállási jkv. 15. köt. 121–122. pp.)

1696. dec. 4. „*Generalatus Jauriensis Judex bellicus*” (MOL O 70 Fasc. 1. No 25. és Fasc. 2.)

98619 A városi törvényszéken ezen a napon Bélaváry György „akkorbéli Győri Seregh Biro” által szedett tanúvallo-másokat használtak fel.

98720 *Ráth Károly* fordításában: „a győri őrség hadbirája és vajdája, 40 éves”.

98821 Balaskó István rokonát, Nagy Ferencet pusztán arra a rövid időre helyettesítette tisztségében, amíg Nagy Győr vármegye megbízásából három társával együtt a pozsonyi Magyar Kamaránál járt követségben. GyL GyVm Közgy. jkv. 3. köt. 271–272. pp.

98922 *Liszkay József* „hadbíró”-nak fordította a minden bizonnal 'judex bellicus' latin nyelvű formulát.

99023 1691-ben már néhai Felsőbüki Nagy Ferenc seregbírót említik. GyKHL Felvállási jkv. 14. köt. 379. p.

No 78.)
1696. dec. 17. előtt (Uo. Fasc. 2. No 73.)
1697. jún. 30. „*Generalatus Jauriensis Judex Bellicus*” (MOL P 1291 III. O. 10. 1697. jún. 30., Győr)
1697 (Varga J., 1977. 444.)
1701 (PRT, IV. köt. 368.)
1704. ápr. 20. „*Praesidii Jauriensis Judex Bellicus*” (MOL O 70 Fasc. 1. No 47.)
1705. szept. 19.⁹⁹¹24 „*Praesidii Jauriensis Sedes Bellicae Judex*” (Uo. Fasc. 3. No 228.)

1679–1692 Győr vm. jegyzője (*Gecsényi*, 1988. 33.; MOL O 70 Fasc. 1. No 24., 35., Fasc. 5. No 432., Fasc. 7. No 639. és 641–642.)
1683–1705 a győri káptalan jegyzője (GyKHL Felvállási jkv. 15. köt. 121–122. pp.; MOL O 70 Fasc. 1. No 24., 25., 35., 47., Fasc. 2. No 73., 81., Fasc. 3. No 208., 228., Fasc. 5. No 432., Fasc. 7. No 628–629., 639. és 641–642.)
1694 Győr vm. szolgabírája (*Gecsényi*, 1988. 33.)
1696 ügyvéd („*Causarum per Hungariam Advocatus*”) (MOL O 70 Fasc. 7. No 629.)
1697 a győri szentszék jegyzője („*Capituli Ecclesiae Jauriensis ac Sacrae ejusdem Sedes Juratus Notarius*”) (Uo. Fasc. 3. No 208.)

219 Győri alseregbírák (seregszéki kispírák)

1641–1644 Budai Szabó Illés

1641 aug. 1. „*Geörj magyar uitezleő Seregnek Vice biraia*”, ill. „*Vice Judex*” (GyL GyVm Közgy. ir. I/54/1641.)
1644 (GyL GyV Peres ir. No 16.)

1650–1654 Földes Tamás

1650. szept. 28. „*kjś bjro*” (MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 13.)
1652. febr. 20. „*ü Fölsege Louas es gialogh rendin leuök Kis Biraia*” (GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 251.)
1652. máj. 2. „*az Geöri nemes szeregnek kis Biraia*” (Uo. 3. köt. fol. 4.)
1654. dec. 18. „*Giöri ü fölsege szolgainak kjś biraia*” (Uo. 3. köt. fol. 35.)

1654 a győri sajkások egyik tizedese (Uo. 3. köt. fol. 35.)

1664–1671 Fejér Mihály

1664. márc. 4. (GyKHL II. téka. No 25 210.)
1671. febr. 11. (SNA Esterházy, cseszneki lt. 43. d. No 6.; *Gecsényi*, 1984. 679.: 92. jegyz.)

1676–1687 Ráckevey Sámuel

1676. máj. 20. (GyL GyVm Közgy. ir. I/11/1687.)
1687. márc. 16. „*Györj Sereg Kis Biraja*” (Uo. I/17/1687.)

1699 Alapy István

1699 „*Generalatus Jauriensis sedes bellicae subjudex*” (GyKHL Felvállási jkv. 15. köt. 508. p.)

1703 Potyondy János

1703. szept. 8. „*Sub Judex [sic!] Bellicus*” (MOL O 70 Fasc. 11. No 690. 14. p.)

Győri seregszéki és egyúttal győri főkapitánysági hadiszéki esküdtek

1638 Bogyó János

1638⁹⁹²25 (SNA PKHL C. 21. Fasc. 11. No 12.)

1630–1638 győri közkatona (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 29. No 1. és 2.; GyL GyVm Közgy. jkv. 2. köt. 252. p.; SNA PKHL C. 21. Fasc. 11. No 12.)
1649 győri gyalogvajda (*Gecsényi*, 1986. 116.: 20 a. jegyz.; MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 7. No 48.)
2201651–1654 győri naszádos fővajda (sajkásvajda) (*Vil-lányi*, 1882. 97.; GyKHL Libri Test. 3. köt.)

99124 1707 október 9-én még élt, ekkor ugyanis levélben fordult testvéréhez, Vásárhelyi Nagy Istvánhoz. MOL O 70 Fasc. 2. No 70.

99225 42 éves katonaként viselte ezt a tisztséget. SNA PKHL C. 21. Fasc. 11. No 12.

fol. 35.)
1660 győri vajda⁹⁹³26 (MOL P 125 No 11 281.)

1660–1664 Tarrody György

1660. júl. 23. „*Juratus Assessor Sedis Judiciariae Exercitus Militaris Praesidii Jauriensis*” (MOL P 125 No 11 281.)
1660. aug. 9. „*Sedis Militaris Exercitus Hungarici Praesidii Jauriensis Juratus Assessor*” (Uo. No 11 283.)
1664. márc. 4. (GyKHL II. téka. No 25 210.)

1657–1667 a győri magyar őrség gyalogvajdája (VML VKHL Felvállási jkv. 2. köt. 1657. No 4.; MOL P 125 No 11 281.; GyKHL II. téka. No 25 210.; GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 144–145.; MOL O 70 Fasc. 2. No 66.)

1671 Köszöghy István

1671. febr. 11. (SNA Esterházy, cseszneki lt. 43. d. No 6.)
1671. ápr. 15. (Uo. 44. d. No 8.; *Gecsényi*, 1984. 679.: 92. jegyz.)

1691–1698 győri káptalani ispán (provisor)⁹⁹⁴27 (GyKHL Felvállási jkv. 14. köt. 379. p.; *Bánkúti*, 1973. 269.; *PRT*, IV. köt. 368.)
1698⁹⁹⁵28 Győr vm. szolgabírája (*Bánkúti*, 1973. 269.)

1671 Salai István

1671. febr. 11. (SNA Esterházy, cseszneki lt. 43. d. No 6.)

1676 Csanaky Márton

1676. máj. 20. (GyL GyVm Közgy. ir. I/11/1687.)

1672 a győri lovas katona (MOL P 1291 III. O. 10. 1672. szept. 25., Győr)
1690 körül a győri püspök udvarbírája⁹⁹⁶29 (*Gecsényi*, 1988. 25.)

221 Győri seregszéki és egyúttal győri főkapitánysági hadiszéki jegyzők

1615–1617 Kürthy Ferenc

1615. szept. 26. „*notarius bellicus praesidii Jauriensis*” (*PRT*, X. köt. 758. és 760.)
1617. nov. 18. „*sedis exercituaalis praesidii Jauriensis Juratus Notarius*” (GyL GyVm Közgy. jkv. 2. köt. 11. p.)

1624–1629 Káldy Miklós

1624. aug. 19. „*Juratus Notarius exercitus praesidii Jauriensis*” (GyL GyVm Közgy. jkv. Töredék. [1619–1649] 7. p.)
1625. jan. 30. (*Varga*, 1958. 326.: 1. jegyz. No 166.; *Eckhart*, 1954. 27.⁹⁹⁷30)
1628. szept. 4. „*Juratus Notarius Exercitus Hungarici Jauriensis*” (GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 4.)
1629. ápr. 24. „*az Vitezlo Sereg Notarius*” (Uo. fol. 9.)

1629. dec. – 1638⁹⁹⁸31 Győr városának jegyzője (*Gecsényi*, 1986. 113.; SNA PKHL C. 21. Fasc. 9. No 11. és Fasc. 11. No 12.; GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 61., 37. és 96.; *PRT*, IX. köt. 496.: No 41.; *Sörös*, 1899. 526–529.: No XXII.)

1633 Zámbó Gábor

1633. febr. 28. „*Notarius Exercitus Hungarici Jauriensis*” (GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 69.)

1638–1647⁹⁹⁹32 győri gyalogvajda (Uo. fol. 99–100.; MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 15. No 1. fol.

99326 Elképzelhető, hogy ezek az utóbbi adatok már nem rá, hanem azonos nevű rokonára – talán fiára – vonatkoznak.

99427 A két személy azonossága teljes bizonyossággal nem állítható.

99528 1703-ban Győr városában egy földszintes házzal rendelkezett. *Villányi*, 1882. 200.

99629 Lehetséges, hogy a püspöki udvarbíró már nem ő, hanem szintén a Márton nevet viselő fia volt.

99730 *Eckhart Ferenc* fordításában „Káldy Miklós a győri őrség magyar hadseregének jegyzője”.

99831 1637-ben 58 évesen látja el Győr város notáriusának tisztségét. SNA PKHL C. 21. Fasc. 9. No 11.

99932 1657 november 16-án már néhai Zámbó Gábor özvegye, Rach Anna tesz végrendeletet. GyKHL Libri

1641–1644 Dannichich György¹⁰⁰⁰³³

- 1641 „*Geörj magyar uitezleö Seregh Notarius*”, ill. „*Juratus Notarius exercitus*” (GyL GyVm Közgy. ir. I/54/1641.)
1644 (GyL GyV Peres ir. No 16.)

1650 Gyöngyösy Bálint

1650. máj. 4. „*Juratus Sedriae militaris Exercitus Hungarici Jauriensis Notarius*” (MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 13.)

1655–1660 Jagosich Márton

1655. jan. 30. „*Sedriae Juratus Notarius*” (MOL P 71 Fasc. 273. Köteg I. fol. 31.)
1657. jún. 6. „*Exercitus Hungarici Jauriensis Juratus Notarius*” (GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 79–80.)
²²²1658. febr. 6. „*hűtös szeregh Notariussa*” (Uo. fol. 99.)
1660. júl. 23. „*Sedis Judiciariae Exercitus Militaris Hungarici Praesidii Jau-riensis Juratum Notarium*”, ill. „*eö Fölsege Seregh Sekinek Notariussa*” (MOL P 125 No 11 281.)
1660. aug. 6. „*Sedis Judiciariae Juratus Notarius*” (Uo. No 11 282.)
1660. aug. 9. „*Sedis Judiciariae militaris Exercitus Juratus Notarius*” (Uo. No 11 283.)

1660, 1662, 1665–1667, 1672, 1674, 1677–1678 Győr vm. szolgabírája (*Gecsényi*, 1988. 33.; GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 145–146.; MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 35. No 6.)
1679–1683 Győr város bírása (*Gecsényi*, 1986. 125.)

1669–1672 Bakó Gábor

- 1669 (*Gecsényi*, 1984. 679.: 92. jegyz.)
1669. aug. 7. „*juratus Notarius Bellicus Jauriensis*” (MOL P 1291 III. O. 10. 1669. aug. 7., Győr)
1669–1672 (*Varga J.*, 1977. 442.: 14. jegyz.; *Varga J.*, 1992. 42.: 14. jegyz.)
1670. máj. 12. „*juratus Notarius Bellicus Praesidii Jauriensis*” (MOL P 1291 III. O. 10. 1670. máj. 12., Győr)
1671. febr. 11. (SNA Esterházy, cseszneki lt. 43. d. No 6.; *Gecsényi*, 1984. 679.: 92. jegyz.)
1671. ápr. 15. (SNA Esterházy, cseszneki lt. 44. d. No 8.; *Gecsényi*, 1984. 679.: 92. jegyz.)
1671. dec. 21. „*Notarius Bellicus Jauriensis*” (MOL P 1291 III. O. 10. 1671. dec. 21., Győr)

1676 Franciscs Mátyás

1676. máj. 20. (GyL GyVm Közgy. ir. I/11/1687.)

1681 Szabady András

- 1681 (GyL GyV Tanácsülési jkv. 14. köt. fol. 336.; *Gecsényi*, 1986. 113.)
1683 előtt királyi ítélőtáblai jegyző (*Gecsényi*, 1986. 113.)
1683 után, 1687, 1691 Győr város jegyzője (*Gecsényi*, 1986. 113.; GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 238. és 255–256.)
1683 után a nagybajcsi és a bácsai prédiális nemesi székek jegyzője (*Gecsényi*, 1986. 113.)
1686 Győr város magisztrátusának ügyvédje¹⁰⁰¹³⁴ (Uo.)
1695¹⁰⁰²³⁵ Győr város szenátusának tagja (Uo.)

1687 Deáky János

1687. jan. 16. „*bellicus iuratus notarius*” (*Varga*, 1958. 487.: 1. jegyz. No 259.)

²²³**KANIZSAI, MAJD 1600 UTÁN KANIZSÁVAL SZEMBENI VÉGVIDÉKI FŐKAPITÁNYSÁG**
Az eddig előkerült adatok szerint külön katonai bíraskodással megbízott személyt nem alkalmaztak.

1691 Madocsányi Miklós

- mint szegvári kapitány elnököl Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális hadiszékén mint „*praesentium Judiciorum Praeses*” (MOL P 1313 252. cs. fol. 522., 524. és 533.)

Test. 3. köt. fol. 84.

100033 Neve Damacicz alakban is előfordul.

100134 ő az első, akit e minőségben említenek.

100235 Az 1703. évi telekkönyv szerint ekkor már csak özvegye, Závora Mária élt. *Villányi*, 1882. 186.

224KOMÁROMI SEREGBÍRÁK

1574–1586 Kun Benedek

1574. szept. 11. „*praesidii Comaroniensis Vaivoda atque iudex*” (ÖStA FHKA HFU RN 34.
1577. März fol. 25–26.)
1577. jún. 26. (*Takáts*, 1909. 25–26.)
1586. jan. 24. (*Jedlicska*, 1897. 205.: No 250.; *Takáts*, 1908. 218.: 3. jegyz.)
1564–1574 naszádosvajda (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1564. Jan. No 57.; *Takáts*, 1908. 170.;
Kecskés, 1984. 88.; ÖStA FHKA HFU RN 34. 1577. März fol. 25–26.)

1588–1594 Gadóczy Péter

- 1588 (*Takáts*, 1908. 218.)
1593 „*iudex navalis exercitus hungarici Comaroniensis*” (Uo. 171.: 1. jegyz.)
1594. jan. 12. „*Judex Exercitus Comaroniensis*” (GyKHL Lad. 4. Fasc. 10. No 397.)

1588 előtt és seregbírótsága alatt is naszádosvajda (*Takáts*, 1908. 171.: 1. jegyz. és 218.)

1610–1612 Markházy Imre

- 1610 (*Takáts*, 1908. 218.)
1610. júl. 1. (SNA Pálffy lt. Tom.VII. Lad. 8. Fasc. 3. No 17. A.)
1611. jan. 14. „*sereg birája*” (*Fabó*, 1869. 50.: No 34.; *Thury*, 1889. 23.)
1612 (*Takáts*, 1908. 174.)

1614 Pfeffer Lukács

1614. jún. 29. „*iudex exercitus*” (*Thury*, 1908. 147.: No XXVI.; *Payr*, 1924. 523.)

1633–1637 naszádosvajda (*Takáts*, 1908. 225.: 1. jegyz.)

1616–1620 Földessy István

1616. dec. 28. „*Comaromj Seregh biró*” (*Lengyel*, 1940. 21.: No 16.)
1617 (*Villányi*, 1882. 146.)
1620. febr. 21. „*seregbiró*” (*Takáts*, é. n./2. 73.)

1622–1625. dec. 14-ig naszádos fővajda (Uo. 78.: 16. jegyz. és 79.; *Takáts*, 1908. 175.)

1623–1625 Huszár Mátyás (Nagybaráti)

1623. ápr. 14. „*Judex Exercitus Praesidii Comaroniensis*” (MOL P 512 1653. fol. 2.; *Nedeczky*,
1897. 167.)
1624. szept. 20. „*Judex Exercitus Praesidii Comaroniensis*” (MOL P 512 1624. fol. 1.)
1624. okt. elején „*praesidii Comaroniensis utriusque Exercitus Ungarici Judex bellicus*” (Uo.
1625. fol. 10.)
2251625. szept. 6. „*Utriusque Exercitus Hungarici praesidii Comaroniensis Judex bellicus*”
(Uo. 1625. fol. 10.; *Varga J.*, 1977. 458.: 95. jegyz.¹⁰⁰³1; *Nedeczky*, 1891. 167.)

1607–1618 győri püspöki provisor (GyKHL Felvallási jkv. 6. köt. fol. 272. és 518.; *Benda*, 1972.
303.; MOL P 512 1616. fol. 2., 6–7.; 1617. fol. 1.; 1618. fol. 5.; *Villányi*, 1882. 142.¹⁰⁰⁴2)

1619 győri királyi provisor („*Provisor Sacrae Regiae Maiestatis Jauriensis*”) (MOL P 512 1619. fol.
7.)

1624 naszádosvajda (Uo. 1624. fol. 1.; *Nedeczky*, 1897. 167.)

1630–1649 Klucsóy Albert

1630. jún. 26. „*Hungrischer Schulteß in Commorn*”, ill. „*Judex Bellicus Exercitus
Comaroniensis Hungarorum*” (MOL E 144 Belügy. [1. d.] fol. 879–882.)
1632. júl. 22. „*iudex bellicus exercitus Comaromiensis Hungarorum*”, ill. „*Ju-dex Exercitus
hungarici Comariensis*” (*Adattár*, 11. 195–196.: No 314.; *Beke*, 1994. 81. és 77–78.)
1638 „*Praesidii Reukomaroniensis Hungarici exercitus Judex Bellicus*” (GyKHL Felvallási jkv.
8. köt. 305–306. pp.)
1640 „*Hungarici Exercitus Praesidii Reukomaroniensis Judex Bellicus*” (Uo. 444–445. pp.)
1647. máj. 7. „*Judex Bellicus Comaromiensis Hungarici Exercitus*” (MOL P 512 1647. fol. 9.)
1649 „*Exercitus Comaroniensis Hungarici Judex Bellicus*” (GyKHL Felvallási jkv. 9. köt. fol.
307–308.)

10031 *Varga J. János* „komáromi hadbíró”-ként említi.

10042 Az 1617. évi győri telekkönyvben „Hussan” Mátyás torzult alakban szerepel.

- 1659 Zalusky Imre**
1659. nov. 4. „*Judex Bellicus Exercitus Hungarici Praesidii Comaroniensis*” (MOL P 707 Fasc. 172. No 7. 36. p.)
- 1661 Veres Pál**
1661. okt. 12. „*Judex Bellicus Exercitus Hungarici Comaromiensis*”, ill. „*prae-sidii Rew Comaromiensis Judex Bellicus*” (MOL P 512 1661. fol. 7.)
- 1667–1678 Klucsóy István**
1667. ápr. 9. „*Praesidii Reu-Comaromiensis Judex Bellicus Hungaricus*”, ill. „*Komaromy Seregh Biro*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 2. No 18.; Fasc. 12. No 5. fol. 13–14. és Fasc. 18. No 12., valamint GyKHL Felvállási jkv. 12. köt. 167–169. pp.)
1669. jún. 19. „*Praesidii Comaromiensis Judex Bellicus*” (MOL P 125 No 11 368.)
1671. ápr. 4.¹⁰⁰⁵³ (*Ráth*, 1865. 341.; *Erdélyi Gy.*, 1913. 152.)
1672. szept. 18. (GyKHL Lad. 13. Fasc. 39. No 1761.)
2261674 „*magyar sereg birája*” (*Takáts*, 1908. 174.: 1. jegyz.)
1674. aug. 16. „*Judex Bellicus Comaroniensis*” (šOA Komárno AMKo Trestné spisy Fasc. II. No 18. [1674])
1676 „*Oppidi Rév Comaromiensis militiae Hungaricae Judex Bellicus*” (GyKHL Felvállási jkv. 13. köt. 571–573. pp.)
1677. okt. 3. „*Rév Komárom Végh házanak Magyar renden valo Vitezenek Seregh Biráia*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 18. No 13.)
1678. jan. 29. előtt és után¹⁰⁰⁶⁴ „*Praesidii Reu Comaromiensis Judex Bellicus*” (Uo. Fasc. 18. No 29.)
- 1661 Győr vm. esküdtje (*Matusek*, 1865. 169.)
- Közben: 1678. jan. 29. Zalusky Imre ideiglenesen megbízott seregbíró¹⁰⁰⁷⁵**
1678. jan. 29. „*pro nunc Substitutus Judex Bellicus*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 18. No 29.)
- 1677–1678 komáromi naszádos fővajda (*Takáts*, 1908. 175.; MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 18. No 29.)
- 1680 Huszár Mátyás (Nagybaráti)**
1680¹⁰⁰⁸⁶ (*Takáts*, 1908. 174.: 1. jegyz. és 218–219.)
- 1664 naszádos vajda (*Takáts*, 1908. 225.: 1. jegyz.)
- 1686 Györödy István**
1686. jan. 1. „*Judex Bellicus Exercitus Militiae Hungaricae Comaroniensis*” (MOL P 512 1686. fol. 11.)
- 1698 Pap István ideiglenesen megbízott seregbíró**
1698. febr. 12. „*Supstitutus [sic!] Judex Bellicus*” (šOA Komárno AMKo Trestné spisy Fasc. II. No 18. [1698])
- 1693-ig a komáromi magyar lovasok kapitánya (*Takáts*, 1908. 173.: 2. jegyz.)
1693–1698 komáromi fővajda (*Takáts*, 1908. 173.: 2. jegyz. és 175.; šOA Komárno AMKo Trestné spisy Fasc. II. No 18. [1698])

10053 *Ráth Károly* a latin nyelvű formulát a következőképpen fordította le: „a Komáromi magyar őrség hadbírája, 40 éves”.

10064 Ekkor 47 esztendő volt.

10075 **Zalusky Imre** annak a vizsgálatnak az idejére helyettesítette a seregbírót, amíg az saját sövényházai birtoka kap-csán előtte és **Szelner György** seregjegyző előtt letette tanúvallomását.

10086 Az 1678. április 2-án Komáromban végrendelkező Huszár István első házasságából származó fia, illetve a korábbi seregbíró, a névrokon Huszár Mátyás unokája. 1688-ban már „Istenben elnyugodott”-ként szerepel. MOL P 512 1678. fol. 17–18., 1688. fol. 6–7. és *Thury*, 1889. 15–16. Vö. *Nedeczky*, 1891. 164–174.

227KOMÁROMI SEREGJEGYZŐK

1612 Thaly János

1612 (*Takáts*, 1908. 174.)

1586–1589 naszádos vajda (*Takáts*, 1908. 218.)

1602 a komáromi vár udvarbírája (provisora) (*Nagy I*, XI. köt. 128. és 130.)

1630–1649 Demjén Mihály

1630. jún. 26. „*Juratus Notarius Exercitus Hungarici praesidii Comaroniensis*” (MOL E 144 Belügy. [1. d.] fol. 879–882.)

1638. ápr. 25.¹⁰⁰⁹⁷ „*Comaromi Vitezleo Sereg Notariussa*” (GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 99–100.)

1647. máj. 7. „*Praesidii Comaromiensis Hungarici Juratus Notarius*” (MOL P 512 1647. fol. 9.)

1649. júl. 10. „*Notarius sedis militaris praesidii Comaromiensis*” (Uo. 1661. fol. 5.)

1661–1662 Májer András

1661. okt. 12. „*Comaromiensis Exercitus Hungarici ejusdemque Sedriae Juratus Notarius*” (MOL P 512 1661. fol. 7.)

1662. jún. 27. „*Comaromiensis Exercitus Hungarici ejusdemque sedriae juratus Notarius*” (Uo. 1662. fol. 2.)

1672–1678 Szelner György

1672. szept. 18. (GyKHL Lad. 13. Fasc. 39. No 1761.)

1674. aug. 16. „*Comaroniensis Exercitus Hungarici Militaris Juratus Notarius*” (šOA Komárno AMKo Trestné spisy Fasc. II. No 18. [1674])

1678. jan. 29. „*Comaroniensis Exercitus Hungarici Militaris Juratus Notarius*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 18. No 29.)

1668 Komárom vm. esküdtje (MOL P 512 1668. fol. 7–8.)

228KIRÁLYI VÉGVÁRAK SEREGBÍRÁI

FÜLEK

1642 Deák János

1642. júl. 21. „*Fulekiensis praesidii Judex bellicus*” (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 197.)

1644 Ives Pál

1644 „*Seregbiró*” (MOL E 211 Series II. 37. t. [102. cs.] fol. 97.)

1644 füleki strázsamaster (Uo.)

1650 Turkovith János

1650. febr. 17. „*Praesidii Fülekiensis Juratus Judex Bellicus*” (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 255.)

1672 Oroszlányi István

1672. nov. 1. „*Praesidii Fülekiensis Judex Bellicus*” (MOL E 156 U. et C. Fasc. 152. No 16.)

1652 Balassa Imre tisztartója (*Nagy I*, VIII. köt. 279.)

1678–1682 Dúl Mihály

1678. aug. 28. (*Szederkényi*, 1891. 244.; *Sugár*, 1986. 109.)

1679. márc. 1. „*Füleeknek seregbirója*”¹⁰¹⁰¹ (*Szilády–Szilágyi*, 1863. 70.)

1680. aug. 3. „*Praesidii Fülekiensis Judex Bellicus*”¹⁰¹¹² (MOL P 125 No 11 378.)

1682. márc. 16. „*Praesidii Fülekiensis Judex Bellicus*” (MOL P 707 Fasc. 286. [460. cs.] fol. 188–189.)

1673–1701 több alkalommal Pest–Pilis–Solt vm. esküdtje (*Borosy*, 1984. 133.: No 1653. és *Boro-sy*, 1986. 148–149.: No 3776.)

1675–1676 Heves–Külső-Szolnok vm. ügyésze (*Su-gár*, 1986. 106–107.)

1687 Hont vm. jegyzője (*Nagy I*, III. köt. 415.; *Pál-mány*, 1982. 69.)

1691 Hont vm. esküdtje (*Nagy I*, III. köt. 415.)

10097 *Takáts Sándor* ugyanebből az időből – valószínűleg tévesen – seregbíróként említi. *Takáts*, 1908. 174.: 1. jegyz.

10101 A kiadásban ugyan „Dus Mihály” szerepel, de biztosan állítható, hogy Dúl Mihályról van szó. Valószínűleg egyszerű olvasati vagy nyomdahiba okozza a nevek eltérését.

10112 A füleki seregbíró tisztségének jelentőségére utal, hogy a külön pecséttel rendelkezett, melynek felirata 1680-ban a következő volt: „SIGILLV/M/ IVDICII BELLICIS [sic!] PRESIDII FILEKIENSIS”.

1698, 1700 jelölik Pest–Pilis–Solt vm. alispáni tisztségére (*Borosy*, 1986. 32.: No 3235. és Uo. 139.: No 3721.)
1699¹⁰¹²³ Nógrád vm. alispánja (*Nagy I*, III. köt. 415.; *Pálmány*, 1982. 69.)

229LÉVA

1610 körül Bálint deák

1610 körül „*Seregh bjro*” (MOL E 196 Fasc. 36. No 14.)

1636–1652 Súly Benedek

1636¹⁰¹³⁴ (*Haiczl*, 1933. 48–49.)

1642. júl. 21. „*Levensis praesidii Judex bellicus*” (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 197.)

1650. júl. 24. „*Levaj Sereghbjro*” (Uo. Series II. Fasc. HH. fol. 243.)

1652. szept. 14. „*Seregh biro*” (Uo. Series II. Fasc. CC. Csáky László levele Forgách Ádámhoz. 1652. szept. 14. Léva.)

1652. szept. 17. (*Matunák*, 1901. 41.)

1652. dec. 4.¹⁰¹⁴⁵ „*Seregh biro*” (MOL P 287 Series II. Fasc. CC. Csáky László levele Forgách Ádámhoz. 1652. dec. 4., Léva.)

1660–1663 Gányi Péter

1660. jún. 30. „*praesidii Levensis Judex Bellicus*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 18. No 20.)

1662. jún. 27. „*eő Főlsége Lévai Végházának Seregh Biráia es Seregh Deákia*” (GyKHL Lad. 1. Fasc. 1. No 12.)

1663. nov. 2-ig¹⁰¹⁵⁶ „*praesidii Levensis Judex bellicus*”, ill. „*Seregh Biro*” (MOL E 199 III. t/4. No 1.; *Illésy*, 1893/1. 244–245.)

1654 lévai seregjegyző (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 12. No 5. fol. 5–6.)

1658–1663 lévai számvevő („*Rationarius*”) (GyKHL Felvallási jkv. 11. köt. fol. 193–194.; MOL E 199 III. t/4. No 1.; *Illésy*, 1893/1. 244–245.)

1658–1663 Bars vm. esküdtje (Uo. és GyKHL Lad. 1. Fasc. 1. No 12.)

1662 lévai seregdeák (Uo.)

(1663–1664 üresedésben)¹⁰¹⁶⁷

1669 Gányi Péter

1669. júl. 8. „*Judex Bellicus Levensis*” (MOL P 125 No 11 368.)

1670 Csór György ideiglenesen megbízott seregbíró

1670. márc. 24. „*Substitutus Judex Bellicus*”, ill. „*Judex Bellicus Praesidii Lévensis*” (MOL P 125 No 11 369.)

²³⁰1670. jún. 6. „*Substitutus Seregh Bíró*”, ill. „*Substitutus Judex Exercitus Praesidii Lévensis*” (Uo. No 11 312.)

1671–1679 Csór György

1671¹⁰¹⁷⁸ „*seregh biro*” (*Benczédi*, 1961. 172–173.)

1672. máj. 12. (MOL P 125 No 11 369.)

1673. dec. 15. „*Eő Felseghe Levai Seregh Biroja*” (Uo. No 11 373.)

10123 Meghalt 1705 júniusában. *Nagy I*, III. köt. 415. és *Pálmány*, 1982. 69.

10134 A garamszentbenedeki konvent tanúkihallgatása szerint ekkor már 40 éves volt.

10145 Ezen a napon Csáky László lévai főkapitány Súly betegségről panaszkodott Forgách Ádám bányavidéki főkapitányhoz írott levelében: „niauolias Seregh birois többire [sic!; azaz többnyire] ágonizal”. Valószínű, hogy Súly hamarosan el is hunyt.

10156 A lévai vár feladását követően, 1664. február 3-án tartott vizsgálat során készült tanúvallatási jegyzőkönyv Gányi Pétert a vár seregbírájaként említi, aki ekkor mintegy 42 esztendő volt. Gányi tehát a vár török kézre kerüléséig (1663. november 2.) látta el a katonai igazságszolgáltatás feladatait. Személye és tisztsége azért különösen érdekes, mert a vár visszafoglalása után is őt találjuk a seregbíró posztján. MOL E 199 III. t/4. No 1.; *Kronológia*, II. köt. 483.

10167 Léva vára 1663. november 2-ától 1664. június 12-éig török kézen volt.

10178 Csór Györgyöt 1671 elején Esterházy Pál bányavidéki főkapitány nevezte ki a vár seregbírájává. A kinevezést azonban még a Haditanáccsal is meg kellett erősíttetni, hiszen ebben az időben még a kisebb végvári tisztségviselők is csak a Consilium Bellicum dekrétumával foglalhatták el állásukat. Lásd erre részletesen a IV/3. alfejezetet.

1675. márc. 10. „*Léuaj Seregh Biró*” (Uo. No 1689.)
1677. júl. 9. (Uo. No 11 321.)
1678. márc. 1. *Léuaj Seregh Biró*”, ill. „*Judex Bellicus Praesidii Lévensis*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 11. No 40., Fasc. 18. No 16., Fasc. 24. No 73.)
1678. júl. 26. „*Judex Bellicus Praesidii Lévensis*” (MOL P 125 No 11 327.)
1679-ben bekövetkezett haláláig „*Seregh Biro*” (Uo. No 2878.)

1651. febr. 25. bujáki strázsamester (MOL P 287 Seri-es II. Fasc. HH. fol. 280.)
1669 lévai ideiglenesen megbízott strázsamester („*Pro tempore Substitutus Vigiliarum Magister*”) (MOL P 125 No 11 368.)
1669–1670 lévai várnagy („*Léuaj Porkoláb*”, ill. „*Castellanus Praesidii Lévensis*”) (Uo. No 11 368. és No 11 312.)

1679–1680 Kovács István

1679. febr. 1. „*praesidii suae Maiestatis Judex Bellicus*” (MOL P 125 No 11 333.)
1679. febr. 24. „*Judex Bellicus*” (Uo. No 11 334.)
1679. ápr. 6. „*Praesidii Levensis Judex Bellicus*” (Uo. No 11 335.)
1680. febr. 13. „*levaj Szeregh Biro*” (Uo. No 2878.)
1680. máj. 6. „*lévaj szeregh Biro*” (Uo. No 2879.)
1680 Bars vm. szolgabírája (Uo. No 2878.)

1680 Dávid István Bottyán János speciális ügyében ad hoc hadi bíró Léván

1680. márc. 4. „*Lévay Egyik Hadi Szeki Biro*” (MOL P 125 No 11 376.)

231 KIRÁLYI VÉGVÁRAK SEREGJEGYZŐI

DRÉGELYPALÁNK

1653 Marton Pál

1653. jún. 9. „*Sereg Notarius*” (MOL E 211 Series II. 37. t. [103. cs.] fol. 24.)

KÉKKŐ

1678–1704 Gönczi György

1678–1704-ben bekövetkezett haláláig „*juratus notarius praesidii Kékkőiensis*” (*Pálmány*, 1986. 57.)

KORPONA

1673 Horváth János (Bibiti)

1673. dec. 15.¹⁰¹⁸⁹ „*Juratus Notarius sedis Bellicae Corponiensis*” (MOL P 125 No 11 373.)

1673 korponai strázsamester (Uo.)

LÉVA

1636 Kovácsy Tóbiás

1636¹⁰¹⁹¹⁰ (*Haiczl*, 1933. 48–49.)

1654 Gányi Péter

1654. szept. 17. „*Sedriae Militaris Exercitus Hungarici Levensis Juratus Notarius*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 12. No 5. fol. 5–6.)
További tisztségeit lásd a lévai seregbíráknál.

PÁPA

1659 Jankovich Péter

1659. jún. 20.¹⁰²⁰¹¹ „*Sedis militaris Notarius Papensis Exercitus*” (MOL A 14 No 293.)

10189 1677 nyarán még él; egy korponai tanúvallatáson Szántó János vicekapitány egyik megbízottja. MOL P 125 No 11 313.

101910 1636-ban a garamszentbenedeki konvent tanúkihallgatása szerint ekkor a 45. évét taposta. Valószínűleg annak a Kovácsy Miklósnak a fia volt, aki a XVII. század elején Léva várának udvarbírájaként szolgált. *Nagy I.*, VI. köt. 420.

102011 A győri seregbíró és a veszprémi kapitány által vezetett pápai tanúhallgatás idején 45 esztendő katolikus kato-naként tett vallomást.

- 1687 Polány György ideiglenesen megbízott seregjegyző**
1687. aug. 26. „*Substitutus Notarius Sedis Bellicae Papensis*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 27. No 15. és Fasc. 19. No 5.)

232SZÉCSÉNY

- 1651 Kis Miklós**
1651. febr. 25. „*sedis Juditiariae Militaris Praesidii Szeczeniensis Juratus Notarius*”, ill. „*Szécsényi Hadj Juratus assessor* [elírás notarius helyett!]” (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 280. és 282.; *Jakus*, 1985. 121.)
1651 szécsényi strázsamester (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 280.; *Jakus*, 1985. 127.)

VESZPRÉM

1630–1637 Marton István

1630. okt. 23. (*PRT*, X. köt. 89.)
1633. márc. ¹⁰²¹12 (VML VKHL Felvállási jkv. 1. köt. No 39.)
1636. jún. 5. (Uo. No 93.)
1637. jan. 16. (Uo. No 75.)
1637. febr. 20. (Uo. No 86.)

1640–1675 Hegedűs Márton

1640. jan. 13. (VML VKHL Felvállási jkv. 1. köt. No 237.)
1641. okt. 1. „*exercitus notarius*” (Uo. No 166.)
1643. júl. 21. (Uo. No 229.)
1649. jún. 14. ¹⁰²²13 „*Notarius Praesidii Wesprimiensis*” (MOL E 150 Fasc. 56. No 41.)
1650. okt. 14. (*Takáts*, [1926.] 153.: 28. jegyz.)
1654. ápr. 24. „*Juratus Notarius Exercitus Praesidii Wesprimiensis*” (VML VKHL. Felvállási jkv. 2. köt. 1654. No 21.)
1654. dec. 22. „*hitos Notarius*”, ill. „*Juratus Notarius Sedis Militaris*” (MOL P 71 Fasc. 273. Köteg I. fol. 31.)
1655. febr. 14. „*Juratus Notarius sedis Militaris*” (Uo. fol. 23.)
1656. júl. 13. (Uo. fol. 5.)
1660. júl. 24. „*ezen Veszpremi Vitezleő Sereg Torveny Sekinek hitos Notariusa*” (MOL P 125 No 11 281.)
1660. dec. 10. „*Juratus Notarius sedis millitaris*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 6. No 6.)
1662. nov. 23. ¹⁰²³14 „*Juratus Notarius*”, ill. „*hitos Notarius*” (Uo. Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 16.)
1663. jún. 17. „*Juratus Notarius sedis Militaris praesidii Weszpremiensis*” (Uo. Reg. Col. Jaur. Fasc. 7. No 30.)
1665. nov. 7. „*ezen Beszprémi vitezleő Seregh törüeni szekének hitos Notarius-sa*”, ill. „*Juratus Notarius sedis Militaris praesidii Weszpremiensis*” (Uo. Irreg. Col. Jaur. 11. t. No 3. fol. 5–6.)
2331666. júl. 10. (Uo. Reg. Col. Jaur. Fasc. 35. No 16.)
1667. júl. 8. „*Sedis Militaris Exercitus Praesidii Wesprimiensis Juratus Notarius*” (VML VKHL Felvállási jkv. 2. köt. 1667. No 2.)
1671. márc. 7. ¹⁰²⁴15 (*Ráth*, 1865. 339.)
1675. máj. 16. „*Praesidii Veszpremiensis Juratus Notarius*” (VML VKHL Felvállási jkv. 3. köt. 1675. No 31.)
1645 ideiglenesen igazgatja a Batthyányiak battyányi, nyéki és bicskei birtokait (MOL P 1314 No 18 526.)

102112 A veszprémi káptalan felvállási jegyzőkönyveinek első kötete csak a századunk első feléből származó és ma-gyar nyelven kivonatolt, gépelt változatban maradt fenn. Emiatt csak abban az esetben adom meg az eredeti alakot, ha azt a fordítás készítője is idézi. Vö. *Zsiray*, 1984. 274.: 4. jegyz.

102213 A felsőörsi prépostnak járó dézsmákról tartott tanúkihallgatás szerint 1649-ben körülbelül 40 éves volt.

102314 Ugyanekkor „Laskoi Andras, Csaszar Urunk eő Fölsege Beszpremi Veghazanak Vice Capitannia es ezen vitez-leő törveni-szeknek biraia”. Veszprémben nem lévén seregbíró, annak feladatait az alkapitány látta el, aki gyakran főkapitánya nevében mint magistratus lépett fel a kihágásokat elkövető veszprémi katonákkal szemben.

102415 *Ráth*nál az „örség jegyzője” alakban fordul elő. Ekkor már 57. életévében járt.

1682 Gömöri István
1682. máj. 30. „*iuratus notarius sedis militaris praesidii Veszpremiensis*” (Ke-mény, 1916/2. 201.)

1674 veszprémi katona (Hungler, 1986. 206.: 66. jegyz.)
1689 Veszprém vm. esküdtje (MOL P 235 Com. Za-lad. No 587.)

234 KIRÁLYI VÉGVÁRAK SEREGDEÁKJAI

CSOBÁNC

1665 Barbély Péter
1665. júl. 9. „*eő Sereg Deakia léuén Csobánczi Seregnék*” (VML VKHL Felvallási jkv. 2. köt. 1665. No 16.)
1665 a csobánci őrség királyi lovas katonája (Uo.)

EGERSZEG

1629 körül Bakos Mihály, egyúttal Kiskomárom seregdeákja
1629. vége körül „*Sereg Deak*” (MOL E 211 Series II. 26. t. fol. 523.)

1675 Szily Pál
1675. jan. 13. „*Campi Scriba*” (MOL P 235 Com. Zalad. No 300.)

1672. szept. 30-ig Lenti, Alsólendva, Szécsisziget és Kányavár várak közös seregdeákja (OSzK Kt. Fol. Germ. 927/2. fol. 65–66.)

1681–1696 Szalánczy Márton

1681. máj. 1. „*Veldtschreiber*” (ettől a naptól kapja fizetését; MOL P 1322 55. cs. No 1375.)
1681. dec. 3. előtt „*Campiscriba Egerszeghiensis*” (kinevezés; MOL E 210 Militaria. 22. t. No 1.)
1682 (Takáts, [1926.] 147.)
1682–1687¹⁰²⁵1 (Müller, 1976. 27.)
1695. júl. 1–1696. márc. 30. „*Veldtschreiber Zu Egersec*”, ill. „*Campi scriba Egerszegiensis*” (OSzK Kt. Fol. Germ. 927/2. fol. 132–133.)

ÉRSEKÚJVÁR

1614–1625 Maron János, egyúttal bányavidéki főszeregdeák
1614–1615 „*Scriba Campestris*” (OSzK Kt. Fol. Lat. Inventarium. CVI. p.: No 1487.)
1625. ápr. 2. „*Ober Veldt schreiber der Pergstätterischen Gränitzen vnd Zu Neu-heüsel*” (MOL P 123. II/g. t. fol. 35–36.)

FELSŐ-MAGYARORSZÁG

1657–1661 Matthias Freundlich¹⁰²⁶2

1657. febr. „*Campi Scriba*” (MOL E 249 Mutatókönyvek 85. köt. F [betű]/No 51.)
235 1660. máj. 2. előtt „*germanico–hungaricus Campiscriba in praesidiis superioris Hungariae*” (MOL E 211 Series II. 3. t. fol. 92–97.)
1661. márc. „*Scriba Campestris*” (MOL E 249 Mutatókönyvek 85. köt. F [be-tű]/No 100.)
1640-es években három esztendőn át a kassai hadszertár írnoka („*Scriba rei Armamentariae*”) (MOL E 204 Matthias Freundlich kérelme az uralkodóhoz. dátum nélkül.)
1660–1670-es évek felső-magyarországi mustrabiztos („*Lustrae Commissarius*”) (Uo.)

GYŐR

1583 előtt Czalpman Zakariás
1583 előtt „*scriba exercitus Jauriensis*” (GyKHL Felvallási jkv. 4. köt. fol. 252.).

1592 Kozma deák
1592. febr. 28. „*Cosma literatus Militaris Exercitus praesidii Jauriensis Scriba*” (GyKHL Lad. 4. Fasc. 10. No 387.)

1651–1666 Fent János

1651. okt. 9. „*Geöri Fö Szeregh Deakia*” (GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 252–253.)
1652. jún. 5. „*Geöri Szeregh Deakia*” (Uo. 3. köt. fol. 3.)
1663. okt. 29. „*Gyori Veghazanak feő Seregh Deakia*” (Uo. 3. köt. fol. 140–141.)

10251 Müller Veronika „Szalánczy Márton”-ként említi.

10262 Egy datálatlan kérelméből tudjuk, hogy felső-magyarországi seregdeáki tisztét tizenhét esztendőn keresztül viselte. MOL E 204 Matthias Freundlich kérelme az uralkodóhoz. dátum nélkül.

1666. szept. 15. „*Geōri Fő Seregh Deákia*” (GyL GyV Tanácsülési jkv. 12. köt. 17–19. pp.; GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 175. és *Sörös*, 1899. 691–693.: No XXXVI.)

1676 Grueber György

1676. jan. 13. „*Geōrj Magyar Vitezleő Sereg Deákja*” (MOL P 707 Fasc. 39. et F. No 7.)
1663–1669 előtt a pápai vár és a Balaton melletti végházak seregdeákja (MOL P 707 Fasc. 39 et F. No 1. és 7.)

1691–1703 Fesler Illés

1691. szept. 24. „*Campi Scriba Jauriensis*” (GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 263–265.)
1703 (*Villányi*, 1882. 206.)

KISKOMÁROM

1629 körül Bakos Mihály, egyúttal Egerszeg seregdeákja

1629. vége körül „*Sereg Deak*” (MOL E 211 Series II. 26. t. fol. 545.)

236 LENTI, ALSÓLENDVA, SZÉCSISZIGET ÉS KÁNYAVÁR

1672–1673 Szily Pál, egyúttal a Kanizsával szembeni végek főszeregdeákja

1672. júl. 1–szept. 30. „*Hungarischer Veldtschreiber Zu Lentj, vnterlimpach, Schōtschjysiget vnd Canniauar An denen Cännischen Grännizen*” (OSzK Kt. Fol. Germ. 927/2. fol. 65–66.)

1672. okt. 3–1673. júl. 3. „*Oberveldtschreiber an denen Cannischen Gränni-czen*” (Uo. fol. 67–68., 94–95. és 100–101.)

1673. jan. 1–jún. 30. a négy vár seregdeákja (Uo. fol. 90–91. és fol. 98–99.)
1675 egerszegi seregdeák (MOL P 235 Com. Zalad. No 300.)

LÉVA

1662 Gányi Péter

1662. jún. 27. „*eő Főlsége Léuai Végházának Seregh Biráia es Seregh Deákia*” (GyKHL Lad. 1. Fasc. 1. No 12.)

1677 Ripszán László¹⁰²⁷³

1677. júl. 9. „*Campi Scriba Praesidii Levensis*” (MOL P 125 No 11 321.)

1680 Jurovicz Márton

1680. máj. 6. „*Léuay Seregh Deák*” (MOL P 125 No 2625.)

1680. júl. 13. „*Leuai Seregh Deák*” (Uo. No 2626.)

PÁPA ÉS A BALATON MELLETTI VÉGHÁZAK

1633 Fekler Kristóf

1633. márc. 25. előtt¹⁰²⁸⁴ (*Ráth*, 1860. 115.)

1647 Maximilian Föchler¹⁰²⁹⁵

1647. nov. 17.¹⁰³⁰⁶ „*Papay Seregh Deakia*”, ill. „*szeregh Deak*” (MOL P 235 Com. Zalad. No 411.a.)

1663–1669 előtt Grueber György

1663. júl. 12. „*Seregh Deak*” (MOL P 707 Fasc. 39 et F. No 1.)

1664. máj. 30. „*Seregh Deak*” (Uo. No 1.)

1669 előtt „*a Balaton melljekj ő fölsege Veghazainak Sereg Deakia*” (Uo. No 7.)
1676 győri seregdeák (vö. az ott közölt adatokkal)

237 1669–1676 Sréter János

1669. júl. 1-től „*Romma Csaszar es Koronas Kiraly Vrunk eő Folsegenek Papai és Balaton mellet levő Vegh Hazainak Seregh Deákja*” (kinevezés; MOL P 707 Fasc. 39. et F. No 3.)

10273 A vezetéknev olvasata bizonytalan.

10284 Győr vármegye 1642-ben összeírott sérelmei szerint ezen a napon török fogságba esett. Ugyanerről egy másik kárjegyzék az alábbiakban emlékezik meg: „Anno 1633. Scribam Exercitus Papensis circa festum Corporis Christi in itinere Jaurino Papam versus praeficiscentem Turcae coeperant ...” ÖStA HHSStA UA Fasc. 173. Konv. 3. fol. 49.

10295 Esetleg elképzelhető, hogy a Ráth Károly által említett Fekler Kristóf fia.

10306 1656-ban már biztosan nem élt, ekkor ugyanis már néhaiként említik. MOL P 235 Com. Zalad. No 413.

1675. jan. 9.¹⁰³¹⁷ „*Praesidii Papensis Campi Scriba*” (VML VKHL Felvallási jkv. 3. köt. 1675. No 17.)
1675. dec. 2. „*Rommai Csaszar es Koronas Kiraly Vrunk eő Folsenegenek Papai és Balaton mellet levő Vegh Hazainak Seregh Deákja*” (MOL P 707 Fasc. 39. et F. No 3.)
1676. jan. 15.¹⁰³²⁸ „*juratus Scriba Ordinis Militaris*” (Uo. No 5.)
1660 pápai lovas katona (MOL P 125 No 11 364.)

VESZPRÉM

1636–1637 Korolalancza Lőrinc

1636. jún. 5. „*scriba*” (VML VKHL Felvallási jkv. 1. köt. No 93.)
1637. máj. 10. és 16.¹⁰³³⁹ „*Weszpremi seregh Deákja*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 7. No 40.)
1637 a győri jezsuiták szárberényi¹⁰³⁴10 jószágainak gondviselője (Uo. No 30.)

1639 Dér Vilmos

1639. szept. 27. „*campestris scriba*” (VML VKHL Felvallási jkv. 1. köt. No 125.)

1669–1670 Huetter Gábor

1669. jan. 4. „*scriba campestris*” (Hungler, 1986. 208.: 8. jegyz.)
1670. jan. 28. „*Militum Wesprimiensium Scriba Campestris*” (VML VKHL Felvallási jkv. 2. köt. 1670. No 3.)

1672–1681 Ernest Pál

- 1672 „*ezen Végh-háznak Seregh Deákja*” (Hungler, 1986. 132.)
1672. márc. 12. „*Wespremj Seregh deákja*” (MOL P 235 Com. Zalad. No 444.a.)
1674. máj. 9. „*Scriba Campestris*” (VML VKHL Felvallási jkv. 3. köt. 1674. No 26.)
1675. ápr. 2. „*praesidii Veszprimiensis Exercitus Militaris Scriba Campestris*” (Uo. 1675. No 19.)
1681. jan. 4. „*campi- és contra scriba*” (Kammerer, 1893. 736.)
1671 keszthelyi vajda (MOL P 235 Com. Zalad. No 444. a., 485–486., 488., 576. és 595.)
2381678–1681 veszprémi contrascriba („*Wesprimj Cont-ra*”) (MOL E 211 Series II. 9. t. fol. 152.; Kammerer, 1893. 736.)

MAGYAR TÁBORI SZÉKI HADBÍRÁK

1530-as évek második fele Révay Ferenc

- 1530-as évek második fele „*qui in castris militari juri dicundo praeerat*” (Ist-vánffy, 1758. 145.; Holub, 1909. 57. és 100.)
1527. nov. 29–1542 királyi személynök (Fallenbüchl, 1988. 107.)
1542–1553. nov. 1.¹⁰³⁵1 nádori helytartó (Uo. 69.)

1593 Keczer András, Lipóczi

1593. nov. 27. után „*postea in partibus Regni superioribus, Exercituum Judex, declaratus*”¹⁰³⁶²
(Wagner, 1780. 440.; Nagy I, VI. köt. 147.)
1593 a magyar gyalogság főkapitánya Felső-Magyar-oroszágon („*totius peditatus Ungarici exercitus, generalis Capitaneus*”) (Wagner, 1780. 440.)

10317 1675-ben már 60 esztendő volt.

10328 1689-ben még valószínűleg élt, ebben az esztendőben ugyanis a pápai piactéren álló házát említik. MOL O 70 Fasc. 5. No 432.

10339 1640. április 15-én Palotai Zsuzsanna már özvegy Korolalancza Lőrincnéként bukkan fel. VML VKHL Felvallási jkv. 1. köt. No 136.

103410 Ma Vörösberény, Veszprémtől délre.

10351 Tisztségét haláláig töltötte be. *Fallenbüchl*, 1988. 69.

10362 II. Ferdinánd a Lipóczi Keczer család nemességét megerősítő, illetve bővítő, 1631. augusztus 4-én Bécsben kelt oklevelében így emlékezik meg a hadbíró, idősebb Keczer András érdemeiről: „Genitor vero tuus [ti. ifjabb Keczer Andrásé], dictus Andreas Keczer, domi et militiae clarus in diversis expeditionibus bellicis, durante quindecennali aperto Bello Turcico, fidelem Patriae operam impendisse, et dum Fortalitium Filek recuperaretur [1593. november 27. *Kronológia*, II. köt. 413.], totius peditatus Ungarici exercitus, generalem Capitaneum cum Laude egisse, ac in Comitatu Saarosiensi, officio Vice-Comitis, novem continuis annis functus, postea in partibus Regni superioribus, Exercituum Judex, declaratus, usque ad finem vitae suae fidelem Augustissimae Domui nostrae Austriacae operam impendisse perhibetur.” *Wagner*, 1780. 440.

1581–1589¹⁰³⁷3 Sáros vm. alispánja (*Wagner*, 1780. 440.; *Nagy I*, VI. köt. 147.; *Pór*, 1891. 358.)

1616 Kemény Boldizsár Bethlen Gábor tábori hadbírája

1616. máj. 20. a lippai hadjárat folyamán „*fő hadi bíránk ez táborunkban*” (*Szi-lágyi*, 1885. 439.)

1608-tól Fehér vm. főispánja (*Trócsányi*, 1980. 29.)

1615-től fogarasi főkapitány (Uo. 29.; *Szilágyi*, 1885. 439.)

1613–1629 fejedelmi tanácsos (*Trócsányi*, 1980. 29.; *Szilágyi*, 1885. 439.)

2391680 körül Nátl Lipót

1680 körül „*Hadi Fo Biro*” (MOL P 1313 252. cs. fol. 518.)

1654. jún. 1-től Sopron város magyar jegyzője (*Házi*, 1982. II. köt. 698.: No 8236.)

1662-től Sopron város belső tanácsának tagja (Uo.)

1660-as években: 1667. jan. 19-ei lemondásáig fel-váltva Sopron város bírása és polgármestere (Uo.)

1685¹⁰³⁸4 Sopron város bírása (Uo.)

240NÉMET SOLTÉSZOK MAGYARORSZÁGI VÉGVÁRAKBAN

ÉRSEKÚJVÁR

1589 Simon Pazenauer

1589. márc. 22.¹⁰³⁹1 „*Schulttes Zu Vjwar*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 111.)

1600 a Georg Paradeiser és társai felett ítélkező delegált bíróság tagja (*Cerwinka*, 510.)

1603 az újvári német katonák kapitánya (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 210. Exp. fol. 189., 191.)

1658 Leonhard Landolt Gundegkh

1658. dec. 8. „*Artium Liberalium et Philosophiae Magister Waltherischer Regi-ments Schultheus*” (ÖStA FHKA HFU RN 207. 1660. Febr. fol. 41–42.)

1663 Thricius Rayl

1663. szept. 1. „*Schuldthaiß*” (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 462.)

ESZTERGOM

1603 Név nélküli említés

1603. máj. 21. „*Obrister Zu Gran Soll bey dem Schulthaissen daselbst verortt-ning thuen*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 209. Reg. fol. 112.)

GYÖR

1557 Hans¹⁰⁴⁰2

1557. szept. „*Schuldeis in der Besazung Zur Raab*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 139. Exp. fol. 73.)

1578 Sebastian Haider

1578. márc. 13. „*Regiment Schuldthes*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1583. Febr. No 14.)

1581–1585 Hans Preisinger

1581. dec. 13. „*Regiment Schuldthes*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1583. Febr. No 14.)

1583. febr. előtt „*Regiment Schulthes*” (Uo. Exp. 1583. Febr. No 14.)

1585. febr. 11. „*Regimend Schuldheiss*” (Uo. Exp. 1586. Mai. No 75.)

2411589–1593 Paul Süeß

1589. ápr. 22. „*Paul Süeß Schultthes Zu Raab*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 257.)

1593 „*Paul Syez [sic!]*” (GyKHL Felvállási jkv. 5. köt. fol. 270.)

1598–1599 Stephan Heczal von Salchongen

1598. szept. 12. „*Regimentts Schulthess*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 86.)

1599. júl. 26. „*Owariensis et pro tempore Jauriensis Regiminis Ordinis Germa-nici Judex*,

10373 1599. november 9-én végrendelkezett, többek között az említett Paczoth Zsigmond hadbíró jelenlétében. šOBA Prešov Rodina Keczer C. Nové usporiadanie II. Majetkoprávne písomnosti Inv. è. 52. 1599. november 9.

10384 1686-ban bárói méltóságot kapott. 1689-ben arany-sarkantyús lovag. Három esztendővel később még élt, ekkor ugyanis 62 évesen – a soproniak nagy megrökönyödésére – áttért a katolikus hitre.

10391 Ferdinand Samaria érsekújvári kapitány már február 22-én azt javasolta, hogy az elhunyt soltész helyére Simon Pazenauert léptessék elő. A kapitány elérte célját, hiszen minden biztonnal javaslatára rendelte el az Udvari Haditanács az újvári soltészi tisztség Pazenauernek való átadását. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 184. Exp. fol. 122. és Bd. 185. Reg. fol. 111.

10402 Családnevét a Haditanács korabeli iktatókönyve nem tünteti fel.

alias Sultus vocatus” (GyKHL Felvallási jkv. 6. köt. fol. 43.)

1601–1605 Reichard Sorscha

1601. szept. 7.¹⁰⁴¹³ „*Schulthes Zu Raab*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 206. Exp. fol. 598–599.)
1603. júl. 12. „*Regiment Schuldeß in Rab*” (Uo. Bd. 210. Exp. fol. 237.)
1605. aug. 4. „*Schuldtes Zu Raab*” (Uo. Bd. 214. Reg. fol. 463. és 159.)

1607–1621 Johann Leonhard Pflaum

1607. márc. 15. *Regiment Schultheiß in Raab*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 48.)
1609. jún. 27. „*Regiment Schultheiß*” (Uo. No 77.)
1609. jún. 29. „*Regiments Schultheiß*” (Uo. No 91.)
1617 (*Villányi*, 1882. 123–124., 157.)
1621. máj. 23. „*Regiments Schultheiß in Raab*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 47.)

1622 Hainricus Waldner

1622. aug. 24. „*Regiments Schulthais in Raab*” (GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 76–77.)

1627 Christoph Hörber

1627. júl. 15. „*Regiment Schultheis*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 24.)

1637–1643 Thoman Pfeiffer

1637. jún. 23. „*Regiments Schultheiß*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 60.)
1637. jún. 27. „*Regiment Schultheiß in der HauptVössung Raab*”¹⁰⁴²⁴ (MOL E 210 Militaria. 29. t. No 9.)
1643. okt. 27. (GyL GyV Tanúvall. 1643.)

1652–1662 előtt Adam Hauer

1652. szept. 27. „*Regiments Schultheis*” (GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 8.)
1662 előtt (ÖStA FHKA HFU RN 217. 1664. Juni fol. 135–138. és 153–160.)

2421662–1676 Moritz Förtsch

1662. febr. 16. „*Nemet Seregh Biraia*”, ill. „*Militiae Germanicae Praesidii Jau-riensis Auditor Generalis*” (GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 133–135.)
1662. aug. 22. (GyKHL VI. téka. No 25 199.)
1667 „*Schultheis Zu Raab*”, ill. „*Raaberisch Regiments Schultheiß*” (ÖStA KA Best. No 1765.)
1675 „*Mauritius Firsch Germanicae Militiae Sultetius*” (GyKHL Felvallási jkv. 13. köt. fol. 430.)
1676. nov. 22.¹⁰⁴³⁵ „*Mauritius Försch Judex Bellicus Germanicus Jauriensis*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 29. No 41. fol. 206.)
1662 előtt a győri főkapitány német titkára (ÖStA FHKA HFU RN 217. 1664. Juni fol. 153–160.)

1697 Ferdinand Augustin Habereiner

1697. aug. 23. „*Raaberischer Kriegs Gerichts und Regiments Schuldheis*” (uta-sítás; SNA Esterházy, cseszneki lt. 44. d. fol. 459–461.)

1698-1699 Johann Georg Heimb ideiglenesen megbízott soltész

1698. nov. 15. „*angesetztster Schultheiß [sic!]*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 34. No 29.)
1699. márc. 26-ig (BGLA HStA Person. Abt. 46/3917–18. No 30.)

1699 Ferdinand Augustin Habereiner

1699. márc. 13. „*Raaberischer Kriegß-Gerichtß- und Regimentß schultheiß*” (utasítás; BGLA HStA Person. Abt. 46/3917–18. No 20.)
1699. márc. 26-tól (beiktatás; Uo. No 30.)
1699. ápr. 1. „*wider in sein officium restituirter Schultheiß*” (Uo. No 25.)
1699. ápr. 27. (Uo. No 32.)

10413 Reichard Sorscha már 1599. január 28-a előtt kérelmezte a győri soltészti tisztséget. (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 202. Exp. fol. 452.) Az 1617-ben készült győri telekkönyvben már mint korábbi soltész szerepel. *Villányi*, 1882. 156.

10424 Kiváló állapotban megmaradt pecsétjének felirata a következő: „THOMAN PFEIFER REGIMENT SCHVL-THEIS”.

10435 1677. augusztus 6-án még Győrben találjuk, bizonyára továbbra is soltészként. MOL E.152. Reg. Col. Jaur. Fasc. 22. No 62.

1702–1710 Johann Matern Luzenkirchen

1702. aug. 7.¹⁰⁴⁴⁶ „*Kayserlicher Kriegs gericht und Regiments Schuldtheiss*” (Csatkai, 1942. 100.)
1703. máj. 5. „*Regiments Schultheiß*” (BGLA HStA Person. Abt. 46/3917–18. No 45.)
1710. máj. 13. (MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 25.)

KANIZSA

1584 Wolf Nörer von Wien

1584. okt. 14. elött „*Regimentts Schulttes*” (ÖStA KA AFA 1584/10/3.)

Közben: 1584. okt. 14. Mathes Prandt ideiglenesen megbízott soltész

1584. okt. 14.¹⁰⁴⁵⁷ „*geschwornor Gerichtsman Vnd der Zeit in abwesen des herren, Wolff Nörers Von Wien, Regimentts Schulttessen, angeseczter Schulttes Zu Canischa*” (ÖStA KA AFA 1584/10/3.)

243 1584 bírósági esküdt Kanizsán (Uo.)

1584. okt. 25. **Wolf Nörer von Wien** „*Regiments Schulttes Zu Canischa*” (ÖStA KA AFA 1584/10/ad 3.)

Közben: 1584. nov. 17. ismét Mathes Prandt ideiglenesen megbízott soltész

1584. nov. 17. „*geschwornor Gerichtsman Vnd der Zeit angeseczter Regiments Schulttes Zu Canischa*” (ÖStA KA AFA 1584/11/2.)

1588–1589 Hans Härtl

1588. jan. 24. „*Schulttes des Cannisischen Teütchen Khriegs Regiments*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1583. Aug. No 93.)
1589. febr. 25. „*Regiments Schulthes Zu Canischa*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 184. Exp. fol. 245.)
1589. máj. 4. (Uo. Bd. 184. Exp. fol. 273.)
1589. jún. 1. (Uo. Bd. 184. Exp. fol. 279.)
1589. szept. 1. (Uo. Bd. 185. Reg. fol. 281.)
1589. nov. 14. „*Regiments Schultheß*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1589. Dez. No 11.)

1598 Michael Geill ideiglenesen megbízott soltész

1598. febr. 13. „*angeseczder Regimentt schuldes*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1598. Mai No 80.)

1600 Pongraz Nusch

- 1600 „*Regimenttsschultheiss*” (Cerwinka, 504., ÖStA KA HKR Akten Reg. 1601. Sept. No 26. és ÖNB Cod. 8459. fol. 88. és 90.)
1600 „*Regiment Schultheiß*” (a bécsi Heeresgeschichtliches Museum állandó kiállításán látható, a kanizsai vár feladójának megbüntetését ábrázoló színes metszeten)
1600 ideiglenesen megbízott főstrázsamester Kanizsán („*angeseczter obrister Wachtmaister*”, ill. „*Oberwachtmaisteramtsverwalter*”) (Cerwin-ka, 506. és 509. és ÖNB Cod. 8459. fol. 91.)

KASSA

1582–1585 Christoph Franckh

1582. jan. – dec. 31. „*Schultes*” (MOL E 211 Series II. 26. t. fol. 149.)
1585. aug. 19. „*Regements gerichtts Schultheis Zw Cascha*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1585. szept. No 49.)

1587 Jakob Heczer

1587. júl. 20. „*Regementts Schuldes Zu Caschau*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1587. Sept. No 62.)

1591 Holofernus Anshik

1591. ápr. 4. „*Regements Schulteß alhie Zue Caschaw in diesem obern Craiß der Chron*

10446 Utasításának datálatlan másolatát a karlsruhei Generallandesarchiv őrzi. (BGLA HStA Person. Abt. 46/3917–18. No 1.) (Erre már a *Buda expugnata* című kiadvány második kötete is felhívta a figyelmet, jóllehet Habereinert és Luzenkirchent falusi bírónak nevezte. Az értelmezési hiba valószínűleg a Schultheiß szó elsődleges jelen-téséből (bíró, falubíró) származott. *Buda expugnata*, 1986. II. köt. 655.)

10457 A bírósági esküdt egy verekedési ügyben („Schlaghandel”) a kanizsai német hadbíró távollétében mint ideiglenesen megbízott soltész („angeseczter Schulttes Zu Canischa”) állított ki hiteles bírói tanúbizonyságot néhány tanú kihallgatásáról.

Vngern" (AMK Schw. No 4244.)

2441597

Georg Stahel

1597. nov. 29. „*Regiments Schultes Zu Caschaw in Oberhungern*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1604. Febr. No 82.)

1597. dec. 3. „*Regements Schulthes*” (Uo.)

1591 tokaji soltész (AMK Schw. No 4244.)

1598

Wolf Neidhardt

1598. jún. 30. „*Regiments Schuldes Zue Caschaw*” (AMK Schw. No 4757.)

1591. jún. 20. tokaji bírósági esküdt (Uo. No 4244.)

1602

Elias Senff

1602. jan. 11. „*Regiments Schultheß*”, ill. „*Khriegs Regiments Schultheß*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1604. Febr. No 82.)

1604

Wolf Bernhard Lamprechtshauser

1604. jan. „*Regements Schulthes Zu Cascha*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1604. Febr. No 82.)

KOMÁROM

1563–1564 **Hans Vollandt**

1563. dec. 31. „*Schulthais*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1564. Jan. No 61.)

1564. jan. „*Schultheis zu Komorn*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 144. Exp. fol. 6.)

1564. jan. 29. „*Regiments Schulthaiß*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1564. Jan. No 61.)

1585–1588 **Wolf Hupffauf**

1585. dec. 1.¹⁰⁴⁶⁸ (*Jedlicska*, 1897. 185.: No 208.)

1588. aug. 8. „*Schultes*” (A GNM Nürnberg Behaim A No 83. 1588. aug. 8. Bécs.)

1589

Martin Häderbreitter

1589. jan. körül „*Regiments Schulteß Zu Comorn*” (ÖStA HHStA Arch. Pálffy Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. No 115.)

1589. márc. 16. „*Regiments Schulteß Zu Comorn*” (Uo.)

ÓVÁR

1599

Stephan Heczal von Salchongen

1599. júl. 26. „*Owariensis et pro tempore Jauriensis Regiminis Ordinis Germanici Judex, alias Sultus vocatus*” (GyKHL Felvallási jkv. 6. köt. fol. 43.)

SZATMÁR

1566

Hans Bringsauff von Wien

1566. nov. 26. „*Diser Zeit Veldschuldhaiß vnnter des Erasmus Mager von Fuchstatt Römischen Khayslerlichen Majestät etc. Rat vnnd Obristen Zu 245Sägkhmár Regiment*”, ill.

„*Veltschulthes Zw Sagkhmár*” (ŠOBA Prešov AMP No 5009.)

1568

Martinus Taubenprunner

1568. szept. 2. „*Judex militum nostrorum* [ti. a szatmári német katonáké]”, ill. „*Soltis*” (MOL E 254 1568. szept. No 9. és No 12–13.)

1568. szept. szatmári élelmezési mester („*magister Victualium*”) (kinevezés; Uo.)

1595–1597 **Hans Rindtschinckhel**

1595. szept. 15. „*Regiments Schuelthes*” (AMK Schw. 4504.)

1597 „*Hannß Rüntschentckhl Schultes*” (MOL E 211 Series II. 29. t. fol. 81)

TOKAJ

1571

Paul Ruedolph

1571. okt. 23. „*Regements Gerichtßschulteß*” (AMK Suppl. H. No 3087/51.)

1591

Georg Stahel

1591. jún. 20. „*Regiments Gerichts Schultheß zu Toggey*” (AMK Schw. No 4244.)

1597 kassai soltész (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1604. Febr. No 82.)

ZÓLYOM

1585

Abraham Leupechtinger

1585. ápr. 26. „*Schulthäs*” (kinevezés; ÖStA KA Best. No 353.)

10468 *Jedlicska* „W. Haufaust”-ként említi oklevéltárában.

1588–1589 Paul Arnoldt

1588. okt. – 1589. máj. „*Schultheß*” (A GNM Nürnberg Behaim A No 83. 1589. jún. 26. Bécs.)

246 NÉMET PROFOSZOK MAGYARORSZÁGI VÉGVÁRAKBAN**GYŐR****1585 Paul Poldergast**

1585. febr. 11. „*Regiments Profoß*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1586. Mai No 75.)

1617 Wolf Lieben

1617 (*Villányi*, 1882. 154.)

1622-1624 Hans Bimerle

1622. aug. 24. „*Regiments Prouos*” (GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 76–77.)

1624. máj. 10.¹⁰⁴⁷¹ „*profosius exercitus germanici*” (GyL GyVm Közgy. jkv. 2. köt. 119. p.)

1598–1604 bírósági esküdt (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 86. és No 46.)

1664 Abraham Schwarz profoszhelyettes

1664. jún. „*profoszleutnant*” (ÖStA FHKA HFU RN 217. 1664. Juni fol. 135–138.)

1703 Johann Ferdinand Würmbs

1703. máj. 25. „*Regiments Profoß*” (BGLA HStA Person. Abt. 46/3917–18. No 46.)

KANIZSA**1570 Veit Ruebmair**

1570. jún. 12. „*Profos*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 151. Exp. fol. 67.)

1589 Matthias Tylln

1589. aug. 18. „*Regiments Profos Zu Canischa*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 161.)

1599 előtt Thoma Fuchs

1599. ápr. 26. előtt „*gewester Profos Zu Canischa*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 202. Exp. fol. 190., 575.)

KASSA**1582 Wolf Steibl**

1582. jan. 1–dec.31. „*Profoß*” (MOL E 211 Series II. 26. t. fol. 108–158.)

247 KOMÁROM**1566 Stephan Geider**

1566. ápr. 9. „*Profos Zu Comarn*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. fol. 89.)

SÁROS**1547 Leonhardus Wazner**

1547. febr. 5. „*Profosus in arce Regiae Maiestatis Saros serviens*” (ÖStA FHKA HFU RN 9. 1547. Febr. fol. 145–152.)

SZATMÁR**1597 Konrad Cesar**

1597 „*Profoß*” (MOL E 211 Series II. 29. t. fol. 81)

ZÓLYOM**1585 Christoph Harrer**

1585. ápr. 26. „*Profos*” (utasítás; ÖStA KA Best. No 353.)

1585. aug. 29. „*Regiments Profoß*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1585. Sept. No 27.)

248 NÉMET BÍRÓSÁGI ESKÜDTEK, JEGYZŐK ÉS SZOLGÁK MAGYARORSZÁGI VÉGVÁRAKBAN**ÉRSEKÚJVÁR****1595 Georg Hofstetter bírósági esküdt**

1595. jan. 10., 16. és febr. 8. „*Gerichts geschwornen von Vibär oder Neuheußl*” (ÖNB Cod. 7554. fol. 20–21., 163–164., 337–338., 343–344.)

1595 a Ferdinand Hardegg és társai felett ítélkező delegált bíróság tagja (Uo.)

10471 Győr vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében Hans Bimerle családneve a torzult „Pimilly” alakban bukkan fel.

GYÖR

- 1567 Martin Haller bírósági esküdt**
1567 „*Gerichtsmann*” (Villányi, 1882. 137.)
- 1577 Wolf Ortttenberger bírósági jegyző**
1577 „*Gerichtsschreiber*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1583. Febr. No 14.)
- 1578 Märt (Martin) Teiß bírósági esküdt**
1578. márc. 13.¹⁰⁴⁸¹ „*Geschworner des Gerichts*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1583. Febr. No 14.)
- 1578–1585 Paul Süeß bírósági esküdt**
1578. márc. 13. „*Geschworner des Gerichts*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1583. Febr. No 14.)
1581. dec. 13. „*Gerichtsgeschworner*” (Uo. Exp. 1583. Febr. No 14.)
1585. febr. 11. „*Gerichtsgeschworner*” (Uo. Exp. 1586. Mai No 75.)
1589–1593 győri soltész (lásd az ott felsorolt adatokat)
- 1581–1585 Hans Hueber bírósági esküdt**
1581. dec. 13. „*Gerichtsgeschworner*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1583. Febr. No 14.)
1585. febr. 11. „*Gerichtsgeschworner*” (Uo. Exp. 1586. Mai No 75.)
- 1581–1585 Wilhelm Stainer bírósági esküdt**
1581. dec. 13. „*Gerichtsgeschworner*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1583. Febr. No 14.)
1585. febr. 11. „*Gerichtsgeschworner*” (Uo. Exp. 1586. Mai No 75.)
- 1581–1585 Alexander Posch bírósági esküdt**
1581. dec. 13. „*Gerichtsgeschworner*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1583. Febr. No 14.)
1585. febr. 11. „*Gerichtsgeschworner*” (Uo. Exp. 1586. Mai No 75.)
- 2491585 Georg Herr bírósági esküdt**
1585. febr. 11. „*Gerichtsgeschworner Geörg Herr, vbergeer Anstat Mert Teü-ssen seligen*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1586. Mai No 75.)
- 1585 Hans Gundel bírósági esküdt**
1585. febr. 11. „*Gerichtsgeschworner*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1586. Mai No 75.)
- 1585 Simon Pucz bírósági szolga**
1585. febr. 18. „*Geschwornner Gerichtswäbl*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1586. Mai No 75.)
- 1587. jún. 12. előtt Wolf Prukhner bírósági szolga**
1587. jún. 12. előtt „*Gerichtswäbl Zu Raab*” (ÖStA HHStA Arch. Pálffy Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. No 60.)
1587. jún. 12. komáromi bírósági írnok (kinevezés; Uo.)
- 1598–1604 Wolf Weinberger bírósági esküdt**
1598. szept. 12. „*Gerichts geschworner*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 86.)
1604. jan. 24. „*Gerichtsgeschworner*” (AMB NI. No 8922.)
- 1598–1604 Hans Bimerle bírósági esküdt**
1598. szept. 12. „*Gerichts geschworner*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 86.)
1604. júl. 24. „*gerichts geschworner*” (Uo. No 46.)
1622 regiment-profosz (GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 76–77.)
- 1604–1609 Georg Schlemüller bírósági jegyző ¹⁰⁴⁹²**
1604. jan. 24. „*des Regiments Gerichtsschreiber*” (AMB NI. No 8922.)
1604. márc. 5. „*grichtsreiber*” [sic!] (GyL GyV Tanácsülési jkv. 3. köt. 1. p.)
1604. júl. 24. „*Regimennts Gerüchtschreiber*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 46.)
1609. jan. 21. „*Gerichtsschreiber*”, ill. „*grichtsraiber*” [sic!] (GyL GyV Peres ir. No 12.; GyL GyV Tanácsülési jkv. 4. köt. 13. p.)
- 1604–1622 Valentin Burkhart bírósági esküdt**
1604. jan. 24. „*Gerichtsgeschworner*” (AMB NI. No 8922.)

10481 1585. február 11-én már néhaiként említik. ÖStA KA HKR Akten Exp. 1586. Mai No 75.

10492 Ugyanebben az időben a győri tábori írnok feladatait Michael Peck látta el: 1604. július 29. „*scriba Exercitus germanorum militum praesidii Jauriensis*” (GyKHL Felvallási jkv. 6. köt. fol. 224.); 1617 „*Feldschreiber*” (Vilányi, 1882. 156.) és 1619. január 30. „*Scriba Exercitus Germanici praesidii Jauriensis*” (GyKHL Felvallási jkv. 7. köt. fol. 79.)

1617 előtt (*Villányi*, 1882. 160.)

1617 (Uo. 180.)

1622. aug. 24. „*Regiments Geschworne*” (GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 76–77.)

2501604 Konrad Cain bírósági esküdt

1604. márc. 5. „*gritsgsworne*” [sic!] (GyL GyV Tanácsülési jkv. 3. köt. 1. p.)

1604 Ulrich Rainer bírósági esküdt

1604. júl. 24. „*grichts geschworne*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 46.)

1617 előtt Georg Schrötter bírósági jegyző

1617 előtt (*Villányi*, 1882. 179.)

1617 előtt Simon Kampky bírósági esküdt

1617 előtt (*Villányi*, 1882. 167.)

1617 előtt Bernhard Nepenz bírósági esküdt

1617 előtt (*Villányi*, 1882. 155.)

1622 Philipp Moßpichler bírósági jegyző

1622. aug. 24. „*Regiments Gerichtsschreiber*” (GyKHL Libri Test. 2. köt. fol. 76–77.)

1637 Christoph Pirlehner bírósági esküdt

1637. jún. 23. „*Grichts geschworne*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 60.)

1637 Otto Rittler bírósági esküdt

1637. jún. 23. „*Grichts geschworne*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 60.)

1637 Valentin Roch bírósági esküdt

1637. jún. 23. „*Grichts geschworne*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 60.)

1637 Martin Gämbs bírósági esküdt

1637. jún. 23. „*Grichts geschworne*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 60.)

1643 Hans Andting bírósági esküdt

1643. okt. 27. (GyL GyV Tanúvall. 1643.)

1664 Johann A. Rephun bírósági jegyző

1664. jún. „*gerichtsschreiber*” (ÖStA FHKA HFU RN 217. 1664. Juni fol. 135–138.)

1681. nov. 15. „*bey der Vestung Raab bestelter Velt-schreiber Vnd Notarius Publicus*” (MOL E 152 Reg. Col. Jaur. Fasc. 24. No 90.)

1667 Balthasar Fischer bírósági jegyző

1667 (GyKHL Felvállási jkv. 12. köt. fol. 455–457.)

2511691 Johann Franz von Zimern [?]¹⁰⁵⁰³ bírósági jegyző

1691. aug. 18. „*Regiments gerichtsschreiber*” (GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 258–261.)

1693 Jakob Weiß bírósági esküdt

1693. márc. 11. „*gerichts geschworne*” (GyKHL Libri Test. 3. köt. fol. 269–270.)

KANIZSA

1582 Hans Phaffer bírósági esküdt

1582. máj. 9. „*Geschworne Gerichtschreiber*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1583. Juli No 83.)

1582. máj. 9. kanizsai ideiglenesen megbízott építési írnok („*der Zeit Angesezter Pawschreiber*”) (Uo.)

1584 Mathes Prandt bírósági esküdt

1584. okt. 14. „*geschworne Richtsman*” (ÖStA KA AFA 1584/10/3.)

1584. nov. 17. „*geschworne Richtsman*” (Uo. 1584/11/2.)

1584. okt. 14. és nov. 17. ideiglenesen megbízott soltész Kanizsán (Uo. 1584/ 10/3. és 1584/11/2.)

1589 Wolf Sachsen bírósági jegyző

1589. jún. 5. „*Gerichts schreiber Zu Canischa*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 185. Reg. fol. 159.)

1589. szept. 1. (Uo. fol. 281.)

1589 Samuel Rumbl bírósági esküdt

1589. nov. 14. „*Gerichtsgeswoener*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1589. Dez. No 11.)

1589 Bärthme (Batholomäus) Khrauß bírósági esküdt

1589. nov. 14. „*Gerichtsgeswoener*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1589. Dez. No 11.)

10503 A családnév olvasata bizonytalan.

- 1589 Ulrich Hoffvischer bírósági esküdt**
1589. nov. 14. „*Gerichtsgeschoener*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1589. Dez. No 11.)

KOMÁROM

- 1587 Wolf Prukhner bírósági jegyző**
1587. jún. 12. „*Gerichtsschreiber Zu Comorn*” (kinevezés; ÖStA HHStA Arch. Pálffy Arm. I. Lad. 2. Fasc. 8. No 60.)
1587. jún. 12. előtt győri bírósági szolga (Uo.)

252SZATMÁR

- 1566 Hans Feldner von Schwacz, Hans von Erdtfurch, Hans Pruner von Wien és Hans Khyllian bírósági esküdtek**
1566. nov. 26. „*geschworne geschrichts [sic!] leuthe*” (ŠOBA Prešov AMP No 5009.)
- 1597 Paul Anger bírósági jegyző**
1597 „*gerichtsschreiber*” (MOL E 211 Series II. 29. t. fol. 81)
- 1597 Wolf Haller, Sigmund Moßhammer és Michael Lauttenburg bírósági esküdtek**
1597 „*Gerichtleuth*” (MOL E 211 Series II. 29. t. fol. 81)

SZENDRŐ és FÜLEK

- 1597 Mathes Khober bírósági szolga**
1597. márc. 13. „*gerichts- vndt Kriegsdienstman auff Zendreo vndt Fillechkh*”, ill. „*Gerichts- vndt Krigsdienstman Auff Fillegkh*” (*Adattár*, 15. 4–5.; AMK Schw. No 4684.)

TOKAJ

- 1591 Balthasar Plueges bírósági esküdt**
1591. jún. 20. „*geschwornen gerichtßperson*” (AMK Schw. No 4244.)
- 1591 Wolf Neidhardt bírósági esküdt**
1591. jún. 20. „*geschwornen gerichtßperson*” (AMK Schw. No 4244.)
1598 kassai soltész (Uo. No 4757.)

ZÓLYOM

- 1588–1589 Bärtlme (Bartholomäus) Stoll bírósági jegyző**
1588. okt. – 1589. máj. „*gerichtschreiber*” (A GNM Nürnberg Behaim A No 83. 1589. jún. 26. Bécs.)

253NÉMET EZREDSOLTÉSZOK MAGYARORSZÁGON MEZEI CSAPATOKNÁL

- 1552 Wolf Krieger von Wien**
1552. aug. 29. „*Veltschultheis, vber ... Andreen von Branndiß Zu Leonburg vnnd Branndiß ... Obristen Vnndergeben Regiment Krieguolckh in Sibenbür-gen*” (ÖStA HHStA UA Fasc. 66. Konv. 2. 1552. Aug. fol. 149–162.)
- 1556–1557 Hans Schmidt**
1556. dec. 31. „*Velt schultus*” Andreas Kielman ezredében (ÖStA KA HKR Ak-ten Exp. 1557. febr. No 32.)
1557. febr. „*Schuldthais in Zÿpß*”¹⁰⁵¹ (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 139. Exp. fol. 13.)
- 1562 Felix Zellrieder**
1562. márc. 19. „*Schulthaiß*” a Hans von Panabiz és Jakob Raminger kapitányok parancsnoksága alatt újonnan felfogadott két német zászlóaljnyi gyalogos mellett (ÖStA KA AFA 1562/3/ad 2. a.)
- 1563 Michael Lunczer**
1563. jan. 8. „*Schulthais des fenndlen khnechts*” Andreas Kielman parancsnoksága alatt Kassán (ŠOBA Prešov AMP No 4234.)
- 1566 Leonhard Fronsperger**
1566¹⁰⁵² soltész egy gyalogezrednél (*Meynert*, 1876. 149.; *Erben*, 1901. 506.: 2. jegyz.)

10511 A Zips (Szepesség, ma Spiš) német kifejezés alatt a XVI. században gyakran Felső-Magyarországot értették. 1564-ben Franz von Poppendorf, a grazi Haditanács későbbi első elnöke, például „vber das Obrist veldt-Zeugmaister ambt in Zips” kapott Bestallungot II. Miksa császártól. (ÖStA KA Best. No 131.) Vö. még „Obem Craiß Hungern Zips genant” *Pálffy*, 1995. 154.

- 1567 Stephan von Pappenhaim**
1567. jún. 10. – jún. 25. „*Velt Gericht Schulthaiß*”, ill. „*Gerichts veltSchultis*” Hans Werner von Raitenau ezredes alatt Kassán (ÖStA KA HKR Akten Reg. 1567. Juli No 45.)
- 1597 Niklas Lanng**
1597. aug. 1. „*General Schultheiß*” (StaatsA Nürnberg Ansbacher RTA Bd. 61 a. No 40.)
- 1599 előtt Haimeran Auer von Riedau**
1599. márc. 16. előtt „*gewesster General Schultheiß Vnnd Capitan Justitiae In Hungern*” (ÖStA KA AFA 1599/3/2.)
1595. jan. – jún. a Ferdinand Hardegg és társai felett ítélkező delegált bíróság soltésza (vö. az ott közölt részletes adatokkal)
- 2541602 Johann Georg Kapffer von Augsburg**
1602. aug. 4. „*Peczischer Regiment Schultheiß*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1603. Dez. No 91.)
- 1603 Hans Behr**
1603. ápr. 15. „*Althannischen Regiments Schultheiß*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1603. Apr. No 62.)
1601 a Georg Paradeiser és társai felett ítélkező delegált bíróság tagja (*Cerwinka* 510.)
- 1603 Johann Friedrich Mösser**
1603. ápr. 21. „*der Zeit Preinerischen Regiments Schultheiß*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1603. Apr. No 61.)
1603 „*des Heilligen Römischen Reichs bestelter Mus-terschreiber in Schwaben*” (Uo.)
- 1603 Mathias Jämer**
1603. nov. „*Sulczischer Regiment Schuldthaiß*” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1603. Nov. No 74.)
- 1606 Thomas Stimmer**
1606 „*copiarum Peczianarum Sulteczus*” (MOL E 142 Fasc. 24. No 14.)
1606 a váradi vár feladását a császári védők részéről tárgyaló bizottság tagja (Uo.)
- 255NÉMET PROFOSZOK MAGYARORSZÁGON MEZEI CSAPATOKNÁL**
- 1562 Paul Zeininger**
1562. márc. 19. „*Profoß*” a Hans von Panabiz és Jakob Raminger kapitányok parancsnoksága alatt újonnan felfogadott két német zászlóaljnyi gyalogos mellett (ÖStA KA AFA 1562/3/ad 2.a.)
- 1565 Veit Mülner**
1565. okt. 5. „*VeldtProuos*” Adam Gall „*Veldt Marschalch bey dem Khriegs-wösen neben der Thonaw*” mellett¹⁰⁵³1 (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. fol. 48.)
- 1566 Herman von Walmerstat**
1566. szept. 19. „*Vheldt Profos*” (utasítás; ÖStA KA HKR Prot. Bd. 146. Reg. fol. 193.)
- 1567 Sephero Hoffman**
1567. jan. 9. „*diese Zeit regimentts Prouoß*” Felső-Magyarországon (ŠOBA Pre-šov AMP No 5035.)
- 1595 Hans Mörckhl von Ginczburg**
1595. nov. 13. „*Fürstlicher Burgauischer Regiments Profoß*” (ÖStA KA AFA 1595/11/ad 2.)
- 1596 Heinrich Feyel**
1596. jún. 15. „*Obrist Veldt Prouos*” (kinevezés; ÖStA KA Best. No 508.)
- 1597 Adam Pebinger**
1597. júl. 2. „*Veldt Profos*” (kinevezés; ÖStA KA Best. No 549.)
- 1597 Adam Polnitzer¹⁰⁵⁴2**
1597. aug. 1. „*Oberster Veldt Profos oder Capitan de Justitia*” (kinevezés; StaatsA Nürnberg

10522 Fronsperger magyarországi szolgálatát 1566. december 23-ai kérelme is igazolja, melyben jövőbeli alkalmazásáért folyamodott. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. fol. 188. és Bd. 146. Reg. fol. 231.

10531 „Zaigt an, das Er [ti. Adam Gall] veit Mülner Zu VeldtProuosen angenomen.” November végén pedig Mülner már azt kérlemzte, hogy Győrött vagy Komáromban szolgálhasson. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 145. Exp. fol. 58. (Adam Gall szeptember 12-én kapta meg utasítását és Bestallungját Feldmarschall-i tisztségére. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 146. Reg. fol. 75.)

Ansbacher RTA Bd. 61 a. No 40.)

1597 kapitány („*hauptmann*”) (Uo.)

1598–1599 Heinrich Feyel

1598 „*Obrisst VeldtProfos*”, ill. „*Capitan de Justitia*” (kinevezés; ÖStA KA Best. No 619.)

1599 „*Obrisst VeldtProfos*” (ÖStA KA AFA 1599/8/2.)

1598 kapitány („*Haubtman*”) (Uo.)

2561600–1601 Lazarus Scheichl

1600. júl. 15. „*Obrist Veldt Profos*”, ill. „*Capitan der Justitia*” (kinevezés; ÖStA KA Best. No 663.)

1600. szept. 1. ¹⁰⁵⁵³ „*Obrisst VeldtProfos oder Capitan de Justitiae* [sic!]” (ÖStA KA AFA 1600/9/ad 3.)

1601. aug. 1. „*Generall Veldt Profos*” (utasítás; ¹⁰⁵⁶⁴ Uo. 1601/8/1.)

1601. okt. 17. „*Obrisster Feld Prouos*” (ÖStA KA HKR Akten Reg. 1601. Okt. No 65.)

1600–1601 a Georg Paradeiser és társai elleni perben a profosz tisztségének betöltője, mint Oberfeld-profoß (*Cerwinka*, 441. és ÖStA KA HKR Prot. Bd. 207. Reg. fol. 66.)

1603 Philipp Teiß

1603. júl. 17. „*Sulmischer Regiments Reütter Profoß*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 210. Exp. fol. 713.)

1604 Sebald Weinman

1604. júl. 23. „*Obrist Veldt Prouos*” (kinevezés; ÖStA KA Best. No 787.)

1604 kapitány (Uo.)

1605 Konrad Pesolt

1605. aug. 4. „*Generall Profos*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 213/2. Exp. fol. 565.)

1605. aug. 24. ¹⁰⁵⁷⁵ „*Obrist Veldt Prouos*” (hivatalos kinevezés; ÖStA KA Best. No 787.)

1605. aug. 25. „*Oberst Profos*” (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 213/2. Exp. fol. 582.)

1605. dec. 14. „*Veldt Profos*” (Uo. fol. 648.)

257A CSÁSZÁRI DUNAI FLOTTA BÍRÓSÁGI STÁBJA

1594. évi hadjárat

1594 Erhart (Gerhard) Using „*Regiments Schultes*”, Georg Khuenn „*Prouoß*”, Sebastian Khuelperger „*Regiments Gerichtschreiber*” (ÖStA FHKA NÖHA W–61/C/55. RN 291/2. fol. 972–986.)

NÉMET AUDITOROK

1664–1690 körül [?] Johannes Theodorus Wedderholdt

1664. aug. 23. „*Kayserlicher General auditor lieutenant*” (MOL P 287 Series II. Fasc. CC. Johannes Theodorus Wedderholdt levele Forgách Mária Katalinhoz. 1664. aug. 23., „*Hauptquartier Ekkenmauth*”)

1690 körül ¹⁰⁵⁸¹ „*General Auditor leüthenand und Regiments Schultheiß Zu Wien*” (BGLA HStA Person. Abt. 46/3917–18. No 10.)

1670 Johann Peter Velkher

1670. júl. 21. „*General Auditor*” (MOL E 142 Fasc. 6. No 10.)

1670 császári tanácsos (Uo.)

1670-1671 Johannes Werther

1670. dec. 29. „*Auditor*” (MOL E 211 Series I. Fasc. 20. fol. 93–94.)

10542 Elképzelhető, hogy személye megegyezik a július 2-án Bestallungot kapó Pebingerrel, és a nevek eltérése pusztán a nürnbergi levéltárban fennmaradt Feldkriegsordnungot lemásoló írnok figyelmetlenségének tudható be.

10553 A *Fronspurger* által már a XVI. század közepén lejegyzett gyakorlatnak megfelelően ugyanekkor kapitányi rangot viselt.

10564 1601-ben újra kinevezték, melyről utasítása tanúskodik.

10575 1605. március 12-én a Haditanács Georg Friedrich Graf von Hohenlohetől kért véleményt az újonnan felfogadandó főprofoszról, Konrad Pesoltról. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 214. Reg. fol. 414.

10581 Az irat datálatlan, ezért keletkezési időpontjára csak levéltári elhelyezéséből következtethetem.

1671. márc. 9. „Auditor” (Uo. Series II. 3. t. fol. 114.)

1676–1679 Georg Franz Hermann

1676 előtt „Spanckauischer Regiments Auditor” (ÖStA KA Best. No 1984.)

1676. júl. 18. „General Auditor Leütenand” (Uo.)

1678. márc. 15. „General Auditor” (MOL P 1774 26. t. fol. 97–98.)

1678. márc. 24. „Generalis Auditor Causarum”¹⁰⁵⁹² (Uo. fol. 96.)

1679. jún. 14. „der in OberVngarn Aufgenohmene general AuditorLeütenant” a felső-magyarországi német és horvát lovas ezredek mellett (instrukció; ÖStA KA HKR KIA VII. b. 4.)

1676 előtt „Spanckauischer Regiments Secretari” (ÖStA KA Best. No 1984.)

1679 Johann Jakob Peiel

1679. márc. 1. „der in NiderHungarn aufgenombene Auditor” „die Sieben freye Compagnien in Nider Vngaren” mellett (instrukció; ÖStA KA HKR KIA VII. b. 3.)

258 KÜLÖNLEGES ÜGYEKBE DELEGÁLT BÍRÓSÁGOK

1594 GYŐR feladása

1595. jan. 10. – jún. 8. Haimeran Auer von Rideau „Schultheiß”, ill. „Obristen Jacob Hanniball von Raittenaw etc. Regiment Schuldtheiß” (ÖStA KA AFA 1595/3/1.; 1595/3/ad 1 a.; 1595/6/2.; ÖNB Cod. 7554. fol. 20–21., 163–164., 337–338., 343–344.)

1599. márc. 16. előtt főszoltész és Kapitán de Justitia (ÖStA KA AFA 1599/3/2.)

1595. jan. 10. – jún. 8. Isaak Lannzinger „Hauptman Vnnd Regiment Schultheiß In Wienn” (ÖNB Cod. 7554. fol. 20–21., 163–164., 337–338., 343–344.)

1595. jan. 10. – jún. 8. Paul Reitter „Hauptman Vnnder dem Öttingischen Regiment, Welcher des General Profosen fursPrecher gewesen” (ÖNB Cod. 7554. fol. 20–21., 163–164., 337–338., 343–344.)

1594 ÓVÁR és LEVÉL kirablása

1595. márc. 16. – márc. 31. Paul Reitter „Hauptman vnnd der czeit in der Alten-burgischen vnnd Kalchstainischen handlungen Schultteiß”, ill. „verordne-ter Schuldtheiß” (ÖStA KA AFA 1595/3/ad 4 b., 4 c., 4 m., 4 n.)

1595. márc. 28. Hans Fleischer von Grünbergkh „Des Schechelischen Regiments Wachtmaister Vnd Gerichts Schultheiß” (Uo. 1595/3/ad 4 f.)

1601 a Georg Paradeiser és társai felett ítélkező delegált bíróság tagja (*Cerwinka*, 511.)

1600 BABÓCSA feladása¹⁰⁶⁰¹

1600. dec. – 1601. márc. Thomas Müller „Regiments Schultheiß in Wienn” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1601. März No 187.)

1600–1601 a Georg Paradeiser és társai felett ítélkező delegált bíróság tagja (lásd a következő bekezdésben)

1600 KANIZSA feladása

1600. dec. – 1601. márc. Thomas Müller „Regiments Schultheiß in Wienn” (ÖStA KA HKR Akten Exp. 1601. März No 187.)

1601. máj. 2. uő. „Regimentsschultheiß” (*Cerwinka*, 510. és ÖStA KA HKR Akten Reg. 1601. Sept. No 26., valamint ÖStA KA HKR Prot. Bd. 207. Reg. fol. 290.)

259 1601. okt. 15. és 17. uő. „Regiments Schultes” (ÖStA KA HKR Akten Reg. 1601. Okt. No 61. és No 65.; *Cerwinka*, 441.)

1602. jan. 27. uő. „Regiments Schulteis” (ÖStA KA HKR Akten Reg. 1601. Sept. No 26.)

1602. márc. 12.¹⁰⁶¹² uő. „Thomas Myller Bechÿ Schulteiß” (MOL P 235 Misc. No 719.)

1600. dec. 1. – 1601. jún. 30. és okt. Lazarus Scheichl Obristfeldprofoß Paradei-ser és társai

10592 A forrásban „Georgius Franciscus Hermanus” latin formában írta alá nevét.

10601 Míg a Babócsát feladó német katonaság felett a bécsi soltész vezette delegált bíróság ítélkezett, addig a magyar végváriak felett – az 1601 tavaszán összeült pozsonyi országgyűlés idején – a helytartói bíróság hozta meg a végső ítéletet. A német katonák ítéletlevele: ÖNB Cod. No 8459. fol. 95–97.; a magyar végváriaké: ÖStA KA HKR Akten Reg. 1601. Sept. No 26. fol. 27–36. Vö. *Pálffy*, 1994. 83–84. és 15. jegyz.

10612 1603. szeptember 2-án már nem él, hiszen ekkor fennmaradt adósságai kapcsán özvegyét említik. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 210. Exp. fol. 753. (Utódja Jakob Selmair „Schuldeß Amts Verwalter”. Uo. fol. 675., 703., 723., 744. és 754.)

perében a profosz tisztségének betöltője és az ítélet végrehajtásának felügyelője (ÖStA KA HKR Prot. Bd. 207. Reg. fol. 66. és *Cerwinka*, 441.)

1663 ÉRSEKÚJVÁR feladása

1663. okt. 15–27. Constantinus Abstößer „*Regiment Schultheiß*” (OSzK Kt. Fol. Germ. 328. fol. 38.)

2603. Az eddig előkerült hadi-, sereg- és tábori széki, valamint „vegyes” bírósági ítéletek és jegyzőkönyvek gyűjteménye

a. Hadiszéki jegyzőkönyvek

1566. jún. 24., Ungvár. Wékey Ferenc felső-magyarországi hadbíró vezette tábori szék. (*Döbrentei*, 1840. 196–197.; *Takáts*, [1926.] 157.)
1566. aug. 25., Nagytárkány. Wékey Ferenc felső-magyarországi hadbíró vezette tábori szék. (*Thaly*, 1898. 37–38.)
1602. dec. 11., h. n. Thurzó György bányavidéki főkapitány hadiszéke Pog-rány Benedek vicegenerális vezetésével. (MOL E 196 Fasc. 34. No 38. Kiadása: *Komáromy*, 1890. 58–75.)
1603. júl. 6., Kassa. Fáy István felső-magyarországi hadbíró vezette hadiszék. (*Kárffy*, 1917. 157–160.)
1644. júl. 7., Körmend. Batthyány Ádámnak, a Kanizsával szembeni végek főka-pitányának hadiszéke. (*Takáts*, [1926.] 155–156.)
1646. ápr. 21., Érsekújvár. Forgách Ádám bányavidéki főkapitány hadiszéke. (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 197–209.)
1647. júl. 27., Körmend. Batthyány Ádámnak, a Kanizsával szembeni végek főka-pitányának hadiszéke. (MOL P 1313 252. cs. fol. 622–625.)
1655. jan. 30., Győr. Philipp Mansfeld győri főkapitány hadiszéke. (MOL P 71 Fasc. 273. Köteg I. fol. 31. Felhasználta: *Varga J.*, 1977. 448.)
1662. aug. 6., Kassa. Pethő Zsigmond felső-magyarországi vicegenerális hadi-széke. (AMK Schw. No 8707. Rövid kivonata: *Kemény*, 1916/1.)
1666. aug. 31., Kassa. Csáky Ferenc felső-magyarországi főkapitány hadiszéke. (MOL P 71 Fasc. 263. fol. 525–528.)
1668. okt. 3., Kassa. Csáky Ferenc felső-magyarországi főkapitány hadiszéke. (MOL P 71 Fasc. 265. [119. cs.] fol. 537–541. Töredék.)
2611668. dec. 10–12., Kassa. Csáky Fernc felső-magyarországi főkapitány hadiszéke. (MOL P 71 Fasc. 265. [119. cs.] fol. 517–536. és 542–557.)
1670. dec. 5., Győr. Raimondo Montecuccoli győri főkapitány hadiszéke. (SNA Esterházy, cseszneki lt. 44. d. No 8. Említi: *Gecsé-nyi*, 1984. 679.)
1671. jan. 15., Kassa. Felső-magyarországi hadiszék Fodor János hadbíró elnökletével. (MOL P 1774 26. t. fol. 75–76.)
1671. ápr. 6–7., Sempte. Esterházy Pál bányavidéki főkapitány hadiszéke Bercsényi Miklós vicegenerális vezetésével. (MOL P 125 No 11 371.)

1672. febr. 15., Sempte. Esterházy Pál bányavidéki főkapitány hadiszéke Bercsényi Miklós vicegenerális vezetésével. (MOL P 125 No 11 372.)
1672. márc. 24., Kassa. Felső-magyarországi hadiszék Fodor János hadbíró elnökletével. (MOL P 1774 26. t. fol. 77.)
1678. ápr., Sempte. Esterházy Pál bányavidéki főkapitány hadiszéke. (*Takáts*, [1926.] 160–162.)
1691. nov. 16., Egerszeg. Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális hadiszéke Batthyány Ádámnak, a Kanizsának alárendelt végvárok főkapitányának parancsára. (MOL P 1313 252. cs. fol. 522–535. Felhasználta: *Varga J.*, 1977. 445. és 449.)

b. Seregszéki jegyzőkönyvek

1634. jan. 24., Szendrő. Csáky István szendrői főkapitány seregszéke. (MOL P 71 Fasc. 273. Köteg II. fol. 6–10.)
1648. jún. 11., Győr. Philipp Mansfeld győri főkapitány seregszéke. (*Bittó*, 1934. 273–280.)
1650. máj. 4., Győr. Philipp Mansfeld győri főkapitány seregszéke. (MOL E 152 Irreg. Col. Jaur. 6. t. No 13.)
1651. febr. 25., Szécsény. Koháry István szécsényi főkapitány seregszéke. (MOL P 287 Series II. Fasc. HH. fol. 280–282. Feldolgozta: *Ja-kus*, 1985. 121–123.)
2621654. dec. 22., Veszprém. Csáky Ferenc veszprémi főkapitány seregszéke Veszprémi János vicekapitány vezetésével. (MOL P 71 Fasc. 273. Köteg I. fol. 27–31. Felhasználta: *Varga J.*, 1977. 448.)
1660. ápr. 27., Pápa. Radován István pápai vicekapitány seregszéke. (MOL P 125 No 11 364.)
1669. júl. 8., Léva. Csáky Pál lévai főkapitány seregszéke. (MOL P 125 No 11 368.)
1669. aug. 7., Győr. Raimondo Montecuccoli győri főkapitány seregszéke. (MOL P 1291 III. O. 10. 1669. aug. 7., Győr)
1670. márc. 24., Léva. Farkas György lévai vicekapitány seregszéke. (MOL P 125 No 11 369.)
1671. febr. 11., Győr. Raimondo Montecuccoli győri főkapitány seregszéke. (SNA Esterházy, cseszneki lt. 43. d. No 6. Említi: *Gecsényi*, 1984. 679.)
1671. ápr. 15., Győr. Raimondo Montecuccoli győri főkapitány seregszéke. (SNA Esterházy, cseszneki lt. 44. d. No 8. Említi: *Gecsényi*, 1984. 679.)
1673. dec. 15., Korpona. Szántó János korponai vicekapitány seregszéke. (MOL P 125 No 11 373.)
1678. aug. 28., Fülek. Koháry István füleki főkapitány seregszéke. (*Szederkényi*, 1891. 243–244. *Szederkényitől* változatlan formában átvette: *Sugár*, 1986. 108–109.)
1680. márc. 12., Nyitra. Benke Miklós nyitrai vicekapitány seregszéke. (MOL P 125 No 11 338.)
1680. aug. 3., Fülek. Koháry István füleki főkapitány seregszéke. (MOL P 125 No 11 378.)
1682. márc. 16., Fülek. Dúl Mihály füleki seregbíró jogi szakvéleménye. (MOL P 707 Fasc. 286. [460. cs.] fol. 188–189.)

1682. máj. 30., Veszprém. Laskói András vicekapitány vezette veszprémi seregszék. (*Kemény*, 1916/2.)

263c. Tábori széki jegyzőkönyvek

1608. jún. 7., h. n.

[Csehország]

Thurzó György magyar főkapitány szállásán szolgáltatott törvények. (MOL E 196 Fasc. 34. No 36/2–3. Felhasználta: *Takáts*, [1926.] 158–159.)

1608. jún. 10., h. n.

[Csehország]

Thurzó György magyar főkapitány szállásán szolgáltatott törvények. (MOL E 196 Fasc. 34. No 36/4. és 1. Felhasználta: *Takáts*, [1926.] 159–160.)

1663. szept. 20.,

Váti tábor.

Ákosházi Sárkány János vezette tábori szék. (MOL P 125 No 11 365.)

1664. júl. 5., h. n.

Nádasdy Ferenc főkapitány („Supremus Generalis”) tábori széke. (MOL P 125 No 11 366. Még az egykor Kismartonban őrzött Esterházy-anyagból közzétette: *Merényi*, 1892. 498–500.)

1664. júl. 10., h. n.

Nádasdy Ferenc főkapitány tábori széke. (MOL P 125 No 11 366. Még az egykor Kismartonban őrzött Esterházy- anyagból ugyancsak közzétette: *Merényi*, 1892. 500–503.)

264d. Különbőféle „vegyes” bíróságok jegyzőkönyvei

1562. jan. 16., Győr.

Kovácz Lőrinc naszádos főhadnagy levele Nádasdy Tamás nádorhoz, melyben részletesen beszámol a győri polgárok és naszádosok „vegyes” bíróságának ítélethozataláról. (MOL E 185 Kovács Lőrinc levele Nádasdy Tamáshoz. 1562. január 16., Győr. Elsőként utalt rá: *Takáts*, [1926.] 141.)

1604. márc. 5., Győr.

A győri magyar és német katonák „vegyes” ítélőszéke. (GyL GyV Tanácsulési jkv. 3. köt. 1. p.)

1614. júl. 7., Győr.

A győri magyar és rác katonák „vegyes” bírósága. (GyL GyV Tanácsulési jkv. 5. köt. 116–117. pp.)

1669. aug. 23., Győr.

A győri magyar „vitéz”, polgári és nemesi rend „vegyes” bírósága. (MOL P 1291 III. O. 10. 1669. aug. 23., Győr.)

1680. márc. 4., Léva.

Lévai végvári tisztek és vármegyei nemesek „vegyes” bírósága Bottyán János ügyében. (MOL P 125 No 11 376. Feldolgozták: *Várkonyi* 1975. 32–42. és *Czigány*, 1991. 22., illetve legújabbban: *Várkonyi*, 1994. 9. és *Czigány*, 1994. 21–22.)

265 VIII. A felhasznált levéltári források és irodalom rövidítési jegyzéke

1. Levéltári források (az intézmények ábécérendjében)

Archiv des Germanischen Nationalmuseums Nürnberg

(A GNM Nürnberg)

Behaim Archiv (Behaim A)

Archív Hlavného Mesta Slovenskej Republiky Bratislavy,

Bratislava (AMB)

NI.

Zbierka listín a listov. Listiny a listy novoveké – NI.

Archív Mesta Košíc, Košice (AMK)

Schw.

Collectio Schwartzbachiana

Suppl. H. Supplementum H.
Badisches Generallandesarchiv, Karlsruhe (BGLA)
HStA Person. Großherzogliches Haus- und Staatsarchiv, I. Personalien
Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa (DREL)
Prot. Kiskom. A kiskomáromi református egyház anyakönyve. „*Protho-colum hoc Kis-Comarino Sz: Grothiense renovatum. Anno millesimo septingentesimo secundo die 10. Mar-tii.*”

Esztergomi Prímási Levéltár, Esztergom (EPL)

Világi Levéltár (Archivum Saeculare) (VL)
Acta Rad. Missiles. Acta Radicalia, Missiles
Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára, Győr (GyL)
Győri Káptalan Hiteleshelyi Levéltára (GyKHL)
Felvállási jkv. Felvállási jegyzőkönyv (Protocollum authenticum)
Libri Test. Libri Testamentorum
Okm. Okmánytár
Győr város Levéltára (GyV)
Grav. Gravamina
Kir. rend. Királyi rendeletek
Magánok. Magánokiratok
Tanúvall. Tanúvallomások, vizsgálatok
Tanácsulési jkv. Tanácsulési jegyzőkönyv
266Peres ir. Peres iratok

Győr vármegye Levéltára (GyVm)

Közgy. jkv. Közgyűlési jegyzőkönyv
Közgy. ir. Közgyűlési iratok

Győri Székeskáptalan Magánlevéltára, Győr (GyKML)

Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Budapest (HIL)

TGy Törökkori Gyűjtemény

Komárom–Esztergom Megyei Levéltár, Esztergom (KEML)

Esztergomi Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára (EKHL)

Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)

A szekció: Magyar Kancelláriai Levéltár

A 14 Insinuata Consilii Bellici
A 32 Litterae privatorum

E szekció: Magyar kincstári levéltárak

Magyar Kamara Archivuma

E 136 Diversae instructiones
E 142 Acta publica
E 144 Történelmi emlékek
E 148 Neo-regestrata acta
E 150 Acta ecclesiastica
E 152 Acta Jesuitica
E 156 Urbaria et Conscriptiones (U et C)
E 172 Archivum familiae Dobó
E 185 Archivum familiae Nádasdi
E 190 Archivum familiae Rákóczi
E 196 Archivum familiae Thurzó
E 199 Archivum familiae Wesselényi
E 204 Missiles
E 210 Miscellanea
E 211 Lymbus
E 554 Városi és kamarai iratok

Szepesi Kamarai Levéltár, A Szepesi Kamara regisztratúrája

E 244 Libr. exp. Minutae, Liber copialis expeditionum ad S. M. directarum
E 249 Benigna mandata

E 254 Repraesentationes, informationes et instantiae

267F szekció: Erdélyi országos kormányhatósági levéltárak

F 1 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára, Erdélyi fejedelmi kancellária,
Libri regii

N szekció: Regnicoláris levéltár

N 47 Regulamenta militaria

O szekció: Bírósági levéltárak

O 70 Kúriai Levéltár, Ügyvédek iratai, Acta familiae Nagy de Vásárhely

P szekció: Családi levéltárak

P 45 Békássy család levéltára
P 49 Berényi család levéltára, A család által rendezett iratok
P 71 Csáky család levéltára, Központi levéltár
P 86 Dessewffy család levéltára, A család által lajstromozott iratok
P 108 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositoriu-mok (Rep.)
P 123 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Miklós nádor
P 125 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Pál nádor
P 235 Festetics család keszthelyi levéltára, Gersei Pethő család, Comitatus
Zaladiensis (Com. Zalad.), Miscellanea (Misc.) és Neoregistrata
Miscellanea (Neoreg. Misc.)
P 287 Forgách család gácsi ágának iratai, Jelzetes iratok
P 512 Nedeczky család levéltára
P 707 Zichy család levéltára
P 711 Zombory család levéltára
P 1289 Esterházy család zólyomi ágának levéltára, Esterházy család zólyomi ága
P 1291 Esterházy család zólyomi ágának levéltára, Uradalmi iratok
P 1309 Csoma család levéltára, Csoma család
P 1313 A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család törzslevéltára
P 1314 A herceg Batthyány család levéltára, Missiles
P 1315 A herceg Batthyány család levéltára, Batthyány I. Ádám
P 1322 A herceg Batthyány család levéltára, A Batthyány család körmendi központi
igazgatósága
P 1760 Balassa család levéltára, Balassa Ádám
P 1774 Balassa család levéltára, Rokon és idegen családok
P 1837 Melczer család levéltára, Rokon és idegen családok
P 1863 Sibrik (szarvaskendi és óvári) család levéltára

268R szekció: Az 1526 utáni gyűjtemény

R 319 Kisebb családi fondtöredékek

Niederösterreichisches Landesarchiv, Wien (NÖLA)

SA Ständische Akten

Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (OSZK)

Kézirattár (Kt.)

Österreichische Nationalbibliothek, Wien (ÖNB)

Handschriftensammlung

Österreichisches Staatsarchiv, Wien (ÖStA)

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA)

Arch. Pálffy Archiv Pálffy

Turcica Türkei (Turcica)

UA Ungarische Akten (Hungarica)

Finanz- und Hofkammerarchiv (FHKA)

Hofkammerarchiv

Fam-Akt. Familienakten

Ged. buch. Gedenkbücher

HFU	Hoffinanz Ungarn
NÖHA	Niederösterreichische Herrschaftsakten
Kriegsarchiv (KA)	
AFA	Alte Feldakten
Best.	Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestellungen
Best. Prot.	Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Bestallung Re-gister und Protokoll
HKR KIA	Sonderreihe des Wiener Hofkriegsrates, Hofkriegsrät-liches Kanzleiarchiv
HKR Akten	Akten des Wiener Hofkriegsrates
HKR Prot.	Protokolle des Wiener Hofkriegsrates
Pest Megyei Levéltár, Budapest (PML)	
<i>Pest–Pilis–Solt vármegye levéltára (PPSVm)</i>	
Közgy. jkv.	Közgyűlési jegyzőkönyv
269Slovenský Národný Archív, Bratislava (SNA)	
Archív rodiny Esterházy – èsnecká línia (Esterházy, cseszneki lt.)	
Ústredný Pálffyovsky Archív (Pálffy lt.)	
Hodnoverné miesto bratislavsky kapituly (PKHL)	
Staatsarchiv Nürnberg (StaatsA Nürnberg)	
Ansbacher RTA	Ansbacher Reichstagsakten (Rep. 136.)
Štátny Oblastný Archív, Banská Bystrica (ŠOBA Banská Bystrica)	
Gemerská župa (Gem. župa)	
Kongr. prot.	Kongregaèný protokol
<i>Kohary–Coburgovské Archívy (Koháry–Coburg lt.)</i>	
Štátny Oblastný Archív, Košice (ŠOBA Košice)	
Abovská župa (Ab. župa)	
Kongr. záp.	Kongregaèná zápicnica
Štátny Oblastný Archív, Prešov (ŠOBA Prešov)	
Archív Mesta Prešova (AMP)	
Rodina Úsz Uzovce (Rodina Úsz)	
Rodina Keczer (Rodina Keczer)	
Štátny Okresný Archív, Komárno (ŠOA Komárno)	
Archív Mesta Komárna (AMKo)	
Trestné spisy	Trestné spisy
Városi jkv.	Mestská kniha (Városi jegyzőkönyv)
Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém (VML)	
Veszprémi Káptalan Hiteleshelyi Levéltára (VKHL)	
Felvallási jkv.	Felvallási jegyzőkönyv (Protocollum authenticum)
Veszprém vármegye Levéltára (VpVm)	
Közgy. jkv.	Közgyűlési jegyzőkönyv
Veszprémi Püspöki Levéltár, Veszprém (VPL)	
Dec. Episc.	Decimae Episcopales
Misc.	Miscellanea
C et A	Conscriptiones et Acta Bonorum Episcopali-um 1745–1762

2702. Irodalom

- Acsády*, 1888. *Acsády Ignác*: Végváraink és költségeik a XVI. és XVII. században. In: *HK* 1. (1888) 64–85. és 246–267.
- Acsay*, 1901. *Acsay Ferenc*: A győri kath. főgimnázium története. 1626–1900. Győr, 1901.
- Adattár*, 11. A magyar könyvku-
ltúra múltjából. Iványi Béla cik-
kei és anyaggyűjtése. Sajtó alá
rendezte és a függelékét össze-
állította *Herner János–Monok
István*. Szeged, 1983. *Adattár* 11.
- Adattár*, 15. Kassa város olvasmányai 1562–1731. Sajtó alá rendezte *Gácsi Hedvig et alii*. Szeged, 1990. *Adattár* 15.
- Áldásy*, 1905. *Áldásy Antal*: Pozsony vármegye jegyzőkönyvei az 1650–1657. és 1665–

1671. évekből. In: *TT* 1905. 62–87. és 233–256.
- Bánkúti*, 1973. *Bánkúti Imre*: Két katonáskodó nemes a XVII. században: Kisfaludy László és Miskey István. (Adatok egy társadalmi réteg jellemzéséhez) In: *Évk: GyM* 15. (1973) 257–271.
- Barabás*, 1898–1899. Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. Közrebocsátja *Barabás Samu*. I–II. köt. Bp., 1898–1899. MHH I. Diplomataria XXIX–XXX.
- Bártfai*, 1910. *Bártfai Szabó László*: A Hunt–Pazman nemzetségbeli Forgách család története. Esztergom, 1910.
- Beck*, 1908/1. *Beck, Wilhelm*: Die ältesten Artikelsbriefe für das deutsche Fußvolk. Ihre Vorläufer und Quellen und die Entwicklung bis zum Jahre 1519. München, 1908.
- Beck*, 1908/2. *Beck, Wilhelm*: Eine Spießrechtsordnung aus dem Jahre 1542. In: *AKG* 6. (1908) 28–38.
- Bedy*, 1933. *Bedy Vince*: A győri vár és várkapitányok a 16. és 17. században. In: *GySz* 4. (1933) 147–161.
- Bedy*, 1934. *Bedy Vince*: Adatok Győr város 16. és 17. századbeli lakosságának vallás szerinti megoszlásához. In: *GySz* 5. (1934) 52–59.
- Beke*, 1994. Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616–1637). Vál., bev. és jegyz. ellátta *Beke Margit*. Bp., 1994. Primási Levéltár Kiadványai. Strigonium antiquum 3.
- Bellény*, 1618. Hieronymus Sz. Hieronymus Szavanarolanak, Istennek fő mátyromnak, az sz. David 51. 31. és 80. Soltariban való aítatos, hasznos és melyseges Elmelkedesi és magyarazati, Déak nyelvből magyar nyelvre fordítatot, *Belleni Sigmond* Abauyvarmegyének Vice Ispannya által ... Kassa, 1618.
- [271](#) *Benczédi*, 1961. *Benczédi László*: Bányavidéki várőrségek folyamodványai Esterházy Pálhoz 1668–1681. In: *TSz* 4/2. (1961) 155–179.
- Benczédi*, 1966. *Benczédi László*: Katonarétegek helyzete a török elleni várháborúkban. In: *HK* 13/4. (1966) 821–827.
- Benczédi*, 1983. *Benczédi László*: Végváriak életviszonyai a XVII. században. In: *Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században. (Tanulmányok.)* Eger, 1983. 101–111. Studia Agriensia 3.
- Benda*, 1972. *Benda Kálmán*: A királyi Magyarország tiszti címtára 1607–1608. In: *LK* 43/2. (1972) 265–325.
- Bidermann*, 1891. *Bidermann, Herm[ann] Ign[az]*: Steiermarks Bezieh-ungen zum kroatischslavon. Königreich im XVI. und XVII. Jahrhunderte. In: *MHVSt* 39. (1891) 3–125.
- Bittó*, 1934. *Bittó Béla*: XVII.-századi magyarnyelvű hadbírószági ítélet. In: *HK* 35. (1934) 273–280.
- Bocskai*, 1890. Hadiszabályzat Bocskay István fejedelemsége idejéből. In: *HK* 3. (1890) 115–117.
- Bonin*, 1904. *Bonin, Burkhard von*: Grundzüge der Rechtsverfassung in den deutschen Heeren zu Beginn der Neuzeit. Weimar, 1904.
- Bonin*, 1912. *Bonin, Burkhard v[on]*: Das Heeresrecht. Ein unerforsch-tes Gebiet des deutschen Rechtslebens. Berlin, 1912.
- Bónis–Degré–Varga*, 1961. *Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre*: A magyar bírósági szervezet és perjog története. (Kézirat gyanánt.) Bp., 1961. Levéltári szakmai továbbképzés. Felsőfok. 13.
- Bónis*, 1971. *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971.
- Borosy*, 1983., 1984., és 1986. *Borosy András*: Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638–1711. I. köt. 1638–1644, 1656–1665., II. köt. 1666–1680. és IV. köt. 1698–1702. Bp., 1983., 1984. és 1986. Pest megyei levéltári füzetek 6–7. és 11.
- Borovszky*, 1905. *Borovszky Samu*: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Bp.,

1905. Magyarország vármegyéi és városai. Szerk.: *Borovszky Samu*. Zemplén vármegye.
- Böhm*, 1909. *Böhm Károly*: A landsknechtek. Bp., 1909.
- Buda expugnata*, 1986. *Buda expugnata*. 1686. Europa et Hungaria. 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai. Szerk.: *Bariska István–Haraszi György–Varga J. János*. I–II. köt. Bp., 1986.
- 272 *Cabello–Simon*, 1994. *Cabello, Juan–Simon Zoltán*: A Kékediek és kastélyuk. In: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok*. h. n., 1994. 197–225. Művészettörténet–műemlékvédelem VI.
- Cerwinka*, *Cerwinka, Günther*: Die Eroberung der Festung Kanizsa durch die Türken im Jahre 1600. In: *Innerösterreich 1564–1619. Im Auftrag der Steiermärkischen Landesregierung herausgegeben im Zusammenhang mit der Ausstellung „Graz als Residenz – Innerösterreich 1564–1619“*. Redigiert von *Alexander Novotny und Berthold Sutter*. Graz, o. J. 409–511. Joannea. Publikationen des Steiermärkischen Landesmuseums und der Steiermärkischen Landesbibliothek. Bd. III.
- CJH*, Magyar törvénytár. (Corpus Juris Hungarici.) 1000–1526., 1526–1608., 1608–1657. és 1657–1740. évi törvénycikkek. Magyarázó jegyzetekkel kíséri *Márkus Dezső*. Bp., 1899–1900.
- Colas*, 1969. *Colas, Raymond*: D. Chronique de droit pénal militaire. Évolution et fondements des extensions de compétence des juridictions militaires. In: *RCDP* 1969/2. 433–441.
- Corvisier*, 1988. *Corvisier, André*: Dictionnaire d’art et d’histoire militaires. Paris, 1988.
- Cziáky*, 1924. *Cziáky Ferenc*: A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története. Bp., 1924.
- Czigány*, 1989. *Czigány István*: A Habsburg Birodalom megváltozott hadászati helyzete és a végvári katonaság szerepének módosulása. In: *Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699)*. Szerk.: *Bodó Sándor és Szabó Jolán*. Eger, 1989. 25–34. *Studia Agriensia* 9.
- Czigány*, 1991/1. *Czigány István*: Regularitás vagy gerillaháború. (Gondolatok a magyar hadügyi fejlődés kérdéseihöz) In: *A végvárak és végváriak sorsa (1699–1723)*. Szerk.: *Petercsák Tivadar és Pető Ernő*. Eger, 1991. 25–34. *Studia Agriensia* 11.
- Czigány*, 1991/2. *Czigány István*: Bottyán János. Bp., 1991. Vitézek, várkapitányok, hadvezérek, generálisok sorozat.
- Czigány*, 1994. *Czigány István*: Bottyán János katonai pályája. In: *Komárom–Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Évkönyv 1993–1994*. 20–29.
- Czobor*, 1916–1918. *Cz[obor] A[lfréd]*: Halálos ítéletek a XVII. századból. In: *TKA* 6/1. (1916–1918) 37.
- Csatkai*, 1942. *Csatkai Endre*: Csendélet a győri vásáron 1702-ben. In: *GySz* 13. (1942) 99–101.
- 273 *Csizmadia–Kovács–Asztalos*, 1975. *Csizmadia Andor–Kovács Kálmán–Asztalos László*: Magyarország állam- és jogtörténet. Második, változatlan kiad. Bp., 1975.
- Csorba*, 1978. *Csorba Csaba*: Esztergom hadi krónikája. Bp., 1978.
- Csorba*, 1989. *Csorba Csaba*: A török végvárak ellenállási lehetőségei a felszabadító háborúk során. In: *Végvár és társadalom a visszafoglaló háborúk korában (1686–1699)*. Szerk.: *Bodó Sándor és Szabó Jolán*. Eger, 1989. 159–185. *Studia Agriensia* 9.
- Dangelmaier*, 1891. *Dangelmaier, [Emil]*: Geschichte des Militär-Strafrechts. In: *Sonder-Abdruck aus Band LXXIX der „Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine“*. Berlin, 1891.
- Dangelmaier*, 1898. *Dangelmaier, Emil*: Die Literatur des Militär-Rechtes. Eine militärrechtliche Studie, verfaßt anlässlich des 90. Geburtstages des Herrn General-Auditors Martin Damianitsch. Wien–Leipzig, 1898.
- Dankó*, 1991. *Dankó Imre*: A Sajó–Hernád-melléki hajdútelepek. Sátor-aljaújhely, 1991.
- Decreta*, 1976. *Franciscus Döry–Georgius Bónis–Vera Bácskai*: Decreta regni Hungariae.

- Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Bp., 1976. Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 11.
- Degré*, 1964. *Degré Alajos*: A keszthelyi polgárság úrbér-ellenes mozgalmái. In: *VeMMK* 2. (1964) 259–270.
- Demkó*, 1916–1917. *Demkó Kálmán*: Magyarország hadi ereje a XVI. században. In: *HK* 17. (1916) 1–36., 312–348. és XVIII. (1917) 35–70., 186–218.
- Dobos*, 1971. *Dobos Gábor*: Török–magyar rabok a nyugat-dunántúli végeken. In: *Studium II. Acta Juvenum Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae*. Debrecen, 1971. 63–73. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Tudományos Diákköreinek kiadványai V.
- Döbrentei*, 1840. Régi magyar nyelvemlékek. Szerk.: *Döbrentei Gábor*. II. köt. Buda, 1840.
- Durdik*, 1961. *Durdik, Jan*: Hussitisches Heerwesen. Berlin, 1961.
- Ebeczky*, 1876. *Ebeczky Emil*: Gömör vármegye tisztkara háromszáz évvel ezelőtt. In: *A Magyar Történelmi Társulat 1876-ik évi aug. 21–28-iki vidéki kirándulása Gömörmegyébe*. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. Bp., 1876. 60–76.
- Eckhart*, 1954. *Eckhart Ferenc*: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. Bp., 1954.
- Eiermann*, 1904. *Eiermann, Adolf*: Lazarus von Schwendi, Freiherr von Hohenlandsberg, ein deutscher Feldoberst und Staatsmann des XVI. Jahrhunderts. Freiburg, 1904.
- [274Ember](#), 1946. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 1.
- Erben*, 1895. *Erben, Wilhelm*: Die Frage der Heranziehung des Deutschen Ordens zur Vertheidigung der ungarischen Grenze. In: *AÖG* 81. (1895) 513–599.
- Erben*, 1901. *Erben, Wilhelm*: Ursprung und Entwicklung der deutschen Kriegsartikel. In: *MIÖG* VI. Ergänzungsbd. (1901) 473–529.
- Erben*, 1902. *Erben, Wilhelm*: Kriegsartikel und Reglements als Quellen zur Geschichte der k. u. k. Armee. In: *MiHM* 1. (1902) 1–200.
- Erben*, 1907. *Erben, Wilhelm*: Beiträge zur Geschichte der Landsknechte. In: *MiHM* 3. (1907) 96–137.
- Erdélyi Gy.*, 1913. *Erdélyi Gyula*: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913.
- Erdélyi L.*, 1942. *Erdélyi László*: Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig. Bp., 1942.
- Fabó*, 1869. *Fabó, Andreas*: Codex evangelicorum utriusque confessionis in Hungaria et Transylvania diplomaticus. Vol. I. Pest, 1869.
- Fallenbüchl*, 1988. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Bp., 1988.
- Fallenbüchl*, 1990. *Fallenbüchl Zoltán*: A XVIII. századi magyar archontológia. In: *LK* 61/1–2. (1990) 3–21.
- Fára*, 1936. *Fára József*: Zalaegerszeg mint megyeszékhely. Zalaegerszeg, 1936.
- Fejérpataky*, 1877. *Fejérpataky László, Ifj.*: I-ső Lipót császár által kiadott katonai szabályok. In: *LAK* 4/október (1877) 164–168.
- Fiedler*, 1985. *Fiedler, Siegfried*: Kriegswesen und Kriegführung im Zeitalter der Landsknechte. Koblenz, 1985. Heerwesen der Neuzeit. Abt. I. Bd. 2.
- Firnhaber*, 1864. *Firnhaber, Friedrich*: Zur Geschichte des österreichischen Militärwesens. Skizze der Entstehung des Hofkriegsrathes. In: *AKÖG* 30. (1864) 91–178.
- Forgách*, 1977. *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Ford.: *Borzsák István*. In: *Humanista történetírók*. Szerk.: *Kulcsár Péter*. Bp., 1977. 567–1039.
- Forster*, 1927. *Forster Gyula, Báró*: Koros és a Berényiek. Adatok a korosi egykor templarius, ma plébánia-egyháznak és a vidék birtokviszonyainak történetéhez. Bp., 1927.
- Főglein*, 1933. *Főglein Antal*: Gömör vármegye levéltára. In: *LK* 11/3–4. (1933) 208–222.
- [275Főglein](#), 1936. *Főglein Antal*: A vármegyei notárius. In: *LK* 14. (1936) 149–171.
- Frankl*, 1873. *Frankl Vilmos*: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bp., 1873.
- Frauenholz*, 1936. *Frauenholz, Eugen von*: Das Heerwesen in der Zeit des freien Söldnertums.

- I. Teil.: Das Heerwesen der Schweizer Eidgenossenschaft. München, 1936. Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens II. Bd. I. Teil.
- Frauenholz, 1937.* *Frauenholz, Eugen von:* Das Heerwesen in der Zeit des freien Söldnertums. II. Teil.: Das Heerwesen des Reiches in der Landsknechtzeit. München, 1937. Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens II. Bd. II. Teil.
- Frauenholz, 1938.* *Frauenholz, Eugen von:* Das Heerwesen in der Zeit des dreissigjährigen Krieges. I. Teil.: Das Söldnertum. München, 1938. Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens III. Bd. I. Teil.
- Frauenholz, 1939.* *Frauenholz, Eugen von:* Lazarus von Schwendi. Der erste deutsche Verkünder der allgemeinen Wehrpflicht. Hamburg, 1939.
- Fronsperger, 1555.* *Frönsperger, Lienhart:* Fünff Bücher. Vonn Kriegß Regiment vnd Ordnung ... Frankfurt, 1555.
- Fronsperger, 1565.* *Fronsperger, Leonhart:* Von Kayserlichem Kriegß-rechten. Frankfurt, 1565.
- Fronsperger, 1596.* *Fronsperger, Leonhart:* Kriegßbuch. I–III. Theil. Frankfurt, 1596.
- Fronsperger, 1970.* *Fronsperger, Leonhart:* Von kayserlichem Kriegss-rechten. Graz, 1970.
- Gall–Szaivert, W., 1971.* Die Matrikel der Universität Wien. III. Bd. 1518/II/–1579/I. Bearbeitet von *Franz Gall* und *Willy Szaivert*. Wien–Köln–Graz, 1971. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung VI. Reihe. 1. Abteilung. III. Bd.)
- Gall–Szaivert, M., 1975.* Die Matrikel der Universität Wien. V. Bd. 1659/60–1688/89. Bearbeitet von *Franz Gall* (Text) und *Marta Szaivert* (Register). Wien–Köln–Graz, 1975. (Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung VI. Reihe. 1. Abteilung. V. Bd.)
- Gecsényi, 1984.* *Gecsényi Lajos:* Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI–XVII. században. In: *HK* 31/4. (1984) 664–686.
- Gecsényi, 1986.* *Gecsényi Lajos:* Városi önkormányzat Győrött a XVII. században. In: *ÉVK: GyM* 22–23. (1986) 99–127.
- Gecsényi, 1988.* *Gecsényi Lajos:* Győr megye közigazgatása és tisztikara a XVII. században. In: *LSz* 38/3. (1988) 14–34.
- [276](#)*Gecsényi, 1990.* *Gecsényi Lajos:* Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái. I. köt. 1580–1616. Győr, 1990.
- Gecsényi, 1991.* *Gecsényi Lajos:* A 16–17. századi magyarországi város-fejlődés kérdéséhez. (Az erődváros megjelenése) In: *Különlenyomat. Unger Mátvás Emlékkönyv.* Bp., 1991. 145–158.
- Gecsényi, 1994.* *Gecsényi Lajos:* A végvári harcok taktikája. (Török lesve-tés Győr alatt 1577-ben) In: *Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött GERICS JÓZSEF professzor tiszteletére. Szerk.: Draskóczy István.* Bp., 1994. 165–175.
- Geőcze, 1894.* *Geőcze István:* Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. In: *HK* 7. (1894) 502–537. és 647–673.
- Gömöry, 1888.* *Gömöry Gusztáv:* Egy magyar katona a XVII. század ele-jéről. In: *HK* 1. (1888) 480–483.
- Gömöry, 1891.* *Gömöry Gusztáv:* Hadiszabályok a magyar lovasság és a hajdúk számára, a harmincz éves háború előtti időszakból. In: *HK* 4. (1891) 148–152.
- Haiczl, 1933.* *Haiczl Kálmán:* Léva története a XVII. században. Léva, 1933.
- Hajdúhadház, 1972.* Hajdúhadház múltja és jelene. Gyula, 1972. Hajdú–Bihar Megyei Levéltár közleményei 2.
- Hajnal, 1930.* Az 1642. évi megghiúsult országgyűlés időszaka (1640 december–1643 március). Szerk.: *Hajnal István.* Bp., 1930. Esterházy Miklós nádor iratai I. Kormányzattörténeti iratok.
- Hametner, 1970.* *Hametner, Angelika:* Die niederösterreichische Landstage 1530–1564. Wien, 1970. Phil. Diss.
- Hantsch, 1959.* *Hantsch, Hugo:* Die Geschichte Österreichs. I. Bd. 4. durchgearbeitete und ergänzte Auflage. Graz–Wien–Köln, 1959.
- Hatvani, 1859.* Magyar történelmi okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Összeszedte s lemásolta *Hatvani Mihály.* III. köt. 1553–1608. Pest, 1859. MHH I. Diplomataria III.

- Házi*, 1982. *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. I–II. köt. Bp., 1982.
- Heckenast*, 1980. *Heckenast Gusztáv*: Kajali Pál (1662–1710) kuruc szenátor, országos főhadbíró válogatott iratai. Vaja, 1980. Folia Rákócziána 3. sz.
- Helfer*, 1964–1965. *Helfer, Christian*: Henker-Studien. In: *AKG* 46. (1964) 334–359. és 47. (1965) 96–117.
- 277 *Herold*, 1970. *Herold, Hannelore*: Die Hauptprobleme der Landtags-handlungen des Erzherzogstums Österreich unter der Enns zur Zeit der Regierung Kaiser Maximilians II. (1564–1576) Wien, 1970. Phil. Diss.
- Holub*, 1909. *Holub József*: Istvánffy Miklós históriája hadtörténelmi szempontból. Szekszárd, 1909. Művelődéstörténeti értekezések 35.
- Horváth*, 1988. *Horváth Mária*: Újabb adalékok Zrínyi német forrásaihoz. In: *Mny* 84/1. (1988) 44–57.
- Högyész*, 1989. *Högyész László*: Sümeg évszázadai. Veszprém, 1989.
- Huber*, 1988. *Huber, Michael*: Militärjustiz der Helvetik. Zürich, 1988.
- Hungler*, 1986. *Hungler József*: A török kori Veszprém. Veszprém, 1986. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 4.
- Hülle*, 1971. *Hülle, Werner*: Das Auditoriat in Brandenburg–Preussen. Ein rechtshistorischer Beitrag zur Geschichte seines Heerwesens mit einem Exkurs über Österreich. Göttingen, 1971. Göttinger rechtswissenschaftliche Studien 83.
- Illésy*, 1892. *Illésy János*: Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány katonai rendtartása. In: *HK* 5. (1892) 569–576.
- Illésy*, 1893/1. *Illésy János*: Tanúkihallgatások Léva és Buják várak 1665. évi feladása iránt. In: *HK* 6. (1893) 241–249.
- Illésy*, 1893/2. *Illésy János*: Adatok a szolnoki vár építéséhez és első ostromához. In: *HK* 6. (1893) 635–666.
- Illésy*, 1895. *[Illésy] J[ános]*: A komáromi naszádosok kiváltságlevele. In: *HK* 8. (1895) 395–399.
- Istvánffy*, 1758. *Istvanfi, Nicolaus*: Historia regni Hungariae, post obi-tvm gloriosissimi Matthiae Corvinae regis. Bécs, 1758.
- Iványi B.*, 1926–1928. *Iványi Béla*: A tüzérség története Magyarországon kezdetétől 1711-ig. In: *HK* 27–29. (1926–1928) 12 közlemény.
- Iványi B.*, 1942. *Iványi Béla*: A körmendi levéltár Memorabiliái. Körmend, 1942. Körmendi Füzetek 2.
- Iványi B.*, 1943. *Iványi Béla*: Képek Körmend multjából. (Ex praeteritis oppidi Körmend.) Körmend, 1943. Körmendi Füzetek 4.
- Iványi E.*, 1983. *Iványi Emma*: Gyöngyösi Nagy Ferenc vicegenerális. In: *ZGy* 18. (1983) 115–130.
- Izsépy*, 1962. *Izsépy Edit*: Végvári levelek. (Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel.) 1660–1682. Az Egyetemi Könyvtár ritkaságtárának anyagából. Bp., 1962. A budapesti Egyetemi Könyvtár kiadványai 17.
- Jakus*, 1985. *Jakus Lajos*: Fejezetek Szécsény XVI–XVII. századi történetéből. In: *TSzm* 7. (1985) 99–165.
- Janko*, 1871. *Janko, Wilhelm*: Lazarus Freiherr von Schwendi oberster Feldhauptmann und Rath Kaiser Maximilian's II. Wien, 1871.
- 278 *Jähns*, 1889–1891. *Jähns, Max*: Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland. I–III. Abt. München–Leipzig, 1889–1891.
- Jedlicska*, 1897. *Jedlicska Pál*: Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552–1600. (Eredeti történeti forrásmunka) Eger, 1897.
- Jedlicska*, 1910. *Jedlicska Pál*: Eredeti részletek Gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s Gróf Pálffyák életrajzi váz-latai. Bp., 1910.
- Kammerer*, 1893. *Kammerer Ernő*: Adat a végek viszonyainak történetéhez. In: *TT* 1893. 736–737.
- Kandra*, 1872. *Kandra Kabos* jelentése a gróf Csáky-féle missilis levelekről, különös tekintettel a borsodi végházak történetére a XVII-ik században. In: *Sz* 6. (1872) 695–703.

- Kárffy*, 1903. *Kárffy Ödön*: Bocskai hadainak rendtartása 1606-ból. In: *TT* 1903. 476–478.
- Kárffy*, 1915. *Kárffy Ödön*: Hadbírószági ítélet 1708-ból. In: *HK* 16. (1915) 534–536.
- Kárffy*, 1917. *Kárffy Ödön*: Két hadbírószági ítélet. In: *HK* 18. (1917) 157–163.
- Kárpáti-Kravjánszky*, 1933. *Kárpáti-Kravjánszky Mór*: Rudolf uralkodásának első tíz éve (1576–1586). A velencei kir. állami levéltár császári udvarból való követjelentései alapján. Bp., 1933.
- Kató*, 1908. *Kató Sándor*: Idegen katonaság Magyarországon I. Ferdinánd uralkodása alatt 1540–1564-ig. Győr, 1908.
- Kecskés*, 1984. *Kecskés László*: Komárom az erődök városa. Bp., 1984.
- Kelenik*, 1990. *Kelenik József*: A hadügyi forradalom és hatása Magyar-országon a tizenötéves háború időszakában. Tények és megjegyzések a császári-királyi hadsereg valós katonai értékéről. In: *HK* 103/3. (1990) 85–95.
- Kelenik*, 1991/1. *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A császári hadsereg fegyverzetének jellege Magyarországon a tizenötéves háború éveiben. In: *HK* 104/3. (1991) 80–122.
- Kelenik*, 1991/2. *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. A magyar egységek fegyverzete a tizenötéves háború időszakában. In: *HK* 104/4. (1991) 3–52.
- Keller*, 1921. *Keller, Albrecht*: Der Scharfrichter in der deutschen Kul-turgeschichte. Bonn–Leipzig, 1921. Bücherei der Kultur und Geschichte 21.
- Kemény*, 1911. *Kemény Lajos*: Egy XVII. századbeli genealogus. In: *T* 19. (1911) 71–74.
- [279](#)*Kemény*, 1915/1. *Kemény Lajos*: Abauj–Tornavármegye történelmi monográfiája. II. köt. 2.rész. Abauj–Tornavármegye története 1527–1648. Kassa, 1915.
- Kemény*, 1915/2. *Kemény Lajos*: Hadirendtartás 1607-ből. In: *HK* 16. (1915) 229–231.
- Kemény*, 1916/1. *Kemény Lajos*: Egy hadi birói ítélet 1662-ből. In: *HK* 17. (1916) 197–198.
- Kemény*, 1916/2. *Kemény Lajos*: A nemes és vitézlő seregtörvényszék multjából. In: *HK* 17. (1916) 198–201.
- Kemény*, 1918. *Kemény Lajos*: Katonai rendtartás 1650-ből. In: *HK* 19. (1918) 152–155.
- Kemény*, 1919–1921. *Kemény Lajos*: Kassa város Edictoma 1644-ből. In: *HK* 20–22. (1919–1921) 222–224.
- Kemény*, 1922–1923. *Kemény Lajos*: Bocskay István haditörvénye. (1606.) In: *HK* 23–24. (1922–1923) 162–165.
- Kerekes*, 1902. *Kerekes György*: Nemes Almássy István kassai kereskedő és bíró üzleti-, köz- és családi élete 1573–1635. Kereskedelem-történeti egyedírat. Bp., 1902.
- Kerekes*, 1940. *Kerekes György*: Polgári társadalmunk a XVII. század-ban. Schirmer János 1625–1674 kassai kereskedő üzleti könyve alapján. Kassa, 1940.
- Kerekes*, 1943. *Kerekes György*: Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619–1629. Kassa, 1943.
- Kirchhof*, 1976. *Kirchhof, Hans Wilhelm*: Militaris Disciplina. Kritische Ausgabe. Hrsg.: *Gotzkowsky, Bodo*. Stuttgart, 1976. Bib-liothek des Literarischen Vereins in Stuttgart. Publikation 298.
- Kis*, 1896. *Kis Ernő*: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.
- Kiss*, 1973. *N. Kiss István*: Katonaparasztság. (Földesúri hadszervezet a Zrínyiek és a zágrábi püspökség birtokain – XVII. század.) In: *HK* 20/2. (1973) 319–330.
- Kiss*, 1993. *N. Kiss István*: A muraközi régió kettős katonai szerepe a 17. században. (Végvárak és katonaparaszttok) In: *Vég-várak és régiók a XVI–XVII. században*. Eger, 1993. 123–144. Studia Agriensia 14.
- Klaniczay*, 1991. A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Írták és összeállították *Hausner Gábor et alii*. Szerk.: *Klaniczay Tibor*. Bp., 1991. Zrínyi-könyvtár IV.
- Komáromy*, 1885. *Komáromy András*: Karancsberényi báró Berényi György élete és politikai működése 1601–1677. In: *Sz* 19. (1885) 126–155.
- Komáromy*, 1889. *Komáromy András*: Thelekessy Imre. 1497–1560. In: *HK* 2. (1889) 101–124., 209–232., 463–483. és 638–672.

- 280 *Komáromy*, 1890. *Komáromy András*: A füleki zendülés. Haditörvényszéki tárgyalás 1602-ben. In: *HK* 3. (1890.) 58.75.
- Komáromy*, 1898. *Komáromy András*: A szabad hajdúk történetére vonatkozó levéltári kutatások. Bp., 1898. *Értekezések* XVII. köt. 6. sz.
- Korz*, 1962. *Korz, Karl Heinrich*: Das Schulheiß- und Kämmerer-gericht von Speyer in den Jahren 1294–1689. Düsseldorf, 1962. Mainz, Univ., rechtswiss. Diss.
- Kovachich J.*, 1818. *Kovachich, Josephus Nic[olaus]*: Sylloge Decretorum Comitium Inclyti Regni Hungariae. Tom. I. Pest, 1818.
- Kovachich M.*, 1798. *Kovachich, Martinus Georgius*: Supplementum ad Vestigia Comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia usque ad hodiernum diem celebra-torum. Tom. I. Buda, 1798.
- Kovács*, 1995. *Kovács Péter, E.*: Miksa magyarországi hadjárata. In: *TSz* 37/1. (1995) 35–49.
- König*, 1934. *König, Johann*: Lazarus von Schwendi Röm. Kaiserl. Majestät Rat und Feldoberst 1522–1583. Beitrag zur Geschichte der Gegenreformation. Schwendi, 1934.
- Kőszeghy*, 1892. *Kőszeghy Sándor*: Zsigmond király két honvédelmi szabályzata. In: *HK* 5. (1892) 586–608.
- Kronológia*, II. köt. Magyarország történeti kronológiája. Főszerk.: *Benda Kálmán*. II. köt. 1526–1848. Harmadik kiadás. Bp., 1989.
- Kubinyi A.*, 1978. *Kubinyi András*: A Szávaszentdemeter–Nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. In: *HK* 25/2. (1978) 194–222.
- Kubinyi A.*, 1990. *Kubinyi András*: Mozgósítási és hadseregellátási problémák Mátyás alatt. In: *HK* 103/1. (1990) 66–72.
- Kubinyi M.*, 1876. *Kubinyi Miklós, ifj.*: Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethez. I. köt. Történeti bevezetéssel. 1590–1600. Bp., 1876. és II. köt. 1601–1616. Bp., 1876.
- Kurzmann*, 1985. *Kurzmann, Gerhard*: Kaiser Maximilian I. und das Kriegswesen der österreichischen Länder und des Reiches. Wien, 1985. Militärgeschichtliche Dissertationen österreichischer Universitäten 5.
- Lengyel*, 1940. *Lengyel Alfréd*: XVII. századbeli magyar nyelvű levelek Győr szab. kir. város levéltárában. Győr, 1940.
- Lengyel*, 1959. *Lengyel Alfréd*: Győr eleste és visszavétele a valóság tükrében. In: *HK* 6/2. (1959) 167–221.
- Liszkay*, 1874. *Liszkay József*: A kuruc lázadásra vonatkozó okmány. In: *MPEIF* 5. (1874) 487–491.
- 281 *Lopašić*, 1884. *Lopašić, Radoslav*: Spomenici hrvatske krajine. (Acta historiam confinii militaris Croatici illustrancia.) Knjiga I. Od godine 1479 do 1610. Zagreb, 1884. Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium XV.
- Lukinich*, 1914. *Lukinich Imre*: Katonai esküminták 1677-ből. In: *HK* 15. (1914) 474–476.
- Lukinich*, 1935. *Lukinich Imre*: II. Rákóczi Ferenc felségárulási perének története és okirattára. I. köt. Bp., 1935. Archivum Rákó-czianum. Első osztály: Had- és belügy XI.
- Lünig*, 1723. *Lünig, Johann Christian*: Corpvs jvris militaris Des Heil. Röm. Reichs ... Leipzig, 1723.
- Macek*, 1954. *Macek, Josef*: A legrégebb huszita hadiszabályzat. In: *HK* 1/2. (1954) 83–109.
- Makkai*, 1954. *Makkai László*: Adatok I. Rákóczi György tüzérségének történetéhez. In: *HK* 1/2. (1954) 245–259.
- Maksay*, 1990. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Szerk.: *Maksay Ferenc*. 1–2. köt. Bp., 1990. A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 16.
- Márki*, 1925. *Márki Sándor*: Haditanítás I. Miksa király számára. In: *HK* 26. (1925) 63–69.
- Markó–Tóth*, 1954. *Markó Árpád–Tóth Gyula*: A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai. In: *HK* 1/3–4. (1954) 142–178.
- Matunák*, 1901. *Matunák Mihály*: Korpona várkapitányai. Korpona, 1901.

- Matusek*, 1865. *Matusek Antal*: Győr vármegye táblabirái. In: *GyK* 9/41–50. (1865) 10 közlemény.
- Merényi*, 1892. *Merényi Lajos*: Haditörvénykezésünk emlékeiből. In: *HK* 5. (1892) 493–503.
- Merényi*, 1893. *Merényi Lajos*: Wesselényi Ferenc levelei füleki kapi-tánysága idejéből. 1639–1644. In: *HK* 6. (1893) 161–195.
- Merényi*, 1897. *Merényi Lajos*: A füleki várórség panaszai 1669-ben. In: *HK* 10. (1897) 635–639.
- Meynert*, 1868. *Meynert, Hermann*: Geschichte des Kriegswesens und der Heeresfassungen in Europa. 1–2. Bd. Wien, 1868.
- Mezey*, 1986. A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban. 1422–1985. Szerk.: *Mezey Barna*. Bp., 1986.
- Mikulik*, 1884. *Mikulik József*: Végvári élet 1573-ban. In: *TT* 1884. 750–758.
- MOE*, III–VIII. köt. Magyar országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. Szerk.: *Fraknói Vilmos*. III–VIII. köt. 1546–1597. Bp., 1876–1883. MHH III. Magyar országgyűlési emlékek III–VIII.
- [282](#)*Möller*, 1976. *Möller, Hans-Michael*: Das Regiment der Landsknechte. Untersuchungen zu Verfassung, Recht und Selbstverständnis in deutschen Söldnerheeren des 16. Jahrhunderts. Wiesbaden, 1976. Frankfurter historische Abhandlungen 12.
- Müller*, 1976. *Müller Veronika*: Az egerszegi vár a XVII. században. Zalaegerszeg, 1976. Zalaegerszegi füzetek II.
- Nagy I.*, I–XII. köt. *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XII. köt. Pest, 1857–1868.
- Nagy L.*, 1978. *Nagy László*: A végvári dicsőség nyomában. Bp., 1978.
- Nagy L.*, 1981. *Nagy László*: Bocskai István a hadak élén. Bp., 1981.
- Nagy L.*, 1986. *Nagy László*: Hajdúvitézek 1591–1699. 2. kiad. Bp., 1986.
- Nagy S.*, 1983. *Nagy Sándor*: A hajdúvárosok és a Hajdúkerület büntető-bíráskodásának szervezete (1606–1871). In: *Évk: HM* 5. (1983) 91–118.
- Nagy S.*, 1987. *Nagy Sándor*: Fejezetek a hajdúvárosok és a Hajdúkerület büntetőbíráskodásából. In: *Évk: HM* 6. (1987) 83–110.
- Nedeczky*, 1897. *Nedeczky Gáspár*: A Nedeczky család. Bp., 1891.
- Nyakas*, 1977. *Nyakas Miklós*: A Hajdúkerület kialakulásának néhány problémája. In: *Különlenyomat a Hajdúsági Múzeum III. évkönyvéből*. Hajdúböszörmény, 1977. 31–61.
- Nyakas*, 1984. *Nyakas Miklós*: Egy böszörményi polgári per tanulságai. In: *Különlenyomat a Hajdúsági Múzeum V. évkönyvéből*. Hajdúböszörmény, 1984. 119–128.
- Nyakas*, 1986. *Nyakas Miklós*: Querela Comitatus Bihariensis. Adatok a bihari hódoltság történetéhez a Várad eleste utáni időkből. In: *Különlenyomat a Bihari Múzeum IV–V. évkönyvéből*. Berettyóújfalú, 1986. 181–190.
- Nyakas*, 1987/1. *Nyakas Miklós*: A kállói végváriak és a török hódoltság az 1660-as években. Egy vallatási jegyzőkönyv tanulságai. In: *Különlenyomat a Debreceni Déri Múzeum 1985. évi évkönyvéből*. Debrecen, 1987. 63–75.
- Nyakas*, 1987/2. *Nyakas Miklós*: A szabolcsi hajdúvárosok helyzete Várad eleste után a kassai főkapitányhoz írt levelek tükrében. 1668. In: *Különlenyomat a Hajdúsági Múzeum 1987. évi évkönyvéből*. Hajdúböszörmény, 1987. 23–56.
- Nyáry*, 1872. *B. Nyáry Albert*: Hóhérszerződés a XVII-ik századból In: *Sz* 6. (1872) 481–483.
- Pálffy*, 1994. *Pálffy Géza*: Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században. In: *Fo* 1/1. (1994) 79–90.
- Pálffy*, 1995. *Pálffy Géza*: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. In: *HK* 108/1. (1995) 114–185.
- [283](#)*Pálffy*, m. a. *Pálffy Géza*: A főkapitányi hadiipari műhely kiépülése Kassán és nyersanyagellátó forrásai. Megjelenés alatt a *Studia Agriensia* sorozat következő noszvajai tanulmánykötetében.
- Pálmány*, 1982. *Pálmány Béla*: Köznemesek a szécsényi Forgách uradalomban 1542–1848. In: *TSzm* 5. (1982) 5–93.

- Pálmány*, 1986. *Pálmány Béla*: Végvárak Nógrád vármegyében a török kiűzése és az újratelepítés korszakában (1663–1703). Sal-gótarján, 1986. *Évk*: NMM XII.
- Pandula–Havassy*, 1989. *Pandula Attila–Havassy Péter*: Kivégzés, tortúra és megszegyenítés a régi Magyarországon. (Kiállítási katalógus) Eger, 1989.
- Pataky*, 1985. *Pataky László*: A győri református egyház története. Bp., 1985.
- Payr*, 1924. *Payr Sándor*: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. I. köt. Sopron, 1924.
- Perjés*, 1965. *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Bp., 1965.
- Pettkó*, 1883. *Pettkó Béla*: Kassa város eskü- és szabályzati könyve a senatorok számára a XVI. és XVII. századból. In: *TT* 1883. 793–798.
- Pór*, 1891. *Pór Antal*: A Lipóczi Keczerék. In: *TT* 1891.353–366.
- PRT*, IV. köt. *Molnár Szulpicz*: A pannonhalmi főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-Rend föloszlása és föléledése. 1535–1708. Bp., 1906. *PRT* IV. köt.
- PRT*, IX. köt. *Sörös Pongrácz*: A bakonybéli apátság története. A Pannonhalmától való függés kora 1548-tól napjainkig. Bp., 1904. *PRT* IX. köt.
- PRT*, X. köt. *Erdélyi László*: A tihanyi apátság története. Első korszak. Az apátság önállósága. 1055–1701. Bp., 1908. *PRT* X. köt.
- Rácz*, 1958–1959. *Rácz István*: Hajdúszoboszló önkormányzata a XVII. században. In: *Évk*: DM 1958–1959. 85–104. A debreceni Déri Múzeum kiadványai XLV.
- Rácz*, 1969. *Rácz István*: A hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969. Magyar történeti tanulmányok II.
- Rakovszky*, 1891. *Rakovszky István (Id.)*: Eszterházy Pál relatiója 1674-ben. (A nováki levéltár „revisa acta” czimű fasciculu-sából.) In: *TT* 1891. 257–266.
- Ráth*, 1860. *Ráth Károly*: A Győr vármegyei hódoltságról. In: *MTT* 7. (1860) 91–123.
- Ráth*, 1863–1865. *Ráth Károly*: Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc- Kristóf és Nádasdy Ferenc grófok elleni tanuvallatás. In: *GyF* 2. (1863) 315–321., 3. (1865) 66–75. és 329–341.
- [284](#)*Rázsó*, 1966. *Rázsó Gyula*: Az osztrák hadsereg hadművészetének és szervezetének néhány problémája a XVI. században. In: *HK* 13/4. (1966) 883–890.
- Rázsó*, 1973. *Rázsó Gyula*: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393–1437). In: *HK* 20/3. (1973) 403–444.
- Rázsó*, 1990. *Rázsó Gyula*: Mátyás zsoldoseregének hadművészetéről. In: *Mátyás király 1458–1490. Szerk.: Barta Gábor*. Bp., 1990. 80–103.
- Révész*, 1892. *Révész Kálmán*: A presbyterium legelső nyomai hazai református egyházunkban. In: *PSz* 4/4. (1892) 419–446.
- Rhódy*, é. n. *Rhódy Alajos*: Érdekes adatok Bártfa szab. kir. város multjáról. h. n., é. n.
- Rohonyi*, 1954. *Rohonyi Gábor*: A magyar hadtörténelem haladó katonai szabályzataiból. In: *HK* 1/1. (1954) 233–255.
- Roth*, 1969–1970. *Roth, Franz Otto*: Wihitsch und Weitschawar. Zum Verantwortungsbewußtsein der adeligen Landstände Inner-österreichs in Gesinnung und Tat im türkischen 'Friedens-jahr' 1578. In: *ZHVSt* 60. (1969) 199–275. és 61. (1970) 151–214.
- Rothenberg*, 1960. *Rothenberg, Gunter Erich*: The Austrian Military Border in Croatia, 1522–1747. Urbana, 1960. Illinois Studies in the social sciences 48.
- Rothenberg*, 1970. *Rothenberg, Gunter E[rich]*: Die österreichische Militär-grenze in Kroatien 1522 bis 1881. Wien–München, 1970.
- Rúzsás*, 1968. *Rúzsás Lajos*: A dunántúli védelmi vonal és a paraszt-polgári fejlődés a XVI–XVII. században. In: *Különle-nyomat a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének „Értekezések 1967–1968” c. kötetéből*. Bp., 1968. 225–254.
- Sauber*, 1940–1941. *Sauber, Erich*: Germanisches und Antikes im deutschen Soldatenrecht. In: *ZfWR* 5. (1940–41) 125–153.
- Schnur*, 1987. *Schnur, Roman*: Lazarus von Schwendi (1522–1583). Ein unerledigtes Thema der historischen Forschung. In: *ZHF* 14. (1987) 27–46.
- Schulze*, 1973. *Schulze, Winfried*: Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Terri-torialstaates (1564–1619).

- Wien–Köln–Graz, 1973. Ver-öffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 60.
- Schwind*, 1966. *Schwind, Hans-Dieter*: Kurze Geschichte der deutschen Kriegsgerichte. München, 1966.
- Sebestyén*, 1915. *Sebestyén József*: A szendrői tábor rendjét szabályozó edictum. In: *HK* 16. (1915) 226–228.
- [285](#)*Sebestyén*, 1922–1923. *Sebestyén József*: Gróf Nádasdy Pál kinevezi Rattky Györgyöt dunántúli vicegenerálissá. (1631.) In: *HK* 23–24. (1922–1923) 166–167.
- Sebők*, 1902. *Sebők Samu*: Adatok Zalaegerszeg r. t. város történetéből. Zalaegerszeg, 1902.
- Simoniti*, 1991. *Simoniti, Vasko*: Vojaška organizacija na Slovenskem v 16. stoletju. Ljubljana, 1991.
- Sörös*, 1899. *Sörös P[ongrác]*: Végrendeletek és leltárak a XVI–XVII. századból. In: *TT* 1899. 323–342., 507–539. és 673–703.
- Steinwenter*, 1915. *Steinwenter, Artur*: Das Reiterrecht der steirischen Gült-pferdrüstung (1606). Nach Akten des steirischen Landes-archivs. In: *ZHVSt* 13. (1915) 1–116.
- Sugár*, 1986. *Sugár István*: A törökösség (turcismus) Heves vármegyében. In: *Évk: EgM* 22. (1986) 99–112.
- Szabó J.*, 1981. *Szabó János Győző*: Rákóczi Zsigmond egri főkapitányi instrukciója és kinevezésének körülményei. In: *A* 10. (1981) 27–43.
- Szakály*, 1969. *Szakály Ferenc*: Parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században. Bp., 1969. *Értekezések Új sorozat* 49.
- Szakály*, 1981/1. *Szakály Ferenc*: A gyöngyösi ispotály-per 1667–1668-ban. (A „törökösség” fogalmának értelmezéséhez) In: *A* 10. (1981) 5–26.
- Szakály*, 1981/2. *Szakály Ferenc*: A mohácsi csata. Harmadik, változatlan kiadás. Bp., 1981. Sorsdöntő történelmi napok 2.
- Szakály*, 1981/3. *Szakály Ferenc*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Bp., 1981.
- Szakály*, 1994. *Szakály Ferenc*: Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában. Bp., 1994. História Könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből 5.
- Szalay*, 1863. *Szalay László*: Galantai gróf Eszterházy Miklós Magyar-ország nádora. I. köt. 1582–1863. Pest, 1863.
- Szántó*, 1971. *Szántó Imre*: A Temesvidék és a Maros-völgy várainak török uralom alá jutása 1552-ben. In: *Sz* 105. (1971) 16–56.
- Szántó*, 1980. *Szántó Imre*: A végvári rendszer kiépítése és fénykora Magyarországon 1541–1593. Bp., 1980.
- Szántó*, 1984. *Szántó Imre*: A Zala vármegyei végvárak és mezővárosok lakosságának helyzete a XVII–XVIII. században. In: *HK* 31/1. (1984) 3–33.
- Széchy*, 1896. és 1898. *Széchy Károly*: Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). I. köt. Bp., 1896. és II. köt. Bp., 1898. Magyar Történeti Életrajzok.
- Szederkényi*, 1891. *Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története. III. köt. Egervára elestétől visszavételéig. 1596–1687. Eger, 1891.
- [286](#)*Szegő*, 1911. *Szegő Pál*: Végváraink szervezete a török betelepedésétől a tizenöt éves háború kezdetéig, (1541–1593). Bp., 1911.
- Szemelvények*, 1955. *Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához*. Szerk.: *Rohonyi Gábor–Nagy László–Tóth Gyula*. I. köt. Bp., 1955.
- Szendrei*, 1888. *Szendrei János*: Váraink rendszere és felszerelése a XVI. és XVII. században. In: *HK* 1. (1888) 86–103., 416–430. és 617–631.
- Szendrei*, 1889. *Szendrei János*: Magyar hadiszabályzatok és utasítások a XVII. századból. In: *HK* 2. (1889) 285–304.
- Szendrey*, 1971. *Szendrey István*: Hajdú-szabadságlevelek. Debrecen, 1971.
- Szentkláray*, 1885. *Szentkláray Jenő*: A dunai hajóhadak története. Bp., 1885.
- Szeremlei*, 1907. *Szeremlei Samu*: Hód-Mező-Vásárhely története. 3. köt. Hódmezővásárhely, 1907.
- Szilády–Szilágyi*, 1863. Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Nagy-Kőrös, Czegléd, Dömsöd, Szeged, Halas levéltáraiból. Összegejték *Szilády Áron*

- Szilágyi*, 1885. *Szilágyi Sándor*. II. köt. Pest, 1863. TMKTE Első osztály: okmánytár II. *Szilágyi Sándor*: Bethlen Gábor levelei. In: *TT* 1885. 209–256., 430–480. és 623–673.
- Szirmay*, 1803. *Szirmay, Antonius de Szirma*: Notitia topographica, poli-tica incltyti Comitatus Zempléniensis. Buda, 1803.
- Szita*, 1992. *Szita János*: A magyar alkotmány történetének vázlata 1847-ig. Pécs, 1992.
- Takáts*, 1907/1. *Takáts Sándor*: Magyar rabok, magyar bilincsek. In: *Sz* 41. (1907) 415–435. és 518–540.
- Takáts*, 1907/2. *Takáts Sándor*: Magyar vár. In: *Sz* 41. (1907) 726–741. és 815–837.
- Takáts*, 1908. *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908.
- Takáts*, 1909. *Takáts Sándor*: A komáromi daliák a XVI. században. In: *BpSz* 138. (1909) 374–399. és 139. (1909) 19–43.
- Takáts*, 1915–1917. *Takáts Sándor*: Rajzok a török világból. I–III. köt. Bp., 1915–1917.
- Takáts*, [1926.] *Takáts Sándor*: A régi magyar hadbírótság. In: *Takáts Sándor: A magyar mult tarlójáról*. Bp., [1926.] 137–163.
- Takáts*, 1961. *Takáts Sándor*: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból. Sajtó alá rendezte *Benda Kálmán*. Bp., 1961.
- Takáts*, é. n./1. *Takáts Sándor*: A huszár, a száguldó és a jargaló. In: *Takáts Sándor: Emlékezzünk eleinkről*. h. n., é. n. 79–186.
- Takáts*, é. n./2. *Takáts Sándor*: Reiffenberg Tódor János főkapitánysága. In: *Takáts Sándor: Hangok a multból*. Bp., é. n. 66–84.
- 287 *Takáts*, é. n./3. *Takáts Sándor*: Kísérletek a magyar haderő feloszlására 1671–1702. In: *Takáts Sándor: Magyar küzdelmek*. Bp., é. n. 183–317.
- Tarnóczi*, 1676. *Tarnóczi István*: Titkos ertelmu Rosa, avagy B. Aszszony koronaja. Melly magaba foglallya A' Sz. Irásnak, és a' Sz. Atyáknak a' Bóldogságos Szuzhoz-való áitatos Dicsi-retit; és a' Tokéltességre indító belso jószágos cseleke-deteknek gyakorlását. Nagyszombat, 1676.
- Temesvári*, 1970. *Temesvári Ferenc*: Büntető eszközök a régi Magyaror-szágon. Szombathely, 1970. A Jánosházai Múzeum Közleményei 1.
- Thallóczy*, 1880. *Thallóczy Lajos*: A tornai várórség hadiszabályzata, 1636. In: *TT* 1880. 776–779.
- Thaly*, 1885. *Thaly Kálmán*: A székesi gróf Bercsényi család. 1525–1835. I. köt. 1525–1689. Bp. 1885.
- Thaly*, 1898. A Báró Orlay s Gróf Serényi család zábláthi levéltárából. 1566–1718. Közli *Thaly Kálmán*. Bp., 1898.
- Thiel*, 1914. *Thiel, Viktor*: Zur Geschichte der innerösterreichischen Kriegsverwaltung im 16. Jahrhundert. In: *ZHVS* 12. (1914) 159–170.
- Thury*, 1889. *Thury Etele*: A révkomáromi ev. ref. egyház története a XVI. XVII. században. Bp., 1889.
- Thury*, 1908. Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. Szerk.: *Thury Etele*. VII. évf. Bp., 1908.
- Tóth I.*, 1984. *Tóth István György*: Szabadosok és kisnemesek. In: *Magyarország társadalma a török kiűzésének idején. Szécsény, 1983. április 6–8. Szerk.: Szvircsek Ferenc*. Salgótarján, 1984. 56–68. *Discussiones Neogradienses* 1.
- Tóth I.*, 1992. *Tóth István György*: Jobbágyok, hajdúk, deákok. A kör-mendi uradalom társadalma a 17. században. Bp., 1992. *Értekezések Új sorozat* 115.
- Tóth P.*, 1992. *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. II. köt. 1601–1620, 1631–1641. Szombathely, 1992. Vas megyei levéltári füzetek 5.
- Tóth Z.*, 1925. *Tóth Zoltán*: Mátyás király idegen zsoldosserege. (A fekete sereg.) Bp., 1925.
- Trócsányi*, 1980. *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. Bp., 1980. A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.
- Ujhelyi*, 1914. *Ujhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig (1657–1780). Bp., 1914.
- Újváry*, 1979. *J. Újváry Zsuzsanna*: Kassa város polgársága a 16. század végén és a 17. század első felében. In: *TSz* 22/3–4. (1979) 577–591.
- 288 *y–s.*, 1894. *y–s.*: Nádori küldöttség jelentése a végvárok ügyében 1612-ből. In: *HK* 7.

- (1894) 365–389.
- Vajna*, 1906–1907. *Vajna Károly*: Hazai régi büntetések. I–II. köt. Bp., 1906–1907.
- Vanièek*, 1875. *Vanièek, Fr[antišek]*: Specialgeschichte der Militärgrenze. I. Bd. Wien, 1875.
- Varga*, 1958. *Úriszék*. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk.: *Varga Endre*. Bp., 1958.
- Varga J.*, 1977. *A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 5.*
Varga J. János: Katonai bíraskodás a 16–17. századi dunántúli nagybirtokon és végvárakban. (Seregszék, hadi-szék, úriszék) In: *Különlenyomat a Századok 1977. évi 3. számából*. Bp., 1977. 439–462.
- Varga J.*, 1981. *Varga J. János*: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Bp., 1981. *Értekezések Új sorozat* 94.
- Varga J.*, 1991. *Varga J. János*: Rabtartás és rabkereskedelem a 16–17. századi Batthyány-nagybirtokon. In: *Unger Mátyás Emlékkönyv. Emlékkönyv Unger Mátyás negyedszázados történeztanári működése emlékére, és születésének hetvenedik évfordulója alkalmából*. Szerk.: *E. Kovács Péter–Kalmár János–V. Molnár László*. Bp., 1991. 121–133.
- Varga J.*, 1992. *Varga J. János*: Katonai bíraskodás a 16–17. századi Dunántúlon. In: *ZM 4*. (1992) 35–43.
- Várkonyi*, 1964. *R. Várkonyi Ágnes*: Az ismeretlen Vak Bottyán. In: *TSz 7/1*. (1964) 181–183.
- Várkonyi*, 1975. *R. Várkonyi Ágnes*: Így élt Vak Bottyán. Bp., 1975.
- Várkonyi*, 1987/1. Magyarország története 1526–1686. Szerk.: *R. Várkonyi Ágnes*. I–II. köt. 2. kiad. Bp., 1987.
- Várkonyi*, 1987/2. *R. Várkonyi Ágnes*: A rejtőzködő Murányi Vénus. Bp., 1987.
- Várkonyi*, 1994. *R. Várkonyi Ágnes*: Személyiség és történelem. Bottyán János döntései. In: *Komárom–Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára. Évkönyv 1993–1994*. 5–19.
- Veres*, 1968. *Veres Miklós*: A tárnoki hatóság és a tárnoki szék 1526–1849. Bp., 1968. A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 2.
- Veress*, 1909. és 1913. *Veress Endre*: Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597–1607). I. köt. 1597–1602. és II. köt. 1602–1607. Bp., 1909. és 1913. MHH I. Diplomataria XXXIV. és XXXVII.
- Villányi*, 1882. *Villányi Szaniszló*: Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882.
- [289](#) *Wagner*, 1780. *Wagner, Carolus*: Diplomatarium Comitatus Sarosiensis. Pozsony–Kassa, 1780.
- Wallenstein*, 1846. *Das Wallenstein'sche Reiterrecht*. In: *ÖMZ 1846/1*. 227–258
- Werbőczy*, 1990. *Werbőczy István*: Tripartitum. A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Bp., 1990.
- Wessely*, 1976. *Wessely, Kurt*: Die Regensburger „harrige” Reichshilfe 1576. In: *Die russische Gesandtschaft am Regensburger Reichstag 1576. Mit Beiträgen von Ekkehard Völkl und Kurt Wessely*. Regensburg, 1976. 31–55. Schriftenreihe des Regensburger Osteuropainstituts 3.
- Wiesflecker*, 1971. *Wiesflecker, Hermann*: Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit. Bd. I. München, 1971.
- Wörterbuch*, 1985. *Wörterbuch zur deutschen Militärgeschichte*. I–II. Bd. Berlin, 1985. Schriften des Militärgeschichtlichen Instituts der Deutschen Demokratischen Republik.
- Zimányi*, 1960. *Zimányi Vera*: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez. In: *Sz 94/1–3*. (1960) 286–302.
- Zsiray*, 1984. *Zsiray Lajos*: A vázsonykői végvár története. In: *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Veszprém, 1984. 241–277. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.

[290](#) 3. Az irodalomban idézett folyóiratok és sorozatok rövidítési jegyzéke

- A* Archivum
Adattár Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez

<i>AKG</i>	Archiv für Kulturgeschichte
<i>AKÖG</i>	Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen
<i>AÖG</i>	Archiv für österreichische Geschichte
<i>BpSz</i>	Budapesti Szemle
<i>Értekezések</i>	Értekezések a történeti tudományok köréből
<i>Évk: EgM</i>	Agria. Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve (An-nales Musei Agriensis.)
<i>Évk: DM</i>	A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve
<i>Évk: GyM</i>	Arrabona. A Győri Múzeum Évkönyve
<i>Évk: HM</i>	A Hajdúsági Múzeum Évkönyve
<i>Évk: NMM</i>	A Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve
<i>Fo</i>	Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)
<i>GyF</i>	Győri Történelmi és Régészeti Füzetek
<i>GyK</i>	Győri Közlöny
<i>GySz</i>	Győri Szemle
<i>HK</i>	Hadtörténelmi Közlemények
<i>LAK</i>	A Ludovica Academia Közlönye
<i>LK</i>	Levéltári Közlemények
<i>LSz</i>	Levéltári Szemle
<i>MHH</i>	Monumenta Hungariae Historica. Magyar történelmi emlékek
<i>MHVSt</i>	Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark
<i>MiHM</i>	Mitteilungen des kaiserlichen und königlichen Heeres-museums im Artilleriearsenal in Wien
<i>MIÖG</i>	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichts-forschung
<i>MNy</i>	Magyar Nyelv
<i>MTT</i>	Magyar Történelmi Tár
<i>ÖMZ</i>	Österreichische militärische Zeitschrift
<i>PRT</i>	A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Szerk.: <i>Erdélyi László</i>
<i>PSz</i>	Protestáns Szemle
<i>RCDP</i>	Revue de science criminelle et de droit pénal comparé
<i>Sz</i>	Századok
<i>T</i>	Turul
<i>TKA</i>	Történelmi Közlemények Abauj–Torna vármegye és Kas-sa multjából
<i>TMKTE</i>	Török–magyar-kori történelmi emlékek
<i>TSz</i>	Történelmi Szemle
291 <i>TSzm</i>	Tanulmányok Szécsény múltjából
<i>TT</i>	Történelmi Tár
<i>VeMMK</i>	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei
<i>ZfWR</i>	Zeitschrift für Wehrrecht
<i>ZGy</i>	Zalai Gyűjtemény
<i>ZHF</i>	Zeitschrift für historische Forschung
<i>ZHVSt</i>	Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark
<i>ZM</i>	Zalai Múzeum

4. A levéltári hivatkozásokban, az irodalomban és az archontológiában alkalmazott speciális rövidítések

Arm.	armarium
Bd.	Band
C.	capsa
Cod.	Codex
cs.	csomó
d.	doboz
é. n.	év nélkül
Exp.	Expedít
Fasc.	fasciculus
fol.	folio

h. n.	hely nélkül
Irreg.	Irregistrata
jegyz.	jegyzet
Konv.	Konvolut
köt.	kötet
Lad.	ladula
l.	lásd
lt.	levéltár
m. a.	megjelenés alatt
No	Numerus
o. J.	ohne Jahr
p.	pagina
pp.	paginae
reg.	regeszta
Reg.	Registratur, ill. Registrata
RN	Rote Nummer
t.	tétel
tc.	törvénycikk
Tom.	tomus
Uo.	ugyanott
vm.	vármegye

293 IX. Hely- és névmutató

Rövidítések:

A = Ausztria

B = Bosznia

H = Horvátország

R = Románia

Sz = Szlovákia

Szl = Szlovénia

Szr = Szerbia

U = Ukrajna

(Az egykori jugoszláviai tagköztársaságok [B, H, Szl és Szr] esetében az 1960. évi közigazgatási beosztást vettem alapul.)

Abaúj megye 129, 131, 138, 146, 158, 160, 190, 195, 202–205, 269–270

Abaújdevecser 161, 207

Abaúj–Torna megye 279, 290

Abdanth, Adam 108

Abraham, a győri német gyalogosok prédikátora 163

Abstößer, Constantinus 259

Acsády Ignác 203, 207–208, 270

Acsay Ferenc 162, 270

Ágoston Gábor 8

Ágoston Mihály, 128

Akay Mátyás 183

Alapy Gergely 156, 162, 165, 216

Alapy István 219

Albrecht, Herzog von Baiern 38
Áldásy Antal 161, 211, 270
Almássy István 279
Alsó-Ausztria 45, 89–90, 117–118, 161, 213, 276–277
Alsólendva (Lendava, Szl) 159, 234, 236
Alsó-Magyarország 168, 257
alsó-magyarországi bányavárosok 52, 174
Althan, Adolf 254
Amhát, veszprémi török rab 157
Ammon, Andreas 163
Andting, Hans 250
Anger, Paul 252
Anschik, Holofermus 62, 243
Arnoldt, Paul 245
Asztalos László 11, 273
Auer, Haimeran von Riedau 253, 258
Augsburg 24, 29

Babit János 149
Babócsa 47, 258
Babócsay Ferenc 134, 162
Babos Szabó György 97
Babothy Ferenc 163
Bácsa 222
Bácskai Vera 273
Baden 78
Bajcsavár 76, 79–80, 177, 284
Bajcsi Ferenc 154
Bajnovics Gergely 94
Bakabánya (Pukanec, Sz) 104
Bakó Gábor 154, 222
Bakony 152
Bakonybél 283
Bakos Gábor 124
Bakos István 113
Bakos Mihály 234–235
Balaskó család 165
Balaskó Ferenc 162
Balaskó István 118, 162, 165, 217–218
[294](#)Balassa Ádám 111, 267
Balassa Bálint 111
Balassa család 14, 267
Balassa Imre 125, 228
Balassagyarmat 78, 104, 125, 137

Balaton 92–93, 96, 106–107, 235–237
Balatonkenese 157
Balázs György 103
Bálint deák, lévai seregbíró 98, 229
Bálint Gergely 146
Bálintffy Ferenc 205
Balogh Gáspár 117, 189, 208
Bandi Péter 156, 162
Bánffy Miklós 92
Bánkúti Imre 71, 220, 270
Bányavidék 14, 52–55, 61, 78, 80–81, 83, 85, 87, 90–91, 98, 100–101, 106–109, 111, 113, 115–121, 123–124, 126–128, 133, 135, 139–140, 143, 153, 161, 168, 209, 211–213, 229–230, 234, 260–261, 271
Barabás Márton 142
Barabás Samu 55, 82, 85, 142, 201, 270
Barbél Ferenc 103
Barbély Péter 234
Bariska István 271
Bars megye 135, 137, 153, 188–189, 229–230
Barta Gábor 284
Bartakovicz György 193
Bártfa (Bardejov, Sz) 66–67, 73, 175, 284
Bártfai Szabó László 125, 210, 270
Bartha János 152, 183
Basta, Giorgio 115, 187–188, 288
Batthyány I. Ádám 93, 95–96, 121, 124, 145, 155, 260–261
Batthyány II. Ádám 267
Batthyány család 10, 12, 14, 93, 95–97, 119, 145, 156–157, 233, 267, 288
Batthyány Ferenc 95
Batthyány Kristóf 81, 122
Battyán I. Szabadbattyán
Beck, Wilhelm 20–26, 28–29, 35–36, 38, 40–41, 270
Bécs (Wien) 8, 10, 15, 18, 22, 26, 29–30 36, 38, 42–43, 45, 47–49, 51–53, 55–57, 63, 72–78, 80–81, 84–85, 87, 89–91, 93, 106, 110, 113, 115, 117, 119, 124, 134–135, 145–146, 162–163, 167–168, 170–171, 176–177, 184, 199, 201, 205, 238, 242–244, 252–253, 257–258, 268, 273, 275–277, 280–281, 284, 288, 290
Beckereki Klára 208
Bécsújhely (Wiener Neustadt) 47
Bedy Vince 18, 52, 58, 152, 162–163, 270
Behaim, Christoph 104
Behaim család 104, 244–245, 252, 265
Behaim, Franz 31
Behr, Hans 254
Békássy család 267
Beke Margit 164, 225, 270
Béla György 130
Bélaváry György 101–102, 156, 163, 216–217

Bélaváry Miklós 120, 125
Bellény Albert 161
Bellény László 161
Bellény Zsigmond 116–118, 160–161, 189, 203, 207, 270
Belső-Ausztria 52, 75–76, 177, 272, 284, 287
Benczédi László 71, 103, 106, 108, 110–111, 135, 205, 230, 271
Benda Kálmán 99, 116, 199, 202, 210, 213, 225, 271, 280, 286
Bene Mihály 91
Benke Miklós 140, 262
Bercsényi család 128, 287
Bercsényi Miklós 119, 128, 140, 261
Bereg megye 131, 189–190
Berényi család 267, 274
Berényi György 116, 160, 204, 279
Berényi Zsigmond 116–117, 160, 190, 204
Berettyóújfalu 282
Berlin 271, 273, 289
Berzeviczy Éva 206
Besli Musztafa 142
[295](#)Besztercebánya (Banská Bystrica, Sz) 87, 110, 121, 269
Bethlen Gábor, Iktári, erdélyi fejedelem 158, 203, 238, 279, 286
Biczó Ferenc 119
Bicske 157, 233
Bidermann, Hermann Ignaz 75, 271
Bihács (Bihaæ, B) 284
Bihar megye 119, 282
Bimerle, Hans 246, 249
Bíró Farkas 156
Bittó Béla 14, 99, 101, 141, 215, 261, 271
Bittó Gergely 141
Bittó Lukács 141
Bócz Gergely 94
Bocskai István erdélyi fejedelem, 10, 78, 81, 95, 116, 128, 178, 202, 271, 278–279, 282
Bocskai Miklós 85
Bodó Sándor 272–273
Bodonyi János 194
Bogárdi János 8, 103
Bogyó János 163, 165, 219
Bogyó Judit 165
Bóna Fülöp 149
Bonin, Burkhard von 20, 23, 25–26, 34–39, 41–43, 46, 63, 271
Bónis György 11, 22, 37, 72, 136, 159, 168–169, 271, 273
Bonn 278
Borbély István 104
Bornemissza Imre 53–54, 87–88, 92

Bornemissza Magdaléna 215
Borosy András 99, 210, 228, 271
Borovszky Samu 85, 271
Borsó János 104
Borsod megye 119, 127, 131, 160, 190, 203, 278
Borsodi Mihály 125
Borsos Mihály 143
Borzsák István 274
Bosnyák Tamás 109, 111
Bottyán János 153, 230, 264, 272, 288
Bozogán János 104
Böhm Károly 19, 22, 34, 39, 41, 271
Böszörmény l. Hajdúböszörmény
Brandenburg 21, 277
Brandis, Andreas von 49, 253
Brányi János 145
Brassó (Bra^oov, R) 65
Brescia 23
Breznóbánya (Brezno, Sz) 159
Bruck an der Mur 76
Brüsszel (Bruxelles) 276
Buda 45, 56, 69, 74, 81, 128, 170, 242, 271, 273, 280, 286
Budai Szabó Illés 155, 219
Budapest 266, 268, 270–290
Budina Sámuel 55
Bugyi István 139
Buják 135, 230, 277
Bukó János 143
Burgundia 25, 27, 36, 50, 172, 276
Burján István 80
Burkhart, Valentin 249
Buzinkay András 207

Cabello, Juan 132, 272
Cain, Konrad 250
Castaldo, Gianbattista 47
Cegléd 286
Cerwinka, Günther 240, 243, 254, 256, 258–259, 272
Cesar, Konrad 247
Chobokai András 152, 183
Colas, Raymond 18, 272
Corvisier, André 18, 272
Czalpman Zakariás 235
Cziáky Ferenc 13, 65–66, 272

Cziberei János 103
Czigány István 153, 167, 264, 272
Czobor Alfréd 146, 272
Czobor Erzsébet 48, 280
Czongori István 124

Csábi Gergely 192–193
Csákány I. Csákánydoroszló
Csákánydoroszló 95–96, 103
Csáky család 14, 267, 278
Csáky Ferenc 80, 111, 117, 119–125, 127, 129, 131, 133, 137–138, 146, 157, 160, 193, 205, 260, 262
Csáky István 87, 106, 124, 261
[296](#)Csáky László 157–158, 229
Csáky Pál 80, 137, 139, 153, 262
Csanaky András 154
Csanaky Márton 162, 165, 220
Csatár (ma Alsó-, ill. Felsőcsatár) 122
Csatkai Endre 242, 272
Csató Mihály 139
Cseh Gergely 123
Csehország 27, 90, 263
Csesznek 89
Csetnek (Štítňik, Sz) 86
Csizmadia Andor 11, 273
Csobánc 89, 106, 111, 234
Csoma család 267
Csongrád megye 127
Csonka Márton 139, 140
Csór György 135–136, 138–139, 155, 229–230
Csorba Csaba 7, 63, 174, 273
Csorba László 130

Dallos Albert 135, 210–211
Damásd I. Garamdamásd (Domaša, Sz)
Damianitsch, Martin 273
Dancz György 138
Danczó Balázs 139, 155
Dangelmaier, Emil 19–20, 22–23, 25–27, 29, 34, 36–37, 39, 41, 167–168, 273
Dániel, cigányvajda Szendrőn 133
Danka János 124
Dankó Imre 103, 273
Dannichich György 105, 221
Darabos Miklós, Nadasdi 95
Darás István 159

Dávid István 230
Deák János 98, 228
Deák Lőrinc 99, 210
Deáky János 222
Debrecen 127, 273, 282–283, 286, 290
Degré Alajos 11, 22, 37, 136, 167–169, 271, 273
Demjén Mihály 227
Demkó Kálmán 7, 22, 31, 36, 41–43, 49, 54, 273
Dér Vilmos 237
Dersffy István 54, 71, 82, 151
Dessewffy család 267
Devecser 89, 97, 104
Diósgyőr 80, 119, 125, 133, 145
Dobó család 266
Dobó Ferenc 52, 90–91
Dobó István 290
Dobos Gábor 142, 145, 154, 273
Dobos György 92
Dobsoni István, 139
Dóczy András 116, 188, 202
Dombóvár 82
Dombró l. Dombóvár
Dorog l. Hajdúdorog
Döbrentei Gábor 84, 99, 120, 201, 260, 273
Döckler, Israel 61
Dömsöd 286
Döry Ferenc 273
Draskóczy István 276
Draskovich Mátyás 59
Dráva 92
Drégelypalánk 104, 105, 113, 137, 231
Dubecius György 159
Dúl Mihály 102, 144, 157, 161, 228, 262
Dunáninnen 90, 98, 106
Dunántúl 11–12, 85, 92–94, 97, 103, 119, 122, 137, 265, 273, 279, 283–285, 288–289
Duna 44–45, 51, 62, 69, 85, 90–91, 164, 175, 211, 255, 257, 286
Durdík, Jan 26–27, 35, 273
Düsseldorf 280

Ebeczky Emil 87, 161, 273
Ebensamb, Hans 42
Eckhart Ferenc 99, 163, 214–216, 221, 273
Eger 45, 79–80, 83, 88, 121, 160, 177, 208, 271–273, 277–279, 283, 285, 290
Egerszeg l. Zalaegerszeg

Eggenberg, Ruprecht von 213
Egri Márton 123
Egyed Gergely 140
Eiermann, Adolf 30, 273
Ekkenmaut 257
[297](#) *Ember Győző* 13, 93, 274
Eölbey Márton 139
Eölvedi Pál 105, 212
Eperjes (Prešov, Sz) 111, 161, 203, 207, 238, 245, 252–253, 255, 269
Erben, Wilhelm 19–21, 25, 27–31, 33, 36, 43, 52, 74, 167, 253, 274
Érd 128
Erdély 16, 43, 45, 49, 81, 116, 131–132, 138, 158, 161, 178, 190–191, 193, 199–200, 203–204, 253, 267, 274, 287
Erdélyi Gyula 99, 225, 274
Erdélyi László 67, 274, 283, 290
Erdtfurch, Hans von 252
Ernest Pál 237
Ernö főherceg 52, 84–86, 88–89, 91, 106, 201
Érsekújvár (Nové Zámky, Sz) 45, 52, 55, 58, 80, 85, 89–92, 98–102, 104–107, 109, 115, 119, 121, 126, 133, 135, 139, 161, 164–165, 178, 209–212, 234, 240, 248, 260
Esslingen 29
Esterházy család 14, 56, 75, 119, 128, 133, 136, 138, 142–143, 156, 184, 196, 217–220, 222, 242, 261–263, 267, 269
Esterházy János 14, 119, 122, 138, 141, 153, 155–156
Esterházy Miklós 148, 267, 276, 285
Esterházy Pál 14, 80–81, 106, 111, 119, 123–124, 126, 134–135, 139, 143, 145, 153, 159, 161, 230, 261, 267, 271, 283
Esztergom 18, 47–48, 51, 63, 91, 113, 118, 124, 137, 139, 144, 153, 155, 161, 163, 196, 209, 211, 240, 265–266, 270, 273

Fabó András 157, 224, 274
Fábri Miklós 156
Fallenbüchl Zoltán 199–200, 238, 274
Faludy Imre 95
Fára József 93, 95, 274
Faragó Pirsoka, Szabó Gergelyné 131
Farkas Sára 123
Fáy István felső-magyarországi hadbíró 102, 115, 117, 187–188, 201–202, 260
Fáy István, Szendrőn lakó 133, 138
Fazekas István 8
Fehér megye 238
Fejér Mihály 156, 219
Fejérpataky László, ifj. 33, 167, 274
Fekler Kristóf 236
Feldner, Hans von Schwacz 252
Feledy Eusták 82

Felsőörs 157, 232

Felső-Magyarország 7, 9–10, 14, 30–31, 42–43, 49, 59, 62, 71–81, 84–87, 89–90, 97, 100–102, 105, 111, 115–125, 127–129, 131, 133–134, 138, 145–146, 153, 158–161, 163, 165–166, 168, 176–178, 184, 187–191, 193, 195, 201–208, 234–235, 238, 243–244, 253, 255, 257, 260–261

Fent János 107, 163, 235

Ferdinánd, I. császár és magyar király 19, 42, 51–52, 54, 56, 70, 73–74, 82, 85, 148, 151, 171, 173, 175–176, 196, 274, 278

Ferdinánd, II. császár és magyar király 49, 78, 121, 127–128, 238

Ferdinánd, III. császár és magyar király 32–33, 92

Ferenc, győri vajda 152, 183

Ferenczy Kata, Nagy Istvánné 131

Fesler Illés 235

Festetics család 267

Feyel, Heinrich 255

Fiedler, Siegfried 19, 21, 25, 28, 34, 37, 39, 41, 274

Firnhaber, Friedrich 168, 274

Fischer, Balthasar 250

Fischer, Gotfried 62

Fleischer, Hans von Grünbergkh 258

Fodor János 14, 100, 102, 115, 117–118, 121, 129, 131, 138, 153, 160, 168, 205–206, 261

Fogarás (Făgăraș, R) 43, 238

Forgách Ádám, Ghymesi 14, 81, 113, 121, 125, 137, 157–158, 229, 260, 277

[298](#)Forgách család, Ghymesi 14, 267, 270, 283

Forgách Ferenc, Ghymesi 7, 274

Forgách István, Ghymesi 91

Forgách Mária Katalin, Ghymesi 257

Forgách Miklós, Ghymesi 123, 134

Forgách Zsigmond, Ghymesi 91, 116, 128, 178, 188, 202–203

Forrai Bálint 124

Forster Gyula 117, 204, 274

Föchler, Maximilian 236

Főglein Antal 87, 105, 159, 274–275

Földes Tamás 140, 219

Földessy István 224

Förtsch, Moritz 56, 60, 103, 242

Fraknói (Frankl) Vilmos 50, 162, 275, 281

Franckh, Christoph 243

Francsics Mátyás 222

Frangepán Ferenc 283

Frankfurt am Main 18–19, 275, 282

Frankl Vilmos I. Fraknói (Frankl) Vilmos

Frauenholz, Eugen von 20, 22, 25–27, 29–34, 39–41, 49, 56, 74, 275

Freiburg 273

Freundlich, Matthias 234–235

Frigyes, I. Barbarossa császár 23–24, 26, 65, 171

Frigyes, III. császár 27
Fronsperger, Leonhard 18–20, 22, 29–31, 35–43, 46, 55, 104, 172–174, 253, 256, 275
Frundberg, Georg von 37
Fuchs, Thoma 246
Füle (Fiľakovo, Sz) 14, 98, 100, 102, 108–112, 120–121, 124–125, 127, 133, 142, 144, 146, 157, 161, 165, 179, 228, 238, 252, 262, 280–281
Fürstenberg, Friedrich Graf von 29
Füss I. Komárfüss (Trávník, Sz)

Gács (Haliè, Sz) 267
Gácsi Hedvig 270
Gadóczy Péter 224
Gagyvölgy 118
Galambos Ferenc 9
Gall, Adam 56, 255
Gall, Franz 55, 275
Gányi Péter 102, 135, 164–165, 229, 231, 236
Garamdamásd (Domaša, Sz) 126
Garamszentbenedek (Hronský Beòadik, Sz) 137, 229, 231
Gáspár, komáromi vásárbíró 150
Gäms, Martin 53, 250
Gecsényi Lajos 4, 8, 12, 58–63, 71, 88, 90, 108, 143, 145, 152, 159–161, 163–165, 209–210, 213–214, 217–222, 261–262, 275–276
Geider, Stephan 55, 247
Geill, Michael 243
Gelbshar, Friedrich 55
Gellyei Mátyás 142
Geöcze István 31, 63, 75, 86, 276
Gerics József 276
Gerö László 272
Gerscht, Hans 60
Geszes 89
Glaczkó Lőrinc 92
Glaser, Oswald 43
Gombos János 135
Gotzkowsky, Bodo 279
Gömör megye 86–87, 112, 269, 273–274
Gömöri István 233
Gömöry Gusztáv 78, 276
Gönc 81, 115
Gönczi György 231
Görz 76
Göttingen 277
Graz 18, 33, 55, 75–77, 124, 253, 272, 275–276, 284
Gregoróczy Vince 58, 88–90, 152

Greilinger, Hans 58
Grueber György 235–236
Guettman, Daniel 107
Gundel, Hans 249
Gusztáv Adolf, II. svéd király 168

Gyarmat I. Balassagyarmat

Győr 3–4, 8, 12, 14–15, 18–19, 21–22, 29, 45, 49, 51–62, 73, 87–93, 99–108, 112–113, 115, 117–119, 121–124, 299, 127–128, 133–134, 136–141, 143, 145, 151–165, 171, 173, 178–179, 182–183, 192, 196, 201, 209–210, 213–222, 225, 231, 235–237, 240–242, 244, 246, 248–251, 255, 258, 260–262, 264–266, 270, 272, 275–276, 278, 280, 283, 288, 290

Győr megye 58, 61, 118, 141, 163, 215, 218, 220, 222, 226, 236, 266, 276, 281

Győri Mátyás 152, 183

Győr–Moson–Sopron megye 4, 265

Győrszabadhegy (Győr város része) 155

Győrsziget (ma Győr város része) 113, 156

Győry János 105, 117, 189, 208

Gyöngyös 285

Gyöngyösy Bálint 221

Györödy István 226

Gyulafehérvár (Alba Julia, R) 49, 267

Habereiner, Ferdinand Augustin 55–57, 196, 242

Habsburg Birodalom 18, 45, 167, 169–170, 272

Habsburg család 82, 128, 149

Hadház I. Hajdúhadház

Hadriczius György 164

Hadriczius János 101, 118, 164, 209–210

Haiczl Kálmán 229, 231, 276

Haider, Sebastian 240

Hajdú János 130

Hajdú Marika 8

Hajdúböszörmény 129, 131, 147, 282

Hajdú–Bihar megye 276

Hajdúdorog 129–130

Hajdúhadház 128, 130–131, 276

Hajdúnánás 129

Hajdúszoboszló 119, 129, 283

Hajnal István 148, 276

Haller, Martin 248

Haller, Wolf 252

Hametner, Angelika 45, 276

Hans, győri soltész 89, 240

Hantó Miklós 103

Hantóy Mihály 58

Hantsch, Hugo 78, 276
Haraszi György 271
Hardegg, Ferdinand 248, 253
Harrer, Christoph 53, 247
Haszán, temesvári, füleki török rab 146
Hatvani András 138
Hatvani Gergely 130
Hatvani Mihály 130, 213, 276
Hauer, Adam 241
Hausner Gábor 279
Havassy Péter 8, 145–147, 283
Hayek, Hodetini 26–27, 35
Házi Jenő 239, 276
Häderbreitter, Martin 244
Härtl, Hans 243
Heckenast Gusztáv 169, 276
Hecz, Stephan von Salchongen 241, 244
Hecz, Jakob 243
Hegedüs Jónás 125
Hegedüs Márton 98, 105, 157, 193, 232
Heimb, Johann Georg 56, 242
Heister, Siegbert 52
Helfenstein, Georg Graf von 47
Helfer, Christian 39, 146, 276
Henrik, IV. császár 27
Henrik, VIII. angol király 25
Hermann, Georg Franz 168, 257
Hernád 103, 273
Herner János 270
Herold, Hannelore 45, 277
Herr, Georg 249
Hevenessy Lőrinc 61, 105, 214
Heves megye 285
Heves–Külső-Szolnok megye 98, 108, 110, 146, 228
Himmelreich György 113
Hídvég I. Szabadhídvég
Hódmezővásárhely 128, 286
Hodos Mihály 194
Hoffman, Sephero 255
Hoffvischer, Ulrich 251
Hofstetter, Georg 248
Hohenlohe, Georg Friedrich 256
Hohmann, Johann Georg 168
Holló Zsigmond 120, 125
[300](#)Holstein 36

Holub József 47, 72, 80, 147, 238, 277
Homonnai Drugeth János 81, 115
Hont megye 108, 111, 228
Horvát János 138
horvát végvidék I. Horvátország
Horváth Bálint 164
Horváth Balázs 97
Horváth Ferenc, Kosztanica 99, 113, 118, 140–141, 155, 214–215
Horváth Ferenc, Veszprémben lakó 193
Horváth György, Ecsedi 144
Horváth János, Bibiti 231
Horváth Mária 19, 31, 277
Horváth Mihály 118, 206
Horváth Pál 89, 139, 155
Horvátország 9, 52, 76–77, 85, 127, 173, 177, 201, 284
Hőgyész László 145, 277
Hölgyi András 141
Hölgyi Gáspár 101, 210–211
Hörber, Christoph 241
Huber, Michael 26, 277
Hueber, Hans 248
Huetter Gábor 237
Huetter, Johann Jakob 36
Hungler József 162, 233, 237, 277
Hupffauf, Wolf 244
Huszain aga 194
Huszár család 149
Huszár István 226
Huszár Mátyás, Nagybaráti, id. 99, 149, 164–165, 224–226
Huszár Mátyás, Nagybaráti, ifj. (az előbbi unokája) 226
Hülle, Werner 19, 21, 25–26, 28, 34–36, 39, 41, 168, 277
Hüszein egri pasa 121

Illenfeld, Andre 62
Illésházy István 7.
Illésy János 70, 81–82, 148, 164, 229, 277
Innsbruck 26
Istvánffy Miklós 47, 72, 83, 90, 213, 238, 277
Itália, 37
Ivány Gáspár 145
Iványháza, börtön Győrben 145
Iványi Béla 44, 55, 68, 95, 103, 145, 147, 169, 270, 277
Iványi Emma 93, 159, 277
Ives Pál 165, 228

Izabella magyar királyné, Szapolyai János felesége 151

Izsépy Edit 121, 277

Jagasich Péter 192

Jagosich Márton 105, 156, 162, 165, 221

Jagosich Mihály 165

Jakosith Ferenc 182

Jakus Lajos 104, 137, 141, 232, 261, 277

Jámbor Tamás 194

Janko, Wilhelm 30–31, 33, 74, 277

Jankovich Péter 231

János, I. (Szapolyai, Zápolya) magyar király 274

János, II. (Szapolyai János Zsigmond) magyar király, erdélyi fejedelem 176, 274

Jánosháza 287

Jähns, Max 18–20, 30, 278

Jämer, Mathias 254

Jedlicska Pál 51, 53, 62, 78, 80, 90–91, 106, 113, 121, 124, 126–127, 134–135, 147, 149, 160, 163, 205, 210–211, 224, 244, 278

Jurovicz Márton 106, 236

Kádas Mihály 149

Kajali Pál 169, 276

Kakukk György 142–143

Káldy Miklós 105, 221

Kálló I. Nagykálló

Kalló Miklós 130

Kálmán deák, a győri magyar protestánsok prédikátora 163

Kalmár János 288

Kaltenstein I. Levél (Kaltenstein)

Kammerer Ernő 237–238, 278

Kampky, Simon 250

Kandra Kabos 126, 278

[301](#)Kanizsa I. Nagykanizsa

Kanizsai Pálfi János 157

Kántor György 155

Kányavár 234, 236

Kapffer, Johann Georg von Augsburg 254

Kápolnásnyék 157, 233

Kapornak I. Nagykapornak

Kapra Ferenc 92

Kapronca (Koprivnica, H) 136

Kapu I. Kapuvár

Kapuvár 145

Karakai (Krakkai) Dömötör 97

Kárffy Ödön 14, 63, 81, 147, 202, 260, 278

Karintia (Kärnten) 76
Karlóca (Karlovci, Szer) 167
Karlsruhe 242, 265
Károly burgauai örgróf 47–48, 255
Károly főherceg 76, 77
Károly, Merész, Burgundia hercege 27
Károly, V. császár 18–19, 37, 41
Kárpáti-Kravjánszky Mór 57, 278
Kartal 140
Kassa (Košice, Szer) 8, 10, 15, 18, 45, 54, 58–59, 62–63, 71–72, 80–84, 87, 89–90, 100, 102, 111–112, 115–116, 119–121, 123–125, 127–131, 133, 138, 143, 145–146, 151, 159–160, 168, 179, 188–195, 202–208, 235, 243–246, 252–253, 260–261, 265, 269–270, 279, 282–283, 288–290
Kató Sándor 22, 47, 278
Keczer András, Lipóczi 238
Keczer család, Lipóczi 238, 269, 283
Keczer István, Lipóczi 207
Kecskés László 51, 70, 108, 148, 224, 278
Keglevics György 112
Kékedy Balázs 132, 160, 190, 204–205
Kékedy család 272
Kékkő (Modrý Kameò, Szer) 105, 111, 121, 127, 231
Kelemen György 96–97
Kelenik József 8, 30, 38, 46, 170, 278
Keller, Albrecht 39, 278
Kemend I. Kemendollár
Kemendollár 124, 154
Kemény Boldizsár 238
Kemény Lajos 81, 116, 118–119, 142, 160–161, 202–205, 233, 260, 262, 278–279
Kenese I. Balatonkenese
Kerekes György 143, 160, 204–205, 207–208, 279
Kerpaticz István 124
Kertzl, Andreas Adalbert 47
Kéry György 116, 118, 210
Kesző I. Várkesző
Keszthely 89, 97, 103–104, 106–107, 118, 134, 138, 162, 164–165, 216, 237, 267, 273
Khiendlt, Georg 54
Khober, Mathes 252
Khrauß, Bärtilme (Bartholomäus) 251
Khuelperger, Sebastian 257
Khuenn, Georg 257
Khyllian, Hans 252
Kielman, Andreas von Kielmansegg 149, 157, 253
Kígyóssi András 157
Király Imre 102, 206
Kirchhof, Hans Wilhelm 19, 31, 38–39, 46, 279

Kirst, Jozef 8
Kis András 142
Kis Ernő 134, 218, 279
Kis Miklós 232
Kisfaludy László 270
Kiskomárom I. Zalakomár
Kiskunhalas 286
Kismarton (Eisenstadt, A) 263
Kiss István, N. 71, 90, 279
Kissalló I. Nagysalló (Tekovské Lužany, Sz)
Kisvárdá 206
Klaniczay Tibor 19, 31, 279
Klucsóy Éva 165
Klucsóy Albert 102, 164–165, 225
Klucsóy István 99, 225
Koblenz 274
Koháry család 110, 121 (l. még Koháry–Coburg család)
[302](#)Koháry István 110–111, 121, 140, 146, 261–262
Koháry Péter 134
Koháry–Coburg család 269
Kolczár István 130
Kollonitsch, Ernst von 61, 121
Kolosi János 138
Kolozsvár (Cluj, R) 47
Komárfűss (Trávnik, Sz) 163
Komárom (Komárno, Sz) 9, 18, 20, 29, 42–43, 45, 51–53, 55–57, 62, 70, 74, 90, 99, 101–102, 104, 106, 108, 120–121, 126–127, 136, 144, 146, 148–150, 155, 157, 162–165, 173, 175, 200, 224–227, 244, 247, 249, 251, 255, 266, 269, 272, 277–278, 286–288
Komárom megye 58, 120, 227
Komárom–Esztergom megye 266, 272, 288
Komáromy András 10, 85, 117, 120, 124, 128, 130–131, 160, 204, 260, 279, 280
Komáromy István 101–102, 213
Komját (Komjáthi, Komjatice, Sz) 91, 157
Konstantinápoly (Istanbul) 74
Konstanz 29
Koppány 88
Korolalancza Lőrinc 237
Koroncó 139–140
Koros I. Nyitrakoros (Krušovce, Sz)
Korpona (Krupina, Sz) 121, 123, 127, 139, 144, 231, 262, 281
Korz, Karl Heinrich 35, 280
Kosár Mihály 82
Kossuth Lajos 273
Kostheim 196, 198
Kotormány János 128

Kovachich József Miklós 65, 68, 280
Kovachich Márton György 65, 280
Kovácz Ferenc 183
Kovácz Imre 152, 183
Kovácz István 135, 139, 164, 230
Kovácz Lőrinc 152, 182–183, 264
Kovács Gergely 141
Kovács Kálmán 11, 273
Kovács Péter, E. 28, 280, 288
Kovácsy Miklós 231
Kovácsy Tóbiás 231
Kozma deák, győri seregdeák 235
Köln 24, 275–276, 284
König, Johann 30–31, 280
Köntös János 59
Köpösd (Hájske, Sz) 126
Körmend, 10, 12, 93, 95–97, 99, 103, 127, 145, 156, 260, 267, 277, 287
Kőrösy Ferenc 164
Kőszeghy Sándor 65, 280
Köszöghy István 165, 220
Krajna (Krain) 76
Krasznahorka (Krásna Hôrka, Sz) 53, 87–88, 133
Krätschmayr, Georg 43
Krieger, Wolf von Wien 49, 253
Kromchay Mátyás 182–183
Kubinyi András 66–69, 280
Kubinyi Kristóf 112
Kubinyi László 112
Kubinyi Miklós, ifj. 48, 280
Kugler, Sebastian 158
Kulcsár Péter 274
Kun Benedek 155, 224
Kurzmann, Gerhard 21, 27–29, 37, 40, 42, 63, 280
Kürthy Ferenc 105, 221

Lajos Vilmos, bádeni örgróf 56, 196, 198
Lajos, II. magyar király 69–71, 148, 175
Lakatos Lukács 94
Lamprechtshauser, Wolf Bernhard 244
Lánczy Gergely 100, 115–117, 160, 190, 203–204
Landolt Gundegkh, Leonhard 55, 240
Lanng, Niklas 253
Lannzinger, Isaak 258
Laposi István 103

Laskói András 98, 142, 157, 192–193, 232, 262
Lauttenburg, Michael 252
Leipzig 273, 278, 281
Lelesz (Leles, Sz) 207
[303](#)Lengyel Alfréd 140, 143, 213, 224, 280
Lengyel András 143
Lengyel István 140
Lenthe Bálint 129
Lenthe István 130
Lenti 93, 103, 159, 234, 236
Leupechtinger, Abraham 53, 245
Léva (Levice, Sz) 80, 83, 98, 100, 102, 106, 120, 133, 135–139, 143, 153, 155, 157–158, 161, 164–165, 179, 229–231, 236, 262, 264, 276–277
Levél (Kaltenstein) 258
Lichtneckert András 8
Lieben, Wolf 246
Linz 131
Lipót, I. császár és magyar király 32–33, 76, 119, 167, 172, 274, 287
Lippa (Lipova, R) 238
Lippay György 113, 124
Liszka I. Olaszliszka
Liszka József 134, 218, 280
Ljubljana 75, 285
Lochinsky Mihály 118, 206
Lopašić, Radoslav 76–77, 184, 281
Lukács deák, a győri magyar protestánsok tanítója 163
Lukinich Imre 47, 80, 281
Lunczer, Michael 253
Luzenkirchen, Johann Matern 56–57, 61–62, 242
Lünig, Johann Christian 24–25, 29–33, 35, 37, 41, 47, 66, 136, 167, 281

Macek, Josef 26, 281
Madocsányi Miklós 94, 223
Magdeburgi Joachim, a győri német lovasok prédikátora 163
Mager, Erasm von Fuchstatt 244
Mágochy Ferenc 116, 118, 189
Mágochy Gáspár 83
Magosics János 94
Magyaróvár I. Mosonmagyaróvár
Mahmud, török rab 127
Mainz 23, 31, 42, 280
Májer András 227
Majthényi László 91
Makkai László 43, 281
Maklár Márton 91

Maksay Ferenc 85, 281
Mansfeld, Karl 47
Mansfeld, Philipp 260–261
Mansfeld, Wolfgang 12
Már Benedek 164
Marcus, Balthasar 162
Márca János 194
Margareta, Israel Döckler felesége 61
Mária Terézia magyar és cseh királynő 287
Markházy Imre 157, 224
Márki Sándor 19, 281
Markó Árpád 81, 169, 281
Márkus Dezső 272
Maron János 107, 234
Maros 285
Maróthy Mihály 92
Marton István 157, 232
Marton Pál 231
Matunák Mihály 157, 229, 281
Matusek Antal 226, 281
Mátyás főherceg 7, 32, 47–50, 95, 115, 126
Mátyás, I. magyar király 27, 65–68, 73, 147, 174–175, 280, 284, 287
Mátyás, II. császár és magyar király 128, 173
Mehmed, veszprémi török rab 157
Melczer család 267
Melegh Balázs 94
Merényi Lajos 109, 113, 139, 263, 281
Merspurg, Johann Friedrich Freiherr zu 32
Mesés János 152, 183
Meynert, Hermann 19–27, 31, 35–36, 38–39, 41–43, 104, 253, 281
Mezey Barna 133, 138, 281
Mezőtúr 121
Miksa, I. császár 21, 27–28, 35–36, 40, 42, 49, 63, 65, 73, 171, 280–281, 289
Miksa, II. császár és I. magyar király 7, 43, 49, 54, 74, 171, 177, 253, 274, 277
Mikulik József 54, 87, 281
Milánó 23
[304](#)Mindszenti Zsigmond 212
Miskey István 113, 270
Miskey József 154
Mitró Zsuzsanna 4, 8
Mohács 9, 65, 67, 69, 71, 82–83, 148, 175, 271, 274, 280, 285
Molnár László, V. 288
Molnár Miklós 104
Molnár Szulpicz 99, 283
Monok István 270

Montecuccoli, Raimondo 119, 128, 138, 141, 143, 261–262
Móra András 127
Mordax, Christoph 54
Móric, a Batthyányak egyik börtönőre 145
Mosch. Peter 43
Mosik János 128
Mosonmagyaróvár 47, 51, 241, 244, 258
Moßhammer, Sigmund 252
Moßpichler, Philipp 250
Möller, Hans-Michael 20–21, 24, 27–29, 31, 35–41, 63, 282
Mörckhl, Hans von Ginczpurg 47, 255
Mösser, Johann Friedrich 254
Munkácsy János 117, 189, 207
Munkács (Mukacseve, U) 146, 190–191
Muraköz 279
Murány (Muraò, Sz) 51, 288
Müller, Thomas 258–259
Mülner, Veit 55, 255
Müller Veronika 71, 92–94, 234, 282
München 21, 270, 275, 278, 284, 289

Nádasdy család 81, 93, 266
Nádasdy Ferenc 183, 263, 283
Nádasdy Pál 92–93, 96, 119, 285
Nádasdy Tamás 84, 152, 182–183, 264
Nádudvar 206
Nagy család, Vásárhelyi 267
Nagy Ferenc, Felsőbüki 118, 128, 134, 143, 154–156, 162, 165, 217–218
Nagy Ferenc, Gyöngyösi 93–94, 159, 223, 261, 277
Nagy Ferenc, ideiglenesen megbízott „dunáninneni” főkapitány 90
Nagy Ferenc, Lessenyei 159
Nagy Ferenc, Vásárhelyi 101, 155–156, 161–165, 218
Nagy Gergely, Vásárhelyi 162
Nagy György 152
Nagy Imre, Vásárhelyi 162
Nagy István, Vásárhelyi 218
Nagy Iván 78, 99, 160–161, 164, 201–202, 207, 210, 227–228, 231, 238, 282
Nagy János, Győry 99, 101, 210–211
Nagy János, keszthelyi seregbíró 103
Nagy László 13, 71, 81, 199, 214, 282, 286
Nagy Pál, Visi 99, 113, 118, 152, 158, 163, 214
Nagy Sándor 128, 130–131, 282
Nagy Zsigmond, Gyöngyösi 159
Nagybajcs 222

Nagyida (Ve³/₄ká Ida, Sz) 193–194
Nagykálló 87, 117, 119–120, 123, 125, 131–132, 160, 193, 205–207, 282
Nagykanizsa 10, 12, 45, 47–48, 51, 55, 57, 62, 76, 80–81, 92, 93, 95–96, 107, 115, 117, 119–120, 122, 124, 127, 134, 138, 159, 223, 236, 242–243, 246, 251, 258, 260, 272
Nagykapornak 93, 97, 103
Nagykőrös 157, 286
Nagyolaszi (Manđelos, Sz) 280
Nagysalló (Tekovské Lužany, Sz) 121, 137, 140
Nagysarló I. Nagysalló (Tekovské Lužany, Sz)
Nagysáros (Ve³/₄ký Šariš, Sz) 45, 55, 247
Nagyszombat (Trnava, Sz) 46, 52, 100, 120, 161, 211, 287
Nagytárkány (Ve³/₄ké Trakany, Sz) 201, 260
Nagyvárad (Oradea, R) 126, 144, 194, 254, 277, 282
Nagyvázsony 89, 97, 103, 106, 289
Nánás I. Hajdúnánás
Nándorfehérvár (Beograd, Szer) 69
305Nardai Mátyás 104
Nátl Lipót 239
Nedeczky család 149, 267, 282
Nedeczky Gáspár 149, 224–226, 282
Neidhardt, Wolf 58, 244, 252
Nemesoroszi (Kukuěinoc, Sz) 143
Nemesvámos 157
Németalföld 40
Németh István 8, 181
Németújvár (Güssing, A) 93, 96, 119
Nepenz, Bernard 250
Nikolsburg (Mikulov) 158
Nogarol, Ferdinand Graf zu 54, 78, 89, 100, 213
Nógrád 113
Nógrád megye 71, 161, 188, 228, 283, 287, 290
Nógrád–Kis-Hont megye 98, 108–109, 146
Noszvaj 84, 283
Novák I. Nyitranovák (Nováky, Sz)
Novotny, Alexander 272
Nörer, Wolf von Wien 242
Nusch, Pongraz 243
Nürnberg 24–26, 28, 31–32, 34, 51–52, 73, 75, 104, 184, 244–245, 252–253, 255, 265, 269

Nyakas Miklós 10, 119, 126, 128–129, 131, 282
Nyalka 99, 113
Nyáry, Albert B. 146, 282
Nyék I. Kápolnásnyék
Nyitra (Nitra, Sz) 126, 136–137, 140, 262
Nyitra megye 119, 126, 140

Nyitrakoros (Krušovce, Sz) 274

Nyitránovák (Nováky, Sz) 283

Oborni Teréz 8

Ocskay Magdolna 156

Oláh Dániel 153

Oláhújvár 90

Olaszliszka 102, 206

Ónod 87, 112, 118–119, 123, 125, 145, 169

Orlay család 287

Ormándy János 89–90, 100, 102, 118, 134, 209, 213

Ormándy Péter 88

Oroszlányi István 228

Orttenberger, Wolf 248

Ottó, Freisingi 23

Óvár I. Mosonmagyaróvár, ill. Pinkaóvár (Burg, A)

Öttingen, Wilhelm Graf von 258

Paczoth Katalin 160

Paczoth Zsigmond 85, 102, 158, 160, 201, 238

Palánk I. Drégelypalánk

Palánki Laczkó Benedek 104

Palay István 129–130

Pálffy család 78, 90, 106, 224, 244, 249, 251, 268–269, 278

Pálffy Géza 3–4, 10, 13, 42, 45, 84, 89, 170, 174, 253, 258, 282–283

Pálffy István 78, 113, 120–121, 124, 127, 134

Pálffy Miklós 90–91, 106, 126, 148, 209, 278

Pálffy Pál 162

Pálmány Béla 71–72, 81, 108–109, 112, 133, 155, 161, 228, 231, 283

Palota I. Várpalota

Palotai Zsuzsanna 237

Panabiz, Hans von 46, 253, 255

Pandula Attila 145–147, 283

Pannonhalma 99, 283, 290

Pap István 136, 226

Pap János 133

Pápa 14, 29, 48, 51, 54, 87–89, 104, 106–107, 122, 124, 134, 137, 142, 147, 154, 161, 163–164, 192, 231, 235–237, 262, 265, 279

Pappenhaim, Stephan von 253

Paradeiser, Georg 240, 254, 256, 258–259

Párizs 272

Pataháza 163

Pataky László 162, 283

Paxy (Paksy) János 51, 149

Payr Sándor 162–164, 224, 283
306Pazenauer, Simon 55, 240
Pázmán Anna 165
Pázmán Ferenc 165
Pázmán Judit 165
Pázmánd 136
Pázmány Péter 160, 270
Pebinger, Adam 50, 255
Peck, Michael 59, 104, 249
Pécs 8, 286
Peiel, Johann Jakob 168, 257
Pelczer, Paul 55
Perényi Gábor 78
Perjés Géza 7, 71–72, 283
Perneszy Ferenc, Osztopáni 95
Perneszy János 89
Pernstein, Johann von 32
Pesolt, Konrad 256
Pest 280, 282, 285–286
Pest megye 268, 271
Pest–Pilis–Solt megye 98–99, 108, 146, 228, 268, 271
Péter, újvárosi (Győr) kovács 156
Petercsák Tivadar 272
Pethe Márton 214
Pethő család, Gersei 267
Pethő János, Gersei 146
Pethő László, Gersei 92, 134
Pethő Zsigmond, Gersei 260
Pető Ernő 272
Pettkó Béla 80, 283
Pezzen, Johann Baptista 254
Pfeffer Lukács 224
Pfeiffer, Thoman 12, 58, 62, 241
Pflaum, Johann Leonhard 60–61, 241
Phaffer, Hans 251
Pinczler Márton 59
Pinkaóvár (Burg, A) 267
Pinyéd (ma Győr város része) 113
Pirlehner, Christoph 53, 250
Pisky István 89
Plueges, Balthasar 252
Pográny Benedek 260
Pográny Ferenc 113, 137
Poky Gáspár 108
Polány György 134, 231

Poldergast, Paul 246
Polgár 128–131
Polnitzer, Adam 255
Poppendorf, Franz von 43, 55, 253
Pór Antal 238, 283
Poroszország 21, 168, 277
Posch, Alexander 248
Potyondy család 165
Potyondy János 165, 219
Potyondy Zsuzsanna 165
Pozsgay Zsigmond 51
Pozsony (Bratislava, Sz) 7, 48–50, 74, 81, 84, 109, 112, 117–119, 128, 215, 218, 258, 265, 269, 289
Pozsony megye 120, 161, 164, 211, 270
Pölöske 93
Prága 27
Prandt, Mathes 242–243, 251
Preiner, Hans 52, 59, 62, 158, 254
Preisinger, Hans 53, 240
Prukhner, Wolf 249, 251
Pruner, Hans von Wien 252
Puchaim, Wolfgang 47
Puchwicz, Wenzel 57
Pucz, Simon 249
Putnok 53, 87, 119, 125, 133, 145

Rába 95, 121, 134, 164
Rácalmás 128
Rach Anna 221
Ráckevey Sámuel 219
Rác István 10, 75, 103, 128–130, 283
Rác János 155
Radoca, haramiavajda Kaproncán 136
Radonay Mihály 162
Radován István 142, 154, 161–162, 262
Rahewin német történetíró 23
Rainer, Ulrich 250
Raitenau, Hans Werner von 253
Raitenau, Jakob Hannibal von 258
Rakamaz 187–188
Rákóczi család 266
Rákóczi Ferenc, II. erdélyi fejedelem 47, 147, 168–169, 281
Rákóczi György, I. erdélyi fejedelem 43, 131, 138, 161, 190–191, 204, 281
[307](#)Rákóczi György, II. erdélyi fejedelem 131, 190
Rákóczi Zsigmond egri és szendrői kapitány, utóbb erdélyi fejedelem 79, 83, 86, 285

Rákóczi Zsigmond, I. Rákóczi György fejdelem fia, a „hét magyarországi vármegye” főkapitánya 131,
191

Rakovszky István. id. 135, 145, 283

Raminger, Jakob 46, 253, 255

Ráth Károly 99, 164, 214–215, 217, 225, 233, 236, 283

Ráttky György 92–94, 285

Rayl, Thriecius 240

Rázsó Gyula 7, 27–28, 65–66, 284

Regéc 208

Regensburg 32, 146, 289

Reichenberg, Reinbrecht von 36

Reiffenberg, Hans Dietrich 60, 149, 287

Reisz T. Csaba 8

Reitter, Paul 258

Rephun, Johann A. 250

Révay Ferenc 72, 83, 238

Révay István 161, 211

Révész Kálmán 92, 104, 284

Révfalu (ma Győr város része) 113

Rhódy Alajos 66, 284

Richárd, II. angol király 25

Rimaszombat (Rimavská Sobota, Sz) 120

Rindtschinckhel, Hans 57, 245

Ripszán László 236

Rittler, Otto 53, 250

Roch, Valentin 53, 250

Rohonyi Gábor 78, 81, 284, 286

Romhány Simon 137

Rossa, Karl 8

Roth, Franz Otto 76, 284

Rothenberg, Gunter Erich 76, 78, 284

Rottal, Johann 119

Rottenberger, Thobias 62

Roussel, Peter von 53

Rozgonyi Sebestyén 68

Rudolf, II. császár és I. magyar király 32, 46, 57, 77, 177, 188, 278

Rueber, Hans 30–31, 63, 75, 79, 84, 89, 133, 163, 201

Ruebmaier, Veit 246

Ruedolph, Paul 245

Rumbl, Samuel 251

Rúzsás Lajos 12, 71, 94, 97, 137, 167, 284

Sachsen, Wolf 251

Sáfár Tamás 152, 183

Sajó 273

Salai István 220
Salapart, Degen 51
Salgótarján 283, 287
Salló I. Nagysalló (Tekovské Lužany, Sz)
Salm, Niklas Graf zu, id. 51
Salm, Niklas Graf zu, ifj. 210
Samaria, Ferdinand de Speciacasa 55, 91, 240
Sándor, puszta Veszprém megyében, Balatonkenesétől északnyugatra 192
Sara, Paul von 59
Sárkány János, Ákosházi 263
Sáros I. Nagysáros (Veřáký Šariš, Sz)
Sáros megye 160, 238, 289
Sárospatak 161
Sárvár 92–93, 215
Sátoraljaújhely 207, 271, 273
Sauber, Erich 21, 23–27, 34–36, 66, 284
Savanarola, Girolamo 160, 270
Schaumburg, Wilwolt von 40
Scheichl, Lazarus 256, 259
Schirmer János 279
Schlemüller, Georg 59, 104, 249
Schmidt, Hans 49, 253
Schnur, Roman 30, 284
Schrötter, Georg 250
Schulze, Winfried 76, 284
Schwarz, Abraham 53, 246
Schwarzenberg, Adolf von 55
Schwendi, Lazarus von 9, 22, 30–33, 49, 72–75, 77–80, 83–86, 89, 97, 106, 115, 146, 159, 171–172, 176–178, 181, 273, 275, 277, 280, 284
308.*Schwind, Hans-Dieter* 21, 23, 26, 34–35, 39, 41, 168, 284
Sebestyén József 81, 93, 119, 284, 285
Sebők Samu 94, 285
Séd 105
Selmair, Jakob 259
Sellye I. Vágsellye (Šařaa, Sz)
Sempte (Šintava, Sz) 101, 119–120, 126–127, 138, 144–145, 153, 161, 210–211, 261
Semsey Miklós 115–118, 160, 188–189, 202–203
Semsey Zsigmond 189, 207
Senff, Elias 244
Sennyey Ferenc 120, 193, 194
Sennyey István 111, 157
Serédy György 151
Serényi család 287
Seydenstrickher, Klaus 37
Sibrik család, Szarvaskendi és Óvári 267

Sibrik Dániel 103
Sibrik Miklós 156
Siehel, Thoma 48
Simon Zoltán 132, 272
Simoniti, Vasko 29, 37, 285
Slegl, Andreas 36
Solms, Philipp Graf zu 256
Somogy megye 121, 159
Somogyi Mátyás 78, 80
Sopron 60, 239, 276, 283
Sopron megye 159
Sorscha, Reichard 55, 62, 241
Sós Tamás 152, 183
Sörös Pongrác 162, 214, 221, 235, 283, 285
Sövényháza 226
Spankau, Paris von 168, 257
Speyer 30–32, 35, 46, 73, 171, 173, 177, 280
Sréter János 107, 122, 237
Stachel, Thoman 61
Stahel, Georg 62, 244–245
Staiger, Hans Georg 49
Stainer, Wilhelm 248
Stájerország (Steiermark) 76, 271–272, 290
Steibl, Wolf 246
Steinwenter, Artur 21, 285
Stimmer, Thomas 254
Stoll, Bärtlme (Bartholomäus) 252
Stoß, Sigmund zu Schwarz 31
Strasbourg (Straßburg) 34
Strasoldo, Karl von 118, 206
Stuttgart 279
Sugár István 77, 87, 127, 144, 228, 262, 285
Sulz, Karl Ludwig Graf zu 254
Sunkó Attila 8
Surány (Šurany, Sz) 91
Súri Mihály 157
Súry Benedek 102, 157–158, 229
Suskovicz János 80
Sutter, Berthold 272
Süeiß, Paul 59, 241, 248
Sümeg 95, 97, 103–104, 145, 277
Svájc 25–26, 28–29, 34, 67, 171, 275
Svédország 168

Szabadbattyán 157, 233
Szabadhegy I. Győrszabadhegy (Győr város része)
Szabadhídvég 142
Szabadi Benedek 142
Szabady András 165, 222
Szabó András 103
Szabó János Győző 79, 83, 285
Szabó Jolán 272–273
Szabó Kristóf 130
Szabó Mihály 92
Szabó Pál 94, 152, 183
Szabolcs megye 131, 190, 282
Szádvár 53
Szaivert, Marta 55, 275
Szaivert, Willy 55, 275
Szakály Ferenc 4, 8, 69, 71, 77, 87, 108, 110, 114, 119, 126, 145, 176, 285
Szalai Mihály 192–193
Szalánczy Márton 106, 234
Szalay László 158, 285
Szántó György 136
Szántó Imre 9, 47, 71–72, 75, 94, 103–104, 106, 167, 285
[309](#)Szántó János 123, 231, 262
Szapáry Péter 128
Szapolyai István 68
Szarberény I. Vörösberény (ma Bala-tonalmádi része)
Szarvaskend 267
Szász Mihály 135, 165, 210
Szatmár (Satu Mare, R) 45, 53, 57, 89, 104, 119, 123–124, 130, 162, 168, 244–245, 247, 252
Szatmár megye 131, 190, 194
Szatmárnémeti (Satu Mare, R) 123
Száva-szentdemeter (Sremska Mitrovica, Sz) 280
Széchényi Ferenc 75, 268
Széchy Károly 19, 31, 37, 49, 106, 285
Szécsény 91, 105, 136–137, 140–141, 232, 261, 277, 283, 287, 291
Szécsisziget 236
Szederkényi Nándor 127, 144, 228, 262, 285
Szegő Pál 9, 11, 72, 84, 286
Szeged 270, 286
Szegedi Anna 204
Szegvár I. Zalaszegvár
Székely György 91
Székely Mihály 57
Székesfehérvár 139
Szeldmájer Sebestyén László 87
Szelner György 155, 226, 227

Szemerey Dorottya 161

Szenczi Molnár Albert 163

Szendró 45, 53–54, 80–81, 86–87, 106, 113, 119, 124–127, 133, 138, 144–145, 162, 174, 252, 261, 284

Szendrei János 53, 80–81, 162, 286

Szendrey István 103, 286

Szentgrót I. Zalaszentgrót

Szentkereszt (Žiar nad Hronom, Sz) 113

Szentkláray Jenő 69, 148, 286

Szentmárton (ma Pannonhalma) 88–89, 113, 136, 163

Szentpéteri István, Buzafalusi 100, 117, 120, 125, 129, 160, 195, 205

Szép Péter 148

Szepesség (Spiš, Sz) 253

Szered (Sereĭ, Sz) 156

Szeremlei Samu 128, 286

Sziget I. Györsziget (ma Győr város része)

Szigetvár 55, 82, 88, 270

Szigliget 89, 106

Szikszó 118

Szilády Áron 102, 157, 228, 286

Szilágyi Sándor 102, 157, 228, 238, 273, 286

Szilvássy Ferenc 131

Szily Pál 107, 234, 236

Szirmay Antal, *Szirmai* 84–85, 160, 201, 286

Szita János 11, 77, 286

Szívós János 103

szlavón (vend) végvidék I. Szlavónia

Szlavónia 9, 52–53, 76, 85, 173, 177, 201, 285

Szoboszló I. Hajdúszoboszló

Szolnok 82, 277

Szombathely 68, 287

Szőgyén (Svodín, Sz) 121

Szücs Gergely 58

Szülejmán, I. szultán 30, 171

Szvircsek Ferenc 287

Tahy Ferenc 82

Takách Pál 142

Takács Katalin 4, 8

Takaró Mátyás 130

Takáts Sándor 9–16, 44, 47, 51, 70, 76, 79, 84, 88, 90, 93–94, 98–99, 101–105, 113, 115, 117–119, 124, 127–128, 134, 136, 138, 142, 144–150, 152, 161–163, 167, 201–205, 209–212, 214–217, 224, 226–227, 232, 234, 260–261, 263–264, 286–287

Takó Ferenc 211

Tapolca 95, 97, 103, 111

Tar Erzsébet 165

Tar Márton 118, 165, 216
Tárkány, Gyórtól keletre 201
Tárkány I. Nagytárkány (Ve³/₄ké Trakany, Sz)
Tarnóczy István 100, 206–207, 287
Tarrody György 220
310Tata 89, 104, 158
Tatai Sámuel 139, 155
Taubenprunner, Martinus 245
Teiß, Märt (Martin) 248–249
Teiß, Philipp 256
Temesvári Ferenc 39, 146–147, 287
Temesvidék 285
Teufel, Andreas 89
Teuffenbach, Christoph von 57
Thallóczy Lajos 81, 115, 287
Thaly János 227
Thaly Kálmán 99, 112, 126–127, 201, 210–211, 260, 287
Thelekessy Imre 7, 54, 71, 85, 151, 279
Thiel, Viktor 75, 287
Thököly János 214
Thury Etele 157, 164, 224, 226, 287
Thury János 91
Thurzó család 266
Thurzó György 48, 87, 90, 109, 120, 124, 260, 263, 280
Tickhmanin, Barbara 89
Tihany 88–89, 106, 112, 122–123, 137, 157, 283
Tinkó Mátyás 104
Tirol 35–36, 172
Tiszalúc 103
Tiszavárkony 194
Tokaj 43, 45, 54, 62, 89, 117, 125, 160, 205, 244, 245, 252
Toldi Márton 164
Tolvaj György 125
Tomby Péter 91
Tomori Pál 68–69
Torna 287
Torna megye 189
Tót Bence 122
Tót János 123
Tóth Gyula 81, 169, 281, 286
Tóth István György 95, 97, 103, 156, 287
Tóth János 183
Tóth Péter 215, 287
Tóth Zoltán 27, 65, 287
Török Bálint, Enyingi 47

Török Erzsébet 112
Török Ferenc, Enyingi 85
Török Ferenc, Ónod várában lakó nemes 112
Török István, Enyingi 106
Trócsányi Zsolt 238, 287
Trombitás Pál 156
Turkovith János 228
Tübingia 55
Tylln, Matthias 56, 246

Ugocsa megye 78, 131, 190
Ujhelyi Péter 22, 35, 37, 39, 287
Újlaki Ferenc 142, 143
Újváros (Győr város része) 152, 153, 155, 156, 182, 183
Újváry Zsuzsa, J. 204, 288
Ulászló, II. cseh és magyar király 27
Ulm 18–19, 35
Ung megye 85
Unger Márton 109
Unger Mátyás 276, 288
Ungnad, Christoph 79, 83
Ungvár (Uzsgorod, U) 84, 178, 260
Úry István 125–126
Using, Erhart (Gerhard) 257
Úsz család 161, 203, 207, 269

Vác 140

Vaczula István 4

Vadászi Pál 133

Vág 51

Vágsellye (Ša³/₄a, Sz) 111

Vágszabolcs (Záblatie, Sz) 287

Vaja 276

Vajna Károly 13, 31, 39, 147, 288

Vály János 101, 161, 211

Vámos I. Nemesvámos

Vámospércs 128

Vanièek, František 9, 20, 288

Váradi István 144

Varga Ambrus 152, 183

Varga Endre 11, 22, 37, 122, 136, 141, 143, 146–147, 163, 168–169, 181, 214–216, 221–222, 271, 288

Varga J. János 11–13, 16, 71, 93, 96–99, 103, 112, 121, 123, 125, 127, 136–137, 139, 142, 144, 147, 152, 311, 154, 156, 217–218, 222, 225, 260–262, 271, 288

Várkesző 214

Várkony I. Tiszavárkony

Várkonyi Ágnes, R. 11, 71, 81, 153, 264, 288
Várpalota 54, 88–89, 104
Vas megye 12, 287
Vass András 161
Vass János 161
Vass Mihály 131, 161, 190–192, 204
Vaszipori Péter 138
Vát 263
Vázsony I. Nagyvázsony
Vázsonykő I. Nagyvázsony
Velence (Venézia) 78, 80, 278
Velkher, Johann Peter 257
vend (szlavón) végvidék I. Szlavónia
Vér Mihály 117, 205
Verebély (Vráble, Sz) 120, 137
Veres Miklós 161, 211, 288
Veres Pál 225
Veress Endre 100, 115, 187, 202, 288
Veress Péter 80
Veszprém 8, 15, 88–89, 94, 98, 105, 107, 110–112, 118–119, 122–123, 134, 137, 142, 145, 156–157, 162, 164, 192–193, 231–233, 237–238, 262, 269, 274, 277, 289, 291
Veszprém megye 104–105, 111, 137, 159, 162, 164, 233, 269, 277
Veszprémi János 262
Vida István 138
Villányi Szaniszló 12, 22, 52, 57, 60–61, 89, 105, 145, 152, 156, 162, 209, 214, 220, 222, 224–225, 235, 241, 246, 248–250, 288
Vince Anna 216
Vincze Gergely 193
Virágh György 126
Visegrád 48, 63, 196
Vízvári Pál 152, 183
Vlcek, Cenovi 27
Vojovicz István 92
Vollandt, Hans 55, 244
Völkl, Ekkehard 289
Vörösberény (ma Balatonalmádi része) 237

Wagner Károly 238, 289
Waldner, Hainricus 241
Wallenstein, Albrecht Eusebius Wenzel 33, 289
Walmerstat, Hermann von 49, 255
Wazner, Leonhardus 247
Wedderholdt, Johannes Theodorus 56, 257
Weidenfelder, Marx 43
Weimar 20, 271

Weinberger, Wolf 249
Weinman, Sebald 256
Weissenburg, Stephan von 89
Weiß, Jakob 251
Wékey Ferenc 84–85, 99, 112, 115, 120, 159, 178, 201, 260
Werbóczy István 59, 68, 79, 126, 140, 177, 289
Werther, Johannes 168, 257
Wesselényi család 266
Wesselényi Ferenc 112, 119, 124, 132, 134, 281
Wessely, Kurt 75, 86, 289
Wien I. Bécs (Wien)
Wiesbaden 282
Wiesflecker, Hermann 27–28, 289
Wittenberg 163
Wolfenbüttel 19
Würmbs, Johann Ferdinand 246
Württemberg 28

Záblát I. Vágszabolcs (Záblatie, Sz)
Záborszky Miklós 192
Zágráb (Zagreb, H) 279, 281
Zala 93
Zala megye 12, 93, 95, 121, 159, 164, 267, 285
Zalaegerszeg 81, 92–97, 99, 106, 119–122, 124, 134, 138, 155, 234–236, 261, 274, 282, 285
Zalakomár 92–93, 97, 103–104, 234–235, 265
Zalaszegvár 94, 120, 223
Zalaszentgrót 93, 95, 97, 103, 265
[312](#)Zalavár 93, 134
Zalusky Imre 136, 225–226
Zámbó család 165
Zámbó Gábor 162, 165, 221
Zámory György 150
Závor Mária 222
Zay Ferenc 84
Zeininger, Paul 46, 255
Zelking, Karl Ludwig von 12
Zellrieder, Felix 46, 253
Zemplén megye 84–85, 131, 159, 190, 201, 271, 286
Zichy család 14, 267
Zichy István 140
Zichy Pál 108
Zimányi Vera 71, 95–96, 103, 167, 289
Zimern, Johann Franz von 251
Zlankó, munkácsi kinzómester 146

Zólyom (Zvolen, Sz) 14, 52–54, 61, 91, 159, 174, 245, 247, 252, 267
Zólyom megye 159
Zombory család 267
Zombory János 160, 208
Zrínyi család 279
Zrínyi György 47, 55, 62, 76, 79–80, 92
Zrínyi Miklós 7, 19, 31, 82, 85, 106, 201, 270, 277, 279, 283, 285
Zrínyi Péter 283
Zürich 25, 277

Zsáka 119
Zsigmond, I. császár, cseh és magyar király 65–67, 175, 280, 284
Zsiray Lajos 103, 232, 289

Žižka, Jan 26

313X. Militärische Rechtspflege im „königlichen“ Ungarn im 16.–17. Jahrhundert (Zusammenfassung)

Nachdem Ofen (Buda), das Zentrum des ungarischen Königstums im Mittelalter, 1541 von den Türken erobert worden war, sah sich die Militärleitung in Wien gezwungen, ein neues Verteidigungssystem auszubauen, um die unter königlicher Oberhoheit stehenden Gebiete des in drei Teile gerissenen Landes und nicht zuletzt die Kaiserstadt Wien zu verteidigen. Obwohl das neue Grenzfestungssystem, das sich unter der Leitung des Wiener Hofkriegsrates entwickelte, in mancher Hinsicht als Nachfolger der früheren Verteidigungslinie an der Südgrenze des Landes betrachtet werden kann, übten die parallel zu dem Ausbau und infolge dessen auftretenden politischen, gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Veränderungen einen determinierenden Einfluß auf die spätere geschichtliche Entwicklung Ungarns aus, als die früheren Veränderungen in den südlichen Grenzgebieten. Das Festungssystem zur Türkenabwehr entstand in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts nicht an den Grenzen des mittelalterlichen ungarischen Staates, sondern im Inneren des Landes. Die Erhaltungskosten, die sich auf mehrer hunderttausend Gulden beliefen, konnten von den ständig schrumpfenden königlichen Gebieten nicht mal bis zur Hälfte gedeckt werden. Das läßt sich einerseits damit erklären, daß das neue Verteidigungssystem mindestens zum Teil den neuen und teureren Erfordernissen entsprechen mußte, die ihm gegenüber in der europäischen Geschichtsschreibung militärische Revolution genannte Entwicklung seit der Mitte des 16. Jahrhunderts stellte. Daß die militärischen Reformen auch auf dem ungarischen Kriegsschauplatz vorzufinden waren, ist den Tatsachen zu verdanken, daß das neue Verteidigungssystem aus Wien geleitet wurde, daß die vom Hofkriegsrat für die wichtigsten gehaltenen Grenzfestungen mit fremden Söldnern besetzt und aus ausländischen Geldhilfen (Türkenhilfe) finanziert bzw. fortifiziert wurden. Obwohl die wichtigsten Charakterzüge der militärischen Revolution infolge der Arbeit der Wiener Militärleitung auch auf dem Gebiet des „königlichen“ Ungarns nachweisbar sind, ging die militärische Entwicklung in Ungarn im 16.–17. Jahrhundert spezielle, eigene Wege. Diesen besonderen Weg entlang geht der Forscher der frühen Neuzeit und kann die einzelnen Etappen kennenlernen, wenn er die Militärjustiz im „königlichen“ Ungarn der Türkenzeit mit der europäischen Entwicklung vergleichend untersucht.

Die militärische Gerichtsbarkeit der in den ungarischen Grenzfestungen Dienst leistenden oder nur für je einen Feldzug angeworbenen fremden (vor allem deutschen) Soldaten wich von der des ungarischen Soldatentums der Grenzfestungen bedeutend ab, obwohl sie einiges miteinander gemeinsam haben, was auf den Einfluß der ersteren auf die letztere zurückgeführt werden kann. Der Grund für den Unterschied muß in der Entwicklung, Funktion und in erster Linie im Grundcharakter der zwei voneinander unabhängigen Soldatenschichten gesucht werden. Aus historischer Perspektive gesehen bestimmten die oben genannten Faktoren die Entwicklung der militärischen Rechtspflege, die Rechtspraxis und nicht in letzter Linie die Entstehung [314](#)der Felddienstordnungen und Artikelbriefen, die zur Rechtsgrundsätzen der Urteils-fällung

wurden.

Die deutschen Fußknecht, die seit der Herrschaft von Ferdinand I. in immer größerer Anzahl nach Ungarn kamen, verfügten schon über einen fast stabilen Militärjustizapparat und eine gute Rechtspraxis. Charakteristisch für die infolge der Reformen von Maximilian I. entstandenen Landsknechte war – es ist besonders bei der Untersuchung der Militärgerichtsbarkeit in Ungarn von großer Wichtigkeit –, daß sie aus den Reihen der für den Felddienst im Ausland angeworbenen Soldaten kamen, die von den kriegerischen Verhältnissen der Zeit Gebrauch machten und als Söldner sich ihren Lebensunterhalt verdienten. Das bedeutet, daß sie für kürzere oder längere Zeit in den Dienst je eines Regimentsobersten traten und in Feldlagern der europäischen Kriegsschauplätzen lebten, um ihr tägliches Brot zu verdienen. Da sie angeworben waren, mußten sie nur ihrem Anwerber, der gleichzeitig ihr Kommandant, ihr Oberst war, bzw. dem Herrscher, der diesen beauftragt hat, gehorchen. Als sie angeworben waren, legten sie einen Eid auf ihre Kriegsordnung, auf den sogenannten Artikelbrief ab. Laut dessen verfügte ihr Oberst über unbegrenzte Gerichtsbarkeit. Er war also Herr über Leben und Tod. Bei der Rechtsprechung bekam er Hilfe von einem Gerichtsstab, der sich allmählich entwickelte und sich immer fester behauptete, und im Namen seines Herren anhand des oben erwähnten Artikelbriefes Urteile fällte.

Unter der Regierung von Maximilian I. bekamen infolge der Entwicklung in den vergangenen Jahrhunderten sowohl die Artikelbriefe, die als Rechtsgrundsätze dienten, als auch das Gerichtswesen eine einheitliche Form. Die Disziplin der Söldner, die seit Beginn des 16. Jahrhunderts immer bedeutendere Rolle bekamen, konnte in den immer längeren Kriegszügen nur noch durch die Erlassung der Feld- und Kriegsordnungen gesichert werden, die die Pflichten und die Bestrafung des sich irgendeines Vergehens schuldig gemachten Söldners für die Zeit des Feldzuges bestimmten. Beim Antreten des Dienstes hatten sich die Söldner mit einem Eid betruert, die Feldkriegsordnung einzuhalten; sollten sie aber ihren Verpflichtungen nicht nachkommen, so hat ihr Kommandant, der ihr Anwerber war und zu dessen Kompetenz dadurch die militärische Gerichtsbarkeit gehörte, das Recht anhand der Feldkriegsordnung Gericht über sie zu halten. Der Weg zum Erlassen des einheitlichen Artikelbriefes für das Fußvolk des Deutschen Reiches auf dem Reichstag zu Speyer vom Jahre 1570 führte von der bedeutenden Feldordnung des Kaisers Friedrich Barbarossa I. vom Jahre 1158 über die Söldnerverträge und Kriegsordnungen der deutschen Städte und die berühmten Dienstordnungen der Schweizer und Hussiten-Fußknechte.

Das mit dem Namen von Lazarus von Schwendi verbundene, 1570 erlassene „Articul auf die Teutsche Fußknechte“ wurde nicht nur von den militärischen Beschlüssen des Reichstages, sondern auch durch die Heeresreformen des Kaisers Maximilian I. vorbereitet. Um die Disziplin der von ihm ins Leben gerufenen Landsknechte zu sichern, mußten die früheren Feld- und Kriegsordnungen durch allgemeinere, neue Dienstordnungen abgelöst werden. Diese wurden Artikelbriefe genannt, auf deren Einhaltung die deutschen Landsknechte bei ihrer Musterung einen Eid geleistet haben, dessen Text in diesen Artikelbriefen auch beinhaltet war. So wurden die Artikelbriefe Anfang des 16. Jahrhunderts zu Dienstordnungen der Landsknechte, und dadurch zu Rechtsgrundsätzen bei den Gerichtsverfahren gegen die schuldigen Soldaten. Die häufigen Feldzüge in der ersten Hälfte des Jahrhunderts trugen bedeutend dazu bei, daß sich die Artikelbriefe vervollkommneten. Infolge dessen konnte Maximilian II. am 21. Mai 1566 in Wien den deutschen Landsknechten, die Süleiman dem Prächtigen entgegen nach Raab (Győr) zogen, eine solche Ordnung geben, die beim vier Jahre später genehmigten allgemeinen Artikelbrief als Muster diente. Die Unterstützung der Reichsstände bedeutete nicht, daß man im weiteren keine neueren, den örtlichen Umständen besser entsprechenden Artikelbriefe nötig gehabt hätte, trotzdem trug sie zur Verbreitung der 74 Schwendi-Artikel bei. Im Druck erschienen sie das erste Mal 1571 – in den nachkommenden Jahren des 16. Jahrhunderts dann mehrmals – so konnte der Artikelbrief die Rolle eines „Kriegsgesetz-buches“ einnehmen. Auf seine Lebensfähigkeit und Bedeutung weist die Tatsache hin, daß die zwei großen Kriege der Zeit, der Lange Türkenkrieg (1593–1606) und der Dreißigjährige Krieg (1618–1648) trotz der inzwischen erfolgten Entwicklung des Heerwesens nur kleinere Veränderungen verursachten. Seine Funktion wurde schließlich 1673 von der von Leopold I. für das ganze kaiserliche Heer herausgegebenen und aus 60 Artikeln bestehenden Kriegsordnung (die sogenannte Kriegsartikel) übernommen.

Parallel zu der Entstehung der Artikelbriefe entstand der Gerichtsapparat, dessen Mitglieder im Namen des Obersten, des Vertreters der Gerichtsbarkeit, über ihre schuldigen Kameraden richteten. Der Leiter dieses Gerichtsstabes war der Schultheiß, der zuerst in der Tiroler Feldordnung vom Jahre 1499 erwähnt wurde und dessen Amt aus dem Beamtenapparat der Zivilgerichtsbarkeit in den der militärischen übernommen wurde. Die Anklage vertrat der sogenannte Profos, dessen Amt von burgundischer Herkunft nicht zum Gerichtsstab des Schultheißen gehörte. Zu diesem Stab wurden außer dem Schultheiß der Gerichtsschreiber, der Gerichtsweibel und die zwölf Geschworenen gezählt. Das Schultheißengericht gab nämlich in Form eines Schwurgerichts anhand der entsprechenden Abschnitte des Artikelbriefes seine Urteile ab, deren

Vollstreckung in die Kompetenz des Profoses gehörte, der sowohl polizeiliche als auch wirtschaftliche Aufgaben hatte und in die des Nachrichters (Henkers). Mitte des 16. Jahrhunderts entwickelte sich beim Fußvolk auch eine andere Art der Rechtsprechung, die „Kriegsrecht mit den langen Spießen“ (im Ungarischen: *lándzsafutás*) genannt wurde. Bei den Regimentern, bei denen die Fußknechte nach ihrer Musterung diese Form der Gerichtsbarkeit annahmen, brauchte man keinen Schultheiß, weil in diesem Fall die Gesamtheit der Soldaten anhand des Artikel-briefes ihr Urteil fällte: das entweder ein Freispruch oder eine Verurteilung sein konnte. Das letztere bedeutete immer die Todesstrafe: die Soldaten bildeten zwei gegenübereinander stehende Reihen und der Verurteilte mußte zwischen ihnen, in der „Gasse“, laufen und sie töteten ihn mit Lanzenstößen. Diese in den 30en Jahren des 16. Jahrhunderts auch in Ungarn angewendete Art der Rechtsprechung wurde wegen ihrer Unmenschlichkeit abgeschafft. In der Zeit des Dreißigjährigen Krieges tauchte sie in Form einer Bestrafung, des Spießbrutenlaufes (im Ungarischen: *vesszőfutás*) wieder auf.

316 Die Militärjustiz der Reiterei bildete sich wegen ihrer gesellschaftlichen Zusammensetzung nur langsam und in einer anderen Organisationsform aus. Die deutsche Reiterei im 16. Jahrhundert setzte sich ebenso wie ihr mittelalterlicher Vorläufer fast ausschließlich aus Aristokraten zusammen, die den militärischen Laufbahn wählten. Sie konnten wegen ihrer Standes- und Adelsprivilegien mit den aus den niederen Schichten der Gesellschaft stammenden Fußknechten nicht gleich-gestellt und mit demselben Artikelbrief versehen werden. Deshalb wurde bei der Reiterei zur Praxis, daß sie ihren Eid auf die Bestallung, d. h. auf den Text des Söldneranwerbungsvertrages ablegten, den der Herrscher mit der Anwerbung beauftragtem Rittmeister gab. Diese Bestallung beinhaltete die Bestrafung der einzelnen Straftaten und bestimmte die Form der Rechtsprechung. Ebenso wie die Artikelbriefe der Fußknechte wurden ihre Ordnungen einheitlich und vervollkommneten sich, so daß ihre eigene Kriegsordnung, die Reiterbestallung (Reiterrecht) auch 1570 auf dem Reichstag zu Speyer von den Reichsständen bekräftigt werden konnte.

Die Militärjustiz der im Feldheer des „königlichen“ Ungarns gegen die Türken kämpfenden deutschen Fußknechte und Reiterei entsprach völlig den oben erwähnten Normen. Als Argument genügt die Tatsache, daß die bei den deutschen Söldnern entstandene Gerichtsstruktur und Rechtsprechung am detailliertesten aus den Werken von *Leonhard Fornsperger*, der als Schultheiß eine Menge Erfahrungen während der Feldzüge in Ungarn 1542 und 1566 gesammelte, kennengelernt werden kann. Gleichzeitig kann es beobachtet werden, daß in der militärischen Rechtspflege der Jahrzehntlang in den Grenzfestungen dienenden fremden Söldner zahlreiche Elemente vorzufinden sind, die von den allgemeinen Grundsätzen *Fornspergers* abweichen. Der Grund dafür ist, daß die deutsche Fußknechte und Reiterei, die nach einer bestimmten Grenzfestung des ungarischen Kriegsschauplatzes beordert wurden, in eine spezielle von dem Felddienst sehr abweichende Situation gelangte, die auf die Herausbildung ihrer militärischen Gerichtsbarkeit einen Einfluß ausgeübt hatte.

Der Dienst in den Grenzfestungen bedeutete an einem Ort gebunden zu sein. So wurden besonders die Paragraphen der für den allgemeinen Felddienst gedachten Artikelbriefe überflüssig, die die Disziplin und Feldordnung des sich ständig bewegenden Heeres zu sichern hatten. An ihrer Stelle mußten neue Artikel, die die Grundbedingungen des Zusammenlebens mit den Zivilbewohnern der Grenzfestungen regelten, in die Artikelbriefe aufgenommen werden. Einige Abschnitte mußten sogar für die Verteidigung der Burgen ausgearbeitet und danach eine spezielle für die Lebensweise in den Grenzfestungen entsprechendere Dienstordnung zusammen-gestellt werden. So erschienen manchmal von der Dienstordnung des Reiches aus dem Jahre 1570 sehr abweichende Artikelbriefe, die in je einer Grenzfestung oder in je einem Grenzgebiet als „Kriegsgesetzbücher“ funktionierten. 1556 gab z. B. König Ferdinand I. auf die früheren Festungsordnungen basierend eine aus 40 Artikeln bestehende Ordnung, die von seinem Nachfolger Matthias II. im Jahre 1609 in unveränderter Form bekräftigt wurde, für das deutsche Soldatentum der Grenzfestung Komorn (Komárom) aus. Die deutschen Fußknechte der Festungen in den kroatischen und wendischen (slawonischen) Grenzgebieten legten ihren Eid ebenso auf besondere Ordnungen ab. Die Festungsstadt Raab (Győr) bekam sogar eine spezielle Polizei-ordnung, um die Gegensätze zwischen den deutschen und ungarischen Soldaten und 317 zwischen den bürgerlichen und adeligen Einwohnern zu mildern, und nicht zuletzt um die Gerichtsbarkeit des Grenzobristen von Raab zu erweitern.

Da die fremden Soldaten in kleineren und größeren Grenzfestungen stationiert wurden, wirkte das nicht nur auf die als Rechtsgrundsätze dienenden Artikelbriefe, sondern auch auf den Rechtsapparat und auf die Rechtsprechung ein. Ein oder noch seltener zwei komplette Fähnlein (Bataillon) wurden nur in den bedeutendsten Grenz-festungen stationiert, einerseits weil das Fassungsvermögen der Festungen begrenzt war, andererseits aus bestimmten strategischen Gründen. Anderswo wurden die Fähnleinseinheiten in kleinere, in der Nähe der Hauptfestung liegende Grenzhäuser verordnet, wie z. B. aus Sendrew (Szendrő) in die kleinen Nachbarburgen oder aus Altsohl (Zólyom) in die umliegenden Wachposten bzw. in die Bergstädte. Bei

solchen Fällen stand das deutsche Soldatentum der Grenzfestungen – als Mitglieder des Fähnleins – unter der Jurisdiktion des Obristen der Hauptfestung, d. h. sie wurden der Gerichtsbarkeit des meist ungarischen Obristen der kleineren Burg entzogen. Ein Teil ihrer Rechtangelegenheiten wurden von dem in der Hauptfestung wohnenden Schultheißen geregelt, dem bei seiner Arbeit von 3-4 Geschworenen, einem Gerichtsweibel und einem Gerichtsschreiber geholfen wurde. Statt der von *Fronspurger* für ein Regiment vorgeschriebenen zwölf Geschworenen bezahlte die Wiener Militärleitung einer kleineren Militäreinheit, dem Fähnlein gemäß nur einige. Das bedeutete aber nicht, daß das Schwurgericht nur aus etlichen Personen bestand. Der Kreis der Söldnergeschworenen mit erfahrenen, rechtskundigen Offizieren auf zwölf erweitert. Es kam vor, daß kein Gerichtsweibel angestellt war, so nahm der Gerichtsschreiber oder ein Geschworener seine Aufgaben auf sich.

Die Soldaten an den kleineren Wachposten konnten sich nicht immer an das Gericht des Obristen wenden, da es oft zehn oder zwanzig Kilometer entfernt war. So wurde es allmählich zur Praxis, daß der Einheitskommandant die Meinungsverschiedenheiten, die weniger von Bedeutung waren, mit Hilfe seiner Offiziere an Ort regelte, und so kamen vor allem nur die Strafverfahren vor das Schwurgericht des Schultheißen. Der Profos der Hauptfestung, um seiner Aufgaben, der militärischen Gerichtsbarkeit und der Sicherung der Ordnung nachkommen zu können, sandte je einen von seinen Dienern, die Steckenknechte genannt wurden, in die kleineren Burgen und Wachthäuser.

Als im 16. Jahrhundert nachdem die Türken Ofen (Buda) erobert hatten und infolge der markantesten Gesellschaftsentwicklung die Herausbildung der einheitlichen Gesellschaftsgruppe des ungarischen Soldatentums der Grenzfestungen begann, verfügten die deutschen Fußknechte und Reiter schon über einen festen Rechtsapparat und eine gute Rechtspraxis. Durch das enge Zusammenleben der ungarischen und deutschen Soldaten und nicht zuletzt durch die Tätigkeit der ausländischen Grenzbriegen, die in der Leitung des Grenzfestungssystems eine Schlüsselrolle gespielt hatten, war die günstige Möglichkeit gegeben, daß das Modell der fremden Militärjustiz fördernd auf die Entstehung der eigenen Gerichtsbarkeit, des Justizapparates und auf die Rechtspraxis wirkte. Was das Vorausgegangene betrifft, kann schon das mittelalterliche Ungarn einiges, zwar unter anderen politischen, militärischen und gesellschaftlichen Umständen Entstandenes vorzeigen.

318 Dem Heer von König Matthias I. ist es zu verdanken, daß das Söldnertum in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts im ungarischen Militärwesen eine besondere Rolle bekam. Dem ungarischen König stand ein dem westlichen Söldnerfeldheer ähnliches Heer zur Verfügung, dessen Disziplin und Feldordnung sicher mit Dienstordnungen gesichert wurden, die den der deutschen Söldnerheeren ähnlich waren. Diesen Standpunkt unterstützen die Beschlüsse des ungarischen Landtages in der Herrschaftszeit der Könige Sigismund I. und Matthias I., die genauso wie die Beschlüsse der Reichsstände die Bestrafung der schuldigen Soldaten bestimmten, und ferner auch die kurze deutschsprachige Kriegsordnung, die die Stadt Bartfeld (Bártfa) in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts für die ins Feldheer des Herrschers einrückenden Söldner gab. Diese Feldordnung, die der Gruppe der Kriegsordnungen der Reichsstädte zugeteilt werden kann, ist ein ausgezeichneter Beweis dafür, daß die Herausbildung der militärischen Jurisdiktion der Feldsöldner im mittelalterlichen ungarischen Königtum der europäischen Entwicklung entsprechend voranging. Das kann auch mit dem Abschnitt der kurzen Ordnung belegt werden, dem nach die höchste Regel der Gehorsam dem Vorgesetzten war. Das bedeutete eigentlich, daß der Obrist Befehlshaber war und Strafbefugnis besaß, d. h. Gerichtsbarkeit hatte.

Die Zuständigkeit des Obristen – zumindest bei den Straftaten, die eindeutig von militärischem Charakter waren – setzte sich vermutlich beim Soldatentum des im Süden doppelten Grenzfestungssystems Ungarns durch. Obwohl die detaillierte Beantwortung dieser Frage die Aufgabe der späteren Forschung ist, soll es doch auf einige interessante Aspekte hingewiesen werden. Obwohl das südslawische Soldatentum der Grenzfestungen – wenn auch im allgemeinen nur für kurze Zeit – seine Besoldung vom Herrscher bekam, unterschied sich bedeutend in seinem Charakter und in seiner Funktion sowohl von den europäischen Söldnerheeren als auch vom Heer des Königs Matthias. Diese südslawischen Soldaten waren nämlich solche Dienstleistende, deren Kampfarm und Lebensweise, die mit der Verteidigung der Burg und den Streifzügen zusammenhingen, vom Felddienst der Söldner durchaus abwich. Erst recht, weil die finanziellen Möglichkeiten des Landes ihre Besoldung auf längere Zeit nicht erlaubten. So bildeten sie keine einheitliche Militärschicht, zu der sich später das mehr oder weniger ständige ungarische Soldatentum der Grenzfestungen („der Orden der Tapferen“, im Ungarischen: „vitézlő rend“) in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts entwickelte.

Bevor Ungarn infolge der Schlacht bei Mohács (1526) in drei Teile zerissen wurde, finden wir trotzdem an der südlichen Festungslinie eine sich abgrenzende Gruppe, die 1525 durch die Privilegienurkunde des Königs Ludwig II. eigene Jurisdiktion bekam. Die Privilegierung der Donaunassadisten und die Ernennung eines

Richters, der im Namen des Obristen richtete, konnte damit zusammenhängen, daß die Soldaten der Donauflotte an der Südgrenze eine verhältnismäßig gut abgrenzbare, ständige, waffengeübte Gruppe bildeten, der in der Verteidigung des Landes besondere Aufgaben zufiel. Nachdem das Grenzfestungssystem an der Südgrenze zusammengebrochen war, bekamen die Nassadisten auch in der neuen, seit Mitte des 16. Jahrhunderts sich entfaltenden Verteidigungslinie eine spezielle Rolle. Sicher trug das auch dazu bei, daß ihre mittelalterliche Privilegienurkunde 1554 bekräftigt und dem zufolge ihre militärische Rechtspflege in Komorn (Komárom) endgültig ³¹⁹institutionalisiert wurde. Von diesem Zeitpunkt an richtete im Namen des jeweiligen Nassadistenhauptmanns von Komorn (Komárom), später Obrist-Leutnants daselbst der Kriegsrichter (im Ungarischen: seregbíró) mit Hilfe der Nassadistenoffiziere in Form eines Schwurgerichts. Die Gerichtspraxis wurde neben den Verordnungen der Privilegienurkunde vor allem vom Gewohnheitsrecht bestimmt. Das letztere hatte ein besonderes in der deutschen Militärjustiz unbekanntes Element, nämlich daß der mit dem Urteil des Kriegsrichters der Nassadisten (naszádos seregbíró) unzufriedene Beklagte beim Grenzbrieten der Festung Komorn (Komárom) Berufung gegen das Urteil einlegen konnte. Parallel zum Ausbau der neuen Grenzfestungslinie entfaltete sich ein Entwicklungsgang Mitte des 16. Jahrhunderts, durch den das ungarische Soldatentum der Grenzfestungen zum integren und vom im Charakter selbständigen Bestandteil der ungarischen Gesellschaft wurde. Das ungarische „Kriegsvolk der Tapferen“ („vitézlő nép“) wich im Charakter bedeutend vom deutschen Soldatentum der Festungen ab, mit dem es in enger Kontiguität lebte, die später die militärische Rechtspflege ausschlaggebend abgefärbt hatte. Obwohl die ungarischen Grenzsoldaten – genauso wie die deutsche Kompagnien – ihren Lebensunterhalt als Söldner des Herrschers (zumindest im 16. Jahrhundert) überwiegend mit dem Militärdienst verdienten, kann ihre Lebensweise mit der der klassischen Söldner der Zeit kaum verglichen werden. Da sie an einem Ort gebunden waren, eignete sich einerseits ihre militärische Lebensführung zahlreiche Zivilmerkmale an, andererseits fanden sie keinen Ausweg aus der spannungsvollen Situation, in die sie wegen ihrer bunten gesellschaftlichen Zusammensetzung gelangten. Die Obersten Befehlshaber der infolge der Etablierung der Türken in Ungarn entstandenen neuen Soldatengruppe kamen aus dem Hochadel, die Offiziere waren von kleinadeliger und bäuerlicher Abstammung, in Massen bestand sie aber nachweisbar aus Bauern. Das Problem lautet aus der Sicht unseres Themas zugespitzt wie folgend: die Soldatenschicht aus Adeligen und Unadeligen kämpfte für das Privilegium der eigenen Gerichtsbarkeit. Wenn sie es bekommen hätte, hätte es bedeutet, daß die Bevorrechteten und die Unterworfenen – zumindest im Fall eines Gesamtprivilegiums – gleicher Gerichtsbarkeit unterstellt worden wären. Für die Gedankweise der ungarischen Stände und Adeligen war das vollkommen unmöglich, obwohl es sich dann am Ende des 16. Jahrhunderts um den Preis langer Kämpfe doch durchsetzte.

Auf die Etablierung der eigenen Militärgerichtsbarkeit der ungarischen Grenzsoldaten hätte fördernd gewirkt, wenn sie als Rechtsgrundsatz eine ähnliche Dienstordnung wie die Artikelbriefe der deutschen Landsknechte im Feld oder Söldner der Grenzfestungen gehabt hätten. Ein solches „jus militare Hungaricum“ wurde während des Feldzuges des Feldobristen in Oberungarn, Lazarus von Schwendi – wahrscheinlich – 1566 zusammengestellt. Es ist wohl kein Zufall, daß der Name und der Zeitpunkt dieselben sind wie beim oben dargestellten Artikelbrief der deutschen Fußknechten. In der Person von Lazarus von Schwendi kam einer der bedeutendsten Heerführer und Kriegswissenschaftler auf den ungarischen Kriegsschauplatz, der für seine Aufgabe machte, neben dem deutschen Soldatentum auch für das ungarische eine einheitliche Kriegsordnung zusammenzustellen und durchzubringen.

³²⁰Die in lateinischer und ungarischer Sprache auf die Nachwelt gekommene Kriegsordnung wurde unter Berücksichtigung der Ratschläge der Obristen und der heimischen Umständen mit Zugrundelegung eines Artikelbriefes aus der Regierungszeit von Ferdinand I. zusammengestellt. Der Feldobrist Lazarus von Schwendi schlug bestimmt die Übernahme einer allgemeinen deutschen Kriegsordnung bzw. die Überarbeitung derselben vor. So entstand die erste allgemeine Dienstordnung der ungarischen Fußknechte und Reiterei. Da sie während des Feldzuges gegen den Fürsten von Siebenbürgen, Hans II. (Sigismund) angefertigt wurde, trägt sie natürlich stark ein Gepräge der Feldordnungen. Das muß besonders hervorgehoben werden, weil durch die oben erwähnte Tatsache ihre Anwendung unter den in den Festungen herrschenden Umständen erschwert wurde, obwohl ihre allgemeinen Verordnungen, genauso wie bei zahlreichen deutschen Artikelbriefen, leicht zur Dienstordnung der Grenzfestungen umgearbeitet werden konnte. Ihre Verbreitung hinderte nicht ihr Feldordnungscharakter, sondern der Widerstand der ungarischen Stände bei ihrer Ratifikation.

Obwohl die Kaiser Maximilian II. und Rudolf II. unterstützten, daß diese Dienstordnung landgültig eingeführt und durch einen Gesetzartikel ratifiziert werden soll, verhinderte der Widerstand der Stände jedes Mal, daß der Artikelbrief von Schwendi zum „Kriegsgesetzbuch“ der ungarischen Grenzsoldaten wird. Das Verhalten der Stände, die sich auf ihr ausschließliches Vorrecht der eigenen Jurisdiktion versteiften, war

vollkommen verständlich, da ihnen nur der beharrliche Widerstand als einzig mögliche Alternative blieb, wenn sie wirklich verhindern wollten, daß Adelige und Unadelige unter gleicher Gerichtsbarkeit stehen. Über die Ratifizierung der Kriegsordnung wurde auch später kein Dekret des ungarischen Landtages erlassen und – im Gegensatz zu den deutschen Artikelbriefen von Speyer – erschien sie auch im Druck nicht. Das konnte ihre Verbreitung erschweren, aber nicht verhindern. Infolge der Urgenz der Hauptgrenzberatung in Wien vom Jahre 1577 – wo auch Lazarus von Schwendi eine der Hauptrollen spielte – nahmen die Stände von Innerösterreich sie bald an und verkündeten sie im Frühling 1578 als allgemeine Kriegsordnung, nachdem der Text in die Sprache ihrer südslawischen Grenzsoldaten übersetzt wurde. Von ihrer Brauchbarkeit zeugt, daß das Fußvolk und die Reiterei der neugebauten Grenzburg Weitschawar (Bajcsavár) schon in diesem Jahr auf diese Kriegsordnung ihren Eid ablegten. Diese Artikel wurden auch noch in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts als allgemeine Dienstordnung bei den südslawischen Fußknechten und bei der Reiterei der Grenzfestungen angewendet.

Auf dem Gebiet des „königlichen“ Ungarns im engeren Sinne konnte die Kriegsordnung wegen des Widerstandes der Stände nicht zum Rechtsgrundsatz der Gerichtsbarkeit in den Grenzfestungen werden. Obwohl in Erlau (Eger) und in Oberungarn ihre Verwendung mehrmals angeordnet wurde, konnte sich das Kriegsgericht bei der Urteilsfällung schwerlich auf eine landgültig nicht anerkannte Rechtsquelle berufen. Das erklärt die Tatsache, daß in den erhaltengebliebenen Urteilsbriefen eher die gewöhnlichen Gesetzartikel des Landes und das bekannte *Tripartitum* von Stephan Werböczy zitiert wurde. So konnte die Dienstordnung von Schwendi nur Teil des Gewohnheitsrechtes der Grenzsoldaten werden, wie das auch 1599 von den Ständen des Landes anerkannt wurde, als sie zugaben, daß auch das ungarische ³²¹Soldatentum über eigenes Militärrecht (*jura militaria*) verfügt, auf dessen Grund über sie gerecht Gericht gehalten werden konnte. Die Kriegsordnung kann ruhig, genauso wie die Reichsartikelbriefe vom Jahre 1570 bei den deutschen Söldnern, als „Kriegs-gesetzbuch“ der ungarischen Fußknechte und Reiter – zwar in erster Linie nicht bei denen, die in Grenzfestungen dienten – betrachtet werden. Die ungarischen Reiter und Fußknechte, die als Söldner des kaiserlichen Heeres auf ausländischen Kriegsschauplätzen dienten, legten nämlich im 17. Jahrhundert nach ihrer Musterung den Eid im allgemeinen auf diese Artikel ab.

Die Stände konnten zwar die Verbreitung der einheitlichen Kriegsordnung des „Kriegsvolkes der Tapferen“ („*vitézlő nép*“) verhindern, aber ihr Widerstand konnte den Entwicklungsprozeß nicht aufhalten, der als Ergebnis am Ende des 16. Jahrhunderts die Konsolidierung der Gerichtsbarkeit und Herausbildung des Gerichtsapparates dieses Kriegsvolkes vorzeigen konnte. Die Obristen der Grenzfestungen besaßen schon vor der Schlacht bei Mohács (1526) das Befugnis zum Richten. Diese Rechtsphäre wurde durch die königlichen Anordnungen und Bestellungen Mitte des 16. Jahrhunderts nur weiter bestärkt: einige fortgeschrittene Varianten bestimmten schon die Art und Weise der Rechtsprechung. Dementsprechend mußten die Obristen mit Hilfe erfahrener Offiziere und rechtskundiger Personen in Form eines Schwurgerichtes ihre Urteile fällen. Parallel dazu wurde kein eigener Kriegsrichter ernannt und ein dem Stab des Schultheißen ähnlicher Gerichtsapparat entstand auch nicht. Erst nachdem sich die Struktur der Grenzfestigungssysteme stabilisierte und die Zahl der Streitfälle rapid zugenommen hatte, wurde es möglich und gleich nötig geworden, Kriegsrichter (im Ungarischen: *hadbíró* oder *seregbíró*) zu ernennen, die die Gerichtshöfe der Grenzbrieten und Obristen der Grenzfestungen leiteten.

Das Amt des ungarischen Kriegsrichters (im Lateinischen: *judex bellicus*) erschien zum erstenmal auf dem Gebiet des oberungarischen Generalates, in einem der Grenzgebiete, die die Grundpfeiler der Türkenabwehr bildeten. Der Zeitpunkt und der Ort ist uns schon bekannt: Sommer 1566, das Feldlager des Feldobristen Lazarus von Schwendi in Ungvár. General Schwendi arbeitete nicht nur die einheitliche Kriegsordnung des ungarischen Soldatentums aus, sondern er führte auch ein in der ungarischen Militärorganisation bis dahin fremdes oder nur provisorisch auftauchendes Amt ein. Franz Wékey wurde seines Kriegsrichteramtes am Ende des Feldzuges gegen den Fürsten von Siebenbürgen nicht enthoben, sein Amt wandelte sich bloß in das ständige Amt des Kriegsrichters am Gerichtshof des Feldobristen in Oberungarn um.

Es dauerte noch lang bis auch in den anderen Grenzgebieten des Landes dem Kriegsrichter des Generales in Oberungarn ähnliche Militärbeamten im Namen ihrer Vorgesetzten voringen. Das hing einerseits damit zusammen, daß sich das Grenzfestungssystem, d. h. die Grenzbriethauptmannschaftsstruktur erst in den 80er Jahren des 16. Jahrhunderts stabilisierte, andererseits damit, daß die Zahl der Streitfälle unter den Soldaten, und zwischen den Soldaten und den ausländischen Grenzsoldaten und der Zivilbevölkerung so hoch wurde, daß die Obristen ihren Richterpflichten an manchen Orten allein nicht mehr nachkommen konnten. Deshalb mußten neue ungarische Kriegsrichter ernannt werden – worauf auch die Hauptgrenzberatung im Jahre 1577 drängte – vor allem in solchen Festungsstädten (die gleichzeitig Grenzbrietenzentren ³²²der Grenzgebieten waren) wie Raab (Győr) oder Neuhäusel (Érsek-újvár). Anfang der 90er Jahre des 16. Jahrhunderts übten in diesen Grenzfestungen bezahlte ungarische Kriegsrichter am

Gerichtshof der Grenzobristen Rechtspflege. Sie gingen nicht nur bei den Streitfällen der Soldaten an ihrem Sitz voran, sondern sie verfuhrten auch dann, wenn Berufung gegen das Urteil des Gerichtshofes der kleineren Festungen beim Grenzobristen eingelegt wurde. In der Rechtspraxis der ungarischen Grenzsoldaten bildeten sich in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts allmählich – vor allem infolge des Aufbaues des Grenzfestungssystems – einige Elemente raus, die als rein aus den örtlichen Umständen entsprungene Eigenartigkeiten betrachtet werden können. Die Gerichtshöfe der Obristen der kleineren Grenzfestungen durften bei „criminalis causa“ Fällen (wie Diebstahl, Mord, usw.) nur mit dem Vorwissen des Grenzobristen oder seines Vertreters, des Obrist-Leutnants Strafen verhängen; andererseits bat sich die Möglichkeit an, daß die mit dem Urteil des Gerichtshofes des Obristen nicht zufrieden waren, in die Berufung vor dem Gerichtshof des Grenz-obristen gehen konnten. Die Aufgabe dieser zweitinstanzlichen Gerichts war in den Prozessen, die die Mitglieder der Besatzung oder die Offiziere der Grenzfestungen gegeneinander führten, in letzter Instanz zu verhandeln. Den Anordnungen des ober-ungarischen Feldobristen Sigismund Forgách vom Jahre 1613 ist es zu verdanken, daß der Gerichtshof des Feldobristen in Oberungarn die höhere Instanz nicht nur der Grenzsoldaten, sondern auch die der Stadtgerichtshöfe der Hajduken, die der Fürst Stephan Bocskai ansiedelte, wurde. Wenn wir die Rechtspraxis der ungarischen Grenzsoldaten mit der deutschen Söldner vergleichen, können wir einen weiteren grundlegenden Unterschied feststellen. Während bei den letzteren die Entwicklung der militärischen Rechtspflege der Reiterei und die der Fußknechte ganz unterschiedliche Wege ging, kamen diese beide Waffengattungen bei den ungarischen Grenzsoldaten unter dieselbe Gerichtsbarkeit des Obristen. Obwohl unter den Husaren – ebenso wie bei der deutschen Reiterei – die Adeligen wahrscheinlich in höherer Anzahl waren, als in den Reihen der Fußknechte, die eher die Bauernmassen in sich zogen, beinflusste diese Tatsache ihre Entwicklung doch nicht so stark, daß ihre militärische Jurisdiktion eigene Wege gehen können.

In den Grenzfestungen, in denen die Söldner des Königs mit adeliger Zivilbevölkerung zusammenlebten (wie z. B. in Fülek oder Lewenz [Léva]), wurden die Richteraufgaben an den Obristengerichtshöfen von einem extra bezahlten Beam-ten, dem Kriegsrichter (im Ungarischen: seregbíró) übernommen, der in den lateini-schen Quellen ebenfalls „judex bellicus“ genannt wird. In den kleineren Wach-häusern hatten noch immer die Obristen oder die Obrist-Leutnant die Jurisdiktion, die bei ihrer Arbeit fast überall von einem dem deutschen Gerichtsschreiber ähnlichen Beamten, vom „juratus notarius bellicus“ (im Ungarischen: hites seregjegyző) Hilfe bekamen. Die vom Hofkriegsrat extra bezahlten Geschworenen wurden nur am Gerichtshof des Grenzobristen von Raab (Győr) und Kaschau (Kassa) angestellt, das Amt des Gerichtsweibels, des Profoses und seiner Helfer gingen in das System der ungarischen Militärrechtspflege nicht über. Die Aufgaben des ersten wurden vom Kriegsnotar („juratus notarius bellicus“) erledigt, die des Profoses teilten sich der Wachtmeister, der Burgvogt („castellanus“) und der Kerkermeister untereinander. Der Militärjustizapparat der ungarischen Grenzsoldaten war viel einfacher, als der 323 ihrer ausländischen „Gefährten“; wie auch das Befugnis der Obristen auch nicht so stabil war, als das der deutschen Regimentsobersten.

Zum Beginn des 17. Jahrhunderts erarbeitete sich das ungarische Soldatentum der Grenzfestungen das Privilegium der eigenen militärischen Gerichtsbarkeit, die mit der Befreiung von der Zinsherrschaft und von der gutsherrlichen Gerichtsbarkeit und mit der Schenkonzession und dem Milchrecht, und mit der Religionsfreiheit ein Grundelement ihrer streng behüteten Vorrechte und ihrer Selbstständigkeit wurde. Was die Militär- und innere Angelegenheiten betrifft, haben die Stände des Landes keines dieser Rechte angegriffen. Aber die sogenannte „adelige“ Gespanschaft erhob sich etlichmal, um das Recht der eigenen Gerichtsbarkeit der Soldaten einzu-schränken, weil besonders die Bauer den Gewalttaten und Plünderungen zum Opfer fielen. Die Gespanschaft, die über keine eigene Brachialgewalt verfügte, konnte auf das Kriegsvolk der Grenzfestungen nicht verzichten. Die Offiziere und Obristen der Grenzfestungen kamen aber aus derselben Schicht des niederen Adels, wie die Beamten der Gespanschaft, die gegen diese Übertretungen auftraten. Aus diesem „circulus vitiosus“ der Gesellschaftsinteressen, die zwischen und innerhalb der einzelnen Gruppen existent waren, war schwer ein Ausweg zu finden. So bestand nur die geringe Hoffnung die ständigen Auseinandersetzungen und Gerichtsbarkeits-streitigkeiten zu beseitigen. Der Ausgang der Prozesse zwischen den Grenzsoldaten und Gespanschaften wurde so von dem augenblicklichen Machtverhältnissen der streitenden Parteien bestimmt.

Vorläufig ist es schwer eine genaue Antwort auf die Frage zu finden, wie effektiv die militärische Rechtspflege gegenüber den Grenzsoldaten, die auf Kosten der Bauer das Gesetz übertreten haben, auftreten konnte. Nach den bisher geforschten Materi-alien der Archiven der Regierungsbehörden, der Familien und vor allem der Gespan-schaften wurden diese Straftaten wegen den oben dargestellten Interessengegensätzen nicht hart genug bestraft. Die Stände waren befugt gegenüber den Plündereien der Grenzfestungssoldaten mit Gesetzen des ungarischen Landtages aufzutreten, die vorschrieben, daß sie in solchen Fällen nicht als

Soldaten, sondern als Verbrecher zu betrachten sind, die vom Gerichtshof der Gespanschaft zur Verantwortung gezogen werden müssen. Der bewaffnete Auftritt der Obristen der Grenzfestungen überzeugte bald die Vertreter der Schicht der Grundherren, daß es besser ist, wenn sie mit denen, die ihre Interessen in den Eroberungsgebieten auf sich nahmen, keinen Streit beginnen. Für die „adelige“ Gespanschaft war es günstiger, wenn sie ein Auge über die Schaden, die ihnen durch die Belästigung der Bauer zugefügt wurde, zudrücken und sie mußten sich damit genügen, daß die Obristen der Grenzfestungen und die Grenzobristen der Grenzgebiete von Zeit zu Zeit die Soldaten, die sich wirklich als Verbrecher benommen haben, bestrafte.

Die vom Jahre 1683 angefangenen Türkenkriege brachten nicht nur in der Entwicklung Ungarns eine neue Epoche, sondern auch in der des ungarischen Heerwesens und der militärischen Rechtspflege. Nachdem die Kämpfe in den Grenzgebieten beendet worden waren und der neue Verteidigungsgürtel, die südliche Militärgrenze ausgebaut worden war, wartete am Ende des 17. Jahrhunderts auf das ungarische Soldatentum der Grenzfestungen die allmähliche Abschaffung, mit der natürlich auch das Privilegium der militärischen Gerichtsbarkeit und der Gerichtsapparat ³²⁴erlosch. Das neue Jahrhundert brachte aber nicht das Weiterleben des für die Kriegführung an der Grenze gegen die Türken besonders geeigneten Soldatentums der Grenzfestungen, sondern es bahnte den Weg der Entstehung und Entwicklung des Heeres in Ungarn, das zum integrierten Teil des Reichsheeres wurde. Die Weiterentwicklung auf dem Gebiet der militärischen Jurisdiktion wurde von dem deutschen Modell vertreten, das schon die wichtigsten Eigenschaften eines ständigen Heeres in sich trug. Die sogenannte Auditorengerichte, die im 17. Jahrhundert aus den Schultheißengerichten entstanden, waren schon wirklich die Vorbilder der Gerichtsinstanzen der militärischen Jurisdiktion des ständigen Heeres.

Zusammengefaßt: trotz der Abweichungen von der deutschen Militärgerichtsbarkeit und trotz des anfänglichen Gerichtsapparates und der speziellen Rechtspraxis, darf nicht behauptet werden, daß der Entwicklungsweg der ungarischen militärischen Rechtspflege im 16.–17. Jahrhundert eine Sackgasse war. Wir formulieren richtiger, wenn wir von einem eigenen, sich nach den örtlichen Möglichkeiten richtenden, speziellen Weg sprechen. Die Form der eigenen Militärjustiz auf dem türkenfeindlichen Kriegsschauplatz entsprach völlig der Struktur des Grenzverteidigungssystems, den Möglichkeiten und Ansprüchen der ungarischen Soldatenschicht, deren Entwicklung infolge der Kriegführung in den Grenzgebieten andere Wege ging. Die militärische Rechtspflege entsprach also völlig den örtlichen Umständen der Grenzfestungen und sie konnte mit gleicher Effektivität die Disziplin der ungarischen Soldaten sichern, wie die deutschen Schultheißengerichte die ihrer Söldner. Die ungarische Militärgerichtsbarkeit kann als das Gegenbild der Gesellschaftsstruktur der Grenzsoldaten betrachtet werden, da ihre Entwicklung, Struktur und Rechtsprechung von denen der deutschen Söldner in dem Maße abwich, wie das ungarische Soldatentum der Grenzfestungen von den Eigenartigkeiten der ständigen Söldnerheere, die sich gerade entfalteten und den progressiven Entwicklungsweg des Militärwesens vertraten.

Übersetzt von *Katalin Takács*

³²⁵X. Military Jurisdiction in Habsburg-Hungary in 16–17th centuries (Summary)

After Buda, the center of the medieval Hungarian kingdom fell into the hands of the Ottoman Empire in 1541, the Habsburg military leadership had to reinforce the building of a new defence system on the territory of Hungary to protect both the imperial capital of Vienna (Wien) and the territories that remained under royal supremacy when the country was broken into three. Although the new borderfortress system organised by the central governance of the Court's Military Council (Wiener Hofkriegsrat) inherited several characteristics of the earlier established Southern defence line, the political, social and economic changes taking place at the same time and right after the formation of the new borderfortress system, it definitely had more influence on the historical development of Hungary in the long run than the earlier changes in the Southern border area. The new anti-Ottoman fortress system brought into force by the second half of the 16th century was not created in the medieval border region of the Hungarian State but rather inside of it. The maintenance costs went up to hundreds of thousands of forints only half of which could be covered by the expenditure of the royal territories gradually growing smaller. This situation was further complicated by the very fact that the new defence system, provided that it really wanted to block the Ottoman expansion, which was the main threat of the early-modern Hungarian history, at least partly, had to fulfill those new financial requirements that were set up by the development starting in the middle of the 16th century and is referred to as a Military Revolution in the European war historiography. The military reforms appearing in the Hungarian theater of

war were urged by the leadership's arrangements about the new defence system from Vienna and by the needs to strengthen the most important border fortresses with mercenary troops financed from foreign sources under the control of the Military Council. Although due to the results reached by the military leadership in Vienna the basic characteristics of the reforms did have an influence in the territories of the Hungarian kingdom, the development of the Hungarian military affairs followed a most special line in the 16–17th centuries. The researcher of the period, who compares the development of the military jurisdiction of the Hungarian kingdom in the Ottoman era (16–17th centuries) to the European way, may identify certain peculiarities of this process.

The military jurisdiction of the foreign (especially German) mercenary troops serving in anti-Ottoman Hungarian borderfortresses or arriving here occasionally on warfare matters showed significant differences from that of the Hungarian borderfortress soldiery. At certain points, however, they share similarities as well, which is due to the influence of the first on the latter. The differences derive from the diverse development and basic characteristics of the military layers with independent functions. In the long run, these are the factors that determined the development of their military jurisdiction, the stabilization of their legal practice and, at last but not at least, the formation of their war regulations that served as the basics of litigation.

326The German infantry arriving in Hungary in gradually growing numbers from the beginning of the reign of Ferdinand I had an almost completely established military jurisdiction and litigation practice system. They formed the so called „Landsknecht army”, which was organised as a result of the reforms initiated by emperor Maximilian I. One of its characteristics, which is most relevant regarding the examination of the Hungarian military jurisdiction, was that the soldiers were recruited from abroad and put into action especially in the fields, and, by taking advantage of the permanent warfares of the period earned their livings on fights. This meant that for shorter or longer periods they signed on for service in a certain colonel's army and made money by fighting in the battlefields of Europe. Since they were recruited, the only persons they owed obedience to was their employer and commander, the colonel and his king by whom he was nominated. This contract was affirmed by an oath which the soldiers who newly entered the army put on the so called Artikelbrief, a collection of military regulations by the articles of which the colonel had absolute judicial power over the soldiers, i. e. he even had the right to decide about their life or death. His legal practice was backed up by an apparatus with a gradually forming and stabilising system, which brought decisions in the name of their commander under the laws of the document mentioned above.

Both the Artikelbriefs serving as the bases of military litigation and the judiciary system, as a result of the centuries-long development, began to perform well from the beginning of the reign of emp. Maximilian I. For since the 14th century the ensurance of the subordination together with the field- and warorder (Feld- und Kriegsordnung) of the mercenary army of gradually growing importance in the longer and longer military expeditions became possible only with the help of field- and warfare regulations which gave commands about the mercenaries' obligations and their punishment in case of committing a sin during a military expedition. When the mercenaries signed on service, they obliged themselves to keep the warfare regulations under oath and accepted that in case they failed to obey any of the regulations, they would meet a punishment enacted by their employer-colonel, the practitioner of warfare laws. The formation process, through which the infantry of the German Empire gained a comprehensive military code at the assembly (Reichstag) in Speyer (1570) began with the noteworthy camp regulations (Feldordnung) of Frederick Barbarossa I (1158), then continued with the legitimation of the contracts and military codes of the German towns to further develop in the also remarkable Swiss and Hussite infantry code.

Lazarus von Schwendi's „Articul auf die Teutsche Fußknechte” (1570) was prearranged by the decisions brought on warfare matters at the Imperial Diet (Reichstag) and also by emp. Maximilian I's military reforms. For the mercenary „Landsknecht army” created by him needed strong regulations to warrant subordination, thus the earlier field- and war regulations had to be exchanged with new, more general regulations. These are called Artikelbriefs to which the soldiers of the German infantry obliged themselves oath on the occasion of their muster. From the beginning of the 16th century the Artikelbriefs formed the bases of the military service regulations for the mercenary infantry, so, among others, the litigation over guilty soldiers was also established on them. The frequent military expeditions during the 327first part of the century assisted the Artikelbriefs in becoming perfect rather quickly. As a result emp. Maximilian II on 21 May, 1566 in Vienna released a military code for the German infantry arriving at the borders of Győr against Suleiman I that served as the immediate model of the Artikelbriefs of common validity legitimised four years later. The support of the Estates of the Realm (Reichsstände) did not at all mean that there was no more need to release new regulations which fitted the local conditions better, more over, it had a great importance in the spreading of Schwendi's 74 articles. It is also worth mentioning that the collection was already published in 1571 and then several times later in the 16th century, thus it really became applicable as the first real

„military codebook”. The proof of its significance may be that in spite of the military development in the period, not even the two big wars, the Ottoman war (1593–1606) and then the Thirty Years’ war (1618–1648), could remarkably change it. Finally, its role was taken over by the 60-point-code system of Leopold I (1673), which was to be considered by the total imperial army.

Simultaneously with the development of the Artikelbriefs, there began to form a judiciary organisation the members of which passed sentences on their sinning comrades in the name of their colonel, the representative of military jurisdiction. It was the „Schultheiß” (military judge), first appearing in the camp regulations (Feldordnung) of Tyrol (1499), who took the leading position in the judiciary organisation. His office was transferred to the organisation of military justice from that of civil rights. In the sessions lead by the „Schultheiß” (see above) any indictment was represented by the „Profos”, whose position, originally coming from Burgundy did not form part of the Schultheiß’s judicial. The members of it beside the „Schultheiß” were the recording secretary (Gerichtsschreiber), the court administrator (Gerichtswibel) and the twelve jurors (Gerichtsgeschworne). For in a trial, the „Schultheißengericht” (military judge’s court) brought its decisions under the regulations of the Artikelbrief, which were carried out by the „Profos” being in charge of police and economic matters as well, and also by the regimental hangman (Nachrichter, Henker). At the same time, by the middle of the 16th century, there had formed a new way of litigation practice in the military jurisdiction system for the infantry, which became known as „Kriegsrecht mit den langen Spießen”, i. e. „running the lances” (lándzsafutás). At the regiments that accepted this form of the military jurisdiction after they had been over their muster, there was no need for a judge, since the society of the soldiers brought their decisions under the regulations of the Artikelbrief themselves. The decision was either acquittal or conviction, the latter of which always meant capital punishment. The condemned person running in the narrow street formed by the soldiers standing in two rows, facing each other was slain with their lances. The inhuman practice of „running the lances” was applied in Hungary, too, in the 1530’s, but was banned by the end of the 16th century for its cruelty, although it did not completely disappear. A milder form of the punishment was preserved in the so called „Spießrutenlaufes” („running the gauntlet”; vesszőfutás), which was restored during the period of the Thirty Years’ war. All the details of the execution of the sentence remained the same, except for one thing: lances were replaced by canes.

328 Due to the social composition of the mercenary cavalry army, the development of their military jurisdiction was considerably slower and its establishment followed a different line from that of the infantry. The members of the 16th century German cavalry were aristocrats almost without exception, just like their predecessors in the Middle Ages. Therefore, understandably enough, they could not be expected to obey the same regulations as the infantrymen with different social background. Thus, the cavalymen formed the practice of putting an oath on the Bestallung, i. e. the contract they signed for the recruiter captain appointed by the monarch when they joined the mercenary army, which, besides giving instructions about various penalties to be enforced in certain cases, determined the ways of legal practice as well. These regulations, similarly to the Artikelbriefs of the infantry, reached such a high level of perfection that the Imperial Diet (Reichstag) could legalise an independent code of regulations (Reiterbestallung, Reiterrecht) for the cavalry as well in Speyer, 1570.

The military jurisdiction of the German infantry and cavalry put into action in anti-Ottoman battles in the fields of Habsburg-Hungary completely fitted the general norms we have discussed briefly above. To justify this without a lengthy argumentation it is enough to refer to the works of *Leonhard Fronsperger*, who gained most of his experiences in the military expeditions of 1542 and 1566 in Hungary serving as a „Schultheiß”, and thus could provide us with an overall description of the military jurisdiction and legal practise system of the German mercenaries. At the same time, however, in the military jurisdiction of the mercenary armies serving in the borderline fortresses through long decades there were several factors that indicated deviations from the general principles put down by *Fronsperger*. The main reasons for those deviations could be identified in the circumstances different from those of the camp service, which influenced the jurisdiction of the German military forces, no matter which borderline fortress of Hungary they were replaced to.

The service in these castles meant long periods spent in the same place and, as such, made some sections of the Artikelbriefs originally set up for soldiers serving in military camps irrelevant, i. e. those that controlled the subordination and field regulations of the military forces on constant move. Instead of these, however, there was a need for new regulations that determined the elementary conditions of life shared with the civil society inside the fortress. Moreover, it was necessary to create some articles that ensured the defence of the fortress and then, later, to set up an overall regulation code that fitted the circumstances of life in the castle better. This is how the Artikelbriefs sometimes so different from those accepted at the Imperial Diet (Reichstag) in Speyer (1570) were born. They began to function as the „military codebook” of the borderline garrisons. In 1566, for instance, based on the earlier fortress-regulation, Ferdinand I released a code

containing 40 points for the use of the German borderline soldiers in Komárom, which was reaffirmed later without making the slightest change by his successor, Matthias II in 1609. The German infantrymen of Croatian and Wendish border areas took the oath on similarly special regulation codes, moreover, in the fortress-town of Győr a so called *Polizeiordnung* („police regulation”) was initiated in the first half of the 17th century to decrease the hostility between the German and Hungarian military forces and the civilians and aristocracy ³²⁹of the town. Besides, they had the purpose to increase the authority of the captain general of Győr, too.

The fact that some foreign armies were sent off into borderline fortresses of different sizes had a considerable influence not only on the *Artikelbrief* serving as the base of litigation, but also on the legal practice. Because of the limited capacity of the fortresses and the consideration of certain strategic points it happened sometimes that one or even two complete German battalions were stationed only in the most significant fortresses. In other places, it was the smaller borderhouses around the fortress that accommodated the units of the battalion, just like the mansions surrounding the fortress in Szendrő or the guard-dwellings (*Wachthaus*) and mining towns near Zólyom. These German borderline soldiers, since they belonged to the battalion, served under the authority of the captain of the main fortress, thus they did not owe obedience to the usually Hungarian captain of the smaller castles in judicial matters. Their legal affairs were represented by the „*Schultheiß*” living in the main fortress, whose work was assisted by 3-4 jurors (*Gerichtsgeschworne*), the court administrator (*Gerichtswelbel*) and the recording secretary (*Gerichtsschreiber*). Consequently, instead of the twelve jurors prescribed by *Fronsperger* for a regiment, fitting the needs of the smaller battalions in borderline areas, the military leadership in Vienna financed only four jurors. Still, it did not mean that the number of the law-court’s staff was also limited down. Beside the jurors, the fixed number of the law-court (12) was completed by officers experienced in judicial matters. It was also common not to use a court administrator, since his function could be taken over by the recording secretary or one of the jurors.

Those, who were stationed in guard-dwellings in the borderline areas obviously could not turn to the law-court controlled by the captain of the main fortress with all their legal affairs, since most often they were 10–20 kms far from these headquarters. Thus, gradually a new practice came into operation, i. e. that the disputes of little importance were handled and completed by the commandant of the territory together with his officers, and only the significant cases, first of all the ones requiring legal procedure were discussed in front of the jury presided by the „*Schultheiß*”. Besides, to perform the duties of the „*Profos*” serving in the main fortress and being responsible for the military judicial affairs and the order inside the fortress the so called *Steckenknecht* was appointed to substitute him in the smaller castles or guard-dwellings.

After Buda was captured by the Ottomans, the most noteworthy social change of the 16th century was that the borderline garrisons to unite in a new, homogenous layer. By that time the German infantry and cavalry serving in the territory of Habsburg-Hungary already had a well-established judicial- and legal practice system. In addition to the fact that the two military layers of different nationalities enjoyed coexistence, the foreign captain generals supervising the Hungarian borderline fortress system had a significant role in the establishment of the judiciary system and legal practice for the new Hungarian political layer on the basis of the foreign model of jurisdiction. These changes had certain preliminaries in the Hungary of the Middle Ages already, cf. among rather different political, military and social conditions.

³³⁰In the second part of the 15th century, due to the expeditions of king Matthias I’s famous army, the mercenary got a most important role. The Hungarian sovereign possessed a stable mercenary army to be deployed especially in the battlefields; its structure was similar to that of the Western military forces and the subordination and fieldorder were regulated by presumably the same rules as the contemporary German mercenary armies. This point of view is affirmed by the parliamentary decrees of king Sigismund I and Matthias I’s times, since they were similar to the resolutions brought by the Hungarian Estates and contained provisions about offences committed by the soldiers. As a supportive document, the brief „military codebook” written in German and released in Bártfa for the mercenaries joining the army of the sovereign in the second part of the 15th century should also be mentioned. The field regulations that belonged to the same group as the military regulations of the towns were excellent proofs of the fact that the development of the medieval Hungarian royal mercenary army followed the European procedure. This can be further justified by the article of the brief code that prescribed „obedience towards the superiors” as the principal regulation for the soldiers. In practice it meant the acknowledgement of the captain’s legal authority in commanding and subordination matters.

The principle of the captain’s supremacy in the jurisdiction, at least in military affairs, presumably prevailed among the soldiers defending the double borderfortress system of Southern Hungary as well. Although more research is needed to be done to get a definite answer to this question, it is worth to draw attention to some

points of great importance here. The mercenaries (mainly of Southern Slavic origin) defending the borderfortresses in the South got their payment from the monarch, still, the system and functions of their troops showed significant differences from those of the European mercenary armies or even from the those of king Matthias' army. For the borderline soldiers were mercenaries whose lifestyle involving the defence of the castle (and also forays which required special tactics) differed from that of the mercenaries serving in fieldcamps to a great extent. Primarily, because their employment as „mercenaries” was not possible from the imperial expenditure for a longer time period. Consequently, they could not formulate such a homogenous military society as was formed by the Hungarian borderline garrisons bearing certain elementary signs of standardisation on their layer later in the 16th century. Yet, there existed a certain separate military grouping in the sudden border areas before the battle of Mohács, when the country was torn into three pieces, that gained the privilege independent jurisdiction by the beneficial decree of Louis II, 1525. This privilege referring to the Danubian *naszádists* and the appointment of a judge to the captain's post with the right of full jurisdiction may be in connection with the fact that the riverfleet of the Southern border areas formed an isolated, stable and mobile grouping that could be relied on in ensuring the defence of the country, although it became more and more difficult. The *naszádists* had a special function in the new defence-line from the middle of the 16th century, after the collapse of the Southern borderfortress system. This fact probably encouraged the reaffirmation of their medieval privilege (see above) in 1554, the result of which was that in Komárom their military judiciary system ultimately stabilised and became institutional from this time on, the army's judge (*seregbíró*) in the name of the *naszád's* captain, then later in the ³³¹name of the captain general's deputy (*Obriist-Leutnant*), with the involvement of the *naszád-officers*, brought his verdicts in official trials. The process of legal practice was determined not only by the privilege provided by the king, but, first of all by the customary that had formulated in the course of time. A unique element (unknown for the German jurisdiction) of it was that in case the defendant was discontented with the verdict, he could appeal to the captain of the fortress of Komárom.

Simultaneously with the development of the new borderfortress system, the process in which the Hungarian borderline garrison soldiery became an integral and definitely independent component of the Hungarian society also started from the middle of the 16th century. The Hungarian borderline garrison society, although living in coexistence with the German garrison society, showed significant differences in its character, which could be traced in the diverse structure of their military jurisdictions as well. Although the Hungarian borderfortress soldiers, similarly to their foreign comrades (at least in the 16th century) earned their livings by military service and got their payment from the monarch, their way of life can hardly be compared to that of the traditional mercenaries of the period. Firstly, since they were obliged to stay in the same place for long periods of time, their lifestyle was influenced by several features of the civil community they lived together with. Secondly, the heterogeneous composition of their society led to clashes of interests. The new military force that was created to compensate the Ottoman supremacy was commanded by a leadership of high nobility, the officers were the members of either the small nobility or the peasantry and the soldiers were all peasants. If we narrow down the problem from the viewpoint of this research, the conclusion can be drawn that the members of the military society with or without rank fought for the privilege of independent jurisdiction. To gain this would have meant that the same legal practice had applied to the diverse layers of society with no respect to rank – at least in the form of community privilege. Although the realisation of this seemed to be completely impossible to the Hungarian nobility, it was successfully executed by the end of the 16th century.

The stabilisation of the independent military jurisdiction of the Hungarian borderfortress garrisons would have been highly encouraged by similar regulations to those of the German camp- and fortress mercenary armies known as *Artikelbriefs* the first attempt to compile such a „*jus militare Hungaricum*” was probably carried out by captain general Lazarus von Schwendi in 1566, while he led an expedition in North Hungary. The coincidence of the names and times in the Hungarian codebooks had hardly happened by chance. Lazarus von Schwendi, the most prominent general and tactician of his age, considered it to be his own duty to provide the Hungarian military forces with a similar standardised code of regulations as that of the German army.

The „military codebook” preserved for posterity was written in Hungarian and Latin and compiled with the assistance of Hungarian captains in order to fit the Hungarian conditions on the bases of the contemporary *Artikelbriefs* released by Ferdinand I. Capt. gen. Lazarus von Schwendi, most probably, proposed to take over and rework a more general German regulation code. This is how the first comprehensive „service-regulation code” was created for the Hungarian infantry and cavalry and since it was established during a military expedition led against John Sigismund, ³³²Prince of Transylvania, it contained many articles referring especially to field regulations. It is necessary to take a short note of this latter factor, because it

caused difficulties in applying the code to different circumstances, i. e. to soldiers serving in fortresses, though by the slight changes of the original regulations the articles could be made to fit the conditions of a borderline fortress, and since this method was often used with the German Artikelbriefs as well, there was no point in doubting the justifiability of the changes. Finally, however, the use of the code could not spread widely, which was due to the resistance of the Hungarian Estates to acknowledge it and not to the articles overwhelmingly referring to field regulations.

Although emperor Maximilian II and Rudolph II gave their support to the official acknowledgement of the code and the affirmation of its legitimacy by decrees, the resistance of the Hungarian Estates prevented Schwendi's Artikelbrief created for the borderline armed forces from becoming legal „military codebook” of the Hungarian borderline garrisons every time. The attitude of the nobility insisting on their exclusive privilege of independent jurisdiction was completely justifiable, since this was the only way of avoiding the same privilege to apply to everybody with no respect to rank. The acknowledgement of the military code was not affirmed by any parliamentary provision later in time either and, unlike the Artikelbriefs of Speyer (1570), it was never released in printing. Thus, the widespread application of the regulation system was retarded but could not be thwarted. After the encouragement of the Supreme War Conference (Hauptgrenzberatung) in Vienna, where one of the main roles was taken by Lazarus von Schwendi again, the Estates of Central Austria (Innerösterreich) soon acknowledged the „military codebook” and initiated in it as the comprehensive military regulation system for the Southern Slav borderline garrisons controlled by them, for whom they translated the document into Croatian and Wendeish in spring, 1578. Its beneficial use was quickly justified by the infantry and cavalry of the new fortress of Bajcsavár who, in the same year, put an oath on the code. Later, in the second half of the 17th century, the same articles were used to regulate the Southern Slav infantry and cavalry.

In Habsburg-Hungary, speaking about her territories in a narrow sense, the military regulation system could not become an integral base of the borderfortress jurisdiction because of the resistance of the Estates.

Although their use was proposed several times in Eger as well as in other fortresses of North Hungary, when the verdict was brought, the court-martial could hardly be expected to refer to a legal document that was considered to be illegitimate nation-wide. The records of verdicts preserved for posterity cited the statutory of the country and also Stephen Werbőczy's famous *Tripartitum*. Thus, Schwendi's military regulations were finally accepted by the country's Estates in 1559, but only for the borderline garrisons and it was also declared that the Hungarian soldier had his military rights (*jura militaria*) as well, which might legalise the sentence past on him. Still, this military regulation system can be considered to be the „military codebook” of the 16–17th century Hungarian cavalry and infantry (and not primarily that of the borderline armed forces), just like the Artikelbrief of 1570, which was the codebook of the German mercenary army. For the Hungarian horse- and infantrymen serving in the imperial mercenary armies in 333 foreign battlefields put their oath on those military articles, when they were taken into service.

Although the spread of the standardised military regulation code of the borderline garrisons' society could be thwarted by the Estates, their resistance could not stop the development that led to the stabilisation of their independent jurisdiction and the establishment of their judiciary system by the end of the 16th century. The legal authority of the borderfortress captains, which had already existed before the fall of Mohács (1526), too, was further stabilised by the decrees passed by the monarch as well as by the so called Bestallungen, the more advanced versions of which already gave orders about legal practice, too. Under the regulations of these the captains, similarly to the „Schultheiß” bringing verdicts in the name of the colonel, were obliged to involve experienced officers and legal experts in their judicial practice. All this, however, did not entail either the simultaneous appointment of a military judge or the establishment of a judiciary staff similar to that of the „Schultheiß”. The restoration of the judge's position by the judging forums controlled by fortress- and borderline area captains could only be realised after the stabilisation of the border-fortress system, when at the same time, since the number of legal affairs suddenly grew, it became essential, too.

From among the borderline headquarters that were the pillars of the anti-Ottoman defence system, the post of the „judex bellicus” (judge of military affairs) first appeared in the territories of North Hungary. The time and place may sound familiar: Ungvár, Capt. gen. Lazarus von Schwendi's military camp, summer, 1566. General Schwendi, besides elaborating the standardised version of the Hungarian military code, introduced a new military post as well that had been used only occasionally beforehand. For the end of the military expedition led against the Prince of Transylvania did not stop Francis Wékey in his holding the post of the „judex bellicus”, au contraire, by some slight changes it became an officially acknowledged post in the jury of North Hungary's captain general.

In other territories of the land it took longer for military office-holders similar to the „judex bellicus” of North Hungary's general to gain the same right of acting like „experts of law” in the name of their superiors.

Partly, it was due to the fact that the stabilisation of the borderline headquarters system was completed only by the 1580's and, at the same time, the legal affairs deriving from conflicts with foreign borderline soldiers and the civil community of the fortresses could not be settled by the captains themselves in many places. Thus, it was also encouraged by, the Supreme War Conference of 1577, the appointment of judges of military affairs was needed primarily in the bigger fortress-towns (Festungstadt), such as Győr or Érsekújvár, which were borderline headquarters as well. By the beginning of the 1590's the process was successfully completed: in these fortress-towns the verdicts were brought by the judge's of the captain general's court-martial. Besides the law-suits of the soldiers of the headquarters, the jury of the captain general decided about the appeals received from the courts of smaller borderfortresses as well. In the second part of the 16th century there gradually formulated some peculiarities in the legal practise referring to the Hungarian borderline garrisons that originated from the special structure of the Hungarian borderfortress system and the conditions determining its characteristics. Firstly, the court-martials, in case of „causa criminalis” such as theft, homicide or fornication, could pass sentence only with the previous consent of the borderfortress' captain general or his deputy. Secondly, for the defendant discontented with the verdict of the fortress-captain's jury, there was a chance to appeal to the supreme war court of the captain general of the borderline area. It was also the task of the second appeal court to pass judgement in the law-suits of borderline sentinels or field officers suing each other. Moreover, due the others of Capt. gen. Sigismund Forgách in 1613, the captain general's court-martial in North Hungary became the appeal court not only for the borderline armies, but also for the town courts of the Haiduks (originally Hungarian armed herdsmen) settled by Prince Stephen Bocskai. Besides all these, there is another fundamental difference between the legal practice systems of the Hungarian borderline armed forces and the German mercenaries. While, in case of the latter, the development of the military jurisdiction of the cavalry and infantry followed two different lines, in the Hungarian practise both types of armies were obliged to obey the law of the same jurisdiction controlled by the captain. Although (similarly to the German cavalry) there were more representatives of the nobility among the Hussars than the infantrymen, who were mostly of peasant origin, the domestic development of the two layers did not diverge so much as to necessitate the separation of the jurisdiction.

In the borderfortresses (e. g. Fülek, Léva), where the mercenaries serving the king lived together with a considerable number of noblemen, beside the captains general's court-martial the law-expert's duties were practised also by a privately paid legal executive, the so called „troop judge” (seregbíró), who is referred to as „judex bellicus” as well in Latin sources. In the smaller borderhouses, however, these duties were kept on being carried out by the captain or his deputy, although his work almost everywhere was assisted by a recording secretary („juratus notarius bellicus”), which was the Hungarian equivalent of the German Gerichtsschreiber. Jurors privately paid by the Military Council were applied only by the court-martials of Győr and Kassa, while the posts of the „Profos” and his assistants were not even taken over by the system of the Hungarian jurisdiction. While the tasks of the first were carried out by the recording secretary, the duties of the „Profos” were shared by the sergeant (Wachtmeister), the castellan and the dungeonman. The system of the Hungarian jurisdiction, thus, was much simpler than that of its German model, just like the authority of the captain, which was also more restricted than that of their German companions.

By the beginning of the 17th century, the Hungarian borderline garrisons had gained the privilege of independent jurisdiction in spite of the resistance of the Hungarian Estates, which, besides the exemption from feudal taxation and authority, provided them with the freedom to work pubs and meals and also with the right to practise their religion freely. Thus, it may not be an exaggeration to consider this privilege to be the most fundamental element and guarantee of their social independence. Neither the Estates doubted it in cases of military affairs and conflicts within their societies. The nobility of counties, however, severely and permanently attacked the borderline garrisons' right of independent jurisdiction above all on the occasions of their looting and harassing the peasantry. At the same time, though, these counties, while protecting their original position taken under the Turkish occupation of the land, could not have survived without the defence of the borderline armed forces. For the leadership of the latter involving the captain and the officers came from the same layer of lower nobility where the representatives of the counties criticising and attacking the rights of the borderline garrisons. There was hardly any chance to find away out of the „circulus vitiosus” of these social interests contradicting each other and often themselves, too, and thus the hope for putting an end to the permanent clashes and conflicts was little. The outcome of the disputes between the borderline garrisons and the counties was always determined by the momentary conditions and the power relations of the opposed.

For the time being, it is difficult to give a definite answer to the question of efficient the sanctions of the military jurisdiction imposed on the borderline garrisons harassing the peasantry were. On the basis of the material found (and examined so far) in family- and county archives and also in that of central government's

agencies it can be clearly drawn that these crimes, deriving from the clash of interests described above, were not judged severely enough. The Hungarian Estates even had the right to create parliamentary acts that were used against borderline soldiers in case of looting, when they were not treated like soldiers but like criminals in the general sense, whose affair needed to be discussed in front of county's court. The representatives of the nobility, however were soon convinced by the insurrection of the captains of border areas that they had better not impose sanctions on those, who ensure their defence and interests under the Turkish occupation. They realised that the best thing they could do was to shut their eyes to the damage caused by the soldiers to their subjects and thus, indirectly, to them, and acknowledge that the soldiers, most of the times really acting like bandits, were punished by the jurisdiction of the borderfortress-captain or the borderline-area-headquarters captain general.

The anti-Ottoman reoccupational wars at the end of the 17th century opened a new era not only in the development of Hungary but also in that of the Hungarian jurisdiction and military affairs. Since the fights stopped in the borderline areas and in the South the new defence system was strengthened with the establishment of a frontier zone, the Hungarian borderline garrisons gradually ceased to function, which, at the same time, meant the end of their judicial privilege and military jurisdiction as well. Instead of the survival of the borderline garrisons, who perfectly carried out their military duties in the border areas, the new century opened a free day to the establishment and development of a standing Hungarian army that was three integrated into the body of the Imperial Military Forces. The improvement of the jurisdiction was also ensured by the German model that had already born all the characteristics of the standing army. And the new type of court-martials (Auditoren-gericht) that replaced the Schultheiß's courts in the 17th century really projected the structure of the military jurisdiction of the standing armies.

As a summary: it definitely cannot be stated that the Hungarian military jurisdiction's development in the 16–17th centuries, in spite of the deviations from the German military jurisdiction and the early stage of the legal system's development together with the peculiarities of the legal practice, went into a dead-end street. More precisely, it followed a special line that fitted the local conditions and possibilities. ³³⁶For the independent jurisdiction in its form created among anti-Ottoman circumstances completely fitted the structure of the defense system, the needs and possibilities offered by the Hungarian military society going its own way of development due of the borderline circumstances, i. e. all the conditions of the border area and it was not at all less efficient in enforcing the obedience regulations in the garrisons, than the German jurisdiction in protecting the discipline of the imperial mercenaries. The 16–17th century Hungarian military jurisdiction may be views as the reflection of the borderline area society, since its development, structure and legal practice differed its German model inasmuch as the characteristics of the Hungarian borderline garrisons from those of the standing mercenary armies not yet stabilised, but still representatives of further military development.

Translated by *Zsuzsanna Mitró*

337 **Tartalom**

I. Bevezetés

1. Az irodalom a végvári katonaság igazságszolgáltatásáról	9
2. A téma forrásairól és azok problémáiról	14
3. Néhány szó a fogalomhasználatról és a szerkezetéről	16

II. A katonai igazságszolgáltatás európai fejlődése különös tekintettel a német területekre

1. A német katonai igazságszolgáltatás irodalma	18
2. A hadiszabályzatok fejlődése a birodalmi gyűlés által jóváhagyott Artikelbriefek létrejöttéig	23
3. A német hadi bírászkodás szervezetének kialakulása és működése	34
4. A törökellenes magyar hadszíntéren szolgálatot teljesítő idegen katonaság hadi bírászkodása	45

III. A magyar végvári katonaság önálló hadi bírászkodásának kialakulása a XVI. században

1. Katonák feletti igazságszolgáltatás a Mohács előtti Magyarországon	65
2. A magyar gyalogos és lovas katonaság „haditörvénykönyvének” létrejötte a XVI. században	71
3. A magyar végvári katonaság hadi bírászkodási szervezetének kialakulása	82
4. A korabeli terminológia problémái	99

IV. A „vitélző törvényszékek” működése és ítélkezési gyakorlata a XVII. században

1. A nehezen megszerzett bírászkodási kiváltság gyakorlásának korlátai és lehetőségei	108
2. A főkapitányi hadiszékek működése és ítélkezési gyakorlata	115
3. Jogszolgáltatás a végvári seregszékeken	133
4. A komáromi naszádosok seregszéke	148

5. A „vegyes” bíróságok ítélkezési gyakorlata	151
6. A seregszék mint végvári hiteleshely	154
7. A végvári Jogtudóértelmiség”	159
V. A magyar „vitézló nép” hadi bíraskodásának megszűnése	
VI. Összefoglalás	
VII. Függelék	
1. Okmánytár	181
2. Archontológia (Fejezet egy leendő végvári archontológiai lexikonhoz)	199
3. Az eddig előkerült hadi-, sereg- és tábori széki, valamint „vegyes” bírósági ítéletek és jegyzőkönyvek gyűjteménye	260
338 VIII. A felhasznált levéltári források és irodalom rövidítési jegyzéke	
1. Levéltári források	265
2. Irodalom	270
3. Az irodalomban idézett folyóiratok és sorozatok rövidítési jegyzéke	290
4. A levéltári hivatkozásokban, az irodalomban és az archontológiában alkalmazott speciális rövidítések	291
IX. Hely- és névmutató	
X. Militärische Rechtspflege im „königlichen” Ungarn im 16.-17. Jahrhundert (Zusammenfassung)	
XI. Military Jurisdiction in Habsburg-Hungary in 16-17th centuries (Summary)	

339 Inhalt

I. Einleitung	7
1. Die Fachliteratur der militärischen Gerichtsbarkeit des Soldatentums der Grenzfestungen	9
2. Über die Quellen und Problematik des Themas	14
3. Einiges über die Terminologie und Struktur	16
II. Die Entwicklung der militärischen Gerichtsbarkeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Gebiete	18
1. Die Fachliteratur der deutschen militärischen Gerichtsbarkeit	18
2. Die Entwicklung der Kriegsordnungen bis zu den von dem Reichstag genehmigten Artikelbriefen im Jahre 1570	23
3. Die Entstehung und die Praxis der deutschen Militärjustiz	34
4. Die Militärjustiz der auf dem türkenfeindlichen ungarischen Kriegsschauplatz Dienst leistenden ausländischen Soldaten	45
III. Die Entstehung der eigenen Militärjustiz der ungarischen Grenzsoldaten im 16. Jahrhundert	65
1. Die Gerichtsbarkeit der Soldaten vor der Schlacht bei Mohács (1526) in Ungarn	65
2. Die Entstehung des „Kriegsgesetzbuches” der ungarischen Fußknechte und Reiterei im 16. Jahrhundert	71
3. Die Entstehung des Kriegsgerichtsapparates der ungarischen Grenzsoldaten	82
4. Die Problematik der damaligen Terminologie	99
IV. Die Rechtspraxis der Gerichtshöfen der Grenzfestungen im 17. Jahrhundert	108
1. Die Grenzen und Möglichkeiten des schwer erarbeiteten Privilegiums der Gerichtsbarkeit	108
2. Die Rechtspraxis der Gerichtshöfen der Grenzobristen	115
3. Die Jurisdiktion an den Gerichtshöfen der Obristen der Grenzfestungen	133
4. Der Militärgerichtshof der Nassadisten von Komorn (Komárom)	148
5. Die Rechtspraxis der sogenannten „Mischgerichte”	151
6. Der Gerichtshof der Grenzfestungen als glaubwürdiger Ort	154
7. Die rechtskundigen Intellektuellen der Grenzfestungen	159

V. Die Erlöschung der Militärjustiz des ungarischen Soldatentums der Grenzfestungen	167
VI. Zusammenfassung	170
VII. Anhang	181
1. Urkundensammlung	181
2. Archontologie (Kapitel eines späteren archontologischen Lexikons der Grenzfestungen in Ungarn)	199
3. Sammelwerk der Urteile und Protokolle	260
340 VIII. Die Abkürzungsliste der verwendeten Literatur und Archivalien	265
1. Quellen aus Archiven	265
2. Literatur	270
3. Die Abkürzungsliste der in der Literatur erwähnten Zeitschriften und Schriftenreihen	290
4. In der Archontologie, in der Literatur und in den Archivalienberufungen verwendete spezielle Abkürzungen	291
IX. Orts- und Namenregister	293
X. Militärische Rechtspflege im „königlichen“ Ungarn im 16.-17. Jahrhundert (Zusammenfassung)	313
XI. Military Jurisdiction in Habsburg-Hungary in 16-17th centuries (Summary)	325
Contents	

341 Contents

I. Introduction	7
1. The literature of the military jurisdiction of borderline areas	9
2. About the sources of the thesis- and about the problems arising in connection with them	14
3. Some words about the terminology and the structure of the paper	16
II. The development of military jurisdiction in Europe – especially in German areas	18
1. The literature of the German military jurisdiction	18
2. The development of military regulations until the formation of the 23 Artikelbrief legitimised by the Imperial Diet (Reichstag) 1570	23
3. The formation and operation of the German military jurisdiction	34
4. The military jurisdiction of foreign armed forces holding services in anti-Ottoman Hungarian battlefields	45
III. The establishment of the independent Hungarian military jurisdiction in the borderline areas in the 16th century	65
1. Military jurisdiction in Hungary before the battle of Mohács (1526)	65
2. The formation of the „military code“ for the Hungarian infantry and cavalry in the 16th century	71
3. The establishment of the Hungarian jurisdiction in the borderline areas	82
4. The problems of contemporary terminology	99
IV. The operation and legal practice of the borderline garrison society’s courts in the 17th century	108
1. The limits and possibilities of the not easily gained legal privileges of the military jurisdiction	108
2. The operation and legal practice of the captain general’s court-martials	115

3. Jurisdiction in the court-martials of borderfortress troops	133
4. The military jurisdiction of the naszádistis in Komárom	148
5. The legal practice of „mixed” court-martials	151
6. The court-martials of borderfortress troops as „loca credibilia”	154
7. The intelligentsia of legal affairs in the borderline areas	159
V. The end of the military jurisdiction of the Hungarian borderline garrison society	167
VI. Summary	170
VII. Appendix	181
1. Archives	181
2. Archontology (A chapter for a prospective archontological lexicon to be written on the borderline fortress system)	199
3. The collection of the military-, army- and law-court documents and other verdicts and records of „mixed” courts	260
342 VIII. A list of abbreviations of the archival sources and literature	265
1. Archival sources	265
2. Literature	270
3. The abbreviations journals and periodicals cited among the sources	290
4. Special abbreviations applied in references from archives, literature and archontology	291
IX. Indices of places and names	293
X. Militärische Rechtspflege im „königlichen” Ungarn im 16.-17. Jahrhundert (Zusammenfassung)	313
XI. Military Jurisdiction in Habsburg-Hungary in 16-17th centuries (Summary)	325